Massimo
De Angelis

Το Ξεκίνημα της Ιστορίας

αξιακοί αγώνες και παγκόσμιο κεφάλαιο

Μετάφραση-
Επιμέλεια
Θοδωρής
Σάρας

autopoiesis.
squat.gr

Η παρούσα ηλεκτρονική έκδοση του βιβλίου του Massimo De Angelis “Το ξεκίνημα της ιστορίας, αξιακοί αγώνες και παγκόσμιο κεφάλαιο” είναι ελεύθερη για κοινή χρήση από το ανταγωνιστικό κίνημα, και τους κοινωνικούς ερευνητές και ερευνήτριες, στην κοινή προσπάθεια μας για την δημιουργία ενός κόσμου χωρίς περιφράξεις κι εκμετάλλευση. Σε καμία περίπτωση δεν επιτρέπεται η εμπορευματική εκμετάλλευση του κειμένου με οποιονδήποτε τρόπο. Για την καλύτερη διάδοση της προσέγγισης των κοινών που συζητιούνται στο παρόν κείμενο ας κάνουμε το αυτονόητο, ενισχύοντας κοινωνικά και οικονομικά τις εγχώριες και διεθνείς κοινότητες και δομές οργάνωσης, αλληλεγγύης και αγώνα για την κοινωνική απελευθέρωση.

Θοδωρής Σάρας

Massimo De Angelis

“Το ξεκίνημα της ιστορίας, αξιακοί αγώνες και παγκόσμιο κεφάλαιο”

Μετάφραση-Επιμέλεια

Θοδωρής Σάρας

Ηλεκτρονική έκδοση

autopoiesis.squat.gr

2017

Περιεχόμενα

Περιεχόμενα....2
Πρόλογος....4
1....9
Το ξεκίνημα της ιστορίας....9
ΑΛΛΕΣ ΔΙΑΣΤΑΣΕΙΣ....9
ΠΡΩΤΗ ΓΡΑΜΜΗ ΚΑΙ ΕΝΑΛΛΑΚΤΙΚΕΣ....12
ΑΝΑΔΥΟΜΕΝΟΣ ΑΝΤΑΓΩΝΙΣΜΟΣ....14
ΨΕΥΔΕΙΣ ΠΟΛΩΣΕΙΣ....17
ΔΟΜΗ ΤΟΥ ΒΙΒΛΙΟΥ....19
Μέρος Ι....23
2....24
ΠΡΟΣΩΡΙΝΟΣ ΧΩΡΟ-ΧΡΟΝΟΣ ΤΩΝ ΚΟΙΝΩΝ....24
Η ΑΓΟΡΑ ΩΣ ΗΘΙΚΟ ΣΥΣΤΗΜΑ....29
ΘΕΩΡΩΝΤΑΣ ΤΟ ΕΞΩΤΕΡΙΚΟ....33
ΑΞΙΑΚΟΙ ΑΓΩΝΕΣ....36
3....40
Ο ΚΑΠΙΤΑΛΙΣΜΟΣ ΩΣ ΥΠΟΣΥΣΤΗΜΑ....40
ΤΟ ΚΕΦΑΛΑΙΟ....43
ΤΕΛΟΣ, ΟΡΜΗ, ΚΑΙ CONATUS....45
4....49
ΤΟ ΑΠΕΡΙΟΡΙΣΤΟ ΤΟΥ ΚΕΦΑΛΑΙΟΥ....49
ΠΑΓΚΟΣΜΙΟ Χ – Ε – Χ' : ΜΙΑ ΚΛΑΣΙΚΗ ΑΠΕΙΚΟΝΙΣΗ....52
5....57
ΣΥΖΕΥΞΗ ΚΥΚΛΩΜΑΤΟΣ....57
ΜΙΣΘΩΤΗ ΚΑΙ ΑΜΙΣΘΗ ΕΡΓΑΣΙΑ ΚΑΙ Η ΣΦΑΙΡΑ ΤΟΥ ΑΟΡΑΤΟΥ....62
6....72
Η ΠΡΩΤΗ ΓΡΑΜΜΗ ΤΟΥ ΜΕΤΩΠΟΥ: Η ΑΡΘΡΩΣΗ ΤΟΥ CONATI....72
ΔΙΕΘΝΗΣ ΚΑΤΑΜΕΡΙΣΜΟΣ ΤΗΣ ΕΡΓΑΣΙΑΣ....78
Μέρος ΙΙ....84
7....85
ΓΕΝΙΑ ΚΑΙ ΟΜΟΙΟΣΤΑΣΗ....85
ΕΝΑΣ ΕΝΝΟΙΟΛΟΓΙΚΟΣ ΧΑΡΤΗΣ....88
ΔΙΑΚΥΒΕΡΝΗΣΙΜΟΤΗΤΑ....94
8....110
ΝΕΟΦΙΛΕΛΕΥΘΕΡΗ ΠΑΓΚΟΣΜΙΟΠΟΙΗΣΗ....110
9....125
ΠΑΓΚΟΣΜΙΑ ΔΙΚΤΥΑ ΠΑΡΑΓΩΓΗΣ ΚΑΙ ΥΠΕΡΕΘΝΙΚΕΣ ΕΠΙΧΕΙΡΗΣΕΙΣ....125
ΠΕΙΘΑΡΧΙΚΟ ΕΜΠΟΡΙΟ....128
ΧΩΡΙΚΗ ΔΥΝΑΤΟΤΗΤΑ ΑΝΤΙΚΑΤΑΣΤΑΣΗΣ ΚΑΙ “ΤΑΞΙΚΗ ΣΥΝΘΕΣΗ”....135
Μέρος ΙΙΙ....142
10....143
ΤΟ ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΕΡΙΦΡΑΖΕΙ....143
Ο ΜΑΡΞ ΚΑΙ Ο ΔΙΑΡΚΗΣ ΧΑΡΑΚΤΗΡΑΣ ΤΩΝ ΠΕΡΙΦΡΑΞΕΩΝ....146
ΣΥΝΕΧΕΙΑ, ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΣΥΓΚΡΟΥΣΗ ΚΑΙ ΕΝΑΛΛΑΚΤΙΚΕΣ....150
11....153
ΟΙ ΠΕΡΙΦΡΑΞΕΙΣ ΩΣ ΠΡΩΤΗ ΓΡΑΜΜΗ....153
ΤΥΠΟΙ ΠΕΡΙΦΡΑΞΗΣ....154

12....162
ΠΑΓΚΟΣΜΙΕΣ ΑΓΟΡΕΣ ΚΑΙ ΑΞΙΑΚΕΣ ΠΡΑΚΤΙΚΕΣ....162
ΤΙ ΕΙΝΑΙ Ο “ΝΟΜΟΣ ΤΗΣ ΑΞΙΑΣ”;....167
ΚΡΙΤΙΚΕΣ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΕΙΣ ΣΤΟ “ΝΟΜΟ ΤΗΣ ΑΞΙΑΣ”....169
ΤΟ “ΚΕΝΤΡΟ” ΤΗΣ ΕΞΟΥΣΙΑΣ....185
13....189
ΜΕΤΡΗΣΗ ΚΑΙ ΑΝΑΤΡΟΦΟΔΟΤΗΣΗ....189
ΕΜΠΟΡΕΥΜΑΤΙΚΕΣ ΑΞΙΕΣ....192
ΜΕΤΡΗΣΗ ΚΑΙ ΑΓΩΝΕΣ....206
14....210
ΠΡΟΣΑΝΑΤΟΛΙΣΜΟΙ....210
Η ΤΑΞΗ ΤΗΣ ΑΓΟΡΑΣ....212
ΠΑΝΟΠΤΙΚΙΣΜΟΣ....217
ΑΓΟΡΑ ΚΑΙ ΠΑΝΟΠΤΙΚΙΣΜΟΣ: ΔΥΟ ΕΠΙΚΑΛΥΠΤΟΜΕΝΕΣ ΤΑΞΕΙΣ....223
15....230
Η ΤΑΞΗ ΤΗΣ ΑΓΟΡΑΣ ΚΑΙ Ο ΠΑΝΟΠΤΙΚΙΣΜΟΣ....230
ΠΕΡΑ ΑΠΟ ΤΟΝ ΠΑΝΟΠΤΙΚΙΣΜΟ....239
Μέρος IV....241
16....242
ΤΟ ΞΕΚΙΝΗΜΑ ΤΗΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ....242
ΤΟ “ΕΞΩΤΕΡΙΚΟ”....243
ΠΕΡΙΦΡΑΞΗ, ΕΞΩΣΗ ΚΑΙ ΤΟ ΕΞΩΤΕΡΙΚΟ....246
ΠΟΛΥ ΣΥΝΤΟΜΗ ΠΑΡΑΚΑΜΨΗ ΣΤΟΝ ΙΜΠΕΡΙΑΛΙΣΜΟ....250
DETRITUS-CONATUS....252
17....255
Η ΠΑΡΑΓΩΓΗ ΤΩΝ ΚΟΙΝΩΝ....255
ΕΛΕΥΘΕΡΙΑ, ΚΟΙΝΟΤΗΤΑ....256
...ΚΑΙ ΤΑ ΚΟΙΝΑ....260
Ο ΑΝΑΡΧΙΣΜΟΣ, Ο ΚΟΜΜΟΥΝΙΣΜΟΣ ΚΑΙ Ο ΣΟΣΙΑΛΙΣΜΟΣ....262
ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ....266

Πρόλογος

Το 1969, ένα και πλέον χρόνο μετά το μυθικό Γαλλικό Μάη, και την εποχή του Ιταλικού Καυτού Φθινόπωρου, καθόμουν στο γραφείο μου στην τετάρτη τάξη κατά τη διάρκεια ενός από τα μικρά διαλείμματα που μας παραχωρούσε ο δάσκαλος μας. Ήμουν εννέα χρονών, και μεγάλωνα στο Μιλάνο. Κόλλαγα με επιμέλεια τις μικρές φωτογραφίες της συλλογής μου “η ιστορία της Ιταλίας” στο άλμπουμ, φροντίζοντας η σωστή κάρτα να ταιριάζει στο σωστό τίτλο. Ξαφνικά, θυμάμαι πολύ ζωντανά, δεν μπορούσα να το πιστέψω: κρατούσα στο χέρι μου την εικόνα ενός άνδρα που φορούσε ένα λευκό πουκάμισο και φαινόταν να φωνάζει. Στα χέρια του κρατούσε ένα μπάνερ, και πάνω σε αυτό έγραφε με καθαρά κεφαλαία γράμματα, τη λέξη “SCIOPERO”, απεργία. Η λεζάντα κάτω από τη φωτογραφία έγραφε “1908”. Ανασήκωσα το βλέμμα μου, και δείχνοντας στην φωτογραφία, ρώτησα γεμάτος με την περιέργεια ενός παιδιού τον δάσκαλο μου, που περπατούσε πέρα δώθε με ένα βλοσυρό βλέμμα στο πρόσωπο του: “Αλλά τότε, υπήρχαν απεργίες στο παρελθόν;” Κοίταξε κάτω στη φωτογραφία γνέφοντας καταφατικά, έκανε έναν χαμηλό ήχο με το λαιμό του και συνέχισε την επιθεώρηση.

Δεν το ήξερα τότε, αλλά αυτή ήταν ίσως η πρώτη φορά που συνάντησα αυτό που αποκαλώ σε αυτό το βιβλίο “το εξωτερικό”. Ως παιδί, μεγάλωσα πιστεύοντας στο μύθο που άκουγα να επαναλαμβάνει πως οι απεργίες, οι διαδηλώσεις και οι διαμαρτυρίες που πολλαπλασιάστηκαν στα τέλη του '60 και στις αρχές του '70 ήταν κάτι καινούριο, κάτι που “δεν ήταν όπως παλιά”. Και ακόμα, από το μπαλκόνι του δευτέρου ορόφου στο μικρό διαμέρισμα που ζούσα με την οικογένεια μου, μπορούσα να ακούσω και συχνά να δω τις διαδηλώσεις, με τα συνθήματα τους και τα κόκκινα χρώματα των διαδηλωτών, πριν εξαφανιστούν στρίβοντας στη γωνία. Κατά τη διάρκεια των κυριακάτικων περιπάτων της οικογένειας μας στο πάρκο, απορούσα με τους μεγαλύτερους νέους με τα μακριά μαλλιά και τα λουλούδια στα στόματα τους, που μοιραζόταν παγωτά και έπαιζαν κιθάρες. Μου φαινόταν πολύ cool. Πριν πάω στο κρεββάτι μετά το “carosello” - τις πακεταρισμένες διαφημίσεις ψυχαγωγίας που σηματοδοτούσαν για τα περισσότερα Ιταλόπουλα την έλευση της ώρας αποχώρησης από τον κόσμο των ενήλικων – συχνά σκεφτόμουν για τις τρομακτικές αναφορές των δελτίων ειδήσεων για τον κόσμο εκεί έξω. Αλλά μου είχαν πει, όλα αυτά ήταν παράξενα, και νέα, και δεν έπρεπε να συμβαίνουν. Επομένως η ανακάλυψη της εικόνας του 1908 ήταν όντως αποκαλυπτική.

Σύντομα θα έβγαινα στον κόσμο για να ανακαλύψω μόνος τι ήταν όλες αυτές οι φωνές, τα μακριά μαλλιά, τα ξεθωριασμένα μπλουτζίν, οι κιθάρες, και τα μικρά κόκκινα βιβλία, και τα παγωτά που κυκλοφορούσαν στο πάρκο. Ένιωσα κάπως ικανοποιημένος από το γεγονός πως όλα αυτά είχαν μια μακριά ιστορία· κι επομένως ήταν όμορφα τόσο κανονικά. Όντως, σύντομα έγιναν κανονικά για εμένα.

Κατά τη μεγαλύτερη διάρκεια της δεκαετίας του 70, η Ιταλία έβραζε από επαναστατικές ιδέες και πρακτικές. Ήμουν τυχερός που μεγάλωσα εκείνη την περίοδο. Στο γυμνάσιο, ήμασταν σε απεργία κάθε εβδομάδα (εάν όχι κάθε ημέρα) για οποιοδήποτε λόγο μπορεί κάποιος να φανταστεί: διαμαρτυρόμαστε για την διαρροή στην στέγη της τάξης, σε αλληλεγγύη με τους εργάτες που βρίσκονταν σε απεργία στο κοντινό εργοστάσιο, ενάντια στις αυξήσεις στα εισιτήρια μεταφοράς, ενάντια σε ένα δεσποτικό δάσκαλο, ως μέρος μιας γενικής απεργίας, ή απλά γιατί ήταν μια όμορφη ανοιξιάτικη ημέρα. Μαθαίναμε να παίρνουμε στα χέρια μας τη λήψη των αποφάσεων. Και επίσης μελετάγαμε: μπροσούρες, φυλλάδια, επαναστατικά βιβλία και περιοδικά, επιχειρήματα και θεωρίες αντιμετωπίστηκαν, συζητήθηκαν, γελοιοποιήθηκαν και προωθήθηκαν. Κανένα πρόγραμμα σπουδών του υπουργείου δεν επιτρεπόταν να περιφράξει την φαντασία μας: οι μαθητές των τεχνικών σχολείων μελέταγαν Χέγκελ και εκείνοι των κλασικών σχολείων μελέταγαν τεχνικά ζητήματα της ηλιακής ενέργειας. Η μελέτη αυτού που δεν έπρεπε έγινε μία από τις πολλές

ανατρεπτικές δραστηριότητες. Όταν στη Βρετανία, μερικά χρόνια αργότερα, κατά τη διάρκεια των διαμαρτυριών ενάντια στον πόλεμο του Ιράκ, υψώθηκαν στον τύπο εξοργισμένες φωνές για τους μαθητές του γυμνασίου που "τολμούσαν" να την κοπανήσουν από την τάξη και να λάβουν την "εύθυμη" εκπαίδευση στους δρόμους, σάστισα: τι είχαν χάσει τα παιδιά αυτά όλο αυτόν τον καιρό, βάζοντας την ενέργεια τους στο εθνικό πρόγραμμα σπουδών, και αξιολογούμενα αυστηρά από τις συνεχείς εξετάσεις;

Ίσως το πιο σημαντικό πράγμα για εμένα ως έφηβο εκείνα τα χρόνια ήταν ότι η επανάσταση ήταν το πλαίσιο της καθημερινής μου ζωής καθώς μεγάλωνα, σε ο,τιδήποτε κι αν έκανα: επανάσταση παντού, τι μεγαλειώδης εποχή να γίνεις άνθρωπος! Εκ των υστέρων, η επανάσταση που με ενέπνεε ως μέρος της καθημερινής μου ζωής, μου εμφύτευσε μία διανοητική στάση κλειδί, που είναι η πιο σημαντική στην μεταμοντέρνα ακαδημία: η "προβληματοποίηση". Και όντως, εκείνα τα χρόνια οι άνθρωποι "προβληματοποιούσαν" τις κοινωνικές τους σχέσεις παντού. Οι εργοστασιακοί εργάτες "προβληματοποιούσαν" τις σχέσεις παραγωγής, τους χαμηλούς μισθούς και την μισθολογική ιεραρχία· οι γυναίκες "προβληματοποιούσαν" τις πατριαρχικές σχέσεις, τον κοινωνικό έλεγχο των σωμάτων τους και τον αποκλεισμό από το μισθό· οι ομοφυλόφιλοι "προβληματοποιούσαν" την αορατότητα και τη διάκριση τους στην ετερόφυλη κοινωνία· οι νέοι "προβληματοποιούσαν" τις κοινωνικές σχέσεις των εξουσιαστικών οικογενειών, και λοιπά. Μεγαλώνοντας εκείνα τα χρόνια σήμαινε πως έπρεπε να πάρεις μέρος στην εξελισσόμενη συζήτηση, έπρεπε να βρεις τη θέση σε ένα ρευστό κίνημα ιδεών, συζητήσεων, συναισθημάτων, σχέσεων, ενώ την ίδια στιγμή να υπομένεις την πίεση των παραδοσιακών κανονιστικών συστημάτων εξουσίας (πατριαρχική, πολιτική, οικονομική, πολιτισμική) που αντιστεκόταν στην "προβληματοποίηση" των σχέσεων. Επομένως η δημιουργική επανάσταση που βίωσε η γενιά μου στη δεκαετία του 70 ήταν επίσης μια προβληματοποίηση των διαχωριστικών γραμμών· όντως, μεγάλωσα με τη συνείδηση των διαχωριστικών γραμμών ως μετώπων: ξεκάθαρη οριοθέτηση διαφορετικών και συχνά συγκρουόμενων πρακτικών που βασίζονταν σε διαφορετικές γραμμές.

Αυτό το επαναστατικό έδαφος και το υπαρξιακό πλαίσιο κουνήθηκε κάτω από τα πόδια μου όταν ξεκίνησα να μαθαίνω πως να το κατανοώ. Νωρίς τη δεκαετία του 80 τα χρόνια του *riflusso*, η εγκληματοποίηση του κινήματος μέσω των αντιτρομοκρατικών νόμων, και η "γιαπιδοποίηση", με βρήκε σε μία καντίνα του πανεπιστημίου που φοιτούσα στο Μιλάνο, να έχω μία ζωντανή συζήτηση με κάποιον άλλον φοιτητή, που ήταν κοντά στα σαράντα. Ήταν μέλος του Ιταλικού Κομμουνιστικού Κόμματος (ΙΚΚ), που ενώ φοιτούσε στα απογευματινά μαθήματα των πολιτικών επιστημών όπως κι εγώ, κατά τη διάρκεια της ημέρας ήταν επιστάτης στην Άλφα Ρομέο. Είχαμε μία πολύ ζωντανή συζήτηση. Ενώ αυτός επαναλάμβανε τη γραμμή του ΙΚΚ πως χρειαζόμασταν μία εθνική ενότητα για να τερματίσει την κρίση, να αγκαλιάζει τη συγκράτηση των μισθών και να αυξήσει την ανταγωνιστικότητα, εγώ υποστήριξα πως το να ενδιαφέρεσαι για την ανταγωνιστικότητα δεν ταιριάζει πολύ με τον "διεθνισμό" που επαγγέλλονταν το ΙΚΚ, αφού η συνέπεια της επίτευξης της θα ήταν η καταστροφή κάποιου άλλου εργάτη κάπου αλλού στον κόσμο. Αφού συζητήσαμε πάνω σε αυτές τις γραμμές για λίγο, σηκώθηκε μπροστά μου, με έδειξε με το δάκτυλο του, και με τα μεγάλα μουστάκια του που τον έκαναν να μοιάζει με τον "Θείο Στάλιν", φώναξε: "Είσαι τρομοκράτης". Στην καντίνα έπεσε σιωπή και φοβήθηκα πως κάποιος θα τον πίστευε. Μέσα στο κλίμα κρατικού εκφοβισμού εκείνων των χρόνων – όταν οι νόμοι έκτακτης ανάγκης φυλάκιζαν χιλιάδες λόγω της φαντασιοπληξίας κάποιου αστυνομικού επιθεωρητή – δεν ήταν δύσκολο να μπλέξεις σε προβλήματα.

Σήμερα ένα τέταρτο του αιώνα αργότερα, ζω κι εργάζομαι στο Λονδίνο, ακόμη το ίδιο παράξενο συναίσθημα αδιεξόδου που είχα νιώσει σε εκείνη την περίπτωση με κατέβαλε, καθώς παρακολουθούσα τη δημόσια συνεδρίαση με το Βρετανό γραμματέα του υπουργείου ανάπτυξης, Hillary Benn. Τον Ιανουάριο του 2006 στο Λονδίνο, ο υπουργός αντίκρισε με σιγουριά ένα κοινό σημαντικών ΜΚΟ και συμβούλων της κυβέρνησης για "διαβούλευση" του κυβερνητικού "White

Paper" για την ανάπτυξη. Ο υπουργός εργασίας επεσήμανε την πρόοδο, έκλεισε το μάτι στις κριτικές και διατύπωσε πολιτικές, που με το σύνηθες νεοφιλελεύθερο στυλ, όλα προσανατολίζονταν προς και δικαιολογούνταν από την άποψη της δημιουργίας ενός "αποτελεσματικού ανταγωνισμού", μία προϋπόθεση, που όπως μας είπαν, είναι απαραίτητη για να πολεμήσουμε την παγκόσμια φτώχεια. Όταν προκλήθηκε να εξηγήσει τι συμβαίνει όταν μία χώρα έχει ένα "απόλυτο εμπορικό πλεονέκτημα", όπως η Κίνα, και πως η συνέπεια αυτού είναι για παράδειγμα, η καταστροφή των εργατών του Μπαγκλαντές στην κλωστοϋφαντουργία και των κοινοτήτων τους, εξήγησε πως "ο ανταγωνισμός είναι ένα γεγονός της ζωής". Σωστά μπορώ να φανταστώ τι θα είχε πει μία γυναίκα στον αγώνα του 1970 σε έναν άντρα που υποστήριζε πως η πατριαρχία είναι "ένα γεγονός της ζωής", ή ένας μαύρος για το ρατσισμό ως "γεγονός της ζωής", ή ένας μετανάστης για τον συνοριακό έλεγχο ως "γεγονός της ζωής", ή ένας ομοφυλόφιλος για την ομοφοβία ως "γεγονός της ζωής", ή ένας ιθαγενής για την ιδιωτικοποίηση της ιερής γης ως "γεγονός της ζωής". Σε όλες αυτές τις περιπτώσεις, σε ένα ευρύτερο φάσμα τρόπων εφαρμογής, αυτό που αυτά τα υποκείμενα του αγώνα θα είχαν πει και θα είχαν κάνει, είναι να αμφισβητήσουν ένα τρόπο *σχέσεων* που δεν εκτιμούσαν, και μάλιστα απεχθάνονταν. Και όμως, φαινόμαστε να χάνουμε τα λόγια μας σε σχέση με τους κυρίαρχους τρόπους σχέσεων μέσω των οποίων αρθρώνουμε πρακτικές ζωής και αυτό που αποκαλούμε "οικονομία". Φαινόμαστε να παραλύουμε μπροστά στο πεδίο των τρόπων σχέσεων που υπονοούνται στα "οικονομικά". Και έτσι, οι κριτικοί που αισθάνονται πως υπάρχει κάτι λάθος με τον τρόπο που ζούμε και δρούμε στον πλανήτη δίνουν έμφαση στα αποτελέσματα που παράγονται από αυτούς τους τρόπους σχέσεων, όπως η φτώχεια ή η περιβαλλοντολογική καταστροφή, και η κριτική τους στάση εστιάζεται στη διόρθωση των γεγονότων που είναι δεδομένα και προσπαθούν να αποκαλύψουν τα "ψέμματα" της εξουσίας. Και αυτό φυσικά είναι πολύ καλό. Ωστόσο, σπάνια εξετάζουν την εξουσία στην "αλήθεια" της, δηλαδή, το γεγονός πως αντιπροσωπεύει κάτι που εμείς, οι κριτικοί δεν αντιπροσωπεύουμε. Για να το κάνουμε θα απαιτούσε να τη μετρήσουμε με το μέτρο σύγκρισης των αξιών μας, και να συμφιλιωθούμε με το γεγονός πως η διαχωριστική γραμμή είναι μία γραμμή σύγκρουσης, μία μετωπική γραμμή.

Για τους μετανάστες επίσης, η διαχωριστική γραμμή, είναι πιθανά, μία γραμμή σύγκρουσης. Μπορούν να συλληφθούν, να ξυλοκοπηθούν, να εγκλειστούν και να ταπεινωθούν σε στρατόπεδα συγκέντρωσης, να απελαθούν. Αλλά εάν τα περάσουν, μπορούν να ελπίζουν ότι θα ξαναχτίσουν μία ζωή, να αναπαράγουν τους πόρους της ζωής τους, και των κοινοτήτων τους πίσω στην πατρίδα, και να μολύνουν την άλλη πλευρά με τις επιθυμίες τους, τις αξίες τους, τα πάθη τους. Χρειάζεται να μάθουμε από τους μετανάστες που διασχίζουν τα σύνορα, παρά τον ισχυρισμό εκείνων που είναι στην εξουσία, πως τα σύνορα είναι "ένα γεγονός της ζωής".

Αυτό το βιβλίο αφορά την "προβληματοποίηση" των διαχωριστικών γραμμών που διατρέχουν τις ζωές μας, στο βαθμό που οι καθημερινές μας πράξεις συνδέονται στις συστημικές δυνάμεις που αποκαλούμε καπιταλισμό. Το "ξεκίνημα της ιστορίας" είναι η κοινωνική διαδικασία μέσω της οποίας οι αμφισβητήσεις αυτών των διαχωριστικών γραμμών είναι την ίδια στιγμή η σύσταση κάτι καινούριου.

* * *

Πήρε πολύ χρόνο για να δω να τυπώνεται αυτό το βιβλίο, και πολλοί άνθρωποι έχουν συνεισφέρει με πολλούς τρόπους στην παραγωγή του, πολύ περισσότεροι από όσους μπορώ να αναφέρω. Δεν χρειάζεται να πω, πως στις αναφορές και τις ευχαριστίες μου ισχύουν όλες οι συνηθισμένες επισημάνσεις.

Πρώτα από όλα, θα ήθελα να ευχαριστήσω τους εκδότες των περιοδικών και των βιβλίων που δημοσίευσαν κάποιο από το υλικό που εμφανίζεται εδώ. Συγκεκριμένα τα κεφάλαια 10 και 11 προέρχονται από το άρθρο που δημοσιεύθηκε στο περιοδικό *Historical Materialism* (De Angelis

2004a). Το κεφάλαιο 14 προέρχεται από το άρθρο που δημοσιεύθηκε στο *Research of Political Economy* (De Angelis 2002), και εκδόθηκε από τον Paul Zarembka, ενώ το κεφάλαιο 15 είναι από ένα άρθρο που εμφανίστηκε στη συλλογή *The Labour Debate*, κι εκδόθηκε από την Ana Dinerstein και τον Michael Neary (De Angelis 2001b.). Το τμήμα για τη διακυβέρνηση στο κεφάλαιο 7 προέρχεται από ένα άρθρο που δημοσιεύθηκε στο *Review* (De Angelis 2005a), και το δεύτερο μέρος του κεφαλαίου 13 είναι από το άρθρο που δημοσιεύθηκε στο *International Social Sciences Journal* (De Angelis 2004c). Το πρώτο τμήμα του κεφαλαίου 2 προέρχεται από το άρθρο που γράφτηκε με τον/την Dagmar Diesner και δημοσιεύθηκε στο *Shut them down!* για τα γεγονότα του αντι-G8 στο Gleaneagles, και δημοσιεύθηκε από τους David Harvie, Keir Milburn, Ben Trott και David Watts (De Angelis and Diesner 2005). Το τμήμα για την διατεταγμένη εργασία στο κεφάλαιο 8 προέρχεται από μία θέση που παρουσίασα με τον David Harvie στο "Ετερόδοξο" οικονομικό συνέδριο το 2004. (Heterodox economic conference)

Στα πολλά χρόνια διδασκαλίας μου, η βοήθεια των φοιτητών μου ήταν σημαντική για να αναπτύξω τις βασικές έννοιες κλειδιά αυτής της δουλειάς. Πολλοί από αυτούς προέρχονται από τα αποκαλούμενες"μη προνομιακές" περιοχές, όπως αυτές των φτωχότερων γειτονιών του ανατολικού Λονδίνου, ή των μεταναστών της Δυτικής Αφρικής. Συχνά, παίρνουν το μάθημα μου, της πολιτικής οικονομίας χωρίς αίσθηση του λόγου για τον οποίο βρίσκονται εκεί, ίσως επειδή έχει στον τίτλο τη λέξη "οικονομία" και δεν απαιτεί μαθηματικά. Το μόνο σίγουρο πράγμα είναι πως κάποια στιγμή τους δίνεται να συμπληρώσουν ένα ερωτηματολόγιο για να με αξιολογήσουν με βάση την "ικανοποίηση τους ως πελάτες ". Αναρωτιέμαι εάν καταλαβαίνουν πως στο τέλος ήμουν κι εγώ ο "πελάτης" τους, δηλαδή, ο άμεσα ευεργετημένος από τις υπηρεσίες τους: όποτε μπορούσαν να ταυτίσουν τις συγκεκριμένες εμπειρίες τους – του χρέους, του άγχους της υπερκόπωσης, της κατάχρησης στο σπίτι, των διαχωριστικών γραμμών που διέσχισαν και των αγώνων – με τις "αφηρημένες ακαδημαϊκές" μου ιστορίες, επιβεβαίωσαν πως υπήρχε μία αίσθηση και ένα νόημα για το τι προσπαθούσα να κάνω.

Παρά την αδηφάγα πίεση που η βρετανική ανώτερη εκπαίδευση έχει ασκήσει στο διοικητικό της προσωπικό, η June Daniels μου πρόσφερε την καλοπροαίρετη βοήθεια της σε πολλές περιπτώσεις. Η μεταπτυχιακή φοιτήτρια στην παγκόσμια διακυβέρνηση Georgina Salah, έχει βοηθήσει στην ταξινόμηση μίας αδιευθέτητης βιβλιογραφίας. Στη διάρκεια πολλών χρόνων, οι συνάδελφοι μου στα οικονομικά στο Πανεπιστήμιο του Ανατολικού Λονδίνου, με έχουν υποστηρίξει για να ακολουθήσω την ορμή μου να κάνω έρευνα σε ένα πλαίσιο που πολλοί αντιμάχονται, και από εκπαιδευτική και ακαδημαϊκή σκοπιά, οι συχνά χωρίς νόημα απαιτήσεις γίνονται η χωματερή για το ακαδημαϊκό προσωπικό του τμήματος.

Πολλοί άνθρωποι με βοήθησαν να οξύνω την επιχειρηματολογία μου, δίνοντας φωνή σε μέτρα που τα δικά μου μέτρα των πραγμάτων φάνηκαν να βρίσκουν καταφύγιο. Κατά τη διάρκεια της επιμέλειας, ο Anthony Winder εντόπισε το πρόβλημα και πρότεινε λύσεις. Coady Buckley-Zistel έφερε το μέτρο της κριτικής φιλοσοφίας, ενώ ο Werner Bonefeld της φιλοσοφικής και πολεμικής κριτικής. Ο John McMurtry μου προσέφερε αξιόλογα σχόλια σε ένα ύστερο προσχέδιο. Με τα χρόνια, σε συζητήσεις και email με τον Gioacchino Toni έγινα ικανός να κρατήσω ζωντανό το νεανικό γέλιο, και να μοιραστώ έναν ανοιχτόκαρδο σαρκασμό και μια παρωδία των ηλίθιων μονοπατιών, που υποτίθεται πως έπρεπε να ακολουθήσουμε ενώ αναπαράγουμε τους πόρους της ζωής μας (livelihoods). Με τα ισορροπημένα και εμπειρικά θεμελιωμένα σχόλια της, η Anne Gray δεν μου επέτρεψε καμιά δικαιολογία να αποφύγω να ασχοληθώ με τα σημαντικά ζητήματα. Από την άλλη πλευρά ο ενθουσιασμός του David Harvie για την κατηγορία της "υπερβολής" μου έδωσε μία δικαιολογία να αποφύγω να ασχοληθώ με αυτά. (σε μια ισορροπία ελπίζω που αποδείχτηκε σωστή)

Ήταν ενθαρρυντικό να ακούω τα σχόλια του Olivier de Marcellus σε ένα παλιό προσχέδιο των συμπερασμάτων μου, και να μοιραστώ τον ενθουσιασμό του για τη δημοκρατία βάσης (grass-

roots democracy) και τον κοινό νου. Έμαθα να μη χάνω ποτέ από την οπτική μου τα αόρατα υποκείμενα της αναπαραγωγής από την επιμονή της Silvia Federici, ένα υγιές αντίβαρο σε έναν κόσμο που μαγεύεται από παραβολές χωρίς υποκείμενα. Ο Peter Linebaugh μου έδωσε την αυτοπεποίθηση που μόνο ένας ιστορικός των αγώνων και των κοινών μπορεί να δώσει, ευλογώντας το μη-ιστορικό μου έργο με την έννοια πως όλα είναι ιστορία. Είναι δύσκολο να εντοπίσω τα δώρα που δέχτηκα από τον George Caffentzis, τόσες ιδέες που κέρδισα στην αλληλογραφία και τη συζήτηση μαζί του υφαίνονται σε αυτό το βιβλίο. Όμως ίσως η πιο σημαντική ιδέα είναι πως η φιλοσοφία γεννιέται από την πάλη, μια ιδέα που υιοθετείται από πολλούς, αλλά εφαρμόζεται από πολύ λιγότερους στη διανοητική εργασία.

Τους τελευταίους μήνες, συναντήθηκα με μία μικρή ομάδα ανθρώπων για να διαβάσουμε μαζί και να συζητήσουμε μέρη του προσχεδιασμένου βιβλίου μου. Αυτό μου πρόσφερε μία τελευταία ευκαιρία να σταθμίσω και να τελειοποιήσω τα επιχειρήματα μου με τα μέτρα ομοϊδεατών μου: τους πιο καταπληκτικά λογικούς κριτικούς. Συγκεκριμένα, θα ήθελα να ευχαριστήσω τους Klara Brekke, Sharad Chari, Emma Dowling και Nicola Montagna για τις εύθυμες ιδέες τους σε έναν αριθμό περιπτώσεων.

Το βιβλίο είναι στοιχειωμένο επίσης με την παρουσία εκείνων που μοιράζονται τη ζωή τους μαζί μου. Η σύντροφος μου Dagmar Diesner θα έχει πολλά να πει για τη σύζευξη της παραγωγής και της αναπαραγωγής, με πολύ πιο αφηρημένους όρους από όσο τα κατάφερα εγώ σε αυτό το βιβλίο. Η υποστήριξη της στην προσπάθεια αυτή έχει γειωθεί τόσο πολύ, που οι ιδέες που πήρα από αυτή δεν έχουν σύγκριση. Ο δίχρονος γιός μας Leonardo είναι ο μεγαλύτερος διανοητής που έχω συναντήσει: όταν λέει τα δικά του “αντάα”, “οοοο”, “τσισα” μου παρέχει τα πιο πειστικά επιχειρήματα που μόνο ένας φιλόσοφος της εμμένειας μπορεί να μου δώσει. Αυτό το βιβλίο αφιερώνεται στη Dagmar και τον Leonardo.

Λονδίνο, 16 Απριλίου 2006.

1

Το ξεκίνημα της ιστορίας

ΑΛΛΕΣ ΔΙΑΣΤΑΣΕΙΣ

Άλλες διαστάσεις! Η προβληματική του *ξεκινήματος της ιστορίας* έχει να κάνει με το ξεκίνημα των *άλλων διαστάσεων* της ζωής και της συμπαραγωγής των πόρων της ζωής. Ένα ξεκίνημα που δεν βρίσκεται στα κείμενα και τις λέξεις που μαθαίνουμε, αλλά προκύπτει από τους διάφορους αγώνες που αναδύονται μέσα στο παγκόσμιο κοινωνικό σώμα, και ρίχνεται στο πρόσωπο εκείνων που έχουν διακηρύξει με γελοία βεβαιότητα και ιδεολογική πεποίθηση πως έχει φτάσει η εποχή του *τέλους της ιστορίας*. Ναι, επειδή το *τέλος της ιστορίας*[1] δεν είναι απλά ο τίτλος ενός ακαδημαϊκού βιβλίου που συμπίπτει με τη φύτευση του συνθήματος του νεοφιλελεύθερου κεφαλαίου στα συντρίμμια του "υπαρκτού σοσιαλισμού" και του ανατολικού μπλοκ. Σηματοδοτεί επίσης την μεγαλύτερη επίθεση στα κοινά στη Δύση, την Ανατολή και στον παγκόσμιο Νότο στη διάρκεια ενός τετάρτου του αιώνα ιδιωτικοποιήσεων, περικοπών στα δικαιώματα, δομικής προσαρμογής, οικονομικής πειθαρχίας, δημόσιων μεταβιβάσεων που μετατοπίζονται από τα κοινωνικά δικαιώματα που καλύπτουν τις ανάγκες αναπαραγωγής (υγεία, και εκπαίδευση μεταξύ αυτών) στην επιδότηση των επιχειρήσεων, και τη γενική αύξηση της πόλωσης του πλούτου, της φτώχειας, της περιβαλλοντολογικής υποβάθμισης, του πολέμου και της πολιτικής ηλιθιότητας.

Το να θέτουμε την προβληματική του ξεκινήματος της ιστορίας σημαίνει πως αρνιόμαστε την κατασκευή ενός κόσμου με την εικόνα του τέλους της ιστορίας, σημαίνει να θέτουμε άλλες αξίες και να αγκαλιάζουμε άλλους ορίζοντες από αυτούς όπου η δημοκρατία έχει διαφθαρεί από το χρήμα, η κοινωνική αναπαραγωγή καταστράφηκε από τον ανταγωνισμό που απειλεί τους πόρους της ζωής , και η δομική προσαρμογή περιφράζει τα κοινά που βρίσκονται εκτός της αγοράς. Η διαδικασία της κοινωνικής θέσμισης μιας πραγματικότητας πέρα από τον καπιταλισμό μπορεί να είναι μόνο η δημιουργία, η παραγωγή άλλων διαστάσεων του ζην, άλλων *τρόπων* να κάνουμε, να συσχετίζουμε, να αξιολογούμε και να κρίνουμε, και να συμπαράγουμε τους πόρους της ζωής. Όλα τα υπόλοιπα, οι ρυθμίσεις, οι μεταρρυθμίσεις, οι "εναλλακτικές", το κόμμα, οι εκλογές, τα κοινωνικά κινήματα, η "Ευρώπη" και ακόμα και οι "επαναστάσεις", είναι μόνο λέξεις χωρίς νόημα εάν δεν επιστρέφουν στο ερώτημα των άλλων διαστάσεων της ζωής.

Τα παιδιά συχνά λέγεται πως ζουν σε άλλη διάσταση. Ο Leonardo, το είκοσι μηνών παιδί μου, μου διδάσκει κάτι πολύ σημαντικό όταν παρατηρώ την πράξη του στο χρόνο και συλλογίζομαι το πως αυτός αρθρώνεται στο δικό μου. Φαίνεται πως ζει στο "χρόνο της φάσης" όλη την ώρα, η προσοχή του τραβιέται ενθουσιωδώς από νέα αντικείμενα τα οποία επισημαίνει, σε νέες κατευθύνσεις περπατήματος του δρόμου. Αυτό βέβαια σημαίνει πως η σύντροφος μου κι εγώ πρέπει διαρκώς να επινοούμε νέους τρόπους για να τον κάνουμε ευτυχισμένο ενώ τον παίρνουμε μαζί μας στις καθημερινές ασήμαντες αν και αναγκαίες ασχολίες που είναι ριζωμένες στο γραμμικό χρόνο (μετάβαση στο μαγαζί, πλύσιμο πιάτων, κλπ) και στον κυκλικό χρόνο (η εναλλαγή των ρυθμών της καθημερινής ζωής, ο ύπνος, το φαγητό, και λοιπά). Ο χρόνος φάσης είναι ο χρόνος της ανάδυσης νέων διαστάσεων και είναι μέρος της ζωής, όπως είναι και ο γραμμικός και ο κυκλικός χρόνος. Όταν κλιμακώνουμε αυτή τη μικρή οικιακή βινιέτα στα προβλήματα της δημιουργίας ενός νέου κόσμου, αυτό που γίνεται καθαρό είναι πως καμία από αυτές της διαστάσεις του χρόνου δεν είναι *ειδικά* ο χρόνος της επανάστασης, ο χρόνος των νέων τρόπων της κοινωνικής αναπαραγωγής. Η επανάσταση είναι ένας τρόπος της άρθρωσης, της επανάρθρωσης του γραμμικού, του κυκλικού

και του χρόνου της φάσης. Από την άλλη πλευρά, η εκτεταμένη εμπορευματική παραγωγή στο κοινωνικό σύστημα που ονομάζουμε καπιταλισμό, υπάγει και αρθρώνει και τις τρεις διαστάσεις του χρόνου με το δικό της ιδιόμορφο τρόπο.

Ο γραμμικός χρόνος χαρακτηρίζει την ακολουθία των μετασχηματισμών που οδηγεί στην παραγωγή, την άρθρωση των λειτουργιών, τη δόμηση των σχεδίων μέσω χρονοδιαγραμμάτων και προγραμμάτων. Η συνεχής επιτάχυνση του κοινωνικού πράττειν που καταγράφηκε από διάφορους παρατηρητές της μετανεωτερικότητας και της παγκοσμιοποίησης είναι αυτή που μετατρέπει τη γραμμικότητα σε ένα ντελίριο, ακόμα περισσότερο σήμερα στην εποχή της παγκοσμιοποίησης, στην οποία ένας αυξανόμενος αριθμός κοινωνικών πρακτικών υπάγονται στον λογισμό που ενσωματώνεται στις δηλώσεις αποστολής, τους στόχους, τις αναφορές της αγοράς και στον επιταχυνόμενο κύκλο εργασιών. *Αλλά αυτή η επιταχυνόμενη γραμμικότητα που είμαστε συνηθισμένοι να θρηνούμε δεν θα μπορούσε να κυριαρχήσει τις κοινωνικές πρακτικές εάν δεν ήταν για τους τρόπους του κυκλικού χρόνου στον οποίο αρθρώνεται.*

Ενώ ο γραμμικός χρόνος είναι η διάσταση της σκόπιμης δράσης, της επίτευξης σκοπών, της εκτέλεσης λειτουργιών, ο κυκλικός χρόνος είναι ο χρόνος στον οποίο η δράση επιστρέφει στον εαυτό της, επομένως καθορίζει και δίνει σχήμα στις νόρμες και τις αξίες χωρίς τις οποίες αυτές οι πράξεις και οι σκοποί θα ήταν χωρίς νόημα. Το "πραγματικό ταξίδι", γράφει η Ursula Le Guinn στη νουβέλα της *The Dispossessed*, είναι η "επιστροφή", και δεν θα μπορούσε να είναι πιο διορατική. Η επιστροφή της δράσης ή της πρακτικής στον εαυτό της είναι η δραστηριότητα της μέτρησης, οριζόμενης χαλαρά, στην οποία τα υποκείμενα συγκρίνουν, αντιπαραβάλλουν, αξιολογούν και επομένως δημιουργούν τις συνθήκες για νέα πράξη και νέες διαδικασίες. Ο κυκλικός χρόνος είναι επομένως ο χρόνος του μέτρου, και για αυτό το λόγο είναι ο χρόνος που καθορίζει τις νόρμες. Η επιστροφή της δράσης στον εαυτό της που δημιουργεί νόρμες και αξίες συμβαίνει με πολλούς τρόπους, κι εξαρτιέται από τον τρόπο της κυκλικότητας σε διαφορετικές κλίμακες της δράσης, αν και με οποιοδήποτε τρόπο, βλέπουμε ανατροφοδοτικές διαδικασίες να συμβαίνουν, που σε αυτό το βιβλίο θα τις αναφέρουμε απλά ως *βρόγχους* (loops). Επομένως για παράδειγμα, η επιστροφή της δράσης μπορεί να ορίζεται υπερβολικά από τους ρυθμούς της φύσης, την εναλλαγή νύχτας και ημέρας αλλά και των εποχών, όπως και των αγροτικών δραστηριοτήτων με μικρές τεχνολογικές εισροές. Ο ήλιος δεν είναι ακόμα ψηλά, και είμαι ακόμα στο κρεββάτι, αλλά μπορώ να ακούσω το μούγκρισμα των αγελάδων μου καθώς απαιτούν το καθημερινό τους άρμεγμα. Μετριέμαι από ένα ρυθμό που σε μεγάλο βαθμό μου δίνεται από τη σύζευξη της ανθρώπινης παραγωγής με τους κύκλους της φύσης. Πρέπει να σηκωθώ και να κάνω την καθημερινή μου δουλειά, και αύριο και μεθαύριο. Ή σε ένα διαφορετικό πλαίσιο, οι βρόγχοι συνίστανται από πρότυπα συμβάσεων, συγκρούσεων, και συναντήσεων με γείτονες, φίλους και συναδέλφους στις οποίες μια ποικιλία άμεσων συναλλαγών και πρακτικών σχέσεων μπορεί να καταλήξουν στη διαμόρφωση προτύπων και να συγχωνευτούν σε νόρμες δεδομένων τύπων. Η επιτάχυνση των ακολουθιών της κοινωνικής παραγωγής, που είμαστε μάρτυρες στο σημερινό καπιταλισμό γίνεται με έναν αυξανόμενο αριθμό βρόγχων, στις οποίες οι δράσεις και οι κοινωνικές πρακτικές επιστρέφουν στους εαυτούς τους και επομένως είναι *μετρήσιμες*. Η διάχυτη εμπορευματοποίηση των νέων σφαιρών των κοινωνικών πρακτικών, πολλές από τις οποίες εξαρτώνται από την επιβολή των περιφράξεων στο κοινωνικό σώμα (Κεφάλαια 10 και 11), εισάγει νέες πρακτικές στον τύπο του κυκλικού χρόνου όπως προσδιορίζεται από τον καπιταλιστικό *τρόπο* μέτρησης (Κεφάλαια 12 και 13). Ο κύριος εχθρός ενάντια στον οποίο είναι οι αγώνες για το ξεκίνημα της ιστορίας, είναι ο *τρόπος* της μέτρησης, που είναι πειθαρχικός στο χαρακτήρα και επομένως σε ένα μεγάλο βαθμό εσωτερικεύεται από τα υποκείμενα στην επιδίωξη των καθημερινών τους υποθέσεων.[2]

Αλλά αναφέροντας πως τα υποκείμενα εισάγονται στους κανονιστικούς μηχανισμούς των αγορών, δε σημαίνει ότι ξεχνάμε τους αγώνες. Αντιθέτως, τα υποκείμενα αγωνίζονται ενάντια στους τρόπους μέτρησης και αξιολόγησης του κυκλικού χρόνου της αγοράς, και αυτό το κάνουν

συνέχεια. Η κανονικοποίηση είναι κανονικοποίηση των υποκειμένων που αγωνίζονται, και οι αγώνες γίνονται ενάντια/πέρα από τις κανονικοποιήσεις. Αυτό που φαίνεται παράδοξο, η ταυτόχρονη παρουσία της κανονικοποίησης και του αγώνα, είναι στην πραγματικότητα το αίμα του καπιταλισμού, αυτό που του δίνει ενέργεια και παλμό, η κλειστοφοβική διαλεκτική που πρέπει να ξεπεραστεί. Ο χρόνος της φάσης είναι ο χρόνος της ανάδυσης, της "υπερβολής", των εφαπτόμενων, της "εξόδου" και των "γραμμών διαφυγής" (lines of flight), η ρήξη της γραμμικότητας και της κυκλικότητας που επαναπροσδιορίζει και ξαναθέτει σκοπούς και τέλος, όπως επίσης και νόρμες και αξίες.[3] Είναι ο χρόνος των δημιουργικών πράξεων, η ανάδυση του νέου που το υποκείμενο μπορεί να βιώνει σε σχέση με αυτό, που ο Φουκώ αποκαλεί οριακή εμπειρία (limit experience), η εμπειρία του μετασχηματισμού.[4] Αλλά στον καπιταλισμό, και περισσότερο στον σύγχρονο "μεταμοντέρνο" παγκόσμιο καπιταλισμό, ο χρόνος της φάσης επιστρέφει πίσω στο μέτρο του κεφαλαίου (Κεφάλαιο 13). Οι νεοφιλελεύθερες πολιτικές σε διαφορετικές κλίμακες κοινωνικής δράσης προσπαθούν να δέσουν τη δημιουργικότητα του κοινωνικού σώματος στους βρόγχους της αγοράς, την ανάδυση στους κύκλους της αγοράς, στην κυκλικότητα και στο μέτρο της αγοράς. Οι γραμμές διαφυγής επομένως ρισκάρουν να μετατραπούν σε καμπύλες προσγείωσης, και η γη είναι το παλιό έδαφος των καπιταλιστικών ομοιοστατικών διαδικασιών. Τι άλλο είναι ο θρήνος για την απο-επαγγελματοποίηση των επαγγελμάτων και την άνοδο του "διευθυντισμού" στις δημόσιες υπηρεσίες από τον πόνο της διαδικασίας της *σύζευξης* ανάμεσα στον κυκλικό χρόνο των επαγγελμάτων και τις αντίστοιχες αξιακές πρακτικές, με τον κυκλικό χρόνο των αγορών και την υπαγωγή του πρώτου στο δεύτερο; Επομένως σε αυτό το βιβλίο ξεκάθαρα αποστασιοποιούμαστε από την οπτική που θεωρεί την μετανεωτερικότητα ως κομμουνισμού σε αναμονή. Όντως, αυτό φαίνεται να συνεπάγεται η προσέγγιση των Χάρντ και Νέγκρι (2000) κάποιες στιγμές. Εάν αυτή η προσέγγιση είναι σωστή, το πρότζεκτ αυτού του βιβλίου, δηλαδή της προσπάθειας να κατανοήσουμε τις καπιταλιστικές κατηγορίες των εποχών μας, θα ήταν άστοχο, αφού στον κόσμο των παγκόσμιων πληθών προσδιορισμένων με καθαρά θετικούς όρους, οι κατηγορίες του κεφαλαίου (αξία, ενοίκιο, συμφέρον, κέρδος κλπ) δεν είναι σύμβολα αλλά κρυπτογραφήματα· για τα ίδια τα αντικείμενα της κατηγορικής αναφοράς δεν υπάρχουν πλέον σε αυτή την περίοδο, και χρειάζεται να πιέσουμε μέσω της Αυτοκρατορίας για να δούμε πραγματικά πως ζούμε στον κομμουνισμό. Αντίθετα για αυτό το βιβλίο τα αντικείμενα της κατηγορικής αναφοράς υπάρχουν, ίσως μεταλλαγμένα, αλλά είναι ζωντανά και κλωτσάνε, και αναπαράγονται στις καθημερινές πρακτικές και στην άρθρωση τους μέσω της οποίας αναπαράγεται ο πλανητικός τρόπος του ζην. Αντίθετα με τους Χάρντ και Νέγκρι, ένα κεντρικό αξίωμα αυτού του βιβλίου είναι πως παρ'όλες τις μορφολογικές μεταλλάξεις, η κοινωνική δύναμη που αποκαλούμε κεφάλαιο είναι ακόμα σήμερα περισσότερο από ποτέ βασισμένη στις διαδικασίες της *μέτρησης* της κοινωνικής πρακτικής, ένα μέτρο που μετατρέπει το πράττειν, είτε "υλικό" είτε "άυλο", μισθωτό ή μη-μισθωτό, σε εργασία. (Κεφάλαιο 12).

Επομένως, παρά την κοινή ρίζα στο θεωρητικό περιβάλλον που έχει αποκληθεί αυτόνομος Μαρξισμός[5] υπάρχει μία διαφορά ανάμεσα, ας πούμε, στην πολιτική που βλέπει τους "δημιουργικούς", "άυλους" εργάτες σχεδόν ως την "πρωτοπορία" της επανάστασης και στην πολιτική όπως η δική μου που βλέπει όντως τους Ζαπατίστας και άλλους παρόμοιους commoners, ειδικά τους ιθαγενείς, τους χωρικούς, τους just-in-time εργοστασιακούς εργάτες των "ζωνών ελεύθερου εμπορίου" του τρίτου κόσμου, τις μητέρες των χωρικών, τις κοινότητες των παραγκουπόλεων (slums) να παλεύουν σε μια ποικιλία πλαισίων για τους πόρους της ζωής και την αξιοπρέπεια. Όχι γιατί οι αγώνες των επισφαλών άυλων εργατών της Ευρώπης είναι λιγότερο σημαντικοί, ή γιατί θέλω να ελαχιστοποιήσω τις οργανωτικές καινοτομίες των "τακτικών του πλήθους" στο αστεακό πεδίο της μάχης στις μέρες δράσης ενάντια στους G8/WTO/IMF/WB. Αλλά γιατί οι αγώνες των commoners δείχνουν με τη μέγιστη καθαρότητα για *όλους εμάς* τη ρήξη της *σύζευξης* ανάμεσα στο μέτρο του κεφαλαίου και τα άλλα μέτρα, ανάμεσα στις καπιταλιστικές αξίες

και άλλες αξίες. Επομένως θέτουν το επείγον ερώτημα της αποσύζευξης του κυκλικού χρόνου όπως ορίζεται από την οπτική του "τέλους της ιστορίας" και του κυκλικού χρόνου όπως προωθείται από την πάλη του κοινωνικού σώματος και τους ορίζοντες του "ξεκινήματος της ιστορίας". Η μέγιστη αυτή καθαρότητα ίσως επιτυγχάνεται γιατί σε αυτούς τους αγώνες η προβληματική της αποσύζευξης από το κεφάλαιο, το πρόβλημα του πώς να τον κρατήσουμε σε απόσταση, συχνά γίνεται ένα ερώτημα ζωής και θανάτου. Εδώ, η αναπαραγωγή των πόρων της ζωής στη βάση άλλων αξιακών πρακτικών από αυτές του κεφαλαίου, και η προστασία ή προώθηση των πόρων της ζωής *αυτόνομα* από τα καπιταλιστικά κυκλώματα, γίνεται το μόνο έδαφος για τη διατήρηση των σωμάτων και την αναγέννηση των δικτύων σχέσεων τους, των κοινοτήτων. Οι αγώνες αυτοί επομένως μας επιτρέπουν να εστιάσουμε στην *πρώτη γραμμή*, μία γραμμή που επίσης διασχίζει τις ζωές των επισφαλών "άυλων εργατών", αλλά που συχνά δεν εμφανίζεται τόσο καθαρά – εκτός των στιγμών στις οποίες σμίγουν και είναι ικανοί να αρπάξουν κοινούς χώρους και να τους μετατρέψουν σε πρότζεκτ ευημερίας από τα κάτω, όπως για παράδειγμα στις περιπτώσεις του κινήματος των κοινωνικών κέντρων της Ιταλίας, ή όταν καταλαμβάνουν τους δρόμους και στήνουν ένα οδόφραγμα στις νεοφιλελεύθερες πολιτικές που προωθούν ακόμα μεγαλύτερη επισφαλειοποίηση, όπως στη Γαλλία τους πρώτους μήνες του 2006. Αυτό γιατί στο πλαίσιο των διάχυτων αγορών, των πολιτικών "διαβίου μάθησης" ή των "μικροεπιχειρηματικών δανείων" βοηθάνε να αναδιατυπωθεί η αμηχανία του ατόμου για τον τρόπο με τον οποίο αποκτά πρόσβαση στα μέσα βιοπορισμού, και αντί να είναι ανοιχτό σε νέους τρόπους συμπαραγωγής και κοινής πρόσβασης στα μέσα της επιβίωσης, να αναγκάζεται να δείξει επιχειρηματικό δαιμόνιο, αναλαμβάνοντας ένα ρίσκο στα πλαίσια μίας δεδομένης δομής της αγοράς και κατά συνέπεια μιας επιτυχούς μεγαλύτερης απόδοσης από τους *άλλους*. Αντί αυτού το ξεκίνημα της ιστορίας κρυφοκοιτάζει μέσω των αγώνων για τα κοινά, δηλαδή τις σχέσεις με τη φύση, με τα "πράγματα" και μεταξύ τους, που δεν μεσολαβούνται από τα μέτρα της αγοράς τα οποία εξατομικεύουν και κανονικοποιούν· κοινά στα οποία τα σώματα μπορούν να ζουν, να ανατρέφονται, να ευημερούν, να επιθυμούν και ακόμα να συγκρούονται χωρίς να μετρούνται με το χρήμα, και αντί για αυτό να κάνουν την μέτρηση τους τόσο μεταξύ τους όσο και με τα "πράγματα".

ΠΡΩΤΗ ΓΡΑΜΜΗ ΚΑΙ ΕΝΑΛΛΑΚΤΙΚΕΣ.

Το βιβλίο αυτό επίσης διαφωνεί με τον παραδοσιακό Μαρξισμό, την εκδοχή που αντιλαμβάνεται το ξεκίνημα της ιστορίας μόνο αφού κατακάτσει ο καπνός από τα μπάζα του παλιού καπιταλιστικού συστήματος. Η "προϊστορία" της ανθρωπότητας, για να χρησιμοποιήσουμε την διάσημη έκφραση του Μαρξ, που θα συζητήσουμε παρακάτω, είναι μία παλιά τάξη που έχει έρθει στο τέλος της, και μία καινούρια χτίζεται στα συντρίμμια της. Εναλλακτικά, η πορεία προς το ξεκίνημα της ιστορίας είναι ηπιότερη, με προοδευτικές μεταρρυθμίσεις να προωθούνται από προοδευτικά κόμματα που έχουν κερδίσει την πολιτική εξουσία. Και οι δύο ανήκουν στη μυθολογία της "κατάκτησης της εξουσίας" που δέχτηκε εκτεταμένη κριτική από τον John Holloway (2002) και με διαφορετικό τρόπο από την πολιτικής της εμμένειας των Χαρντ και Νέγκρι (2000,2004) Αυτές οι δύο κλασικές στρατηγικές, που για πολύ καιρό έχουν θεωρηθεί ως αντίθετες, έχουν πράγματι κοινά μερικά σημαντικά στοιχεία στο γεγονός ότι κατανοούν τη σχέση ανάμεσα σε ένα πολιτικό κόμμα και τις μάζες ως κατήχηση. Το κόμμα ήξερε με τι μοιάζει το ξεκίνημα της ιστορίας, και έπαιρνε τις μάζες προς αυτή τη μοίρα. Αυτό συνεπάγεται γενικά την εφαρμογή ενός μοντέλου που πίστευε στα "στάδια" της ανάπτυξης από το προ-καπιταλιστικό, μέσω της "αναγκαίας" μετάβασης της πρωταρχικής συσσώρευσης, της απαλλοτρίωσης της γης και της βίαιης κολλεκτιβοποίησης, στην σοσιαλιστική συσσώρευση σε ρυθμούς ανάπτυξης πιθανά υψηλότερους από τον Δυτικό αντίπαλο και τελικά, σε ένα μακρινό μέλλον, τον κομμουνισμό, με την εξαφάνιση του κράτους και την

“πραγματοποίηση” όλων των καταπιεσμένων φαντασιών του παρόντος που προβάλλονται σε έναν μελλοντικό αναδυόμενο ήλιο.[6] Με άλλα λόγια, η κλασική ριζοσπαστική παράδοση, είτε ρεφορμιστική είτε επαναστατική, αγκαλιάζει μία έννοια του χρόνου που είναι υπερβολικά γραμμική λόγω της θεωρίας των σταδίων, “προοδευτική”, ενώ οι σοσιαλιστικές μάζες πρέπει να αντέξουν τη γραμμικότητα μέσω της υπαγωγής τους σε έναν κυκλικό χρόνο που μετράει τις δραστηριότητες τους στη γραμμή παραγωγής (shop floor) λίγο πολύ με τον ίδιο τρόπο που ο κυκλικός χρόνος μετράει τις δραστηριότητες των καπιταλιστικών μαζών: χρονόμετρα, προσεκτικοί επιστάτες και πειθαρχικές πρακτικές ήταν τα συστατικά που συνιστούσαν το μέτρο. Ο Λένιν, μετά από όλα, ερωτεύτηκε τον Ταιϋλορισμό.

Το αν αυτή η “πρόοδος” πιστεύεται πως θα έρθει μέσω μεταρρυθμίσεων ή επανάστασης είναι δευτερεύον. Και στις δύο περιπτώσεις, αφήνοντας έξω τον κυκλικό χρόνο, το πρόβλημα της δημιουργίας αξίας και νόρμας, και μετατοπίζοντας την ανάδυση του νέου στο μέλλον, τα σοσιαλιστικά μοντέλα θεμελιώθηκαν σε μία πολιτική πρακτική που βασίστηκε στο διαχωρισμό ανάμεσα σε οργανωτικά μέσα και ιδανικούς σκοπούς. Τα οργανωτικά μέσα (γκούλανγκ, πολιτικές δολοφονίες, καταπίεση, κάθετη ιεραρχία μέσα στο κόμμα, (αντι)δημοκρατικός συγκεντρωτισμός κλπ) δεν έπρεπε να αντανακλούν τα ιδανικά για δικαιοσύνη, ελευθερία, ισότητα, κομμουν(α)-ισμό μετατοπισμένων στο γραμμικό χρόνο. Ο ακραίος μακιαβελισμός ενσωματώθηκε στη δομή της παραγωγής του κοινωνικού μετασχηματισμού. Η δράση του σοσιαλιστή *πρίγκηπα* δεν απαιτούσε την προσαρμογή στα ιδανικά των διαφορετικών τρόπων του πράττειν των σοσιαλιστικών μαζών. Η ριζοσπαστική παράδοση που βασίστηκε σε αυτή τη διάκριση θεωρεί τα υποκείμενα της ιστορίας ως *εισροή*, και το ξεκίνημα της ανθρώπινης ιστορίας ως μία *εκροή*, παρά ως μία ζωντανή δύναμη που δίνει σχήμα σε νέες αξιακές πρακτικές.

Η προσέγγιση του βιβλίου αυτού θεωρεί πως η ιστορία δεν είναι εκροή, και οι άνθρωποι δεν είναι εισροές. Η ιστορία δεν ξεκινάει *μετά* την επανάσταση, αλλά ξεκινάει κάθε στιγμή που υπάρχουν κοινωνικές δυνάμεις οι πρακτικές των οποίων ξαναρθρώνουν το χρόνο φάσης, τον κυκλικό και τον γραμμικό χρόνο αυτόνομα από το κεφάλαιο, σε οποιαδήποτε κλίμακα δράσης τους. Και αφού, όπως θα δούμε στο κεφάλαιο 2, κάθε κοινωνική πρακτική είναι μία *αξιακή* πρακτική, δηλαδή μία κοινωνική πρακτική που επιλέγει τα “καλά” και τα “κακά” και κατασκευάζει αντίστοιχα μέτρα και σχεσιακές πρακτικές, το να θέτεις την προβληματική του ξεκινήματος της ιστορίας σημαίνει να θέτεις την προβληματική της υπέρβασης των αξιακών πρακτικών του κεφαλαίου.

Επομένως το πρώτο έργο αυτού του βιβλίου είναι να μιλήσει για την πρώτη γραμμή του μετώπου και των κοινωνικών διαδικασιών που αναδύονται σε αυτή. Από τη μία πλευρά, μία δύναμη αποικιοποίησης της ζωής που καλούμε κεφάλαιο (κεφάλαιο 3), χρησιμοποιώντας ένα οπλοστάσιο ποικίλων μέσων, μερικές φορές βίαιων, μερικές φορές σαγηνευτικών και ελκυστικών, με μοναδικό σκοπό την αδιάκοπη ανάπτυξη και αναπαραγωγή της χρηματικής αξίας του. Από την άλλη πλευρά τις δυνάμεις επαναοικειοποίησης της ζωής, των οποίων οι πρακτικές φαίνονται να αγωνίζονται να κόψουν τους δεσμούς τους με τους αποικιστές και να επαναδιευθετήσουν τον ιστό της ζωής με τους δικούς τους όρους, αλλά συχνά μαγεύονται ή συγκλονίζονται από τις παραβολές των αντίθετων στρατοπέδων που ψιθυρίζουν, πως στην πραγματικότητα, δεν υπάρχει εναλλακτική. Ακούγεται σαν η πάλη ανάμεσα στο καλό και στο κακό, αλλά δεν είναι: είναι θεμελιωδώς ένας αγώνας για τον *προσδιορισμό* του τι είναι καλό και του τι είναι κακό, ή, καλύτερα σε τι δίνουμε αξία και σε τι όχι. Δεν υπάρχει ανάγκη να αντιληφθούμε αυτή την πρώτη γραμμή ως ένα ξεκάθαρο σύνορο, με μία ξεκάθαρη διάκριση ανάμεσα σε μέρη. Όντως, η φρακταλική φύση των μηχανισμών της κανονικοποίησης στην εμπορευματική παραγωγή, όπως συζητιέται στο Κεφάλαιο 15, συνεπάγεται πως η μετωπική γραμμή του αγώνα περνάει μέσα από διαφορετικές κλίμακες δράσης, διασχίζει υποκείμενα και θεσμούς, και η προβληματική της ταυτοποίησης της είναι η ίδια με την προβληματική της τοποθέτησης αξιακών πρακτικών που είναι ασυμβίβαστες με εκείνες του

κεφαλαίου.

Το δεύτερο έργο αυτού του βιβλίου είναι να ασχοληθεί με την προβληματική των εναλλακτικών στον καπιταλισμό, που πρόσφατα τέθηκαν με επείγον τρόπο από τις δυνάμεις επαναοικειοποίησης της ζωής του κινήματος μιας άλλης παγκοσμιοποίησης. Αλλά αυτό δεν θα γίνει μέσω μιας κριτικής ανάλυσης των "πλεονεκτημάτων" και των "μειονεκτημάτων" των διαφορετικών εναλλακτικών μοντέλων, ούτε με την πρόταση ενός νέου μανιφέστου, ένα αφελές σχήμα ή μία λαμπρή νέα ιδέα που εάν την ακολουθήσουν όλοι θα λυνόταν με βεβαιότητα όλα τα ανθρώπινα προβλήματα. Αντί για αυτό θέλω να προβληματοποιήσω το ζήτημα των εναλλακτικών θέτοντας το ερώτημα της συμπερίληψης τους (co-optation). Το ξεκίνημα της ιστορίας, όπως κάθε ξεκίνημα, δεν μπορεί να οριστεί με βάση τα αποτελέσματα του. Η ανάδυση κάτι νέου μπορεί να κατανοηθεί με βάση τις αξίες που θέτει, τους σκοπούς για τους οποίους παλεύει και τα οργανωτικά μέσα που υιοθετεί. "Κάτι" που ξεκινάει σήμερα μπορεί να τελειώσει αύριο, εάν αντιμετωπίσει μία αντίθετη δύναμη που είναι ικανή να τερματίσει την ανάπτυξη του, μέσω της συμπερίληψης ή της αντικατάστασης των αξιών του, συσκοτίζοντας ή καναλιζάροντας ξανά τους σκοπούς του, και καταστέλλοντας ή χρησιμοποιώντας τα οργανωτικά του μέσα. Για αυτό το λόγο, και αφού ο συγγραφέας του βιβλίου ρητά συμπορεύεται με τους αγώνες και τις εναλλακτικές ενάντια στην αποικιοποίηση της ζωής από το παγκόσμιο κεφάλαιο, το δεύτερο έργο του βιβλίου, η ενασχόληση με την προβληματική που έθεσε το κίνημα της άλλης παγκοσμιοποίησης, δεν είναι να αναλύσει τόσο τις δυνάμεις που παλεύουν να δώσουν στην ιστορία ένα ξεκίνημα στο οποίο είναι *ενάντια* (στον καπιταλισμό και τις φρίκες του), αλλά μάλλον, τον γενικό χαρακτήρα αυτού στο οποίο οι δυνάμεις της επαναοικειοποίησης της ζωής είναι εναντίον του (τον καπιταλισμό και την ορμή του να αποικίσει τη ζωή). Με άλλα λόγια αυτό το βιβλίο δεν θέλει να κάνει μια υπόθεση ενάντια στον καπιταλισμό – όντως υπάρχει μία άφθονη και καλά τεκμηριωμένη βιβλιογραφία της "εναντιολογίας" που δεν χρειάζεται μία νέα προσθήκη – αλλά δέχεται την υπόθεση αυτή από την αρχή και κινείται αντίθετα, στο να εστιάσει στην προβληματική της υπέρβασης της. Ωστόσο, δεν μπορούμε να ασχοληθούμε με αυτή την προβληματική μέσω άδειων φόρμουλων ή μεγάλων προκηρύξεων. Είναι ανάγκη να είμαστε ριζοσπαστικοί και να τολμήσουμε να πάμε στη ρίζα των πραγμάτων. Η υπέρβαση του καπιταλισμού είναι τελικά υπέρβαση του τρόπου συμπαραγωγής των πόρων της ζωής. Το να προβληματοποιείς αυτή την υπέρβαση σημαίνει, πρώτα από όλα, να προβληματοποιείς τον τρόπο που συμπαράγουμε τους πόρους της ζωής ακόμα και τον τρόπο που οι αγώνες μας – που ωστόσο είναι αναγκαίοι – μπορεί να έχουν ένα ρόλο στην αναπαραγωγή του συστήματος.

ΑΝΑΔΥΟΜΕΝΟΣ ΑΝΤΑΓΩΝΙΣΜΟΣ

Στο βιβλίο αυτό επομένως θα συζητήσουμε τις καπιταλιστικές κυρίαρχες διευθετήσεις όχι τόσο από την πλευρά των *αποτελεσμάτων* τους, όπως συνήθως συζητιούνται στην κριτική βιβλιογραφία, αποτελέσματα που αθροίζονται στις ατελείωτες φρικιαστικές στατιστικές στις οποίες σιγά σιγά συνηθίζουμε. Αυτό δε σημαίνει ότι αρνιόμαστε την περιγραφική σημασία αυτών των "αποτελεσμάτων" ή των "αντίκτυπων" των παγκόσμιων αγορών στα συγκεκριμένα πλαίσια για τα οποία γίνεται λόγος (στο κεφάλαιο 2 εγώ ο ίδιος χρησιμοποιώ κάποιες από αυτές ως παράδειγμα). Ωστόσο, η ανύψωση της "ανάλυσης των αντίκτυπων" σε κυρίαρχο όπλο κριτικής στο οπλοστάσιο της ριζοσπαστικής θεωρίας, όπως φαίνεται να είναι σήμερα στο βαθμό που αφορά την κριτική της πολιτικής οικονομίας, είναι μία ένδειξη όχι μόνο της αυξανόμενης παγκόσμιας "φτώχειας", αλλά επίσης και της φτώχειας της θεωρίας. Αυτό για δύο σχετικούς μεταξύ τους λόγους. Πρώτο, μία θεωρητική κριτική που εστιάζει αποκλειστικά στις επιδράσεις ή τους αντίκτυπους των καπιταλιστικών διαδικασιών της παγκοσμιοποίησης σε διάφορα κοινωνικά υποκείμενα είναι μία

κριτική που κατασκευάζει αυτά τα υποκείμενα *καθαρά* ως θύματα, όχι όμως ως φορείς δράσης ή ως *αγωνιζόμενα* υποκείμενα.[7] Κάνοντας το αυτό, δεύτερο, οι κοινωνικές πρακτικές όπως αυτές του "παγκοσμιοποιημένου καπιταλισμού", που υποτίθεται πως έχουν έναν αντίκτυπο σε αυτά τα υποκείμενα, προσδιορίζονται πάντα ως κάτι *ανεξάρτητο* από τους αγώνες εκείνων των ίδιων των υποκειμένων. Από τη μεθοδολογική άποψη του βιβλίου, αυτό είναι ανόητο. Μία αντίληψη των διαδικασιών που συνιστούν τον παγκόσμιο καπιταλισμό πρέπει να κατανοεί το *πως* οι αγώνες, η σύγκρουση, τα υποκείμενα, ή για να το θέσουμε γενικότερα, με αποστειρωμένους όρους που αγαπάνε οι κοινωνικοί θεωρητικοί, "ο φορέας της δράσης" (agency) είναι συστατικό στοιχείο των κοινωνικών διαδικασιών που καλούμε καπιταλισμό.

Μόνο μέσα από την αναγνώριση του ανταγωνισμού και της σύγκρουσης ως συστατικού των κοινωνικών μορφών που λαμβάνονται από το κοινωνικό σώμα μπορούμε να θέσουμε την προβληματική του ξεκινήματος της ιστορίας. Μόνο μέσω της εγγραφής του αγώνα στους λόγους μας, μπορούμε να προβληματοποιήσουμε τους τύπους των κοινωνικών σχέσεων και τις αντίστοιχες κοινωνικές διαδικασίες που η αναπαραγωγή των διασυνδεδεμένων πλανητικών πόρων της ζωής περιλαμβάνει. Με άλλα λόγια, η προβληματική του ξεκινήματος της ιστορίας είναι η προβληματική της υπέρβασης του καπιταλιστικού *τρόπου* κοινωνικής συμπαραγωγής των πόρων της ζωής, και αυτή είναι ίδια με την υπέρβαση του τρόπου της κοινωνικής συμπαραγωγής, δηλαδή του *απορρέοντα* ανταγωνισμού. Αυτό, πιστεύω υπαινισσόταν ο Μαρξ στο διάσημο κομμάτι στο οποίο ταυτίζει το ξεκίνημα της ανθρώπινης ιστορίας με το τέλος αυτού που αποκαλούσε "προϊστορία" της ανθρώπινης κοινωνίας:

> Οι αστικές σχέσεις της παραγωγής είναι η τελευταία ανταγωνιστική μορφή της κοινωνικής διαδικασίας της παραγωγής- ανταγωνιστική όχι με την έννοια του ατομικού ανταγωνισμού αλλά με την έννοια του ανταγωνισμού που αναδύεται από τις κοινωνικές συνθήκες της ύπαρξης των ατόμων – αλλά οι παραγωγικές δυνάμεις που αναπτύσσονται μέσα στην αστική κοινωνία δημιουργούν επίσης της υλικές συνθήκες για την επίλυση αυτού του ανταγωνισμού. Η προϊστορία της ανθρώπινης κοινωνίας επομένως κλείνει με αυτό τον κοινωνικό σχηματισμό. (Marx 1987: 263-4)

Η ρήξη ανάμεσα στην προϊστορία και την ιστορία κατανοείται εδώ με τους όρους του τέλους της κοινωνικής *διαδικασίας* της παραγωγής όπως οργανώνεται σε ανταγωνιστικές μορφές – όχι με την έννοια του συνειδητού ανταγωνισμού ανάμεσα σε συγκεκριμένα άτομα, αλλά ως ανταγωνισμού που "πηγάζει από τις κοινωνικές συνθήκες της ύπαρξης των ατόμων". Με άλλα λόγια, αυτός είναι ένας ανταγωνισμός που ριζώνει στους τρόπους με τους οποίους οι άνθρωποι αλληλοδρούν μεταξύ τους ενώ παράγουν και αναπαράγουν τις συνθήκες της ύπαρξης τους. Το ξεκίνημα της ιστορίας, με αυτή την έννοια, συμπίπτει με την υπέρβαση *αυτού* του ανταγωνισμού και την θέση νέων μορφών κοινωνικής συνεργασίας. Για να αντιμετωπίσουμε το ζήτημα του τρόπου με τον οποίο αυτός ο ανταγωνισμός εκτυλίσσεται στην εποχή μας, είναι με μία έννοια το ειδικό ζήτημα του βιβλίου, φέρνοντας στο μυαλό μία βασική κεντρική υπόθεση του ισχυρισμού μου, που θεωρώ αυτονόητη (συζητιέται κάτω από το πρόσχημα των φρικιαστικών στατιστικών δεύτερου τύπου στο κεφάλαιο 2), πως οι κοινωνικές εξουσίες (powers) έχουν αναπτυχθεί σε τέτοιο βαθμό και σε τόσες πολλές μορφές που "οι παραγωγικές δυνάμεις που αναπτύσσονται μέσα στην αστική κοινωνία", θεωρούμενες ως ένα πλανητικό κοινωνικό σώμα, έχουν *ήδη* εδώ και κάποιο καιρό δημιουργήσει "τις υλικές συνθήκες για την επίλυση αυτού του ανταγωνισμού."

Υπάρχουν δυο σχετικοί μεταξύ τους τρόποι να καταλάβουμε τον ανταγωνισμό αυτό. Πρώτα, ο ανταγωνισμός ως ταξική πάλη παραδοσιακά ορίσθηκε, ως εργοδότες ενάντια σε εργαζόμενους, αστοί ενάντια σε προλεταρίους, η καπιταλιστική τάξη ενάντια στην εργατική τάξη, ωστόσο διαφορετικές παραδόσεις ορίζουν το τελευταίο. Εδώ η μάχη παίρνει τη γραμμική μορφή δύο βελών που δείχνουν σε διαφορετικές κατευθύνσεις, συμφέροντα ενάντια σε συμφέροντα,

υψηλότεροι μισθοί ενάντια σε χαμηλότερους μισθούς, κοινωνική ασφάλιση και καλές συντάξεις ενάντια σε συνθήκες επισφάλειας της εργασίας, πρόσβαση στη γη και διατροφική κυριαρχία για έναν πληθυσμό μικρών αγροτών ενάντια στην περίφραξη της γης, μεγάλες αγροτοεπιχειρήσεις και αστεακή αθλιότητα. Σε αυτό τον τομέα, υπάρχουν πολλά περιθώρια για συζητήσεις, που προσπαθούν να συμφιλιώσουν τους δύο πόλους με μία οικονομική λογική. Οι Αμερικανοί φιλελεύθεροι ακόμα βλέπουν την Ευρώπη με φθόνο, παρά τα είκοσι πέντε χρόνια νεοφιλελεύθερων μεταρρυθμίσεων, και ισχυρίζονται πως είναι για το καλό των συμφερόντων της αμερικάνικης οικονομίας – και ως εκ τούτου της παγκόσμιας αστικής τάξης που έχει συμφέροντα στις ΗΠΑ - να παραχωρήσουν καθολική περίθαλψη υγείας και φθηνή εκπαίδευση, αφού αυτό συνεπάγεται χαμηλότερα κόστη για τις εταιρείες που επιθυμούν να επενδύσουν. Κάποιος για παράδειγμα πρέπει να διαβάσει τα άρθρα πάνω σε αυτό, του Paul Krugman στους *New York Times* . Ή οι θεωρητικοί των αποδοτικών μισθών πιστεύουν πως είναι δυνατό να αυξήσουμε την παραγωγικότητα των εργατών όχι μόνο με το μαστίγιο της επαπειλούμενης ανεργίας που ενσωματώνεται στις ελαστικές αγορές εργασίας, αλλά και με το καρότο των μισθολογικών κινήτρων. Ή οι θεωρητικοί της ανάπτυξης των ΜΚΟ θεωρούν πως η Ευρωπαϊκή Ένωση και οι ΗΠΑ οφείλουν να βοηθήσουν τον παγκόσμιο Νότο να γίνει περισσότερο ανταγωνιστικός πριν καταστρέψουν τις βιομηχανίες και την γεωργία τους πλημμυρίζοντας τους με τις φτηνές εισαγωγές, που ακολουθούν την φιλελευθεροποίηση του εμπορίου. Ή όλα τα “καλά” επιχειρήματα που χρησιμοποιούνται από “καλούς” ανθρώπους που πιστεύουν πως οι άνθρωποι είναι τελικά “καλοί” εάν τους δοθεί μόνο μία ευκαιρία να “αποδόσουν”, να είναι “αποδοτικοί”, να “ανταγωνιστούν” - δηλαδή, να είναι “κακοί” στους άλλους για το καλό της “οικονομικής ανάπτυξης”. Όσο παραδεχόμαστε της “καλοσύνη” και σπάμε τη συμφωνία με τους αντιπάλους μας στο έδαφος των αξιακών πρακτικών που αναπαράγονται από τις καπιταλιστικές αγορές, συνειδητοποιούμε πως “ο ανταγωνισμός που αναδύεται από τις κοινωνικές συνθήκες της ύπαρξης των ατόμων” δεν υπερβαίνονται, παρά μόνο αναδιαμορφώνονται. Μια επιτυχής συμφωνία μου με το αφεντικό ή την κυβέρνηση μου σημαίνει την ντε φάκτο απειλή καταστροφής για εκείνους της τάξης μου, ενάντια στους οποίους εγώ και το αφεντικό μου ανταγωνίζομαι. [8]

Βλέποντας σε αυτή την κυκλικότητα του χρόνου, το γεγονός ότι οι δράσεις είναι μέρος ανατροφοδοτούμενων βρόγχων και ένα σύστημα αλληλοσυσχετίσεων, ανακαλύπτουμε πως ο γραμμικός χρόνος από μόνος του είναι ανεπαρκής για προβληματισμό στο παρόν και για να ανοίξει ο ορίζοντας του ξεκινήματος της ιστορίας. Εάν η σύγκρουση ανάμεσα στα βέλη μπορεί να συμφιλιωθεί στο γραμμικό χρόνο της σκόπιμης δράσης, κάνοντας τα αντίθετα συμφέροντα να γίνουν κοινά και να κινηθούν στην ίδια κατεύθυνση, αυτό δεν είναι δυνατό όταν κοιτάμε τον ίδιο ανταγωνισμό στον κυκλικό χρόνο.

Εδώ βρίσκεται το δεύτερο νόημα του ανταγωνισμού και της επανεννοιολόγησης της τάξης. Ο ανταγωνισμός που απορρέει από τις συνθήκες της αναπαραγωγής των πόρων της ζωής αντιστοιχεί στις *διαιρέσεις* μέσα στην εργατική τάξη, και αυτές οι διαιρέσεις δεν είναι μόνο οι ιδεολογικές διαιρέσεις, που μπορούν να υπερκεραστούν από αφηρημένες κλήσεις για ενότητα· δεν είναι απλά υλικές διαιρέσεις του κοινωνικού σώματος μέσα σε μια ιεραρχία των μισθωτών και των μη-μισθωτών με τους αντίστοιχους βαθμούς πρόσβασης στον κοινωνικό πλούτο. Αρθρωμένες και αναπαραγόμενες από τις διάχυτες αγορές, είναι οργανωτικές διευθετήσεις του κοινωνικού σώματος, δεδομένες μορφές άρθρωσης της πληθυντικότητας των *εξουσιών* που συνθέτουν το κοινωνικό σώμα – το συμπαράγον πλήθος. Αυτές οι διαιρέσεις είναι η συνθήκη και το αποτέλεσμα των κοινωνικών *πρακτικών* που πρώτα περιφράζουν τα κοινά και εμπορευματοποιούν τη ζωή (περιφράξεις) και μετά αντιθέτουν τους πόρους της ζωής μεταξύ τους, αυτό που γενικά αποκαλείται ανταγωνισμός της αγοράς, και μέσω του οποίου το κεφάλαιο μπορεί να ασκεί τον κοινωνικό έλεγχο στις ζωές και να ακολουθεί το τέλος (ελληνικά στο πρωτότυπο) του: κέρδος, συσσώρευση. Χωρίς να αντιμετωπίσουμε αυτόν τον τρόπο της κοινωνικής συνεργασίας – που σήμερα, παρά τις δομικές

παραμορφώσεις σε σχέση με τα θεωρητικά μοντέλα που τον αναπαριστούν, γίνεται ολοένα και πιο πλανητικός – δεν μπορούμε καν να ξεκινήσουμε να φανταζόμαστε τις εναλλακτικές. Χωρίς να "βγούμε έξω" να προκαλέσουμε τις αξίες που ενσωματώνονται σε αυτή την πρακτική, και τις πρακτικές στις οποίες αυτή η πρακτική δίνει αξία, δεν θα είμαστε ποτέ ικανοί να θέσουμε άλλες αξίες. Το ξεκίνημα της ιστορίας συνίσταται πάνω στο ερείπιο των ανταγωνιστικών πρακτικών που αφορούν την αναπαραγωγή των πόρων της ζωής, γιατί αυτές οι πρακτικές, όταν γίνονται καθολικές στο κοινωνικό σώμα σε ένα βαθμό που το κοινωνικό σώμα εξαρτάται από αυτές τις πρακτικές για να αναπαράξει τους πόρους της ζωής, πάντα συνεπάγεται το ερείπιο κάποιου ή το φόβο του ερειπίου. Η πλανητική εργατική τάξη εδώ – μισθωτή και μη-μισθωτή – όντως εμφανίζεται ως πλήθος, ως ένα "όλον" ή μία "ομάδα μοναδικοτήτων" (Hardt and Negri 2004: 99). Αλλά ο βαθμός στον οποίο η σύσταση του όλου συμβαίνει μέσω των πρακτικών των μοναδικοτήτων, που ανταγωνίζονται η μία στην άλλη και διαχωρίζονται σε μία πλανητική ιεραρχία μισθών, το πλήθος αυτό δεν χρειάζεται να ξεπεραστεί, όσο και αν διδαχτήκαμε, πως η υπέρβαση του κεφαλαίου σήμαινε την ίδια στιγμή την υπέρβαση της εργατικής τάξης, αφού η ταξική πάλη είναι το κεντρικό σημείο της *καπιταλιστικής* ανάπτυξης και των καπιταλιστικών διαδικασιών αξιοποίησης.[9]

ΨΕΥΔΕΙΣ ΠΟΛΩΣΕΙΣ

Η εστίαση στον ανταγωνισμό που "αναδύεται από την κοινωνική συνθήκη της ύπαρξης του ατόμου" συνεπάγεται πως μερικές άλλες αντιθέσεις, διχοτομήσεις και πολώσεις που ενημερώνουν τους πολιτικούς λόγους που συλλογίζονται την επικαιρότητα είναι αόριστες κατασκευές, που είναι ανεπαρκείς για να θέσουν την προβληματική του ξεκινήματος της ιστορίας. Για παράδειγμα, οι "στατιστικές της φρίκης" που συνεχώς συνηθίζουμε (βλέπε κεφάλαιο 2) προσδιορίζουν για εμάς μία πραγματικότητα που γενικά αποκαλούμε "τρίτο κόσμο", και τον προσδιορίζουν με ένα συνηθισμένο τρόπο ορισμών, δηλαδή αποκλείοντας κάτι ενώ εμείς κατασκευάζουμε αόριστα την εικόνα αυτή.[10] Δεν χρειάζεται να πούμε πως αυτό που απομένει από αυτή την εικόνα είναι αυτό που οι ίδιοι οι "παγκόσμιοι φτωχοί" κάνουν, οι πολλές ιστορίες της ενδυνάμωσης της κοινότητας και της πάλης, η εξυπνάδα, το πνεύμα, η επιτηδειότητα και το κοινό, με μία λέξη, ο κυκλικός χρόνος της δημιουργίας αξίας πέρα από την αξία του κεφαλαίου (κεφάλαιο 16). Κάνοντας το αυτό, ο "τρίτος κόσμος" εμφανίζεται σε εμάς μόνο ως ο κόσμος στον οποίο ένας μεγάλος αριθμός "αναγκών" δεν καλύπτονται, στον οποίο τα σώματα των υποκειμένων σαπίζουν στα ερείπια, στον οποίο δεν χρειάζονται μόνο να γίνουν πράγματα, αλλά πρέπει να γίνουν, όπως διατάσσουν τα βιβλία και το συμβατικό πνεύμα των πολυμαθών οικονομολόγων των διεθνών θεσμών, που έχουν τη βάση τους στη Νέα Υόρκη και την Γενεύη.

Ο "πρώτος κόσμος" από την άλλη πλευρά, μας εμφανίζεται ως ο τόπος του γκλάμουρ, των φώτων, της αφθονίας, όπως το κρίνετε. "Υπάρχουν πολλά φώτα εδώ," μου είπε η Meda Patcar μερικά χρόνια πριν, όταν επισκέφτηκα τη Γενεύη για ένα πολιτικό συνέδριο, "τόσο σπατάλη"[11] Προερχόμενη από την Ινδία, όπου είναι μια ηγετική ακτιβίστρια στον αγώνα για την επιβίωση χιλιάδων κοινοτήτων στην κοιλάδα της Narmada, που απειλούνται από τη σχεδιασμένη κατασκευή ενός φράγματος για την αύξηση της παραγωγής ενέργειας στην Ινδία για να ταΐσει την βιομηχανία εξαγωγών, η παρατήρηση της ήταν ιδιαίτερα οδυνηρή. Αλλά "και τι έγινε, είναι ο χώρος της αφθονίας", λένε οι μετανάστες, επενδύοντας την ελπίδα τους σε ένα διαβατήριο, ή σε μία βίζα ή σε ένα μονοπάτι που διασχίζει τα σύνορα κρυμμένοι σε κάποιο φορτηγό. Όπως κι αν το κρίνετε, ο "πρώτος κόσμος" μας φαίνεται τότε ένας τόπος αφθονίας, ο τόπος στον οποίο οι ανάγκες έχουν ικανοποιηθεί, οι επιθυμίες μπορούν να περιπλανιούνται ελεύθερα. Φυσικά γνωρίζουμε πως υπάρχει ένας "τρίτος κόσμος" μέσα στον "πρώτο", από τις ιστορίες των φτωχών εργατών, του αυξανόμενου χρέους για την ικανοποίηση των βασικών αναγκών, από τις αγχωμένες ζωές, από τις ιστορίες των

παιδιών που ζουν στη φτώχεια ενώ αποτελούν στόχο χειραγώγησης από τους πωλητές εταιρειών. [12] Ή από τις ξερές στατιστικές του εισοδήματος και της πόλωσης του πλούτου, που έχουν συνοδεύσει τις νεοφιλελεύθερες μεταρρυθμίσεις τα τελευταία είκοσι πέντε χρόνια, όπως το *basso continuo* συνοδεύει ένα κονσέρτο μπαρόκ.[13] Φαίνεται να υπάρχουν τόσες πολλές "ανάγκες" στον πρώτο κόσμο που δεν έχουν ικανοποιηθεί. Και φαίνονται να υπάρχουν τόσες πολλές "επιθυμίες" που περιπλανιούνται στα shopping mals του "τρίτου κόσμου", που κατασκευάζονται ακριβώς μέσα στο κέντρο των άπορων φτωχογειτονιών και παραγκουπόλεων. Επομένως, εάν από την προοπτική του κανονικοποιημένου στις αγορές μυαλού, ο τρίτος κόσμος είναι μόνο το βασίλειο της φρίκης λόγω του ότι οι ανάγκες δεν εκπληρώνονται· από την προοπτική του κανονικοποιημένου στη φρίκη μυαλού, ο πρώτος κόσμος είναι το βασίλειο των επιθυμιών και της γοητείας. Τόσο στο Νότο όσο και στο Βορρά, τα shopping mals μας λένε μία ιστορία αφθονίας, σε ένα ουράνιο τόξο χρωμάτων και στυλ: γελαστά πρόσωπα ικανοποιημένων πελατών, καθαρά νομαδικός χώρος για τα σώματα-υποκείμενα, που προβάλουν τις επιθυμίες τους ως γραμμές εφαπτόμενες στις ετικέτες των τιμών. Ο χώρος των ανεκπλήρωτων αναγκών ενάντια στον χώρο των επιθυμιών, ο χώρος του θανάτου του σώματος ενάντια στο χώρο του θανάτου του πνεύματος, απόλυτο ενάντια σε απόλυτο, *είτε-ή-* φαίνεται να μην υπάρχει εναλλακτική. Η αντιδιαστολή του τρίτου κόσμου ενάντια στον πρώτο κόσμο είναι ένα παράδειγμα του λόγου των *ψευδών εναλλακτικών:* ζητά από "αυτούς" να είναι σαν "εμάς" και θυμίζει σε "εμάς" να είμαστε ευγνώμονες που δεν είμαστε σαν κι "αυτούς". Είναι η πόλωση της δομικής προσαρμογής και της κανονικοποίησης, κι έτσι συνεχίζουμε την κούρσα χωρίς να ρωτάμε πολλά.

Υπάρχουν άλλα παραδείγματα ψευδών πολώσεων. Όντως, οι σύγχρονοι κριτικοί λόγοι είναι συχνά παγιδευμένοι στο ότι αγκαλιάζουν τη μία πλευρά της πόλωσης ενάντια στην άλλη. Από τη μεθοδολογική σκοπιά σε αυτό το βιβλίο, οι *ψευδείς* πολώσεις δεν αντιπροσωπεύουν αληθινές εναλλακτικές στις συστημικές δυναμικές, που στην πραγματικότητα τις παράγουν. Πάρτε για παράδειγμα τις επόμενες πολώσεις που συχνά συναντάμε στις συζητήσεις ανάμεσα στη "δεξιά" και στην "αριστερά" του πολιτικού φάσματος σε σχέση με τις διαφορετικές πλευρές αυτού που συμβατικά αποκαλούμε "η οικονομία":

- Προσωπικό συμφέρον και ανταγωνισμός vs συνεργασία
- Laissez-faire vs κρατικό παρεμβατισμό
- Ελεύθερο εμπόριο vs προστατευτισμό.

Γενικά μιλώντας, οι φιλελεύθεροι οικονομολόγοι έχουν αγκαλιάσει τον πρώτο πόλο της αντίφασης ενώ οι κριτικοί έχουν την τάση να κάνουν υπόθεση το αντίθετο. Στην πραγματικότητα, ο οικονομικός φιλελευθερισμός και το σύστημα της αγοράς έχουν πραγματωθεί μέσω των αντιθέτων: προσωπικό συμφέρον και ανταγωνισμός μέσω της συνεργασίας της εργασίας στην παραγωγή,[14] δημιουργία αγορών μέσω του κράτους[15] ελεύθερο εμπόριο μέσω του προστατευτισμού.[16] Στο βαθμό που οι κριτικές δεν αμφισβητούν το συστημικό δεσμό ανάμεσα στους δύο πόλους (δηλαδή, το γεγονός πως οι δύο πόλοι παίρνουν τη μορφή που παίρνουν λόγω των δυναμικών σχέσεων ανάμεσα στους δύο), και αντί για αυτό αγκαλιάζουν έναν από τους δύο πόλους χωρίς να προβληματίζονται για τη φύση τη μεταξύ τους σχέση, εκτελούν μία υπηρεσία για τους αντιπάλους τους, μέσω του ανοίγματος ενός χώρου για την αναπαραγωγή αυτής της δυναμικής σχέσης.

Επομένως για παράδειγμα, το να αντιπαραθέτουμε την εμπορική φιλελευθεροποίηση με βάση ότι οι υποστηρικτές του ελεύθερου εμπορίου στις ΗΠΑ και την Ευρωπαϊκή Ένωση πράττουν διάφορες μορφές προστατευτισμού (στη γεωργία μέσω των επιδοτήσεων για παράδειγμα) μπορεί να δίνει πόντους σε μία δίλεπτη ραδιοφωνική συνέντευξη όπου τα ηχογραφημένα αποσπάσματα είναι σημαντικά, αλλά δεν είναι μία κριτική του συστήματος, το οποίο αντιθέτει τους πόρους της ζωής μεταξύ τους. (και κύρια είναι απόδειξη της υποκρισίας) Μάλλον, αφήνεις τους "μεγάλους παίχτες" να λογοδοτήσουν για τη ρητορική τους περί ελεύθερου εμπορίου. Εάν αυτοί οι κριτικοί

λόγοι παίρνονται σοβαρά από αυτούς στην εξουσία, το αποτέλεσμα δεν είναι η υπονόμευση των *αξιακών πρακτικών* πάνω στις οποίες βασίζεται το παρόν σύστημα της συσχέτισης που αποκαλούμε "οικονομία", αλλά αντίθετα, το πλεονέκτημα αυτού του συστήματος μέσω του ξηλώματος των "εμποδίων" και των "ακαμψιών", που το αποτρέπουν από το να λειτουργήσει όπως στις μυθιστορηματικές αφηγήσεις των τυπικών οικονομικών εγχειριδίων. Ένα ακόμα βήμα προς τη δυστοπία.! Ο νεοσυντηρητικός πρόεδρος της Παγκόσμιας Τράπεζας Paul Wolfowitz υποστηρίζει ακριβώς αυτό. Αντί για αυτό χρειάζεται να κοιτάξουμε σε αυτές και σε άλλες πολώσεις στην ολότητα τους. Για να το κάνουμε πρέπει να κοιτάξουμε σε αυτές τις *διαδικασίες* που αρθρώνουν τους δύο πόλους καθώς και τις διαδικασίες, που διαταράσσουν αυτή την άρθρωση.

ΔΟΜΗ ΤΟΥ ΒΙΒΛΙΟΥ

Η υπέρβαση του ανταγωνισμού που "αναδύεται από την κοινωνική συνθήκη της ύπαρξης του ατόμου" είναι υπέρβαση του καπιταλιστικού *τρόπου* της άσκησης των ανθρώπινων εξουσιών: η θεώρηση του νέου δεν μπορεί να είναι ο,τιδήποτε άλλο από την τοποθέτηση των διαφορετικών τρόπων άσκησης και άρθρωσης των κοινωνικών εξουσιών. Η βασική συνθήκη για αυτό είναι η πρόσβαση στους κοινωνικούς πόρους ανεξάρτητα από την πειθαρχία των αγορών. Με άλλα λόγια, χρειαζόμαστε να επεκτείνουμε το βασίλειο των κοινών σε ολοένα και περισσότερες σφαίρες του κοινωνικού μας πράττειν, σε κάθε κλίμακα κοινωνικής δράσης, να μειώσουμε το επίπεδο της εξάρτησης από τις αγορές και να ζήσουμε τις ζωές μας ως ελεύθερα κοινωνικά άτομα.

Σε αυτό το βιβλίο θα μελετήσουμε το αντίθετο αυτής της διαδικασίας, δηλαδή, πως οι καπιταλιστικές αγορές είναι μία συστημική τάξη του πράττειν, της άρθρωσης της άσκησης των ανθρώπινων εξουσιών και της αντιστοίχισης των αναγκών, των επιθυμιών και των ιδανικών. Μία τάξη που υποστηρίζεται από την περίφραξη των κοινών, επιδιώκοντας το τέλος (ελληνικά στο πρωτότυπο) που αποκαλείται συσσώρευση, αναπαράγοντας τους αντιτασσόμενους μεταξύ τους πόρους της ζωής, και οδηγώντας στην παραγωγή της σπάνης στη μέση της αφθονίας.

Το βιβλίο αυτό διαιρείται σε τέσσερα μέρη. Στο πρώτο μέρος, συζητάμε τα ευρύτερα χαρακτηριστικά του καπιταλιστικού τρόπου του πράττειν και της κοινωνικής συμπαραγωγής με την έγνοια να δείξουμε πως η κοινωνική σύγκρουση και ο αγώνας τόσο των μισθωτών όσο και των μη-μισθωτών υποκειμένων είναι αναπόσπαστα μέρη στη συγκρότηση των καπιταλιστικών ομοιοστατικών βρόγχων και επομένως της δυναμικής αναπαραγωγής του συστήματος. Στο δεύτερο κεφάλαιο, συζητάω το οντολογικό σημείο έναρξης αυτής της μελέτης των καπιταλιστικών διαδικασιών συμπαραγωγής. Εδώ αναδιατυπώνω τις έννοιες στης σύγκρουσης με όρους αγώνων ανάμεσα σε αξιακές πρακτικές – συγκρούσεις ανάμεσα σε τρόπους του πράττειν, της συσχέτισης, της απόδοσης νοήματος και της άρθρωσης των κοινωνικών εξουσιών. Επίσης ισχυρίζομαι πως η ερμηνεία διαφορετικών αγώνων ως αγώνων για την αξία, μας επιτρέπει να αναγνωρίσουμε το "εξωτερικό" , το "άλλο από τον καπιταλισμό", και επομένως να ανακτήσουμε μια αξιοπρεπή λογική και αυτονομία από το ντελίριο της κοινωνικής δύναμης, που μας θέλει όλους υποταγμένους στους σκοπούς της. Στο τρίτο κεφάλαιο, δείχνω πως όταν τοποθετούμαστε με αυτούς τους όρους, ο "εχθρός" εκείνων που θέλουν να επιδιώξουν νέες μορφές κοινωνικής συνεργασίας δεν είναι ο "καπιταλισμός", που είναι το όνομα για ένα σύστημα που *αναδύεται* από τους αγώνες γύρω από τις αξιακές πρακτικές, αλλά το κεφάλαιο, μία κοινωνική δύναμη που φιλοδοξεί να αποικίσει τη ζωή με τον δικό του ειδικό τρόπο, του πράττειν και της άρθρωσης των κοινωνικών εξουσιών. Επίσης θέλω να αποκαταστήσω μία διάσταση ελπίδας στην πολιτική μας, και να διαφωνήσω με εκείνους που πιστεύουν πως ο καπιταλισμός είναι ένα σύστημα που συμπεριλαμβάνει τα πάντα και κυριαρχεί στις ζωές μας, ενώ στην πραγματικότητα είναι ένα μεταξύ πολλών κοινωνικών συστημάτων παραγωγής και ανταλλαγής. Εδώ επίσης συζητάω κάποια από τη βασική ορολογία που

χρησιμοποιείται σε ολόκληρο το βιβλίο και ξεκαθαρίζω το πως καταλαβαίνω τις κοινωνικές δυνάμεις. Στο κεφάλαιο 4, χρησιμοποιώντας το κύκλωμα του χρηματικού κεφαλαίου του Μαρξ, συζητάω τον απεριόριστο χαρακτήρα της καπιταλιστικής συσσώρευσης, το πως αυτός ο χαρακτήρας συνεπάγεται στρατηγικές – που αμφισβητούνται από αγώνες – για τη συγκρότηση των αποικιοποιημένων υποκειμένων, και παρέχω μία ιστορική εξήγηση της παγκόσμιας άρθρωσης των εξουσιών μέσω των διαδικασιών του διαχωρισμού και της περίφραξης. Στο κεφάλαιο 5, επεκτείνω την ανάλυση στη συζήτηση της βασικής σύζευξης ανάμεσα στα κυκλώματα της παραγωγής και της αναπαραγωγής, δηλαδή της δραστηριότητας των μισθωτών και μη-μισθωτών παραγωγών. Ισχυρίζομαι πως ιστορικά η διάκριση ανάμεσα σε μισθωτές και μη-μισθωτές δραστηριότητες ήταν θεμελιακή για την αναπαραγωγή του καπιταλιστικού συστήματος ως όλου και η συγκρότηση του “απορρέοντος ανταγωνισμού” που αντιθέτει τους πόρους της ζωής μεταξύ τους, κατά μήκος της παγκόσμιας διαίρεσης της εργασίας. Στο κεφάλαιο 6, συζητάω τη γενική σχέση ανάμεσα στην κυκλώματα παραγωγής και της αναπαραγωγής σε πλανητικό επίπεδο. Εδώ ιχνηλατώ το βασικό πλαίσιο μέσα στο οποίο συλλαμβάνονται οι διαδικασίες ανατροφοδότησης της καπιταλιστικής αγοράς, αρθρώνοντας αγώνες μεταξύ των αξιακών πρακτικών και παρέχω ένα γενικό πλαίσιο ανάγνωσης της σύγχρονης παγκόσμιας διαίρεσης της εργασίας από την πλευρά αυτών των αγώνων και του εκτοπισμού τους. Στα τελευταία αυτά τρία κεφάλαια, στα οποία κάνω χρήση του χρηματικού κυκλώματος του κεφαλαίου, και όντως αργότερα στη συζήτηση του πανοπτικού φράκταλ στο κεφάλαιο 15, ο αναγνώστης μπορεί να έχει την εντύπωση πως θεωρητικοποιώ μία δομή μέσα στην οποία οι ατομικές υποκειμενικότητες παγιδεύονται. Το επιχείρημα μου είναι μάλλον το αντίθετο, και ακολουθεί περισσότερο το πνεύμα του Μαρξ: οι ατομικές υποκειμενικότητες αρθρώνουν την κοινωνική συνεργασία τους σε κοινωνικές μορφές που στοχεύουν στο να τις παγιδεύσουν, αλλά σε καμία περίπτωση δεν υπάρχει μόνο η παγίδευση, αφού αυτή διαταράσσεται διαρκώς και άλλοι χώροι δημιουργούνται διαρκώς.

Το δεύτερο μέρος του βιβλίου χτίζει πάνω στο συνολικό πλαίσιο που αναπτύχθηκε στο πρώτο μέρος, και στη συνέχεια αντιμετωπίζει μερικά από τα θέματα που συζητήθηκαν στην βιβλιογραφία για την παγκοσμιοποίηση, στη βάση του πλαισίου που προτείνω. Στο κεφάλαιο 7, εντοπίζω τις βασικές συντεταγμένες των αξιακών πρακτικών του κεφαλαίου ως περιφράξεις και πειθαρχική ολοκλήρωση και συζητάω τα γενικά χαρακτηριστικά της σχέσης ανάμεσα στις καπιταλιστικές ομοιοστατικές διαδικασίες και τους αγώνες που γίνονται κατανοητοί ως συγκρούσεις ανάμεσα σε αξιακές πρακτικές. Έπειτα προσφέρω μία κριτική ανάλυση του σημερινού λόγου της νεοφιλελεύθερης διακυβέρνησης. Στο κεφάλαιο 8, επανεξετάζω κριτικά κάποια κύρια αξιώματα της βιβλιογραφίας για την παγκοσμιοποίηση και τα αναδιατυπώνω από την πλευρά του θεωρητικού πλαισίου που προτείνω. Ενώ στο κεφάλαιο 8 τα αντικείμενα της ανάλυσης είναι τα γενικά ρεύματα και οι λόγοι της παγκοσμιοποίησης, στο κεφάλαιο 9 μελετώ με περισσότερη λεπτομέρεια την παγκόσμια καπιταλιστική παραγωγή, που κατανοώ τώρα ως τη σύζευξη των μισθωτών και των μη-μισθωτών βρόγχων. Εδώ δείχνω πως τα πρόσφατα σχέδια του εμπορίου και η δομή των παγκόσμιων εμπορικών αλυσίδων είναι οργανικά στους ομοιοστατικούς μηχανισμούς μέσω των οποίων οι αξιακοί αγώνες εκτοπίζονται.

Το τρίτο μέρος έχει έναν παράξενο τίτλο: Πλαίσιο, Ανταγωνισμός, και Κείμενο. Ενώ στα προηγούμενα μέρη κοίταξα στις ευρύτερες κοινωνικές δυναμικές που αναδύονται από τους αξιακούς αγώνες μέσω των κυκλωμάτων της παραγωγής και της αναπαραγωγής, εδώ εστιάζω στη μελέτη των κύριων διαδικασιών που οδηγούν στην ανάδυση και την αναπαραγωγή των αξιακών πρακτικών του κεφαλαίου. Στα κεφάλαια 10 και 11, ισχυρίζομαι, ενάντια στον παραδοσιακό μαρξισμό, πως αυτό που ο Μαρξ αποκαλούσε πρωταρχική συσσώρευση, ή πιο σύντομα, περιφράξεις, είναι ένα διαρκές χαρακτηριστικό της καπιταλιστικής παραγωγής. Ενώ στο κεφάλαιο 10 περιγράφω την θεωρητική υπόθεση και τη λογική, στο κεφάλαιο 11 παρέχω μία εξήγηση και το αναλυτικό πλαίσιο για την ανάλυση των σύγχρονων περιφράξεων. Οι καπιταλιστικές αξιακές

πρακτικές βρίσκουν στις περιφράξεις τη γενεαλογία τους, κάτι που εμείς μπορούμε να καταλάβουμε από την άποψη του ορισμού της εξουσίας από τον Φουκώ ως “δράση πάνω σε δράση” Τα δύο αυτά κεφάλαια επομένως αντιμετωπίζουν το θέμα του “πλαισίου”, αφού η (επιτυχής) δράση των περιφράξεων δημιουργεί ένα πλαίσιο (δρα πάνω στις δράσεις άλλων) για την αναπαραγωγή των πόρων της ζωής και αρθρώνει το πράττειν σε συγκεκριμένες μορφές (πειθαρχικές αγορές). Στα κεφάλαια 12 και 13, οι αξιακές πρακτικές του κεφαλαίου αποκαλύπτονται μέσω της συζήτησης του μέτρου του ίδιου του κεφαλαίου. Στο κεφάλαιο 12, ενώ διατηρώ την απόσταση από “οικονομίστικες αναγωγές” και περισσότερο ορθόδοξους ερμηνευτές της θεωρίας του Μαρξ για την αξία, επανεξετάζω κριτικά κάποιες από τις σύγχρονες κριτικές του “νόμου της αξίας”, ειδικά εκείνων που ισχυρίζονται πως με ο μετα-φορντισμός η άυλη εργασία και η ανάδυση του κεφαλαίου της οικονομίας των υπηρεσιών δεν μπορούν πλέον να μετρήσουν τις δικές τους αξίες και επομένως επιβάλλουν την εργασία στο κοινωνικό σώμα. Σε αυτό και στο κεφάλαιο 13 θεωρώ αντίθετα τις πειθαρχικές αγορές ως μία κοινωνική διαδικασία μέσω της οποίας οι ατομικοί φορείς της δράσης μετρούν το πράττειν, κι επομένως το ταξινομούν και το δομούν σε μία κοινωνική ιεραρχία, οδηγώντας στην ανάδυση των παγκόσμιων πειθαρχικών βρόγχων, που συζητήθηκαν στα προηγούμενα κεφάλαια. Η εν εξελίξει διαδικασία του καπιταλιστικού *τρόπου* μέτρησης συμπίπτει με τη διαμόρφωση αυτού που ο Μαρξ αποκαλεί κοινωνικά αναγκαίος χρόνος εργασίας. Αυτή είναι μία τυφλή διαδικασία που οδηγεί στην άνοδο των νορμών της κοινωνικής συμπαραγωγής πίσω από την πλάτη των ίδιων των μισθωτών και μη-μισθωτών παραγωγών: για αυτούς, το “πως”, το “τι”, το “πόσο”, και το “ποιος” της κοινωνικής συμπαραγωγής μετατρέπεται σε εξωγήινες δυνάμεις, ποιώντας μία παρωδία δημοκρατίας και ελευθερίας. Ο “ανταγωνισμός” αναφέρεται εδώ στο γεγονός ότι αυτή η διαδικασία της μέτρησης, ο τρόπος της μέτρησης του κεφαλαίου, συγκροτείται από την εν εξελίξει πάλη ανάμεσα στις αξιακές πρακτικές, έναν εν εξελίξει εμφύλιο πόλεμο μέσα στο κοινωνικό σώμα.

Τέλος, το “κείμενο”, είναι η ανάλυση και ο προβληματισμός σε δύο κλασικά κείμενα, που μας καθιστούν ικανούς να αποκαλύψουμε πως το αναδυόμενο αποτέλεσμα των καπιταλιστικών διαδικασιών της μέτρησης, θεμελιωμένου σε αυτό που ο Χαγιέκ ονομάζει τάξη της αγοράς (market order), είναι μία οργανωτική γεωμετρία, μία “μετα-δράση” του κοινωνικού ελέγχου με οργανωτικές αξίες όμοιες με εκείνες ενός συγκεκριμένου τύπου φυλακής, του πανοπτικού του Μπένθαμ. Σε αυτή την οργανωτική τάξη των διάχυτων πειθαρχικών αγορών, που αποκαλούμε “φράκταλ πανοπτικό” (Κεφάλαια 14 και 15) η υποκειμενικότητα και η πάλη διοχετεύονται στον τρόπο της συμπαραγωγής που δημιουργεί σπάνη στη μέση της αφθονίας, και αφθονία στη μέση της σπάνης, με αντίστοιχη επίδραση στις δράσεις, τους φόβους και τη διάθεση των υποκειμένων, των οποίων οι πόροι της ζωής πλέκονται μαζί σε μία τέτοια ακριβώς ανταγωνιστική μορφή.

Στο τέταρτο μέρος, επιστρέφω στην προβληματική του ξεκινήματος της ιστορίας, δηλαδή της αποσύζευξης από τις αξιακές πρακτικές του κεφαλαίου. Σε αυτά τα δύο δοκιμαστικά κεφάλαια, η προσπάθεια μου δεν είναι να έρθω με προγραμματικές απαντήσεις, αλλά να συνεισφέρω στη διατύπωση των ερωτημάτων που “μας κάνουν να περπατάμε”, για να παραφράσουμε το ζαπατιστικό σλόγκαν που παρέχει τον τίτλο αυτού του τμήματος. Η προβληματική της παραγωγής των κοινών και του “γίγνεσθαι εξωτερικό” των αξιακών πρακτικών του κεφαλαίου συζητιέται μαζί με μια ματιά στις συνθήκες αυτού του γίγνεσθαι, στη βάση της συζήτησης των προηγούμενων κεφαλαίων.

Ελπίζω πως είναι ξεκάθαρο στον αναγνώστη πως ακόμα κι αν αυτό το βιβλίο χρησιμοποιεί κατηγορίες όπως η ανταλλακτική αξία, η κοινωνικά αναγκαία εργασία κι αγορά, και ακόμα κι αν η επαγγελματική μου εκπαίδευση ως οικονομολόγου μπορεί μερικές φορές να βαραίνει στη γλώσσα και το στυλ μου, έχω προσπαθήσει όσο μπορώ να αποφύγω να διαπράξω την κλασική μαρξιστική αμαρτία του “οικονομικού αναγωγισμού της κριτικής κοινωνικής θεωρίας του Μαρξ”. Αντί να αναγάγω την κριτική της πολιτικής οικονομίας από τον Μαρξ σε πολιτική οικονομία, έχω

προσπαθήσει να ενισχύσω όσο περισσότερο ήταν δυνατό τις κατηγορίες της πολιτικής οικονομίας σε οχήματα της κριτικής κοινωνικής θεωρίας.

Μέρος Ι

Προσανατολισμοί: Η συμπαραγωγή των πόρων της ζωής ως περιοχή διαμάχης

2

Αξιακοί αγώνες.

ΠΡΟΣΩΡΙΝΟΣ ΧΩΡΟ-ΧΡΟΝΟΣ ΤΩΝ ΚΟΙΝΩΝ

Το Stirling καμπ κατά τη διάρκεια της δράσης ενάντια στους G8 στην Gleneagles τον Ιούλιο του 2005 ήταν μία προσωρινή αυτόνομη ζώνη, ένα προσωρινός χωρο-χρόνος των κοινών στον οποίο οι τρεις διαστάσεις του κυκλικού, του φασικού και του γραμμικού χρόνου επαναρθρώθηκαν. Οι συμμετέχοντες ήταν οι δράστες αυτής της επανάρθρωσης, και επίσης ήταν γονείς με τα παιδιά τους. Η εμπειρία σε αυτά τα κοινά μπορεί να είναι χρήσιμη στη μέτρηση των καθημερινών πρακτικών για το αναποδογύρισμα του κοινού των παγκόσμιων αγορών. Μέσω της επανάρθρωσης του χρόνου, το Stiring καμπ έγινε ένας τόπος στον οποίο *άλλες* αξίες κυριάρχησαν στην κοινωνική συνεργασία, ή συμπαραγωγή. Ήταν ένας τόπος της ειρήνης από τον οποίο εκτοξεύτηκε ένας ειρηνικός πόλεμος.

Το γεγονός πως ήταν ένας τόπος ειρήνης μας έγινε προφανές με το που φτάσαμε αργά το απόγευμα. Μπορούσαμε να νιώσουμε το βόμβο της χαοτικής τάξης, τους τυπικούς παλμούς σε ένα εργαστήριο κοινωνικού πειραματισμού των σχέσεων. Μπαίνοντας στο καμπ, έμπαινες σε ένα συλλογικό φασικό χρόνο. Παρκάραμε το μικρό μας βαν δίπλα σε ένα μεγάλο σκάμμα άμμου, που ήταν ένα δώρο για το παιδί μας. Ο Λεονάρντο ξεκίνησε να τρέχει πέρα δώθε, αλληλεπιδρώντας με άλλα παιδιά, σηκώνοντας τα πράγματα του γείτονα και κάνοντας πλάκα. Ένα από τα πράγματα που κέρδισαν οι γονείς στην εμπλοκή τους με αυτά τα γεγονότα ήταν πως η κομμουναλιστική διάσταση εδώ, δεν είναι μία φαντασία ή μια ιδεολογία: επηρεάζει το σώμα. Συνειδητοποιούσες πως αυτό που χάναμε στην καθημερινή μας ζωή δομούνταν γύρω από τόπους εγκλεισμού, “κανόνων και διακανονισμών”, και υπερ-κωδικοποιημένες διαδικασίες “υγείας και ασφάλειας” , ειδικά εάν ζεις σε ένα αστεακό περιβάλλον στον παγκόσμιο Βορρά. Αντί αυτού, έτεινες να χαλαρώσεις τον έλεγχο πάνω στο παιδί, αφήνοντας το, αφού ξέρεις πως γύρω σου άλλα μάτια και άλλα αυτιά είναι έτοιμα να διασυνδεθούν με τους σιωπηρούς στο φασικό χρόνο κινδύνους, με την “ευθύνη” του γραμμικού χρόνου, και να δράσουν εάν είναι αναγκαίο. Είναι λες και κάποιος ενισχύει τις δυνάμεις σου και μειώνει τις ανησυχίες σου απλά λόγω του ότι έχεις πλησιάσει με άλλους, άλλους που δεν είναι εκεί απλά ως σώματα που έχουν να κάνουν πράγματα και να ακολουθήσουν κατευθύνσεις (όπως όταν είσαι κοντά σε άλλους σε ένα βαγόνι του μετρό), αλλά άλλους με τους οποίους επίσης είσαι μαζί στον κυκλικό χρόνο, το χρόνο των νορμών και της δημιουργίας αξίας. Το καμπ, με άλλα λόγια ήταν ένα πεδίο σχέσεων με δύο σχετικές μεταξύ τους. Πρώτα, στο “δομικό επίπεδο”, γιατί το καμπ ήταν οργανωμένο σε γειτονιές μέσα στις οποίες οι άνθρωποι έπαιρναν αποφάσεις και συντόνιζαν την εργασία, από τη συλλογή των απορριμάτων και την παροχή τροφής μέχρι τις πρακτικές άμεσης δράσεις. Δεύτερο, από την άποψη μιας διάχυτης επικοινωνιακής τάσης, μιας διάχυτης ευκολίας για συζήτηση και συσχέτιση που υπερέβαινε τις σταθερές εικόνες που έχουμε για τον “άλλο”. Μόνο μερικά λεπτά αφού φτάσαμε, για παράδειγμα, δύο νέοι προσέγγισαν το σκάμμα και άρχισαν να πετάνε κοντάρια να δουν πόσο μακριά θα τα στείλουν. Ήταν μία εικόνα για φτύσιμο που μπορεί να δεις στις μπροστινές σελίδες των με στόμφο βρετανικών ταμπλόιντ των εφημερίδων, οι κουκούλες

που έχουν τραβηχτεί από τα κεφάλια τους και το μάγκικο περπάτημα έλεγε: μην ασχολείσαι μαζί μου. Έπιασα το χέρι του Λεονάρντο, αφού πετούσαν τα ακόντια τους προς την πλευρά μας. Καθώς ετοιμάστηκα να πω κάτι, πρόσεξαν τον Λεονάρντο, ρώτησαν ευγενικά αν υπήρχε πρόβλημα να παίξουν, ή ίσως, αν θα ήταν πιο σωστό να τα πετάν στην άλλη κατεύθυνση; Ο μεσήλικας διανοούμενος συναντάει την εικόνα των "αγενών εφήβων" των συγκροτημάτων κατοικιών όπως παρουσιάζονται από τις ταμπλόιντ εφημερίδες και το γραφείο του πρωθυπουργού και το αστείο είναι πως μπορούν και επικοινωνούν· συμμερίζονται έναν *κοινό* λόγο, την ασφάλεια του παιδιού!

Ως γονείς, η απόφαση μας να πάμε στη διαδήλωση ενάντια στους G8 και ειδικά, να μείνουμε στο Starling καμπ περικυκλωμένοι από την αστυνομία και τα μμε να πεινάνε για βίαιες εικόνες δεν ήταν εύκολο να ληφθεί. Η *σύντροφος* μου και εγώ είχαμε συμμετάσχει σε διαδηλώσεις και δράσεις πιο πριν, και είχαμε δραπετεύσει από καθαρή τύχη από τη χειρότερη αστυνομική βία στη Γένοβα το 2001. Άλλοι δεν ήταν τόσο τυχεροί. Είχαμε και οι δύο ιστορίες να αφηγηθούμε. Αλλά για πρώτη φορά στις ζωές μας αντιμετωπίζαμε τη μη θεωρητικά προβληματική της "ασφάλειας" που αφορά τα μικρά εκείνα τα πλάσματα που ζούνε στο φασικό χώρο συνέχεια, και των οποίων η καθημερινή εμπειρία είναι διαπλαστική, κάθε γεγονός είναι πιθανά τραυματικό ή μορωτικό. Αυτό φυσικά είναι ένα ρίσκο που πολλά παιδιά, οι γονείς τους, οι φίλοι τους και οι συγγενείς τους σε ολόκληρο τον κόσμο αντιμετωπίζουν σε καθημερινή βάση, την αγριότητα και την ηλιθιότητα που απελευθερώνεται ενάντια στις ανάγκες και τις επιθυμίες του κοινωνικού σώματος, που δεν θεωρεί τις παγκόσμιες αγορές, την οικονομική πειθαρχία και την "ανταγωνιστικότητα" ως θεούς. Ακούσαμε ένα δημοσιογράφο να ρωτά μια μητέρα εάν φερόταν ανεύθυνα παίρνοντας το παιδί της στη διαδήλωση. Τι ευκαιρία για μία φωτογραφία, με μία νεαρή μητέρα με δύο παιδιά βουτηγμένα στο πρωτοσέλιδο της ταμπλόιντ δίπλα στη φωτογραφία ενός αστυνομικού να χτυπάει έναν μαυροντυμένο αγωνιστή με μπαλακλάβα. "Ντροπή", μπορούμε να φανταστούμε τον τίτλο. Δεν ήξερε πως αντι-G8 σημαίνει πρόβλημα;

Ο δημοσιογράφος φυσικά δεν καταλαβαίνει τη λειτουργία του G8 που προωθεί την δομική προσαρμογή, την αγοραιοποίηση των ζωών και του πολέμου, και την ανεύθυνη επίδραση που έχει στις ζωές εκατομμυρίων παιδιών σε ολόκληρο τον κόσμο, τις στατιστικές της φρίκης: χτυπήστε τα δάκτυλα σας, ένα παιδί έχει πεθάνει από ιάσιμη αρρώστια, ξαναχτυπήστε το ... και λοιπά. Συζήτηση για το αν είσαι "ανεύθυνος"! Όμως, αυτές είναι στατιστικές της φρίκης που αναφέρονται ευρέως από τα μμε, και επαναλαμβάνονται σκανδαλωδώς με "μαρτυρίες" από τα δεξιά και τα αριστερά του πολιτικού φάσματος, καθώς και από τους γελωτοποιούς των αυλών τους. Ο φιλελεύθερος Μπιλ Κλίντον, ο νεοσυντηρητικός Paul Wolfowitz και οι γελωτοποιοί των αυλών τους Bono και Bob Geldof μοιράζονται την ίδια εξέδρα για να κλάψουν για το σκάνδαλο και να προωθήσουν την μεταρρύθμιση της αγοράς ως λύση. [1] Γνωρίζουν τι θα μας επιτρέψουν οι τίτλοι να μάθουμε: για παράδειγμα, στην περίπτωση της προηγούμενης συνάντησης στο Evian, η βρετανική εφημερίδα *Guardian* ανέφερε στο πρωτοσέλιδο της κάποιες στατιστικές της φρίκης, στις οποίες συνηθίζουμε όλο και περισσότερο. Εδώ είναι ένα δείγμα: "2147, η χρονιά που, με τις τρέχουσες τάσεις, η υποσαχάρια Αφρική μπορεί να ελπίζει στη μείωση των φτωχών ανθρώπων στο μισό"· "20000 παιδιά πεθαίνουν καθημερινά από ιάσιμες ασθένειες"· 500.000 γυναίκες το χρόνο, μία κάθε

λεπτό, πεθαίνουν στην εγκυμοσύνη ή κατά τον τοκετό”· 13 εκατομμύρια παιδιά σκοτώθηκαν από τη διάρροια στη δεκαετία του ‘90 – περισσότερα από όλους τους ανθρώπους που χάθηκαν σε ένοπλες συγκρούσεις από το δεύτερο παγκόσμιο πόλεμο” (Elliott 2003). Και κάθε χρόνο, σε κάθε συνάντηση του G8, το ίδιο σκάνδαλο, η ίδια προσβολή, η ίδια λίστα λύσεων συνδεδεμένων με μεταρρυθμίσεις στην αγορά.[2]

Ο δημοσιογράφος που προβληματίζεται για τις μητέρες και τις διαμαρτυρίες, θα μπορούσε επίσης να έχει προβληματιστεί πάνω σε έναν δεύτερο τύπο στατιστικών της φρίκης που, ανόμοια από αυτές που μόλις αναφέραμε, δεν μας οδηγεί στην απόγνωση. Μάλλον, μας προβληματίζουν για μία στιγμή, πριν τραβηχτούμε πίσω στη δίνη της πολυάσχολης καθημερινότητας μας, που μας εξαναγκάζει να κλείσουμε την εφημερίδα και να εστιάσουμε στην επιβίωση μας και όχι στους άλλους, ή να λογικευτούμε από τις άκαμπτες ιδεολογικές κατασκευές με τις εύκολες απαντήσεις. Οι στατιστικές της φρίκης δεύτερου τύπου στρέφονται σε μια πραγματικότητα που είναι δύσκολο να χωνευτεί: τα κύρια προβλήματα του κόσμου, μιλώντας τεχνικά, είναι φιστίκια. Δεν υπάρχει καμιά *αναγκαιότητα* πίσω από το να πεθαίνεις από κακή διατροφή, Έιτζ και μαλάρια· δεν υπάρχει καμιά *αναγκαιότητα* για γενιές παιδιών να πηγαίνουν στον πόλεμο αντί να παίζουν και να πηγαίνουν στο σχολείο. Οι πολλές φρίκες του κόσμου είναι και ιάσιμες και διαχειρίσιμες. Ιάσιμες μέσω της παύσης της δομικής προσαρμογής των ζωών του καθένα, δηλαδή εκείνων των εξουσιών που επιβάλουν τον ανταγωνισμό της αγοράς σε κάθε καθημερινή σφαίρα της ζωής μέσω της ανάκλησης των εναλλακτικών μέσων βιοπορισμού. Και θεραπεύσιμες αφού η αντιμετώπιση των προβλημάτων αυτών είναι απίστευτα φτηνή: για παράδειγμα, η κατάργηση της φτώχειας και οι κύριες παγκόσμιες ασθένειες που σκοτώνουν εκατομμύρια, χρειάζονται το ίδιο ποσό πόρων που ξοδεύουμε στην κατανάλωση αρωμάτων.[3]

Ο αναγνώστης δεν χρειάζεται να καταλήξει στο συμπέρασμα ότι προτείνω πως τα προβλήματα μπορούν να αντιμετωπιστούν απλά δίνοντας αποσμητικά. Χρησιμοποιώ τη μεταφορά των στατιστικών της φρίκης ως τρόπου για να *πλαισιώσουμε* αυτά που αντιλαμβανόμαστε ως τα πιο φριχτά προβλήματα της κοινωνικής αναπαραγωγής του πλανήτη. Απέναντι στα τρία σχεδόν τρισεκατομμύρια δολάρια που περνάν από τα οικονομικά κέντρα του κόσμου κάθε μέρα, σε αναζήτηση χρηματικής αξίας, δηλαδή κέρδους, αυτά τα *ετήσια* δισεκατομμύρια που είναι αναγκαία για τη διατήρηση των βασικών συνθηκών της ζωής μοιάζουν αρκετά άσχετα, σχεδόν σαν να ξύνουμε μια ίντσα. Επομένως από την προοπτική της αναπαραγωγής του κοινωνικού σώματος ως όλου, η σπάνη είναι ανύπαρκτη, είναι ένας μύθος, είναι μία επινόηση. Είναι ωστόσο μία σκληρή πραγματικότητα για κάθε ένα από τα άτομα και τις κοινότητες, που συνιστούν αυτό το κοινωνικό σώμα και αντιμετωπίζουν περιορισμούς στους πόρους, και βιώνεται σε κάθε κλίμακα της κοινωνικής αλληλεπίδρασης στο βαθμό που μία τέτοια αλληλεπίδραση κυριαρχείται από το καπιταλιστικό μέτρο, από τον τρόπο του κυκλικού χρόνου του κεφαλαίου. [4] Για αυτό το λόγο, φέρνοντας στο μυαλό μας πως οι στατιστικές της φρίκης του δεύτερου τύπου εκφράζονται σε μια μονάδα μέτρησης, χρήματος, αυτό δεν είναι ουδέτερο, αλλά όπως θα δούμε στο βιβλίο αυτό, είναι ένα συστατικό μέρος της ομάδας των κοινωνικών σχέσεων που οδηγεί στα πρότυπα και τα φαινόμενα που συνοψίζονται από τις στατιστικές της φρίκης.

Ο προβληματισμένος μας δημοσιογράφος δεν μπορεί να δει τη γέφυρα ανάμεσα σε αυτές τις μητέρες με τα παιδιά που διαμαρτύρονται ενάντια στο G8 και την ένταση μέσα στο παγκόσμιο κοινωνικό σώμα, στην οποία αυτές οι ίδιες οι μητέρες προσπάθησαν να δώσουν φωνή με την θέση τους εκεί: την ένταση ανάμεσα στις τεράστιες *εξουσίες* που αναπτύξαμε ως ανθρωπότητα και τις παρανοϊκές ζωές που πρέπει να ζήσουμε ως συμπαραγωγοί του κόσμου μας, μια παράνοια που βρίσκει την πιο αισθητή επίδραση της στη μιζέρια που πολλοί πρέπει να βιώσουν.[5]

Υπάρχει όμως ένα άλλο πρόβλημα με το σκάνδαλο του δημοσιογράφου που βλέπει τις μητέρες και τα παιδιά στο Stirling καμπ. Και αυτό έχει να κάνει με την έννοια και την κατασκευή του "ρίσκου". Στους κυρίαρχους χρηματιστικούς και οικονομικούς κλάδους, η "εκτίμηση του ρίσκου" είναι κάτι που οι επιχειρηματίες και οι άνθρωποι των επιχειρήσεων κάνουν όλη την ώρα. Όταν μιλούν για το "ρίσκο, γενικά μιλούν για την πιθανότητα της απώλειας περιουσιακών στοιχείων ή χρημάτων, που ακολουθεί την επενδυτική απόφαση από έναν ατομικό φορέα της δράσης. Στην περίπτωση μας, η "εκτίμηση ρίσκου" δεν ήταν κάτι που θα μπορούσαμε να έχουμε κάνει πριν πάρουμε την απόφαση μας να συμμετάσχουμε στο καμπ και τις δράσεις. Γιατί όταν είσαι μέρος μίας αυτόνομης ζώνης, αυτής της *άλλης* διάστασης, της διαφορετικής άρθρωσης ανάμεσα στον κυκλικό, το φασικό και το γραμμικό χρόνο, μεταξύ άλλων συνεισφέρεις στη δημιουργία ενός πλαισίου στο οποίο το ρίσκο δεν *εκτιμάται* μόνο από την πολλαπλότητα των οπτικών και των αναγκών, αλλά επίσης κατασκευάζεται. Γίνεσαι ένας δρων μαζί με άλλους με τους οποίους κοινωνικά συγκροτείς το "ρίσκο".

Οι ομάδες συγγένειας με τους γονείς και τα παιδιά αναδύθηκαν ακριβώς από την ανάγκη να είναι ενωμένοι ενάντια στις πιθανές ζωώδεις αστυνομικές τακτικές. Πολλοί συμμετέχοντες (κύρια γυναίκες και μητέρες) είχαν εμπειρίες από προηγούμενες αντι-συνόδους και διαδηλώσεις, που στόχευαν άμεσα ενάντια στην οικονομική, στρατιωτική και παγκόσμια εξουσία, και επομένως ήξεραν σε ποιο βαθμό οι κυβερνήσεις χρησιμοποιούν αστυνομικές δυνάμεις για να καταστείλουν κοινωνικά κινήματα και για να κρατήσουν τις δημοφιλείς διαμαρτυρίες μακριά από τις κόκκινες ζώνες των συναντήσεων τους. Αφού πολλοί από εμάς είχαν εμπλακεί για πολλά χρόνια στο κίνημα, το να γίνουμε γονείς δεν άλλαξε τον τρόπο με τον οποίο βλέπαμε το G8 και τους θεσμούς του παγκόσμιου καπιταλισμού. Πάνω από όλα, ως γονιός ο θυμός εντείνεται, αποκτά περισσότερο βάθος και αναμιγνύεται με μία βαθύτερη αίσθηση της λύπησης καθώς συμπάσχεις περισσότερο με τους πόνους των θυμάτων της δομικής προσαρμογής και κατανοείς το βαθμό στον οποίο οι αγώνες των αδερφών μας σε όλα τα μέρη του κόσμου για φαΐ, νερό, υγεία και εκπαίδευση αποκτά επίσης την αξία της προστασίας των σωμάτων, του πνεύματος, της αξιοπρέπειας και του μέλλοντος των παιδιών.

Η αποφασιστικότητα μας να είμαστε εκεί σήμαινε πως ο φόβος της αστυνομικής κτηνωδίας ήταν κάτι που έπρεπε να αντιμετωπίσουμε, όχι να αποφύγουμε. Πολλοί άλλοι γονείς αντικατόπτρισαν την στάση αυτή, και έτσι, μαζί με τα παιδιά σχηματίσαμε αυτό που κάποιος ήθελε να αποκαλέσει το "babies" block – ένα όνομα που απορρίφθηκε ωστόσο γιατί τα μεγαλύτερα παιδιά δεν μπορούσαν να ταυτιστούν με τα νεότερα. Το μπλοκ των "παιδιών" γεννήθηκε επομένως, αν και προτιμούσαμε να το αποκαλούμε το "μπλοκ των παλιόπαιδων".

Τουλάχιστον πενήντα οικογένειες βρέθηκαν στην πρώτη συνάντηση που καλέστηκε στη μέση του κάμπ από στόμα σε στόμα, και το θέμα ήταν η “ασφάλεια” και ο τρόπος με τον οποίο θα συμμετείχαμε στη διαμαρτυρία και οι πρακτικές άμεσης δράσης απέκτησαν υψίστη προτεραιότητα στην ατζέντα μας. Η πρώτη σημαντική απόφαση μας επιτεύχθηκε εύκολα μέσα από συναίνεση . Ενώ οι περισσότερες από τις υπόλοιπες ομάδες συγγένειας σχεδίασαν να φύγουν από το καμπ στη μέση της νύχτας ή νωρίς το πρωί, για να αποφύγουν να περικυκλωθούν από την αστυνομία πριν μπορέσουν να φτάσουν στους αυτοκινητόδρομους που σκόπευαν να μπλοκάρουν, εμείς δεν είχαμε καμιά αμφιβολία: τα παιδιά μας δεν θα μας επέτρεπαν να κάνουμε ο,τιδήποτε άλλο από το να φύγουμε μετά το πρωινό! Έπειτα ακολούθησαν συζητήσεις, αποφάσεις και ένας φαινομενικά ανόητος προβληματισμός των θεμάτων, των καθηκόντων, των κινδύνων και των ευκαιριών. Όταν τα παιδιά και η προβληματική της αναπαραγωγής είναι κεντρικό θέμα, όλες οι ανόητες πολιτικές συζητήσεις εξατμίζονται, και οι αποφάσεις γίνονται ζήτημα της *κοινής* λογικής, όχι ιδεολογικών διαιρέσεων, αυτή είναι η λογική που κατασκευάζεται γύρω την *από κοινού* συνθήκη της ζωής, την *από κοινού* άρθρωση των χρόνων.

Ένα από τα κεντρικά ερωτήματα φυσικά ήταν πως θα αντιμετωπίζαμε την αστυνομική κτηνωδία σε περίπτωση που ξεδιπλωνόταν ένα παρόμοιο σενάριο με τη Γένοβα, είτε στους δρόμους ή εάν εισέβαλαν στο κάμπ. Σε κάθε περίπτωση ελπίζαμε πως η αστυνομία δεν θα μας άγγιζε εάν στεκόμασταν ορατά ως ομάδα. Εάν το καμπ του Stirling δεχόταν εισβολή, θα μαζευόμασταν σε μια ανοιχτή περιοχή στη μέση του καμπ, να καταστήσουμε τα παιδιά μας ορατά στην αστυνομία. Αφού οι φήμες και οι εικασίες για εισβολή της αστυνομίας αυξανόταν, κάναμε σίγουρο πως τόσο τα μέσα όσο και η αστυνομία γνώριζαν πως υπήρχαν παιδιά στο καμπ. Επίσης καταστήσαμε σίγουρο πως είχαμε σύνδεσμο στην αστυνομία και στα μμε, ώστε να εξασφαλίζαμε πως οι δράσεις και οι προθέσεις μας ήταν ξεκάθαρες. Είναι αστείο πως σε αυτές τις περιπτώσεις βασίζεσαι σε αυτό που είναι *κοινό* ανάμεσα σε εσένα και την αστυνομία: έχουν επίσης παιδιά, δεν έχουν; γνωρίζουν τι σημαίνει, υπάρχουν επίσης αστυνομικίνες εκεί, όχι; Θυμόμαστε πως διαβάζοντας σε κάποια ταμπλόιντ εφημερίδα, ότι οι διαδηλωτές είχαν κατηγορηθεί πως χρησιμοποίησαν οπορτουνιστικά τα παιδιά ως ασπίδα. Αυτό ήταν πολύ μακριά από την αλήθεια. Όταν οι μητέρες και οι πατέρες φέρνουν τα παιδιά τους στους δρόμους δεν τα χρησιμοποιούν ως ασπίδα. Είναι για να καταστήσουν υπόλογους τα μέλη της αστυνομικής δύναμης πως αντιμετωπίζουν τις *αξίες* τους· πιέζονται να αναγνωρίσουν ή να απορρίψουν πως η ασφάλεια των παιδιών είναι ένα *κοινό* ανάμεσα στα δύο στρατόπεδα, και πως ο εχθρός στην πραγματικότητα βρίσκεται αλλού.

Κάποιος εύκολα μπορεί να απορρίψει της πρακτικές των χωροχρονικών κοινών ως αναποτελεσματικές και αφελείς, και όντως, οι περισσότεροι από την παραδοσιακή αριστερά κάνουν ακριβώς αυτό. Για εμένα, η παρουσία μας/τους εκεί ήταν όμοια με το να στέκεσαι σε έναν λόφο και να ατενίζεις τη θέα: *έξω* από τον θεατή, βρίσκεται ο ίδιος κόσμος στον οποίο ο θεατής θα πρέπει να επιστρέψει· αλλά από το πλεονεκτικό σημείο της πανοραμικής αυτής θέσης, μπορούμε να δούμε περισσότερο καθαρά πως σχετίζονται τα πράγματα, έτσι ώστε με την επιστροφή μας στη μέση του τοπίου, μπορούμε να μετρήσουμε τους εαυτούς μας και τους άλλους, τις σχέσεις της

συμπαραγωγής μας, και τις αξίες που δίνουν νόημα στις πράξεις μας πιο προσεκτικά. Βιώνοντας τα κοινά στα οποία οφείλουμε να αναλάβουμε την ευθύνη για τις καθημερινές μας δράσεις και την αναπαραγωγή, την ασφάλεια, τους σκοπούς και τα ιδανικά σημαίνει να αρθρώσουμε το γραμμικό, τον κυκλικό και τον φασικό χρόνο σε μία άλλη διάσταση, σημαίνει να αρθρώσουμε την κοινωνική συμπαραγωγή σύμφωνα με διαφορετικές αξίες, σημαίνει να κάνουμε *ορατή* μία *εξωτερική* στις αξιακές πρακτικές του κεφαλαίου διάσταση, λόγω του γεγονότος ότι είμαστε εκεί και διακηρύττουμε την παρουσία μας ως *άλλοι*. Τα προσωρινά χωροχρονικά κοινά επιτρέπουν την ένταση της σύγκρουσης των αξιακών πρακτικών. Μπορούμε να δείξουμε τότε στο κεφάλαιο και να πούμε: Είμαστε εκεί έξω!

Η ΑΓΟΡΑ ΩΣ ΗΘΙΚΟ ΣΥΣΤΗΜΑ

Όντως το έξω μοιάζει τόσο ομιχλώδες στην καθημερινή επιδίωξη αυτών των δραστηριοτήτων μέσω των οποίων η αποκαλούμενη "οικονομία" κατασκευάζεται. Σε εκείνες τις περιοχές του κόσμου, στις οποίες οι καπιταλιστικές αγορές έχουν μεγαλύτερη εμβέλεια πάνω στις ζωές των ανθρώπων, είναι δύσκολο να αντιληφθούν ένα *εξωτερικό* του οικονομικού υπολογισμού που καθοδηγεί το πράττειν της κοινωνικής συμπαραγωγής. Η ταυτολογία της διακήρυξης πως η δουλειά είναι δουλειά, πάει χέρι χέρι με τη θεώρηση των ορθολογικοτήτων της αγοράς ως "γεγονός της ζωής" μάλλον, παρά ως μία αξιακή πρακτική ανάμεσα σε τόσες άλλες και σε σύγκρουση με άλλες.

Αξιακές πρακτικές

Λέγοντας αξιακές πρακτικές εννοώ εκείνες τις δράσεις και τις διαδικασίες, καθώς και τους αντίστοιχους ιστούς των σχέσεων, που και βασίζονται σε ένα δεδομένο αξιακό σύστημα και στη συνέχεια το (ανα)παράγουν. Αυτές είναι, με άλλα λόγια, κοινωνικές πρακτικές και αντίστοιχες σχέσεις που αρθρώνουν τα ατομικά σώματα και το όλον των κοινωνικών σωμάτων με *συγκεκριμένους τρόπους*. Αυτή η άρθρωση παράγεται από ατομικές μοναδικότητες που λογικά επιλέγουν το τι είναι "καλό" και τι είναι "κακό" μέσα σε ένα αξιακό σύστημα και πραγματικά *δρώντας με βάση αυτή την επιλογή*. Αυτή η δράση με τη σειρά της πηγαίνει μέσω των μηχανισμών ανατροφοδότησης σε ολόκληρο το κοινωνικό σώμα με τέτοιο τρόπο ώστε να αρθρώνει τις κοινωνικές πρακτικές και να συστήνει εκ νέου αυτά τα "καλά" και τα "κακά" ή, δεδομένης της φύσης των μηχανισμών ανατροφοδότησης, να θέτει ένα όριο σε αυτά τα "καλά" και τα "κακά". Το να μιλάμε επομένως για αξιακές πρακτικές σημαίνει να μιλάμε για τον πως η κοινωνική μορφή, η οργανωτική εμβέλεια, ο τρόπος του πράττειν, οι τρόποι συμπαραγωγής και συσχέτισης, οι μορφές άρθρωσης των εξουσιών, συγκροτούνται μέσω των κοινωνικών *διαδικασιών*.

Το να μιλάμε για αξιακές πρακτικές σημαίνει απλά να δώσουμε έμφαση στο γεγονός ότι η κοινωνική πρακτική, ή το κοινωνικό πράττειν, ή η κοινωνική συμπαραγωγή, θεμελιώνεται σε συστήματα αξιολόγησης που επιλέγουν τα "καλά" και τα "κακά", στα οποία οι ατομικές μοναδικότητες δρουν στη βάση αυτών των αξιολογήσεων, και που οι επιδράσεις των δράσεων αυτών μετριούνται με τη σειρά τους μέσα στις παραμέτρους αυτού του αξιακού συστήματος και των συγκρούσεων ενάντια σε άλλες αξιακές πρακτικές. Με άλλα λόγια δίνουμε έμφαση στο

γεγονός πως είναι το νόημα που οι άνθρωποι δίνουν στην δράση τους που στο τέλος οδηγεί την δράση τους. Γενικά, εδώ καταλαβαίνω την "αξία" ως νόημα καθοδήγησης της δράσης. Η αξία, μας λένε οι ανθρωπολόγοι, είναι ο τρόπος με τον οποίο οι άνθρωποι αναπαριστούν τη σημασία των δράσεων τους για τον εαυτό τους. (Graeber 2001) Αναπαριστώντας αυτή τη σημασία έχουν έναν οδηγό για τη δράση τους. Η αξία ωστόσο δεν πηγάζει από άτομα απομονωμένα από την υπόλοιπη κοινωνία. Κάθε δράση, ή διαδικασία, "αποκτά σημασία μόνο (με τη χεγκελιανή γλώσσα, παίρνει "συμπαγή, συγκεκριμένη μορφή") μέσω της ενσωμάτωσης της σε ένα μεγαλύτερο σύστημα της δράσης" (Graeber 2001:68) *Η άρθρωση ανάμεσα σε άτομα και όλον, μέρη και ολότητα, συνεπάγεται πως μέσω της επιδίωξης της αξίας αναπαράγουμε ολότητες, δηλαδή τους ιστούς της συμπαραγωγής. Επομένως διαφορετικοί τύποι επιδίωξης της αξίας αναπαράγουν διαφορετικού τύπου ολότητες, διαφορετικά αυτοοργανωμένα συστήματα, των "κοινωνιών"*. Επομένως η μελέτη του τρόπου με τον οποίο αναπαράγουμε τον καπιταλιστικό τρόπο παραγωγής – ο μοναδικός τρόπος παραγωγής στην ανθρώπινη ιστορία που οδηγεί στην ανάδυση εκείνων των στατιστικών της φρίκης του δεύτερου τύπου, της σπάνης στη μέση της αφθονίας – είναι μία μελέτη του τρόπου με τον οποίο επιδιώκουμε τις αξίες που είναι χαρακτηριστικές σε αυτόν. Η πολιτική του εναλλακτικού είναι τελικά πολιτική της αξίας, μία πολιτική για την εγκαθίδρυση αυτού που είναι οι αξιακές πρακτικές, δηλαδή είναι εκείνες οι κοινωνικές πρακτικές και οι αντίστοιχες σχέσεις που αρθρώνουν τα ατομικά σώματα και τις ολότητες των κοινωνικών σωμάτων.

Η αγορά ως ηθικό σύστημα.

Ο Καναδός φιλόσοφος John McMurtry μας βοηθάει εδώ να ξεκαθαρίσουμε αυτά τα θέματα στο βαθμό που μας ενδιαφέρουν οι αγορές. Το κριτικό του έργο υποστηρίζει, ενάντια στις θετικιστικές και αντικειμενιστικές ψευδαισθήσεις διάφορων σχολών των οικονομικών, πως η *αγορά είναι ένα ηθικό σύστημα*. Επομένως, ο,τιδήποτε κάνουμε *μέσα στην αγορά* συνεπάγεται μία αξιακή κρίση και μία επακόλουθη σχέση με τον άλλον, ακόμα και αν αυτός ο άλλος συχνά παραμένει αόρατος σε εμάς. Το έργο του McMurtry μας βοηθάει να δούμε μέσω του υπνωτικού πέπλου της *μονοδιάστατης σκέψης* (pensée unique – γαλλικά στο πρωτότυπο) που θεωρεί την αγορά ως τη νόρμα, μας βοηθάει να χαράξουμε το αξιακό πρόγραμμα εκείνων των κοινωνικών δυνάμεων που θέλουν να πιστέψουμε πως όντως δεν υπάρχει καμιά εναλλακτική στον τρόπο άρθρωσης των δραστηριοτήτων στο κοινωνικό σώμα που στηρίζεται στις *αξίες της αγοράς.*[6]

Το επιχείρημα του με λίγα λόγια είναι αυτό: διάφορες σχολές των οικονομικών πιστεύουν στην ύπαρξη οικονομικών νόμων, που είναι ανεξάρτητοι από τις επιλογή μας (ως κοινωνία) και τις αξίες μας. Όντως, "οι οικονομολόγοι ρητά αρνούνται πως κάθε αξιακή κρίση είναι εν δράσει στις αναλύσεις τους, ακόμα και αν προϋποθέτουν ένα αξιακό σύστημα σε κάθε βήμα της ανάλυσης που κάνουν" (McMurtry 1998:13), κάνοντας τον άλλον "αόρατο". Στην πραγματικότητα ωστόσο, *όλες* οι αποφάσεις της αγοράς είναι μία έκφραση του αξιακού συστήματος της αγοράς. Στο βαθμό που είμαστε ενσωματωμένοι σε αυτό το αξιακό σύστημα, στο βαθμό που δρούμε μέσα στην κωδικοποιημένη γλώσσα και τις παραμέτρους του, είμαστε σαν ένα ψάρι που δεν μπορεί να δει τη θάλασσα που κολυμπάει μέσα σε αυτήν. Προκειμένου να δούμε το αξιακό σύστημα με το οποίο

λειτουργούμε, πρέπει να βγούμε *έξω* από τις παραμέτρους που δίνονται από την αγορά, και να αρνηθούμε πως είναι δεδομένες. Ο McMurtry βλέπει αυτό το βηματισμό προς τα έξω ως μία εννοιολογική λειτουργία, παρόμοιο με όταν ο Μαρξ προτρέπει τους αναγνώστες του *Κεφαλαίου*, για να δούνε τις κοινωνικές μορφές του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής που θεωρούν φυσικές και δεδομένες, πρέπει να χρησιμοποιήσουν την εννοιολογική δύναμη της αφαίρεσης. Ωστόσο, όπως θα επιχειρηματολογήσω αργότερα και έχω εξηγήσει στην ιστορία του Stirling καμπ, ο εννοιολογικός βηματισμός έξω από τις αξίες της αγοράς βρίσκει επίσης μία παράλληλο σε πολλές συγκεκριμένες κοινωνικές πρακτικές και αγώνες, που είναι σε άμεση αντίθεση με τις αξιακές πρακτικές της αγοράς.

Ο McMurtry διακρίνει ανάμεσα στις δύο έννοιες του αξιακού συστήματος και του αξιακού προγράμματος. Ενώ ο γενικός όρος "αξία" είναι κάτι που θεωρούμε σημαντικό, επιθυμητό, μία προτεραιότητα, ή κάτι πολύτιμο (και αυτό στην οικονομική μας ζωή το μετράμε με χρήμα), όταν οι αξίες συνδέονται μαζί σε μία συνολική δομή σκέψης, οδηγούν στην ανάδυση των *αξιακών συστημάτων*.[7] Ένα αξιακό σύστημα επομένως είναι ένα εννοιολογικό πλέγμα μέσω του οποίου βλέπουμε τον κόσμο· προσδιορίζει (ακόμη και ασυνείδητα) το τι είναι καλό και τι είναι κακό, τι είναι κανονικό και τι είναι μη-κανονικό, σε τι πρέπει να υποκύψουμε, και τι είναι πιθανό να αλλάξουμε. Όπως θα δούμε στο Κεφάλαιο 12, παρέχει το πλέγμα, τις αρχές της επιλογής του τι είναι "καλό" και τι είναι "κακό", μέσα στο οποίο οι μοναδικότητες *μετράνε* και διατάσσουν τα πράγματα, και κατά συνέπεια, δίνει ένα σημείο αναφοράς των δράσεων τους. Ένα αξιακό πρόγραμμα, από την άλλη πλευρά, είναι το αξιακό σύστημα που δεν μπορεί να *συλλάβει* κάτι έξω πέρα από τον εαυτό του. [8]

Επομένως, όσον αφορά το αξιακό σύστημα/πρόγραμμα που κυριαρχεί στην παραγωγή και την αναπαραγωγή του κοινωνικού σώματος, που καλείται "οικονομία", ο McMurtry δίνει το παράδειγμα των βιετναμέζικων κρατήρων βομβών που χρησιμοποιήθηκαν για υδατοκαλλιέργεια στην παραγωγή γαρίδων για εξαγωγή. Εδώ, το εννοιολογικό πλέγμα που παρέχεται από τον οικονομικό λόγο επιτρέπει την αξιολόγηση αυτής της παραγωγής ως επιτυχημένης. Έχουν αυξηθεί τα έσοδα από την εξαγωγή, ανέβηκε η αποδοτικότητα, έχει προσελκυστεί επένδυση κεφαλαίου, και λοιπά. Ωστόσο, υπάρχουν πολλά προβλήματα που είναι και παραμένουν αόρατα σε αυτό το αξιακό σύστημα που είναι προσανατολισμένο στην αγορά, που επιλέγονται να είναι έξω από το εννοιολογικό πλέγμα: που μετρώντας με όρους ευμάρειας – δηλαδή, με αξίες που είναι *άλλες από* τις αξίες τις αγοράς – η ιστορία της παραγωγής γαρίδων είναι μία ιστορία απώλειας και καταστροφής: το νερό του εδάφους μολύνθηκε, τα αγροτικά εδάφη μετατράπηκαν σε έρημο, και οι πόροι της ζωής καταστράφηκαν. [9]

Υπάρχουν φυσικά πολλές παρόμοιες περιπτώσεις· όντως η Παγκόσμια Τράπεζα, το ΔΝΤ, τα Ενωμένα Έθνη, και κυβερνητικοί φορείς και υπουργεία έχουν ενθαρρύνει όλοι τέτοιες "καινοτόμες" χρήσεις της γης σε ολόκληρη τη Νοτιοανατολική Ασία, την Αφρική και τη Λατινική Αμερική, και συνεπώς, παρόμοιες ιστορίες φρίκης αναφέρονται από αυτές τις περιοχές. Τώρα, μπορούμε να ρωτήσουμε, πήγε κάτι λάθος με το αξιακό σύστημα της αγοράς σε αυτή την περίπτωση; Όχι. Γιατί το εννοιολογικό πλαίσιο της αγοράς δεν περιλαμβάνει τους φυσικούς πόρους

και τα οικόπεδα αυτοσυντήρησης ως *αξίες*, ως κάτι πολύτιμο, και επομένως θεωρεί τις επιδράσεις των κερδοσκοπικών επιχειρήσεων απλά ως *εξωτερικότητες* – όπως τις αποκαλούν οι οικονομολόγοι – στο αξιακό σύστημα της αγοράς. Παρεμπιπτόντως, για να κατευνάσουν την πιθανή κοινωνική αναταραχή που επέφεραν αυτές οι "εξωτερικότητες", πρέπει να επινοηθεί κάποιο αντιστάθμισμα. Ωστόσο, το αντιστάθμισμα δεν προλαμβάνει τον επόμενο γύρο της κίνησης του κεφαλαίου να δημιουργήσει τις ίδιες "εξωτερικότητες" ξανά και ξανά. Το σημείο κλειδί είναι επομένως πως αυτές δεν είναι ατέλειες λόγω της κακής εφαρμογής των κανόνων της αγοράς, "αποτυχίες της αγοράς", όπως τις αποκαλούν οι οικονομολόγοι. Μάλλον, είναι συστατικό της αγοραίας δομής της αξίας. Παραδείγματα σαν αυτά αφθονούν και δείχνουν το γεγονός πως οι αξιακές πρακτικές της αγοράς, όπως θα δούμε, συγκρούονται όντως με άλλες αξιακές πρακτικές.

Επίσης, είναι σημαντικό να κρατήσουμε στο μυαλό πως τα ατομικά "καλά" και "κακά" αρθρώνονται αόριστα σε συστήματα αξιών που συνδέουν μαζί τα "καλά" και τα "κακά". Αυτά με τη σειρά τους σχετίζονται λειτουργικά και δομικά με τέτοιο τρόπο που εάν ορίσουμε κάτι ως "καλό", οι αναγκαίες συνθήκες για την εμφάνιση του θεωρούνται επίσης "καλές". Για παράδειγμα, όταν οι υπερεθνικές επιχειρήσεις επενδύουν, σχεδόν όλοι είναι ευχαριστημένοι: λέγεται πως φέρνουν δουλειές, λέγεται πως αναβιώνουν κοινότητες, λέγεται πως είναι καλό για την ευημερία της χώρας, λέγεται ακόμα και πως – ειδικά εάν οι εν λόγω επιχειρήσεις έχουν μία αποδοτική στρατηγική δημόσιων σχέσεων στο μέτωπο της εργασίας και του περιβάλλοντος – πως είναι καλές για το περιβάλλον. Βέβαια, κάποιοι έχουν λόγο να διαμαρτύρονται. Ύποπτες περιβαλλοντολογικές ομάδες θα διαμαρτυρηθούν για την πιθανή περιβαλλοντολογική επίδραση στον κοντινό ποταμό, ή για την περιβαλλοντολογική καταστροφή που φέρνουν οι νέοι δρόμοι. Ενώσεις γειτονιών θα ανησυχήσουν για το θόρυβο και τη διαταραχή της ζωής, ή ακόμα χειρότερα, για τους κινδύνους που συνεπάγεται η ζωή δίπλα στο νέο εργοστάσιο για την υγεία. Άλλοι θα ανησυχήσουν με την επίδραση που θα έχει το κοντινό εργοστάσιο στη χρηματική αξία των σπιτιών τους. Αλλά σε γενικές γραμμές, στην καλύτερη περίπτωση αυτές οι ανησυχίες θα σβηστούν μονοκοντυλιά και θα καταπραϋνθούν από υποσχέσεις για μελλοντική παρέμβαση και άλλες τακτικές των πολιτικών. Και μετά από όλα αυτά, στην περιοχή ζουν άνθρωποι με ανάγκες σαν και τις δικές σας, που ίσως έχουν οικογένειες και παιδιά να μεγαλώσουν. Κάποιες ανάγκες πρέπει να έχουν προτεραιότητα σε σχέση με άλλες, και οι ανάγκες της παροχής "ευκαιριών" σε όλους για μία αξιοπρεπή ζωή είναι ύψιστης προτεραιότητας για κάθε κυβέρνηση.

Αυτά τα μικρά σημεία βινιέτας με το γεγονός ότι στην κοινωνία μας η πίστη πως η δημιουργία δουλειών είναι η προϋπόθεση ορόσημο για αυτό που συνιστά την "αξιοπρεπή ζωή" και επομένως το "καλό", είναι ριζωμένα στην κοινή λογική του πως βλέπουμε τον κόσμο. Και αυτό δεν μου φαίνεται λιγότερο αληθινό με την αύξηση της προσωρινότητας της εργασίας, που στο τελευταίο τέταρτο του αιώνα στην Ευρωπαϊκή ένωση και τις ΗΠΑ έχει αντικαταστήσει τη φορντική συμφωνία για μόνιμη εργασία και "πλήρη απασχόληση". Δε χρειάζεται να πούμε πως αυτή είναι η κοινή λογική, που είναι άμεσα ανάλογη στην κοινωνική και ιστορικά προσδιορισμένη *εξάρτηση* των μέσων για βιοπορισμό από το μισθό. Επομένως, και κατά συνέπεια, ότι η επένδυση είναι *καλή* καθεαυτή, δεν αμφισβητείται από κανένα, ούτε καν από τους εκδότες των εφημερίδων

και των περιοδικών, που κατά τα άλλα είναι πολύ πρόθυμοι να αναφέρουν στατιστικές φρίκης, πολλές από τις οποίες είναι το αποτέλεσμα των επενδύσεων που εκτοπίζουν τις κοινότητες από τη γη τους. Και αφού στα οικονομικά μας συστήματα οι επενδύσεις δεν είναι δωρεάν, αλλά αναζητούν το κέρδος ενάντια σε άλλους φορείς της δράσης, που προσπαθούν να κάνουν το ίδιο (αυτό που αποκαλείται "ανταγωνιστικό περιβάλλον"), άλλα "αγαθά" (και τα αόρατα συμπληρώματα τους) πρέπει να περιλαμβάνουν αποδοτικότητα (και αγχώδεις ζωές), αποτελεσματικότητα κόστους (και λιτότητα), "ένα καλό επιχειρηματικό περιβάλλον" (και υποταγμένη συμμόρφωση στις επιχειρηματικές προσταγές), ιεράρχηση στην προτεραιότητα των δομών μεταφορών και επικοινωνίας (και αέρια του θερμοκηπίου, περισσότερα μποτιλιαρίσματα και περισσότερη τσιμεντοποίηση των δασών) και όλους τους άλλους παράγοντες που λέγονται για την έλκυση κεφαλαίου που αναζητά το κέρδος. Μόλις ένα "καλό" έχει εγκαθιδρυθεί αόριστα, έρχονται τα "κακά": αποεπένδυση (περιλαμβάνοντας την αποεπένδυση στην παραγωγή όπλων ή σε φράγματα που ξεριζώνουν τον πληθυσμό), μη-αποδοτικότητα (και εύθυμο πράττειν), υψηλότερα *νομισματικά κόστη* (και χαμηλότερο μη-νομισματικό κόστος ζωής), ένα "κακό περιβάλλον για επιχειρήσεις" (και κυβερνήσεις που αναγνωρίζουν τα αιτήματα για δικαιοσύνη), υψηλοί φόροι των επιχειρήσεων (και δωρεάν εκπαίδευση και υγεία), αυστηροί περιβαλλοντολογικοί και εργασιακοί κανονισμοί (καθαρότερο περιβάλλον και περισσότερο χαλαρές και υγειινότερες ζωές), και όλοι οι άλλοι παράγοντες που λέγεται πως απωθούν το κεφάλαιο που ψάχνει κέρδος. Αυτά δεν είναι στην πραγματικότητα αναγκαστικά κακά από την οπτική άλλων αξιακών συστημάτων.

ΘΕΩΡΩΝΤΑΣ ΤΟ ΕΞΩΤΕΡΙΚΟ

Πώς μπορούμε να αναγνωρίσουμε το αξιακό σύστημα μέσω του οποίου η ασφάλεια και οι πόροι της ζωής μας αναπαράγονται; Ο Claude Levi-Strauss ισχυριζόταν πως "έπρεπε να φύγει από τη Γαλλία για να μελετήσει τον άνθρωπο".[10] Για να αναγνωρίσουμε το αξιακό σύστημα που διαποτίζει τις ζωές μας, πρέπει να κάνουμε ένα βήμα έξω από αυτό. Ωστόσο εδώ φαίνεται να υπάρχει μία δυσκολία: κάποιος δεν μπορεί σταθεί έξω από το κυρίαρχο αξιακό πρόγραμμα – να αναγνωρίσει τις "παθολογικές του δομές", χρησιμοποιώντας τη μεταφορά του McMurtry για τον καρκίνο – "*χωρίς να βάλει τον εαυτό του σε κίνδυνο"*(McMurtry 1998, έμφαση του συγγραφέα).[11] Το προηγούμενο παράδειγμα μας για το Stirling καμπ είναι μία τέτοια περίπτωση σε αυτό το σημείο, αφού πολλή από τη συζήτηση που πραγματοποιήθηκε σε αυτόν τον προσωρινό χωροχρόνο των κοινών έξω από τον εμπορευματοποιημένο χώρο της "οικονομίας", είχε να κάνει με το ρίσκο της εισβολής. Αυτό είναι επίσης προφανές στις κοινότητες των ιθαγενών που παλεύουν για αυτονομία και ενάντια στις νεοφιλελεύθερες περιφράξεις των εδαφών και των πόρων τους, και επομένως παλεύουν για μία διάσταση *εξωτερική* στις καπιταλιστικές αγορές, όπως οι Ζαπατίστας στην Τσιάπας. Αυτό είναι επίσης προφανές για πολλές μισθωτές ή άμισθες κοινότητες που εμπλέκονται στους αγώνες, στο βαθμό που πιέζουν τη γραμμή στο σημείο της αμφισβήτησης των αξιών της αγοράς. Υπάρχει όντως ένα διπλό ρίσκο εδώ. Πρώτα από όλα, ένα ρίσκο ενάντια στο κράτος και τον καταπιεστικό μηχανισμό του, που απειλεί την ελευθερία της κίνησης κάποιου, τη ζωή και τη φυσική και ψυχολογική ακεραιότητα του. Δεύτερο, ένα ρίσκο σε σχέση με τα μέσα βιοπορισμού του. Αυτά τα δύο ρίσκα είναι εμφανή στην ανάλυση του τρόπου με τον οποίο το

αξιακό σύστημα σκληραίνει μέσα στο αξιακό πρόγραμμα. Όταν αυτό συμβαίνει, το αξιακό πρόγραμμα “επιβάλλει τα πρότυπα του συμπεριφοράς ως αναγκαία” (McMurtry 1999: 19) ακόμα και αν αυτό συνεπάγεται καταστροφή των πόρων της ζωής και δολοφονίες, φυλάκιση και βασανισμό εκείνων που αντιστέκονται. Όντως, όπως δείχνει η ανάλυση της πρωταρχικής συσσώρευσης από τον Μαρξ – εδώ σκιαγραφείται στο κεφάλαιο 10 – επειδή αυτή συνεπάγεται τη δύναμη του κράτους, μπορεί το αξιακό σύστημα της αγοράς να σκληραίνει σε ένα αξιακό πρόγραμμα, σε κάτι που σε πολλούς από εμάς φαίνεται σήμερα ως μία “κανονική” κατάσταση της υπόθεσης. Επίσης, το διανοητικό μπλοκάρισμα εναντίον της αποκάλυψης της νοοτροπίας, οι προϋποθέσεις ενός αξιακού προγράμματος που δημιουργήθηκε σε εκείνους που έχουν “κατηχηθεί μέρα με τη μέρα ... ως ιθαγενή μέλος(η) της κοινωνίας” (McMurtry 1999:20), δεν μπορεί να γίνει κατανοητό απλά ως εννοιολογική και ιδεολογική κατήχηση. Το αξιακό σύστημα της αγοράς *αρθρώνει* το κοινωνικό πράττειν, και το κάνει με συγκεκριμένους τρόπους. Οι ατομικοί κόμβοι στην κοινωνία παράγουν και *αναπαράγουν* τους πόρους της ζωής καθοδηγούμενοι από παραμέτρους και ήθη αυτού του αξιακού προγράμματος: για τον εργάτη, οι υψηλοί μισθοί είναι “καλοί”, οι χαμηλοί μισθοί είναι “κακοί” και η ανεργία είναι επίσης “χειρότερη”. Στον μέτοχο, η υψηλή κερδοφορία είναι “καλή” και η χαμηλή τιμή είναι “κακή”. Στον “καταναλωτή”, το φτηνό είναι “καλό”, η μάρκα είναι “καλή” και το ακριβό είναι “κακό”. Στον διευθύνον σύμβουλο το χαμηλό κόστος είναι “καλό”, το υψηλό κόστος είναι “κακό” και η αφοσίωση του καταναλωτή είναι “καλή”. Αποδίδοντας νοήματα μέσω της μεταστροφής του κυρίαρχου αξιακού συστήματος της αγοράς σε πρόγραμμα, αυτές και άλλες αφαιρέσεις κοινωνικών ομάδων μετράνε και υπολογίζουν, κάνουν επιλογές και γενικά, αυτές είναι επιλογές που επιδρούν στη συμπαραγωγή των πόρων της ζωής.

Αλλά η ιστορία δεν τελειώνει εδώ. Όπως θα δούμε στο κεφάλαιο 13, οι πρακτικές που θεμελιώνονται στο αξιακό πρόγραμμα της αγοράς είναι συστατικά μέρη των πειθαρχικών διαδικασιών, που δημιουργούν κοινωνικές νόρμες συνεργασίας. Με άλλα λόγια, όλες οι πρακτικές και οι αντίστοιχες επιλογές αρθρώνονται σε ένα σύστημα πράττειν,στο οποίο τα ατομικά μέρη εκτίθονται στην απειλή της τιμωρίας και την υπόσχεση μιας αμοιβής. Αυτό είναι που ο Φουκώ αποκαλεί *κανονικοποιητική* κύρωση, η επαναλαμβανόμενη διαδικασία που δημιουργεί κανονικοποιημένα υποκείμενα. Αλλά αυτά είναι επίσης οι διαδικασίες μέσω των οποίων οι άνθρωποι αναδημιουργούν – ή ελπίζουν να αναδημιουργήσουν – τους πόρους της ζωής τους.

Με σκοπό να θεωρητικοποιήσουμε αυτές τις διαδικασίες, πρέπει να στρέψουμε το βλέμμα μας από τα αξιακά συστήματα στις *αξιακές πρακτικές*. Ενώ με τον όρο *αξιακό σύστημα* ο McMurtry ορίζει το σύστημα των αξιών ως ολότητα, δηλαδή μία δεδομένη δομή σημασίας και νοημάτων, με τον όρο *αξιακές πρακτικές*, εγώ αναφέρομαι στις δράσεις, τις διαδικασίες και τους ιστούς των σχέσεων, που και στηρίζονται στο αξιακό σύστημα και με τη σειρά τους το (ανα)παράγουν. Υπάρχουν, με άλλα λόγια, κοινωνικές πρακτικές και αντίστοιχες σχέσεις, που αρθρώνουν ατομικά σώματα και ολόκληρα κοινωνικά σώματα, και δεν επιλέγουν απλά εννοιολογικά και λογοκεντρικά αυτό που είναι “καλό” και αυτό που είναι “κακό”, αλλά στην πραγματικότητα *δρώντας με βάση αυτή την επιλογή* και επομένως, μέσω μηχανισμών ανατροφοδότησης, αρθρώνουν τις κοινωνικές

πρακτικές έτσι ώστε να *συγκροτούν* αυτά τα "καλά" και τα "κακά". Όταν μιλάμε επομένως για αξιακές πρακτικές, δε μιλάμε μόνο για κοινωνική μορφή, οργανωτική εμβέλεια, τρόπο του πράττειν, τρόπους συμπαραγωγής και συσχέτισης αλλά και για *διαδικασίες* που δημιουργούν αυτή τη μορφή.

Τα άτομα είναι μοναδικοί φορείς δράσης και καπιταλιστικών αξιακών πρακτικών σε πολλές περιστάσεις των ζωών τους, όπως είναι φορείς δράσης και εναλλακτικών αξιακών πρακτικών. Για παράδειγμα, όταν μπαίνω σε ένα σουπερμάρκετ και αγοράζω λίγο καφέ επιλέγω τη μάρκα και επομένως γίνομαι ο τελευταίος δεσμός σε μία μεγάλη πλανητική αλυσίδα συμπαραγωγής, που με συνδέει στις στιγμές εκατομμυρίων πρακτικών της ζωής, που λειτούργησαν για τη μεταφορά του καφέ, σε αυτή μορφή, κάτω από αυτή τη μάρκα και την αντίστοιχη ομάδα των σημαινόντων. Η πράξη της αγοράς είναι επομένως μία πράξη άρθρωσης με άλλους, ακόμα και εάν η νυσταλέα πελατειακή συνείδηση μου είναι απλά να αγοράζω ένα είδος από τη λίστα με τα ψώνια.

Η άρθρωση μέσα στο κοινωνικό σώμα συμβαίνει μέσω της πληροφορίας και της επικοινωνίας, δηλαδή των συστημάτων ανατροφοδότησης. Όντως σε όλα τα συστήματα των σχέσεων, υπάρχουν ροές πληροφορίας και σχέσεις επικοινωνίας που ταξιδεύουν εγκάρσια στα συστατικά τους. Η πληροφορία στα ανθρώπινα συστήματα ταξιδεύει μέσω διαφορετικών μέσων: ομιλία, ραδιοφωνικά κύματα, γραπτές λέξεις, σημεία διαφορετικών τύπων, των οποίων οι *τιμές* συνιστούν ένα παράδειγμα, όσο ασχολούμαστε με τις συναλλαγές της αγοράς. Οποιοσδήποτε τύπος πληροφορίας, και οποιαδήποτε μέσα υιοθετούνται για την επικοινωνία της, υπάρχει μια σημαντική διαφορά ανάμεσα στα κοινωνικά και τα βιολογικά συστήματα: στα πρώτα δεν υπάρχει κάποιος τρόπος να χρησιμοποιηθεί η πληροφορία – δηλαδή να δράσει στη βάση της – χωρίς να ερμηνεύσει το νόημα της.[12] Αλλά, και εδώ είναι η ουσία του θέματος, κάθε ερμηνευτικό σύστημα είναι ένα σύστημα που βασίζεται σε συγκεκριμένες *αξίες*, είτε οι κοινωνικοί δρώντες στην καθημερινή δράση τους, αυτό το έχουν συνειδητοποιήσει είτε όχι. Από την προοπτική των φορέων της δράσης μέσω αυτών των αξιών, οι αξίες μπορούν να κατανοηθούν ως αρχές επιλογής, κώδικες μέσω των οποίων επιλέγουν την πληροφορία *που είναι σχετική με τη δράση τους*, που την κατανοούν ως δράση μέσα σε ένα σύστημα, μέσα σε έναν τρόπο σχέσης με τους άλλους. Επομένως, για παράδειγμα, ας υποθέσουμε ότι είμαι ο διευθυντής αγορών σε μία μεγάλη αλυσίδα σουπερμάρκετ. Η πληροφορία που είναι σχετική με εμένα και αφορά μία ξαφνική πτώση των τιμών του καφέ, είναι ότι μπορώ να αποθηκεύσω καφέ πριν οποιαδήποτε ανόρθωση των τιμών. Με άλλα λόγια, είναι μία πληροφορία σχετική με τη δράση μου, που *σημαίνει* κάτι σε εμένα, που της δίνω αξία με τον ένα ή τον άλλον τρόπο. Η πληροφορία που δεν είναι σχετική με εμένα ως δρώντα της αγοράς, η πληροφορία που επομένως φιλτράρω εκτελώντας τον *κοινωνικό μου ρόλο*, και επομένως δεν είναι σχετική με τη δράση μου, που δεν της δίνω αξία, είναι πως η πτώση στις τιμές του καφέ *σημαίνει* την καταστροφή πολλών μικρών παραγωγών και καλλιεργητών σε ολόκληρο τον κόσμο. Η πληροφορία αυτή φυσικά *σημαίνει* κάτι σε κάποιον άλλον, όχι μόνο εκείνους που χτυπιούνται άμεσα από το φαινόμενο, αλλά επίσης εκείνους που με διαφορετικούς τρόπους μπαίνουν σε σχέση αλληλεγγύης μαζί τους. Αυτοί οι δύο διαφορετικοί τρόποι να διαβάζουμε την πληροφορία, να δίνουμε νόημα, να δρούμε με βάση αυτή, αναπαριστούν φυσικά δύο διαφορετικούς τρόπους

συμμετοχής στην κατασκευή της πραγματικότητας (πληροφορία που σημαίνει κάτι και επομένως μία δράση στη βάση της) και συνεπάγεται διαφορετικά συστήματα σχέσεων. Όντως, μπορούμε να πούμε πως διαφορετικές αξιακές πρακτικές πράγματι συνιστούν τα σύνορα των συστημάτων των σχέσεων και ότι η κοινωνική σύγκρουση είναι η σύγκρουση που συμβαίνει στη διατομή ανάμεσα σε αυτά τα σύνορα. [13]

Όντως, στο βιβλίο αυτό, κατανοούμε τις συγκρουόμενες αξιακές πρακτικές – ή τους *αξιακούς αγώνες* – να συνιστούν μία εξελισσόμενη ένταση στο κοινωνικό σώμα. Αυτό σημαίνει πως υπάρχει ένα "εξωτερικό" και, για να παραφράσουμε τους Χάρντ και Νέγκρι (2000), είναι "στη σάρκα του κοινωνικού σώματος", στις δικές του πρακτικές, και δεν περιορίζεται στην εννοιολογική σφαίρα. Επίσης, επειδή όπως έχουμε δει, οι αξιακές πρακτικές συνδέουν μοναδικότητες και ολότητες, κάνοντας το αυτό συνιστούν κοινωνικές δυνάμεις. Όπως θα δούμε στο επόμενο κεφάλαιο, αυτές είναι αρθρώσεις των *εξουσιών για*, προικισμένων με ένα *τέλος*, μία λογική κατεύθυνσης. Αυτό το *τέλος* δεν είναι μία μεταφυσική ποιότητα αλλά είναι εμμενές στις αξιακές πρακτικές των συσχετιζόμενων μοναδικοτήτων που συνιστούν τις ολότητες. Το κοινωνικό πράττειν συγκροτείται εγκάρσια στις μοναδικότητες, που αλληλοσχετίζονται μέσω συγκεκριμένων αξιακών πρακτικών, και το όλο αυτής της άρθρωσης συγκροτεί αυτό που μπορεί να αποκαλούμε κοινωνικές δυνάμεις. Μέσα στο πλαίσιο αυτό επομένως, τα κοινωνικά υποκείμενα δεν είναι ούτε "καλά" ούτε "κακά", ούτε "εμείς" ούτε "αυτοί", ούτε "εργατική τάξη" ούτε καπιταλιστές. Στο βαθμό που το πραγματικό συνίσταται από μία πληθυντικότητα αξιακών πρακτικών, μπορούμε να θεωρήσουμε ότι τα κοινωνικά υποκείμενα όπως διασταυρώνονται από τις κοινωνικές δυνάμεις συνεισφέρουν στην συγκρότηση, κοινωνικών δυνάμεων συχνά συγκρουόμενων μεταξύ τους. Αυτό για να αναγνωρίσουμε εκείνους που θεωρητικοποιούν το υποκείμενο ως πεδίο μάχης (Virno 2004), έναν τόπο αντίφασης και αγώνα (Laing 1960), και θεωρητικοποιούν τα άτομα ως εξελισσόμενες διαδικασίες, και όχι ως σταθερές ενότητες (Simondon 2002). Αυτές οι εννοιολογήσεις της υποκειμενικότητας θα παραμείνουν ωστόσο στο παρασκήνιο αυτής της εργασίας, που ασχολείται αντίθετα με τη σύνδεση ανάμεσα στις υποκειμενικότητες όπως εκφράζονται στους αγώνες και τις συστημικές δυνάμεις, που αναδύονται από τις αλληλοδράσεις τους.

ΑΞΙΑΚΟΙ ΑΓΩΝΕΣ

Όταν παρατηρούμε την ηθική του κεφαλαίου από το εξωτερικό, δηλαδή από την προοπτική άλλων αξιακών πρακτικών και τρόπων άρθρωσης μοναδικοτήτων, ξεκινάμε να αποκαλύπτουμε τους κοινωνικούς μηχανισμούς μέσω των οποίων αυτό το ηθικό σύστημα, που σκοπεύει στην κυριάρχηση της κοινωνικής συμπαραγωγής παράγεται και αναπαράγεται καθεαυτό. Επομένως ξεκινάμε να κάνουμε ερωτήσεις: πως το σύστημα αυτό των αξιών και των αντίστοιχων λόγων και καθοδήγησης της δράσης διατηρείται ενάντια στις καλύτερες μας κρίσεις (αποφάσεις) και αγώνες; πως συμβαίνει, θέλοντας ή μη θέλοντας, να γινόμαστε *φορείς* αυτών των αξιακών πρακτικών, παρά τις αντίθετες αξίες και όνειρα μας; ποιες είναι οι συνθήκες για την υπέρβαση της τρέλας που σημειώνεται από τις στατιστικές της φρίκης δεύτερου τύπου, που φαίνονται να είναι το αδιάκοπο προϊόν αυτού του ηθικού συστήματος, στο οποίο ποτέ δεν ρωτηθήκαμε να εγγραφούμε; και πιο σημαντικό, πως μπορούμε να ξεκινήσουμε μία διαφορετική ιστορία, της εμπλοκής σε διαδικασίες

συμπαραγωγής άλλων αξιακών πρακτικών μέσω των οποίων οι αλληλοδράσεις της ζωής μπορούν να επαναρθρωθούν;

Ωστόσο, η συμπερασματική ερώτηση, αυτή που μας επιτρέπει να ρωτήσουμε έναν άπειρο αριθμό άλλων πρακτικά σχετικών ερωτήσεων, λόγω του γεγονότος πως βοηθάει στην κατασκευή της πραγματικότητας από το πλεονεκτικό σημείο του ριζοσπαστικού μετασχηματισμού, είναι αυτή: που θα βρούμε ένα *εξωτερικό* στην αυτοπαραγώμενη ηθική του κεφαλαίου, έτσι ώστε να μπορούμε να κοιτάξουμε σε αυτό, από το πλεονεκτικό σημείο μίας αναζωογονητικής διαφορετικής προτίμησης; Είναι ένα δύσκολο έργο, που γίνεται ακόμα πιο δύσκολο αν ακολουθήσουμε εκείνες τις κριτικές του κεφαλαίου, που μας βεβαιώνουν πως σίγουρα σήμερα δεν υπάρχει εξωτερικό, μόνο το παγκόσμιο κεφάλαιο και η Αυτοκρατορία του (Hardt and Negri 2000). Σίγουρα, αυτός ο ισχυρισμός προσφέρει ένα υγιές αντίβαρο σε εκείνους που σχεδιάζουν το πολιτικό πρόβλημα ενός νέου κόσμου απελευθερωμένου από το κεφάλαιο, με τους παραδοσιακούς όρους της επίθεσης στην καρδιά των εθνικών κρατών και της κατάκτησης της εξουσίας, είτε με ρεφορμιστικά ή με επαναστατικά μέσα, και σε εκείνους που δεν μπορούν να δουν πως η προβληματική της κυριαρχίας και της εξουσίας από τα πάνω δεν έχει εξαλειφθεί με τις παγκοσμιοποιημένες διαδικασίες, αλλά εκτοπίστηκε μόνο σε ένα νέο δικτυωμένο τρόπο κυριαρχίας, αυτό που οι Χαρντ και Νέγκρι αποκαλούν *Αυτοκρατορία*. Αλλά ο ισχυρισμός πως δεν υπάρχει τίποτα εξωτερικό είναι πολύ προβληματικός. Ο λόγος που υποστηρίζει αυτό – δηλαδή πως το κεφάλαιο σήμερα είναι μία μορφή της παγκόσμιας κυριαρχίας και βασίζεται στη διάχυτη βιοπολιτική που συμπεριλαμβάνει όλες τις σφαίρες της κοινωνικής ζωής και της αλληλόδρασης και πως επομένως ως διάχυτη εξουσία είναι μια *κανονικοποιημένη* εξουσία – είναι αμφιλεγόμενος: το κεφάλαιο πάντα ήταν παγκόσμιο, πάντα βασιζόταν στην βιοπολιτική αναπαραγωγή της εργατικής δύναμης, και πάντα βασιζόταν στις στρατηγικές της κανονικοποίησης. Αυτό δε συνεπάγεται πως δεν υπάρχουν σημαντικές διαφορές στον τρόπο με τον οποίο το κεφάλαιο προσπαθεί σήμερα την αυτο-αναπαραγωγή του: αντίθετα. Το θέμα είναι ότι ανακοινώνοντας το τέλος ενός εξωτερικού, οι συγγραφείς μας πιέζουν στην αποδοχή του τέλους της ιστορίας ως μία de facto εξάντληση του πραγματικού. Για αυτό το λόγο, στην οπτική τους, και στην οπτική του κλασικού ντεντερμινιστικού μαρξισμού κριτικάρουν, τις εναλλακτικές που μπορεί να χτιστούν "ωθώντας προς τα μέσα" την αυτοκρατορία και συναντώντας την άλλη έξοδο του τούνελ: κάτι που δεν θέλεις να προτείνεις στους ιθαγενείς της Κεντρικής Αμερικής, για παράδειγμα, παλεύοντας ενάντια στην περίφραξη των εδαφών τους από το Σχέδιο Πουέμπλα-Παναμά. [14]

Θέλω εδώ να προτείνω πως όντως υπάρχει ένα εξωτερικό, ένα εναλλακτικό βασίλειο στο οποίο η υλική και η κοινωνική ζωή αναπαράγεται έξω από το κεφάλαιο. Το βασίλειο αυτό δεν έχει αναγκαστικά ένα σταθερό χώρο, αν και μπορεί, και δεν έχει αναγκαστικά μια σταθερή ταυτότητα. Αφού το βασίλειο του εξωτερικού εδώ, είναι το σημείο παρατήρησης μας,των αξιακών πρακτικών του κεφαλαίου, στο τι το κεφάλαιο δίνει αξία και την αντίστοιχη διαδικασία και σύστημα κοινωνικών σχέσεων, επίσης και το εξωτερικό σε αυτό πρέπει να έχει σχέση με αξίες. Αλλά αυτές οι αξίες δεν είναι απλά μία λίστα ηθών, που η ανάδυση τους είναι αδιάφορη στις ανάγκες της αναπαραγωγής της ανθρώπινης ζωής. Δεν είναι απλά η αναζήτηση της συζήτησης να οριστούν

αφηρημένα τα “πρέπει” και τα “οφείλει”. Όπως οι αξίες του κεφαλαίου, έτσι και οι αξίες του *εξωτερικού* είναι αξίες που γειώνονται στις υλικές πρακτικές για την αναπαραγωγή της ζωής και των αναγκών της. Μπορεί να αναδύονται απλά ως λόγος, ή να εκφράζονται στις ανάγκες και στις πρακτικές της αντικειμενοποίησης που είναι περιορισμένες στο χώρο και στο χρόνο λόγω της περιορισμένης πρόσβασης στους πόρους σε δεδομένες σχέσεις εξουσίας. Μπορεί να κατοικούν στο φασικό χρόνο των αναδυόμενων ιδιοτήτων αλλά να είναι ανίκανες να ωριμάσουν στον κυκλικό χρόνο της δημιουργίας νορμών, αλλά είναι ακόμα εκεί, είναι πραγματικές και είναι μία κοινωνική δύναμη.

Οι αξίες του “εξωτερικού” για τις οποίες μιλάω είναι προφανείς σε όλους εκείνους που έχουν προβληματιστεί με την εμπειρία της συμμετοχής τους στους αγώνες. Εδώ αυτές οι αξίες γίνονται αντιληπτές συλλογικά και κατασκευάζονται μέσω συνεχών των διαδικασιών ανατροφοδότησης και σύμπλεξης, των συζητήσεων και της κριτικής που συγκροτούν τις πρακτικές σχέσεις των ατομικών μοναδικοτήτων μέσα στο κίνημα. Για παράδειγμα, οι αγώνες ενάντια στην περιβαλλοντολογική υποβάθμιση, η πατριαρχία ή ο ρατσισμός σε ολόκληρη την κοινωνία, είναι επίσης εξελισσόμενες περιστάσεις της προβληματοποίησης πάνω στις πρακτικές κάποιου μέσα στο κίνημα. Η διαφορά μέσα σε ένα κίνημα πάλης είναι επίσης η συνθήκη για την παραγωγή νέων κοινών αξιών.[15] Αλλά η ανάδυση των “άλλων” αξιών είναι επίσης εμφανής στις πολλές πρακτικές μικρο-σύγκρουσης, στις οποίες καθένας εμπλέκεται σε καθημερινή βάση, στις οποίες, όπως θα δούμε στο κεφάλαιο 13, αρθρώνονται συγκρουόμενες πρακτικές “μέτρησης”.

Η εντύπωση μου είναι πως ο άμεσος ορίζοντας κάθε μισθωτού ή άμισθου αγώνα (όπως για τη διατήρηση των πόρων της ζωής των κοινοτήτων, για το δικαίωμα και την ελευθερία του κινήματος και λοιπά) είναι μία γραμμή που χαράσσεται για να συγκροτήσει ένα εξωτερικό στο οποίο οι “αξίες μας” (αυτές για τις οποίες παλεύουμε) διαχωρίζονται καθαρά από τις “αξίες τους” (αυτές για τις οποίες παλεύουν): “εμείς για τις ανάγκες, αυτοί για το κέρδος”· “εμείς για τη δικαιοσύνη, αυτοί για την αδικία”· “εμείς για την ελευθερία, αυτοί για την καταπίεση”· “εμείς για την αλληλεγγύη, αυτοί για τον ανταγωνισμό”· και ούτε καθεξής. Αυτή η καθαρότητα μπορεί ή δεν μπορεί να αντιστοιχεί στην καθαρότητα του νου των συμμετεχόντων στον αγώνα, στην αυτοσυνείδηση των αξιών που θέτουν. Αλλά το σημείο εδώ είναι πως οποιοσδήποτε κι αν είναι ο βαθμός της αυτοσυνείδησης των υποκειμένων του αγώνα, μόλις τα αγωνιζόμενα κοινωνικά σώματα δέχονται μία αντίθετη τάση μπορούμε να παρατηρήσουμε, όπως σε μία χημική αντίδραση, την ανάδυση διαφορετικών αξιών για την αυτοδιατήρηση του κοινωνικού σώματος. Οι αγώνες φέρουν αξίες, τις εντάσεις και τις γραμμές των συνόρων τους στο μέτωπο, και αυτό δημιουργεί το *εξωτερικό* ως μία αναδυόμενη ιδιοκτησία.

Η υπόθεση μου εδώ δεν έθιξε ούτε τα μέσα ούτε τους συγκεκριμένους σκοπούς αυτών των αξιών. Οι συγκεκριμένοι σκοποί και τα μέσα είναι το θεμελιακό βασίλειο της διαφωνίας ανάμεσα στις διαφορετικές τάσεις του αγωνιζόμενου κοινωνικού σώματος, διαφωνίες που συχνά σημαδεύονται από συμπαγείς ιδεολογικές προκαταλήψεις. Επίσης, δεν θέλω να κρίνω τον τύπο των αγώνων και τις αξίες τους. Εδώ το θέμα απλά είναι αυτό: *ένα εξωτερικό* συγκροτείται κάθε στιγμή που τα κοινωνικά υποκείμενα εμπλέκονται σε έναν αγώνα απέναντι σε μία κοινωνική δύναμη, που

το *τέλος* και *οι προσπάθειες (αυτο)διατήρησης (conatus)* της απαιτεί τη διάλυση και την αποικιοποίηση ο,τιδήποτε βρίσκεται στο εξωτερικό της.* Το εξωτερικό επομένως συνίσταται από τα ζώντα υποκείμενα στον αγώνα· είναι, με αυτή την έννοια, μία κοινωνική δύναμη. Θέτοντας τον εαυτό του ως μία κοινωνική δύναμη έξω από τις κυρίαρχες αξίες, αυτή η κοινωνική δύναμη είναι ένα υποκείμενο που μετατρέπει αυτές τις άλλες αξίες σε δικό της *αντικείμενο*, και επομένως καθιερώνει τις απαραίτητες συνθήκες για αλλαγή. Οι συνθήκες φυσικά, από τη στιγμή της πραγματοποίησης τους και η ανάπτυξη τους εξαρτώνται από μυριάδες άλλους παράγοντες.

* Conatus έννοια που προέρχεται από τον Σπινόζα και δηλώνει την τάση όλων των πραγμάτων να εμμένουν στο Είναι τους. Βλέπε παρακάτω σελίδα 44 (σ.τ.μ)

3

Το κεφάλαιο ως κοινωνική δύναμη.

Ο ΚΑΠΙΤΑΛΙΣΜΟΣ ΩΣ ΥΠΟΣΥΣΤΗΜΑ

Το εξωτερικό των “αξιών” που αναδύονται στους αγώνες, μας κάνει να συνειδητοποιήσουμε ένα θεμελιώδη δεσμό που σπάνια σημειώνεται από τους λόγους, που ασχολούνται με την “οικονομία”, ουσιαστικά το γεγονός πως οι “αξίες” και οι προσπάθειες του “πράττειν” είναι συμπληρωματικές. Δεν μπορούμε να έχουμε τις πρώτες χωρίς το δεύτερο. Στα επόμενα κεφάλαια θα εξερευνήσουμε με λεπτομέρεια τον τρόπο με τον οποίο οι αξίες και οι στρατηγικές αυτής της κοινωνικής δύναμης που αποκαλούμε *κεφάλαιο*, αρθρώνονται με και είναι αντίθετες σε άλλες αξίες και στρατηγικές. Εδώ, ωστόσο, πρέπει να προβληματιστούμε για το δεσμό αυτό, και να ετοιμαστούμε να πληρώσουμε τις συνέπειες του γεγονότος πως θα το κάνουμε πραγματικό οντολογικό σημείο έναρξης της έρευνας μας, ένα σημείο έναρξης που ριζώνει στον αγώνα. Όταν μιλάμε για την άρθρωση ανάμεσα στο κοινωνικό πράττειν και τις αξίες, μιλάμε για την ανθρώπινη συμπαραγωγή (μία ευρύτερη έννοια της ανθρώπινης παραγωγής, που δεν συνδέεται με τη λήψη μιας απόδειξης αμοιβής, μία έννοια που περιλαμβάνει και την άμεση αναπαραγωγή της ζωής), του *πως* η κοινωνική συμπαραγωγή αρθρώνεται, του *πως* οι σχέσεις ανάμεσα στους συμπαραγωγούς αναπαράγονται ενώ αναπαράγουν τις συνθήκες των πόρων της ζωής τους.

Η έμφαση μας στους αξιακούς αγώνες, μας οδηγεί στο να θέσουμε ένα θεμελιακό σημείο που δεν πρέπει ποτέ να το χάσουμε στην ανάλυση μας: ο κόσμος μας, το σύστημα των κοινωνικών μας σχέσεων, δεν είναι ο *καπιταλισμός*· είναι κάτι πολύ μεγαλύτερο που συμπεριλαμβάνει πολλά περισσότερα από αυτό. Υπάρχουν τρία θέματα που αυτό το άνοιγμα της έννοιας του καπιταλισμού μας επιτρέπει να ερευνήσουμε. Πρώτον, τον μη-καπιταλιστικό των ζωών μας· δεύτερο, τον προβληματισμό πάνω στις συνθήκες της ανάδυσης των εναλλακτικών· τρίτο την αναγνώριση της διεισδυτικότητας της σύγκρουσης.

Διαβάζοντας την κριτική βιβλιογραφία του κινήματος της άλλης παγκοσμιοποίησης, όπως και ευρύτερα πολιτικά και οικονομικά σχόλια για τον κόσμο που ζούμε, είναι εύκολο να συναντήσουμε την παρερμηνεία πως ζούμε στον καπιταλισμό. Πιστεύω πως δεν ζούμε.[1] Αυτό για ένα πολύ απλό λόγο: όταν αποκαλούμε τον κόσμο μας “καπιταλισμό”, ξεχνάμε τον “μη-καπιταλισμό” των ζωών μας, τις σφαίρες των σχέσεων, τις αξιακές πρακτικές, τα συναισθήματα καθώς και τις μορφές των σχέσεων εξουσίας, τη σύγκρουση και την αλληλοβοήθεια που συγκροτούμε πέρα από τις καπιταλιστικές σχέσεις παραγωγής, ίσως μέσα στην εμβέλεια του, που όμως συγκροτούνται με διαφορετικούς τρόπους και επομένως αρθρώνονται από διαφορετικές αξιακές πρακτικές. Υπάρχουν κοινωνικά πεδία στα οποία οι *νόρμες* της κοινωνικής αλληλόδρασης δεν προσδιορίζονται από τους ομοιοστατικούς μηχανισμούς των αγορών, ή από το χρήμα, το χρηματικό κέρδος, και τη συσσώρευση. Αυτά τα πεδία δεν είναι αναγκαστικά διαχωρισμένες και διακριτές σφαίρες, που μπορούμε να συνδέσουμε με συγκεκριμένες τάξεις, ομάδες και συλλογικότητες. Με άλλα λόγια, όταν μιλάω για τα μη-καπιταλιστικά πεδία, δεν αναφέρομαι σε

συγκεκριμένες κοινότητες, που είναι αποδεσμευμένες από την καπιταλιστική παραγωγή, αν και αυτό επίσης μπορεί να είναι η περίπτωση. Αντίθετα μιλώ για την πολυπλοκότητα του ιστού των σχέσεων με τους άλλους, και την συνυφασμένη ποικιλία των τρόπων σχέσεων και των αντίστοιχων τύπων της ανατροφοδοτικής διαδικασίας. Πρέπει να αναγνωρίσουμε πως οι ατομικές "μοναδικότητες", μισθωτοί και άμισθοι παραγωγοί σχετίζονται με έναν κόσμο έξω από αυτούς με ποικίλους *τρόπους*, και είναι δημιουργήματα και δημιουργοί μέσα σε αυτούς τις ανατροφοδοτικούς βρόγχους. Επομένως δεν ζούμε σε έναν "ισμό" αλλά αντίθετα στα σταυροδρόμια πολλών πραγματικών ή πιθανών "ισμών", πολλών συστημάτων ανατροφοδοτούμενων σχέσεων ανάμεσα σε ανθρώπινα όντα, κοινωνικούς ιστούς, και ανάμεσα σε ανθρώπινα όντα και περιβάλλοντα, με διαφορετικές ομοιοστατικές διαδικασίες.

Στις τελευταίες τρεις δεκαετίες, μία άφθονη βιβλιογραφία έχει αναπτυχθεί που θεωρητικοποιεί και αρχειοθετεί αυτό το άλλο από τον καπιταλισμό, αυτό το πεδίο σχέσεων μέσα στο οποίο ούτε το εμπόρευμα ούτε το χρήμα, αλλά τα κοινά, τα δώρα, η ευθυμία, τα συναισθήματα καθώς και παραδοσιακές μορφές καταπίεσης όπως η πατριαρχία είναι οι κύριοι διαμορφωτές, δημιουργοί και σπάστες των νορμών των κοινωνικών σχέσεων, το κύριο πλαίσιο της δημιουργίας *αξίας* και *νοήματος*. [2] Ένα μέρος αυτής της βιβλιογραφίας έχει εξερευνήσει την σύνδεση και την άρθρωση ανάμεσα στα καπιταλιστικά και τα μη καπιταλιστικά πεδία, μερικές φορές δίνοντας έμφαση στο πως τα πρώτα έχουν επέμβει στα τελευταία με σκοπό να τα αποικίσουν και να τα εκμεταλλευτούν.[3] Κάποιες άλλες συμβολές δίνουν έμφαση στις πρακτικές κατασκευής και τους τρόπους της συσχέτισης που φαίνονται να είναι μακριά από τις καπιταλιστικές σχέσεις.[4] Σε άλλες περιπτώσεις, τα κοινωνικά υποκείμενα αναπτύσσουν αυτές τις άλλες από τον καπιταλισμό σχέσεις, στους αγώνες τους ενάντια στο κεφάλαιο.[5] Μερικές φορές ανακαλύπτουμε αυτό το άλλο από τον καπιταλισμό ως μία πρακτική ακριβώς μέσα στην καρδιά του κεφαλαίου, στους χώρους εργασίας και τα γραφεία, μία πρακτική του δώρου, της αλληλοβοήθειας και της αλληλεγγύης ανάμεσα στους ίδιους τους εργάτες. Άλλες φορές το βρίσκουμε εξωτερικά, ή διατρέχοντας τις καπιταλιστικές οργανώσεις μέσω της κυκλοφορίας των αγώνων. Συχνά, αυτή η δύναμη της κοινότητας και του δώρου είναι μία κοινωνική δύναμη, που οι καπιταλιστικές φίρμες πρέπει να είναι ικανές να αξιοποιήσουν για να αποκτήσουν ανταγωνιστικό πλεονέκτημα σε βάρος άλλων. [6] Μία εκτεταμένη αναφορά αυτής της βιβλιογραφίας δεν είναι το θέμα αυτής της μελέτης. Για τους σκοπούς μας, αυτό που είναι σημαντικό είναι ότι η προβληματική αυτής της ευρύτερης βιβλιογραφίας, μας επιτρέπει να επιβεβαιώσουμε την ύπαρξη μίας οριακής γραμμής που αναδύεται από τη φωτιά του αγώνα μεταξύ των αξιακών πρακτικών.

Η λέξη "καπιταλισμός" δεν έχει μόνο το ρίσκο να μας τυφλώσει με την πολυπλοκότητα και την ποικιλία της κοινωνικής μας ύπαρξης, κι επομένως να υποκύψουμε με μια έννοια στις πρακτικές του λόγου των αντιπάλων μας, εκείνων που περιορίζουν τη θεώρηση των ιστών σχέσεων αποκαλώντας τους η "οικονομία". Το πρόβλημα μου με τη λέξη καπιταλισμός είναι επίσης και κατά συνέπεια, πολιτικό. Ο όρος φέρει μία εικόνα της ήττας, που απορροφάται στην πολιτική σκέψη και το λόγο, μία ήττα που χωνεύεται μόνο μέσω των βολονταριστικών καλεσμάτων για την υπόθεση της "επανάστασης" από τη μία πλευρά, ή των μη-στρατηγικών και άκριτων laissez-faire του

παγκόσμιου πλήθους από την άλλη. Αυτό γιατί προβάλλει τη συνοχή και την κλειστότητα στον κόσμο έξω από κάθε απλό συμπαραγωγό, και έξω από τις ποικίλες ενώσεις και τις κοινότητες τους, όταν στην πραγματικότητα η πολιτική σκέψη θα έπρεπε να είναι ικανή να εντοπίζει ρωγμές και ανοίγματα σε κάθε πλαίσιο και κλίμακα του κοινωνικού πράττειν, εκείνες τις ρωγμές και τα ανοίγματα που είναι αναγκαία για να παράξει νέα κοινά. Επίσης μας ενθαρρύνει στη θεώρηση των εναλλακτικών ως εναλλακτικών "συστημάτων" μέσω μανιφέστων όλων των ειδών (και αντίστοιχων "ισμών"). Τέτοια εγχειρήματα φυσικά είναι συχνά μία καλή διανοητική άσκηση, και μπορούν να βοηθήσουν στο σχεδιασμό διαφορετικών μοντέλων για σύγκριση με τις συστημικές δυνάμεις, που αντιμετωπίζονται από εκείνους που πιέζουν για εναλλακτικές στο κεφάλαιο. Αλλά θα ήταν άτοπο να σκεφτούμε πως, οι ιστορικές συνθήκες ήταν ώριμες για να "εφαρμοστούν" *καθένα* από αυτά τα εναλλακτικά "συστήματα" , πως δεν θα βρούμε κάποιον που δεν θα πάρουμε υπόψη, μία φωνή που δεν θα ακουγόταν, οι ανάγκες και οι φιλοδοξίες του οποίου δεν είναι αόρατες στον σχεδιαστή του "συστήματος". Η θεμελιακή συζήτηση για την πολιτική πέρα από το κεφάλαιο δεν θα έπρεπε να ήταν η πρόταση ή ο αγώνας για ένα σύστημα (πάντα βασισμένου σε μία τάξη διανοούμενων που "ξέρουν" τι είναι αυτό το σύστημα, επομένως υποτάσσοντας σε αυτή τη συγκεκριμένη γνώση εκείνων που δεν είναι μέρος αυτής της τάξης, ή σε μία τάξη γραφειοκρατών και τεχνικών που είναι ικανοί να εφαρμόσουν αυτό το σύστημα, μία τάξη εφαρμοστών του νόμου που θα διώκουν όσους έμειναν από έξω και είναι απρόθυμοι να συναινέσουν). Η πολιτική μάλλον θα έπρεπε να είναι ο εντοπισμός και το αγώνας για τις *συνθήκες* που συνθέτουν ένα *πλαίσιο* της ανθρώπινης αλληλόδρασης, στο οποίο οι αξιακές πρακτικές που είναι εναλλακτικές σε εκείνες του κεφαλαίου μπορούν να ανθίσουν και να ευημερήσουν. Και αυτό το πλαίσιο μπορεί να είναι μόνο *αυτό* που παίρνει ως σημείο εκκίνησης τις επιθυμίες, τις ανάγκες και τις φιλοδοξίες των σύγχρονων στρατηγικών ενάντια στο κεφάλαιο.

Εάν ο καπιταλισμός δεν είναι ο κόσμος μας, τότε είναι ένα υποσύνολο του. Όντως, η γενική συστημική θεωρία μας λέει πως κάθε σύστημα είναι ένα *όλον*. Αυτό σημαίνει πως εάν βλέπουμε μέσα από το σύστημα αυτό φαίνεται ως όλο, ενώ από το εξωτερικό του κάποιος το βλέπει ως μέρος ενός μεγαλύτερου και πιο περιεκτικού συστήματος (Koestler 1967: 48). Τα συστήματα διαφορετικής κλίμακας συναρμόζονται και βρίσκονται σε μία σχέση ιεραρχίας μεταξύ τους. [7]

Παρατηρώντας τα επίπεδα της ιεραρχίας ανάμεσα στα συστήματα οδηγούμαστε σε μία θεμελιακή ερώτηση. Εάν ο καπιταλισμός είναι ένα σύστημα, ποιο είναι το συστατικό του; Αν το δούμε ιστορικά, ο καπιταλισμός (κατανοώντας τον χαλαρά ως ένα κοινωνικό σύστημα παραγωγής, διανομής, και ανταλλαγής, που βασίζεται στο κίνητρο του κέρδους και τη συγκέντρωση του ελέγχου των μέσων της παραγωγής, της διανομής και της ανταλλαγής σε λίγα χέρια) είναι μία μορφή κοινωνικής συνεργασίας. Όντως, αυτό που είναι κοινό στον καπιταλισμό, όπως είναι στις φυλετικές, τις φεουδαλικές ή σε όποιες μορφές παραγωγής, είναι πως όλες είναι μορφές "κοινωνικής συνεργασίας". Αυτό που τα συστήματα αυτά έχουν κοινό μεταξύ τους είναι πως μέσω των διαδικασιών τους, οι άνθρωποι εφαρμόζουν τις ικανότητες τους, αναπτύσσουν μορφές οργάνωσης και *εξουσίες για* και έτσι (ανα)παράγουν τους πόρους της ζωής. Με άλλα λόγια, όλοι οι διαφορετικοί τρόποι παραγωγής είναι διαφορετικές μορφές (περιλαμβάνοντας διαφορετικούς

τρόπους άρθρωσης των ιεραρχιών των εξουσιών μέσα τους) του ίδιου πράγματος: της κοινωνικής σχέσης των ανθρώπων με τους άλλους και με τη φύση. Αλλά τότε, εάν στρέψουμε το βλέμμα μας από την ιστορία στο παρόν, από τη διαχρονική στη συγχρονική σύγκριση, δεν μπορούμε ακόμα να αποφύγουμε την παρατήρηση πως ο καπιταλισμός είναι ένα σύστημα κοινωνικής συνεργασίας μεταξύ άλλων. Για παράδειγμα, οι πόροι της ζωής αναπαράγονται μέσω μίας ποικιλίας συναλλαγών που σίγουρα περιλαμβάνουν (και ίσως όλο και περισσότερο) συναλλαγές αγοράς, και τις αντίστοιχες κοινωνικές σχέσεις παραγωγής, αλλά δεν μπορούν να αναχθούν σε αυτές. Όταν σκεφτόμαστε με αυτούς τους όρους, τότε, ανακαλύπτουμε πως ο καπιταλισμός ως τρόπος παραγωγής είναι μόνο ένα *υποσύστημα* κάτι μεγαλύτερου και πλήρους περιεκτικού, δηλαδή του συστήματος της κοινωνικής αναπαραγωγής μέσα στο οποίο αρθρώνονται διαφορετικά υποσυστήματα. Οι κοινοτικές σχέσεις, οι ανταλλαγές δώρων, οι οικογενειακές και οι συγγενικές σχέσεις διαφορετικών τύπων, οι σχέσεις αλληλεγγύης και αλληλοβοήθειας, τόσο υπαρκτές όσο και νοητές, όλα αυτά περιλαμβάνουν συστήματα παραγωγής και κοινωνικής συνεργασίας που ζουν παράλληλα, συχνά διατέμνονται σε ποικίλους βαθμούς, συμπεριλαμβάνονται ή εισέρχονται σε μία άμεση σύγκρουση με τα συστήματα της παραγωγής και της κοινωνικής συνεργασίας που εντοπίζουμε στον καπιταλισμό. Το σύνολο όλων αυτών των συστημάτων, καθώς και η άρθρωση τους, προσδιορίζει τον τρόπο που αναπαράγουμε τους πόρους της ζωής στον πλανήτη. Το όλον επομένως δεν είναι ο καπιταλισμός. *Μια ποικιλία εναλλακτικών στον καπιταλισμό επίσης συγκροτεί το όλον, και ανάμεσα σ' αυτές, τα συστήματα σχέσεων που είμαστε ικανοί να θέσουμε και να συνιστούμε, βασισμένοι σε διαφορετικές αξιακές πρακτικές.*

ΤΟ ΚΕΦΑΛΑΙΟ

Εάν ο καπιταλισμός δεν είναι ένα διάχυτο σύστημα, η κοινωνική δύναμη που οδηγεί στην ανάδυση αυτού του συστήματος, το κεφάλαιο, *φιλοδοξεί* να είναι διάχυτο, να εισάγει τον εαυτό του σε όλα τα βασίλεια της ανθρώπινης και την μη-ανθρώπινης ζωής, και να τα αποικιοποιεί με τον δικό του *τρόπο* του πράττειν, επομένως με τις ιδιόμορφες κοινωνικές του σχέσεις, τον δικό του τρόπο να δίνει αξία και επομένως να διατάσσει τα πράγματα. Το κεφάλαιο σχετίζεται με την απεριόριστη συσσώρευση, σχετίζεται με την αξία του χρήματος που μεγαλώνει, που αναζητά την ανάπτυξη, που παλεύει να αναπτυχθεί, που με την απουσία της ανάπτυξης θα παρακμάσει και θα καταστραφεί. Το κεφάλαιο επομένως ταυτίζεται με κάτι διπλό, και ως μία *κοινωνική δύναμη* που φιλοδοξεί να υπάγει όλες τις αξιακές πρακτικές στην δική του αξιακή πρακτική, και αντίστοιχα, ως ένας τρόπος του πράττειν, επομένως της αλληλοσυσχέτισης, μία ομάδα *κοινωνικών σχέσεων*. Σε αυτό το βιβλίο κατανοώ τις κοινωνικές δυνάμεις με όρους *αλληλουχίας* ή *άρθρωσης* των κοινωνικών εξουσιών (*εξουσία για*, όπως στον Holloway (2002)) προικισμένων με ένα *τέλος* ή όπως θα εξηγήσω αργότερα, μία προσπάθεια για αυτοδιατήρηση (*conatus)*. Από την άλλη πλευρά, κατανοώ τον καπιταλισμό ως το σύστημα που αναδύεται από τη σύζευξη, την αλληλοσυσχέτιση, τον συγκερασμό ανάμεσα σε διαφορετικές κοινωνικές δυνάμεις και αξιακές πρακτικές – συχνά με διαφορετικά και συγκρουόμενα *τέλη* και αξιακές πρακτικές – και αντίστοιχους αναδυόμενους ομοιοστατικούς βρόγχους, μέσω των οποίων το κεφάλαιο αυτορρυθμίζεται, διατηρείται και

επεκτείνεται.

Αυτό φυσικά είναι ένας μη συμβατικός τρόπος να μιλήσεις για το κεφάλαιο, που πηγαίνει τουλάχιστον πίσω στον Μαρξ. Στο συμβατικό πνεύμα και τους αντίστοιχους λόγους του, το κεφάλαιο δεν σημαίνει τίποτα άλλο από κοινωνικές σχέσεις συγκεκριμένων τύπων ή μία κοινωνική δύναμη. Είναι γενικά κατανοητό ως ένα πράγμα, μία ομάδα μηχανών, εργαλείων, πρώτων υλών και λοιπά που είναι αναγκαία για την παραγωγή ενός συγκεκριμένου αγαθού.[8] Επίσης σημαίνει ένα ορισμένο ποσό χρήματος, ένα απόθεμα χρηματοοικονομικών περιουσιακών στοιχείων. Ακόμα σημαίνει δεξιότητες και γνώση ("ανθρώπινο κεφάλαιο) και σχέσεις εμπιστοσύνης ("κοινωνικό κεφάλαιο")[9] Αλλά βέβαια, ο λόγος που αποκαλούμε "κεφάλαιο" όλα αυτά τα *διαφορετικά* "πράγματα" (μηχανές ή κομμάτια χαρτί, ανθρώπινη γνώση ή κοινωνικούς δεσμούς), είναι ότι έχουν κάτι κοινό, και αυτό το κοινό δεν έχει το χαρακτήρα ενός πράγματος-κουκούλας, αλλά μίας περισσότερο ή λιγότερο συμπαγούς πραγματικότητας. Αυτά τα πράγματα συνίστανται παρεκβατικά ως κεφάλαιο όταν οι ιδιοκτήτες του – ή οι διευθυντές τραπέζης που περιμένουν το μέρισμα των κερδών για ένα δάνειο τους, ή ένας οικονομολόγος, που βλέπει τον κόσμο μόνο με τα μάτια του *οικονομικού ανθρώπου* – αναγνωρίζει σε αυτά την πιθανότητα να επιστρέψουν ένα κέρδος, δηλαδή, μία δικτυακή ροή χρηματικής αξίας. Παρά την επιμονή των οικονομολόγων να περιγράψουν ξανά τα περιεχόμενα της κουζίνας μου με τις δικές τους κατηγορίες, στη συνήθη καθημερινή ζωή μου, δεν βλέπω τις κατσαρόλες μου και τα συστατικά μαγειρέματος ως "κεφάλαιο", ακριβώς γιατί περιμένω ένα ευχαριστημένο στομάχι και έναν εύθυμο χρόνο με τους καλεσμένους μου στο δείπνο που έφτιαξα, και όχι ένα χρηματικό κέρδος και κατά συνέπεια μία αυξανόμενη τραπεζική ισορροπία. Εκείνοι που αναζητούν το κέρδος αντίθετα θέλουν να είναι ικανοί να θερίσουν μία υψηλότερη χρηματική *αξία* από την αξία που έσπειραν ("προκαταβολή") Η πραγματοποίηση του κέρδους σημαίνει πως, *από την πλευρά της οπτικής των ιδιοκτητών εκείνων των πραγμάτων που συμβατικά αποκαλούμε κεφάλαιο, (ή των τραπεζικών διευθυντών τους ή τον οικονομολόγο),* το κεφάλαιο έχει αυτοαξιοποιηθεί, έχει μεγαλώσει σε αξία, και η προσδοκία του κέρδους είναι η προσδοκία αυτής της αξιοποίησης.

Από αυτήν οπτική επομένως, το κεφάλαιο είναι μία αξία που φιλοδοξεί να αυτοαξιοποιηθεί, και με αυτόν τον τρόπο θέτει σε κίνηση και αρθρώνει αντίστοιχες κοινωνικές *εξουσίες πάνω* (powers to), με συγκεκριμένες μορφές. Σε αυτό το πολύ γενικό επίπεδο της ανάλυσης επομένως, το κεφάλαιο ως κοινωνική δύναμη έχει δύο συστατικά στοιχεία. Ένα που του δίνει την κατεύθυνση και μπορεί να αποκληθεί ορμή *(drive), τέλος, ή conatus* της αυτοσυντήρησης, δηλαδή, κέρδος – ή όπως ο Μαρξ θα έθετε, αυτοαξιοποιήσιμη αξία. Το άλλο είναι αυτό που του δίνει τη μόχλευση (leverage), *potentia*, την οργανωτική εμβέλεια, την ικανότητα να επιδιώκει ό,τι αντιπροσωπεύει. Αυτά τα δύο στοιχεία είναι φυσικά αλληλοσυσχετιζόμενα. Η φιλοδοξία του κεφαλαίου – που γενικά αναφέρεται ως "κίνητρο κέρδους" - γίνεται μία κοινωνική δύναμη όταν οι πρακτικές μίας πολλαπλότητας κοινωνικών υποκειμένων συνυφαίνονται μαζί για να του δώσουν συγκεκριμένες μορφές, για να επιτρέψουν στο κοινωνικό σώμα να δράσει με αυτή τη φιλοδοξία, να αρθρώσει αυτή την πολλαπλότητα των κοινωνικών εξουσιών με τις συγκεκριμένες αξιακές πρακτικές του κεφαλαίου. Είναι άσχετο εδώ αν οι ατομικές μοναδικότητες (δηλαδή, τα πραγματικά "σωματικά

υποκείμενα” ή οι σε μεγάλη κλίμακα, ομάδες και τα δίκτυα των ατόμων, οι κοινότητες, οι οργανώσεις, οι εταιρείες κλπ) μοιράζονται ή όχι αυτό το κίνητρο ή τη φιλοδοξία. Για να συγκροτηθεί το κεφάλαιο ως κοινωνική δύναμη αυτό που έχει σημασία είναι το πως οι διανοητικές και χειρωνακτικές δραστηριότητες αυτών των μοναδικοτήτων, το δικό τους *πράττειν*, συγκροτούνται σε έναν ιστό κοινωνικών σχέσεων, συζευγνύονται σε αυτές τις αξιακές πρακτικές έτσι ώστε το κεφάλαιο να αναπαράγει τον εαυτό του, σε μία αδιάκοπη ορμή αυτο-επέκτασης. Πριν περιγράψουμε τυπικά αυτή τη σύζευξη ή σύνδεση, θέλω σε αυτό που ακολουθεί να περιγράψω σύντομα τις κατηγορίες που χρησιμοποιούνται στο βιβλίο για να αποδώσουν την κατεύθυνση της κοινωνικής δύναμης που αποκαλούμε κεφάλαιο.

ΤΕΛΟΣ, ΟΡΜΗ, ΚΑΙ CONATUS

Χρησιμοποιώ τους όρους *τέλος, ορμή* και *conatus* συχνά εναλλακτικά, μολονότι όταν αυτές εφαρμόζονται στην κοινωνική δύναμη που καλούμε κεφάλαιο, εκφράζουν διαφορετικές αποχρώσεις του ίδιου πράγματος: την απεριόριστη δίψα του κεφαλαίου για αυτο-επέκταση. Και στις τρεις περιπτώσεις αναφερόμαστε σε μία συστατική ιδιότητα του κεφαλαίου ως κοινωνικής δύναμης, η οποία συνδέεται με αυτό που ορίζουμε ως η *conditio sine qua non* (η απαραίτητη προϋπόθεση) της ύπαρξης του, μία συνθήκη χωρίς την οποία το κεφάλαιο δεν είναι κεφάλαιο. Με αυτή την έννοια, αυτοί οι όροι στοχεύουν στο να δώσουν έμφαση στην αναφορά του Μαρξ στο κεφάλαιο ως “αυτοαξιοποιούμενη αξία” ως “παραγωγή χάριν της παραγωγής.”

Ο όρος *τέλος* που σχετίζεται με το κεφάλαιο σκοπεύει στο να αναδείξει τους φιλόδοξους ορίζοντες αυτής της κοινωνικής δύναμης. Ακολουθώντας μία από τις χρήσεις του Χουσέρλ, το *τέλος* δείχνει “τον σκοπό μίας συγκεκριμένης συστατικής διαδικασίας” (Tymieniecka 1976). Ωστόσο, ούτε θεωρώ το *τέλος* ως ιδιότητα ενός ατόμου, ούτε ως υπεριστορική ουσία. Αντίθετα, το διαβάζω ως σκοπό που συστήνεται συνεχώς κοινωνικά από την αλληλόδραση διαφορετικών κόσμων της ζωής (βιόκοσμων). Για παράδειγμα, το να πούμε πως το *τέλος* του κεφαλαίου είναι το κέρδος δεν σχολιάζουμε τον σκοπό αυτού ή εκείνου του καπιταλισμού. Μάλλον, θέλουμε να δώσουμε έμφαση στο πως μία πολλαπλότητα εμπειριών, βιόκοσμων και σκοπών αρθρώνονται με τέτοιο τρόπο, ώστε συγκροτούν μία κοινωνική διαδικασία, που σκοπός της είναι η αυτοεπέκταση του κεφαλαίου, όποιοι κι αν είναι οι σκοποί και οι βιόκοσμοι των ατομικών δρώντων σε αυτή τη διαδικασία. Βρίσκω χρήσιμη τη διαφοροποίηση ανάμεσα στο *τέλος* και τους σκοπούς. Ενώ το *τέλος* της καπιταλιστικής παραγωγής είναι το κέρδος, ο σκοπός της μπορεί να είναι διαφορετικός – για παράδειγμα η μεγιστοποίηση του μεριδίου αγοράς σε μία συγκεκριμένη μάχη ενάντια σε έναν δεδομένο ανταγωνιστή, όπως μας θυμίζουν οι βιομηχανικοί οικονομολόγοι. Ενώ οι σκοποί είναι ενδεχομενικοί σε ένα συγκεκριμένο πλαίσιο, τα *τέλη* είναι ενδεχομενικά στην κοινωνική σύσταση συγκεκριμένων κοινωνικών δρώντων.

Ένας φιλόδοξος ορίζοντας είναι μία ορμή όταν προσδένεται σε μία κοινωνικά συσταθείσα έννοια του επείγοντος. Το να πούμε πως ορμή του κεφαλαίου είναι το κέρδος σημαίνει πως το κεφάλαιο *πρέπει* να συσσωρευτεί. Και πρέπει να συσσωρευτεί ακόμα και σε εκείνες τις εποχές όταν το *τέλος* της συσσώρευσης εξαρτάται από την ενδεχόμενη απουσία της, δηλαδή την εγκαθίδρυση

μίας κρίσης που *δημιουργεί* τη συνθήκη της νέας συσσώρευσης. Όντως, η εκτεταμένη εργασία του Μαρξ δείχνει πως η είσοδος σε μια κρίση είναι ένα μέρος της συστατικής διαδικασίας της ζωής αυτής της κοινωνικής δύναμης που καλούμε κεφάλαιο, όπως για τα ζώντα όντα η αναπνοή συγκροτείται τόσο από στιγμές αναπνοής όσο και από στιγμές εκπνοής. Στο κεφάλαιο 7 θα αποκαλέσουμε τις κρίσεις αυτού του είδους "εκτός ισορροπίας" κρίσεις, και θα τις κατανοήσουμε ως μέρος μίας ενσωματωμένης ρυθμιστικής λειτουργίας του καπιταλισμού σε σχέση με κάποια κοινωνική σύγκρουση. Από την άλλη πλευρά, θα δούμε πως οι κρίσεις ενός άλλου τύπου, που θα ονομάσουμε "κρίσεις της κοινωνικής σταθερότητας", είναι ένας άμεσος κίνδυνος στις βασικές υποθέσεις πάνω στις οποίες κατασκευάζεται η καπιταλιστική τάξη πραγμάτων.

Η λέξη "ορμή", όπως στην "ορμή" του κεφαλαίου, μας δίνει μία αίσθηση της αδιάκοπης επείγουσας κατάστασης, που το κεφάλαιο ως κοινωνική δύναμη φαίνεται να διαχέει στο κοινωνικό σώμα, μία έννοια του επείγοντος που συνδέεται πολύ με την συγκρότηση του κοινωνικού ως η σφαίρα της σπάνης. Αυτή η ορμή δεν είναι ένας αφηρημένος μεταφυσικός ορισμός, αλλά αναδύεται από συγκεκριμένους μηχανισμούς κοινωνικής συνεργασίας, συγκεκριμένων διαμορφώσεων των δικαιωμάτων ιδιοκτησίας και πρόσβασης στους πόρους με τον αποκλεισμό της μεγάλης πλειοψηφίας των ανθρώπων. Πρέπει να κρατήσουμε στο μυαλό μας πως η δράση της ορμής συνδέεται με την ώθηση, την ώθηση προς τα μπροστά. Το να προ-ωθείσαι σημαίνει να βιάζεσαι. Όταν προωθείς κάποιον στην τρέλα σημαίνει πως τον πιέζεις στην τρέλα. Πρέπει ωστόσο να αποφύγουμε τον κίνδυνο της φυσικοποίησης της ορμής, μετατρέποντας την σε αναπόφευκτο αποτέλεσμα της ανθρώπινης φύσης. Σίγουρα, μία οργανωμένη προσπάθεια για την επίτευξη ενός συγκεκριμένου σκοπού – είτε αυτός είναι το χρήμα, το κέρδος, τα μερίδια της αγοράς – μπορεί να διαβαστεί ως αποτέλεσμα του αθροίσματος των εσωτερικών ατομικών ορμών. Αυτός για παράδειγμα, είναι ο τρόπος με τον οποίο η επικρατούσα τάση του οικονομικού μεθοδολογικού ατομικισμού κατασκευάζει το κοινωνικό, αθροίζοντας αυτό που εννοιολογείται ώστε να είναι ένα φυσικοποιημένο ατομικό κέρδος – ή ένας υπολογισμός της βελτιστοποίησης της χρησιμότητας. [10] Αντίθετα όταν μιλάω για την ορμή του κεφαλαίου, δεν έχω πρόθεση να περιγράψω τις ορμές των ατομικών δρώντων, αλλά την ορμή που *αναδύεται* από την αλληλόδραση τους στο βαθμό που αυτά δρουν για το κεφάλαιο. Ακόμα και ο πιο χαλαρός δρώντας που εργάζεται στον καπιταλιστικό ιστό της συμπαραγωγής (σε οποιοδήποτε επίπεδο της κοινωνικής ιεραρχίας) έχει να αντιμετωπίσει τις ορμητικές απαιτήσεις του συστήματος, που αυτός ο ιστός δημιουργεί. Η έκταση στην οποία οι λόγοι των ατομικών δρώντων δίνουν φωνή σε αυτές τις συστημικές ορμές εξαρτάται από το βαθμό της κανονικοποίησης αυτών των δρώντων στην απαίτηση του συστήματος, καθώς και από τις δυνάμεις και τις στρατηγικές της απόσυρσης, της επιβίωσης, της εξόδου και λοιπά. Όπως θα γίνει ξεκάθαρο, ο βαθμός της κανονικοποίησης με τη σειρά του είναι σε μεγάλο βαθμό θεμελιωμένος στους πειθαρχικούς μηχανισμούς, δηλαδή στις ομοιοστατικές διαδικασίες που υπερβαίνουν και συλλαμβάνουν τους αγώνες και τους διοχετεύουν μέσα στην παραγωγή των καπιταλιστικών αξιών.

Τέλος ο όρος *conatus* (του κεφαλαίου) συνδυάζει μαζί, τις έννοιες του φιλόδοξου ορίζοντα (*τέλος*) και την αίσθηση του επείγοντος (ορμής) του κεφαλαίου, με την στρατηγική προβληματική, που αντιμετωπίζει κάθε κοινωνική δύναμη απέναντι σε άλλες δυνάμεις στους αγώνες τους για

επιβίωση. Ο όρος *conatus* χρησιμοποιείται από τον Σπινόζα σε σχέση με την τάση, ή την προσπάθεια, της αυτοσυντήρησης. [11] Στη σύγχρονη βιβλιογραφία χρησιμοποιήθηκε για να εννοιολογήσει τους μηχανισμούς ανατροφοδότησης των ζώντων οργανισμών και των νευρολογικών ομοιοδυναμικών. Για παράδειγμα, με τα λόγια του νευροβιολόγου Antonio Damasio, η έννοια του *conatus* του Σπινόζα, συμπυκνώνει την διαίσθηση πως "όλοι οι ζωντανοί οργανισμοί προσπαθούν να αυτοσυντηρηθούν χωρίς τη συνειδητή γνώση της επιχείρησης (undertaking) και χωρίς να έχουν αποφασίσει, ως ατομικοί εαυτοί, να επιχειρήσουν ο,τιδήποτε. Κοντολογίς, δεν γνωρίζουν το πρόβλημα που προσπαθούν να επιλύσουν" (Damasio 2003: 79). Η σημασία αυτής της κατηγορίας για εμάς είναι ότι εννοιολογεί απλά το κεφάλαιο ως *μία κοινωνική δύναμη που διαρκώς αντιμετωπίζει τον κίνδυνο της εξάλειψης του.*[12] Η έννοια του Σπινόζα, "που ερμηνεύεται με τα πλεονεκτήματα της ύστερης γνώσης, ... συνεπάγεται πως ο ζωντανός οργανισμός κατασκευάζεται έτσι ώστε να διατηρήσει τη συνοχή των δομών του και τις λειτουργίες ενάντια στις πολλές πιθανότητες απειλής της ζωής του" (Damasio 2003: 36).

Επομένως όταν χρησιμοποιώ τον όρο σε σχέση με τις κοινωνικές δυνάμεις όπως το κεφάλαιο, θέλω να δώσω έμφαση στο γεγονός πως κοινωνικές δυνάμεις, όπως οι ζωντανοί οργανισμοί, έχουν μία παρόρμηση στην αυτοσυντήρηση τους, όταν αντιμετωπίζουν κοινωνικά συνιστάμενους κινδύνους. Συχνά, αυτό το *conatus* της αυτοσυντήρησης εκφράζεται σε μορφές και πρότυπα κοινωνικής δράσης που αναδύονται από ένα πλήθος αλληλοδράσεων, χωρίς οποιοδήποτε απλό σχεδιαστή (έναν καπιταλιστή, μία κυβέρνηση, έναν ανθρώπινο δρώντα με τη μορφή ενός ατόμου ή ενός θεσμού). Για παράδειγμα, τα ομοιοστατικά πρότυπα όπως ο επιχειρηματικός κύκλος και οι περιοδικές κρίσεις, ακόμα και αν καταστρέφουν τις ζωές πολλών, από την οπτική του καπιταλιστικού συστήματος ως όλου βοηθούν στο να κρατιέται ο έλεγχος των μισθών και των συνθηκών εργασίας καθώς και των κοινωνικών δικαιωμάτων, και να αναδημιουργούνται οι συνθήκες για τη συντήρηση του κεφαλαίου. Η επίδραση "μετριασμού" που αυτές οι κρίσεις (ή οι απειλούμενες κρίσεις) έχουν σε όλες τις μορφές των κοινωνικών δικαιωμάτων και τη ζήτηση μισθών σιγουρεύει πως οι συνθήκες κερδοφορίας, από τις οποίες η συντήρηση του κεφαλαίου ως δύναμης εξαρτάται, δεν απειλούνται υπερβολικά. Αυτό είναι κάτι το οποίο είναι προφανώς κοινή λογική για τους διευθυντές και τους σχεδιαστές της διεθνούς οικονομίας στην εξύμνηση από μέρους τους, της "πειθαρχίας".[13] Ο σχεδιασμός και η λειτουργικότητα των *συνθηκών για* αυτή την "πειθαρχία", σε δεδομένα ιστορικά πλαίσια, ανήκει στα διάφορα οπλοστάσια αυτού που μπορούμε να αποκαλέσουμε *στρατηγικές* του κεφαλαίου.[14] Η ανάγκη για αυτές τις στρατηγικές είναι προφανής μόλις κοινωνικές δυνάμεις *άλλες* από αυτές του κεφαλαίου αναδύονται για να αρνηθούν τη λογική των ομοιοστατικών διαδικασιών του, για να θέσουν φραγμούς στον εξαναγκασμό της συσσώρευσης – όπως οι αγώνες τόσο των μισθωτών όσο και των άμισθων για καλύτερες συνθήκες ζωής, *παρά* τη μεγάλη ύφεση του '30· παρά τις πολιτικές λιτότητας του '70· παρά την κρίση χρέους σε πολλές χώρες του παγκόσμιου Νότου· και παρά τις πειθαρχικές αγορές στην αρχή του εικοστού πρώτου αιώνα. [15]

Όντως, η έννοια του *conatus* του κεφαλαίου δίνει έμφαση στην εγγενή δυσκολία που αντιμετωπίζουμε όταν προσπαθούμε να προβληματιστούμε με την πολιτική των εναλλακτικών στο

κεφάλαιο. Από τη μία πλευρά, οι κοινωνικές δυνάμεις που αυτοσυγκροτούνται ενάντια στο κεφάλαιο και στις άμεσες συνθήκες της συσσώρευσης (για παράδειγμα, οι αγώνες για μεγαλύτερους μισθούς, για λιγότερη εργασία, για περισσότερο αυστηρές περιβαλλοντολογικές ρυθμίσεις, για τα κοινά και τα δικαιώματα) αναπαριστούν τους "κινδύνους της ζωής" στις συνθήκες της κερδοφορίας και επομένως απειλεί τις άμεσες συνθήκες ύπαρξης του κεφαλαίου. Από την άλλη, το κεφάλαιο όπως κάθε ζωντανός οργανισμός που αντιμετωπίζει εξωτερικούς κινδύνους, πρέπει να παλέψει για να προσαρμοστεί για χάρη της δικής του αυτοσυντήρησης. Σε αυτή την προσαρμογή αναδύονται αυτοοργανωμένα πρότυπα που παλεύουν να συλλάβουν τη σύγκρουση αυτή, να την συμπεριλάβουν, να αναγνωρίσουν κάποια από τα αιτήματα της για να αποκλείσουν άλλα, να τα υπάγουν και να τα κάνουν τη συνθήκη ενός νέου γύρου συσσώρευσης, βασισμένου σε ποιοτικά νέες οργανωτικές μορφές της εργασίας και της κοινωνικής συνεργασίας, αλλά αναπαράγοντας την ίδια βασική μορφή της ζωής για το κοινωνικό σώμα, τις ίδιες σχέσεις παραγωγής, την ίδια κούρσα ποντικών μέσα στο κοινωνικό σώμα και την τεχνητή παραγωγή της σπάνης, που είναι θεμελιώδεις στη διατήρηση ζωντανών των μηχανισμών της ομοιόστασης. Η ίδια η κοινωνική δημιουργία της σπάνης, όμως σε μεγαλύτερη κλίμακα και με ποιοτικά νέα εργαλεία και οργανωτικές μορφές, ο ίδιος εξαναγκασμός σε εργασία για χάρη της εργασίας, της απασχόλησης για χάρη του επιχειρηματία, σε μία αδιάκοπη κούρσα ποντικών που τους καθιστά να αντιμάχονται μεταξύ τους, για τους πόρους της ζωής, γίνεται η κανονική μορφή της ανθρώπινης κοινωνικής συμπαραγωγής. Από το παλιό καθεστώς του Κεϋνσιανισμού, και από τον Κεϋνσιανισμό στον νεοφιλελευθερισμό, το κεφάλαιο έχει επιβιώσει και επεκτείνει την εμβέλεια του και έχει κινητοποιήσει κοινωνικές δυνάμεις μέσω μίας ποικιλίας κοινωνικών μορφών. Το πρόβλημα των εναλλακτικών επομένως γίνεται ένα πρόβλημα του τρόπου με τον οποίο ξεμπλέκουμε από αυτή τη διαλεκτική, του τρόπου με τον οποίο η σύγκρουση μέσα στο κοινωνικό σώμα δεν συνδέεται με το *conatus* του κεφαλαίου, αλλά αντίθετα γίνεται η δύναμη για την κοινωνική σύσταση αξιακών πρακτικών, που είναι *αυτόνομες* και ανεξάρτητες από εκείνες του κεφαλαίου. [16]

4

ΧΩΡΙΣ ΟΡΙΑ

ΤΟ ΑΠΕΡΙΟΡΙΣΤΟ ΤΟΥ ΚΕΦΑΛΑΙΟΥ

Στην προσπάθεια που ακολουθεί για να καταλάβουμε τις αξιακές πρακτικές του κεφαλαίου, δεν θα πρέπει να ξεχάσουμε το προηγούμενο σημείο, που επαναλαμβάνω εδώ: όταν συζητάμε για το κεφάλαιο συζητάμε για μία κοινωνική δύναμη, που *φιλοδοξεί* να αποικίσει όλες τις πρακτικές της ζωής. Δεν συζητάμε για μία *κατάσταση*, μία σταθερή συνθήκη στην οποία το *όλον* αυτών των πρακτικών ζωής στην πραγματικότητα έχουν αποικιστεί. Εάν δεν κρατάμε αυτή τη διάκριση στο μυαλό, και συγχέουμε το *conatus* της αυτοσυντήρησης με μία δεδομένη πανταχού συνθήκη της ζωής, η κριτική μας στάση έχει χάσει την αποτελεσματικότητα της, αφού επιτρέπει να εξαφανιστεί από την οπτική, το αγωνιζόμενο υποκείμενο και την τωρινή ή την πιθανή απειλή του στην αυτοσυντήρηση του κεφαλαίου.

Ο απλούστερος τρόπος να αναπαρασταθούν οι αξιακές πρακτικές του κεφαλαίου είναι να φτιάξουμε το πορτραίτο της ακολουθίας των μετασχηματισμών, που *πρέπει να λάβουν χώρα* με σκοπό τη διατήρηση και την αναπαραγωγή του, φέρνοντας στο μυαλό πως η αναπαραγωγή του κεφαλαίου περιλαμβάνει την παραγωγή ενός χρηματικού ποσού, που είναι μεγαλύτερο από το αρχικό, και το οποίο αποκαλούμε *κέρδος*.

Μπορούμε να χρησιμοποιήσουμε το κύκλωμα του κεφαλαίου[1] του Μαρξ, για να απεικονίσουμε το βασικό χαρακτηριστικό της αυτοεπέκτασης του κεφαλαίους, που αλλιώς λέγεται συσσώρευση. Επομένως, μπορούμε να γράψουμε:

1. $$X – E – X'$$

δηλαδή, στην απλούστερη της μορφή, η διαδικασία της συσσώρευσης ξεκινάει με ένα ποσό χρήματος X που οι ατομικοί επενδυτές εισάγουν στη διαδικασία της κυκλοφορίας των εμπορευμάτων (την αποκαλούμενη αγορά), με το οποίο αγοράζουν εμπορεύματα E. Από την θεώρηση των ατομικών επενδυτών έχουμε έναν μετασχηματισμό του χρήματος X σε εμπορεύματα E, που απεικονίζεται με το X – E, την πράξη της “αγοραπωλησίας”. Το ατομικό *τέλος* των επενδυτών μας, εν τούτης, δεν ήταν να χρησιμοποιήσουν αυτά τα εμπορεύματα για να ικανοποιήσουν ανάγκες, αλλά για να αποκομίσουν κέρδος, δηλαδή ένα ποσό χρήματος X' που είναι μεγαλύτερο από το ποσό του χρήματος που αρχικά αναμένεται,, X. Το εμπόρευμα E στην κατοχή τους επομένως, πρέπει να ξαναμπεί στην αγορά με την ελπίδα να βρει αγοραστές. Εάν οι αγοραστές βρεθούν και πραγματοποιηθεί η πώληση (E – X') σε μια ικανοποιητική μονάδα τιμής, οι επενδυτές θα είναι ικανοί να τσεπώσουν τη διαφορά ανάμεσα στα δύο ποσά του χρήματος ως κέρδος. Στην πραγματικότητα, $X'=X+\Delta X$, στο οποίο το ΔX είναι το επιπλέον ποσό χρημάτων (κέρδος) που αποκτιέται.

Ο κύκλος Χ – Ε – Χ' δεν μπορεί να σταματήσει εδώ. Οι ατομικοί επενδυτές μπορεί να αποσυρθούν για να χρησιμοποιήσουν καλύτερα τον χρόνο τους εάν έχουν συσσωρεύσει αρκετά, αλλά η "τάξη" των επενδυτών πρέπει να συνεχίσει να ταΐζει το σύστημα. Ενώ τα άτομα μπορεί να αναγνωρίζουν πότε είναι η ώρα να παραιτηθούν, το "κίνητρο του κέρδους" που συνιστά το *σύστημα* της συνύφανσης των ατομικών κυκλωμάτων του κεφαλαίου δεν παραιτείται.[2]

Επομένως το ΔΧ θα επανεπενδυθεί [3] με την πρόθεση – εδώ το *τέλος* του κεφαλαίου λειτουργεί ξανά – της απόκτησης περισσότερου χρήματος. Ένας νέος κύκλος επομένως ξεκινάει:

2. Χ' – Ε΄– Χ''

δηλαδή, αγορά εμπορευμάτων μεγαλύτερης αξίας Ε – Χ' και τη τοποθέτηση τους πίσω στην αγορά για πώληση με στόχο την επιστροφή μεγαλύτερου ποσού χρήματος. Ξανά, οι επενδυτές είναι έτοιμοι για έναν νέο κύκλο, και ούτω καθεξής επ' άπειρον.

Αυτή η εγγενής άπειρη διαδικασία της συσσώρευσης των εμπορευμάτων και του χρήματος απεικονίζεται στο σχήμα 1.

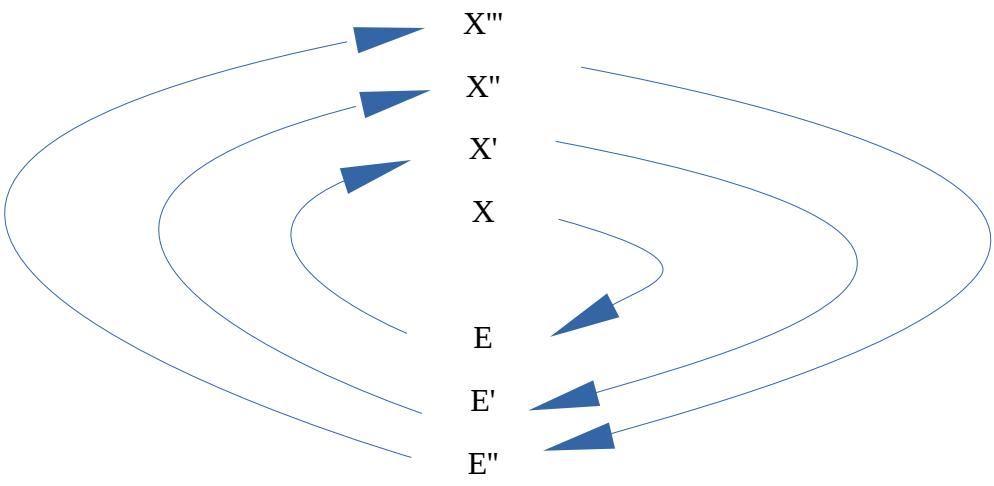

Σχήμα 1. Απεριόριστη συσσώρευση

Στο σχήμα 1 μπορούμε να συνεχίζουμε να προσθέτουμε όρους Χ και όρους Ε χωρίς όρια, ακριβώς γιατί δεν υπάρχει όριο στην επιδίωξη του κέρδους. Επομένως, η δραστηριότητα της δημιουργίας κέρδους είναι εγγενώς απεριόριστη, χωρίς όριο.[4] Όταν λέω "εγγενώς" εδώ, εννοώ πως *μέσα στην αξιακή πρακτική* του κινήτρου κέρδους δεν είναι δυνατό να αναγνωριστεί οποιοδήποτε κέρδος· το όριο *πρέπει να έρθει από το εξωτερικό* – αυτής της αξιακής πρακτικής.[5]

Η απεριόριστη φύση του κεφαλαίου ήταν ένα χαρακτηριστικό που αναγνωρίστηκε από τον

Αριστοτέλη σχεδόν 2.500 χρόνια πριν, όταν οι αξιακές πρακτικές του κεφαλαίου ήταν πολύ περιθωριακές σε σχέση με τις κυρίαρχες, που βασιζόταν στο νοικοκυριό καλλιεργητών, που ρυθμιζόταν από την αρχή της αυτάρκειας και της αυταρχίας (Polanyi 1968), όπως ήταν συνήθεια στην Αρχαία Ελλάδα και, όντως, στο μεγαλύτερο μέρος του αρχαίου κόσμου,[6] που επίσης διέπονταν από πατριαρχικές σχέσεις και σκλαβιά. Μπορούμε να φανταστούμε τον Αριστοτέλη να παρατηρεί τους εμπόρους στα λιμάνια των Αθηναίων να εποπτεύουν τα φορτία του κρασιού, κεραμικών και ελιών να είναι έτοιμα να ταξιδέψουν στη Μαύρη Θάλασσα, ενώ άλλα με κριθάρι και σιτάρι μόλις έφταναν από την Σικελία, και να αναλογίζεται για το εάν οι χρηματικοί υπολογισμοί και η εμμονή με τα χρηματικά κέρδη έχει σχέση με την ευτυχία. Αποφάσισε πως "η ζωή του δημιουργού χρήματος είναι ένας τρόπος στον οποίο αναγκάστηκε [δεν επιλέχτηκε για τον ίδιο]· και ο καθαρός πλούτος δεν είναι το αγαθό που αναζητούμε, αφού αυτός είναι [μερικά] χρήσιμος, [άξιος επιλογής μόνο] για κάποιον άλλο σκοπό" (Aristotle 1985: 8). Στο εμπόριο για το κέρδος, το χρήμα γίνεται χρήμα για χάρη του χρήματος, ένας αυτοσκοπός, και επομένως δεν μπορεί να είναι η πηγή της ανθρώπινης ευτυχίας. Σε τέτοιες χρηματικές εμπορικές δραστηριότητες που καθοδηγούνται από το κέρδος, η επιδίωξη του πλούτου ως μέσο για τη δημιουργία χρήματος είναι επίσης απεριόριστη. Ωστόσο, "ο αληθινός πλούτος" - ο πλούτος που ο Αριστοτέλης σχετίζει με τις δραστηριότητες των νοικοκυριών στηρίζεται στην αυτάρκεια –

[έχει ένα όριο στο μέγεθος, που προσδιορίζεται από το σκοπό της σχέσης που υπηρετεί]· και το ποσό της ιδιοκτησίας του νοικοκυριού που επαρκεί για μία καλή ζωή δεν είναι απεριόριστο... Όλα τα εργαλεία που χρειάζονται από όλες τις τέχνες είναι περιορισμένα, τόσο σε αριθμό όσο και σε μέγεθος, από τις απαιτήσεις της τέχνης που υπηρετούν· και ο πλούτος μπορεί να προσδιοριστεί ως ο αριθμός των εργαλείων που χρειάζονται σε ένα νοικοκυριό ή ένα κράτος [και απαιτούνται για τις αντίστοιχες "τέχνες"]. (Aristotle 1948: 26)

Εάν είναι η *αξία χρήσης* (οι χρήσιμες ιδιότητες ενός προϊόντος της εργασίας) ή η *ανταλλακτική αξία* (η χρηματική αξία που είναι αποκτημένη με την αποξένωση από το προϊόν) που συνιστά το *τέλος* της ανθρώπινη διαδικασίας του πράττειν και της ανθρώπινης συναλλαγής, είναι μία μεγάλη διαφορά. Οι ταξικές κοινωνίες, στις οποίες η εκμετάλλευση έχει βαρύ τίμημα για το πράττειν των ανθρώπων, μπορούν να διαφοροποιηθούν σύμφωνα με το εάν οι αξιακές πρακτικές που συγκροτούν την εκμετάλλευση και την καταπίεση *περιορίζονται* από την ομάδα των αναγκών των κυρίαρχων τάξεων (ωστόσο μεγάλες και παρακμασμένες) ή είναι *απεριόριστες*, επομένως οι κυρίαρχες τάξεις αγωνίζονται να αποκτήσουν περισσότερα.[7] Και στις δύο περιπτώσεις η ταξική πάλη, εάν είναι ικανή να αναπτύξει αρκετή κοινωνική δύναμη, μπορεί να θέσει έναν έλεγχο στην απληστία των κυρίων και να δημιουργήσει χώρους αυτονομίας. Αλλά ενώ στην πρώτη περίπτωση αυτός ο έλεγχος είναι ένα καθαρό όριο στην εκμετάλλευση, στην δεύτερη είναι ένα *ασαφές (fuzzy)* όριο, δηλαδή οι αξιακές πρακτικές του Χ – Ε – Χ' δεν θα αναζητούν μόνο να το καταστρέψουν, αλλά επίσης και να το διαπεράσουν και να το συμπεριλάβουν αφού το *conatus* της αυτοσυντήρησης του κεφαλαίου θεωρεί κάθε όριο ως ένα εμπόδιο για να υπερβεί, και αναζητά την

απεριόριστη συσσώρευση.

Πριν περάσουμε στην απεικόνιση του τρόπου με τον οποίο ο απεριόριστος χαρακτήρας του κεφαλαίου συγκεκριμενοποιείται ο ίδιος σε ιστορική μορφή, πρέπει να επισημανθεί πως η απουσία ορίων συνιστά από την αρχή έναν συγκεκριμένο τρόπο σχέσης και παραγωγής της υποκειμενικότητας, που συγκροτεί τον *άλλο* με έναν ιδιόμορφο τρόπο. Κάθε μοναδικότητα που θεωρεί τον εαυτό της σε σχέση με τον εξωτερικό της κόσμο ως *απεριόριστη* στην ορμή και τις φιλοδοξίες της, είναι μία μοναδικότητα που θεωρείται επίσης πως οφείλει να *εξαλείψει* την υποκειμενικότητα των *άλλων*, είτε αφανίζοντας τους φυσικά ή *ενσωματώνοντας* τους και υπάγοντας τους στον δικό της τρόπο του πράττειν. Αλλά η φυσική εξάλειψη και η ενσωμάτωση υπαγωγής είναι επίσης μέσα της συγκρότησης πατριαρχικών ή κρατικών "ψευδαισθησιακών κοινοτήτων" Τα κράτη, η πατριαρχία και οι καπιταλιστικές αγορές επομένως συμπληρώνονται και ενισχύονται μεταξύ τους με τον προσδιορισμό ενός κανόνα *εξωτερικού* στα ατομικά υποκείμενα. [8]

ΠΑΓΚΟΣΜΙΟ Χ – Ε – Χ' : ΜΙΑ ΚΛΑΣΙΚΗ ΑΠΕΙΚΟΝΙΣΗ

Μία απεικόνιση της αρχής της απεριόριστης συσσώρευσης – που επίσης ανοίγει έναν προβληματισμό πάνω στην πλανητική έκταση των κυκλωμάτων του Χ – Ε – Χ' και αποκαλύπτει τον τρόπο με τον οποίο αυτή η συσσώρευση είναι ένα με την κρατική βία και την παραγωγή της πατριαρχίας – είναι η αποκαλούμενη "μετάβαση" από τον φεουδαλισμό στον καπιταλισμό, δηλαδή η διαδικασία του αίματος και της λεηλασίας που συνέβηκε κατά τον 16ο αιώνα, στην οποία οι ευρωπαϊκές κυρίαρχες τάξεις ήταν ικανές να χρησιμοποιήσουν την τιμωρία του κεφαλαίου καθώς και τη θανατική ποινή (Linebaugh 1991) για να υπερβούν το όριο στη φεουδαλική διακυβέρνηση, που τέθηκε από τους χωρικούς και τους εργάτες των πόλεων με τους αγώνες των προηγούμενων αιώνων. Όντως, το όριο που η ευρωπαϊκή φεουδαλική διακυβέρνηση δε μπορούσε να παρακάμψει ήταν το όριο που προκλήθηκε από μία σειρά ταξικών συγκρούσεων κατά τη διάρκεια του Μεσαίωνα. (Hilton 1978), όπου οι εξεγέρσεις των χωρικών και των αιρετικών και χιλιαστικών κινημάτων, καθώς και οι αγώνες των αστεακών τεχνιτών ενάντια στους γαιοκτήμονες, την εκκλησία και τους πολιτικούς ηγεμόνες, αλλάζουν σημαντικά την ισορροπία της εξουσίας ανάμεσα στις τάξεις. Πιο συγκεκριμένα, η ενδημική εξέγερση των χωρικών σε ολόκληρη την Ευρώπη κατάφερε να κερδίσει "προνόμια και καταστατικούς χάρτες" που σταθεροποιούσαν το φορτίο της υπερεργασίας, που εξαγόταν προς όφελος των ιδιοκτητών γης καθώς και να διευρύνει τη σφαίρα των οικονομικών και δικαστικών δικαιωμάτων. Επίσης καθιερώθηκαν συνηθισμένα δικαιώματα για τη χρήση των κοινών από το μεγάλο όγκο του πληθυσμού. Ο Peter Linebauch (προσεχώς) δείχνει το πως οι αγώνες των commoners για και μέσω των κοινών βρίσκονται στη βάση της θεμελίωσης θεσμικών εγγράφων όπως αυτή της Μεγάλης Χάρτας. Όπως θέτει η Federici, μετά την έρευνα της βιβλιογραφίας για την κρίση του φεουδαλισμού,

από τα τέλη του Μεσαίωνα η φεουδαλική οικονομία ήταν καταδικασμένη, αντιμετωπίζοντας μία κρίση συσσώρευσης, που εκτείνεται σε περισσότερο από έναν αιώνα. Συμπεραίνουμε τις διαστάσεις της από μερικές βασικές εκτιμήσεις που δείχνουν πως ανάμεσα στα 1350 και στα 1500,

συνέβη μία μεγάλη αλλαγή στις σχέσεις εξουσίας ανάμεσα στους εργάτες και τα αφεντικά. Ο πραγματικός μισθός αυξήθηκε κατά 100%, οι τιμές έπεσαν κατά 33%, τα νοίκια επίσης έπεσαν, η διάρκεια της εργάσιμης ημέρας μειώθηκε, και εμφανίστηκε μία τάση προς της τοπική αυτάρκεια. (Federici 2004:62)

Ξεκινώντας με τον 16ο αιώνα, με την εποχή του εμπορικού κεφαλαίου και την έναρξη των μεγάλων κυμάτων της εξερεύνησης, της αποικιοποίησης και της υποταγής των ανθρώπων στον "νέο κόσμο", τα εμπορικά κυκλώματα του Χ – Ε – Χ ', που καθοδηγούνται από αντίστοιχες αξιακές πρακτικές ξεκίνησαν να επεκτείνουν την παγκόσμια εμβέλεια τους, ως ένα τρόπο για την έξοδο από την κρίση, που αντιμετώπιζαν οι ευρωπαϊκές κυρίαρχες τάξεις. Αυτή είναι μία περίοδος της ανάδυσης μίας συμβίωσης που βρίσκεται ακόμα μαζί μας, ανάμεσα στην καπιταλιστική συσσώρευση και τον πόλεμο, ή πιο γενικά, την "οικονομία και το κράτος", την "οικονομική εξουσία" και την "πολιτική εξουσία" που υποστηρίζεται από τη δύναμη. Είναι μία συμβίωση που θεωρητικοποιήθηκε από τους μερκαντιλιστές συγγραφείς, τους πρώτους "οικονομολόγους" για να εκφράσουν στους βασιλιάδες και στους αυτοκράτορες τις ανησυχίες των οικονομικών ελίτ της εποχής, των μεγάλων εμπόρων, στο νέο επινοημένο λόγο που σήμερα καλούμε "οικονομικά" (Latouche 2001). Αυτός είναι ένας λόγος που δεν "επινοεί" μόνο την οικονομία ως μία ανεξάρτητη σφαίρα της κοινωνικής δραστηριότητας, διαχωρισμένης από τις σφαίρες της "κουλτούρας", της "πολιτικής" και όντως της "κοινωνίας",[9] αλλά που κάνοντας αυτό τον διαχωρισμό και κατασκευάζοντας τις αντίστοιχες αφηγήσεις δρα πάνω στο κοινωνικό σώμα με τέτοιο τρόπο ώστε να *δημιουργήσει* αυτό τον διαχωρισμό. Για τους πρώτους μερκαντιλιστές, ο διαχωρισμός δημιουργήθηκε από τις τοπικές πολιτικές που προώθησαν τις περιφράξεις και την απαλλοτρίωση των κοινών, τον ορισμό μέγιστων επιπέδων μισθών, και τη λογική κατασκευή των εργατών ως εισροών στην παραγωγής, για την τροφοδότηση της οικονομικής λογικής της συσσώρευσης. [10] Αλλά η πραγματική "συνεισφορά" των μερκαντιλιστών βρίσκεται στο πλανητικό επίπεδο, μέσω της καθιέρωσης της συνεργίας ανάμεσα στον πόλεμο και το διεθνές εμπόριο. Ο πόλεμος έγινε το εργαλείο για το άνοιγμα της πρόσβασης σε απομακρυσμένα εδάφη και τους πόρους τους, και για την καθιέρωση και την υπεράσπιση των εμπορικών δρόμων ενάντια στους πειρατές και τις αντίπαλες κρατικές εξουσίες. Από την άλλη πλευρά το εμπόριο θα έφερνε τους χρηματικούς πόρους, το χρυσάφι, για τον εφοδιασμό του στρατού με νέες αρμάδες και στρατιώτες, και θα συνεισέφερε στη δύναμη του κράτους. Ένας ενάρετος κύκλος φτιαγμένος από δύναμη και χρυσό, πάρα πολύ όμοιος με τον κύκλο του δέους και του πετρελαίου που μεσολαβείται από το εμπόριο και τον οικονομικό φιλελευθερισμό, όπως επιχειρήθηκε στον δεύτερο πόλεμο του Ιράκ στη νέα χιλιετία.

Από τα τέλη του δέκατου έκτου αιώνα, και ειδικά στον δεκατοέβδομο και δεκατόγδοο αιώνα, τα κυκλώματα του Χ – Ε – Χ' άρχισαν να πλέκουν έναν ιστό του ανθρώπινου πράττειν σε ολόκληρο τον κόσμο, αναζητώντας να συζεύξουν μαζί τις πρακτικές της ζωής και τις συνθήκες βιοπορισμού με τις έμφυτες απεριόριστες αξιακές πρακτικές του κεφαλαίου σε μία κλίμακα που δεν είχε υπάρξει μέχρι τότε. Τα κυκλώματα Χ – Ε – Χ' που ξεκίνησαν να αγκαλιάζουν το παγκόσμιο προφανώς βασιζόταν στην ύπαρξη εμπορευμάτων για πώληση, και τα τελευταία στην ανθρώπινη

εργασία που τα παράγει. Σε έναν κόσμο στον οποίο η μεγάλη πλειοψηφία των ανθρώπων έζησε και εργάστηκε σε συνθήκες αυτάρκειας, είτε ως μέλη φυλών, φατριών (clan) ή ενοριών οποιαδήποτε και αν ήταν η υπερεργασία που εξαγόταν από τους αφέντες τους, η εμπορική παραγωγή, ειδικά αυτή που προοριζόταν για το μακρινό εμπόριο, ήταν μια περιθωριακή δραστηριότητα για τη μεγάλη πλειοψηφία των πληθυσμών του κόσμου, που σπάνια συνεισέφερε στον πυρήνα της αναπαραγωγής τους. Μετά από μία αρχική περίοδο άμεσης θήρευσης των ήδη παραγόμενων πολυτελειών, ειδικά στα χέρια των πρώτων Ισπανών κονκισταδόρων, τα κυκλώματα του Χ – Ε – Χ' των μεγάλων εμπόρων άρχισαν επόμενα να τρέφονται από την αύξηση των αποθεμάτων του χρυσού, του ασημιού, της ζάχαρης και του βαμβακιού που εξαγόταν από τους ντόπιους ιθαγενείς λαούς, που εξαναγκάζονταν στην εργασία μέχρι θανάτου, στα ορυχεία και τις φυτείες.

Αλλά οι ντόπιοι ιθαγενείς ήταν μία δύσκολη “εισροή της παραγωγής”. Δεν ήταν μόνο οι επαναστάτες στη γη τους, που ήξεραν και μπορούσαν να τους προσφέρουν προστασία και τροφή για την απόδραση τους, αλλά γινόταν όλο και πιο σπάνιοι, ως αποτέλεσμα των σφαγών που διεπράχθησαν και των ασθενειών που έφεραν οι Ευρωπαίοι. Με τον περιορισμένο πληθυσμό της Ευρώπης στο πλαίσιο των δημογραφικών και οικονομικών κρίσεων του δέκατου έβδομου αιώνα, “οι ελεύθεροι εργάτες αναγκαίοι για την καλλιέργεια των βασικών καλλιεργειών της ζάχαρης, του καπνού και του βαμβακιού στον “Νέο Κόσμο” δεν μπορούσαν να εφοδιαστούν με επαρκείς ποσότητες για να επιτρέψουν την παραγωγή μεγάλης κλίμακας. Η δουλεία ήταν αναγκαία για αυτό (Williams 1964: 6) Οι αξιακές πρακτικές του κεφαλαίου είναι εγγενώς απεριόριστες, και επομένως δεν σταματούν όταν αντιμετωπίζουν ένα εμπόδιο όπως ο διαθέσιμος για εργασία πληθυσμός.

Το διεθνές δουλεμπόριο έλαβε χώρα μεταξύ του δέκατου έκτου και πρώτου μισού του δέκατου ένατου αιώνα, και η κορύφωση του ήταν στον δέκατο όγδοο αιώνα και την αρχή του δέκατου ένατου (την περίοδο της βιομηχανικής επανάστασης) (Potts and Bond 1990:41). Η ορμή για συσσώρευση παρέκαμψε τον περιορισμό που δόθηκε από την απουσία επαρκών πρόθυμων και ικανών προμηθευτών εργατικής δύναμης και οδήγησε στην απαγωγή μεταξύ δέκα έως είκοσι εκατομμυρίων ανθρώπων από την Αφρικανική ήπειρο στη μεγαλύτερη εξαναγκαστική μετανάστευση στην ιστορία της ανθρωπότητας. Βασικά οι ίδιες διαδικασίες εκτίμησης, οι ίδιοι υπολογισμοί που οι σύγχρονοι διευθυντές επιχειρήσεων εφαρμόζουν με την εξελιγμένη πληροφορική τεχνολογία για να ελαχιστοποιήσουν το κόστος κατά μήκος της υπερεθνικής εμπορευματικής αλυσίδας, εφαρμόστηκαν στα ανθρώπινα φορτία της μερκανταλιστικής εποχής. Οι ίδιες δραστηριότητες μέτρησης, οι ίδιες αρχές επιλογής, προσδιορισμού των “καλών”, που φέρνουν κέρδη και πρέπει να αυξηθούν, και των “κακών”, που μειώνουν το κόστος και πρέπει να ελαχιστοποιηθούν. Ο καπετάνιος του πλοίου θα έκανε τον υπολογισμό του, λογαριάζοντας τους πολλούς άνδρες, γυναίκες και παιδιά που θα πέθαιναν ως αποτέλεσμα της μεταφοράς αυτής, “πακέταρε” στο πλοίο αυτό που θεωρούσε “βέλτιστο” αριθμό σωμάτων, και “προεξοφλούσε” την οικονομική απώλεια (που επέφερε το ποσοστό του ανθρώπινου φορτίου που πέθανε στο ταξίδι) από την πρόβλεψη των εσόδων.

Στην κορύφωση κατά τη διάρκεια του δέκατου όγδοου αιώνα, οι πιο σημαντικές χώρες που συμμετείχαν στο δουλεμπόριο ήταν η Αγγλία, η Πορτογαλία και η Γαλλία, έχοντας το 41,3%,

29,3% και 19,2% του εμπορίου αντίστοιχα, και ακολουθούσαν η Ολλανδία, η Βρετανική Βόρεια Αμερική (ΗΠΑ), η Δανία, η Σουηδία, το Βραδενβούργο (Potts and Bond 1990). Το διατλαντικό δουλεμπόριο έγινε σύντομα μέρος του τριγωνικού ή κυκλικού εμπορίου ανάμεσα στη δυτική ακτή της Αφρικής, της Αμερικής και Καραϊβικής και της Ευρώπης. Τα αγγλικά λιμάνια του Λίβερπουλ, του Λονδίνου και του Μπρίστολ ήταν οι πιο σημαντικοί Ευρωπαϊκοί κόμβοι του τριγωνικού εμπορίου, που αποτελούνται από μία ροή βιομηχανοποιημένων εμπορευμάτων από την Ευρώπη (πολλά κατασκευαζόταν στα κάτεργα της Αγγλικής βιομηχανικής επανάστασης). Αυτά ήταν η τελική αμοιβή για τους σκλάβους που συλλαμβάνονταν από τους Αφρικανούς και τους Άραβες μεσάζοντες στην Αμερική και την Καραϊβική. Οι σκλάβοι με τη σειρά τους αποστέλλονταν στην Αμερική και την Καραϊβική, και αγοράζονταν από τους γαιοκτήμονες με τις προσόδους που έπαιρναν από την πώληση των προϊόντων τους στην Ευρώπη. Οι ροές του χρυσού φυσικά ταξίδευαν στην αντίθετη κατεύθυνση, καθώς οποιαδήποτε πώληση είναι η αγορά για κάποιον άλλο.

Μπορούμε να δούμε σ' αυτό το εμπορικό κύκλωμα ένα πρώτο παράδειγμα των διαδικασιών της καπιταλιστικής παγκοσμιοποίησης. Τρεις ήπειροι συνδέθηκαν από τις αξιακές πρακτικές του Χ – Ε – Χ' που διέδιδαν αμοιβές και τιμωρίες, αν και ακόμα σε ακατέργαστο και αθώο επίπεδο, δηλαδή, που δεν είχε ακόμα κανονικοποιηθεί. Οι πόροι της ζωής διάφορων κοινοτήτων στις απέναντι δύο πλευρές του Ατλαντικού ακολουθούσαν μία συνδεδεμένη μοίρα, σε μία κατάσταση στην οποία τα θύματα ήταν επίσης υποκείμενα του αγώνα.[11] Φυσικά το ίδιο εφαρμόστηκε αργότερα με κάποιες τροποποιήσεις αλλά χωρίς λιγότερες αιματηρές συνέπειες, με τα κυκλώματα του Χ – Ε – Χ' των ασιατικών αποικιών.

Οι δεσμοί ανάμεσα στις κοινότητες σε ολόκληρο τον κόσμο θα μπορούσαν να θεωρηθούν μέσω του τι είναι κοινό σε όλες αυτές. Καταρχήν, όλες έπρεπε να υποφέρουν ιστορικές διαδικασίες περίφραξης, βίαιου διαχωρισμού από τις συνθήκες της μη-αγοράς για την αναπαραγωγή των πόρων της ζωής. Στην κορύφωση του δουλεμπορίου, που συμπίπτει με την Αγγλική βιομηχανική επανάσταση, οι άνδρες, οι γυναίκες και τα παιδιά που έμπαιναν στα κάτεργα του Μάντσεστερ και δούλευαν καθημερινά για 14-16 ώρες την ημέρα με αντάλλαγμα μία εξευτελιστική αμοιβή, ήταν το αποτέλεσμα της προλεταριοποίησης των προηγούμενων τριών αιώνων περίφραξης της γης, κρατικής καταστολής των αγώνων για τα κοινά και της εγκληματοποίησης της “ένδειας” και της “επαιτείας”, όλων των μέσων που αύξησαν την εξάρτηση από την αγορά (αυτή τη φορά την “αγορά εργασίας”) ως μέσων για την αναπαραγωγή των πόρων της ζωής. Επίσης τα ορυχεία, οι φυτείες και άλλες “εταιρικές επιχειρήσεις” στον “νέο κόσμο” τέθηκαν σε εφαρμογή σε εδάφη και κατά μήκος ποταμών που απαλλοτριώθηκαν από τους τοπικούς πληθυσμούς, ενώ τα σώματα των σκλάβων που αποστέλλονταν για να εργαστούν σε αυτές ήταν τα ίδια “περιφραγμένα”, και διαχωρισμένα βίαια από τις κοινότητες τους. Επιπλέον, δεν είναι μόνο η σύγχρονη σκλαβιά που γεννήθηκε από το κεφάλαιο όταν εντόπιζε κάποιο εμπόδιο, οποιασδήποτε φύσης, ως ευκαιρίας για δουλειές. Η άλλη άμισθη δραστηριότητα που ο οικονομικός υπολογισμός και τα λογιστικά του εργαλεία συστημικά κρύβει από τα μάτια μας, έγινε επίσης στόχος για τον μετασχηματισμό και την υποταγή σε αυτόν. Η αναπαραγωγή, δηλαδή η δραστηριότητα του να δίνω ζωή και να την ανατρέφω, αλλά επίσης και η φροντίδα για την κοινότητα και η δημιουργία και η προώθηση των αντίστοιχων μορφών γνώσης,

μία δραστηριότητα που ιστορικά επικεντρώνεται στην γυναικεία εργασία, υπόκειται στην δομική προσαρμογή του κυνηγιού των μαγισσών τόσο στον “παλιό” όσο και στον “νέο κόσμο”, στην εγκληματοποίηση του γυναικείου ελέγχου πάνω στη γέννηση και στον εκτενή προσδιορισμό των γυναικών ως μη-εργατών. (Federici 2004). Αυτή είναι μία περίοδος στην οποία οι ημι-αυτόνομες κοινότητες του χωριού κατακερματίζονται και, σε ένα κίνημα που θα φτάσει στο αποκορύφωμα του κατά τη διάρκεια του δέκατου ένατου και τις αρχές του εικοστού αιώνα, η οικογένεια αρχίζει να μετατρέπεται σε “μικρο-κράτος”, ανοίγοντας το δρόμο για την πατριαρχία του μισθού μέσα στις οικογένειες της εργατικής τάξης, όπου ο έλεγχος των μισθών παίζει τον ίδιο ρόλο όπως η ιδιοκτησία στις οικογένειες των ανώτερων τάξεων, ως πηγή εξουσίας του άντρα ενάντια στις γυναίκες.

Σε δεύτερο επίπεδο, το υπερατλαντικό εμπορικό κύκλωμα του Χ – Ε – Χ' είναι ένα πρώιμο παράδειγμα της *παγκόσμιας άρθρωσης των διαφορετικών συνθηκών και δραστηριοτήτων* της παραγωγής και της αναπαραγωγής, διαφορετικών κοινωνικό-οικονομικών συνθέσεων της εργασίας, διαφορετικών ταξικών συνθέσεων, διαφορετικών πολιτισμικών γλωσσών και αγώνων, διαφορετικών υποκειμενικοτήτων. Από την προοπτική του κεφαλαίου και την αναπαραγωγή του, είναι μία παγκόσμια άρθρωση διαφορετικών τεχνικών και στρατηγικών να κάνεις τους ανθρώπους να εργάζονται όσο πιο αποδοτικά είναι δυνατό, για την αντιμετώπιση της αντίστασης και των αγώνων τους, έτσι ώστε να μεγιστοποιείται το χρηματικό κέρδος των ιδιοκτητών του κεφαλαίου που τους απασχολούν και να λειτουργούν στην αγορά και την πώληση των εμπορευμάτων στα εμπορικά κυκλώματα. Οι αξιακές πρακτικές του Χ – Ε – Χ', με άλλα λόγια, ξεκινάνε να διαποτίζουν την παραγωγή και την αναπαραγωγή και μετατρέπουν ολοένα και περισσότερο τις πρακτικές της ζωής σε “εργασία”(Cleaver 1979).

Πρέπει να δοθεί έμφαση σε αυτό το σημείο, αφού έχουμε συνηθίσει να θεωρητικοποιούμε τον καπιταλισμό μέσω των ιστορικών αφηγήσεων των *εθνικών καπιταλισμών*.[12] Από την οπτική του Μαρξ που εστιάζει στα στάδια και τις συνθήκες του αγγλικού βιομηχανικού καπιταλισμού μέχρι τις νεωτερικές και σύγχρονες θεωρητικοποιήσεις του Φορντισμού και του μετα-φορντισμού, ο καπιταλισμός δεν έχει γίνει επαρκώς αντικείμενο προβληματισμού ως παγκόσμια *άρθρωση* του πλήθους των τεχνικών και των στρατηγικών, από την σκλαβιά στη μισθωτή εργασία, από την άμισθη εργασία της αναπαραγωγής στη μεταφορντική προσωρινή εργασία, από τους άμισθους μικρούς παραγωγούς εμπορευμάτων του Τρίτου Κόσμου στο όριο της φτώχειας στους υψηλά εξειδικευμένους “συστημικούς αναλυτές” του καπιταλισμού υψηλής τεχνολογίας, από τα φορντικά κάτεργα στην γνωστική επισφαλή εργασία. Σήμερα, όταν αυτή η άρθρωση των διαφορετικών θέσεων στην παγκόσμια μισθωτή ιεραρχία είναι η πραγματικά συστατική στιγμή της πειθαρχίας του κεφαλαίου, δεν μπορούμε πια να διστάζουμε. Η γενική προβληματική της υπέρβασης του καπιταλισμού, η προβληματική της *εξόδου* από τις αξιακές πρακτικές του, συλλαμβάνεται πλήρως από την προβληματική της υπέρβασης αυτής της άρθρωσης που διαιρεί το παγκόσμιο κοινωνικό σώμα και στρέφει τις κοινότητες συμπαραγωγής τη μία ενάντια στην άλλη.

5

Παραγωγή και αναπαραγωγή

ΣΥΖΕΥΞΗ ΚΥΚΛΩΜΑΤΟΣ

Το δουλεμπόριο προεικονίζει όντως μία ποικιλία νεωτερικών θεμάτων που βρίσκουμε σε σχέση με τις σύγχρονες διαδικασίες της παγκοσμιοποίησης. Πιο συγκεκριμένα, το σύστημα των φυτειών θέτει “ένα μοντέλο εργασιακής διεύθυνσης, εξαγωγικά προσανατολισμένης παραγωγής, οικονομικής ενσωμάτωσης και διεθνούς καταμερισμού της εργασίας που από τότε έχει γίνει παράδειγμα για τις καπιταλιστικές σχέσεις παραγωγής.” (Federici 2004: 104) Επιπλέον, ήταν “ένα βήμα κλειδί για τη διαμόρφωση του διεθνούς καταμερισμού εργασίας που (μέσω της αναπαραγωγής των “καταναλωτικών αγαθών”) ενσωμάτωσε την εργασία των σκλάβων στην αναπαραγωγή της ευρωπαϊκής εργατικής δύναμης, ενώ κρατούσε τους σκλαβωμένους και τους μισθωτούς εργάτες γεωγραφικά και κοινωνικά διαιρεμένους”(ο.π). Επομένως συνεχίζει η Federici, η αποικιακή παραγωγή των πιο σημαντικών εμπορευμάτων για την αναπαραγωγή της εργατικής δύναμης στην Ευρώπη πέρα από ψωμί, δηλαδή ζάχαρη, τσάι, καπνό, ρούμι και βαμβάκι, απογειώθηκε μόνο αφού η σκλαβιά θεσμοποιήθηκε και οι μισθοί στην Ευρώπη άρχισαν να αυξάνονται συγκρατημένα.[1] Αλλά το πιο σημαντικό σημείο της Federici εδώ είναι, πως η αναπαραγωγή της εργατικής δύναμης ξεκίνησε να ριζώνει σε έναν διεθνή καταμερισμό της εργασίας και μία πειθαρχική διαδικασία που ήταν οργανική στη συσσώρευση του κεφαλαίου. Καταρχήν, το κόστος της εργατικής δύναμης για τον καπιταλισμό στην Ευρώπη μειώθηκε, μέσω της καθιέρωσης μίας παγκόσμιας γραμμής παραγωγής που άρθρωσε την εργασία των υπόδουλων και των μισθωτών εργατών, με τρόπους που “προεικόνιζε την παρούσα καπιταλιστική χρήση των Ασιατών, Αφρικανών και Λατινοαμερικάνων εργατών ως πάροχων “φτηνών” “καταναλωτικών” αγαθών (που φθηναίνουν από τα τάγματα θανάτου και την στρατιωτική βία) για τις “αναπτυγμένες” καπιταλιστικές χώρες (ο.π). Δεύτερον,

ο μητροπολιτικός μισθός έγινε το όχημα μέσω του οποίου τα αγαθά που παράγονται από τους υπόδουλους εργάτες πήγαιναν στην αγορά, και η αξία των προϊόντων της σκλαβωμένης εργασίας πραγματοποιούνταν. Με αυτόν τον τρόπο, όπως και με την τοπική γυναικεία εργασία, η ενσωμάτωση της υπόδουλης εργασίας στην παραγωγή και την αναπαραγωγή της μητροπολιτικής εργατικής δύναμης θεμελιώθηκε παραπέρα, και ο μισθός επαναπροσδιορίστηκε περισσότερο ως ένα εργαλείο της συσσώρευσης, δηλαδή, ως το επίπεδο για την κινητοποίηση όχι μόνο της δουλειάς των εργατών που πληρώνονται από αυτόν, αλλά επίσης για τη δουλειά ενός πλήθους εργατών που κρύβονται από τη συσσώρεση, λόγω των άμισθων συνθηκών της εργασίας τους (ο.π).

Προκειμένου να συλλάβουμε το δεσμό ανάμεσα στην παραγωγή και την αναπαραγωγή μέσα στο πλαίσιο της ανάλυσης μας για τον καπιταλισμό και της πλανητικής του διάστασης, πρέπει να επεκτείνουμε τη φόρμουλα 1 για να κάνουμε σαφή και ορατή τη διαδικασία της συμπαραγωγής που λαμβάνει τη μορφή της καπιταλιστικής συσσώρευσης.

Η καπιταλιστική συσσώρευση είναι πιθανή αν...

Όπως και πριν, στην φόρμουλα 3 ακολουθούμε τον Μαρξ και αναπαριστούμε το χρηματικό κεφάλαιο με το Χ, ενώ το ποσό της αξίας του εμπορευματικού κεφαλαίου – δηλαδή το κβάντο του χρήματος και των εμπορευμάτων που κατανοούνται ως στιγμές της αυτο-επέκτασης του κεφαλαίου – αναπαρίσταται εδώ με το Ε. Εδώ ωστόσο χρησιμοποιούμε επίσης το ΕΔ, αναπαριστώντας την εργατική δύναμη – μία δεδομένη άρθρωση ανθρώπινων εξουσιών, εξουσιών πάνω*, είτε υλικών είτε άυλων, και για οποιοδήποτε επίπεδο δεξιοτήτων, ικανότητας και πολυπλοκότητας εργασίας απαιτείται – που πωλείται στην αγορά εργασίας από τους μισθωτούς εργάτες. Το ΜΠ είναι τα μέσα παραγωγής, δηλαδή τα άλλα "θρύμματα της φύσης" που χρησιμοποιούνται στη διαδικασία της παραγωγής, είτε ως πρώτες ύλες είτε ως αποτέλεσμα περισσότερο περίπλοκης διαδικασίας μετασχηματισμού μέσω της κοινωνικής παραγωγής: εργαλεία, μηχανές, κομπιούτερ, κτίρια, και λοιπά. Τα μέσα παραγωγής και οι εργατικές δυνάμεις έρχονται μαζί στην διαδικασία παραγωγής (...Π...) που δεν είναι τίποτα άλλο – από την οπτική των ανθρώπινων υποκειμένων που συμμετέχουν – από μία αισθητηριακή διαδικασία των πρακτικών της ζωής, στην οποία καταναλώνεται ανθρώπινη ενέργεια (μυαλό, μύες και νεύρα, όπως θέτει το κλασικό μαρξικό κείμενο) μέσω μιας ποικιλίας συναισθηματικών καταστάσεων και οδηγείται από μία ποικιλία συχνά συγκρουόμενων αξιακών πρακτικών.

Η παραγωγική διαδικασία τελειώνει με νέα εμπορεύματα Ε' που παράγονται, τα οποία ο ιδιοκτήτης τους θα τα ρίξει στην αγορά με την ελπίδα να τα πουλήσει και να τσεπώσει το χρήμα Χ' και το κέρδος ΔΧ όπως και πριν.

3. Χ – Ε {ΕΔ, ΜΠ}... Π... Ε' – Χ'

Το κύκλωμα του κεφαλαίου που απεικονίζεται στη Φόρμουλα 3 δεν πρέπει να λαμβάνεται ως απεικόνιση του τι πραγματικά συμβαίνει σε ένα δεδομένο χρόνο, αλλά απλά ως η ακολουθία των συνθηκών που είναι αναγκαίες για το κεφάλαιο – ως μία συγκεκριμένη μορφή της ανθρώπινης συμπαραγωγής – για να αναπαράγει τον εαυτό του σε μεγαλύτερη κλίμακα. Προκειμένου να το πετύχει, κάθε στιγμή πρέπει να μεταμορφωθεί σε κάποια άλλη. Το κεφάλαιο αναπαράγει τον εαυτό του μόνο εάν η προηγούμενη φάση επιτυγχάνεται. Όταν αποτυχαίνει, υπάρχει μία κρίση.[2] Επομένως, η διαδικασία της αξιοποίησης – η πραγματική φάση της παραγωγής (...Π...) στην οποία οι ενέργειες της ζωής επεκτείνονται στη μορφή της ζωντανής εργασίας μέσω όπως θα δούμε συγκρουόμενων αξιακών πρακτικών – *προϋποθέτει* το γεγονός πως το κεφάλαιο είναι ικανό να βρει εργάτες, που θέλουν και είναι σε θέση να πουλήσουν την εργατική τους δύναμη και να προμηθεύσουν μία δεδομένη ομάδα δεξιοτήτων. Η φάση της πραγματοποίησης Ε' – Χ' προϋποθέτει πως η ενεργή ζωντανή εργασία έχει εξαχθεί από τους εργάτες και έχει αντικειμενοποιηθεί στη μορφή της χρηματικής αξίας. Η φάση της αγοραπωλησίας Χ – Ε προϋποθέτει, πως το χρήμα είναι συγκεντρωμένο ως συσσωρευμένος πλούτος, είναι διαθέσιμο και πετιέται μέσα στη διαδικασία ως επένδυση. Το συνολικό κύκλωμα του κεφαλαίου επομένως που αναπαρίσταται στη διαδοχική διαδικασία του, μας λέει τι *πρέπει* να συμβεί εάν το κεφάλαιο πρόκειται να αναπαραχθεί σε ολοένα

*powers το όρος που χρησιμοποιεί ο Holloway – σημείωση του μεταφραστή

και μεγαλύτερη κλίμακα, εάν η ανάπτυξη πρόκειται να προχωρήσει. Δεν μας λέει τι θα γίνει στην πραγματικότητα.

Όντως καθεμία από αυτές τις φάσεις στην γενική φόρμουλα όχι μόνο δεν βρίσκεται και κατασκευάζεται εγκαίρως, αλλά κατασκευάζεται μέσω της πάλης κι επομένως είναι ανοιχτή στην πιθανότητα της ρήξης, της κρίσης ή της συμφόρησης. Όπως έχουν δείξει οι Bell & Cleaver (2002), κάθε στιγμή του κυκλώματος του κεφαλαίου είναι μία στιγμή πάλης που, εξαρτώμενη από την ένταση, τη σύνθεση και την οργανωτική της έκταση, μπορεί να *κυκλοφορήσει* σε άλλες στιγμές και να έχει αντίκτυπο στο ρυθμό και τη μορφή της συσσώρευσης του κεφαλαίου.

Έτσι για παράδειγμα, οι αγώνες για τους μισθούς επηρεάζουν την κερδοφορία, όπως κάνουν και οι αγώνες για τον χρόνο εργασίας και για τους ρυθμούς στην ...Π... . Η επένδυση Χ – Ε εξαρτάται από τις προσδοκίες κέρδους, που με τη σειρά τους εξαρτώνται από το συνδυασμό των παλιότερων κερδών, “τη σχέση κόστους-αποτελεσματικότητας” της αναμενόμενης ικανότητας να εξαχθεί εργασία από τους εργάτες σε σχέση με κάποιους άλλους σε άλλο μέρος κατά τη διάρκεια της στιγμής ...Π... . Εξαρτώμενο από τα διαφορετικά πλαίσια στα οποία το κύκλωμα του κεφαλαίου λειτουργεί, η προσδοκία κέρδους και επένδυσης επίσης εξαρτάται από το αν κάνει τους εργάτες να αποδεχτούν νέες αναδιαρθρώσεις και περικοπές θέσεων εργασίας, από την ικανότητα να κάνει αποδοτική ως προς το κόστος την εξαγωγή πρώτων υλών, από την ικανότητα να αυξάνει την κοινωνική παραγωγικότητα χτίζοντας υποδομές που μπορεί να αμφισβητούνται από περιβαλλοντολογικές ομάδες, και λοιπά. Με τη σειρά της, η στιγμή της πραγματοποίησης του Ε – Χ' εξαρτάται από την ικανότητα να πουλήσει, που εξαρτάται επίσης τόσο από την αγοραστική δύναμη, και επίσης από τους αγώνες ανάμεσα σε ανταγωνιστικά κεφάλαια. Τα τελευταία με τη σειρά τους είναι μια αντανάκλαση της διαφορικής ικανότητας των ατομικών κεφαλαίων να μετατρέψουν τους εργάτες τους σε αντικείμενα παραγωγής (αντικείμενα αναδιάρθρωσης που αυξάνει την παραγωγικότητα, ή αντικείμενα μείωσης μισθών), της διαφορικής ικανότητας τους να πειθαρχούν στις εντολές πάνω στη ζωντανή τους εργασίας. Η φόρμουλα 3 επομένως συνεπάγεται πως η κεφαλαιοκρατική συσσώρευση, προκειμένου να συμβεί, *απαιτεί στρατηγική παρέμβαση* για να υπερβεί την εγγενή κρίση κάθε στιγμής της. Η σύγκρουση ανάμεσα σε αυτές τις στρατηγικές παρεμβάσεις και τις σκόπιμες δράσεις βασίζονται στις αξιακές πρακτικές του κεφαλαίου, και οι αξιακές πρακτικές των συμπαραγωγών που λειτουργούν στην αντίθετη κατεύθυνση είναι αυτό που ο Μαρξ αποκάλεσε ταξική πάλη, και οδηγεί σε αυτό που αναφέρεται ως ο “νόμος της αξίας” (Κεφάλαιο 13), αν και, όπως θα δούμε, τίποτα αιτιοκρατικό δε θα έπρεπε να συνεπάγεται σε αυτόν τον “νόμο”.

... περισσότερα εάν...

Το χρηματικό κύκλωμα του κεφαλαίου του Μαρξ ωστόσο διαχωρίζεται από αυτό που έχουμε δει ως κεντρικό στοιχείο της καπιταλιστικής παραγωγής, ουσιαστικά την εργασία της αναπαραγωγής της εργατικής δύναμης, που είναι κυρίως άμισθη. Ο Cleaver (1979), στη βάση της διορατικότητας των Dalla Costa & James (1972), αναπαριστά τη διαδικασία της αναπαραγωγής της εργατικής δύναμης ως ένα κύκλωμα που συζευγνύεται στο χρηματικό κύκλωμα του κεφαλαίου. Με αυτόν τον τρόπο, είναι πιθανό να οπτικοποιήσουμε και να προβληματοποιήσουμε τη σχέση ανάμεσα στην εργασία

της αναπαραγωγής και της διαδικασίας αξιοποίησης του κεφαλαίου, κι επίσης τη στρατηγική σημασία που έχουν οι αγώνες στην αναπαραγωγή σε σχέση με ολόκληρα τα συζευγμένα κυκλώματα.[3] Αυτό απεικονίζεται στη φόρμουλα 4, όπου ένα κύκλωμα της αναπαραγωγής γράφεται πάνω από το χρηματικό κύκλωμα του κεφαλαίου.

4. ΕΔ – Χ – Ε ...Δ*... ΕΔ*

Χ – Ε {ΕΔ,ΜΠ}...Π...Ε' – Χ

Στο κύκλωμα της αναπαραγωγής το χρήμα (Χ) που αποκτάται σε αντάλλαγμα της εργατικής δύναμης (ΕΔ) χρησιμοποιείται για να αγοράσει εμπορεύματα (Ε). Τα εμπορεύματα ωστόσο χρειάζεται να υποβληθούν σε επεξεργασία από το νοικοκυριό μέσω της δαπάνης για την αναπαραγωγή της εργασίας Δ*. Αυτή η δαπάνη της αναπαραγωγής της εργασίας επιτρέπει τη φυσική και την ψυχολογική αναπαραγωγή της εργατικής δύναμης (ΕΔ* = αναγεννημένης εργατικής δύναμης), η οποία μπορεί έπειτα να πωληθεί ξανά στους καπιταλιστές.

Δεν χρειάζεται να πούμε πως η παραγωγή της εργατικής δύναμης δεν είναι το μοναδικό πράγμα που συνεχίζεται σε αυτό το κύκλωμα. Ενώ αναπαράγουμε σώματα, μυαλά και πνεύματα στις πολλές όψεις τους, επίσης αναπαράγουμε και βασιζόμαστε σε αξιακές πρακτικές άλλες από αυτές του κεφαλαίου. Είτε στη συγγένεια, ή στη φιλία ή σε άλλα δίκτυα, οι κοινωνικές σχέσεις, οι επιθυμίες και οι εικόνες (ανα)παράγονται εκ νέου μέσω των συμπαραγωγικών διαδικασιών, που *μόνο σε ορισμένους βαθμούς* είναι συζευγμένες με το κεφάλαιο καθώς αναπαράγει την εργατική δύναμη με ορισμένα χαρακτηριστικά. Την ίδια στιγμή, υπάρχει μεγάλο μέρος της αναπαραγωγής των σωμάτων μας που είναι πέρα και, στην πραγματικότητα, σε αντίθεση με το να υπάρχουν ως εργατική δύναμη για το κεφάλαιο. Για παράδειγμα, παρά τις αυξητικές πιέσεις που αντιμετωπίζουν οι γονείς για να κάνουν τα παιδιά τους ανταγωνιστικά στους βαθμούς προκειμένου να ανταποκριθούν στις δεξιότητες και τα εκπαιδευτικά στάνταρτς που τα εκπαιδεύουν για να "ανταγωνιστούν στην παγκόσμια οικονομία", δεν μπορώ να ανάγω τις εξελισσόμενες πρακτικές των σχέσεων που "εμείς" ως γονείς οφείλουμε στα παιδιά μας όσον αφορά την αναπαραγωγή της εργατικής δύναμης, και της διευκόλυνσης της σύνδεσης του μέλλοντος τους στους ρυθμούς, το νόημα της εποχής και το χαρτοφυλάκιο δεξιοτήτων που είναι αναγκαία για να επιβιώσουν σε μία κοινωνία με το χρήμα στο κέντρο της. Μέσω των παιχνιδιών που παίζουμε μαζί τους, τις ιστορίες που τους διαβάζουμε, τις σιωπές στις οποίες μας παρατηρούν να αλληλοδρούμε με τον κόσμο, επίσης αναπτύσσουν δεξιότητες, ορίζοντες και αξίες ενάντια στις οποίες, με τους τρόπους τους, θα είναι αυτές που θα μετρήσουν τις αξιακές πρακτικές του κεφαλαίου.

Για να πάμε πίσω στο κύκλωμα της αναπαραγωγής, αυτό δεν μας λέει ποιος εκτελεί αυτή την εργασία της αναπαραγωγής, αν και μέσα στις κυρίαρχες πατριαρχικές σχέσεις ανάμεσα στα φύλα, οι γυναίκες κάνουν το μεγάλο όγκο αυτής της εργασίας. Σε κάθε περίπτωση, τα διασυνδεδεμένα κυκλώματα του κεφαλαίου, που περιγράφηκαν στη φόρμουλα 4 μας δίνουν μόνο

ένα ευρύτερο θεωρητικό πλαίσιο, για να εννοιολογήσουμε τη σύνδεση ανάμεσα στην εργασία αναπαραγωγής και τη συσσώρευση του κεφαλαίου. Το πάνω κύκλωμα μπορεί να χρησιμοποιηθεί αρχικά για να απεικονίσει άλλες μορφές άμισθης εργασίας, όπως η φοιτητική εργασία. Ο καπιταλισμός, μετά από όλα, "είναι το πρώτο παραγωγικό σύστημα όπου τα παιδιά των εκμεταλλευομένων, πειθαρχούνται και εκπαιδεύονται σε θεσμούς οργανωμένους και ελεγχόμενους από τις κυρίαρχες τάξεις." (Dalla Costa and James 25 1972:25). Εδώ, η ροή του χρήματος από τα κάτω προς τα πάνω του κυκλώματος μπορεί να πάρει τη μορφή των μεταβιβάσεων (φοιτητικές επιχορηγήσεις) ή απλά να διαγραφεί με την κατάργηση των φοιτητικών επιχορηγήσεων, ενώ η διαδικασία της παραγωγής Δ* (δαπάνης αναπαραγωγής της εργασίας) αναπαριστά τη διαδικασία της παραγωγής αυτού που οι οικονομολόγοι αποκαλούν "ανθρώπινο κεφάλαιο". Επίσης, το χρονικό πλαίσιο που απαιτείται για να παράγεται το ανθρώπινο κεφάλαιο μέσω της σχολικής εργασίας, μπορεί να επεκταθεί πέρα από την χρονική περίοδο που υποτίθεται στη φόρμουλα 4. Πρέπει επίσης να παρατηρήσουμε πως, όπως όλες οι παραγωγές είναι μορφές κοινωνικής συνεργασίας, έτσι είναι και η αναπαραγωγή της εργατικής δύναμης. Η καπιταλιστική συνεργασία ωστόσο, δομείται μέσω της μισθωτής ιεραρχίας. Για παράδειγμα, οι αυξανόμενες πιέσεις στα παιδιά για να εκτελέσουν τα δεδομένα *μετρήσιμα* στάνταρντς στα σχολεία καθώς ανταγωνίζονται για τους πόρους, μεταβιβάζονται στους γονείς που συνεπιλέγονται ως άμισθοι δάσκαλοι.[4] Όπως το θέτει ο Frank Furedi, "από την πρώτη μέρα στο δημοτικό, λένε [στους γονείς] πως η επίδοση των παιδιών τους συνδέεται στενά με το πόσο υποστήριξη παίρνουν στο σπίτι. Σε μια απέλπιδα προσπάθεια να βελτιώσουν τα στάνταρτς της εκπαίδευσης, η ανησυχία των παιδιών για τα παιδιά τους χειραγωγείται για να τους καταστήσει άμισθους δασκάλους" (Furedi 2006: 28).[5]

Ενώ η ανάλυση του Μαρξ μας επιτρέπει να βάλουμε στο κέντρο ό,τι η επικρατούσα τάση των οικονομικών καθιστά αόρατο (την εργασία της παραγωγής), αυτή η τροποποίηση του κυκλώματος του κεφαλαίου του Μαρξ μας επιτρέπει να ρίξουμε φως σε μια άλλη μαζική ανθρώπινη δραστηριότητα, που καθίσταται αόρατη από τις επικρατούσες τάσεις των οικονομικών (και της επικρατούσας τάσης του Μαρξισμού!): την άμισθη εργασία. Αντίστοιχα, ενώ η μαρξική ανάλυση του κυκλώματος του κεφαλαίου δείχνει πως η γενεαλογική στιγμή της περίφραξης των πόρων από τις κοινότητες είναι κοινή (πρωταρχική συσσώρευση), η γενεαλογική στιγμή του κυκλώματος της αναπαραγωγής της εργατικής δύναμης είναι η περίφραξη του σώματος. Είναι αυτή η συγκεκριμένη μορφή περίφραξης που τελικά βρίσκεται στη ρίζα της σύστασης της συμπαραγωγής ως διαιρεμένης σε μία "ιδιωτική" και μία "δημόσια" σφαίρα.

Η φόρμουλα 4 δίνει έμφαση στο γεγονός πως και η μισθωτή και η άμισθη εργασία είναι στιγμές της κεφαλαιακής ακολουθίας μετασχηματισμού και επομένως γίνονται συμπληρωματικοί στόχοι των καπιταλιστικών στρατηγικών, πεδία για της αξιακές πρακτικές του κεφαλαίου και τους αξιακούς αγώνες. Επίσης προτείνει πως η εργατική μέρα του κεφαλαίου ήταν 24/7 πολύ πριν την ανάδυση του μεταφορντισμού και της "άυλης" ή "γνωστικής" εργασίας. [6]

Επομένως, οι στρατηγικές του κεφαλαίου στην πλευρά της αναπαραγωγής, όπως η μορφή του εκπαιδευτικού συστήματος ή το επίπεδο της αύξησης του πληθυσμού, ή η μορφή και το μέγεθος της επένδυσης στις δημόσιες υπηρεσίες – στρατηγικές που περνούν μέσω της πειθαρχίας

και τον έλεγχο πραγματικών σωμάτων ή για το θέσουμε με τους όρους του Φουκώ (1981:135-45) αυτό που ορίζει ως σφαίρα της *βιοπολιτικής* – είναι συμπληρωματικές σε στρατηγικές στην πλευρά της παραγωγής για τον προσδιορισμό σε ποιους τομείς θα προωθηθεί ή θα ρυθμιστεί ο κοινωνικός μισθός. Από την άλλη πλευρά, οι μειώσεις στους κοινωνικούς μισθούς και τις μεταβιβάσεις στις οικογένειες, συνοδευόμενες από μία αύξηση σε μεταβιβάσεις και επιδοτήσεις στις εταιρείες, έχει τη διπλή επίδραση της αναδόμησης της παραγωγικής και αναπαραγωγικής εργασίας. Το ίδιο, οι αγώνες σε ένα κύκλωμα μπορούν και συχνά θα κυκλοφορήσουν στο άλλο, ή προσδιορίζουν ένα σημείο αντίστασης σε μία στρατηγική που ξεκίνησε στο άλλο, όπως για παράδειγμα, οι γυναικείοι αγώνες στην Ευρώπη και στις ΗΠΑ το '60, που, μέσω της διατάραξης και της ανατροπής του μικρό-κράτους της πατριαρχικής οικογένειας, έχουν επίσης ταρακουνήσει το συνολικό κοινωνικό οικοδόμημα που διευκόλυνε τη συσσώρευση του κεφαλαίου. Αυτό μέσω της απειλής της αναπαραγωγής των ανδρών εργατών με συγκεκριμένες μορφές και ρουτίνες, που έπειτα συνέβαλλαν στο ταρακούνημα της “κοινωνικής ειρήνης”, που βασιζόταν στη συλλογικά διαπραγματευτική αύξηση των μισθών και την παραγωγικότητα των συνδικαλισμένων εργατών της Φορντικής συμφωνίας.

Είναι επίσης σημαντικό να προβλέψουμε πως στη σύγχρονη νεοφιλελεύθερη εποχή του παγκόσμιου κεφαλαίου, οι πειθαρχικοί μηχανισμοί που ρυθμίζουν την κοινωνική συνεργασία μέσω των αγορών επίσης διαχέουν αυξανόμενα τη σφαίρα της άμισθης εργασίας, ειδικά μέσω του πειθαρχικού ρόλου του διεθνή χρηματοοικονομικού τομέα στον παγκόσμιο Βορρά και του χρέους στον παγκόσμιο Νότο. Όντως, ο διεθνής ανταγωνισμός σε κάθε κλίμακα του κοινωνικού πράττειν δεν είναι δυνατός *μόνο* από τη ρεζέρβα των άμισθων εργατών που κάνουν την εργασία της αναπαραγωγής στο παγκόσμιο εργοστάσιο. Επίσης, οι ανταγωνιστικές σχέσεις με τον άλλο, σε διαφορετικές κλίμακες της κοινωνικής δράσης συγκροτούνται αυξητικά ως *βιοπολιτικός* ανταγωνισμός, δηλαδή, υπόκεινται στη διακυβέρνηση του σώματος που κατανοείται χαλαρά (βλέπε ερωτήματα για τη δημογραφία, την υγεία, την εκπαίδευση, το περιβάλλον) δηλαδή είναι διαφορική, μία διακυβέρνηση που προσπαθεί να αρθρώσει και να συζεύξει τις ανάγκες και τις επιθυμίες, που αναδύονται από μία ιδιαίτερη για κάθε τόπο ταξική σύνθεση, στις ανάγκες της ανταγωνιστικής μάχης.

ΜΙΣΘΩΤΗ ΚΑΙ ΑΜΙΣΘΗ ΕΡΓΑΣΙΑ ΚΑΙ Η ΣΦΑΙΡΑ ΤΟΥ ΑΟΡΑΤΟΥ

Όταν κοιτάμε στη διαίρεση ανάμεσα σε παραγωγική και αναπαραγωγική εργασία, χρηματική και μη-χρηματική, μισθωτή και άμισθη, τότε κοιτάμε σε μία κοινωνικά κατασκευασμένη διαίρεση του πράττειν που διατέμνει το κοινωνικό σώμα. Από την προοπτική της συντήρησης του κοινωνικού σώματος, της ικανοποίησης των αναγκών και τις ακόλουθες επιθυμίες, αυτή η διαίρεση απλά δεν είναι λογική, είναι “τρελή, εάν όχι δηλητηριώδης, και παράγεται και συντηρείται μόνο λόγω της άσκησης της εξουσίας, που οδηγεί στο διαχωρισμό καθώς και στην αναπαραγωγή και τη συντήρηση του διαχωρισμού σε διαφορετικούς βαθμούς.

Όταν το βλέπουμε από την προοπτική των αξιακών πρακτικών που είναι διακριτές από το

κεφάλαιο, και ριζώνουν στις ανάγκες και τις επιθυμίες της παραγωγής των σωμάτων – του παιχνιδιού με τα παιδιά και της συμβολής στην προετοιμασία του φαγητού – καθώς και στην αναπαραγωγή της "κοινότητας" – καθώς παίζουν ένα μουσικό όργανο σε ένα γάμο, σχεδιάζουν ένα μέρος του software ή καθορίζουν μια σιδηροτροχιά. Σε όλες αυτές τις περιπτώσεις, για να παραφράσουμε τον Μαρξ, απαλλοτριώνουμε την παραγωγή της φύσης με μία μορφή που προσαρμόζεται στα θέλω μας (Marx 1976a: 171-3). Από την προοπτική των "αξιών χρήσης" επομένως, όλα αυτά είναι συμβολές στο βιοπορισμό μιας ευρύτερα προσδιορισμένης κοινότητας. Αλλά από την προοπτική της "ανταλλακτικής αξίας" , από την προοπτική χρήσης αξιών που παράγονται για το σκοπό/τέλος της δημιουργίας χρήματος, η μορφή της παραγωγής προσαρμόζεται στα θέλω του κέρδους.

Η προσαρμογή είναι μία διαδικασία μέσω της οποίας οι βιολογικές ή οι κοινωνικές οργανώσεις γίνονται ικανές για ορισμένους σκοπούς, ταιριάζουν σε συγκεκριμένες καταστάσεις. Στη βιολογία, η διαδικασία της προσαρμογής γενικά κατανοείται με φυσιολογικούς ή εξελικτικούς όρους.

Στην πρώτη περίπτωση, αναφέρεται στην προσαρμογή των ζωντανών οργανισμών στο περιβάλλον (συμπεριλαμβάνοντας άλλους ζωντανούς οργανισμούς) μέσα στη διάρκεια της ζωής ενός οργανισμού. Στην δεύτερη περίπτωση, αναφέρεται αντίθετα στην προσαρμογή ενός πληθυσμού σε μερικές γενιές. Για τους σκοπούς μας εδώ, η διαδικασία της προσαρμογής των μορφών της παραγωγής και της συνεργασίας στα θέλω του κέρδους είναι επίσης διαδικασία *συγκρότησης* του αόρατου, γιατί, στη διαδικασία της προσαρμογής, κάτι πρέπει να χαθεί. Και αυτό το κάτι είναι συχνά κάτι *αξίας* για τους ίδιους τους παραγωγούς, αλλά όχι κεντρικό, ή ακόμα και αντίθετο, στην παραγωγή των καπιταλιστικών αξιών. Αυτό που χάνεται, ωστόσο, δεν εξαφανίζεται από το πρόσωπο της γης, απλά γίνεται *αόρατο* στους καπιταλιστικούς λόγους και τις αξιακές πρακτικές που κατασκευάζουν τον κόσμο και, *στο βαθμό* που η κανονικοποίηση και η φυσικοποίηση αυτών των πρακτικών εκτείνεται στους συμπαραγωγούς, είναι αόρατη στους ίδιους τους συμπαραγωγούς. Αυτή η συνθήκη της αορατότητας των κοινωνικών υποκειμένων, των πρακτικών της ζωής, των φιλοδοξιών και των ζώντων βιωμάτων είναι μία αναγκαστική συνθήκη για την αυτοσυντήρηση του κεφαλαίου. Από τη στιγμή που για το κεφάλαιο οτιδήποτε αξίας έχει μία ετικέτα τιμής, και αφού ο καπιταλισμός είναι ένα υποσύστημα της συμπαραγωγής, η αναγνώριση πως η αξία κάποιου πράγματος δεν εξαρτάται από την ετικέτα της τιμής μπορεί μόνο να μεταστραφεί σε μία προσυνθήκη της εμπορευματοποίησης του και/ή σε μία αόρατη (δηλαδή, μη-χρηματική) άρθρωση στο σύστημα των εμπορευμάτων.

Υπάρχουν ίσως τρεις σχετιζόμενοι χώροι του αόρατου όταν κοιτάμε στην κοινωνική συμπαραγωγή μέσω των ματιών των αξιακών πρακτικών του κεφαλαίου, αλλά χωρίς να χάνουμε την προοπτική *άλλων* αξιών: το πράττειν για το οποίο δεν υπάρχει αντίστοιχη χρηματική αξία που να πηγαίνει στους πράττοντες, δηλαδή η άμισθη εργασία που ορίζει την εκμετάλλευση· η ζωντανή εμπειρία της συμπαραγωγής· και οι πραγματοποιημένοι, επιθυμητοί ή φαντασιακοί εναλλακτικοί τρόποι συμπαραγωγής και οι αντίστοιχες κοινωνικές σχέσεις.

Διαίρεση ανάμεσα σε μισθωτή και άμισθη εργασία.

Για να ξεκινήσουμε με την πρώτη, η διαίρεση ανάμεσα σε μισθωτές και άμισθες δραστηριότητες, ανάμεσα σε δημόσιο και ιδιωτικό, ανάμεσα στην εργασία για λεφτά και "στον ελεύθερο χρόνο σου", ανάμεσα σε παραγωγή και αναπαραγωγή, ανάμεσα σε εργασία και οικιακή εργασία, ανάμεσα σε αυτό που αξίζει για το κεφάλαιο μέσω της αντίστοιχης ετικέτας τιμής και σε αυτό που δεν αξίζει, είναι η πραγματική υλική βάση στην οποία ο χώρος του αόρατου δηλαδή η βάση της καπιταλιστικής εκμετάλλευσης κατασκευάζεται. Γιατί, ακολουθώντας τον Μαρξ, όπως είναι αλήθεια πως η υπεραξία είναι αόρατη στην αξία που εξάγεται από την εργασία των μισθωτών εργατών και απαλλοτριώνεται στη μορφή του κέρδους, είναι επίσης αλήθεια πως οι μισθωτοί εργαζόμενοι χρειάζεται να αναπαράγονται, και αυτό συνεπάγεται πως επίσης αναγκάζονται να έχουν πρόσβαση στα προϊόντα της εργασίας *άλλων*. Το γεύμα τους ετοιμάζεται, τα ρούχα τους πλένονται, η υγεία τους διατηρείται χάρη στους αόρατους, αντικειμενοποιημένους εργάτες. Αυτό ήταν αλήθεια "χθες", στο αποκορύφωμα της γυναικείας περίφραξης στα πατριαρχικά νοικοκυριά, όπως είναι αλήθεια και "σήμερα" στα εδάφη μετά το γυναικείο απελευθερωτικό κίνημα. Οι μορφές είναι διαφορετικές, και η σημερινή μορφή είναι αρκετά μυστικοποιημένη.

Η χθεσινή ιστορία, στο βαθμό που οι ευρωπαϊκές ρίζες του κεφαλαίου θεωρούνται, αλλά είναι ακόμα και σήμερα παρούσες σε μία ποικιλία διαφορετικών πλαισίων και μορφές[7] - είναι αρκετά απλή, όπως έχουμε δει σύντομα στο τελευταίο κεφάλαιο. Βασίζεται στο κυνήγι μαγισσών που σκοτώνει γυναίκες και εξατμίζει το ρόλο τους στις κοινότητες, κι επομένως στερεί τα κινήματα των Ευρωπαίων χωρικών για την υπεράσπιση των κοινών από τις πλέον θερμές αγωνίστριες, τις γυναίκες. Επίσης άνοιξε την πόρτα σε νέους τρόπους του πράττειν, αυτού που αυτές οι γυναίκες έπρατταν, επομένως συγκρότησε νέες κοινωνικές σχέσεις. Για παράδειγμα, μέσω των αιώνων, η θεραπεία και η μαιευτική έγιναν επαγγέλματα και βιομηχανοποιήθηκαν στην βιομηχανία υγείας. Μία διαδικασία που ήταν κύρια κομμουναλιστική και εύθυμη αντικαταστάθηκε από μία, που είναι κύρια ανταγωνιστική και κερδοσκοπική. Ένας χορός άμεσων κοινωνικών σχέσεων, ανταλλαγών δώρων που αλληλοτροφοδοτούνταν μεταξύ τους και συγκροτούσαν ταυτότητες και ιστούς, γυναικών διαφορετικών γενεών, αντανακλώντας και μοιράζοντας τα βιώματα της τεκνοποίησης και της ανατροφής των παιδιών, δημιουργώντας μία γνώση ενδυνάμωσης τους, αντικαταστήθηκε από μία τάξη που σχηματίστηκε από διαδικασίες, την ιεραρχία γιατρού-ασθενή, τις απομονωμένες και αποδυναμωμένες γυναίκες, τις παγκόσμιες εμπορικές αλυσίδες, λίστες αναμονής και "θεραπευτικά" εμπορεύματα, που παράγονται για το κέρδος και περιφράσσονται από φονικές πατέντες. Αυτό δεν σημαίνει ότι πρέπει να θυμόμαστε ρομαντικά το παρελθόν, ούτε να απορρίπτουμε εκ των προτέρων την αξία χρήσης της νεωτερικής ιατρικής. Αλλά αφού η τελευταία αναπτύχθηκε μέσω εξαναγκαστικών πειραμάτων σε ανυπότακτα σώματα, και σήμερα τους φόρεσαν τον ζουρλομανδύα με μορφές συμβατές με τις κερδοσκοπικές και προσοδοθηρικές δραστηριότητες των γιγάντιων φαρμακευτικών εταιρειών, είναι που η άκριτη αποδοχή του τωρινών κυρίαρχων τάσεων στις πρακτικές "θεραπείας" εξαρτώνται από τη ρομαντικοποίηση του παρόντος.

Μέσω των μετασχηματισμών αυτών, γεννήθηκε η δυτική πατριαρχική οικογένεια, το κλασικό μοντέλο που περίφραξε τις γυναίκες στο σπίτι, και κατασκεύασε την ανθρωπινότητα τους

μέσα στην σφαίρα εγκλεισμού τους. Η πατριαρχία φυσικά είναι πολύ παλιότερη από τους τρεις αιώνες καπιταλιστικής ηγεμονίας. (Mies 1998). Ωστόσο, είναι μόνο ως εργαλείο της απεριόριστης δημιουργίας κέρδους και των αντίστοιχων αξιακών πρακτικών, όπου συναντούμε τις γενικές πρακτικές απαλλοτρίωσης και διεύθυνσης των παραγωγικών δυνάμεων των ίδιων των γυναικών, των ίδιων των σωμάτων τους, που δημιουργεί μια νοικοκυρεμένη διαίρεση της εργασίας, έναν νοικοκυρεμένο εγκλεισμό ρόλων. Οι συνέπειες αυτού είναι ξεκάθαρες:

Στο βαθμό που οι γυναίκες αποκόπηκαν από την άμεση κοινωνικοποιημένη παραγωγή και απομονώθηκαν στο σπίτι, τους αρνήθηκαν όλες τις πιθανότητες της κοινωνικής ζωής έξω από τη γειτονιά, και επομένως τους αρνήθηκαν την κοινωνική γνώση και την κοινωνική εκπαίδευση. Όταν οι γυναίκες στερήθηκαν την ευρεία εμπειρία της συλλογικής οργάνωσης και του σχεδιασμού των βιομηχανικών και άλλων μαζικών αγώνων, τους αρνήθηκαν μία βασική πηγή της εκπαίδευσης, την εμπειρία της κοινωνικής εξέγερσης. Και αυτή η εμπειρία είναι κύρια η εμπειρία της μάθησης των δικών σου ικανοτήτων, δηλαδή, της δύναμης σου, και των ικανότητων, της δύναμης, της τάξης σου. Επομένως η απομόνωση από την οποία οι γυναίκες υπέφεραν έχει επιβεβαιώσει στην κοινωνία και στις ίδιες το μύθο της γυναικείας ανικανότητας. (Dalla Costa and James 1972: 29-30)

Αυτή η “πρωτόγνωρη οικονομική διαίρεση των φύλων,... πρωτόγνωρη οικονομική επινόηση της οικογένειας.... πρωτόγνωρος ανταγωνισμός ανάμεσα στις οικιακές και τις δημόσιες σφαίρες έκαναν την μισθωτή εργασία ένα αναγκαστικό παρεπόμενο της ζωής (Illich 1981:107). Επίσης μετέτρεψε τους άνδρες μισθωτούς εργάτες σε επιστάτες της οικιακής εργασίας, άμεσους εκμεταλλευτές, απαλλοτριωτές και διευθυντές της δραστηριότητας της αναπαραγωγής, που έπρεπε να συμμορφωθεί στις ανάγκες και τις επιθυμίες του ανδρικού σώματος ψυχολογικά και φυσιολογικά κατεστραμμένου από τους αυξητικούς ρυθμούς της μισθωτής εργασίας.[8] Αυτό σημαίνει πως η άμισθη εργασία της αναπαραγωγής που οι γυναίκες και, σήμερα, ένας αυξανόμενος αριθμός ανδρών εκτελούν πρέπει να θεωρηθεί ως παραγωγή αξίας για το κεφάλαιο, και όχι μόνο ως αξίας χρήσης. [9] Σε αυτό το πλαίσιο, οι αγώνες των γυναικών στο σπίτι επομένως οδήγησαν σε μία άμεση πρόκληση στην ικανότητα του κεφαλαίου να συσσωρεύει, διακόπτοντας το συγχρονισμό ανάμεσα στα κυκλώματα της καπιταλιστικής παραγωγής και σε εκείνα της αναπαραγωγής, στέλνοντας κύματα άρνησης, ανυποταξίας και συστατικών επιθυμιών από το ένα κύκλωμα στο άλλο. (Bell and Cleaver 2002)

Η σημερινή ιστορία δεν έχει αλλάξει στην ουσία, αλλά στη μορφή, μέσω της πλανητικής αναδόμησης της εργασίας της αναπαραγωγής σε νέες ιεραρχίες. Η ανταπόκριση του κεφαλαίου στους αγώνες των δυτικών γυναικών στις δεκαετίες του '60 και του '70 ενάντια στην οικιακή εργασία και η πρόκληση των οικογενειακών ρόλων, είχαν την ίδια επίδραση σε εκείνους τους αγώνες για υψηλότερους μισθούς και λιγότερες ώρες των μισθωτών εργατών στα εργοστάσια και τα γραφεία: παγκοσμιοποίηση, εξωτερίκευση και εξωτερική ανάθεση. Το αποτέλεσμα αυτού ήταν παρά το γεγονός πως στις περισσότερες δυτικές χώρες υπήρξε μία μέτρια αύξηση στην συμμετοχή

των ανδρών στην οικιακή εργασία και οι αγώνες των γυναικών συνέβαλλαν στο να βάλουν τους άνδρες και την αντίληψη τους για τον παραδοσιακό τους ρόλο σε κρίση, την ίδια στιγμή ο νεοφιλελεύθερος λόγος έχει προσφέρει σε πολλές γυναίκες μία καθαρή προσφορά: σταματήστε να πολεμάτε την απόσυρση των ανδρών από την οικιακή εργασία, και αντί για αυτό παραδώστε την υπεργολαβία της στην αγορά. Με αυτό τον τρόπο, παρουσιάστηκε το επιχείρημα, έχουμε μία κατάσταση τριπλής νίκης: οι γυναίκες που αναζητούν την επαγγελματική τους καταξίωση και υψηλά ανταγωνιστικές καριέρες, μπορούν να τις έχουν χωρίς να τα παρατήσουν επειδή έχουν παιδιά. Οι γυναίκες του παγκόσμιου νότου που έχουν πρόσβαση σε δουλειές, ακολουθώντας τα κύματα των νεοφιλελεύθερων περιφράξεων και αυξάνοντας την πόλωση του πλούτου, γίνονται ολοένα και πιο αναγκαίες. Τέλος, οι άνδρες δεν χρειάζεται να κάνουν περισσότερη οικιακή εργασία παρά το γεγονός ότι η ολοένα και μεγαλύτερη απαίτηση για μισθωτές εργασίες, αποτρέπει ακόμα και από τη θέληση να την κάνουν.

Επομένως ενώ τα κινήματα των γυναικών των δεκαετιών 60 και 70 πέτυχαν στο να αναδείξουν την απλήρωτη εργασία στο σημείο της αναπαραγωγής, δεν πέτυχαν να προκαλέσουν άλλες περιοχές του κοινωνικού πράττειν στο οποίο γινόταν εκμετάλλευση της εργασίας. Όντως, η νεοφιλελεύθερη επιλογή στους αγώνες των γυναικών είναι πολύ μακριά από τη “γυναικεία απελευθέρωση”, ή όντως, οποιαδήποτε απελευθέρωση. Στα τελευταία τριάντα χρόνια, όπως ο διεθνής καταμερισμός της μισθωτής εργασίας έχει αναδιαρθρωθεί για να συμπεριλάβει στην πληθυντικότητα των διευθυντικών μορφών του ελέγχου πάνω στην εργασία, από τον φορντισμό στην βιοτεχνική παραγωγή, από την νέα σκλαβιά στο μεταφορντισμό, έτσι και ο διεθνής καταμερισμός της *οικιακής εργασίας* ή της αναπαραγωγής της εργασίας λαμβάνει την πληθυντικότητα συχνά αλληλοσυσχετιζόμενων μορφών: από τα προμαγειρεμένα γεύματα που παράγονται από τους φτωχούς παράνομους μετανάστες στο Βορρά μέχρι την παιδική εργασία των αδερφάδων, που άφησαν πίσω στην πατρίδα, για τη φροντίδα των γηραιότερων και των νεότερων μελών της οικογένειας.

Όπως οι Barbara Ehrenreich και Arlie Russell Hochschild γράφουν στην δική τους εκδοτική συλλογή για την γυναικεία οικιακή και σεξουαλική εργασία στην παγκόσμια οικονομία,

ο πρώτος κόσμος αναλαμβάνει ένα ρόλο όπως αυτόν του αναχρονιστικού άνδρα στην οικογένεια – του χαϊδεμένου, με δικαιώματα, ανίκανου να μαγειρέψει, να καθαρίσει και να βρει τις κάλτσες του. Οι φτωχές χώρες αναλαμβάνουν ένα ρόλο όπως αυτόν της παραδοσιακής γυναίκας μέσα στην οικογένεια – υπομονετική, μια γυναίκα της φροντίδας και της ολιγάρκειας. Μία διαίρεση της εργασίας που οι φεμινίστριες κριτίκαραν όταν ήταν “τοπική” έχει τώρα μεταφορικά, γίνει παγκόσμια. (Ehrenreich and Hochschild 2002: 11)

Όντως, όταν η απελευθέρωση μας εξαρτάται από τη σκλαβιά κάποιου, υπάρχει ένα πρόβλημα με το νόημα της λέξης ελευθερία. Και όντως μιλάμε για σκλαβιά εδώ. Στις περισσότερες χώρες του Βορρά, οι μισθωτοί σκλάβοι γίνονται η νόρμα για ένα αυξανόμενο αριθμό εργατικών οικογενειών, τόσο γιατί οι δουλειές με υψηλές απαιτήσεις για τα μέλη της οικογένειας όλων των φύλων

καθιστούν αδύνατη την αφιέρωση αρκετού χρόνου κι ενέργειας στο νοικοκυριό και την αναπαραγωγή, όσο και γιατί τα επίπεδα του μισθού για τις μετανάστριες νταντάδες και τις υπηρέτριες κρατούνται χαμηλά από της διάχυτη φτώχεια στις πατρίδες τους και μία αντίστοιχα μεγάλη προσφορά για εργασία.[10] Δεν χρειάζεται να αναφέρουμε το αυξανόμενο μερίδιο της αναπαραγωγικής εργασίας, που εμπορευματοποιείται από της κερδοσκοπική βιομηχανία, που έχει μετατρέψει τις αργομαγειρεμένες σούπες των μανάδων σε βιομηχανία ταχυφαγίας. Ενώ ο Βορράς απαίτησε το μαγείρεμα και το πλύσιμο από τους αόρατους εργάτες μέσα στο σπίτι, ο Νότος απαιτεί μόνο μία ορατή πληρωμή σε μετρητά· τα υπόλοιπα (περιλαμβανομένων των συστατικών σκουπιδιών, των αγχωμένων εργασιακών διαδικασιών, της αγριότητας ενάντια στα ζώα, της περιβαλλοντολογικής υποβάθμισης, των πλανητικών κυκλωμάτων επιβίωσης των μεταναστών εργαζομένων και της εξελισσόμενης πάλης για την επιβίωση, πάνω στα οποία βασίζονται οι σαλάτες που τρώμε στο Βορρά) είναι όλα κρυφά.[11] Το κόστος της άμισθης αναπαραγωγικής εργασίας με άλλα λόγια εξωτερικεύεται μέσω της *ανάθεσης* (outsourcing) όπως και στην περίπτωση της παραγωγής. Ας κρατήσουμε στο μυαλό πως, όπως θα δούμε στα κεφάλαια 8 και 9, πως το κόστος της εξωτερικής ανάθεσης (εξωτερίκευσης – externalization) κάποιου, είναι κόστος *εσωτερίκευσης (internalization)* κάποιου άλλου.

Αυτό που τόσο οι χθεσινές όσο και οι σημερινές ιστορίες της σχέσης ανάμεσα στον καπιταλισμό, την πατριαρχία και την αναπαραγωγική εργασία μας λένε είναι, πως η καπιταλιστική ανάπτυξη εξαρτάται από την περίφραξη του σώματος, τη θεώρηση και την κατασκευή του σώματος ως οργάνου, μηχανής, εργαλείου που παραδίδει το κοινωνικά μετρήσιμο προϊόν, είτε αυτό είναι ένα παιδί της Βρετανίας, αγχωμένου να ανταποκριθεί στον ανταγωνισμό με άλλα παιδιά και άλλα σχολεία για τις απαιτήσεις του εθνικού προγράμματος σπουδών, είτε μία Κινέζα γυναίκα που ιδρώνει σε μια γραμμή παραγωγής παράγοντας ηλεκτρονικά στοιχεία, είτε μία Αγγλίδα μητέρα, που παλεύει να δηλώσει πως αναζητά εργασία με σκοπό να συνεχίσει να παίρνει τα επιδόματα, που της επιτρέπουν να μένει στο σπίτι με το δωδεκάμηνο παιδί της. Την ίδια στιγμή, τόσο οι χθεσινές όσο και οι σημερινές ιστορίες μας υπενθυμίζουν πως η κατασκευή του *άλλου* έχει μία υλική βάση, και αυτή θεμελιώνεται στη μισθωτή σχέση, που επίσης προσδιορίζεται από την *απουσία* των μισθών σε συνθήκες στις οποίες η αναπαραγωγή των πόρων της ζωής εξαρτάται αυξητικά από την πρόσβαση στο χρήμα. Ο μισθός δεν είναι μόνο ένα όργανο αμοιβής, αλλά επίσης ένα εργαλείο διαίρεσης, επομένως ορισμού γραμμών ευπάθειας και δύναμης κατά μήκος της εργασιακής ιεραρχίας· γειώνει την εξουσία της σχέσης ανάμεσα σε μία γυναίκα και την οικιακή εργάτρια, που μπορεί να προσλάβει και να απολύσει. Ξεκάθαρα, πολλές γυναίκες προσλαμβάνουν βοηθούς και οικιακούς εργάτες γιατί δεν έχουν τη δύναμη να το αποφύγουν (χρειάζεται να μεταφέρουν στο σπίτι ένα μισθό στο πλαίσιο των μειωμένων κοινωνικών δικαιωμάτων και της πίεσης προς τα κάτω των μισθών λόγω του αυξανόμενου ανταγωνισμού). Ωστόσο, ο μισθός εδώ είναι επίσης ένας τρόπος απαξίας συγκεκριμένων τύπων εργασίας, όπως η εργασία φροντίδας, σε σχέση με άλλους, όπως η εργασία του δικηγόρου, που προσλαμβάνει έναν φροντιστή. Οι δυνάμεις της αγοράς φυσικά παίζουν ένα ρόλο εδώ· αλλά αυτό ακριβώς είναι το ζήτημα, οι διαδικασίες της αγοράς αναπαράγουν αξιακές πρακτικές. Χρειάζεται, επομένως, να συνεχίσουμε από εκεί που αφήσαμε την φεμινιστική κριτική της οικιακής εργασίας της δεκαετίας του 70, και να επεκτείνουμε την έννοια της τάξης μέσω του

επαναπροσδιορισμού του τι είναι εργασία στην καπιταλιστική κοινωνία – για να συμπεριλάβουμε την μισθωτή και την άμισθη όπως έχει κάνει αυτή η κριτική, αλλά επίσης να πάμε πέρα από αυτή ρίχνοντας φως και προβληματοποιώντας τις υλικές διαδικασίες, που συνεχώς αναζητούν να αναπαράγουν διαιρέσεις μέσα στο κοινωνικό σώμα και να θέσουν ενδεχόμενες αμφισβητήσεις της συγκρότησης των κοινών.

Η αόρατη ζωντανή εμπειρία και οι εναλλακτικές.

Αυτή η περίφραξη του σώματος, από την οποία εξαρτάται ολόκληρο το οικοδόμημα της καπιταλιστικής εκμετάλλευσης, ανοίγει δύο άλλες συμπληρωματικές διαστάσεις του κοινωνικού πράττειν, που είναι αόρατες από την οπτική των αξιακών πρακτικών του κεφαλαίου. Χρειάζεται να ρίξουμε φως επάνω τους. Πρώτον, η ζωντανή εμπειρία της μισθωτής και άμισθης παραγωγής, του πράττειν, της "δουλειάς" με την καπιταλιστική έννοια, δηλαδή του πράττειν που μετριέται από μία δύναμη εξωτερική σε αυτό, είναι σε μεγάλο βαθμό άσχετη με το *τέλος* του κεφαλαίου και τις αξιακές του πρακτικές. Δεν είναι ωστόσο άσχετη στους ίδιους τους παραγωγούς ούτε σε έναν κριτικό λόγο που θέλει να θέσει το ερώτημα του ξεκινήματος της ιστορίας. Για το κεφάλαιο, αυτή η ζωντανή εμπειρία, φυσικά, γίνεται σημαντική όταν είναι το έδαφος για την άρνηση, την ανταρσία και την έξοδο – δηλαδή, όταν παρατηρείται και πρέπει να χαλιναγωγηθεί. Οι διευθυντικοί Λόγοι όπως η διεύθυνση ανθρωπίνων πόρων (στη στιγμή της παραγωγής) και της προώθησης (μάρκετινγκ) (τη στιγμή της πώλησης και της κατανάλωσης) κατασκευάζονται ακριβώς για να επαναβεβαιώσουν και να σταθεροποιήσουν τη σύζευξη ανάμεσα στα απογοητευμένα και αγωνιζόμενα υποκείμενα και στις αξιακές πρακτικές του κεφαλαίου. Η περιθωριοποίηση της ζωντανής εμπειρίας του πράττειν, η υπαγωγή της συνείδησης των *διαδικασιών* των αισθήσεων και των σχέσεων στους σκοπούς και στους στόχους, είναι ένα συγκεκριμένο πράττειν πατριαρχικού χαρακτήρα. Όπως το θέτει η Luce Irigaray, ιστορικά, στις πατριαρχικές παραδόσεις,

η ατομική και η συλλογική ζωή θέλει και πιστεύει πως είναι ικανή να οργανωθεί έξω από την ατμόσφαιρα του φυσικού κόσμου. Το σώμα, που επίσης καλείται μικρόκοσμος αποκόβεται από το σύμπαν, που αποκαλείται μακρόκοσμος. Υποτάσσεται στους κοινωνιολογικούς κανόνες, στους ρυθμούς που είναι ξένοι στην αισθητικότητα του, στις βιωμένες αντιλήψεις του: τη μέρα και τη νύχτα, τις εποχές, την βλαστική ανάπτυξη... αυτό σημαίνει πως οι διαφορετικές μορφές συμμετοχής στο φως, τους ήχους και τη μουσική, στις μυρωδιές, ή τις φυσικές γεύσεις, δεν καλλιεργούνται πλέον ως ανθρώπινες ποιότητες. Το σώμα δεν εκπαιδεύεται πλέον στο να αναπτύξει πνευματικά τις αντιλήψεις του, αλλά για να αποσπαστεί από το αισθητηριακό για χάρη μίας κουλτούρας που είναι περισσότερο αφηρημένη, περισσότερο θεωρητική, περισσότερο λογική. (lrigaray 1997: 56-7, μετάφραση του συγγραφέα)

Ο δεσμός ανάμεσα στην πατριαρχία και τον καπιταλισμό βρίσκεται εδώ, στην κατασκευή ενός υποκειμένου που κανονικοποιείται στην υπαγωγή της ζωντανής εμπειρίας του πράττειν, σε μία ορθολογικότητα και έναν υπολογισμό που δίνει προτεραιότητα σε *άλλα* πράγματα, σε "ρυθμούς" και επομένως κυκλικούς χρόνους, "που είναι ξένοι στην αισθητηριακότητα του", επομένως

μετριούνται με τρόπους που είναι εξωτερικοί στο σώμα (μετοχικές αξίες, κέρδη, δείκτες απόδοσης, και λοιπά). Η σύγκρουση στις αξιακές πρακτικές που συνιστούν τον καπιταλισμό γειώνεται στην περίφραξη του σώματος που παράγεται από την πατριαρχία. Όντως, για μένα αυτός είναι ένας από τους πιο σημαντικούς δεσμούς ανάμεσα στα δύο, γιατί η πατριαρχία *μοιάζει με ένα σύστημα της γραμμής διεύθυνσης* και ως τέτοιο εγγράφει τον εαυτό του σε κάθε καπιταλιστική οργάνωση, οπουδήποτε η οικονομική λογική θέτεται για να φιλτράρει *άλλες* λογικές, οπουδήποτε έχουμε την επιλογή υπέρ ορθολογικοτήτων, ξένων ρυθμών και μέτρων στις αισθητηριακές αντιλήψεις και τους χορούς σχέσεων, οπουδήποτε αυτές οι διαδικασίες επιλογής αμφισβητούνται.

Δεύτερο, η σκιά που ρίχνει πάνω στη ζωντανή εμπειρία των πράττοντων συνεπάγεται πως οι εναλλακτικοί ορίζοντες του κοινωνικού πράττειν και οι μορφές της συνεργασίας είναι επίσης στη σκιά, διακρίθηκαν παρεκκλίνοντα, υποβαθμίστηκαν, ξεφτιλίστηκαν. Αυτό γιατί η *υλική* δύναμη του μετασχηματισμού μπορεί να αναδυθεί μόνο ως επιθυμία για υπέρβαση της υπάρχουσας ζωντανής εμπειρίας του πράττοντος σώματος, και δεν χρειάζεται να πούμε πως αυτή η εμπειρία είναι επίσης άμεσα επηρεαζόμενη από το βαθμό της επικοινωνίας ανάμεσα στους ίδιους τους συμπαραγωγούς. Αυτή η επιθυμία εξαλείφθηκε διανοητικά. Έτσι, για παράδειγμα, τι άλλο είναι η θεωρητικοποίηση του *homo economicus* εκτός από την υπόθεση πως οι μοναδικότητες της συμπαραγωγής δεν επιθυμούν *άλλη* διάσταση της ζωής, άλλους τρόπους άρθρωσης των πόρων της ζωής τους, ή πως αυτή η επιθυμία δεν δρα ως υλική δύναμη; Τι άλλο είναι το παράδειγμα της αναγκαστικής μεγιστοποίησης, το μάντρα κάθε οικονομικού φοιτητή, εκτός από μία σκιά ριγμένη πάνω στις *εναλλακτικές* στην υπάρχουσα τάξη πραγμάτων λόγω της οποίας οι οικονομολόγοι μπορούν να θεωρητικοποιήσουν την απόλυτη απομόνωση των ατομικών δρώντων για τους οποίους οι περιορισμοί είναι πάντα δεδομένοι. Από την προοπτική του σώματος που επιθυμεί, ενός σώματος που ζει και παλεύει μέσω της εμπειρίας της συμπαραγωγής στην επικοινωνία με άλλους, οι *περιορισμοί δεν είναι ποτέ δεδομένοι.* Από την προοπτική του σώματος που επιθυμεί στην επικοινωνία με άλλους, ο,τιδήποτε είναι δεδομένο κατασκευάζεται κοινωνικά, και ο,τιδήποτε είναι κοινωνικά κατασκευασμένο δεν είναι μόνο κοινωνικά αποδομήσιμο, αλλά επίσης και κοινωνικά *αναδομήσιμο* μέσω αξιακών πρακτικών που είναι άλλες από εκείνες που σταθεροποιούν τους δεδομένους περιορισμούς όπως το κλουβί του παρόντος.

Με άλλα λόγια, η καπιταλιστική παραγωγή δεν βασίζεται μόνο στην ποσοτικά προσδιορίσιμη αορατότητα της υπεραξίας, της άμισθης εργασίας που εκτελείται από τους άμισθους και από τους μισθωτούς πάνω και πέρα από τον πληρωμένο μισθό. Ο λόγος μέσω του οποίου η αξιακή πρακτική του κεφαλαίου διατάσσει την κοινωνική συμπαραγωγή ρίχνει επίσης σκιά πάνω στο βίωμα των πράττοντων και επομένως πάνω στις επιθυμίες για *άλλους τρόπους* του πράττειν. Για να το θέσουμε με τους κλασικούς όρους, οι *ρυθμοί* εκμετάλλευσης και οι *βαθμοί* αλλοτρίωσης είναι οι δύο πλευρές του ίδιου νομίσματος.

Η παραγωγή και η συντήρηση αυτού του διπλού ποιοτικά χαρακτήρα της αορατότητας των πράττοντων βασίζεται με τη σειρά της σε μία πιο θεμελιακή αποξένωση και αορατότητα, και εδώ βρίσκεται μία άλλη πλευρά του δεσμού ανάμεσα στην μισθωτή παραγωγή και την άμισθη αναπαραγωγή: και οι δύο βασίζονται στην στερέωση των αξιακών πρακτικών. Οι αξιακές

πρακτικές του κεφαλαίου δεν θεωρούν πως η παραγωγή *για το κέρδος* ως συνειδητή αλληλόδραση μεταξύ των ανθρώπων και μεταξύ των ανθρώπων και της φύσης (η διπλή αορατότητα που συζητήθηκε πιο πάνω) βασίζεται στις συγκεκριμένες αξίες, αλλά μάλλον τη θεωρούν ως μία δραστηριότητα της ανθρώπινης φύσης. Όλες οι επικρατούσες σχολές των οικονομικών τείνουν να φυσικοποιούν τις καπιταλιστικές αγορές, και τις ορμές των ανθρώπων για "τη μεταφορά και το παζάρι", όπως το θέτει ο Άνταμ Σμιθ στο κλασικό του έργο *Ο πλούτος των εθνών*, και για την απόκτηση ενός "κέρδους". Αλλά αυτή η ιδεολογική κατασκευή δεν συγκρίνεται με τίποτα με τις επιδράσεις που η εξελισσόμενη επανάληψη των πειθαρχικών μηχανισμών της αγοράς έχει στην κανονικοποίηση αυτού του τρόπου ζωής και της κοινωνικής συνεργασίας της δουλειάς, τη στερέωση των αντίστοιχων αξιακών πρακτικών στις καθημερινές δραστηριότητες και στρατηγικές των θρυμματισμένων ανθρώπων, που προσπαθούν να αναπαράγουν τους πόρους της ζωής τους στο πλαίσιο των καπιταλιστικών αγορών. Πηγαίνοντας στη δουλειά ή αναζητώντας εργασία, υπογράφοντας ένα ένταλμα ή περιμένοντας στην ουρά του γραφείου πρόνοιας, επενδύοντας χρήματα στο συνταξιοδοτικό ταμείο ή συλλέγοντας εκπτωτικούς βαθμούς από το τοπικό σουπερμάρκετ, ανατροφοδοτούμε το σύστημα με αυτό που το σύστημα θέλει από εμάς: τη συμμετοχή. Και για εμάς, *μόνο στο βαθμό που δρούμε ως μοναδικοί δρώντες*, αυτό είναι σε μεγάλο βαθμό αναπόφευκτο. Ζώντας τις ζωές μας μέσα στις πειθαρχικές αγορές χωρίς την ίδια στιγμή να έχουμε συνείδηση του *εξωτερικού* που επίσης κατοικούμε, συνηθίζουμε σε αυτόν τον τρόπο κοινωνικής συμπαραγωγής, τον κανονικοποιούμε και επομένως τον φυσικοποιούμε και τον στερεώνουμε.

Μίας παρόμοια φυσικοποίηση συμβαίνει στην καπιταλιστική πατριαρχία:

η γυναικεία εργασία της φροντίδας του νοικοκυριού και των παιδιών θεωρείται προέκταση της φυσιολογία τους, του γεγονότος της γέννησης των παιδιών, του γεγονότος ότι η "φύση" τις παρείχε μήτρα. Όλη η δουλειά που γίνεται στην παραγωγή της ζωής, συμπεριλαμβανόμενης της δουλειάς της γέννησης ενός παιδιού, δεν θεωρείται ως συνειδητή αλληλόδραση του ανθρώπινου όντος με τη φύση, δηλαδή μία αληθινή ανθρώπινη δραστηριότητα, αλλά μάλλον ως μία δραστηριότητα της φύσης, που παράγει φυτά και ζώα ασυνείδητα και δεν έχει έλεγχο πάνω σ αυτή τη διαδικασία." (Mies 1998: 45)

Επομένως υπάρχει μία ομοιότητα ανάμεσα στις δύο αυτές διαφορετικές στιγμές της κοινωνικής συμπαραγωγής ακόμα και όταν τις μετράμε από την προοπτική του *τέλους* του κεφαλαίου. Και στις δύο περιπτώσεις, τα υποκείμενα αντικειμενοποιούνται, οι ανατροφοδοτικοί βρόγχοι τους, ο χορός των σχέσεων τους με τη φύση οριοθετούνται από τα δεσμά, που τις κατασκευάζουν ως "νοικοκυρές", μισθωτές εργάτριες, ή καταναλώτριες, *δηλαδή ως πράττουσες, που οι δραστηριότητες τους έχουν ένα σκοπό/τέλος που προσδιορίζεται από τη "φύση"*, ενώ αντίθετα αυτές οι δραστηριότητες κατασκευάζονται και έχουν μια αξία, κοινωνικά.

Υπάρχει φυσικά μία διαφορά ανάμεσα στους δύο τύπους της φυσικοποίησης των δραστηριοτήτων. Ενώ στην περίπτωση της παραγωγικής εργασίας, η φυσικοποίηση συνεπάγεται το διαχωρισμό των δυνάμεων της παραγωγής (μέσα παραγωγής συν το *τέλος*) από το κοινωνικό σώμα, στην αναπαραγωγική εργασία, η *δύναμη παραγωγής* που γίνεται ο στόχος της απαλλοτρίωσης είναι

το σώμα! Η λογική πρακτική σύμφωνα με την οποία η παραγωγή των παιδιών, η ανατροφή τους κλπ, είναι το προϊόν της φύσης, συνεπάγεται τη θεώρηση των ίδιων των γυναικών ως παθητικών παραληπτών της φύσης, που ανοίγει τον δρόμο για το κράτος, τους σχεδιαστές του πληθυσμού και τους αντίστοιχους επαγγελματίες, τους μηχανισμούς υγείας και τους κυνηγούς μαγισσών να τις μεταχειρίζονται ως τέτοιες. [12]

Αυτό πάλι ρίχνει μία σκιά κάνοντας αόρατο αυτό που αντίθετα είναι βιωμένο στην παραγωγή:

Στην πορεία της ιστορίας τους, οι γυναίκες παρατήρησαν τις αλλαγές στα σώματα τους και απόκτησαν μέσω της παρατήρησης και του πειραματισμού ένα απέραντο σώμα εμπειρικής γνώσης για τις λειτουργίες των σωμάτων τους, για τους ρυθμούς της εμμηνόρροιας, για την εγκυμοσύνη και τον τοκετό. Αυτή η οικειοποίηση της δικής τους σωματικής φύσης σχετίστηκε στενά με την απόκτηση της γνώσης για τις γεννητικές δυνάμεις της εξωτερικής φύσης, για τα φυτά, τα ζώα, τη γη, το νερό και τον αέρα.

Επομένως, δεν ανέτρεφαν απλά τα παιδιά όπως οι αγελάδες, αλλά οικειοποιήθηκαν τις δικές τους γεννητικές και παραγωγικές δυνάμεις, ανέλυσαν και σκέφτηκαν τις δικές τους και τις προηγούμενες εμπειρίες και τις πέρασαν στις κόρες τους. Αυτό σημαίνει πως δεν είναι αβοήθητα θύματα των γεννητικών δυνάμεων των σωμάτων τους, αλλά έμαθαν να τα επηρεάζουν, συμπεριλαμβάνοντας και τον αριθμό των παιδιών που ήθελαν να έχουν. (Mies 1998: 54)

Η βασική προσυνθήκη για τη σύσταση των εναλλακτικών τρόπων συμπαραγωγής βασίζεται στο να γίνει ορατό αυτό που, οι πρακτικές της αξίας του κεφαλαίου κρατούν αόρατο.

6

Παραγωγή, αναπαραγωγή παγκόσμιοι βρόγχοι.

Η ΠΡΩΤΗ ΓΡΑΜΜΗ ΤΟΥ ΜΕΤΩΠΟΥ: Η ΑΡΘΡΩΣΗ ΤΟΥ CONATI.

Σε αυτό το κεφάλαιο θέλω να δώσω μία εξήγηση της σχέσης ανάμεσα στις μισθωτές και τις άμισθες δραστηριότητες τοποθετώντας τη σχέση αυτή μέσα στον κυκλικό χρόνο παρά στον γραμμικό χρόνο της φόρμουλας 4. Έναν χρόνο, δηλαδή, στον οποίο το πράττειν επιστρέφει και επομένως δημιουργεί πρότυπα και νόρμες. Η εξήγηση θα ανοίξει, στο τελευταίο μέρος του κεφαλαίου αυτού, σε μία ευρύτερη εννοιολόγηση του διεθνούς καταμερισμού εργασίας, που αρθρώνει την παραγωγή και την αναπαραγωγή σε ολόκληρο τον κόσμο.

Στο σχήμα 2 (σελίδα 75) έχουμε ενώσει τα μισθωτά και άμισθα κυκλώματα, ουσιαστικά το Χ – Ε – Χ' και το Ε – Χ – Ε.[1] Είναι σημαντικό να αναγνωρίσουμε τις αναγκαίες συμπληρωματικότητες ανάμεσα στα δύο αυτά κυκλώματα. Το Χ – Ε – Χ', δηλαδή η αγορά με σκοπό την πώληση, δεν θα ήταν τίποτα χωρίς το Ε – Χ – Ε, δηλαδή την πώληση με σκοπό την αγορά. Ωστόσο, εάν το να διατηρηθεί ο καπιταλισμός σημαίνει πως τροφοδοτεί την απεριόριστη δίψα του για νέα αξία, για να διατηρηθεί ένα σώμα με ανάγκες σημαίνει πως αποκτά την αξία χρήσης, που ικανοποιεί αυτές τις ανάγκες. Ενώ στην πρώτη περίπτωση το χρήμα είναι ένας σκοπός καθεαυτός, στην δεύτερη περίπτωση είναι ένα μέσο για το σκοπό· εάν στην πρώτη περίπτωση η απόκτηση είναι απεριόριστη, στην δεύτερη περίπτωση είναι περιορισμένη. Αλλά μόλις τα κυκλώματα αρθρώνονται, οι σκοποί του πρώτου ίσως καταλήγουν να σχηματίζουν τα μέσα του δεύτερου. Υπάρχουν μόνο δύο ακραίες πιθανότητες, και η πραγματικότητα είναι πιθανά κάπου στη μέση: είτε ο απεριόριστος χαρακτήρας του Χ – Ε – Χ' πετυχαίνει, μέσω μιας ποικιλίας μάρκετινγκ και μέσων χειραγώγησης, να μετατρέψει την κατανάλωση σε καταναλωτισμό. Η ορμή να καταναλώνουμε περισσότερο, βέβαια, υπόκειται πάντα στους περιορισμούς του προϋπολογισμού, επομένως στο χρέος και στην αναπαραγωγή μίας απεριόριστης συνθήκης σπάνης. Ή τα όρια μέσα στα οποία προσδιορίζουμε, ικανοποιούμε και παράγουμε τις ανάγκες μας γίνονται συστατικό μέρος των ορίων, μέσα στα οποία το κεφάλαιο πρέπει να περιοριστεί, ένα “εμπόδιο” που το κεφάλαιο θα αναγκαστεί να υπερβεί. Επομένως, ο πιο γενικός τρόπος να απεικονίσουμε τους αξιακούς αγώνες είναι να τους τοποθετήσουμε με όρους αντίφασης ανάμεσα στην ανταλλακτική και την αξία χρήσης, την παραγωγή για το κέρδος και την παραγωγή για τις ανάγκες, όπως στην περίπτωση του παραδοσιακού μαρξισμού.

Αλλά η αντίθεση αυτή ανάμεσα στην ανταλλακτική αξία και την αξία χρήσης συλλαμβάνει μερικά μόνο, αυτό που γίνεται πραγματικά, που είναι μία *εξελισσόμενη* σύγκρουση των αξιακών *πρακτικών* του πράττειν και της συσχέτισης με συγκεκριμένες μορφές και για συγκεκριμένους αντιφατικούς σκοπούς. Η παραγωγή για το κέρδος μίας καπιταλιστικής επιχείρησης είναι *την ίδια στιγμή* παραγωγή για ανάγκες (είτε αυτές είναι οι “μηχανικές” ανάγκες ή οι “γνήσιες” ανάγκες και οι επιθυμίες των αγοραστών). Επίσης η εργασία που γίνεται σε αυτό ή ο τόπος της παραγωγής είναι η δραστηριότητα υποκειμένων με ανάγκες κι επιθυμίες, και αυτή η δραστηριότητα με τη σειρά της

παράγει ανάγκες κι επιθυμίες. Από την άλλη πλευρά το πράττειν μέσα στην αναπαραγωγική σφαίρα δεν είναι μόνο παραγωγή για ανάγκη. Μέσω της μάθησης και της εσωτερίκευσης της πειθαρχίας του ξυπνητηριού, μέσω της εμφάνισης της ώρας στο σχολείο, των εξετάσεων, της μάθησης να μετρούμε τους εαυτούς μας και τους άλλους με βάση κριτήρια απόδοσης όπως οι βαθμοί των εξετάσεων και άλλα, παράγουμε σώματα και μυαλά όχι για άλλες ανάγκες από εκείνες που η κοινωνία οργάνωσε γύρω από τον ανταγωνισμό, την σπάνη και το κέρδος.

Το "εξωτερικό" που αναδύεται από το μέσα.

Αυτό που θέλω να υπογραμμίσω εδώ είναι το γεγονός πως οι αγώνες για την αξία που συζητήσαμε στο Κεφάλαιο 2, διασχίζουν τα μισθωτά και άμισθα κυκλώματα του κεφαλαίου, τέμνοντας τα· είναι ταυτόχρονα παρόντες τόσο στην αναπαραγωγή όσο και στην παραγωγική σφαίρα. Το "εξωτερικό" επομένως δεν βρίσκεται σε αυτή ή σε εκείνη τη σφαίρα, δεν είναι μία σφαίρα της κοινωνικής παραγωγής, αλλά οι αξιακές πρακτικές και η αντίστοιχη οργανωτική έκταση, που σε μία ποικιλία βαθμών αρνούνται την άρθρωση τους στο κεφάλαιο, δηλαδή θέτουν την αυτονομία τους από αυτό, *οπουδήποτε αυτή η πρακτική τοποθετείται κατά μήκος τις μισθωτικής ιεραρχίας:* αξιακές πρακτικές, που ανόμοια με εκείνες του κεφαλαίου, έχουν όρια που καθορίζονται μέσω της ενέργειας των ίδιων των υποκειμένων. Μπορούμε να θεωρήσουμε αυτούς τους αξιακούς αγώνες να κυκλοφορούν μεταξύ των κυκλωμάτων της παραγωγής και της αναπαραγωγής και με αυτό τον τρόπο οδηγούν στην ανάδυση του μηχανισμού άμυνας της αυτοσυντήρησης του κεφαλαίου ή, όπως θα δούμε στο επόμενο κεφάλαιο, τους ομοιοστατικούς μηχανισμούς.

Ενώνοντας τους κύκλους της παραγωγής και της αναπαραγωγής και κατανοώντας τους ως όλο, μας επιτρέπεται να παρατηρήσουμε καλύτερα πως οι *προσπάθειες* της αυτοσυντήρησης του *conatus* του κεφαλαίου, έχουν χαρακτηριστικά παρόμοια με τις δυνάμεις της ζωής, που προσπαθούν να συντηρηθούν καθεαυτές. Όπως στην περίπτωση των κυττάρων ή των πολύπλοκων οργανισμών, το κεφάλαιο επίσης αναγκάζεται να τραφεί από ένα εξωτερικό, να αντλήσει από αυτό τις πηγές της ενέργειας του και να απορρίψει σε αυτό τα σκουπίδια των διαδικασιών του.

Την πρώτη σφαίρα αυτού του εξωτερικού μπορούμε να την αποκαλούμε, ελλείψει καλύτερης έννοιας, "κοινότητα". Η άλλη είναι η σφαίρα της "φύσης". Προφανώς κατανοούμε αυτούς τους όρους χαλαρά, και συνειδητοποιούμε τους πολύπλοκους και τους αντιφατικούς ιστούς των νοημάτων, που οι όροι αυτοί αναγκαστικά προκαλούν.

Για το σκοπό αυτής της ανάλυσης, καταλαβαίνω την κοινότητα ως εκείνες τις κοινωνικές πρακτικές, εκείνη την κοινωνική συνεργασία, στις οποίες οι σχέσεις ανάμεσα στους κόμβους του δικτύου δεν συνίστανται από τον τρόπο μέτρησης και διαβάθμισης της ανθρώπινης δράσης του κεφαλαίου. Αντίθετα, φτιάχνονται από άλλους τύπους σχέσεων, αδιαμεσολάβητων από το χρήμα και τις αξιακές πρακτικές του κεφαλαίου, ή σε κάθε περίπτωση, στις οποίες τα μέτρα του χρήματος υπάγονται σε άλλα μέτρα. Ο ορισμός της κοινότητας στην εργασία μου, είναι επομένως ένας ιστός *άμεσων* σχέσεων ανάμεσα στα υποκείμενα, των οποίων η επαναληπτική εμπλοκή και οι διαδικασίες ανατροφοδότησης τα επιτρέπουν, μέσω της σύγκρουσης και/ή της συνεργασίας, να ορίσουν τις

νόρμες της αλληλόδρασης τους, στη βάση *άλλων αξιών* από εκείνες του κεφαλαίου. Όταν η εμπορευματική ανταλλαγή συμβαίνει στις κοινότητες, αυτό είναι τυχαίο, περιστασιακό και όχι συστατικό του χαρακτήρα των σχέσεων ανάμεσα στους ανθρώπους. Με αυτή την έννοια η κοινότητα, δεν ορίζεται από μία συγκεκριμένη μορφή ή από ένα συγκεκριμένο αριθμό μελών. Για τους σκοπούς αυτής της συζήτησης, ο ορισμός μας μπορεί να φτάσει από την πυρηνική οικογένεια στη φυλή, από τα δίκτυα φίλων που μοιράζονται συγκεκριμένες πλευρές της αναπαραγωγής τους σε διεθνή δίκτυα αλληλεγγύης και πάλης – ή από μία συγκεκριμένη σχέση ανάμεσα στις κοινότητες που μπορεί να φωλιάζει μέσα στην κάθε μία σε μετα-κοινότητες, όπως τα έθνη των ιθαγενών ή το "κίνημα των κινημάτων" ή αντίθετα να διαχωρίζεται από διαμάχες και ανταγωνισμούς. Με άλλα λόγια, για εμάς η κοινότητα καλύπτει τη σφαίρα της ανθρώπινης αναπαραγωγής, που το *conatus* της αυτοσυντήρησης δεν είναι η ατελείωτη επέκταση της χρηματικής αξίας αλλά περιορίζεται από τις ανάγκες, διευθύνεται από τις επιθυμίες, και συγκροτείται από διαφορετικές αξιακές πρακτικές, όποιες κι αν είναι αυτές στα συγκεκριμένα πλαίσια. *Στο βαθμό που* αυτή η σφαίρα της ανθρώπινης αναπαραγωγής συνδέεται με το κεφάλαιο, τότε μπορούμε να αναφερόμαστε σε τέτοιες κοινότητες από την άποψη της "αναπαραγωγής της εργατικής δύναμης", είτε αυτή συμβαίνει μέσα στη σφαίρα της άμισθης εργασίας είτε μέσα στη σφαίρα των κομμουναλιστικών δεσμών ανάμεσα στους μισθωτούς εργάτες, σε αντίθεση με τις απαιτήσεις των αφεντικών του. Σε κάθε περίπτωση, όπως θα δούμε στο τελευταίο κεφάλαιο, η σφαίρα της αναπαραγωγής της εργατικής δύναμης είναι η ίδια ένα υποσύστημα συμπαραγωγής και αντίστοιχων κοινοτικών σχέσεων. Στο επόμενο τμήμα θα εξερευνήσουμε σύντομα με ποιο τρόπο στην εποχή της "παγκοσμιοποίησης" η αναπαραγωγή της εργατικής δύναμης εκτοπίζεται μέσω ενός διεθνούς καταμερισμού της εργασίας και το βαθμό στον οποίο εμπορευματοποιείται και απορροφάται από το conatus της αυτοσυντήρησης του κεφαλαίου μέσω του τομέα των "υπηρεσιών". Από την οπτική του όλου, ωστόσο, ακόμα και αυτή η απορρόφηση δεν εξαλείφει την αόρατη σφαίρα της αναπαραγωγής της εργατικής δύναμης· απλά την εκτοπίζει γεωγραφικά και εντατικοποιεί τις εργατικές ζωές των εργατών.

Αλληλοσυνδεόμενες οικολογίες.

Η άλλη σφαίρα "εξωτερικά" του κεφαλαίου που πρέπει να θεωρήσουμε είναι αυτό που αποκαλούμε "φύση". Η φύση περιλαμβάνει μια σειρά αλληλοσυνδεόμενων οικολογιών, διαδικασιών ομοιόστασης, από το κύτταρο στην ανθρώπινη κοινωνία, από την φωτοσύνθεση στα πρότυπα του καιρού. Όταν αυτά τα σύνολα των διαδικασιών ορίζονται σε σχέση με την ανθρώπινη αναπαραγωγή – το ίδιο ένα οικολογικό σύστημα με τα δικά του χαρακτηριστικά – αποκαλούνται το "περιβάλλον". Η έννοια του περιβάλλοντος με άλλα λόγια, αναφέρεται στην έννοια της φύσης ως συλλογή πραγμάτων παρά διαδικασιών.[2] Από την προοπτική του *conatus* του κεφαλαίου, αυτή η συλλογή των πραγμάτων αποκτά ένα διττό νόημα: πρώτα, είναι ένας τεράστιος πόρος, ένα τεράστιο ορυχείο, από το οποίο εξάγονται ατελείωτα οι βασικές πρώτες ύλες, που είναι αναγκαίες για την τροφοδοσία των διαδικασιών της εμπορευματικής παραγωγής. (Εναλλακτικά, είναι ένα θεματικό πάρκο για τους τουρίστες). Δεύτερον, είναι μία απέραντη χωματερή, στην οποία ρίχνονται όλων των ειδών τα σκουπίδια, από τις αυξανόμενες διαδικασίες παραγωγής.

Δεν χρειάζεται να πούμε πως η εννοιοποίηση των φυσικών διαδικασιών ομοιόστασης έξω

από το κεφάλαιο δεν σημαίνει πως η καπιταλιστική παραγωγή δεν έχει μία *επίδραση* στη φύση. Η παγκόσμια θέρμανση και οι αντίστοιχες αλλαγές στα πρότυπα του καιρού είναι ένα άμεσο αποτέλεσμα των *διασυνδέσεων* και των ανατροφοδοτήσεων ανάμεσα στις διαδικασίες ομοιόστασης της καπιταλιστικής παραγωγής και εκείνων της φύσης. Πρέπει επίσης να σημειωθεί πως ανακοινώνοντας δυνατά την επικείμενη οικολογική καταστροφή ως ένα αναγκαστικό όριο που πρέπει να αντιμετωπίσουμε με την ελπίδα της αλλαγής των τρόπων της κοινωνικής παραγωγής, δεν έχουμε ένα πειστικό επιχείρημα για τον ερχομό της ουσιαστικής αλλαγής. Πρέπει να δούμε κατάματα το γεγονός πως το κεφάλαιο παλεύει να υπερβεί τα όρια, και το *conatus* της αυτοσυντήρησης του μπορεί να μετατρέψει την οικολογική κρίση σε μία σειρά "επιχειρηματικών ευκαιριών", που έχουν ήδη και σίγουρα θα διαφημιστούν και θα προπαγανδιστούν ως μηχανές "δημιουργίας εργασιών": θαλάσσια φράγματα ενάντια στην ανύψωση των νερών· ξενοδοχεία και άλλες τουριστικές εγκαταστάσεις θα χτιστούν όπου κάποτε ψάρευαν οι κοινότητες (που εξαφανίστηκαν από τα τσουνάμι)· ή πιο απλά, προσωπικές συσκευές αέρα "όπου και αν πας", όπως αυτοί που μπορείς ήδη να αγοράσεις στις αίθουσες αναμονής των αεροδρομίων.

Υπερκύκλοι.

Οι ομάδες αυτές των διασυνδέσεων και των διαδικασιών ανατροφοδότησης διαφορετικών τύπων μπορούν να περιγραφούν στο γενικό επίπεδο όπως στο Σχήμα 2.

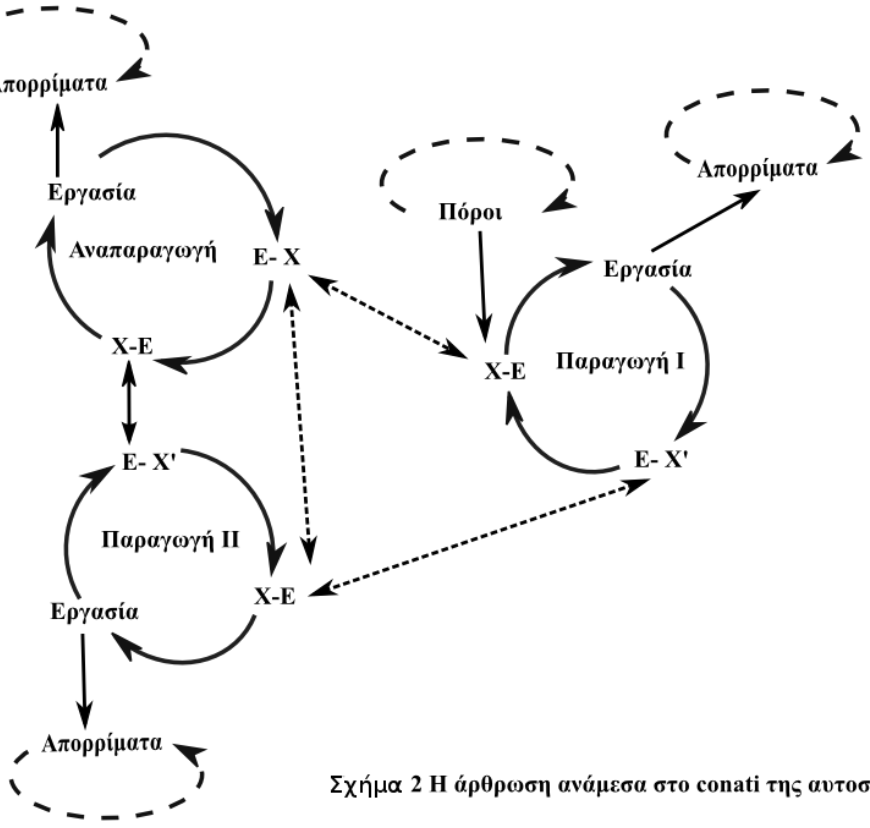

Σχήμα 2 Η άρθρωση ανάμεσα στο conati της αυτοσυντήρησης

Στο σχήμα 2 έχουμε αυτό που καλούμε έναν υπερκύκλο, δηλαδή μία σειρά διαδικασιών με βρόγχους ανατροφοδότησης, που αλληλοσυνδέονται και αλληλοεξαρτώνται.[3] Υπάρχουν τρεις τέτοιες διαδικασίες που αναπαριστούνται εδώ, αν και κάθε μία από αυτές μπορούν να θεωρηθούν ότι συνίστανται από χιλιάδες αν όχι εκατομμύρια άλλες.[4] Οι κύκλοι της Παραγωγής Ι και της Παραγωγής ΙΙ απεικονίζουν τους χρηματικούς κύκλους του κεφαλαίου, όπως συζητήθηκαν με αναφορά στη φόρμουλα 3. Σε αυτό το παράδειγμα, η Παραγωγή ΙΙ μπορεί να αναπαριστά την καπιταλιστική παραγωγή καταναλωτικών αγαθών και υπηρεσιών και η Παραγωγή Ι την καπιταλιστική παραγωγή μέσων παραγωγής. Υπάρχουν επομένως εδώ δύο διαφορετικοί τομείς, ή τμήματα", που περιλαμβάνουν διαφορετικούς αριθμούς ατομικών κεφαλαίων.

Έχουμε δει πως ο χρηματικός κύκλος του κεφαλαίου είναι απλά μία απεικόνιση των στιγμών μέσω των οποίων το κεφάλαιο ως κοινωνική δύναμη πρέπει να περάσει με σκοπό να ικανοποιήσει τη διατήρηση της ζωής του: το κέρδος και τη συσσώρευση. Επίσης έχουμε δει, όμως, πως κάθε μία από τις στιγμές αυτών των απαιτούμενων μετασχηματισμών είναι μία στιγμή αξιακής πάλης. Η κοινότητα – δηλαδή οι άλλες από αυτές του κεφαλαίου αξιακές πρακτικές συν την οργανωτική έκταση – αναδύεται επομένως επίσης μέσα στην μισθωτή εργασία.

Από την άλλη πλευρά ο βρόγχος που καλούμε Αναπαραγωγή της αυτοσυντήρησης επίσης εξελίσσεται μέσω μίας σειράς στιγμών και διαδικασιών ανατροφοδότησης προκειμένου να ικανοποιήσει τις ανάγκες και να ακολουθήσει τις επιθυμίες των μελών της κοινότητας. Στο βαθμό που μία κοινότητα αυτού του είδους εξαρτάται από την πρόσβαση στο χρηματικό εισόδημα για την αυτοσυντήρηση της, κάποια μέλη της κοινότητας πρέπει να αναζητήσουν ένα εμπόρευμα να πουλήσουν, είτε ένα "πράγμα" είτε μία "υπηρεσία" που παράγεται μέσα στην κοινότητα, ή μία "δουλειά". Στην τελευταία περίπτωση, τα μέλη της κοινότητας θα πουλήσουν την εργατική τους δύναμη η οποία, ως ικανότητα για εργασία, για την ανάπτυξη μίας δεδομένης ομάδας *εξουσιών για*, θα εισαχθεί στη διαδικασία της καπιταλιστικής παραγωγής και της πειθαρχικής ενσωμάτωσης Χ – Ε – Χ'. Σε αντάλλαγμα για αυτή την εργατική δύναμη (ή τα μικρά εμπορεύματα, ή τις "υπηρεσίες"), η κοινότητα – ή μία επιλογή μελών της – λαμβάνει ένα κβάντο χρήματος, έναν "μισθό" στην περίπτωση της εργατικής δύναμης, ή τις τιμές της αγοράς των εμπορευμάτων που πούλησε. Με τα χρήματα αυτά, η κοινότητα πρέπει να εξυπηρετήσει μερικά ή όλα τα υλικά στοιχεία των αναγκών της, να "ψωνίσει" όπως λέμε, και ο βαθμός στον οποίο αυτό πρέπει να το κάνουν εξαρτάται από το βαθμό της εξάρτησης τους από την αγορά ή, αντίστροφα από το βαθμό του διαχωρισμού τους από την πρόσβαση τους στα μέσα παραγωγής εκτός αγοράς. Μόλις αυτά τα αγαθά έρθουν μέσα στη σφαίρα της κοινότητας, πρέπει να μετασχηματιστούν: η οικιακή εργασία, το νοικοκυριό, η κοινοτική εργασία είναι υποχρεωτικές. Όσο για την περίπτωση της παραγωγής των εμπορευμάτων, τα τελευταία παρήχθησαν μέσω της παραγωγικής κατανάλωσης των μέσων της παραγωγής, κι έτσι η διαδικασία της αναπαραγωγής της εργατικής δύναμης γίνεται με την παραγωγική κατανάλωση του καλαθιού με τα ψώνια (πρώτα από όλα, των παπουτσιών που είναι αναγκαία για να πας για ψώνια). Ο μετασχηματισμός τους σε χρήσιμα στοιχεία της αναπαραγωγής εξαναγκάζει την εργασία, δηλαδή, την οικιακή εργασία, που, όπως στην περίπτωση της μισθωτής εργασίας, είναι επίσης ένας τόπος αγώνων για την αξία, όπως συζητήσαμε στο προηγούμενο κεφάλαιο. Μόλις αυτό

γίνει, για παράδειγμα με τη μορφή του γεύματος, εναπόκειται στην ομοιόσταση του βιολογικού μας συστήματος να κάνει την δουλειά από την πλευρά του, που με τη σειρά του επιτρέπει τα σώματα μας να αναγεννηθούν και να είναι έτοιμα για μία ακόμα μέρα εργασίας στα τμήματα I ή II (ή απλά να αναζητήσουν δουλειά).

Η τρίτη διαδικασία της ομοιόστασης που απεικονίζεται, εδώ ξεκινάει με την ανταλλαγή ανάμεσα στην ανθρώπινη αναπαραγωγή (τόσο ως αυτοσυντήρηση της κοινότητας όσο και ως αυτοσυντήρηση του κεφαλαίου) και στο "περιβάλλον". Αυτή η ανταλλαγή βλέπει τα θρύμματα της φύσης να εισέρχονται στη διαδικασία της καπιταλιστικής παραγωγής και της κοινοτικής αναπαραγωγής ως πόροι, και να εξέρχονται ως σκουπίδια (στο σχήμα 2 έχω δείξει τις πηγές να εισέρχονται στη διαδικασία του κεφαλαίου στο τμήμα I μόνο για ευκολία. Στην πραγματικότητα, αν και αποφασιστικά, σε μία ποικιλία βαθμών, η ανθρώπινη παραγωγή θεωρεί τη φύση ως πόρο σε όλα τα πλαίσια). Αυτά με τη σειρά τους θα γίνουν αντικείμενα των φυσικών διαδικασιών ομοιόστασης ποικίλων οικολογιών, με τις οποίες δεν μπορούμε να ασχοληθούμε εδώ. Ο βαθμός στον οποίο οι πόροι και τα σκουπίδια απορρίπτονται και εξάγονται θα έχει φυσικά μία επίδραση στην ισορροπία αυτών των διαδικασιών ομοιόστασης, των οποίων η παγκόσμια υπερθέρμανση, η καταστροφή των προτύπων του καιρού, η αποψίλωση των δασών, η ερημοποίηση και οι πλημμύρες είναι όλες μακρο-εκδηλώσεις. Εδώ ανακαλύπτουμε πως αυτό που αποκαλούμε το "περιβάλλον" είναι στην πραγματικότητα η "φύση". Αυτό, όπως έχουμε δει, δεν είναι μία συλλογή πραγμάτων, αλλά ένας ιστός διαδικασιών, οι αρχές διάταξης του οποίου περιλαμβάνουν μια σειρά αλληλοσυνδεόμενων οικολογιών, που, όταν διαταράσσονται και εξαρθρώνονται, "αντεπιτίθενται"

Detritus (συντρίμμια)

Πρέπει να εντρυφήσουμε λίγο περισσότερο στη έννοια των σκουπιδιών στο βαθμό που αυτή αναφέρεται σε υποκείμενα. Στο κεφάλαιο 2 ισχυρίστηκα πως η κοινωνική αναπαραγωγή είναι κάτι μεγαλύτερο από το σύνολο των πρακτικών της ζωής που διοχετεύονται στους καπιταλιστικούς βρόγχους. Αυτό ωστόσο συνεπάγεται πως όσο περισσότερο διάχυτος είναι ο καπιταλισμός, τόσο περισσότερο τα "σκουπίδια" που ρέουν έξω από τα κυκλώματα της παραγωγής και της αναπαραγωγής της εργατικής δύναμης, ή αυτό που οι οικονομολόγοι αποκαλούν "εξωτερικεύσεις", εισάγεται και αποικίζει τη *συνθήκη* της ζωής και τις πρακτικές έξω από αυτές του κεφαλαίου. Στο κεφάλαιο 16 θα συζητήσουμε την έννοια του *detritus*, που προσπαθεί να συλλάβει τα στρώματα των σκουπιδιών, που εγγράφονται στο σώμα και στο περιβάλλον, και που αναδύονται από την άρθρωση των πρακτικών της ζωής ακολουθώντας το δικό τους *conatus* στους βρόγχους του κεφαλαίου. (και του *conatus* του κεφαλαίου) Τα σκουπίδια που εγγράφονται στο σώμα μπορούν να κατανοηθούν, για παράδειγμα, από την άποψη την εξάντληση της ενέργειας από τη συμμετοχή στους πειθαρχικούς μηχανισμούς των αγορών, που συζητήθηκε στο τρίτο μέρος, αυτό που ο Μαρξ αποκαλεί στο *Κεφάλαιο* δαπάνη της εργατικής δύναμης. Με αυτή την έννοια το detritus είναι η κοινή υλική συνθήκη (αν και διαφοροποιημένη σε διαφορετικά πλαίσια και διαφορετικά σημεία μέσα στην ιεραρχία των μισθών) στην οποία η προβληματική της κοινωνικής αναπαραγωγής είναι αποκλειστικά στα χέρια των μισθωτών και άμισθων "εκτοπισμένων" και στην οργανωτική τους

έκταση. Με άλλα λόγια, η κοινωνική αναπαραγωγή εξαρτάται δραματικά από την αποδοτικότητα, την οργανωτική έκταση και την κομμουναλική σύσταση των αγώνων και την ικανότητα να διεκδικούν και να συγκροτούν κοινά στη συνθήκη του *detritus*, είτε αυτό γίνεται απλά για την αναπαραγωγή της εργατικής δύναμης προκειμένου να μεταγγιστεί πίσω στα κυκλώματα των κεφαλαίων, ή για *ζήσει* μέσω πρακτικών συγκρότησης πέρα από τις αξιακές πρακτικές του κεφαλαίου.

Πλήθος αγώνων και πανταχού παρούσα επανάσταση.

Στο σχήμα 2, οι βρόγχοι που συνιστούν το συνολικό υπερκύκλο δεν είναι τίποτα άλλο από στιγμές, προσωρινά προσδιορισμένες από μία ημερομηνία γέννησης, μία ημερομηνία θανάτου και έναν κύκλο ζωής, και χωρικά συγκροτημένες από ένα σύνολο σχέσεων μέσα σε ένα δίκτυο ανθρώπων και αντικειμένων. Επιπλέον, καθεμία από αυτές τις στιγμές, συγκροτείται από τη *σύγκρουση ανάμεσα σε κοινωνικές δυνάμεις και τις αντίστοιχες αξιακές πρακτικές που εκτελούνται σε διαφορετικές κατευθύνσεις*, ο γενικός χαρακτήρας των οποίων εξαρτάται από το πλαίσιο, και την ιστορία της ζωής. Χρησιμοποιώ τον όρο “συγκροτημένο” και όχι “ενσωματωμένο” ή “εκφρασμένο” για το λόγο πως η σύγκρουση εδώ είναι πραγματικά η ουσία της ζωής, αυτό που δίνει το δυναμισμό και τελικά – μέσω της επανάληψης – δημιουργεί την κοινωνική μορφή.

Αυτό συνεπάγεται επίσης πως η σύγκρουση διαχέοντας τους βρόγχους της παραγωγής και αναπαραγωγής λαμβάνει διάφορες μορφές, αλλά ένα πράγμα που είναι καθαρό είναι πως κανένα από τα υποκείμενα που εμπλέκονται στη σύγκρουση δεν έχουν την ιδιότητα ενός “καθολικού υποκειμένου”. Δεν είναι ο βιομηχανικός εργάτης, δεν είναι οι γυναίκες, ούτε οι χωρικοί, ούτε οι “άυλοι εργαζόμενοι”. Σε ένα σύστημα μηχανισμών ανατροφοδότησης όπως η καπιταλιστική παραγωγή, κάθε μέρος είναι οργανικό στην παραγωγή του όλου, κανένα μέρος επομένως δεν είναι *κεντρικό*, αν και κάθε μέρος είναι ένας τόπος πάλης και, λόγω της άρθρωσης του με άλλα, μία εν δυνάμει στιγμή στην κυκλοφορία του αγώνα, τον εμπλουτισμό και την ανάπτυξη της μορφής του. Θα δούμε πώς στην εποχή της παγκοσμιοποίησης το κεφάλαιο αναζητά να αρθρώσει αυτές τις συγκρούσεις μέσω των πειθαρχικών διαδικασιών τόσο στην παραγωγή όσο και στην αναπαραγωγή. Οι καπιταλιστικές κοινωνικές σχέσεις που υποστηρίζουν και αναπαράγουν την καπιταλιστική αξία μπορούν, με μία λέξη, να είναι παντού. Η υπέρβαση αυτών των κοινωνικών σχέσεων συνεπάγεται την υπέρβαση του τρόπου ζωής και την παραγωγή ζωής που αρθρώνει ποικίλες στιγμές. Η επανάσταση δεν πρέπει μόνο να είναι πανταχού παρόν, αλλά να μπορεί να πυροδοτηθεί από οπουδήποτε, και η προβληματική της κυκλοφορίας εγκάρσια στα κυκλώματα είναι κεντρική για την αναπαραγωγή της.

ΔΙΕΘΝΗΣ ΚΑΤΑΜΕΡΙΣΜΟΣ ΤΗΣ ΕΡΓΑΣΙΑΣ

Ένα από τα πράγματα που πρέπει να επισημανθεί από την προηγούμενη ανάλυση είναι κάτι που είναι προφανές, αλλά λίγο συζητήθηκε, δηλαδή πως κάθε κόμβος παραγωγής και αξιακές πρακτικές Χ – Ε – Χ' επίσης θα συνυφαίνονται με τους αναπαραγωγικούς βρόγχους. Αυτό

συνεπάγεται πως η ανάλυση μας για το κεφάλαιο πρέπει να προσπαθήσει να κατανοήσει πως αρθρώνονται οι δύο, και όχι μόνο να περιοριστεί στην χρηματική σφαίρα, σε αυτό που οι κυρίαρχοι οικονομολόγοι ή η μαρξιστική πεποίθηση αποκαλεί "η οικονομία". Αυτό σημαίνει πως εάν η αναπαραγωγή αλληλοσυνδέεται με την παραγωγή μέσω των διαδικασιών ανατροφοδότησης, και εάν τα αγωνιζόμενα υποκείμενα είναι και στους δύο βρόγχους, η κατανόηση των *συνθηκών* του συγκεκριμένου πλαισίου μέσα στο οποίο η αναπαραγωγή λαμβάνει χώρα, καθώς και οι στρατηγικές που αναπτύσσονται για την αλλαγή αυτών των συνθηκών, είναι υπέρτατη για την κατανόηση του κεφαλαίου.

Επομένως για παράδειγμα, η χρηματική κεφαλαιακή κινητικότητα εντεινόμενη από την οικονομική απορρύθμιση, που έχει συνοδέψει την νεοφιλελεύθερη εποχή, βοηθάει στο να κρατηθεί χαμηλά το κόστος της αναπαραγωγής της εργατικής δύναμης στο συστατικό του κοινωνικού μισθού. Αυτό γιατί ο φορολογικός ανταγωνισμός των διαφορετικών νεοφιλελεύθερων κυβερνήσεων που στόχευσε στην έλκυση του κεφαλαίου είναι την ίδια στιγμή ανταγωνισμός στην κοινωνική δαπάνη. Στις χώρες στον παγκόσμιο Βορρά, αυτό το καθεστώς, που συνοδεύεται από σχετικές φιλελεύθερες τραπεζικές ρυθμίσεις για την πίστωση, οδηγεί στην αύξηση του προσωπικού χρέους που είναι αναγκαίο για την αντιμετώπιση της αποσάθρωσης των μισθών και άλλων δικαιωμάτων. Από την άλλη πλευρά, στον παγκόσμιο Νότο, οι περικοπές στα δικαιώματα και οι περιφράξεις επιβάλλονται πάνω στο κοινωνικό σώμα μέσω της διαχείρισης της κρίσης χρέους και των πολιτικών δομικής προσαρμογής. Η εν εξελίξει λειτουργία των δυνάμεων του κράτους και της αγοράς, και οι συγκρούσεις πάνω στις οποίες αυτές θεμελιώνονται, δημιουργούν μία παγκόσμια διαμόρφωση των περιοχών της αναπαραγωγής με διαφορετικά ποιοτικά και ποσοτικά χαρακτηριστικά. Στο βλέμμα ενός δρώντα που αναζητά το κέρδος, αυτά μπορεί να ταξινομηθούν σε μία ιεραρχική κλίμακα με αναφορά στις συνθήκες των μισθών, των περιβαλλοντολογικών στάνταρτ, των ρυθμιστικών καθεστώτων, του "πολιτικού ρίσκου", και λοιπά. [5]

Το συμπέρασμα ωστόσο είναι πως σε *γενικές γραμμές*, μέσα σε ένα παγκόσμιο παραγωγικό δίκτυο, οι περιοχές που προσφέρουν *χαμηλότερο κόστος αναπαραγωγής (που θα σήμαινε, ας πούμε, χαμηλότερα περιβαλλοντολογικά στάνταρτ, χαμηλότερο κοινωνικό μισθό, λιγότερο αυστηρά φορολογικά καθεστώτα, κλπ)* είναι εκείνες οι περιοχές στις οποίες το κεφάλαιο έχει ένα μεγάλο συμφέρον να *εξωτερικεύσει* τις συναλλαγές ως στιγμές ενός παγκόσμιου κυκλώματος Χ – Ε – Χ'. Και δεδομένου πως κάθε μία περιοχή του κόσμου – χωρίς σημασία αν είναι πλούσια ή φτωχή, στον πρώτο ή στον τρίτο κόσμο – τοποθετείται σε μία συνθήκη σπάνης από το συνολικό χρηματοοικονομικό καθεστώς, μέσω είτε του χρέους ή των κινήσεων του κεφαλαίου, τότε διαφορετικές χωρικές περιοχές τοποθετούνται η μία ενάντια στην άλλη σε μία ανταγωνιστική κούρσα για τη μείωση του χρόνου εργασίας που απαιτείται για την *αναπαραγωγή* τους. Αυτό γίνεται μέσω είτε της εξωτερίκευσης της αναπαραγωγικής εργασίας στην αγορά είτε μέσω της μετατόπισης του κόστους της αναπαραγωγής στην αόρατη σφαίρα (άμισθη εργασία και το περιβάλλον).

Εάν διαφορετικές συνθήκες αναπαραγωγής τοποθετούνται η μία ενάντια στην άλλη σε μία ατελείωτη κούρσα, γίνεται νοητό και κατανοητό το *πως* και το *γιατί* στον κόσμο με άφθονη "νέα οικονομία", στον κόσμο των βιοτεχνολογιών και της γενετικής μηχανικής, στον κόσμο της "άυλης

εργασίας” και του “μεταφορντισμού”, της υψηλής τεχνολογίας και της στιγμιαίας επικοινωνίας, οι πιο απεχθείς ανθρώπινες πρακτικές δεν είναι απλά “ακόμα” παρούσες σε μια απομακρυσμένη γη, την κληρονομιά των αρχαϊκών εποχών, αλλά γίνονται αντίθετα *συστατικές στιγμές* των σύγχρονων καπιταλιστικών σχέσεων. Επομένως, για παράδειγμα, η νεωτερική σκλαβιά – με χαρακτηριστικά που είναι σχεδόν μοναδικά στην ιστορία της ανθρώπινης παραγωγής – φτάνει μέχρι την παγκόσμια παραγωγική αλυσίδα επιτρέποντας φτηνότερη τροφή και φτηνότερες γενικές συνθήκες αναπαραγωγής, επομένως μειώνοντας την αξία της εργατικής δύναμης, ας πούμε, για τους ειδικευμένους Ινδούς προγραμματιστές που συνδέονται στιγμιαία με τους Αμερικανούς πελάτες τους. Επομένως, για παράδειγμα, το χαμηλό κόστος της αναπαραγωγής για τα αγόρια και τα κορίτσια σε πολλές περιοχές του τρίτου κόσμου κυλάει αργά στο κέρδος των υπερεθνικών επιχειρήσεων, που κερδίζουν από την άμεση ή έμμεση σύνδεση στην παγκόσμια παραγωγική αλυσίδα των ορυχείων, των κάτεργων και των αγρών του κόσμου.[6]

Πεδία αναπαραγωγής.

Το σχήμα 3 (σελ 81) βασίζεται στο σχήμα 2 και είναι μία κομψή απεικόνιση της άρθρωσης ανάμεσα και μέσα στις δύο σφαίρες της παραγωγής και της αναπαραγωγής στο πλανητικό επίπεδο, όπως συγκροτούν μία ιεραρχία των συνθηκών της αναπαραγωγής.

Στο σχήμα 3, κάθε περιοχή του κόσμου αντιστοιχεί σε ένα *αναπαραγωγικό πεδίο,* δηλαδή είναι ένας κοινωνικός, πολιτικός και πολιτισμικός χώρος, ιστορικά και κοινωνικά παραγόμενος, που ορίζει τις γενικές συνθήκες της αναπαραγωγής της εργατικής δύναμης σε μία δεδομένη στιγμή. Αυτό μπορεί να προσδιοριστεί από το *βαθμό* της εξάρτησης από την αγορά για την αναπαραγωγή των ζωών και των πόρων της ζωής των ανθρώπων, καθώς και από ένα συγκεκριμένο ποσοστό μισθού και μέσο στάνταρτ της ζωής, δηλαδή, μία συγκεκριμένη πολιτισμική συνθήκη της χρήσης των εμπορευμάτων. Ενώ, από την προοπτική των κοινοτήτων που εμπλέκονται στην αναπαραγωγή, αυτό που αποκαλούμε *πεδία αναπαραγωγής* περιλαμβάνει συγκεκριμένες σχέσεις, πολιτισμικές νόρμες και διαδικασίες, από την προοπτική της συσσώρευσης του κεφαλαίου, τα αναπαραγωγικά πεδία σε διαφορετικές περιοχές του κόσμου διαφέρουν κύρια από την άποψη της χρηματικής αξίας, που είναι υποχρεωτική για την αναπαραγωγή εργατικής δύναμης ενός μέσου τύπου. Επομένως σε κάθε περιοχή που ορίζεται έτσι, οι αναπαραγωγικοί και οι καπιταλιστικοί παραγωγικοί βρόγχοι λειτουργούν, όπως συζητήθηκε σε σχέση με το σχήμα 2. Οι περιοχές, φυσικά, μπορεί να διαφέρουν από την άποψη του ποιοι τύποι εμπορευμάτων παράγονται στους δύο τομείς της παραγωγής, καθώς και από το βαθμό στον οποίο παράγονται. Αλλά είναι εύλογο να γίνει κατανοητό πως ακόμα και στην δική μας εποχή της παγκοσμιοποίησης, όλες οι περιοχές έχουν ένα συνδυασμό και των δύο τμημάτων της παραγωγής. Για παράδειγμα, ακόμα και στην πιο “προηγμένη” περιοχή Α, η παραγωγή των πρώτων υλών του τμήματος Ι μπορεί να λαμβάνει χώρα με τη μορφή του ηλεκτρισμού, αν και ο μεγάλος όγκος των αναγκών της σε πρώτες ύλες της να αντλείται από άλλες περιοχές. Το ζήτημα του σχήματος επομένως δεν είναι να περιγράψει τη δυναμική ή τις

καταστάσεις της παγκόσμιας παραγωγής και αναπαραγωγής, αλλά το γενικό πλαίσιο στο οποίο οι παγκόσμιες συνδέσεις ανάμεσα στις δύο μπορούν να συλληφθούν ως αρθρωμένες.

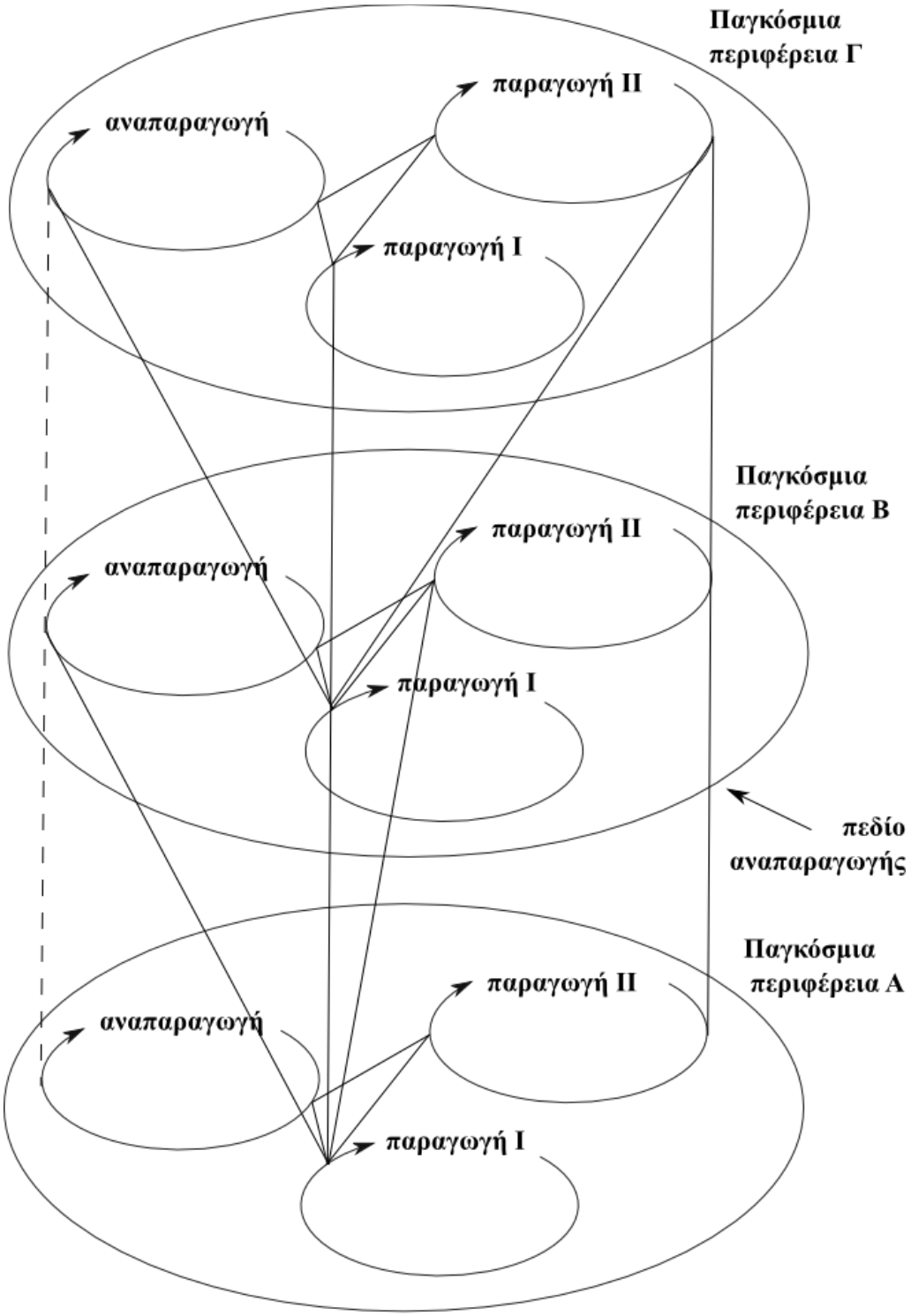

Σχήμα 3. Αναπαράσταση των παγκόσμιων δεσμών ανάμεσα στην παραγωγή και την αναπαραγωγή

Στο σχήμα 3, απλά για το σκοπό της απεικόνισης, υποθέτουμε τρεις περιοχές που

περιγράφουν μία διεθνή ιεραρχία ανάμεσα στα αναπαραγωγικά πεδία, δηλαδή, ανάμεσα στις συνθήκες της αναπαραγωγής της εργατικής δύναμης. Σε διαφορετικές περιόδους των τελευταίων δύο αιώνων ο σιδηρόδρομος και η υπερατλαντική ναυτιλία, ο τηλέγραφος, η τηλεφωνία, η επικοινωνιακή και η πληροφοριακή τεχνολογία έχουν επιτρέψει τους κεφαλαιοκράτες στο τμήμα I και II να πάρουν το πλεονέκτημα της ιεραρχίας και όντως, και μαζί με την σιδερένια γροθιά των κρατών και των αποικιακών στρατών, να συνεισφέρουν στο σχηματισμό της. Αυτό συνέβηκε πρώτα με τη διαφυγή για πλεόνασμα του εμπορίου (vent-for-surplus trade) μέσα στις "παγκόσμιες οικονομίες" των παλιών αυτοκρατοριών και των περιοχών επιρροής των κύριων μητροπόλεων, με συνέπεια την επιβολή της εξειδίκευσης της παραγωγής όπως θα συζητήσουμε στο κεφάλαιο 9. Αυτό έχει επιτρέψει την μείωση της αξίας της εργατικής δύναμης στην ιμπεριαλιστική μητρόπολη και το δέσιμο μεταξύ τους, του μισθωτού και άμισθου πλανητικού προλεταριάτου, καθώς τα κρατούσαν χωρισμένα. Η διαφυγή του πλεονασματικού εμπορίου της ιμπεριαλιστικής εποχής, ωστόσο, είχε τα μειονεκτήματα της. Οι αγώνες για τις συνθήκες της αναπαραγωγής – είτε για πρόσβαση στα κοινά, υψηλότερους μισθούς, μείωση του χρόνου εργασίας, δικαιώματα κοινωνικού μισθού ή την ανασύνθεση του καταμερισμού της εργασίας μεταξύ των φύλων στο σπίτι – εάν ήταν ικανές να κινητοποιήσουν επαρκή κρίσιμη μάζα, θα καταβύθιζαν τις περιοχές των κεφαλαίων σε κρίσεις κερδοφορίας. Η πίεση σε ένα περιφερειακό κεφάλαιο θα ήταν να αναζητήσει νέες παγκόσμιες περιοχές για να εισαχθεί και να αρθρωθεί, έτσι ώστε να αναδιαμορφώσει τη διεθνή ιεραρχία των πεδίων αναπαραγωγής και του αντίστοιχου διεθνούς καταμερισμού της εργασίας. Η ιστορία των παλιών αυτοκρατοριών είναι ένα παράδειγμα αυτής της εξαναγκαστικής συμπερίληψης και άρθρωσης σε πλανητικό επίπεδο, των βρόγχων της παραγωγής και της αναπαραγωγής.

Με τους εθνικο-απελευθερωτικούς αγώνες ωστόσο, και τον θάνατο των παλαιού τύπου ιμπεριαλιστικών πολιτικών, ούτε η πλανητική επέκταση των κυκλωμάτων του κεφαλαίου ούτε η άρθρωση τους δεν σταμάτησαν να είναι αναγκαιότητες για το κεφάλαιο. Από τα τέλη της δεκαετίας του '70, οι παγκόσμιες ελίτ έχουν αντιδράσει στην κρίση συσσώρευσης που αντιμετώπισαν, μέσω μίας πλανητικής αναδιάρθρωσης των πεδίων αναπαραγωγής, που παράχθηκε μέσω πολιτικών δομικής προσαρμογής και απορρύθμισης της αγοράς κεφαλαίων. Ωστόσο, διαφορετικά από τον διεθνή καταμερισμό της εργασίας των παλιών αυτοκρατοριών, που ήταν σχετικά σταθερός στην εξειδίκευση των πρώτων υλών στην περιφέρεια και των βιομηχανικών προϊόντων στις μητροπόλεις, η σημερινή άρθρωση ανάμεσα στα πεδία αναπαραγωγής είναι πιο δυναμική και είναι συστατικό της παγκόσμιας πειθαρχίας, παρά μάλλον απλώς το αποτέλεσμα της. Επομένως αυτό που αποκαλούμε "βαθιά ενσωμάτωση" επιτρέπει στους καπιταλιστές να πάρουν πλεονέκτημα αυτής της ιεραρχίας μέσω της εξωτερίκευσης της ελαχιστοποίησης του κόστους μέρους της παραγωγής τους, δηλαδή μέσω της αύξησης στο εμπόριο και την υπερεθνικοποίηση της παραγωγής, αντιτάσσοντας τις αναπαραγωγικές κοινότητες μεταξύ τους σε μία ατελείωτη κούρσα ποντικών, που διαπερνά αυξανόμενα όλες τις σφαίρες του ανθρώπινου πράττειν.

Οι κάθετες γραμμές που συνδέουν διαφορετικά πεδία αναπαραγωγής και οι διασταυρωμένοι αναπαραγωγικοί και παραγωγικοί βρόγχοι μπορούν να θεωρηθούν ότι βρίσκονται σε αυτό που ο Manuel Castells αποκαλεί "χώρους των ροών".[7] Ωστόσο, καταλαβαίνουμε πως η κίνηση και η

δυναμική αυτών των “ροών” των αξιών του χρήματος και χρήσης, καθώς και των σωμάτων, *συγκροτούν* το χώρο αυτό με αναφορά στους παραγωγικούς και αναπαραγωγικούς βρόγχους και την προβληματική της καπιταλιστικής συσσώρευσης και των αγώνων για άλλες αξίες. Οι αξιακοί αγώνες επομένως, επίσης συνιστούν το “χώρο των ροών”. Έτσι για παράδειγμα, στρατηγικές όπως η φιλελευθεροποίηση του εμπορίου διευκολύνουν τις αξιακές πρακτικές του κεφαλαίου μέσω της αύξησης της κινητικότητας του κεφαλαίου και της έντασης του ανταγωνισμού, συνεισφέροντας στην μείωση του χρηματικού κόστους και διευκολύνοντας την κάθετη ενσωμάτωση ανάμεσα στους παραγωγικούς βρόγχους σε διαφορετικές περιοχές, σε ανταγωνισμό με άλλες κάθετα ενσωματωμένες εμπορευματικές αλυσίδες. Επιπλέον οι αναπαραγωγικοί βρόγχοι αρθρώνονται επίσης σε πλανητικό επίπεδο. Πρώτα, άμεσα, μέσω για παράδειγμα, των ροών νόμιμης ή παράνομης μετανάστευσης, φέρνοντας την υπερεθνικοποίηση των συνθηκών της αναπαραγωγής, με δύο έννοιες. Πρώτα από όλα, λόγω της μεταβίβασης των αποταμιεύσεων από τους μετανάστες στις κοινότητες της πατρίδας, όπως αναπαρίσταται από τη διακεκομμένη γραμμή δια μέσου των αναπαραγωγικών βρόγχων στις διαφορετικές περιοχές που απεικονίζονται στο σχήμα 3. Επίσης, όπως έχουμε δει, η γυναικεία μετανάστευση γενικά περιλαμβάνει την καθιέρωση ενός διεθνούς καταμερισμού εργασίας αναπαραγωγής της εργατικής δύναμης, που βλέπει τις γυναίκες μετανάστριες, να κερδίζουν έναν μισθό από την αναπαραγωγή άλλων (οικιακές εργαζόμενες, νοσοκόμες, καθαρίστριες, κλπ) ενώ η αναπαραγωγή των κοινοτήτων στην πατρίδα τους αφήνεται στις νεότερες αδερφές ή στο δρόμο. Επίσης, και σε μικρότερη έκταση, μέσω της αγοράς εμπορευμάτων από άλλη περιοχή στις οποίες οι διαφορετικές συνθήκες της αναπαραγωγής τα κάνει λιγότερο ακριβά. Αυτά είναι μερικά μόνο παραδείγματα των σύγχρονων ρευμάτων που μπορούν να διαβαστούν στο πλαίσιο που παρέχεται από το σχήμα 3.

Μέρος ΙΙ

Παγκόσμιοι βρόγχοι: Μερικές εξερευνήσεις της σύγχρονης εργασιακής μηχανής.

7

Περιφράξεις και πειθαρχική ενσωμάτωση.

ΓΕΝΙΑ ΚΑΙ ΟΜΟΙΟΣΤΑΣΗ

Οι αξιακές πρακτικές Χ – Ε – Χ', η συσσώρευση, πρέπει να παρακολουθούν τις ανάγκες μίας ποικιλίας κοινωνικών δρώντων και ομάδων, και την ίδια στιγμή να εξασφαλίζουν πως αυτές οι ανάγκες, οι επιθυμίες και οι αξιακές πρακτικές, που εκδηλώνονται με όρους αγώνων, να μην ξεφεύγουν από τις αρχές της διάταξης τους, αλλά, αντίθετα, να γίνονται στιγμές της αναπαραγωγής τους. Αυτή η τάση ανάμεσα στη ρήξη και την ανάρρωση είναι που συνιστά τις βασικές ομοιοστατικές διαδικασίες του κεφαλαίου.

Η ομοιόσταση είναι ένας όρος, που εισάγεται από την κυβερνητική στις αρχές του 1940 για να περιγράψει την *αυτόματη* διαδικασία της αυτορύθμισης των ζώντων οργανισμών για τη διατήρηση μία δυναμικής ισορροπίας.[1] Είναι μία διαδικασία κατά την οποία ανατροφοδοτικοί βρόγχοι κυκλικής αιτιότητας είναι βασικοί μηχανισμοί. Μέσω μίας ακολουθίας αυτο-ισορρόπησης (“αρνητική”) και αυτο-ενίσχυσης (θετική) ανατροφοδότησης[2], οι ανατροφοδοτικοί βρόγχοι επιτρέπουν στους ζώντες οργανισμούς να επιλύσουν τα βασικά προβλήματα της ζωής, από την ταπεινή αμοιβάδα μέχρι τα ανθρώπινα όντα:

η εύρεση πηγών ενέργειας· η ενσωμάτωση και ο μετασχηματισμός της ενέργειας· η διατήρηση της χημικής ισορροπίας του εσωτερικού συμβατής με τη διαδικασία της ζωής· η διατήρηση της δομής του οργανισμού μέσω της επισκευής της φθοράς· και η απομάκρυνση των εξωτερικών παραγόντων αρρώστιας και φυσικής βλάβης. Η απλή λέξη της ομοιόστασης είναι μία βολική στενογραφία για το σύνολο των ρυθμίσεων και την απορρέουσα κατάσταση της ρυθμιζόμενης ζωής. (Damasio 2003: 30)

Ενώ ο αυτοματισμός των ομοιοστατικών διαδικασιών στα βιολογικά συστήματα είναι το αποτέλεσμα μίας ομάδας οδηγιών που κωδικοποιούνται από το DNA, σε ένα κοινωνικό σύστημα όπως ο καπιταλισμός αυτός ο αυτοματισμός μπορεί να αναδυθεί μόνο από μία *κοινωνική* κατασκευή. Αυτή η κοινωνική κατασκευή, που είναι σίγουρα ακατάστατη και δεν συμμορφώνεται ποτέ σε τακτικά μοντέλα, φαίνεται παρόλα αυτά να προέρχεται από δύο κύριες στιγμές, μία γεννητική και η άλλη συντηρητική μέσω της αυτοοργάνωσης. Οι γεννητικές και αυτοοργανωτικές στιγμές του συστήματος, που καλούμε καπιταλισμό είναι οι περιφράξεις και η πειθαρχική ενσωμάτωση. Οι αγώνες, η κοινωνική σύγκρουση, δεν είναι έξω από αυτές τις δύο στιγμές, αλλά σε ένα ορισμένο βαθμό είναι μέρος και των δύο. Ή, ίσως ακριβέστερα, στο βαθμό που οι αγώνες που γεννιούνται από αξιακές πρακτικές έξω από το κεφάλαιο συζευγνύονται με τους βρόγχους του κεφαλαίου, βοηθούν να συσταθεί ο δυναμισμός των ομοιοστατικών μηχανισμών του κεφαλαίου. Επίσης, αυτές οι διαδικασίες που βρίσκονται κάτω από το όνομα της παγκοσμιοποίησης είναι σε μεγάλο βαθμό διαδικασίες επέκτασης και βαθέματος αυτών των γεννητικών και αυτοοργανωτικών

στιγμών του καπιταλισμού.

Η γεννητική στιγμή είναι αυτή που γεννά τις αγορές, δηλαδή, δημιουργεί ανθρώπους και κοινότητες με τη “θέληση” να αγοράσουν και να πουλήσουν εμπορεύματα, δημιουργεί “προλετάριους”, δηλαδή ανθρώπους χωρίς άλλα μέσα βιοπορισμού από αυτά που μπορούν να αποκτήσουν πουλώντας την εργατική τους δύναμη στην αγορά, ή εμπλεκόμενοι στο μικρό εμπόριο. Μεγάλο μέρος αυτής τη θέλησης είναι φυσικά το αποτέλεσμα των διάφορων μορφών κρατικών πρακτικών απαλλοτρίωσης των κοινών και της κοινωνικής μηχανικής που μειώνει τα εναλλακτικά μέσα βιοπορισμού.

Όταν εξετάζουμε τις αξίες της αγοράς από την προοπτική της γεννητικής αρχής της αγοράς – τις περιφράξεις – μας εμφανίζονται αυτό που είναι, ως η τάξη των πραγμάτων μίας συγκεκριμένης κοινωνικής δύναμης, τάξης, ελίτ. Αυτό γιατί κάθε στιγμή μία περίφραξη επιβάλλεται στο κοινωνικό σώμα, είτε μία ιδιωτικοποίηση, ή μία περικοπή σε δικαιώματα, μία απαλλοτρίωση γης, ή μία πατέντα ενός φαρμάκου που σώζει ζωές, μία σύγκρουση των αξιών γενικά έρχεται στην επιφάνεια μαζί με τους αντίστοιχους αγώνες. Αυτοί αξιώνουν την ιδιωτικοποίηση εμείς όχι. Αυτοί αξιώνουν τις δυνάμεις της αγοράς, εμείς όχι. Αυτοί αξιώνουν την αναγκαστική μετεγκατάσταση, εμείς όχι.

Με αυτή τη γεννητική στιγμή, ένα σύνολο *κανόνων* δημιουργείται, κανόνες που συχνά εισάγονται βίαια και διατηρούνται μέσω της χρήσης βίας (το κράτος). Οι κανόνες αυτοί συγκροτούν ένα *πλαίσιο* για την κοινωνική αλληλόδραση, ορίζοντας τον *τρόπο* πρόσβασης στους πόρους που παράγονται κοινωνικά, τα σύνολα των δικαιωμάτων ιδιοκτησίας, τις νομικές ρυθμίσεις φιλτραρίσματος και διοχέτευσης της κοινωνικής δράσης σε ορισμένους δρόμους. Συζητάω τη γεννητική αυτή στιγμή, από την πλευρά των περιφράξεων εκτεταμένα στα κεφάλαια 10 και 11.

Έξω από τη δραστηριότητα της κοινωνικής παραγωγής, που στηρίζεται σε αυτούς τους κανόνες, καθώς και τις καθημερινές πρακτικές της αμφισβήτησης τους, ακολουθούν δεδομένα πρότυπα αυτοοργάνωσης της άρθρωσης ανάμεσα στην παραγωγή μοναδικοτήτων, που συγκροτούν το κοινωνικό σώμα. Αυτό που γενικά καλείται “η οικονομία”, εδώ είναι ένας φτωχός όρος για τη σύλληψη αυτών των προτύπων. Όπως έχουμε δει στα προηγούμενα κεφάλαια, αυτά τα πρότυπα της αυτοοργάνωσης αρθρώνουν και την μισθωτή με την άμισθη παραγωγή, και την παραγωγή με την αναπαραγωγή. Επομένως, δεν μπορεί να αναφέρονται στην χρηματική παραγωγή μόνο όπως στην περίπτωση των οικονομικών αφηγήσεων των προτύπων αυτοοργάνωσης της αγοράς, από το αόρατο χέρι του Άνταμ Σμιθ μέχρι την τάξη της αγοράς του Friedrich Hayek. Επιπλέον, διαφορετικά από τους οικονομολόγους, ενδιαφερόμαστε για τις διαδικασίες, τους τρόπους του πράττειν, της παραγωγής και επομένως, λόγω του ότι το πράττειν είναι πάντα μία κοινωνική δράση, ενδιαφερόμαστε για τους τρόπους των *σχέσεων* σε ολόκληρη την παραγωγή μοναδικοτήτων. Η παραγωγή είναι πάντα συμπαραγωγή.

Η πειθαρχική ενσωμάτωση επομένως αναφέρεται στην ενσωμάτωση των διαφορετικών αξιακών πρακτικών σε ένα συστημικό “όλο” που συγκροτεί τη διαδικασία της αυτοεπέκτασης του κεφαλαίου. Σημειώστε πως αυτή είναι *ενσωμάτωση* κι όχι *συνύπαρξη* ανάμεσα στις διαφορετικές

αξιακές πρακτικές. Η ενσωμάτωση συνεπάγεται την μείωση των διαφορετικών πρακτικών στο ένα μοντέλο που είναι διάχυτο στην κοινωνία (Irigaray 1997: 128). Η καπιταλιστική ενσωμάτωση συνεπάγεται την άρθρωση της ποικιλομορφίας μέσω των κοινών αξιακών πρακτικών των καπιταλιστικών αγορών και τις αντίστοιχες διαδικασίες μέτρησης. Όπως θα δούμε στα κεφάλαια 12 και 13, αυτή η ενσωμάτωση είναι πειθαρχική, γιατί βασίζεται στις πειθαρχικές μορφές της διαταγής πάνω στα υποκείμενα, την διαρκή απονομή αμοιβών και τιμωριών για το σχηματισμό νορμών αλληλόδρασης και κοινωνικής παραγωγής, που αναδύονται από τις αξιακές πρακτικές του κεφαλαίου σε αέναη πάλη με άλλες αξιακές πρακτικές. Επίσης συντηρεί τους κανόνες που γεννιούνται από τις περιφράξεις, γιατί μέσω της επανάληψης τα υποκείμενα τείνουν να κανονικοποιηθούν σε αυτούς. Αν και αυτή είναι μία κανονικοποίηση που δεν καταργεί τη σύγκρουση ανάμεσα στις αξιακές πρακτικές, αλλά που τη μετατρέπει σε μηχανή οδηγό της εξέλιξης της οργανωτικής μορφής του καπιταλισμού, την ώρα που βασικές διαδικασίες ομοιόστασης κρατούν τις κοινωνικές δυνάμεις και τις συγκρουόμενες αξιακές πρακτικές συζευγμένες. Με άλλα λόγια, *στην καθημερινή αναπαραγωγή των πόρων της ζωής εμπλεκόμαστε συνειδητά ή ασυνείδητα, οικειοθελώς ή ακούσια, σε μία μορφή εμφύλιου πολέμου που διασχίζει το κοινωνικό σώμα.*

Αυτό μπορεί να θεωρηθεί καλύτερα με ένα σύντομο προβληματισμό στον όρο της ομοιόστασης όπως εφαρμόζεται στον καπιταλισμό. Γενικά μιλώντας, η ομοιόσταση είναι μία ιδιότητα των ανοιχτών συστημάτων ως ζώντων οργανισμών. Ο σκοπός της είναι να ρυθμίζει το εσωτερικό περιβάλλον τέτοιων συστημάτων, έτσι ώστε να διατηρεί σταθερές συνθήκες, μέσω πολλαπλών δυναμικών εξισορροπητικών προσαρμογών, που αναδύονται από το παιχνίδι *αντίθετων δυνάμεων*.[3] Στο ανοιχτό σύστημα που ονομάζουμε καπιταλισμό, οι απόλυτες δυνάμεις που πρέπει να κρατηθούν σε δυναμική ισορροπία προκειμένου να αποφύγουμε τη διάλυση του συστήματος είναι μέρος εκείνων των κοινωνικών πρακτικών, που βασίζονται σε αντίθετες αξίες. Στα αρχαία ελληνικά, η λέξη *στάσις* σημαίνει τον "εμφύλιο πόλεμο",[4] και αυτό πιθανά να αντηχεί στα ατελείωτα παραμύθια και μύθους για τον αδερφό που σκοτώνει αδερφό, όπως συμβαίνει όταν το κοινωνικό σώμα διαρρηγνύεται και ένα νέο ξεκίνημα συμβαίνει: Ο Κάιν σκοτώνει τον Άβελ, ο Ρωμύλος σκοτώνει τον Ρέμο. Κατά τη διάρκεια του πέμπτου αιώνα π.Χ η "*στάση* πολιτικοποιήθηκε στη σύγκρουση ανάμεσα σε εκείνους που ευνοούσαν τη διακυβέρνηση από τους πολλούς (δημοκρατία) και εκείνους που επιθυμούσαν την εξουσία των λίγων (ολιγαρχία)" (Sidebottom 2004). Οι καπιταλιστικές αγορές κάνουν ακριβώς το αντίθετο· αποπολιτικοποιούν αυτή την πάλη, κάνοντας την θεμέλιο της δυναμικής τους. Σε μία καθημερινή βάση, είναι ικανές να αρθρώσουν αξιακές πρακτικές, που βασίζονται πάνω και πιέζουν για τον εκδημοκρατισμό της κοινωνικής συνεργασίας της δουλειάς (που εξαρτάται από την επέκταση της πρόσβασης στους κοινωνικούς πόρους) με εκείνες τις αξιακές πρακτικές που βασίζονται πάνω και οδηγούν στην ολιγαρχική εξουσία των κοινωνικών μέσων της παραγωγής (που εξαρτάται από τη διοχέτευση των κοινωνικών πόρων πέρα από το δημοκρατικό έλεγχο). Από τη δική μας προοπτική επομένως, η καπιταλιστική ομοιόσταση σημαίνει τον *ίδιο (όμοιο -ελληνικά στο πρωτότυπο) εμφύλιο πόλεμο (στάση)*, δηλαδή, έναν "εμφύλιο πόλεμο" μέσα στο παγκόσμιο κοινωνικό σώμα, στον οποίο εξαναγκαζόμαστε ολοένα και περισσότερο να προσαρμοστούμε προκειμένου να αναπαράγουμε τους πόρους της

ζωής. Η νεοφιλελεύθερη παγκοσμιοποίηση είναι η ένταση αυτού του πολέμου. Αλλά αυτός ο εμφύλιος πόλεμος είναι η αποστειρωμένη και κανονικοποιημένη μορφή που παίρνει η ταξική πάλη, που ο Μαρξ θεωρούσε ως την τελική οδηγό δύναμη της ιστορίας, μία ταξική πάλη που είναι τελικά ένας αγώνας ανάμεσα σε αξιακές πρακτικές. Όπως θα δούμε στο κεφάλαιο 9, στην απεικόνιση του πειθαρχικού εμπορίου και της "ιπτάμενης χήνας", αντιθέτοντας τους πόρους της ζωής, το σημερινό παγκόσμιο κεφάλαιο καβαλάει την ταξική πάλη (εμφύλιο πόλεμο) ενάντια και πέρα από τις αξιακές του πρακτικές, και τη μετατρέπει από μια απειλή στην *συνθήκη* και το *αποτέλεσμα* της πολυάσχολης καθημερινότητας, σε μία συστατική δύναμη της εξουσίας του. Όταν επομένως αναφερόμαστε στις ομοιοστατικές διαδικασίες των καπιταλιστικών αγορών δεν αναφερόμαστε μόνο στην άμπωτη και την πλημμυρίδα των επιχειρηματικών δραστηριοτήτων, των κύκλων, και της "οικονομίας", αλλά στις καθημερινές πρακτικές της ζωής και τις αντίστοιχες κοινωνικές σχέσεις που στηρίζουν αυτά τα πρότυπα.

ΕΝΑΣ ΕΝΝΟΙΟΛΟΓΙΚΟΣ ΧΑΡΤΗΣ

Ας προσπαθήσουμε να ξεκαθαρίσουμε τις γεννητικές και συντηρητικές πρακτικές που μπορεί να θεωρηθούν, πως οδηγούν στην ανάδυση μερικών γενικών χαρακτηριστικών των καπιταλιστικών υποσυστημάτων. Το σχήμα 4 (σελ. 89) προσφέρει έναν εννοιολογικό χάρτη που συνδέει τους παραγωγικούς και αναπαραγωγικούς βρόγχους, που συζητήθηκαν στα προηγούμενα κεφάλαια. Στην κορυφή του χάρτη, συνδέουμε τους παραγωγικούς και αναπαραγωγικούς βρόγχους στις ιστορικές πρακτικές που συγκροτούν τη γενεαλογία τους (περιφράξεις) και σ' εκείνες που συγκροτούν τη συντήρηση τους (πειθαρχικές διαδικασίες). Όπως θα δούμε στα κεφάλαια 10 και 11, οι περιφράξεις συμβαίνουν μέσω των διαδικασιών που εμπορευματοποιούν τα υπάρχοντα "κοινά" (και επομένως εισάγουν νέους νόμους ρύθμισης των δικαιωμάτων), ή μέσω της κρατικής άμυνας των υπαρχόντων περιφραγμένων χώρων, ενάντια στους αγώνες που απαιτούν κοινά. Σε κάθε περίπτωση, το κράτος αναπτύσσει θεσμική δύναμη για να διατηρήσει, να προστατεύσει και να επεκτείνει τις εμπορευματικές σχέσεις και τις περιφράξεις. Σε αυτά τα κεφάλαια θα ισχυριστώ επίσης πως αυτή η διαδικασία της περίφραξης είναι συνεχής στον καπιταλισμό και δεν περιορίζεται μόνο σε κάποιο "πρωτόγονο" στάδιο. Αυτό για δύο λόγους. Πρώτα, γιατί το *τέλος* του κεφαλαίου, ή η ορμή του, είναι να επεκτείνει και να διαποτίζει ολοένα και περισσότερες σφαίρες της ανθρώπινης ζωής και φύσης. Με άλλα λόγια, η εμπορευματοποίηση είναι εγγενές χαρακτηριστικό του κεφαλαίου. Δεύτερο, επειδή ιστορικά το συσσωρευμένο αποτέλεσμα των παλιών αγώνων συνιστά αποτελεσματικά νέες μορφές κοινών, που το κεφάλαιο αν δεν μπορεί να τα διαχειριστεί με τους δικούς του όρους με νέες μορφές διακυβερνησιμότητας αντίστοιχης με τη συσσώρευση, πρέπει να τα περιφράξει.

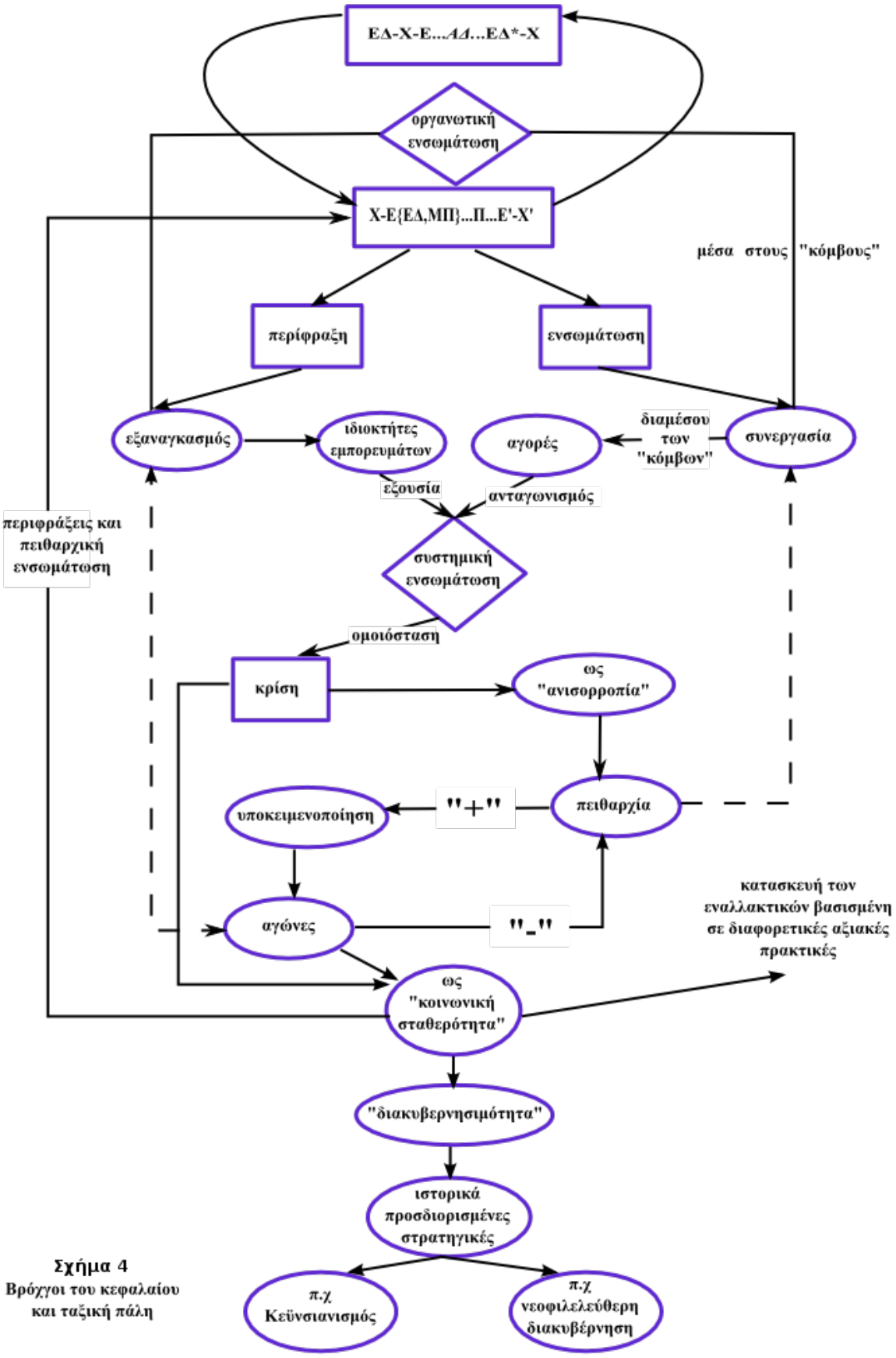

Σχήμα 4
Βρόχγοι του κεφαλαίου και ταξική πάλη

Από την άλλη πλευρά, τόσο η χωρική όσο και η χρονική ενσωμάτωση μέσα στο κύκλωμα του Χ – Ε – Χ΄ απαιτεί να συμβεί η κοινωνική συνεργασία. Η συνεργασία συμβαίνει ουσιαστικά με δύο τρόπους. Είτε μέσα στους παραγωγικούς "κόμβους" στην κοινωνία – δηλαδή, στις εταιρείες, τα νοικοκυριά, τα σχολεία ή σε κάθε σχετικά αυτοδύναμο και διακριτό θεσμό - ή εγκάρσια στους "κόμβους".[5] Και στις δύο περιπτώσεις οι πειθαρχικές διαδικασίες που είναι σε θέση σχηματοποίησης, διοχετεύουν και πλαισιώνουν τις δραστηριότητες του κοινωνικού σώματος σε αξιακές πρακτικές, που αναπαράγουν το κεφάλαιο ενάντια στις πρακτικές που βασίζονται σε *άλλες* αξίες. Η πάλη είναι επομένως συστατικό των πειθαρχικών διαδικασιών. Τα κλασικά παραδείγματα των πειθαρχικών διαδικασιών και των αντίστοιχων μορφών της συνεργασίας *μέσα* στους κόμβους είναι το εργοστάσιο, που μελετήθηκε από τον Μαρξ (1976α), το σχολείο, η κλινική, και η φυλακή τα τελευταία μελετήθηκαν από τον Φουκώ. Γενικά θα αποσπάσω από τη συνεργασία μέσα στους κόμβους, και θα εστιάσω κύρια στην κοινωνική συνεργασία εγκάρσια στους κόμβους. Ωστόσο, όπως θα γίνει καθαρό στα κεφάλαια 14 και 15, στα οποία συγκρίνω την πανοπτική φυλακή με την τάξη της αγοράς, υπάρχουν ισχυρές οργανωτικές ομοιότητες ανάμεσα στα δύο. Αυτό γιατί ο πειθαρχικός μηχανισμός της αγοράς και οι αντίστοιχες διαδικασίες μέτρησης (κεφάλαια 12 και 13) γειώνονται σε μία σχέση ανάμεσα σε υποκείμενα, που όπως ειπώθηκε στο κεφάλαιο 4, εξαλείφουν τις μοναδικότητες των *άλλων*, είτε μέσω της φυσικής εξάλειψης τους, ή της *ενσωμάτωσης* τους σε ξένους τρόπους του πράττειν και κοινωνικής συνεργασίας. Επίσης όπως έχουμε δει στο κεφάλαιο 5, η πατριαρχία ως τρόπος συσχέτισης με τον άλλον, ως ένα σύστημα γραμμικής διεύθυνσης, εγγράφει τον εαυτό της στις καπιταλιστικές οργανώσεις σε ανταγωνισμό με τα άλλα.

Η κύρια διαφορά ανάμεσα στις πειθαρχικές διαδικασίες που συγκροτούν την κοινωνική συνεργασία μέσα και εγκάρσια στους κόμβους βρίσκεται στο ρόλο του χρήματος και τον αντίστοιχο απρόσωπο μηχανισμό της αγοράς. Με άλλα λόγια, ενώ σε "θεσμούς εγκλεισμού" (εργοστάσια, φυλακές, νοσοκομεία ή σχολεία με την φουκωϊκή παραδοσιακή έννοια) όλοι γνωρίζουν την ταυτότητα του "αρουραίου" που μας παρακολουθεί και μετράει τις δραστηριότητες μας, και επομένως η ανάδυση των πειθαρχικών διαδικασιών γειώνεται σε περισσότερο ή λιγότερο *άμεσες* σχέσεις εξουσίας ανάμεσα στα υποκείμενα, στην καθημερινή εμπειρία των συστημάτων της πειθαρχικής αγοράς, δεν είναι εύκολο να εξακριβωθεί ο "αρουραίος": κάθε μοναδικότητα στρέφεται ενάντια στις άλλες μέσω του απρόσωπου μηχανισμού με επίκεντρο το χρήμα. Σε αυτή την τελευταία περίπτωση, συχνά οι άμεσοι "άρχοντες" μας, οι διευθυντές και τα αφεντικά, μέσω της βοήθειας των χρησμών των οικονομικών, γίνονται απλώς οι εκπρόσωποι ετερόνομων δεικτών αναφοράς, που χρειάζεται να επιτευχθούν και να πιαστούν δεδομένου του βέβαιου περιορισμού πόρων. Με άλλα λόγια, σε ένα μεγάλο βαθμό γίνονται οι κληρικοί, που μεσολαβούν ανάμεσα στο θεό της αγοράς και τους ανθρώπους της, και στα πλαίσια αυτού του ρόλου είναι τα όργανα της πρώτης γραμμής για την εξαγωγή εργασίας.

Αλλά η πηγή και οι κοινωνικοί θεσμοί τόσο εκείνων των δεικτών αναφοράς όσο και των περιορισμών των πόρων, μέσω των οποίων εξάγεται η εργασία από τους ανθρώπους στο σημείο της παραγωγής και της αναπαραγωγής, δεν είναι άμεσα ορατή από την προοπτική εκείνων που εξάγεται η εργασία τους – δηλαδή, των περισσοτέρων από εμάς που βρισκόμαστε μέσα στην κάθετη ιεραρχία των μισθών. Εάν τα πράγματα στις οργανώσεις πάνε λάθος, συμβαίνουν κρίσεις,

απειλείται χρεωκοπία, συχνά η κατηγορία πέφτει στην “κακή διεύθυνση”, λες και η *επιτυχής* εξαγωγή της εργασίας από τους ανθρώπους – που χρησιμοποιούν μία ποικιλία συχνά εργαλειακών, παραπλανητικών, και ευκαιριακών μέσων για αυτό που, τελικά, έχει το μοναδικό σκοπό της απειλής των πόρων της ζωής κάποιου άλλου – μπορεί να ταξινομηθεί από ηθική σκοπιά, ως “καλή”.[6]

Η τάξη της αγοράς είναι αυτή στην οποία η κοινωνική συνεργασία εγκάρσια στους κόμβους αναδύεται από πρότυπα συναλλαγής της αγοράς, που γειώνονται σε πραγματικές, φαντασμένους ή απειλούμενους ανταγωνιστικούς τρόπους της κοινωνικής αλληλόδρασης, όλες εκ των οποίων έχουν παρόλα αυτά απτά αποτελέσματα, όπως τα πρότυπα διεύρυνσης της πόλωσης του εισοδήματος και του πλούτου. Ωστόσο, από την προοπτική που θέλει να θέσει το “ερώτημα των εναλλακτικών” η ρίζα του προβλήματος δεν είναι τα πρότυπα που αναδύονται από αυτό τον τρόπο κοινωνικής αλληλόδρασης, Αυτά είναι συμπτώματα του προβλήματος.

Πρέπει να επαγρυπνούμε στο γεγονός πως ιστορικά, όταν αυτά τα συμπτώματα αντιμετωπίζονται με την πολιτική της αναδιανομής (ένα σπάνιο συμβάν στο νεοφιλελεύθερο κόσμο) κάτω από την πίεση των αγώνων των από κάτω, οι βασικές δυναμικές παραμένουν, αναδημιουργώντας τις συνθήκες μέσω των οποίων νέα πρότυπα άνισης διανομής του εισοδήματος και του πλούτου αναδύονται. Επιπλέον, οι αναδιανεμητικές παραχωρήσεις συχνά συνδέονται σε γραμμές διαίρεσης σε ολόκληρη την έκταση της ιεραρχίας των μισθών, αποκλείοντας από τη συμφωνία, τους αδύναμους τομείς ανάμεσα στους συμπαραγωγούς: τους μετανάστες, τις γυναίκες, τους αόρατους. Τελικά, αυτές οι παραχωρήσεις συνοδεύονται από απαιτήσεις για αντίστοιχες αυξήσεις στην παραγωγικότητα, καθώς η ισορροπία ανάμεσα στο εισόδημα που λαμβάνεται από τους παραγωγούς και την εξαγόμενη εργασία είναι η σχέση κλειδί που ορίζει το γενικό επίπεδο της κερδοφορίας. Από την προοπτική των εναλλακτικών, η αναδιανομή είναι σημαντική όχι τόσο επειδή αντανακλά κάποια λύση στον τρόπο του πράττειν του κεφαλαίου, αλλά γιατί μπορεί να παρέχει τους πόρους, που είναι αναγκαίοι για την ενδυνάμωση ενάντια στις απαιτήσεις των αφηρημένων μηχανισμών των καπιταλιστικών αγορών. Αλλά αυτό συμβαίνει μόνο στο βαθμό που αυτοί οι αυξανόμενοι κοινωνικοί πόροι στα χέρια των κόμμονερς γίνονται η υλική βάση για τη συγκρότηση νέων μορφών κοινωνικής συνεργασίας, που βασίζονται σε διαφορετικές αξιακές πρακτικές, στο βαθμό που αυτοί οι πόροι συνδέονται με τη συγκρότηση ενός “εξωτερικού” (κεφάλαιο 16)

Το πρόβλημα με την αγορά ως κεντρικής τάξης μέσω της οποίας το συμπαραγωγό κοινωνικό σώμα αναπαράγει τους πόρους της ζωής, είναι στην πραγματικότητα πως, παραδόξως, κάνει τους ανθρώπους να συνεργάζονται κοινωνικά ενώ απειλούν ο ένας τους πόρους της ζωής του άλλου, υπάγοντας κάθε μοναδικότητα στον τεχνητό κανόνα ενός αυξανόμενα απαιτητικού ρολογιού, και επομένως στρέφοντας κάθε καινοτομία, κάθε δημιουργική ιδέα, κάθε νέο προϊόν της ανθρώπινης επικοινωνίας και ευφυΐας, ανεξάρτητα από το πόσο καλά η αξία χρήσης του μπορεί να βοηθήσει να επιλυθούν ορισμένα προβλήματα, σε μία δύναμη που απειλεί τους πόρους της ζωής κάποιου άλλου, σε ένα δείκτη αναφοράς με την εξουσία της πειθάρχησης. Στην καπιταλιστική επομένως παραγωγή, η σπάνη δεν είναι όπως μας λένε οι οικονομολόγοι ένα πρόβλημα *συνθήκης*

της ανθρώπινης αλληλόδρασης. Είναι μάλλον, το εξελισσόμενο *αποτέλεσμα* κάθε προβλήματος που λύνεται, κάθε νέας ιδέας, ανεξάρτητα από πόσο καλές προθέσεις έχει, κάθε νέου προϊόντος της κοινωνικής συνεργασίας. Στην καπιταλιστική ανταγωνιστική της μορφή, η κοινωνική συνεργασία – κάτι που δεν μπορούμε να αποφύγουμε αφού είμαστε κοινωνικά όντα – μετατρέπεται σε ξένη δύναμη. [7]

Σε κάθε δεδομένη στιγμή και τόπο, ο βαθμός του ανταγωνισμού εξαρτάται φυσικά από το θεσμικό πλαίσιο. Αλλά ακόμα και στην περίπτωση ενός σχεδόν μονοπωλίου σε κάποιον τομέα, η ανταγωνιστική μορφή της κοινωνικής αλληλόδρασης διατηρείται θεσμικά μέσω του ανοίγματος των αγορών στην εμπορευματική φιλελευθεροποίηση, που πυροδοτεί τον ανταγωνισμό αν όχι πραγματικά, τουλάχιστον απειλώντας, ή μέσω των αντιμονοπωλιακών νόμων που εφαρμόζονται από το κράτος, ή μιας προσομοίωσης του ανταγωνισμού όπως στην περίπτωση πολλών κρατικών δημόσιων υπηρεσιών. Από την άλλη πλευρά, αναπαράγεται συστημικά μέσω της μετανάστευσης του κεφαλαίου από τον ένα τομέα στον άλλο, μέσω μίας απειλής στις τιμές των μετοχών και μίας σύγκρισης ανάμεσα στους ρυθμούς κέρδους που συνοδεύουν τον υπολογισμό της προσδοκώμενης κερδοφορίας.

Ξεκάθαρα, η αλληλόδραση της αγοράς είναι επίσης μία έκφραση της διαμόρφωσης των σχέσεων εξουσίας, που δημιουργούνται και /ή συντηρούνται από τις ιστορικά διαστρωματωμένες περιφράξεις και τα αντίστοιχα δικαιώματα ιδιοκτησίας. Αυτές οι σχέσεις εξουσίας – που μπορούμε να διαπιστώσουμε σε συγκεκριμένα πλαίσια μέσω της απάντησης ερωτήσεων όπως, ποιος έχει ποια δικαιώματα; ποιος έχει τι εμπόρευμα και σε ποια ποσότητα; ποιος έχει και τι οικονομική υποστήριξη και σε τι συνθήκες; – εξελίσσονται καθεαυτές στις στρατηγικές ανταγωνιστικές αλληλοδράσεις στην αγορά οδηγώντας στην ανάδυση συγκεκριμένων διαμορφώσεων συστημικής ενσωμάτωσης.

Η συστημική ενσωμάτωση μέσα στο κοινωνικό κύκλωμα του κεφαλαίου είναι επομένως το δικτυακό αποτέλεσμα της αλληλόδρασης των δυνάμεων, κάθε μία από τις οποίες οδηγείται από το δικό της σχέδιο και υποστηρίζεται από τις δικές της εξουσίες. Το αναδυόμενο αποτέλεσμα μίας τέτοιας αλληλόδρασης είναι βέβαια απρόβλεπτο αφού η συνθήκη καθενός από τους ποιοτικούς μετασχηματισμούς, που είναι αναγκαίοι για να επιτρέψουν την αναπαραγωγή του κοινωνικού κεφαλαίου Χ – Ε – Χ' είναι γεμάτη με αυτό που ο Μαρξ αποκαλεί την “πιθανότητα” της κρίσης (Bell and Cleaver 2002). Η κρίση, που ο Μαρξ αναζητά στην πόλωση ανάμεσα στην αξία χρήσης και την ανταλλακτική αξία του εμπορεύματος και στον αποξενωτικό χαρακτήρα της κοινωνικής εργασίας στον καπιταλισμό, δηλαδή στους αγώνες ανάμεσα στις αξιακές πρακτικές, είναι όντως η πανταχού διάχυτη συνθήκη της εμπορευματικής παραγωγής, όχι μόνο στις εποχές της ακραίας εκδήλωσης της, αλλά επίσης και στις εποχές της σχετικής επιχειρηματικής γαλήνης. Οποιεσδήποτε κι αν είναι οι διάφορες προδιαθέσεις της κρίσης, για τους σκοπούς της ανάλυσης μπορεί να θεωρηθεί ότι αυτές παίρνουν μία από δύο κύριες μορφές. Είτε παίρνουν τη μορφή της “ανισορροπίας” στις λειτουργίες της αγοράς, με τις συνακόλουθες εξάρσεις και υφέσεις στην επιχειρηματική δραστηριότητα, τις αλλαγές στην τιμή της αγοράς, την αναδιάρθρωση του τομέα και την απόλυση και πρόσληψη εργατών. Ή παίρνουν τη μορφή της κρίσης της κοινωνικής

σταθερότητας.

Στην πρώτη περίπτωση, οι κρίσεις είναι εγγενές μέρος των πειθαρχικών διαδικασιών των αγορών, διαδικασίες που θεμελιώνονται στους ανταγωνιστικούς τρόπους της αλληλόδρασης ανάμεσα στους παραγωγικούς κόμβους στην κοινωνία και, όπως μας θυμίζει ο Hayek, αναγκάζουν τους φορείς της δράσης να προσαρμοστούν ή να πεθάνουν. Από την οπτική πλευρά των ανθρώπων που συμμετέχουν στις πειθαρχικές διαδικασίες της αγοράς, τέτοιες διαδικασίες αντιστοιχούν τελικά στις διαδικασίες της υποκειμενοποίησης, δηλαδή της δημιουργίας υποκειμένων που σε διαφορετικούς βαθμούς αποδέχονται τις νόρμες των κυκλωμάτων του κεφαλαίου, στο κυνήγι των δικών τους *conatus* της αυτοσυντήρησης. Συνδυάζοντας την ανάλυση του Φουκώ των πειθαρχικών διαδικασιών με την ανάλυση του Μαρξ για την καπιταλιστική παραγωγή, μπορούμε να κατανοήσουμε την υποκειμενοποίηση, ως εκείνες τις κοινωνικές διαδικασίες μέσω των οποίων αναπαράγονται νόρμες της συμπεριφοράς και της αλληλόδρασης, συμβατές με την απαίτηση της αναπαραγωγής της καπιταλιστικής συσσώρευσης και των αξιακών πρακτικών της.[8] Για παράδειγμα, ο ρόλος της αναπαραγωγής ως αναπαραγωγής της εργατικής δύναμης (π.χ η πρόοδος των παιδιών σου στο ανταγωνιστικό παιχνίδι)· η αναμφισβήτητη αποδοχή της εμπορευματικής μορφής, η φυσικοποίηση της σε μία συγκεκριμένη σφαίρα της ζωής (π.χ, "βρίσκεις μια δουλειά" ως τρόπο για την απόκτηση των μέσων για την ικανοποίηση των αναγκών, ή πληρώνεις για μία κοινωνική υπηρεσία όπως η υγεία ή η εκπαίδευση, ή για έναν σημαντικό πόρο όπως το νερό, ή πράγματι, τα είδη διατροφής που αγοράζονται σε ένα σούπερμαρκετ)· ή η αποδοχή ως κανονικής της δεδομένης ιεραρχίας μισθών (π.χ η κοινωνικά χρήσιμη οικιακή εργασία είναι άμισθη ενώ η κοινωνικά καταστροφική συμφωνία της αγοράς όπλων και η χρηματιστηριακή εταιρεία είναι υψηλά αμειβόμενες)· η αποδοχή ως αναγκαίων των σκοπών και των προτεραιοτήτων που είναι ετερώνυμες στους σκοπούς και τις προτεραιότητες των υποκειμένων (π.χ η "αναγκαιότητα" των μεταρρυθμίσεων στην αγορά εργασίας και τις συντάξεις για χάρη του παγκόσμιου ανταγωνισμού)· η συμμόρφωση σε νέες μεθόδους του να κάνεις πράγματα, με μοναδικό σκοπό να είσαι "επικεφαλής στο παιχνίδι", ακόμα και εάν οι παλιοί τρόποι λειτουργούσαν πολύ καλά, ή οι νέοι τρόποι βασίζονται σε αξιακές πρακτικές *άλλες* από αυτές στις οποίες μπορεί το κεφάλαιο να προσαρμοστεί.

Η ενσωμάτωση στο συνολικό κύκλωμα του κεφαλαίου επομένως περνάει μέσω μίας ποικιλίας διαδικασιών υποκειμενοποίησης. Με αυτή την έννοια, σε διάφορους βαθμούς, όλοι εμπλεκόμαστε σε αυτές τις διαδικασίες και στις καθημερινές ρουτίνες αναπαράγοντας τους πόρους της ζωής μας.

Ακολουθώντας τον Φουκώ, μπορούμε να ερμηνεύσουμε αυτές τις στρατηγικές δημιουργίας νορμών της υποκειμενοποίησης ως πειθαρχικές στρατηγικές, δηλαδή ως επαναληπτικές πρακτικές αμοιβής και τιμωρίας, που στοχεύουν στην απορρόφηση ή την παράκαμψη της αντίστασης και τη διοχέτευση της σε "κανονικά" πρότυπα συμπεριφοράς. Αν και η ανάλυση του Φουκώ περιορίζεται στους διακριτούς πειθαρχικούς θεσμούς, όπως η φυλακή, το νοσοκομείο και το σχολείο, η κριτική ανάλυση αυτού που ο Hayek αποκαλεί "η τάξη της αγοράς" δείχνει μερικές ομοιότητες με την πειθαρχική διαδικασία σε αυτούς τους θεσμούς (κεφάλαιο 14), η πιο σημαντική από τις οποίες είναι

ίσως, πως η πειθαρχική διαδικασία της αγοράς συνεισφέρει στη δημιουργία όχι μόνο κανονικοποιημένων υποκειμένων, αλλά επίσης νέων στάνταρτς της παραγωγής, και αυτό που ο Μαρξ αναφέρει ως η ποσοτική πλευρά της ουσίας της αξίας, δηλαδή "ο κοινωνικά αναγκαίος χρόνος εργασίας" (Κεφάλαιο 13)

Ενώ η πειθαρχία της αγοράς, με τα συστήματα των αμοιβών και των τιμωριών της, προωθεί την παραγωγή νορμών και κανονικοποιημένων υποκειμένων, αυτή πάντα συγκρούεται με τις υποκειμενικότητες που διαφεύγουν από την υποκειμενοποίηση του κεφαλαίου, τις αξιακές πρακτικές που θέτονται καθεαυτές ως απόλυτα εμπόδια στις αξιακές πρακτικές του κεφαλαίου. Οι αγώνες είναι πανταχού παρόντες στον καπιταλισμό, είτε σε κρυφές μορφές και στο μίκρο- είτε στην ανοιχτή σύγκρουση και στο μάκρο-, και οι πειθαρχικοί μηχανισμοί της αγοράς είναι, σε κανονικές συνθήκες, μόνο μερικά ικανοί να τους απορροφήσουν. Επομένως σε μία δεδομένη στιγμή, η "θετική" επίδραση – από την προοπτική του κεφαλαίου – που οι πειθαρχικές διαδικασίες έχουν στη δημιουργία "κανονικών υποκειμένων" αντισταθμίζεται από την αρνητική επίδραση που έχουν οι αγώνες στους πειθαρχικούς μηχανισμούς. Το τελικό αποτέλεσμα ανάμεσα στις πειθαρχικές διαδικασίες και στους αγώνες είναι ανοιχτό, και εξαρτάται από την ιστορική ενδεχομενικότητα και την ισορροπία των δυνάμεων. Αλλά τελικά, η διατήρηση μίας ισορροπίας ανάμεσα σε αυτά τα "συν" και τα "πλην" είναι το το κλειδί της λογικής των πειθαρχικών διαδικασιών. Όπως θα συζητήσουμε στο κεφάλαιο 13, ο "νόμος της αξίας" του Μαρξ γίνεται κατανοητός μόλις φέρουμε τον αγώνα στον πυρήνα του.

ΔΙΑΚΥΒΕΡΝΗΣΙΜΟΤΗΤΑ

Υπάρχουν επομένως φορές που αυτή η "ισορροπία" δεν μπορεί να διατηρηθεί και η σύγκρουση απειλεί τις συγκεκριμένες μορφές του πειθαρχικού μηχανισμού καθώς και την ορθολογικότητα τους. Η "ανισορροπία" της ροής, οι κύκλοι, η έξαρση και η ύφεση της επιχειρηματικής δραστηριότητας δεν είναι πλέον επαρκείς για να πειθαρχήσουν τα υποκείμενα, για να διοχετεύσουν τις νόρμες της συμπεριφοράς, για να τους κάνουν να αποδεχτούν και να εσωτερικεύσουν την κανονικότητα της ανταγωνιστικής αλληλόδρασης της αγοράς. Στο βαθμό που αυτό συμβαίνει, η κρίση παρουσιάζεται ως μία κρίση κοινωνικής σταθερότητας, μία κρίση που, οποιαδήποτε κι αν είναι η συστημική πυροδότηση της, αμφισβητεί τη βιωσιμότητα και/ή την νομιμότητα πολλών από τους ποιοτικούς μετασχηματισμούς, που είναι αναγκαίοι για τη συσσώρευση (Χ – Μ – Χ')

Από την προοπτική της συσσώρευσης, η κοινωνική σταθερότητα είναι η σταθερότητα των κοινωνικών διευθετήσεων και της αλληλόδρασης σε μορφές, που είναι συμβατές με τη διαδικασία της συσσώρευσης, την εκτενή εμπορευματοποίηση της ζωής, τις συγκεκριμένες μορφές των πειθαρχικών διαδικασιών της αλληλόδρασης στην αγορά και την εξαγωγή εργασίας. Είναι τελικά μία σταθερότητα της σύζευξης ανάμεσα στην αναπαραγωγή και την παραγωγή, ανάμεσα στις αξιακές πρακτικές, που στοχεύουν στη συντήρηση της *ζωής* με την ευρύτερη έννοια και τις αξιακές πρακτικές, που εστιάζουν στη συντήρηση του κεφαλαίου. Επομένως, υπάρχουν δυνητικά πολλές στιγμές, στις οποίες η κοινωνική σταθερότητα έτσι όπως ορίζεται μπαίνει σε κρίση: όταν το

κεφάλαιο όλο και περισσότερο είναι ανίκανο να εγγυηθεί την πρόσβαση στα αγαθά και τις υπηρεσίες, που είναι αναγκαίες για την αναπαραγωγή των σωμάτων και την κοινωνική συνοχή που αντιστοιχεί σε δεδομένες "ταξικές συνθέσεις· ή όταν οι φιλοδοξίες των νέων γενεών είναι σε αντίθεση με τις "συμφωνίες", που έγιναν από τις παλαιότερες γενεές και οι αγώνες τους ξεκινάν να διαμορφώνουν τις εποχές· ή όταν η υποκειμενοποίηση έχει προχωρήσει τόσο βαθιά ώστε να εξαλείψει κάθε ελπίδα και να φέρει οργή σε μεγάλους τομείς του πληθυσμού· ή όταν, αντίστροφα, η ελπίδα είναι αυτοπαραγόμενη από κοινωνικά κινήματα, που αμφισβητούν την πίστη τους στην υποταγή της φύσης, της αξιοπρέπειας, της ειρήνης, της δικαιοσύνης, και της ζωής στην απληστία, σε αυτό που μπορούμε να δούμε ως τη συστημική ορμή της συσσώρευσης· ή όταν ο συνδυασμός αυτών και άλλων παραγόντων αναδύεται σε συγκεκριμένες ιστορικές συνθήκες έτσι ώστε να απειλήσει την νομιμότητα πολλών από τις περιφράξεις και τις πρακτικές ενσωμάτωσης και διαδικασίες στη βάση της συσσώρευσης. Αυτές είναι όλες οι περιπτώσει που, από την προοπτική του *conatus* της αυτοσυντήρησης του κεφαλαίου, απαιτείται στρατηγική παρέμβαση πέρα από την απλή καταπίεση και τον καταναγκασμό. Αυτό που το κεφάλαιο χρειάζεται εδώ είναι μία προσέγγιση που επιτρέπει την επιβεβαίωση την προβλημάτων και των θεμάτων στη βάση της κρίσης ως "κοινωνικής σταθερότητας", αλλά που την ίδια στιγμή τα απορροφά μέσα στο μηχανισμό της συσσώρευσης και τις αξιακές πρακτικές του.

Αυτή η διπλή λειτουργία μπορεί να περιγραφεί, με γενικούς όρους, χρησιμοποιώντας την όρο του Φουκώ, διακυβερνησιμότητα. Αυτή είναι μία τέχνη της διακυβέρνησης, που ανόμοια με τις "περιφράξεις", δεν βασίζεται στο διάταγμα αλλά στη διεύθυνση, αν και, όπως θα δούμε, βασίζεται επίσης και στη σιδερένια γροθιά του κράτους. Με την διακυβερνησιμότητα, το ζήτημα "δεν είναι να επιβάλεις το νόμο στους ανθρώπους αλλά την απόρριψη των πραγμάτων:[9] δηλαδή στην ανάπτυξη τακτικών παρά νόμων, ή ακόμα της χρήσης των νόμων των ίδιων ως τακτικών – να οργανώσεις τα πράγματα με τέτοιο τρόπο, μέσω ενός ορισμένου αριθμού μέσων, με τους οποίους μπορούν να επιτευχθούν αυτοί και αυτοί οι σκοποί." (Foucault 2002: 211) Δεν μπορούμε να συζητήσουμε εδώ την κατηγορία αυτή με λεπτομέρεια, καθώς το έργο του Φουκώ πάνω σε αυτό το θέμα είναι πυκνό σε ιστορικές λεπτομέρειες και οξυδέρκεια.[10] Για τους σκοπούς μας εδώ, η διακυβερνησιμότητα είναι η διεύθυνση των δικτύων των κοινωνικών σχέσεων στην πρώτη γραμμή της σύγκρουσης των αξιακών πρακτικών.[11] Η διεύθυνση αυτή δεν έρχεται από μία υπερβατική εξουσία-αρχή (authority) που είναι εξωτερική στο ίδιο το δίκτυο, όπως στην προβληματική του Μακιαβελιανού πρίγκηπα. Το πρόβλημα μάλλον και η επίλυση της εξουσίας-αρχής είναι καθολικά εσωτερική στο δίκτυο, και είναι αυτός ο λόγος που αναπτύσσει τακτικές μάλλον παρά νόμους: οι τακτικές και οι στρατηγικές στοχεύουν στη δημιουργία ενός πλαισίου στο οποίο οι κόμβοι αλληλοδρούν χωρίς να διαφεύγουν από τις αξιακές πρακτικές του κεφαλαίου. Η κοινωνική σταθερότητα συμβατή με τις προτεραιότητες και τις ροές που είναι αναγκαίες για τη συσσώρευση, είναι μία από τις ορθολογικότητες της καπιταλιστικής διακυβερνησιμότητας.

Παραδείγματα τέτοιων πρακτικών είναι ο μεταπολεμικός Κεϋνσυανισμός και οι σύγχρονοι Λόγοι της νεοφιλελεύθερης διακυβέρνησης. Ένα κλασικό παράδειγμα αυτής της "διακυβερνησιμότητας" είναι οι συμφωνίες παραγωγικότητας, που τοποθετούνται στην καρδιά της

εποχής του κεϋνσιανισμού. Αυτές ήταν το αποτέλεσμα μίας μακράς θεσμικής διαδικασίας που γειώθηκε στην κρίση και στους αγώνες της δεκαετίας του 30, τις παγκόσμιες επαναστατικές ζυμώσεις, που ακολούθησαν την Ρωσική Επανάσταση, και έγιναν ο πυρήνας όχι μόνο των κεϋνσιανών πολιτικών, αλλά επίσης και οι κρυφές παραμετρικές παραδοχές των μεταπολεμικών κεϋνσιανών μοντέλων. Εδώ το κράτος δεν εφάρμοσε τους νόμους για τον κανονισμό των τιμών και μισθών (όταν το προσπάθησε σε επείγουσες καταστάσεις συνήθως απέτυχε), αλλά προώθησε οδηγούς και ένα θεσμικό πλαίσιο, στο οποίο τα σωματεία και το κεφάλαιο θα διαπραγματευόταν μέσα σε έναν συνολικό σκελετό. Με άλλα λόγια, η "κοινωνική σταθερότητα" στην περίπτωση του κεϋνσιανισμού θεωρήθηκε ως το προϊόν μίας διαδικασίας παραγωγής που είχε την "κυβέρνηση" ως "διευκολυντή" και την ταξική πάλη ως τον επιβολέα της στην παγκόσμια σκηνή. Ενώ παραπέμπω τον αναγνώστη στη βιβλιογραφία για μία συζήτηση του κεϋνσιανισμού,[12] σε αυτό που ακολουθεί θέλω να ασχοληθώ με τη σύγχρονη μορφή της διακυβερνησιμότητας: τη νεοφιλελεύθερη διακυβέρνηση.

Η νεοφιλελεύθερη διακυβέρνηση.

Αυτό που σήμερα αποκαλείται "διακυβέρνηση" είναι το όνομα που δόθηκε στις νεοφιλελεύθερες στρατηγικές της διακυβερνησιμότητας. Όπως στην περίπτωση της κεϋνσιανής της μορφής, η διακυβέρνηση επίσης αναδύεται από μία κρίση, η οποία παρουσιάζει τον εαυτό της όλο και περισσότερο ως ένα πρόβλημα "κοινωνικής σταθερότητας", μία κρίση που πραγματοποιεί την προδιάθεση προς τη ρήξη της συσσώρευσης, προς την διακοπή, την επιβράδυνση, ή την άρνηση να διατηρήσει και να αυξήσει την ταχύτητα των ροών, που είναι αναγκαίες για την επέκταση του κεφαλαίου μέσα στον κύκλο Χ – Ε – Χ'. Η νεοφιλελεύθερη διακυβέρνηση αναδύεται ως μία προσπάθεια διαχείρισης των συγκρουόμενων αξιακών πρακτικών σύμφωνα με τις απαιτήσεις των καπιταλιστικών προτεραιοτήτων σε ένα αυξανόμενα ενοποιημένο κόσμο. Η νεοφιλελεύθερη διακυβέρνηση είναι ένα κεντρικό στοιχείο του νεοφιλελεύθερου Λόγου σε μία συγκεκριμένη φάση του, όταν ο νεοφιλελευθερισμός και το κεφάλαιο γενικά αντιμετωπίζουν τα συγκεκριμένα αυστηρά προβλήματα της συσσώρευσης, την ανάπτυξη της κοινωνικής σύγκρουσης και μία κρίση αναπαραγωγής. Η ίδια η διακυβέρνηση τοποθετεί το καθήκον της αντιμετώπισης αυτών των προβλημάτων για το κεφάλαιο, με την προσπάθεια να αναμεταδώσει τον πειθαρχικό ρόλο της αγοράς, μέσω της εγκαθίδρυσης μίας "συνέχειας των εξουσιών", που βασίζεται στις κανονικοποιημένες αξίες της αγοράς ως αληθινά κοινές αξίες σε ολόκληρο το κοινωνικό σώμα. Η διακυβέρνηση αναζητά επομένως να ενσωματώσει αυτές τις αξίες με πολλούς τρόπους, με τους οποίους ένα ευρύ φάσμα κοινωνικών και περιβαλλοντολογικών προβλημάτων αντιμετωπίζεται. Επομένως προωθεί την ενεργό συμμετοχή της κοινωνίας στην αναπαραγωγή της ζωής και των ειδών μας στη βάση αυτής της κανονικοποίησης της αγοράς. Εξαρτάται από τη συμμετοχή στη βάση των κοινών αξιών και του λόγου της αγοράς. Σύμφωνα με αυτή λογική, κάθε πρόβλημα που αναδύεται από τους αγώνες μπορεί να αντιμετωπιστεί με την προϋπόθεση πως ο τρόπος της αντιμετώπισης του, είναι μέσω της αγοράς: για παράδειγμα, η περιβαλλοντολογική καταστροφή μπορεί να αντιμετωπιστεί με το εμπόριο των δικαιωμάτων μόλυνσης και η ανθρώπινη καταστροφή

της φτώχειας μπορεί να αντιμετωπιστεί με τη μικροπίστωση και την προώθηση των εξαγωγών.

Το τελευταίο τέταρτο του αιώνα αντιστοιχεί στην ανάδυση, την ενοποίηση και το ξεκίνημα της κρίσης των νεοφιλελεύθερων πολιτικών. Ο διακυβερνητικός λόγος τοποθετείται σε αυτή τη δυναμική, περιλαμβάνοντας ευρύτερα τρεις φάσεις. Η πρώτη φάση, αντιστοιχεί στην ανάδυση των νεοφιλελεύθερων στρατηγικών ανάμεσα στα τέλη του 1970 και τα μέσα του 1980, χαρακτηρίστηκε από βαριές “προ-αγοραίες” πολιτικές τόσο στο Βορρά όσο και τον Νότο. Στο Βορρά, αυτό σήμαινε μία βαριά διαδικασία αναδιάρθρωσης, που συνοδευόταν συχνά από νόμους ενάντια στα συνδικάτα, αντιμισθολογικές/πληθωριστικές πολιτικές, περικοπές στις κοινωνικές δαπάνες και την ανάπτυξη της κορπορατιστικής κοινωνικής πρόνοιας. Στο Νότο, από την άλλη πλευρά, συνέβη η ίδια διαδικασία αλλά με τη μορφή της διαχείρισης της κρίσης χρέους, που ξεκίνησε και εντάθηκε αυτή την περίοδο. Ως εκ τούτου, έχουμε πολιτικές δομικής προσαρμογής, περικοπές στα επιδόματα διατροφής, και από την προοπτική των αξιακών πρακτικών του κεφαλαίου, περικοπές σε άλλες “άχρηστες” επενδύσεις των δημόσιων προϋπολογισμών. Σε αυτή την περίοδο γινόμαστε μάρτυρες επίσης του ξεκινήματος μαζικών κοινωνικών κινημάτων στο Νότο, κάτι που θα γίνει σοβαρό πρόβλημα για πολλές κυβερνήσεις στη δεύτερη φάση.

Στη δεύτερη φάση, περίπου ανάμεσα στα μέσα του '80 και τα μέσα του '90, έχουμε την παγίωση των νεοφιλελεύθερων πολιτικών, σε αυτό που αποκαλείται “συμφωνία της Ουάσινγκτον” (Washington consensus) (Williamson 1990; 2000), τα στοιχεία της οποίας είναι τώρα οικεία και έχουν δώσει σχήμα σε πολλές εθνικές πολιτικές και διεθνείς συμφωνίες.[13] Η συμφωνία της Ουάσινγκτον δίνει περισσότερη συνοχή στις πολιτικές, που ενσωματώθηκαν αρχικά μέσω βάναυσων και συχνά ακατέργαστων ιδεολογικών αγώνων (η πρώτη φάση ήταν, τελικά, τα χρόνια της Μάργκαρετ Θάτσερ και του Ρόναλντ Ρέηγκαν), αλλά η ενσωμάτωση της συναντιέται με την αύξηση των προβλημάτων και της αντίστασης.

Στο πλαίσιο αυτής της παγίωσης, το ΔΝΤ, η Παγκόσμια Τράπεζα και τα ενημερωτικά έγγραφα των κυβερνητικών θεσμών ξεκίνησαν να αναφέρονται στην “καλή διακυβέρνηση”, κατανοώντας την ως ένα ιδιαίτερο σύστημα διακυβέρνησης που οι χώρες όφειλαν να υιοθετηθεί. Τελικά, η “καλή διακυβέρνηση” συνεπάγεται τη διαμόρφωση διακυβερνητικών σωμάτων με τέτοιο τρόπο ώστε να διευκολύνονται οι όροι της συμφωνίας της Ουάσινγκτον και να γίνονται μη αντιστρέψιμοι. Την ίδια στιγμή, μία κρίσιμη πλευρά αυτής της περιόδου είναι η ανάδυση στη δημόσια σκηνή των αποκαλούμενων “οργανώσεων της κοινωνίας των πολιτών”, μαζί με μία επιτάχυνση στην κοινωνική αναταραχή του Τρίτου Κόσμου, που τώρα διαχέεται επίσης και σε αυτό που θα αποκαλούνταν “οικονομίες της μετάβασης”. Το φαινόμενο, που είναι η αληθινή καταγωγή αυτού που έγινε αργότερα ορατό στο Σηάτλ, γίνεται τόσο διάχυτο που οι ακαδημαϊκοί αρχίζουν να παρατηρούν τους αγώνες (Walton and Seddon 1994) και κάποιους εκστρατεύοντες – στην προσπάθεια τους να “πείσουν” το κοινό του Βορρά και τις κυβερνήσεις για την ανορθολογικότητα του χρέους – μπορούν να κυματίζουν το φάντασμα περισσοτέρων “ταραχών στον ΔΝΤ” ή “ταραχών για την τροφή” και την κοινωνική ανισορροπία γενικά, ως ένα πολύ πιθανό κόστος εάν δεν επιλυθεί η κρίση χρέους (George 1988).

Χρειάζεται να εμβαθύνουμε λίγο παραπάνω σε αυτή τη δεύτερη φάση, γιατί εδώ βρίσκουμε

την ανάπτυξη του πλαισίου, στο οποίο ο σύγχρονος λόγος της διακυβέρνησης αναδύεται. Είναι χρήσιμο να δούμε τις πολιτικές της συμφωνίας της Ουάσινγκτον διαβάζοντας τες ως τρεις κανονιστικές *συνταγές* (Chandhoke 2002: 43). Πρώτον το κράτος, τόσο στο Βορρά όσο και τον παγκόσμιο Νότο, θα *πρέπει* να αποσυρθεί από τον κοινωνικό τομέα. Δεύτερο, η αγορά θα *πρέπει* έχει ανοιχτή πρόσβαση σε όλες τις σφαίρες της ζωής και της κοινωνικής αναπαραγωγής και επομένως να είναι ελεύθερη από όλους τους περιορισμούς. Τρίτο, οι άνθρωποι θα *πρέπει* να οργανώσουν την δική τους κοινωνικό-οικονομική αναπαραγωγή αντί να εξαρτώνται από το κράτος.

Αυτή η τριάδα κανονιστικών συνταγών συχνά συναντήθηκε με την κοινωνική αντίθεση τόσο στο Βορρά, και ειδικά, στον Νότο. Επίσης, η εφαρμογή των νεοφιλελεύθερων πολιτικών δημιούργησε ένα κενό στην κοινωνική αναπαραγωγή, που έχει ανοίξει χώρο για νέους κοινωνικούς και πολιτικούς δρώντες. Οι νεοφιλελεύθερες πολιτικές των περιφράξεων, των περικοπών στην κοινωνική πρόνοια και των αυξήσεων της κορπορατιστικής κοινωνικής πρόνοιας έχουν αυξήσει τεράστια την πόλωση σε εισόδημα και πλούτο τόσο μέσα στις χώρες όσο και ανάμεσα στις χώρες. Αυτό, μαζί με την μείωση των δικαιωμάτων, έχει καταστροφικές επιδράσεις στην δυνατότητα της αναπαραγωγής των πόρων της ζωής και των κοινοτήτων. Η νεοφιλελεύθερη λύση φυσικά βασίστηκε στην πεποίθηση, πως η αγορά μπορεί να αντικαταστήσει το κράτος στην παροχή των αναγκών της κοινωνικής αναπαραγωγής. Στην πραγματικότητα γνωρίζουμε πως αυτή δεν ήταν η κατάσταση, όπως δείχνουν οι στατιστικές της φρίκης σχετικά με την κατάσταση της παγκόσμιας υγείας, της πρόσβασης στην τροφή, το νερό, τις δημόσιες υπηρεσίες – κάποιες από τις οποίες έχουν συζητηθεί στο κεφάλαιο 2. Καθώς η αγορά δεν ήταν ικανή να καλύψει τις λαϊκές ανάγκες της αναπαραγωγής, έχουμε μία τεράστια αύξηση στον καλούμενο "τριτογενή τομέα", δηλαδή τον ποικιλόμορφο και ετερογενή αστερισμό των "οργανώσεων της κοινωνίας των πολιτών" (ΟΚΠ), ή των μη-κυβερνητικών οργανώσεων (ΜΚΟ), τοπικής, εθνικής, υπερεθνικής και διεθνικής συνάφειας. Το τελευταίο παράδειγμα έχει αυξηθεί κατά 400% τα τελευταία είκοσι χρόνια (Anheier and Themudo 2002: 195).

Όπως σημειώθηκε, ο αστερισμός των ΜΚΟ είναι σίγουρα υψηλής ετερογένειας, όχι μόνο από την άποψη της εμβέλειας τους – τοπική, εθνική, υπερεθνική – αλλά επίσης κι από την άποψη των μορφών οργάνωσης τους – δικτυακές ή ιεραρχικές – των σκοπών τους – υπεράσπιση και εκστρατεία, εκπαίδευση, κινητοποίηση, ικανοποίηση βασικών αναγκών, παρέμβαση σε καταστάσεις ανάγκης και άλλες – καθώς και στις γενικές τους αντιλήψεις για τις πολιτικές διαδικασίες. Αυτό συνεπάγεται πως αν και σε μερικές περιπτώσεις πολλές από αυτές τις ΜΚΟ έχουν επικίνδυνα κοινές οικονομολογικές βάσεις με το κράτος και τους επιχειρηματικούς αντιπάλους τους, [14] και άλλες ακόμη και ασυνείδητα και ενεργά προωθούν τις αξίες και την αντζέντα του νεοφιλελεύθερου κράτους και επιχειρήσεων,[15] σε πολλές άλλες περιπτώσεις είναι η οργανωτική έκφραση του κοινωνικού σώματος, που παλεύει να αναπαραχθεί ενάντια στο κεφάλαιο.[16]

Αυτό είναι πρωταρχικό γιατί η πρόσφατη ανάπτυξη τους αναδύθηκε μέσω της ίδιας διαδικασίας που εμβάθυνε την "παγκοσμιοποιημένη" αγορά. Η λογική της τεράστιας πλειοψηφίας αυτών των οργανώσεων – που πρέπει να θυμόμαστε είναι ποικίλες κι ετερογενείς – ήταν επομένως

να γεμίσουν ένα κενό στην ανάγκη της κοινωνικής αναπαραγωγής, ένα κενό που δημιουργήθηκε από την αναδιάρθρωση του κράτους, που ακολούθησε νεοφιλελεύθερες πολιτικές. Είτε μέσω των φιλανθρωπικών ιδρυμάτων, των εκστρατειών για την ανάπτυξη της συνείδησης σε κρίσιμα ζητήματα, ή την άμεση επέμβαση στην αναπαραγωγή της εκπαίδευσης, της υγείας, ή αντικαθιστώντας το κράτος πρόνοιας μέσω των δικτύων εκκλησιών ή τζαμιών, οι οργανώσεις της κοινωνίας των πολιτών μετακινήθηκαν στους δημόσιους χώρους για να ικανοποιήσουν ανθρώπινες ανάγκες. Με τα μάτια των νεοφιλελεύθερων, μία τέτοια αναδυόμενη δραστηριότητα αυτοάμυνας της κοινωνίας ενάντια στην αποικιοποίηση της από την αγορά, θεωρήθηκε ως μία ευκαιρία για το χτίσιμο του "κοινωνικού κεφαλαίου", δηλαδή για προωθηθεί μία μορφή κοινωνικής συνοχής που είναι συμβατή με την καπιταλιστική συσσώρευση. Αλλά στα μάτια των εκατομμυρίων οργανωμένων της βάσης, το αντίθετο είναι αληθινό: οι δραστηριότητες τους δεν φαίνονται – μέσα σε όλες τις πιθανές αντιφάσεις τους, τις αμφιβολίες και τις ανεπάρκειες στις δράσεις και στους λόγους τους – ως κοινωνικό κεφάλαιο αλλά ως "κοινωνική αλληλεγγύη", δηλαδή, μία μορφή κοινωνικής συνοχής που θέτει ένα *όριο* στην καπιταλιστική συσσώρευση και την αποικιοποίηση της ζωής από τις καπιταλιστικές αγορές. Είναι αυτή η αντίθεση ανάμεσα στα νοήματα που αποδόθηκαν στο σημαίνον της "κοινωνίας των πολιτών" που ορίζει τη "διακυβέρνηση" ως ένα άλλο έδαφος του αγώνα.

Η τρίτη φάση στην περιοδολόγηση μας (από τα μέσα του 1990 μέχρι τώρα) αντανακλά ακριβώς αυτό. Σε αυτή τη φάση είμαστε μάρτυρες του γεγονότος σημαντικοί παγκόσμιοι οικονομικοί και μη-οικονομικοί θεσμοί να συζητούν τα προβλήματα διακυβέρνησης, για το κατά πόσο οφείλει να αναπτυχθεί μία μετά την Ουάσινγκτον συμφωνία,[17] για το πως να τοποθετηθούν μαζί η κοινωνία των πολιτών και οι επιχειρήσεις, για το πως η κορπορατιστική διακυβέρνηση οφείλει να συμπεριλάβει θέματα που είναι σημαντικά για την "κοινωνία των πολιτών", και, από την άλλη πλευρά, για το πως η "κοινωνία των πολιτών" πρέπει να συναντηθεί με τις ανάγκες των επιχειρήσεων. Την ίδια στιγμή, τα παγκόσμια κοινωνικά κινήματα όχι μόνο κάνουν αισθητή τη δύναμη τους στους δρόμους και στα πεδία του κόσμου, αλλά επίσης υφίστανται μία διαδικασία ανασύνθεσης, μία διαδικασία ακόμα ανοιχτή, αλλά, παρά το πισωγύρισμα ως αποτέλεσμα του πολέμου του Ιράκ και της επακόλουθης επίθεσης στις "πολιτικές ελευθερίες", μία διαδικασία που ακόμα συμβαίνει παρά το συγκερασμό και την κυκλοφορία λόγων και αξιακών πρακτικών. Σε αυτή την περίοδο, το κίνημα δεν είναι πλέον απλά μία σειρά διακριτών και απομονωμένων διαμαρτυριών ενάντια στο ΔΝΤ, την Παγκόσμια Τράπεζα ή τις νεοφιλελεύθερες πολιτικές, αλλά ένας συγκερασμός διαφορετικών κινημάτων, η δημιουργία νέων σύνθετων ταυτοτήτων, που αναδύονται από το μείγμα πολιτικών και κοινωνικών υποκειμενικοτήτων. Αυτό που τα παγκόσμια μίντια είδαν στο Σηάτλ το 1999, στο οποίο φοιτητές κι εργάτες, περιβαλλοντιστές και ομοφυλόφιλοι και λεσβίες, αγρότες του τρίτου κόσμου και αναρχικοί, κομμουνιστές και πράσινοι χτίζουν γέφυρες σε ένα υψηλά παραγωγικά και δημιουργικό σμήνος (πλήθος), ήταν μόνο η κορυφή ενός παγόβουνου μιας διαδικασίας που ήταν σε εξέλιξη τουλάχιστον από τα μέσα του '90.[18]

Η διακυβέρνηση και ο "Πρίγκηπας"

Από την άποψη του Φουκώ, η διακυβέρνηση μπορεί να οριστεί ως η διεύθυνση των δικτύων και των ροών - “η διάταξη των πραγμάτων” – που γίνεται από διαφορετικούς δρώντες (κυβέρνηση, κοινωνία των πολιτών και επιχειρηματικούς θεσμούς) – η “συνέχεια μεταξύ των εξουσιών – που ενθαρρύνονται να γίνουν “συνέταιροι” σε ένα συνεχές, που αποκαλείται διακυβέρνηση.

Το πρόβλημα είναι πως ο Φουκώ φαίνεται να πιστεύει ότι το πρόβλημα της κυριαρχίας και αυτό της διακυβερνησιμότητας ανήκει σε διαφορετικές εποχές,[19] πως υπάρχει ένα είδος ιστορικής διαίρεσης ανάμεσα στην εποχή της κυριαρχίας και την εποχή της διακυβερνησιμότητας. Νομίζω ότι η πρόκληση είναι να δούμε τον τρόπο με τον οποίο, σε στιγμές κρίσης, το κεφάλαιο αναζητά να αρθρώσει αυτές τις δύο μορφές, τον τρόπο με τον οποίο η εξουσία του εξαναγκασμού, της κυβέρνησης και του ελέγχου, αρθρώνεται με την εξουσία της αποπλάνησης σε μία συμφωνία και την εγκαθίδρυση μίας συνέχειας ανάμεσα στις εξουσίες στην κοινωνία.[20] Όντως, μπορεί μια χαρά η σχέση ανάμεσα στον “κανόνα του πρίγκηπα”, την κυριαρχία και τη διακυβέρνηση ως διακυβερνησιμότητα να εκφράσει μία εφεδρική προσπάθεια για την εφαρμογή της πολιτικής του “πρίγκηπα”.

Τα θέματα που απασχόλησαν ως εφαρμογή της διακυβέρνησης τα τελευταία δεκαπέντε χρόνια ήταν πολλά. Στην περίπτωση των γενετικά τροποποιημένων τροφίμων ο Levidow (2003) έδειξε για παράδειγμα, πως στα μέσα του '90 στην Ευρωπαϊκή Ένωση δόθηκε έγκριση ασφαλείας μέσω επιεικών κριτηρίων αξιολόγησης του ρίσκου, όμοιων με εκείνα που χρησιμοποιήθηκαν από τις ΗΠΑ, αλλά σύντομα μαζικές διαμαρτυρίες υπονόμευσαν το πλαίσιο αυτό. Σε απάντηση, η ΕΕ και οι εθνικές αρχές ενεπλάκησαν σε μία διαδικασία διακυβέρνησης με την κοινωνία των πολιτών, ακόμα και σε υπερεθνική κλίμακα. Αν και τα αποτελέσματα είναι ακόμα αμφίσημα και απροσδιόριστα, οι εκτενείς παράμετροι αναδεικνύουν περισσότερο αυστηρά κριτήρια ως μέσα για την επίλυση του προβλήματος της δημόσιας πίστης και νομιμότητας.

Η παγκόσμια συμφωνία των Ηνωμένων Εθνών καταγράφει εννέα αρχές σε θέματα περιβάλλοντος, εργασίας και ανθρωπίνων δικαιωμάτων, που καλύπτουν ένα ευρύτερο φάσμα: κοινωνική, περιβαλλοντολογική και διαχείριση βιοποικιλότητας· διαχείριση των αναδυόμενων περιβαλλοντολογικών προβλημάτων σε κάθε επίπεδο συσσωμάτωσης (τοπικό, περιφερειακό, παγκόσμιο)· προώθηση των ανθρωπίνων δικαιωμάτων· εργατικά δικαιώματα, παιδική κι εξαναγκαστική εργασία· διεθνής χρηματικοοικονομική διεύθυνση.

Μία άλλη περιοχή εφαρμογής που αξίζει να αναφερθεί είναι η παραγωγή πολέμου και η διαχείριση της νεοφιλελεύθερης ειρήνης (Duffield 2001). Ο πόλεμος εδώ δεν είναι απλά το προϊόν οποιουδήποτε στρατού στο θέατρο των επιχειρήσεων, αλλά είναι η από κοινού ρύθμιση ποικίλων δικτύων δρώντων, του στρατού, των μίντια, των ΜΚΟ, των φιλανθρωπικών ιδρυμάτων. Συχνά οι δρώντες αυτοί έχουν διαφορετικά συμφέροντα και σκοπούς, αν και ο τρόπος που οργανώνονται σε ένα σύνολο περιορίζει τις επιλογές τους. Ο τρόπος με τον οποίο αυτοί οι δρώντες αρθρώνονται, η *διακυβέρνηση* τους, τους επιτρέπει να ισχυρίζονται πως όλοι αυτοί “κάνουν τη δουλειά τους”, χωρίς να είναι ικανοί να αμφισβητήσουν τους κανόνες της λειτουργικής τους ενσωμάτωσης σε έναν ευρύτερο μηχανισμό.

Άλλοι δείχνουν τις ρυθμιστικές λειτουργίες που ήταν κάποτε ευθύνη των εθνικών κυβερνήσεων ως υπαρκτά παραδείγματα των δικτύων διακυβέρνησης. Για παράδειγμα, η αστυνόμευση του "βρώμικου χρήματος" ρέει διασχίζοντας τις χώρες, στις οποίες διεθνή δίκτυα τραπεζικών υπαλλήλων, υπό την απειλή ποινικών κυρώσεων, επιτηρούν τις δραστηριότητες και τα στάνταρτ πέρα από σύνορα (Wiener 200 1 : 456).

Η ανάγκη για διακυβέρνηση προκαλείται επίσης στην περίπτωση των παγκόσμιων οικονομικών καθεστώτων, με τις οργανώσεις της κοινωνίας των πολιτών να λέγεται πως έχουν μία "θετική" λειτουργία στο να παίζουν το ρόλο τους ως εκπαιδευτές του κοινού στην πολυπλοκότητα των οικονομικών θεμάτων, το ρόλο τους ως ελεγκτές των οικονομικών συναλλαγών που προωθούν τη λογοδοσία και την "διαφάνεια". Με αποφασιστικότητα λέγεται πως ο ρόλος της "κοινωνίας των πολιτών" στη διακυβέρνηση των οικονομικών βελτιώνει την κοινωνική συνοχή[22] και την νομιμότητα για τους νεοφιλελεύθερους διεθνείς οικονομικούς θεσμούς.[22]

Τελικά, μετά τις μαζικές διαμαρτυρίες του 1990 η συζήτηση για τη διακυβέρνηση είναι τώρα μονόδρομος στο σχεδιασμό και την εφαρμογή αμφιλεγόμενων αναπτυξιακών έργων: δρόμων, φραγμάτων, υποδομών γενικά. Το νεοφιλελεύθερο έργο εστιάζει στα έργα μαζικής υποδομής, ειδικά εκείνα που προωθούν την ταχύτητα της κυκλοφορίας των εμπορευμάτων (δρόμων, σιδηροδρόμων, αεροδρομίων) ή της πληροφορίας για χάρη της αύξησης της παραγωγικότητας και της ανταγωνιστικότητας διαφορετικών περιοχών.

Αυτά τα έργα συχνά συναντούν την τοπική και διατοπική αντίσταση, για λόγους περιβάλλοντος, εκτοπισμού των κοινοτήτων, και λοιπά. Η απάντηση που ο λόγος της διακυβέρνησης δίνει στην αμφισβήτηση αυτή, είναι πως η πολιτική συνεχίζεται έτσι κι αλλιώς, αλλά οι διαφορετικές οπτικές "λαμβάνονται υπόψη" μέσω της διαδικασίας διαβούλευσης για τον τρόπο της εφαρμογής.

Ο λόγος της διακυβέρνησης και η συνέχεια των εξουσιών: οι πειθαρχικές αγορές ως κοινά.

Η "συνέχεια ανάμεσα στις εξουσίες" που αναφέρεται από το Φουκώ, και η οποία από την πλευρά της νεοφιλελεύθερης διακυβέρνησης επιτρέπει τη διεύθυνση των δικτύων και των ροών που απαρτίζεται από διάφορους δρώντες (διακυβέρνηση, κοινωνία των πολιτών και επιχειρηματικούς θεσμούς), οι οποίοι ενθαρρύνονται να γίνουν "συνέταιροι", εγκαθιδρύεται μέσω της διαμόρφωσης ενός κοινού λόγου, που γειώνεται στη σύζευξη ανάμεσα στις αξιακές πρακτικές του κεφαλαίου (την αποδοχή των πειθαρχικών αγορών) και άλλες αξιακές πρακτικές.

Υπάρχουν ίσως τέσσερις λειτουργικοί πυλώνες στη βάση αυτού του λόγου.

Αυτοί είναι:

1. η αυτορύθμιση και η από κοινού ρύθμιση

2. η εταιρική σχέση ανάμεσα στους κοινωνικούς δρώντες

3. οι αρχές της επιλογής

4. η αναστροφή του Polanyi

Αυτορύθμιση και από κοινού ρύθμιση

Όπως και η διακυβερνησιμότητα, η διακυβέρνηση επίσης υποτίθεται ότι είναι αυτο-ρυθμιζόμενη. Για παράδειγμα η παγκόσμια συμφωνία των Ηνωμένων Εθνών, μία λίστα αρχών για το περιβάλλον, τα ανθρώπινα δικαιώματα και τα εργασιακά στάνταρτς στα οποία προτρέπονται να εγγραφούν οι εταιρείες και οι ΜΚΟ, δηλώνει:

Η παγκόσμια συμφωνία δεν είναι ένα ρυθμιστικό εργαλείο – δεν "αστυνομεύει", δεν εξαναγκάζει ή αξιολογεί τη συμπεριφορά ή τις δράσεις των εταιρειών. Μάλλον, η παγκόσμια συμφωνία βασίζεται στη δημόσια λογοδοσία, τη διαφάνεια και την φωτισμένη ιδιοτέλεια των εταιρειών, της εργασίας και της κοινωνίας των πολιτών να μυηθούν και να μοιραστούν μία ουσιαστική δράση στην επιδίωξη των αρχών πάνω στις οποίες η Παγκόσμια Συμφωνία βασίζεται. (United Nations 2000a)

Η εθελοντική βάση της διακυβέρνησης έχει επικριθεί σε μεγάλο βαθμό ως αναποτελεσματική, για το βαθμό στον οποίο ενδιαφέρεται για την αντιμετώπιση των παγκόσμιων προβλημάτων όπως του περιβάλλοντος, της φτώχειας, των εργασιακών συνθηκών και λοιπά (Richter 2002). Είναι άλλο πράγμα να πιέσεις την πετρελαιοβιομηχανία να σταματήσει την παραπέρα έρευνα και να επενδύσει εναλλακτικά σε ανανεώσιμες πηγές ενέργεια· είναι αρκετά διαφορετικό να καλέσεις την πετρελαιοβιομηχανία να αγκαλιάσει την αρχή της "βιωσιμότητας" και να δράσει με την "κοινωνία των πολιτών". Αλλά η εθελοντική εμπλοκή στη διαδικασία διακυβέρνησης δεν είναι ένας απλός λόγος για την αναποτελεσματικότητα σε αυτά τα μέτωπα. Εάν είμαι μία εταιρεία μόλυνσης και εθελοντικά υπογράφω την αρχή της βιωσιμότητας, δείχνω πως κινητοποιούμαι στην "σωστή κατεύθυνση" για να λυτρώσω τον εαυτό μου, θέτοντας τις δραστηριότητες μου κάτω από το στενότερο έλεγχο από τις οργανώσεις της κοινωνίας των πολιτών. Ο λόγος μου θα κληθεί για λογαριασμό. Το πρόβλημα ωστόσο είναι πως σε αυτή τη λογική, η λογοδοσία γίνεται απλά και αποκλειστικά μέσω της έκθεσης στα μίντια, που σημαίνει πως μπορεί να χρησιμοποιηθούν "τακτικές" και "στρατηγικές" για να αντισταθμίσουν τις κακές δημόσιες σχέσεις. Η εθελοντική ρύθμιση είναι ακριβώς αυτή που παρέχει το χώρο, για να πλοηγηθείς στις αντιφάσεις που αναδύονται όταν θέτονται διαφορετικοί σκοποί, για να κερδίσεις χρόνο στον οποίο αναπτύσσεις ποικίλες και περισσότερο φιλικές προς τα μίντια τακτικές, και επομένως να βοηθήσεις να συσταθεί μία "συνέχεια των εξουσιών."

Εταιρική σχέση ανάμεσα στους κοινωνικούς δρώντες.

Ένας άλλος σημαντικός πυλώνας της λογικής πρακτικής της διακυβέρνησης είναι η ιδέα "της εταιρικής σχέσης". Η εταιρική σχέση χρηματοδοτείται και προωθείται από τους φορείς των Ηνωμένων Εθνών και την Παγκόσμια Συμφωνία μεταξύ των ΗΕ, των εθνικών κυβερνήσεων, των παγκόσμιων οικονομικών θεσμών και των υπερεθνικών επιχειρήσεων (ΥΕΕ) με πολλούς τρόπους. Η λογική της είναι να εγκαθιδρύσει μία "συνέχεια των εξουσιών" με τέτοιο τρόπο ώστε οι διαφορετικές ομάδες συμφερόντων στις εταιρικές σχέσεις (ας πούμε εταιρείες και οργανώσεις της κοινωνίας των πολιτών) μπορούν να αντλήσουν αμοιβαίο όφελος και οι αντίστοιχοι σκοποί τους να επιδιωχθούν αποτελεσματικά. Οι τομείς της εφαρμογής εκτείνονται από την κατάρτιση κωδικών

δεοντολογίας μέχρι τους κοινωνικούς ελέγχους και συγκεκριμένα μικρά πρότζεκτ στην περιοχή.

Οι υποστηρικτές τέτοιων εταιρικών σχέσεων κινούνται βέβαια από την ιδεολογική πλευρά που θεωρεί τους υπάρχοντες μηχανισμούς της αγοράς και τις διαμορφώσεις των δικαιωμάτων ιδιοκτησίας ως *δεδομένες*, και δικαιολογούνται από το γεγονός αυτό, όπως στην περίπτωση της βιομηχανίας υψηλής τεχνολογίας, για παράδειγμα, "μόνο οι εταιρείες του ιδιωτικού τομέα μπορούν να παρέχουν την έρευνα, την τεχνολογία και την ικανότητα ανάπτυξης για την αντιμετώπιση της παγκόσμιας υγείας, των περιβαλλοντολογικών και πληροφοριακών προκλήσεων της ερχόμενης δεκαετίας¨(Richter 2002). Μπορούν όντως, αλλά δυστυχώς μακριά από το γεγονός πως οι φορολογούμενοι επιδοτούν την ιδιωτική έρευνα και τα κέρδη, ενώ οι ιδιωτικές εταιρείες εμπλέκονται κυρίως στην έρευνα που δίνει καλές οικονομικές αποδόσεις παρά σε εκείνη που προωθεί τα πιο αναγκαία αποτελέσματα.[23]

Αλλά το ζήτημα κλειδί εδώ είναι πως η ιδέα της "εταιρικής σχέσης" πιέζει συγκρουόμενους δράστες σε ένα κοινό έδαφος λόγου. (Duffield 2001). Είναι για αυτό τον λόγο που οι κριτικοί προτείνουν ένα εναλλακτικό λεξιλόγιο για χρήση όταν οι οργανώσεις της κοινωνίας των πολιτών πρέπει να συναλλαχθούν με τις υπερεθνικές επιχειρήσεις (ΥΕΕ).[24] Η νεοφιλελεύθερη ιδέα της "εταιρικής σχέσης" επομένως συνεπάγεται την ιδεολογική πίστη, πως οι σκοποί των διαφορετικών δρώντων δεν είναι αμοιβαία αποκλειόμενοι, δηλαδή συσκοτίζει αυτό που αποκαλέσαμε σε αυτό το βιβλίο *πρώτη γραμμή*. Συνεπώς, κλείνει τη συζήτηση για τις αξίες. Κλείνοντας τη συζήτηση για τις αξίες, η εταιρική σχέση έχει εσωτερικεύσει την προοπτική του "τέλους της ιστορίας". Επομένως μας έχουν πει πως ο μόνος βιώσιμος δρόμος για εμάς προκειμένου να ασχοληθούμε με τα κύρια ζητήματα που μας απασχολούν (τη φτώχεια, το περιβάλλον, τους πόροι της ζωής, και λοιπά) είναι μέσω της εθελοντικής συμμετοχής στην συνεργασία με τις μεγάλες επιχειρήσεις, τους σκοπούς τους, τις φιλοδοξίες τους, τους τρόπους του πράττειν πράγματα και της συσχέτισης με τους "άλλους". Αλλά κάνοντας το αυτό, παρακάμπτουμε το γεγονός, πως ο τρόπος συσχέτισης με τον άλλο, που καθοδηγείται από το κέρδος είναι, από την πλευρά των αξιακών πρακτικών που βρίσκονται έξω από το κεφάλαιο, αρκετά προβληματικός. Το κεφάλαιο στην πραγματικότητα κατασκευάζει τον "ανθρώπινο άλλο" και την "φυσική τάξη" είτε ως "πόρο" είτε ως "ανταγωνιστή". Αλλιώς ο άλλος είναι απλά "αόρατος".

Μόλις στηθεί, η διαδικασία της εταιρικής σχέσης αναπαράγεται το κοινό έδαφος πάνω στο οποίο έχει εγκαθιδρυθεί. Η στερέωση της προοπτικής του "τέλους της ιστορίας" πάνω στην οποία κατασκευάζεται η εταιρική σχέση, συμβαίνει μέσω μίας διαδικασίας στην οποία διαφορετικοί δρώντες τοποθετούν τους εαυτούς τους στρατηγικά μέσα στους αμοιβαία αποδεκτούς όρους της εταιρικής σχέσης – δηλαδή, την αποδοχή της νόρμας της αγοράς ως εδάφους για την επίλυση διαφόρων ειδών προβλημάτων. Από τη στιγμή που ο μηχανισμός της εταιρικής σχέσης βασίζεται στην κοινότητα θεμελιωδών βάσεων από τους διαφορετικούς δρώντες – οι εταίροι είναι εταίροι στο βαθμό που όλοι είναι "μέτοχοι" ενός κοινού λόγου που έχουν κατασκευάσει – ό,τι αναδύεται από τη διαδικασία των αμοιβαίων ελέγχων, στο τέλος μετριέται σε σχέση με την απόκλιση από εκείνες τις κοινές βάσεις, και μπορεί να επανέλθει σε αυτές. Οι εκπρόσωποι των επιχειρήσεων θα εστιάσουν στην τελική γραμμή τους – κέρδος και ανάπτυξη – και θα επιμείνουν πως τα ζητήματα

(εργασίας, φτώχειας, περιβάλλοντος και λοιπά) που αφορούν τους αντιπροσώπους της “κοινωνίας των πολιτών” με τους οποίους είναι σε “εταιρική σχέση” αντιμετωπίζονται χωρίς να θυσιάσουν το κέρδος τους.

Έχουμε έτσι μία διαδικασία εξημέρωσης και διάχυσης των νορμών/προτεραιοτήτων των αγορών δια μέσω του κοινωνικού πεδίου, την αυταπάτη πως αυτές οι νόρμες μπορούν να εφαρμοστούν για να αντιμετωπίσουν τις “στατιστικές της φρίκης” που συνεχώς αναπαράγονται από τις πειθαρχικές αγορές και τις περιφράξεις, τη φυσικοποίηση αυτών των νορμών και τον περιορισμό της κριτικής στα δεσμά του *conatus* του κεφαλαίου: η νεοφιλελεύθερη διακυβέρνηση επομένως στοχεύει στον περιορισμό του χώρου, στον οποίο αμφισβητείται η κοινωνική παραγωγή και οι αξίες αυτών των νορμών. Μέσα στο λόγο της νεοφιλελεύθερης εταιρικής σχέσης, όπως η πολεμική και η αντίθεση μεταστρέφονται στην οδηγό δύναμη για την παραπέρα επέκταση των καπιταλιστικών αγορών στην αποικιοποίηση της ζωής και της φύσης, έτσι και η εταιρική ρητορική αγκαλιά των αξιών και των κριτικών, μεταστρέφεται σε μία ευκαιρία για τις εταιρικές δημόσιες σχέσεις να σκοράρουν για να αποκτήσουν μία “κοινωνικά υπεύθυνη” εικόνα. Όπως έχουμε πει σε κάθε περίσταση: η “κοινωνική υπευθυνότητα” είναι καλή για τις εταιρείες – αν και ένα παιδί γνωρίζει, πως αυτό που έχει σημασία για το κέρδος της επιχείρησης είναι το πολύ πως *εμφανίζεται* να “ενδιαφέρεται”

Για παράδειγμα ο ιστότοπος της Nike (www.nike.com, πρόσβαση Ιούνης 2003) πέταξε έξω τις κριτικές εκείνες, που έλεγαν πως η εταιρεία καυχιέται ότι τα εργοστάσια της στο Βιετνάμ πληρώνουν πάνω από το ελάχιστο του βιετναμέζικου μισθού (34$ το μήνα). Τέλεια νόμιμο, τέλεια ηθικό, και αξιέπαινο επίσης: η Nike μπορεί να σώσει την υπόληψη της πληρώνοντας *πάνω* από τον κατώτατο μισθό. Πληρώνει για επιχειρήσεις να επενδύουν σε χώρες στις οποίες οι κυβερνήσεις εισάγουν κατώτατους μισθούς κοντά στο επίπεδο της πείνας. Παρόμοια, η Shell μπορεί να ισχυριστεί ότι συμμορφώνεται με τους περιβαλλοντολογικούς κανονισμούς στο Durban, της Νότιας Αφρικής, αν και οι αναπνευστικές ασθένειες στα παιδιά των σχολείων στον Νότιο Durban είναι τέσσερις φορές υψηλότερες από οπουδήποτε στη Νότια Αφρική και υπάρχουν αιχμηρές διαφορές στα επίπεδα της μόλυνσης του αέρα και των περιστατικών μολύνσεων ανάμεσα στα διυλιστήρια της Shell στο Durban και σε αυτά στη Frederica της Δανίας. (Friends of the Earth 2002). Η εταιρική σχέση δεν αναγνωρίζει την καθολικότητα των ανθρωπίνων αναγκών, αλλά την καθολικότητα της νόρμας της αγοράς. Δεν αναγνωρίζει τα κοινά ως συνθήκες για την αναπαραγωγή των πόρων της ζωής, αλλά θέτει τις πειθαρχικές αγορές ως την κοινή βάση στην οποία οι πόροι της ζωής, αντιμάχονται μεταξύ τους. Οι πειθαρχικές αγορές γίνονται η μονάδα μέτρησης στη βάση της οποίας, μετριούνται, εκτιμούνται, αξιολογούνται και επανέρχονται στο στάνταρτ της αγοράς οι αποκλίσεις από την νόρμα. Στη διαδικασία, η κοινωνική παραγωγή της νόρμας αυτής, εσωτερικεύεται και παραμένει αδιαμφισβήτητη.

Το κοινό έδαφος ενός λόγου αυτής της φύσης αφήνει έξω τα κλασικά ερωτήματα της πολιτικής θεωρίας που αφορούν την κοινωνική δικαιοσύνη, το κοινωνικό συμβόλαιο, την νομιμότητα, την εξουσία-αρχή (authority) και την εξουσία-δύναμη (power). Γιατί έχουμε εγκαταλείψει τη συζήτηση αυτή; Τι νόημα υπάρχει στο να αποφύγουμε να αντιμετωπίσουμε τις

πειθαρχικές αγορές με άλλες αξίες;

Αρχές της επιλογής

Εάν η "εταιρική σχέση και η συμμετοχή συνεπάγονται την αμοιβαία αποδοχή των κοινών κανονιστικών στάνταρτς και πλαισίων", τότε "οι βαθμοί της συμφωνίας, ή της εμφανούς συμφωνίας, μέσα σε αυτά τα κανονιστικά πλαίσια εγκαθιδρύουν γραμμές συμπερίληψης και αποκλεισμού" (Duffield 2001). Όντως μόλις οι οργανώσεις της κοινωνίας των πολιτών έρχονται αντιμέτωπες με την εταιρική σχέση, τα ερωτήματα κλειδιά είναι, για παράδειγμα, τα επόμενα: Ποιες είναι οι αρχές της επιλογής; Ποιοι είναι οι φορείς/δρώντες που συμμετέχουν στην καθιέρωση των εταιρικών σχέσεων; Ποιον αντιπροσωπεύουν; Θα αποδεχτούν το κοινό έδαφος που είναι αναγκαίο για να παίξουν "παιχνίδια με κανόνες", ή θα θέλουν να παίξουν παιχνίδια για τους κανόνες (Stoker 1998); Και αν οι κανόνες τους δεν είναι εκείνες της αγοράς και του κέρδους, αυτοί θα επισημανθούν ως "*κόκκινοι*", "αποκλίνοντες", "τρομοκράτες", και θα αντιμετωπιστούν αναλόγως, ως εγκληματίες; Και εάν ο καθορισμός των κανόνων είναι μέρος του παιχνιδιού, σε ποιο βαθμό είναι συμμέτοχοι κάτω από ακραία πίεση (όπως η κοινωνικά περιορισμένη πρόσβαση στους πόρους) που περιορίζει το χώρο και τη δύναμη τους, στο να θέσουν τους κανόνες που επιθυμούν πέρα από την αγορά;

Η περίπτωση της "κορπορατιστικής διακυβέρνησης" μπορεί να μας παρέχει μερικές γενικές αρχές επιλογής.

Αρχή νούμερο 1: *διακριτικότητα*. Επιλέγεσαι ως "εταίρος" εάν υπογράψεις μία εμπιστευτική συμφωνία. Τα αποτελέσματα της παρακολούθησης της περιβαλλοντολογικής σου απόδοσης (ή οι αναφορές στα ανθρώπινα ή τα εργατικά δικαιώματα) δεν θα αποκαλυφθούν.[25]

Αρχή νούμερο 2: *σύσταση επίλεκτων ομάδων* αντί για συνεργασία με τις υπάρχουσες.[26] Υπάρχει βέβαια μία μακρά εταιρική κορπορατιστική παράδοση επιχειρήσεων, που οργανώνουν την αντιπολίτευση, και τη μεταστρέφουν σε "συνεργάτη" τους, για παράδειγμα, μέσω της δημιουργίας νέων σωματείων για την υπονόμευση των λιγότερο χειραγωγίσιμων σωματείων, που συστήνονται από τους εργάτες. Η ίδια παράδοση πλέον εκτείνεται και σε περιβαλλοντολογικές και άλλες ομάδες.

Αρχή νούμερο 3: *Εξαναγκαστική επιλογή*. Συνεργασία με τις τοπικές εξουσιοδοτημένες ομάδες σε αυταρχικές χώρες. Η δουλειά της Shell στην Κίνα είναι ένα παράδειγμα.[27] Τα Ηνωμένα Έθνη προσδιορίζουν την τακτική αυτή ως "ευεργετική και σιωπηρή συνενοχή" (UN 2000a: 24).

Αρχή νούμερο 4: *Διαίρει και βασίλευε*. Κάλεσε τις υπάρχουσες ομάδες να κλείσουν την πόρτα στην τακτική διαβούλευση, αποθαρρύνοντας έτσι το δημόσιο διάλογο. [28]

Η αναστροφή Polanyi

Ένας άλλος πυλώνας του λόγου της διακυβέρνησης είναι αυτό που μπορούμε να αποκαλέσουμε "αναστροφή του Polanyi". Ο Karl Polanyi ήταν ένας οικονομολόγος των θεσμών,

που το σημαντικότατο έργο του *Ο μεγάλος μετασχηματισμός* αντιπροσωπεύει μία σημαντική κριτική στο μύθο των αυτορυθμιζόμενων αγορών και την νεοκλασική έννοια της "οικονομίας" ως πεδίου ανθρώπινης δράσης, που είναι ανεξάρτητο και διαχωρισμένο από την κοινωνία (Polanyi 1944). Ισχυρίστηκε πως η *οικονομία*, αντί να είναι ένα διακριτό πεδίο, *είναι ενσωματωμένο στην κοινωνία*. Ο λόγος της διακυβέρνησης στρέφει την κριτική της νεοκλασικής οικονομία του Polanyi στο κεφάλι της, καθώς βασίζεται στην ανάγκη να *ενσωματώσει την κοινωνία και το περιβάλλον στην οικονομία*, στις προτεραιότητες των επιχειρήσεων. Η ενσωμάτωση της κοινωνίας και του περιβάλλοντος στην οικονομία και τις προτεραιότητες των επιχειρήσεων, είναι για παράδειγμα, ένα σήμα κατατεθέν της χρηματοδοτημένης από τα Ηνωμένα Έθνη Παγκόσμιας Συμφωνίας του 2000. "Το σκεπτικό είναι πως η αφοσίωση στην εταιρική κοινωνική ευθύνη θα ξεκινούσε μέσα στην ίδια την οργάνωση, μέσω της *ενσωμάτωσης των καθολικών αρχών και αξιών* στη στρατηγική επιχειρηματική θεώρηση, στην οργανωτική κουλτούρα και στις καθημερινές λειτουργίες. (United Nations 2000b: 3, έμφαση του DeAngelis)

Γιατί υπάρχει ανάγκη να ενσωματωθεί η κοινωνία και το περιβάλλον στην οικονομία και τις επιχειρηματικές προτεραιότητες; Επειδή μία "αυξανόμενα ηθική επιταγή για υπεύθυνη συμπεριφορά συμμαχεί με την αναγνώριση πως μία καλή αναφορά για τα ανθρώπινα δικαιώματα, μπορεί να υποστηρίξει την βελτίωση της επιχειρηματικής απόδοσης." (United Nations 2000a: 18). Τα ανθρώπινα δικαιώματα, η περιβαλλοντολογική προστασία και οι "καθολικές αξίες" είναι έτσι καλές για τις επιχειρήσεις. Αλλά τι γίνεται στην περίπτωση που δεν είναι; Ποιοι τύποι αξιών έρχονται πρώτοι, οι "καθολικές αξίες" ή οι αξίες του μετόχου; Και πως υποτίθεται αντιμετωπίζουμε τότε το ζήτημα εάν οι τελευταίες έρχονται πρώτες, αφού πρώτες είναι απλά *εθελοντικοί* οι κώδικες;

Μία εξήγηση της προκατάληψης αυτής της προσέγγισης μπορεί να δοθεί μέσω της επίσκεψης στον ιστότοπο μίας από τις υπογράφοντες της Παγκόσμιας Συμφωνίας, της Shell. Μετά από μερικές καταστροφές στις δημόσιες σχέσεις, που αφορούν τους υποτιθέμενους δεσμούς ανάμεσα στην πετρελαϊκή εταιρεία και τον καθεστώς του Νίγηρα, με την καταπίεση του λαού του Ογκόνι και την εκτέλεση του ηγέτη των ανθρωπίνων δικαιωμάτων Ken Saro-Wiwa το 1995, η Shell εγκαινίασε μία τεράστια εκστρατεία δημοσίων σχέσεων και βρίσκεται τώρα στην πρώτη γραμμή του ζητήματος της κορπορατιστικής διακυβέρνησης και της συνεργασίας με την κοινωνία των πολιτών. Το 1997, έκανε μία "δημόσια δέσμευση για βιώσιμη ανάπτυξη." Το 1998, εκδόθηκε η πρώτη αναφορά της Shell "καταγραφής των δράσεων που οφείλουμε να κάνουμε για να ικανοποιήσουμε τις ευθύνες μας και να δημιουργήσουμε αξία για το μέλλον". Στον ιστοτόπο της (www.shell.com, πρόσβαση Ιούνης του 2003) η Shell καυχιέται για τη δέσμευση στη βιώσιμη ανάπτυξη, μία έννοια που "αναπτύχθηκε υπό την αιγίδα των Η.Ε ως ενός τρόπου για τις κυβερνήσεις να επιλύσουν μερικά από πιο πιεστικά προβλήματα του κόσμου". Αν και οι "επιχειρήσεις μόνες τους δεν μπορούν να δημιουργήσουν ένα βιώσιμο μέλλον" έχουν ωστόσο ένα "σημαντικό ρόλο να παίξουν". Η υπόσχεση επομένως είναι να αυτή "Εμείς (δηλαδή η Shell) ως μέρος της κοινωνίας, έχουμε πρόθεση να αναλάβουμε τον δικό μας ρόλο τόσο ως εταιρεία όσο και ως παροχέας ενέργειας". Το 2002 εξέδωσαν μία άλλη αναφορά στην οποία "η ικανοποίηση της ενεργειακής πρόκλησης" περιλαμβάνει συζητήσεις συνεργασίας με άλλα μέρη της κοινωνίας των

πολιτών και έργα βιώσιμης ανάπτυξης. Η βιώσιμη ανάπτυξη γίνεται ένας τρόπος για να "ενσωματωθούν οι οικονομικές, περιβαλλοντολογικές και κοινωνικές πλευρές των επιχειρήσεων μας για να πετύχουμε παρατεταμένη οικονομική επιτυχία, να προστατεύσουμε το περιβάλλον μας και να αναπτύξουμε την υπόληψη μας ως συνεργάτη και παροχέα πρώτης επιλογής για όλους τους μετόχους μας". Με αυτή την έννοια "η βιώσιμη ανάπτυξη δεν αφορά μόνο περιβαλλοντολογικά και κοινωνικά θέματα, αλλά και σε μεγάλο βαθμό και την οικονομική απόδοση. Για αυτούς τους λόγους δίνει ένα καλό επιχειρηματικό νόημα." Η ενσωμάτωση και η συνέχεια μεταξύ των εξουσιών είναι εδώ απαραίτητη: "Η μεγαλύτερη πρόκληση μας είναι τώρα η συνεπής παράδοση για όλες τις επιχειρηματικές δραστηριότητες μας, και το να πλέξουμε μαζί τα οικονομικά, περιβαλλοντολογικά και κοινωνικά νήματα της βιώσιμης ανάπτυξης, αντί να τα αντιμετωπίζουμε απομονωμένα."

Ωστόσο, μόλις ο φυλλομετρητής (browser) κάποιου στρέφεται στη σελίδα που καταχωρεί τις εφτά αρχές για την βιώσιμη ανάπτυξη της Shell, δεν μπορεί να μην παρατηρήσει την αρχή νούμερο 1, "δημιουργώντας ισχυρή κερδοφορία", ή παραθέτοντας ολοκληρωμένα:

Η επιτυχής οικονομική απόδοση είναι ουσιαστική για το βιώσιμο μέλλον μας και συνεισφέρει στην ευημερία της κοινωνίας. Χρησιμοποιούμε αναγνωρισμένες μετρήσεις για να κρίνουμε την κερδοφορία μας. Αναζητούμε να πετύχουμε ισχυρή κερδοφορία μέσω, για παράδειγμα, της μείωσης του κόστους, τη βελτίωση των περιθωρίων του κέρδους, την αύξηση των εσόδων και τη διαχείριση του εργασιακού κεφαλαίου αποδοτικά.

Αυτό σύντομα ακολουθείται από την αρχή νούμερο 2, "παροχή αξίας στους πελάτες". Όλες οι άλλες πιο οικείες στους περιβαλλοντολογιστές αρχές, υποτάσσονται στη βιωσιμότητα των αγορών και της κερδοφορίας.

Μπορούμε έτσι να αναρωτηθούμε εάν αυτή η αναστροφή του Polanyi, που από τη μία αναγνωρίζει τις "αξίες" της κοινωνίας – για λόγους όπως τα "ανθρώπινα δικαιώματα", το "περιβάλλον", τα "στάνταρτ της εργασίας – και από την άλλη τα υποτάσσει στις οικονομικές και επιχειρηματικές προτεραιότητες του εταιρικού κεφαλαίου, είναι απλά ένας τύπος δημόσιων σχέσεων. Για παράδειγμα, η Shell προβλέπει μία ετήσια επένδυση στις ανανεώσιμες ενέργειες περίπου 200 εκατομμυρίων $, 1,7% της κεφαλαιακής επένδυσης. Αν και την ίδια στιγμή, η τωρινή ετήσια επένδυση στην εξερεύνηση ορυκτών καυσίμων και την αναπαραγωγή είναι 8 δισεκατομμύρια $ (Friends of the Earth 2002).

Η νεοφιλελεύθερη διακυβέρνηση και το ξεκίνημα της ιστορίας.

Η διακυβέρνηση μακριά από το να αντιπροσωπεύει μία παραδειγματική στροφή πέρα από τις νεοφιλελεύθερες πρακτικές, έχει δείξει πως είναι ένα κεντρικό στοιχείο του νεοφιλελεύθερου λόγου στη συγκεκριμένη φάση, όταν ο νεοφιλελευθερισμός και το κεφάλαιο γενικά αντιμετωπίζουν ιδιαίτερα αυστηρά προβλήματα συσσώρευσης, την ανάπτυξη της κοινωνικής σύγκρουσης και μία κρίση αναπαραγωγής. Η διακυβέρνηση θέτει το καθήκον της αντιμετώπισης αυτών των προβλημάτων για το κεφάλαιο μεταβιβάζοντας τον πειθαρχικό ρόλο της αγοράς, μέσω της καθιέρωσης μίας "συνέχειας των εξουσιών", που βασίζεται στις κανονικοποιημένες αξίες της αγοράς ως τις αληθινά καθολικές αξίες. Έτσι η διακυβέρνηση αναζητά να ενσωματώσει αυτές τις

αξίες στους πολλούς τρόπους που τα κοινωνικά και και περιβαλλοντολογικά προβλήματα αντιμετωπίζονται. Έτσι προωθεί την ενεργό συμμετοχή της κοινωνίας στην αναπαραγωγή της ζωής και των ειδών μας, στη βάση της κανονικοποίησης της αγοράς. Η νεοφιλελεύθερη διακυβέρνηση επομένως αναζητά τη απορρόφηση των αγώνων για αναπαραγωγή και κοινωνική δικαιοσύνη και, τελικά, προωθεί την προοπτική του "τέλους της ιστορίας" στο σημείο κρίσης της κοινωνικής σταθερότητας.

Η νεοφιλελεύθερη διακυβέρνηση είναι ένας τρόπος αντιμετώπισης του προβλήματος της "σταθερότητας των κοινωνικών ροών", που δεν μπορούν να μετασχηματιστούν σε πειθαρχικές ροές από τον μηχανισμό της αγοράς, όπως στο γνήσιο νεοφιλελεύθερο έργο. Υπάρχουν επίσης λόγοι να πιστεύουμε, πως το επίπεδο της ανασύνθεσης του κινήματος στην τρίτη φάση της νεοφιλελεύθερης περιόδου έχει κάνει το έργο της διακυβέρνησης αρκετά δύσκολο. Η διακυβέρνηση είναι σε κρίση από την αρχή της εφαρμογής της. Πολύ λίγες ΜΚΟ μπορούν να διατηρήσουν στενές υλικές ή εκτεταμένες εταιρικές σχέσεις με τις επιχερήσεις και την κυβέρνηση, χωρίς την ίδια στιγμή να αποξενωθούν από την υποστήριξη των κοινωνικών κινημάτων και επομένως να υπονομεύσουν την νομιμότητα τους.

Στο πλαίσιο αυτό, θα μπορούσαμε να ρωτήσουμε εάν ο πόλεμος – ειδικά το παράδειγμα του διαρκή πολέμου που αναδύθηκε μετά την 9η Σεπτεμβρίου – μπορεί επίσης να θεωρηθεί ως μια ευκαιρία να προωθηθεί το έργο της νεοφιλελεύθερης διακυβέρνησης. Η τωρινή επίθεση της διοίκησης των ΗΠΑ στις ΜΚΟ,[29] που συνδέεται με την αύξηση της εγκληματοποίησης των κοινωνικών κινημάτων και το διάχυτο πατριωτισμό, που επέφερε ο διαρκής "πόλεμος στην τρομοκρατία", μπορεί να αντιπροσωπεύει μία απελπισμένη προσπάθεια να επιβληθεί η αρχή της επιλογής και ο κοινός λόγος που είδαμε πως είναι αναγκαίος για να είναι λειτουργική η διακυβέρνηση. Σε τελική ανάλυση, ήταν ο δεύτερος παγκόσμιος πόλεμος, που διευκόλυνε τη διαμόρφωση ενός κοινού λόγου ανάμεσα στα συνδικάτα, τα κράτη, και τις επιχειρήσεις, μέσω της θεσμοποίησης και της γραφειοκρατικοποίησης των συνδικάτων στις ΗΠΑ, που διευκολύνθηκε από το κράτος με ανταλλαγή την "υπόσχεση της μη-απεργίας" και την αποδοχή των κανόνων της διαπραγμάτευσης και των δικαιωμάτων των εταιρειών στον διευθυντικό έλεγχο της παραγωγής (De Angelis 2000a).

Ο λόγος της διακυβέρνησης είναι ένας λόγος που κατασκευάζει τη διαφορά με τέτοιο τρόπο για να την *ενσωματώσει*. Για τους διαχειριστές της Παγκόσμιας Τράπεζας ή του ΔΝΤ, ο "άλλος" που διαμαρτύρεται, αγωνίζεται, προβληματίζεται, εκστρατεύει και διαφωνεί με την Παγκόσμια Τράπεζα, το ΔΝΤ ή τους G8 πρέπει να ληφθεί υπόψη, έτσι ώστε αυτοί να μπορέσουν να συμμετάσχουν στο "διάλογο με την κοινωνία των πολιτών", ή ακόμα, σε ορισμένες σπάνιες περιπτώσεις, να κάτσουν στο τραπέζι της διαπραγμάτευσης. Αλλά με αυτό τον τρόπο, ο άλλος πρέπει να είναι αναγνωρίσιμος, προβλέψιμος· η διαμαρτυρόμενη "ετερότητα" τους πρέπει να επισημοποιηθεί σε ένα σύνολο διαδικασιών, που επιτρέπουν την ενσωμάτωση τους στην προτεραιότητα της καπιταλιστικής ανάπτυξης και την προώθηση της αγοράς των ίδιων εκείνων οργανώσεων ενάντια στις οποίες διαμαρτύρονται. Για να είναι αφομοιώσιμος, ο "άλλος" πρέπει να κριθεί μέσα στις παραμέτρους και τις αρχές της επιλογής του Λόγου της αγοράς, που μπορεί βέβαια

να μεταρρυθμιστεί από τις “υπερβολές” του πρώιμου νεοφιλελευθερισμού (δηλαδή να προσαρμοστεί σε μία μαλακή νεοφιλελεύθερη προσέγγιση α λα Jeffrey Sachs ή Joseph Stiglitz) για να στεγάσει τη *διαφωνία*, αλλά όχι μέχρι το σημείο να αμφισβητήσει την αρχή πως οι αγορές πρέπει να είναι τα εργαλεία της επιλογής για την άρθρωση των πόρων της ζωής πάνω στον πλανήτη. Με αυτό τον τρόπο, η ενσωμάτωση του αγωνιζόμενου άλλου συνεπάγεται το μετασχηματισμό τους σε κάτι άλλο, όχι αυτόνομο πια, αλλά λογικά *συζεύξιμου* στις αξιακές πρακτικές του κεφαλαίου. Είναι μόνο όταν ο “διαμαρτυρόμενος άλλος” αξιώνει την αυτονομία του και την μη αναγωγή του στις καπιταλιστικές αγορές και τις αξιακές πρακτικές τους, που μπορούμε να ελπίζουμε να διεισδύσουμε στην αλλαγή του θεσμικού πλαισίου των ζωών μας,[30] ακόμα και αν αυτό πρέπει να γίνει μέσω συμβιβασμών.

Τελικά, συνέπεια της ανάλυσης αυτής είναι επίσης πως ο λόγος της διακυβέρνησης, μαζί με το νεοφιλελεύθερο έργο, μπορεί και πρέπει να προβληματοποιηθούν και να αμφισβητηθούν μέσω της επανασύνδεσης με το παραδοσιακό πρόβλημα της πολιτικής θεωρίας, το ζήτημα του τι είναι η κοινωνική δικαιοσύνη. Εάν η διακυβέρνηση είναι μία στρατηγική προσπάθεια να εγκαθιδρυθεί μία “συνέχεια των εξουσιών” με στόχο τη συσσώρευση, και αν αυτή η συνέχεια των κοινωνικών εξουσιών υποτάσσει κάθε αξία στην αγορά ως αξία, τότε η διακυβέρνηση κι ο νεοφιλελευθερισμός μπορούν και πρέπει να προβληματοποιηθούν από το άνοιγμα ξανά του ζητήματος των “αξιών” και των “εξουσιών”. Αυτό δεν σημαίνει πως είναι ζήτημα να σκιαγραφηθούν οι “καθολικές αξίες” και να ζητηθεί από τους ανθρώπους να ανασυνταχθούν πίσω τους. Μάλλον, είναι ένα ζήτημα εύρεσης των οργανωτικών μορφών μέσω των οποίων τα ερωτήματα που αφορούν τις *αξίες*, που διακυβερνούν τις πλανητικές κοινωνικές μας αλληλοδράσεις, αναδύονται σε κάθε γωνία του παγκόσμιου κοινωνικού σώματος, σε κάθε διάκενο της κοινωνικής πρακτικής. Πρέπει να σπρώξουμε τη διαδικασία στο άνοιγμα ενός διαλόγου για το πως παράγουμε και αναπαράγουμε τα είδη και οικοσυστήματα μας. Αυτό με τη σειρά του θέτει το ζήτημα της άσκησης των ανθρώπινων *εξουσιών*, του ποιος ελέγχει τι, με τι πρόθεση, για ποιους σκοπούς, με τι τρόπο. Τελικά, είναι μόνο ένα ζήτημα ανοίγματος ξανά της ιστορίας μέσω μιας πολιτικής διαδικασίας, η οποία γειώνεται στη δραστηριότητα της διερώτησης θεμελιακών ζητημάτων και της ανάκτησης αξιακών πρακτικών διαφορετικών από το κεφάλαιο.

8

Παγκόσμιοι βρόγχοι

ΝΕΟΦΙΛΕΛΕΥΘΕΡΗ ΠΑΓΚΟΣΜΙΟΠΟΙΗΣΗ

Υπάρχει μία γενική συμφωνία πως κάπου ανάμεσα στα τέλη του 1970 και στις αρχές του 1980 συνέβη ένα είδος κοσμοϊστορικού μετασχηματισμού όσον αφορά τις κοινωνικές σχέσεις, τους λόγους και τις εικόνες. Σε αυτόν τον μετασχηματισμό έχουν δοθεί πολλά ονόματα που εξαρτώνται από τον κλάδο του ερμηνευτή, ή τα χαρακτηριστικά στα οποία ο ερμηνευτής θέλει να δώσει έμφαση. Για παράδειγμα, αποκαλείται μετανεωτερικότητα με σκοπό να δοθεί έμφαση στην ιστορική και πολιτισμική συνθήκη στην οποία οι "μεγάλες αφηγήσεις" διαλύθηκαν, μία κρίση στην οποία όλες οι βεβαιότητες των ιδεολογιών φαίνεται να έχουν εξαφανιστεί (Lyotard 1984). Αυτό, όπως θα το έθετε ο Fredic Jameson (1991) είναι ένα πολιτισμικό κίνημα, που αντιστοιχεί στον "ύστερο καπιταλισμό" των υπερεθνικών καταναλωτικών οικονομιών. Αποκαλείται μεταφορντισμός, για να μεταδώσει την ιδέα πως η βιομηχανική παραγωγή έχει απομακρυνθεί από τις μεγάλες βιομηχανίες και τις τυποποιημένες διαδικασίες, προς μικρές ελαστικά εξειδικευμένες μονάδες παραγωγής και την αλληλοσύνδεση τους μέσω των πληροφοριακών και επικοινωνιακών τεχνολογιών. Καλείται νεοφιλελευθερισμός, για να δώσει έμφαση στη μετατόπιση από τις κεϋνσιανές πολιτικές της πλήρους απασχόλησης και των δημόσιων δαπανών, προς τις περικοπές στα κοινωνικά δικαιώματα και την ένταση των πολιτικών υπέρ της αγοράς και των επιχειρήσεων. Όλες αυτές οι προσεγγίσεις κατανοούν μερικές σημαντικές πλευρές του μετασχηματισμού που έχουμε περάσει το τελευταίο τέταρτο του αιώνα, αν και αποτυγχάνουν να αναγνωρίσουν πως ο μετασχηματισμός που δίνουν έμφαση ήταν μόνο η μία πλευρά του νομίσματος ενός πολύ ευρύτερου μετασχηματισμού. Η κατάρρευση των μεγάλων αφηγήσεων συνοδεύτηκε από την βαθύτατη και πιο επεκτατική αποικιοποίηση των ζωών μας από την μεγάλη αφήγηση των καπιταλιστικών αγορών. Η μεταφορντική ελαστικοποίηση της παραγωγής συνοδεύτηκε από μία δραματική αύξηση της παραγωγής στα κάτεργα και στα εργοστάσια σε ολόκληρο τον κόσμο, πολλά από τα οποία διατηρούν τυπικά φορντικά χαρακτηριστικά. Η αυξανόμενη κρατική παρέμβαση μέσω των ρυθμιστικών σωμάτων και των κρατικών επιδοτήσεων συνόδευσε τις παγκόσμιες νεοφιλελεύθερες πολιτικές υπέρ της αγοράς προς τις επιχειρήσεις, για να μην αναφέρουμε την ένταση της επιτήρησης, της καταστολής και των στρατιωτικών λειτουργιών των κρατών, που συνοδεύουν τις πολιτικές νεοφιλελεύθερης δομικής προσαρμογής. Με μία λέξη, είναι σαν οι παρατηρητές να αναζητούσαν το στοιχείο της καινοτομίας ως μέρος μίας γραμμικής κίνησης της ιστορίας προς το μέλλον, στο οποίο η συσσωρευμένη επίδραση των μετασχηματισμών (όχι οι μεγάλες αφηγήσεις, π.χ "το τέλος των ιδεολογιών"· η ελαστική παραγωγή, οι νεοφιλελεύθερες πολιτικές και λοιπά) θα οδηγούσε σε μία καθαρά νέα κοινωνική διαμόρφωση, που έχει τα χαρακτηριστικά που προεικονίστηκαν από αυτές τις πρώιμες τάσεις. Αντίθετα, οι μετασχηματισμοί

αυτοί ήταν στιγμές ενός πολύ βαθύτερου μετασχηματισμού στις ζωές μας, που συνδύαζε στοιχεία *τόσο του παλιού όσο και του νέου*. Αυτός ο μετασχηματισμός είναι μετασχηματισμός των τρόπων με τους οποίους οι καπιταλιστικές σχέσεις παραγωγής (τόσο οι μισθωτές όσο και οι άμισθες) διατηρούνται και αναπαράγονται σήμερα. Είναι ένας μετασχηματισμός που στοχεύει στην ένταση της σύζευξης του κυκλώματος της παραγωγής και της αναπαραγωγής σε διαφορετικές κλίμακες της κοινωνικής δράσης μέσα στο πλανητικό κοινωνικό σώμα, και έτσι αρθρώνει και διοχετεύει τους αγώνες και τη σύγκρουση σε πιο διάχυτες διαδικασίες της ομοιόστασης του κεφαλαίου. Σε αυτό και στο επόμενο κεφάλαιο θα μελετήσω μόνο μερικά από τα χαρακτηριστικά ,που συνεισφέρουν προς τη δημιουργία του "βαθέματος" αυτού, των πειθαρχικών μηχανισμών της αγοράς.

Πίσω από τις "οικονομικές" τάσεις.

Είναι γενικά αποδεκτό πως τρεις κύριες αλληλοσυσχετιζόμενες "οικονομικές" τάσεις διακρίνουν την νεοφιλελεύθερη εποχή από το τέλος του '70 μέχρι σήμερα. Αυτές είναι: η αυξανόμενη κινητικότητα του χρηματικού κεφαλαίου και το χρέος του τρίτου κόσμου, η αυξανόμενη υπερεθνικοποίηση της παραγωγής και το αυξανόμενο παγκόσμιο εμπόριο. Από την προοπτική μας, αυτές οι τάσεις δεν "οικονομικές", αλλά η εκδήλωση του τρόπου με τον οποίο οι μηχανισμοί γενεαλογίας και συντήρησης των καπιταλιστικών αγορών, που συζητήθηκαν στο προηγούμενο κεφάλαιο έχουν λειτουργήσει στο τελευταίο τέταρτο του αιώνα, του τρόπου με τον οποίο η καπιταλιστική παραγωγή και οι βρόχοι της αναπαραγωγής, της μισθωτής και άμισθης εργασίας, έχουν επεκταθεί, συνυφανθεί και συζευχθεί σε νέα πρότυπα και μορφές για να υπηρετήσουν το conatus της αυτοσυντήρησης του κεφαλαίου.

Η κρίση της κοινωνικής σταθερότητας του 1970 εκδηλώθηκε με μεγάλη ανεργία και πληθωριστικές πιέσεις λόγω της άρνησης του κεφαλαίου να επενδύσει και να ανεβάσει τις τιμές αντιστεκόμενο σε υψηλότερους μισθούς, περισσότερα κοινωνικά δικαιώματα, χαμηλότερους ρυθμούς εργασίας, και τις περισσότερο "φιλικές προς το περιβάλλον" διαδικασίες της κοινωνικής παραγωγής, που απαιτήθηκαν από αγώνες σε ολόκληρο τον κόσμο. Στα μέσα του 1970 οι "κυρίαρχοι" όρισαν μία επιτροπή από σοφούς ανθρώπους για να ερμηνεύσουν το νόημα αυτών των απαιτήσεων, που είχε οδηγήσει στην κρίση κερδοφορίας. Μετά από μακριά ανάπτυξη, η "Τριμερής Επιτροπή", όπως αποκαλέστηκε, ανέφερε τα ευρήματά της: το πρόβλημα ήταν η πολλή δημοκρατία! (Crozier, Huntington και Watanuki 1975).

Μία σημαντική αναδιοργάνωση του παγκόσμιου καπιταλισμού και των ταξικών σχέσεων έλαβε χώρα, στην οποία η αναδόμηση των "οικονομικών", της "παραγωγής" και του "εμπορίου" έγιναν οι πυλώνες μέσω των οποίων η παγκόσμια δημοκρατία θα μπορούσε να απομακρυνθεί από τους δρόμους και τις λαϊκές συνελεύσεις και να περιοριστεί στο πεδίο των κωμικών και εκλογικών εκστρατειών χειραγώγησης. Τίποτα ουσιαστικό πραγματικά δεν θα αποφασίζονταν μέσω του εκλογικού συστήματος της δυτικής δημοκρατίας, γιατί αυτό που έχει περισσότερο σημασία για την αναπαραγωγή των πόρων της ζωής των ανθρώπων θα αποφασίζονταν από τη "δημοκρατία" της αγοράς. Οι κυβερνήσεις έγιναν τα εκτελεστικά διευθυντικά συμβούλια της *Χώρα Χ Inc.*, και οι πολιτικοί μετατράπηκαν σε "τεχνικούς" που το καθήκον τους ήταν να δημιουργήσουν συνθήκες ανταγωνισμού και να καβαλήσουν τις "αναπόφευκτες" νεοφιλελεύθερες παγκόσμιες διαδικασίες.

Το πρώτο πράγμα που απαιτήθηκε για την επέκταση των αγορών πάνω στις ζωές των ανθρώπων ήταν η επινόηση ενός μηχανισμού, που θα έθετε αυστηρότερα όρια στην ικανότητα της κυβέρνησης να αντιδρά στα λαϊκά κινήματα, που απαιτούσαν την κοινωνικοποίηση των πόρων με σκοπό την ικανοποίηση των αναγκών. Οι "υπέρμετρες" δημόσιες δαπάνες διαπιστώθηκαν ως η κύρια πηγή του πληθωρισμού και της ανεργίας, μαζί με τις "υπέρμετρες" απαιτήσεις μισθών. Με την εκλογή της Μάργκαρετ Θάτσερ στο Ηνωμένο Βασίλειο στο 1979 και του Ρόναλντ Ρέιγκαν στις Ηνωμένες Πολιτείες στο 1981, ένα νέο "consensus" ξεκίνησε να παγιώνεται σύμφωνα με το οποίο τα εθνικά περιουσιακά στοιχεία έπρεπε να ιδιωτικοποιηθούν, οι δημόσιες δαπάνες να συγκρατηθούν και οι καπιταλιστικές αγορές να φιλελευθεροποιηθούν. Μέχρι τότε, οι μεταπολεμικές κυβερνήσεις μπορούσαν να εφαρμόσουν κεϋνσιανές πολιτικές πλήρους απασχόλησης – είτε αυτές ήταν επιτυχείς είτε όχι – μέσω του χειρισμού εργαλείων όπως το επιτόκιο και η συναλλαγματική ισοτιμία, απλώς στη βάση του κεφαλαιοκρατικού ελέγχου. Με το άνοιγμα των καπιταλιστικών αγορών, οι κυβερνήσεις θέσπισαν την εγκατάλειψη της αφοσίωσης τους στην πλήρη απασχόληση και το κράτος πρόνοιας. Οι οικονομικές και κοινωνικές πολιτικές έπρεπε πρώτα από όλα να ικανοποιούν τις χρηματιστικές κεφαλαιαγορές. Εάν οι κυβερνήσεις έκαναν λαϊκές παραχωρήσεις που αναδιανέμουν τους πόρους από το κεφάλαιο στην εργατική τάξη, το χρηματοοικονομικό κεφάλαιο θα έφευγε, παρακινώντας έτσι μία πτώση στις συναλλαγματικές ισοτιμίες και μία αύξηση στα επιτόκια και προκαλώντας μία ύφεση στις επιχειρήσεις και μία αύξηση της ανεργίας. Από την θεώρηση των νεοφιλελεύθερων, μία "σταθερή οικονομία" σήμαινε ένα κατάλυμα για τις επιθυμίες του διεθνούς χρηματιστικού κεφαλαίου. Οι πειθαρχικές χρηματιστικές αγορές ξεκίνησαν έτσι να ασκούν μεγάλη πίεση στους βρόγχους παραγωγής και αναπαραγωγής διασχίζοντας τους διαφορετικούς κόμβους, μέσω των οποίων το κεφάλαιο μετανάστευε αυξητικά, στρέφοντας τις συνθήκες αναπαραγωγής τη μία απέναντι στην άλλη.

Στον παγκόσμιο Νότο, που δεν είχε "αναπτυγμένες" κεφαλαιαγορές μέσω των οποίων θα επιβαλλόταν η πειθαρχία του παγκόσμιο κεφαλαίου, οι ίδιες επιδράσεις επικράτησαν μέσω της διεύθυνσης αυτού που έγινε γνωστό ως κρίση χρέους. Αυτό έχει τις ρίζες του στην κρίση κερδοφορίας της δεκαετίας του 1970, όταν οι δυτικές τράπεζες δάνειζαν χρήμα στα στρατιωτικά καθεστώτα του Νότου για να χρηματοδοτήσουν τους στρατούς και τους κατασταλτικούς μηχανισμούς και τα αναπτυξιακά προγράμματα τους, που υποστηριζόταν από την Παγκόσμια Τράπεζα. Εκείνη τη χρονική στιγμή, τα καθεστώτα αυτά φαινόταν να εγγυούνται μία ασφαλέστερη και υψηλότερη απόδοση από τις Δυτικές επιχειρήσεις και τους κυβερνητικούς επενδυτές, που λειτουργούσαν σε ένα πλαίσιο υψηλής κοινωνικής και πολιτικής ανισορροπίας. Η κρίση εξερράγη τον Οκτώβρη του 1979 αφού η Ομοσπονδιακή Τράπεζα των ΗΠΑ, υπό την προεδρία του Paul Volker, νεοδιορισμένου από τον Δημοκρατικό Πρόεδρο, Jimmy Carter, αύξησε δραματικά τα επιτόκια για να "πολεμήσει τον πληθωρισμό", προκαλώντας έτσι μία μαζική παγκόσμια ύφεση. Το 1982, η πρώτη χώρα που χτυπήθηκε από την κρίση ήταν το Μεξικό, που αθέτησε τις πληρωμές της. Από τότε, οι κρίσεις χρέους είναι συνεχή περιστατικά, που από την προοπτική της κεφαλαιακής συσσώρευσης, έχουν εξυπηρετήσει τον ίδιο σκοπό με την φιλελευθεροποίηση του χρηματοπιστωτικού κεφαλαίου. Αυτό γιατί οι μηχανισμοί που χρησιμοποιήθηκαν για να αντιμετωπιστεί μία κρίση ρευστότητας έχουν ουσιαστικά τις ίδιες επιδράσεις με τη λειτουργία των

χρηματιστικών αγορών, όπως βιώνονται με τις αυτοπειθαρχημένες δυτικές κυβερνήσεις που δεν θέλουν να “εξοργίσουν” τις χρηματιστικές αγορές και προσπαθούν να “ικανοποιήσουν” τους διεθνείς επενδυτές και να προσελκύσουν κεφάλαιο.

Σε ένα γεγονός κρίσης ρευστότητας για μία χρεωμένη χώρα, η πρώτη πράξη είναι να πάρει τηλέφωνο το Διεθνές Νομισματικό Ταμείο στην Ουάσινγκτον. Το ΔΝΤ δημιουργήθηκε στο Bretton Woods το 1944 ως πυλώνας του παγκόσμιου κεϋνσιανισμού, όχι του παγκόσμιου νεοφιλευθερισμού. Στο μεταπολεμικό σενάριο, ο ρόλος του ήταν να παρέχει βραχυπρόθεσμη οικονομική βοήθεια στις δυτικές εθνικές κυβερνήσεις για την εξισορρόπηση του ισοζυγίου πληρωμών. Η ιδέα ήταν πως αυτό θα τους έδινε το χώρο για να αναπνεύσουν, προκειμένου να κάνουν τις αναγκαίες μεταρρυθμίσεις – σε σύνδεση με τις επιχειρήσεις και τα σωματεία – για να αυξήσουν την παραγωγικότητα και την αποδοτικότητα περισσότερο από τους μισθούς και τα κοινωνικά δικαιώματα, ισορροπώντας έτσι ξανά το εμπορικό ισοζύγιο. Ο παγκόσμιος καπιταλισμός τουλάχιστον στη δυτική του διάσταση, που γινόταν κατανοητός ως η υποχώρηση και η άνοδος των εμπορικών ισοζυγίων και πλεονασμάτων, τελικά προκύπτει από τον αντίκτυπο μίας σειράς “κοινωνικών συμφωνιών” ανάμεσα σε κυβερνήσεις, επιχειρήσεις και γραφειοκρατικοποιημένα σωματεία. Στην νεοφιλελεύθερη περίοδο, αφού η χρηματοοικονομική φιλελευθεροποίηση αντικατέστησε το ρυθμιστικό ρόλο της κεϋνσιανής συμφωνίας, το ΔΝΤ έγινε η αστυνομία και ο επιβολέας της πειθαρχίας της αγοράς, στους ανθρώπους του παγκόσμιου Νότου.

Το αποτέλεσμα του τηλεφωνήματος που μια εθνική κυβέρνηση θα έκανε στο ΔΝΤ σε μια κρίση ρευστότητας είναι γνωστό: οι επίσημοι ανώτεροι υπάλληλοι του ΔΝΤ θα πρόσφεραν τη βοήθεια τους και θα εξέταζαν την επέκταση ενός δανείου προκειμένου η εν λόγω χώρα να είναι σε θέση να πληρώσει τους αναλογούντες τόκους. Αυτό θα της επέτρεπε να συνεχίσει να “ωφελείται” από τις υπάρχουσες εμπορικές συμφωνίες, τις ροές βοήθειας, και όλα τα προνόμια που συνοδεύουν ένα μέλος της παγκόσμιας “οικονομικής κοινότητας” *Ωστόσο,* ο όρος ενός δανείου θα ήταν μία σειρά συνθηκών, επίσης γνωστές ως Πρόγραμμα Δομικής Προσαρμογής, (ΠΔΠ) που το ΔΝΤ επιβάλλει σε όλες τις χώρες σε κρίση, για να το προσαρμόσουν με μικρές διαφοροποιήσεις: υποτίμηση του νομίσματος, κάνοντας έτσι τις εισαγωγές πιο ακριβές και πιέζοντας για περικοπές στους πραγματικούς μισθούς· ιδιωτικοποίηση του νερού, της εκπαίδευσης, των υπηρεσιών υγείας και άλλων εθνικών πόρων, ανοίγοντας τους έτσι στην αναδιάρθρωση, κι επομένως στην ανεργία· περικοπές στις κοινωνικές δαπάνες· άνοιγμα των αγορών· προώθηση των ανταγωνιστικών εξαγωγών που θα εξυπηρετήσουν το χρέος. Στην περίπτωση βασικών πόρων όπως το νερό, η ιδιωτικοποίηση τους οδηγεί στην προσπάθεια να κάνει τους φτωχούς ανθρώπους να πληρώσουν για αυτούς σε τιμές που δεν μπορούν να τα καταφέρουν.[1] Με άλλα λόγια, όπως στην περίπτωση της χρηματοοικονομικής φιλελευθεροποίησης στον παγκόσμιο Βορρά, επίσης στον Παγκόσμιο Νότο η διαχείριση της κρίσης χρέους γίνεται μια ευκαιρία να επιβληθούν οι περιφράξεις και η πειθαρχική ενσωμάτωση πάνω στο κοινωνικό σώμα.

Παγκόσμια αναδιάρθρωση της παραγωγής και της αναπαραγωγής

Ενώ αυτές οι τάσεις και οι πρακτικές στην πλευρά των χρηματοοικονομικών εξυπηρετούν την επέκταση του κανόνα των καπιταλιστικών αγορών και μειώνουν το χώρο για κοινωνικά δικαιώματα, επίσης αυξάνουν την εξάρτηση των ανθρώπων στις αγορές για την αναπαραγωγή των πόρων της ζωής τους. Σε αυτό το πλαίσιο, η ανάπτυξη της πληροφοριακής και επικοινωνιακής τεχνολογίας, μαζί με τη δραστική μείωση στο χρηματικό κόστος της παγκόσμιας μεταφοράς, έχει προσφέρει στο κεφάλαιο μία σημαντική ευκαιρία να αναδιαμορφώσει την παγκόσμια παραγωγή και αναπαραγωγή και να *ξεφύγει* από τις ζώνες υψηλής κοινωνικής σύγκρουσης. Από τα τέλη της δεκαετίας του 70 και του 80, οι *μεταποιητικές ζώνες εξαγωγών (MZE)* ξεκίνησαν να ξεφυτρώνουν παντού στον κόσμο. Αυτές είναι περιοχές που εγκαθίστανται από τις κυβερνήσεις στον παγκόσμιο Νότο και στις οποίες εξαιρετικά ευνοϊκά φορολογικά καθεστώτα, χαλαροί περιβαλλοντολογικοί κανονισμοί, και νόμοι ενάντια στα συνδικάτα, σε ένα πλαίσιο διάχυτης φτώχειας και αυξανόμενης εξάρτησης από την αγορά, συνεισφέρουν στην προσέλκυση βιομηχανιών που επιθυμούν να διαφύγουν από τους υψηλούς μισθούς και τα υψηλά ρυθμιστικά καθεστώτα των βόρειων χωρών και τα αντίστοιχα πεδία αναπαραγωγής τους. Με τη γενίκευση των MZE σε ολόκληρες χώρες, οι πολυεθνικές επιχειρήσεις μετατρέπονται έτσι σε υπερεθνικές επιχειρήσεις. Ενώ οι πρώτες, που αναπτύχθηκαν στα 1950 και 1960 αντίστοιχα, αντέγραφαν τις παραγωγικές διαδικασίες σε διαφορετικές χώρες ώστε να έχουν πρόσβαση στις εθνικές και περιφερειακές αγορές, οι δεύτερες μοιράζουν την παραγωγή που κάποτε γινόταν σε μία περιοχή, και την εκτοπίζουν μέσω μεγάλων *παγκόσμιων παραγωγικών δικτύων* σύμφωνα με κριτήρια κόστους και απόδοσης. Οι παραγωγικοί κόμβοι μέσα σε αυτά τα δίκτυα μπορεί να ανήκουν σε μία κύρια υπερεθνική επιχείρηση, ή μπορεί απλά να κάνουν υπεργολαβία σε μικρούς παίχτες. Θα συζητήσουμε τις συνέπειες αυτής της διαδικασίας στο επόμενο κεφάλαιο. Αυτό που έχει σημασία εδώ είναι η αναγνώριση του γεγονότος πως από τα τέλη της δεκαετίας του 70 και εδώ, το κεφάλαιο υποβλήθηκε μία σημαντική αναδιάρθρωση για την οποία, η ενσωμάτωση στο *εσωτερικό των κόμβων* και η ενσωμάτωση *εγκάρσια στους κόμβους* έγιναν σε μεγάλο βαθμό αντικαταστάτριες η μία για την άλλη, καθιστώντας έτσι τις επιχειρήσεις ικανές να διαφεύγουν τους χειρότερους από τους αγώνες για τους μισθούς, το περιβάλλον, τα δικαιώματα και τις συνθήκες αναπαραγωγής και να μεταφέρονται σε πλεονεκτικά πεδία αναπαραγωγής (βλέπε κεφάλαιο 6)

Η αναδιάρθρωση αυτή της παραγωγής και αναπαραγωγής στα δίκτυα της παγκόσμιας παραγωγής βασίζεται στην εργατική δύναμη που είναι ολοένα και πιο ελαστική, επισφαλής και αναλώσιμη. Οι προσαρμογές της αλυσίδας παραγωγής-κατανάλωσης, είτε αυτές καθοδηγούνται από τη “ζήτηση”, τον “εφοδιασμό” ή την “τεχνολογία”, είναι τελικά πιθανές μέσω των διακυμάνσεων στην *δραστηριότητα* της εργασίας. Είναι προφανές πως από την προοπτική των εργοδοτών (δηλαδή, τις μονάδες μείωσης κόστους), η ελαστικότητα της εργασίας που προσλαμβάνουν ακολουθώντας τις ιδιοτροπίες της αγοράς πρέπει να αντιστοιχεί στην ελαστικότητα των συμβολαίων (δηλαδή, αυξανόμενα επισφαλής και προσωρινή εργασία). Ο χαρακτήρας αυτής της “ελαστικότητας” της εργασίας αλλάζει μέσω της παγκόσμιας εμπορευματικής αλυσίδας και περιλαμβάνει τις πιο διαφορετικές μορφές, από τις νέες μορφές σκλαβιάς και καταναγκαστικής

εργασίας (που είναι ελαστική στο βαθμό που είναι φυσικά αναλώσιμη) στις μορφές επισφαλούς και περιστασιακής εργασίας των ειδικευμένων επαγγελματιών, που απασχολούνται από το “μαλακό χρήμα”.* Σε κάποια πλαίσια, η “ελαστικότητα”, μπορεί να συνοδεύει τόσο τις ανάγκες για μείωση του κόστους από το κεφάλαιο, όσο και τις απαιτήσεις για αυτονομία και άρνηση της εργοστασιακής πειθαρχίας. Έτσι, το αναπτυσσόμενο πρότυπο της εξωτερίκευσης και της εξωτερικής ανάθεσης δημιουργεί μία δεξαμενή αυτοαπασχολούμενων και αυτόνομων εργαζομένων, που μόλις δύο δεκαετίες πριν θα δούλευαν για μία εταιρεία με πλήρες ωράριο και που τώρα παρουσιάζονται ως υποκείμενα που υφίστανται μία “εταιρική επανάσταση. Στην πραγματικότητα, αυτό σημαίνει συχνά την ανάπτυξη βαριά χρεωμένων εργατών, που δεν αντιμετωπίζουν πλέον έναν επιστάτη με χρονόμετρο, αλλά αντίθετα κάποιον απρόσωπο, με ένα δυνητικό αλλά ακόμα καταπιεστικό χρονόμετρο, που καταναλώνει τις ζωές τους, και το οποίο αναδύεται από τους πειθαρχικούς μηχανισμούς της αγοράς μέσα στις οποίες είναι τώρα άμεσοι δρώντες.[2]

Αυτή η εν εξελίξει αναδιάρθρωση της βιομηχανικής παραγωγής σε ολόκληρο τον κόσμο προφανώς αντιπροσωπεύει το μεγαλύτερο μερίδιο του παγκόσμιου εμπορίου, όπως αναφέρθηκε νωρίτερα. Αυτό έχει επίσης διευκολυνθεί από το γεγονός πως ανάμεσα στο 1944 και σήμερα, ο μέσος όρος επιβολής δασμών στα βιομηχανικά προϊόντα έχει πέσει περίπου από το 44% στο 6%. Η φιλελευθεροποίηση του εμπορίου έγινε αυξανόμενα αμφιλεγόμενη από τα 1990 με τη συζήτηση των νέων ζητημάτων και των νέων διαδικασιών. Μέσα στο κύκλο των εμπορικών διαπραγματεύσεων της Ουρουγουάης που τελείωσε στα μέσα του '90, και μετά από αυτόν, μέσα στο πλαίσιο της πολυμερούς συμφωνίας εμπορίου που εποπτεύεται από την Παγκόσμια Τράπεζα, ή στην πληθώρα των διμερών εμπορικών συμφωνιών ανάμεσα στα έθνη, νέα αμφιλεγόμενα ζητήματα εισήχθησαν: η φιλελευθεροποίηση των υπηρεσιών μεταξύ των οποίων και οι δημόσιες υπηρεσίες, η επιβολή των πατέντων και των αμερικανικού τύπου δικαιωμάτων πνευματικής ιδιοκτησίας, οι γεωργικές δασμολογικές διατιμήσεις και το ντάμπινγκ, οι βιοτεχνολογίες, μεταξύ άλλων. Τα τελευταία χρόνια η εντεινόμενη κριτική έχει κατευθυνθεί προς τον αντίκτυπο που αυτές οι φιλελεύθερες εμπορικές πρακτικές έχουν ή θα μπορούσαν να έχουν στη δημοκρατία, το περιβάλλον, την εργασία, την φτώχεια και λοιπά, μία κριτική διάθεση που εξέπληξε πολλούς το Νοέμβριο του 1999 στο Σηάτλ, όταν η συνάντηση των υπουργών της Παγκόσμιας Τράπεζας περικυκλώθηκε από χιλιάδες διαδηλωτές που την σταμάτησαν. Η ατζέντα της φιλελευθεροποίησης του εμπορίου στα νέα ζητήματα έχει επιδιωχθεί ασταμάτητα, ειδικά από τον παγκόσμιο Βορρά, στην ακόλουθη συνάντηση των υπουργών της Παγκόσμιας Τράπεζας στο Doha (Νοέμβρης 2001), το Cancun (Σεπτέμβριος 2003) και το Hong Kong (Δεκέμβριος του 2005) και στις εν εξελίξει διαπραγματεύσεις ανάμεσα στους εμπορικούς εκπροσώπους. [3]

Από την πλευρά μας, αυτές οι πρόσφατες τάσεις στη φιλελευθεροποίηση του εμπορίου στις υπηρεσίες και την απορρύθμιση των επενδυτικών καθεστώτων έχουν να κάνουν με την παραπέρα εμβάθυνση των καπιταλιστικών αγορών σε ολόκληρο το κοινωνικό σώμα. Ωστόσο, η αντιπολιτευτικός λόγος στη φιλελευθεροποίηση του εμπορίου, που έχει ακουστεί από πολλά συνδικάτα και ΜΚΟ, που οικοδομείται σε αγώνες από διάφορα κοινωνικά κινήματα σε ολόκληρο

* Το χρήμα που δίνεται ως χορηγία σε κάποιο πολιτικό κόμμα αλλά δεν προορίζεται για κάποιον συγκεκριμένο υποψήφιο (σ.τ.μ)

τον κόσμο ακόμα είναι ριζωμένη, σε μεγάλο βαθμό, σε λανθασμένες διχοτομήσεις ελλείψει μίας ολικής κατανόησης των ορθολογικοτήτων των καπιταλιστικών διαδικασιών.

Τα συνδικάτα για παράδειγμα, συχνά αγκαλιάζουν μία ρητορική, που αντιτίθεται μερικές συγκεκριμένες πρακτικές φιλελευθεροποίησης του εμπορίου, ενώ την ίδια στιγμή αγκαλιάζουν αρχές της εθνικής ανταγωνιστικότητας. Είναι καθαρό πως, σε κάθε δεδομένη στιγμή, οι καπιταλιστικές διαδικασίες της φιλελευθεροποίησης του εμπορίου θα εγείρουν κάποιο είδος αντίθεσης τόσο από τα σωματεία όσο και από τους ηγέτες των επιχειρήσεων στους τομείς που επηρεάζονται, εάν αυτοί οι τομείς είναι πιθανό να αισθανθούν την κρίση που έρχεται από τον εξωτερικό ανταγωνισμό. Είναι επίσης καθαρό πως και το αντίθετο είναι αλήθεια: για εκείνους τους τομείς που έχουν ένα ανταγωνιστικό πλεονέκτημα στη διαδικασία της φιλελευθεροποίησης, αυτό θα θεωρηθεί τόσο από τα σωματεία όσο και από τις επιχειρήσεις ως μία νέα ευκαιρία για δουλειές και ανάπτυξη. Επομένως οι γραμμές του αντάρτικου αναπαράγονται πάντα μαζί με τις προβλέψιμες συμμαχίες όταν προωθείται η φιλελευθεροποίηση του εμπορίου. υτό που γενικά δεν θεωρείται, αμφισβητείται και προβληματοποιείται, είναι το νόημα της όλης διαδικασίας.

Παρόμοια, πολλές ΜΚΟ, λόγω της εξάρτησης τους από τη χρηματοδότηση τους από τις περιφέρειες δράσης τους, συχνά δεν μπορούν να αμφισβητήσουν το συνολικό ρόλο των καπιταλιστικών αγορών – είτε αυτές προωθούνται σε συγκεκριμένα πλαίσια από την φιλελευθεροποίηση του εμπορίου είτε από προστατευτικές πολιτικές – και αντίθετα αγκαλιάζουν λόγους που περιορίζουν την αντίθεση τους σε συγκεκριμένες πολιτικές φιλελευθεροποίησης του εμπορίου, που προωθούνται από τον παγκόσμιο Βορρά.

Παρόμοια με τις καπιταλιστικές στρατηγικές του προστατευτισμού συγκεκριμένων βιομηχανιών, η φιλελευθεροποίηση του εμπορίου, παρά τον ατελείωτο αριθμό των οικονομικών μοντέλων που διαμορφώνονται σε υπεράσπιση τους, δεν είναι ποτέ μία διαδικασία που προσφέρει κρυστάλλινα καθαρά και καθολικά πλεονεκτήματα. Ο συνολικός ρόλος της φιλελευθεροποίησης του εμπορίου είναι αυτός μίας στρατηγικής, που στοχεύει στην αύξηση της διεισδυτικότητας των αγορών, και αυτό πάντα ευνοεί κάποιον και καταστρέφει άλλους σε μία ατελείωτη κούρσα. Είναι λόγο αυτού του κοινού χαρακτηριστικού των προστατευτικών πολιτικών, που οι λόγοι για την νομιμοποίηση του πρέπει να βρεθούν κάπου αλλού. Θα φαινόταν παράλογο για τον καθένα να θεωρήσει τη φιλελευθεροποίηση του εμπορίου, δηλαδή, μία πολιτική σχεδιασμένη να βαθύνει και να επεκτείνει τη *διαδικασία* του ανταγωνισμού για τους πόρους της ζωής, σε νέες σφαίρες μέσα στο κοινωνικό σώμα, ως ένα σκοπό καθεαυτό. Αυτό θα είχε μία λογική μόνο από την οπτική των αξιακών πρακτικών του κεφαλαίου. Προκειμένου να κατανοηθεί ως μία ορθολογική και εύλογη πολιτική, και ειδικά ενόψει του γεγονότος πως καθένας ξέρει πως κάποιος χάνει όταν την αντιμετωπίζει, η φιλελευθεροποίηση του εμπορίου πρέπει να απεικονίζεται ως μέσο για ευρύτερους σκοπούς.

Και οι υποσχόμενοι σκοποί είναι πραγματικά αξιοσημείωτοι. Πάρτε για παράδειγμα τον ιστότοπο της Παγκόσμιας Τράπεζας, που δημοσιεύει μία μπροσούρα δέκα οφελών του συστήματος της Παγκόσμιας Τράπεζας μεταξύ των οποίων είναι: “η προώθηση της διεθνούς ειρήνης”, “η διευκόλυνση της ζωής”, “οι περικοπές στο κόστος ζωής”, η παροχή “περισσοτέρων επιλογών

προϊόντων και ποιοτήτων", "η προστασία των κυβερνήσεων από τα λόμπυ" και η ενθάρρυνση "της καλής διακυβέρνησης"[4] Ένας βολικός, θαυμαστός και ελεύθερος από απορρίμματα κόσμος, σχεδόν σαν το πρόγραμμα ειδήσεων του CNN, που δεν ταιριάζει πραγματικά με τις εμπειρίες εκείνων των κοινωνικών υποκειμένων σε ολόκληρο τον κόσμο που, στο όνομα του ελεύθερου εμπορίου, έχουν γίνει θύματα του πολέμου (όπως στο Ιράκ με το νέο φιλελεύθερο σύνταγμα), που έχουν δει την περικοπή της εκπαίδευσης και των κοινωνικών τους δικαιωμάτων, ή την ιδιωτικοποίηση των κοινών τους στο όνομα του ανταγωνισμού, που πρέπει να πληρώσουν τους λογαριασμούς στα ύψη του ιδιωτικοποιημένου νερού, να αντέξουν στα σώματα τους το περιβαλλοντολογικό και εργασιακό κόστος των εξαγωγικών βιομηχανιών, ή πρέπει να πληρώσουν για την υγεία και την εκπαίδευση, και τις επιλογές εκείνων που περιορίζονται ανάμεσα στο να είναι απορρίμματα στις πατρίδες τους ή απορρίμματα σε κυκλώματα παράνομης μετανάστευσης. Και δεν χρειάζεται να ειπωθεί, δεδομένης της πλανητικής πόλωσης του πλούτου και του εισοδήματος, πως για κάθε δέκα χαμένους μπορούμε να βρούμε έναν φθίνοντα κλασματικό αριθμό νικητών.

Ούτε χρειάζεται να μιλήσουμε για την κραυγαλέα υποκρισία της σύνδεσης της φιλελευθεροποίησης του εμπορίου με την "προστασία των κυβερνήσεων από τα λόμπυ", λες και τα λόμπυ να μην ήταν συστατικό χαρακτηριστικό των Δυτικών δημοκρατιών. Αλλά σε ένα πράγμα πρέπει να συμφωνήσουμε. Η φιλελευθεροποίηση του εμπορίου όντως προωθεί την "καλή διακυβέρνηση" - με την ταυτολογική έννοια που για τις αξιακές πρακτικές του κεφαλαίου, "καλή" είναι η διακυβέρνηση που αγκαλιάζει, προωθεί και υπερασπίζεται τις καπιταλιστικές αγορές.

Στη βάση της προηγούμενης συζήτησης, πρέπει να προβληματιστούμε εδώ στον αριθμό των διαφορετικών ορισμών της "παγκοσμιοποίησης" που έχουν ξεφυτρώσει τα τελευταία χρόνια σαν τα μανιτάρια, μαζί με τις σχετικές εξηγήσεις και ορθολογικοποιήσεις. Αυτή η τεράστια βιβλιογραφία χωρίζεται μεταξύ διάφορων ακαδημαϊκών και διανοητικών κλάδων και οι εγγενείς προκαταλήψεις στο πλαίσιο του κάθε κλάδου έχει οδηγήσει σε διαφορετικές εννοιολογήσεις της "παγκοσμιοποίησης", θεωρώντας το φαινόμενο ως κύρια οικονομικό, κοινωνικό, πολιτικό ή πολιτισμικό, για παράδειγμα. Οι Held και άλλοι (1999: 2-10) προτείνουν μία χρήσιμη ταξινόμηση προσεγγίσεων για τη μελέτη της παγκοσμιοποίησης, διακρίνοντας τις *σκεπτικιστικές, της υπερπαγκόσμιες και τις μετασχηματιστικές* θέσεις. Ακολουθώντας αυτή την ταξινόμηση ο Hoogvelt (2001:120) προτείνει πως "αυτές οι προσεγγίσεις αναλογούν [αντίστοιχα] στο εάν κάποιος θεωρεί την παγκοσμιοποίηση ως κύρια οικονομικό, κοινωνικό ή πολιτικό φαινόμενο".

Σκεπτικιστές

Είναι ενδιαφέρον να σημειώσουμε πως μέσα σε αυτή την ταξινόμηση, οι "σκεπτικιστές" που αμφισβητούν τη συνάφεια των εννοιών όπως η παγκοσμιοποίηση για να περιγράψουν τις παγκόσμιες τάσεις στις άμεσες ξένες επενδύσεις (ΑΞΕ) και το εμπόριο στο τελευταίο τέταρτο του αιώνα είναι εκείνοι, που μελετούν την "παγκοσμιοποίηση" από την άποψη των "οικονομικών" φαινομένων, δηλαδή, από την άποψη των πεδίων των μεταβλητών του χρήματος, της παραγωγής, της διανομής και της αγοράς που, στην λαϊκή αντίληψη, είναι τα πλέον "παγκοσμιοποιημένα". Ο σκεπτικισμός τους εξαρτάται από την κοντόφθαλμη αντίληψη αυτών των πεδίων ως "οικονομικών". Σύμφωνα με τους σκεπτικιστές η θέση για την παγκοσμιοποίηση, όπως των David

Gordon (1998), Hirst και Thompson (1999) και Linda Weiss (1997, 1998), η έκταση της παγκοσμιοποίησης, και συγκεκριμένα η καινοτομία της, έχει υπερεκτιμηθεί χονδροειδώς. Οι Hirst και Thompson ακόμα ισχυρίζονται πως είναι "πεπεισμένοι πως η παγκοσμιοποίηση, όπως γίνεται αντιληπτή από πολλούς ακραίους υποστηρικτές της, είναι σε μεγάλο βαθμό ένας μύθος" (1999:2). Για να συνθέσουν το επιχείρημα τους, οι σκεπτικιστές έχουν χαρτογραφήσει ποσοτικές ιστορικές συγκρίσεις του εξωτερικού εμπορίου και των κεφαλαιακών κινήσεων και έχουν συμπεράνει πως η παγκοσμιοποίηση, ως μία παγκόσμια ολοκλήρωση των εθνικών οικονομιών, δεν είναι τίποτα καινούριο. Στην πραγματικότητα, παίρνοντας αντισταθμιστικά μέτρα (proxy measures) της ενσωμάτωσης, όπως το μερίδιο των εξωτερικών άμεσων επενδύσεων στην παραγωγή, την επίπτωση του εμπορίου στις εθνικές οικονομίες, και λοιπά, ο κόσμος ήταν πολύ περισσότερο παγκοσμιοποιημένος στις αρχές του 19ου αιώνα από ό,τι τώρα. Αυτή είναι ακόμα και η περίπτωση για πολλές από τις τότε αποικίες, που από την πλευρά αυτών των μέτρων, ήταν περισσότερο ενσωματωμένες στην παγκόσμια οικονομία από όσο οι σημερινές χώρες του Νότου.

Έτσι, για παράδειγμα, οι Hirst και Thompson, αφού εξετάζουν τις μεταπολεμικές επενδυτικές και εμπορικές ροές, βρίσκουν πως

ανάμεσα στο 54 και 70% του παγκόσμιου πληθυσμού λάμβανε μόνο το 16% των παγκόσμιων ροών των ΑΞΕ στο πρώτο μισό του 1990. Με άλλα λόγια ανάμεσα στο μισό και τα δύο τρίτα του κόσμου ακόμα δυνητικά διαγραφόταν από το χάρτη, στο βαθμό που ήταν σημαντικό κάθε όφελος από αυτή τη μορφή επένδυσης. (Hirst and Thompson 1999: 74)

Οι Kleinknecht και ter Wengel, εστιάζοντας στην ΕΕ, βρίσκουν πως

στο βαθμό που το εμπόριο (και οι ΑΞΕ) υπερβαίνουν τα σύνορα της Ευρωπαϊκής Ένωσης, η μερίδα του λέοντος των συναλλαγών ακόμα λαμβάνει χώρα ανάμεσα στις πλούσιες χώρες του ΟΟΣΑ, ιδίως με τις ΗΠΑ. Παρατηρώντας τα μακροπρόθεσμα στατιστικά στοιχεία, μπορεί κάποιος επίσης να αμφισβητήσει την προϋπόθεση πως σήμερα βιώνουμε ένα ιστορικά μοναδικό στάδιο της διεθνοποίησης. (1998: 638)[5]

Στη σκεπτικιστική προσέγγιση, τότε, η παγκοσμιοποίηση ως παγκόσμια ολοκλήρωση τίθεται σε αμφισβήτηση ή ακόμα αντιμετωπίζεται ως "μύθος" γιατί ο όγκος των ΑΞΕ και του εμπορίου συγκεντρώνεται στην "τριάδα" της Βόρειας Αμερικής, Ευρώπης και Ιαπωνίας, τα κυρίαρχα οικονομικά μπλοκ. Ωστόσο, υπάρχουν τρία ευρύτερα προβλήματα με την οικονομική προσέγγιση της παγκοσμιοποίησης, που θα αποκαλέσουμε *εθνικό κράτος*, *αναπαραγωγή* και *μέτρηση*.

Το *εθνικό κράτος* ως πρόβλημα αφορά το γεγονός ότι η μονάδα της ανάλυσης – το εθνικό κράτος – χρησιμοποιήθηκε για να ερευνηθεί η σημασία του μετασχηματισμού που η ίδια η παγκόσμια ολοκλήρωση έχει υποστεί. Η παγκοσμιοποίηση δεν σημαίνει απλά μεγαλύτερη ενσωμάτωση των εθνοκρατικών "οικονομιών", αλλά μία επαναδιαμόρφωση της καπιταλιστικής "οικονομικής" μονάδας πέρα από τα σύνορα του εθνικού κράτους. Σύμφωνα με αυτή τη θεώρηση, το εθνικό κράτος (και η "οικονομία" του) είναι μία συστατική στιγμή στο σύνολο των κοινωνικών σχέσεων, που η μορφή του προσδιορίζεται από την αναπτυσσόμενη φύση αυτών των κοινωνικών

σχέσεων (Burnham 1996; βλέπε επίσης Holloway 1996). Αυτή η επαναδιαμόρφωση του κράτους συμβαίνει ειδικά *μέσω* εκείνων των "οικονομικών" ροών που προσδιορίζονται, όπως το εμπόριο, οι ΑΞΕ και η χρηματοοικονομία – μαζί με τις συστηματικές πολιτικές των περιφράξεων όπως η διακυβέρνηση των πολιτικών δομικής προσαρμογής και του χρέους – που είναι σημαντικές όχι τόσο στο απόλυτο ποσοτικό τους μέγεθος, όσο στην ικανότητα τους να ενσωματώνουν ανθρώπους και πόρους της ζωής σε ολόκληρο τον κόσμο ως στιγμές ενός συνεχούς διάχυτου παγκόσμιου κυκλώματος του κεφαλαίου, Χ – Ε – Χ'. Όπως εξηγήθηκε στο σχήμα 1 του κεφαλαίου 6, αυτό την ίδια στιγμή είναι ενσωμάτωση των βρόγχων της αναπαραγωγής.

Το πρόβλημα της *αναπαραγωγής* αφορά δύο συνδεόμενες προβληματικές, πρώτα, αυτή της ενσωμάτωσης, και δεύτερον, αυτή της σχέσης ανάμεσα σε παραγωγή και αναπαραγωγή. Αυτές αγνοούνται όταν η παγκοσμιοποίηση θεωρείται απλά ως ένα ζήτημα της ενσωμάτωσης των διαφορετικών "οικονομιών", δηλαδή, της χρηματιστικής ομάδας των ανθρώπινων δραστηριοτήτων που παράγουν εμπορεύματα, αλλά αναδεικνύουν κρίσιμα ερωτήματα: πώς και με τι μορφές, οι διαδικασίες της παγκοσμιοποίησης ενσωματώνουν παγκόσμια τις δραστηριότητες των ανθρώπων για την αναπαραγωγή των πόρων της ζωής τους; Αφού η αναπαραγωγική εργασία περιλαμβάνει μεγαλύτερα κομμάτια άμισθης εργασίας, δεν μπορούμε να μελετάμε πλέον τον κόσμο μόνο από την πλευρά της "οικονομίας", που οι κατηγορίες της είναι από την αρχή περιοριστικές και προκατειλημμένες με την χρηματιστική παραγωγή και την κοσμοθεώρηση της (δες για παράδειγμα, Dalla Costa και Dalla Costa 1999). Αρκεί να πούμε ότι αυτή η προβληματική ανοίγει το τρίτο πρόβλημα με την οικονομική προσέγγιση της παγκοσμιοποίησης, αυτό του μέτρου.

Η προβληματική του *μέτρου* διαπερνά σχεδόν κάθε ζήτημα που ενδιαφέρει τους (πολιτικούς) οικονομολόγους.[6] Θεωρώντας την παγκοσμιοποίηση, εάν αυτό το φαινόμενο κατανοείται από την οπτική του τρόπου της ενσωμάτωσης των ανθρώπων και των πόρων της ζωής σε ολόκληρο τον κόσμο, τότε σε ποιο βαθμό τα πρότυπα των ροών ΑΞΕ (και του εμπορίου) το μετράνε; Σε ποιο βαθμό η γνώση των εμπορικών και επενδυτικών ποσοτήτων ανάμεσα στην Ινδονησία, της ΗΠΑ, και την Ινδία δίνουν με οξυδέρκεια αυτό που είναι σημαντικό, δηλαδή τις αμοιβαίες *σχέσεις* ανάμεσα, ας πούμε, στην εργασία αναπαραγωγής μίας μητέρας στην Ινδονησία και στην εργασία παραγωγής ενός εργάτη χαλυβουργίας στην Ινδιάνα των ΗΠΑ ή ενός εργαζόμενου υπηρεσιών σε τηλεφωνικό κέντρο στην Ινδία;

Τα πρότυπα της καπιταλιστικής επένδυσης δεν μπορούν να θεωρητικοποιηθούν ανεξάρτητα από την προβληματοποίηση των διαφορικών στις συνθήκες της αναπαραγωγής, μεγάλο κομμάτι της οποίας είναι άμισθο, της εργατικής δύναμης σε διαφορετικές τοποθεσίες. Αυτό γιατί το κεφάλαιο, δηλαδή, οι χρηματικές αξίες που αναζητούν την μεγέθυνση σε *αξία*, επίσης ελκύεται ή απωθείται από τα διαφορικά ανάμεσα στις ευρύτερες συνθήκες της αναπαραγωγής, όπως συζητήθηκαν στο κεφάλαιο 6, συνθήκες που με τη σειρά τους συνίστανται από τη άρθρωση μίας μεγάλης ποικιλίας παραγόντων, μεταξύ των οποίων: τα κοινωνικά δικαιώματα, τα διαφορικά στο συντελεστή των μισθών, τους βαθμούς εξέγερσης και απειθαρχίας, τους βαθμούς κανονικοποίησης στις αγορές, τις συνθήκες δημόσιων δαπανών, τις κοινωνικές δαπάνες και τα επακόλουθα φορολογικά καθεστώτα, και λοιπά.

Ποια είναι η συνέπεια όλως αυτών για την κριτική μας στην οικονομική θεώρηση της παγκοσμιοποίησης; Η συνέπεια είναι πως τα χρηματιστικά μέτρα έχουν σημασία για εμάς περισσότερο ως μία στιγμή μίας διαδικασίας (όντως, μία αντιφατική διαδικασία που βασίζεται στη σύγκρουση και στην άρθρωση ανάμεσα στην χρηματική και μη χρηματική αναπαραγωγή) παρά ως μία στατική εικόνα μίας "δομής". Για το λόγο αυτό, το να ισχυριστούμε, όπως κάνουν οι σκεπτικιστές, πως το το εμπόριο και οι ΑΞΕ συγκεντρώνονται σε μία τριάδα, δεν αμφισβητεί στην πραγματικότητα την παγκοσμιοποίηση ως μία διαδικασία καπιταλιστικής ολοκλήρωσης. Αντίθετα, το εμπειρικό αυτό γεγονός ίσως αποκαλύπτει τον καπιταλιστικό χαρακτήρα αυτής της διαδικασίας της ολοκλήρωσης, που βασίζεται στην προσταγή και τη διαφοροποίηση της εργασίας κατά μήκος ενός διεθνούς καταμερισμού εργασίας που αναδιαμορφώνεται συνέχεια. Δεδομένου των μίζερων μισθών στον παγκόσμιο Νότο σε σχέση με εκείνους του παγκόσμιου Βορά των αναπτυγμένων χωρών, και τη συνολική χαμηλότερη αξία της εργατικής δύναμης σε αυτές τις χώρες, το γεγονός πως μόνο το 15 με 20% των παγκόσμιων ΑΞΕ πηγαίνουν στο Νότο ίσως δεν δηλώνει μόνο πως οι επενδύσεις κατανέμονται άδικα στο κόσμο, αλλά μάλλον και πως αυτές κατανέμονται "δίκαια" σύμφωνα με τις αξιακές πρακτικές του κεφαλαίου, δηλαδή, της ικανότητας να *προστάζει* την εργασία μέσα στη διαδικασία της καπιταλιστικής συσσώρευσης.

Για παράδειγμα, στις ΗΠΑ, 20$ θα απασχολήσουν ένα εργάτη για μία ώρα, δηλαδή, θα προστάξουν απλά μία ώρα εργατικού χρόνου. Αλλά στην Κίνα ή την Ταϋλάνδη, 20$ μπορούν να θέσουν τέσσερις ανθρώπους σε εργασία για δέκα ώρες τον καθένα, ενώ στην Ινδία αυτά τα 20$ επαρκούν να θέσουν δέκα ανθρώπους σε εργασία για δέκα ώρες τον καθένα. Όταν η διαφορά που κάνουν τα 20$ ανάμεσα στην προσταγή μίας ώρας εργασίας στη μία περίπτωση, και της προσταγής σαράντα ωρών ή εκατό ωρών στην άλλη, έχει πολλή μικρότερη σημασία, που τόσο λίγες ΑΞΕ πάνε στο Νότο. Αυτή είναι η προβληματική που εισήχθηκε από αυτό που η κλασική πολιτική οικονομία αποκαλεί διατεταγμένη *εργασία*, και ο Μαρξ αναφέρεται σε αυτή ειδικά ως ένα μέτρο της (πιθανά δυνητικής) ποσότητας ζωντανής εργασίας, που μπορεί να τεθεί σε κίνηση από μία ποσότητα χρήματος ως κεφαλαίου. Κοντολογίς, το ζήτημα της έκτασης στην οποία το παγκόσμιο κεφάλαιο εισάγεται στις ζωής των ανθρώπων δεν μπορεί να απαντηθεί θεωρώντας μόνο τις απόλυτες ποσότητες του χρήματος.[7] Επίσης όπως έχουμε συζητήσει στα προηγούμενα κεφάλαια, μία εργασία που διατάσσεται με μισθούς είναι επίσης και η αόρατη άμισθη εργασία της αναπαραγωγής των άμισθων. Επομένως, μετρώντας τις ΑΞΕ από την πλευρά της διατεταγμένης εργασίας αποκαλύπτουμε ακριβώς το αντίθετο από αυτό που ισχυρίζονται οι σκεπτικιστές. Από την πλευρά της διατεταγμένης από το ΑΞΕ εργασίας, το μερίδιο του λέοντος "ανήκει" στις αναπτυσσόμενες χώρες. Όταν μετρούμε τις καπιταλιστικές επενδύσεις από την πλευρά της δυνητικής κινητοποίησης της εργασίας, δηλαδή, από την πλευρά της κοινωνικής εξουσίας του χρήματος, δεν φαίνεται να υπάρχει καμιά αμφιβολία: η διάχυτη παγκοσμιοποίηση του κεφαλαίου μπορεί επίσης να γίνει νοητή ποσοτικά. Στο βαθμό που αφορά την πλευρά του κεφαλαίου επομένως, δεν υπάρχει ανάγκη για μεγαλύτερη επένδυση στο Νότο σε σχέση με το Βορρά: το κεφάλαιο είναι ήδη ικανό να διατάσσει μάζες ζωντανής εργασίας εκεί, και επιπλέον είναι ικανό να το κάνει πληρώνοντας οικτρούς μισθούς και μαζικά χαμηλές δαπάνες στις συνθήκες της αναπαραγωγής.

Αυτό σημαίνει επίσης πως χρειαζόμαστε να προβληματιστούμε με την έννοια, που ήταν προσφιλής στο συμβατικό οικονομικό πνεύμα και ενσωματώνεται στον οικονομικό λόγο, πως οι επενδύσεις σχετίζονται μοναδικά με ένα "όφελος" προς τον παραλήπτη τοπικό πληθυσμό. Στην πραγματικότητα, μία μεγάλη ποσότητα των ΑΞΕ που μετριούνται από την πλευρά της διατεταγμένης εργασίας, μπορεί να σχετιστεί καλά με φτωχούς σε απόδοση κοινωνικούς και περιβαλλοντολογικούς δείκτες, που οδηγούν σε ένα υψηλό επίπεδο διατεταγμένης εργασίας ανά δολάριο. Ως ένα παράδειγμα της διπλής φύσης της επένδυσης, μπορούμε να προβληματιστούμε σε σχέση με το επενδυτικό πρόγραμμα για την κατασκευή μίας σειράς φραγμάτων κατά μήκος του ποταμού Narmada και των παραποτάμων του στην κεντρική Ινδία. Η επένδυση αυτή μπορεί σίγουρα να θεωρηθεί "ωφέλιμη" για τους τοπικούς άνεργους εργάτες και μηχανικούς, αλλά πολύ δύσκολα για εκείνες τις χιλιάδες των οικογενειών, που πρέπει να εκτοπιστούν για να κάνουν χώρο στην ανάπτυξη. Τα υψηλά ποσοστά εκτοπισμών, και γενικά, η υψηλή ευπάθεια του τοπικού πληθυσμού θα αντικατοπτρίζονταν στους επικρατούντες συντελεστές των μισθών με μία έννοια παρόμοια με την μαρξική θεωρία του εφεδρικού στρατού εργασίας (Marx 1976a). [8] Τα χρηματικά στοιχεία των ΑΞΕ δεν είναι ικανά να συλλάβουν το κοινωνικό κόστος που συνδέεται με τα επενδυτικά προγράμματα. Αντίθετα, τα στοιχεία της διατεταγμένης εργασίας των ΑΞΕ, μέσω της έμφασης στη εξουσία και της σύνδεσης τους με τις συνθήκες αναπαραγωγής που γίνεται αντιληπτή, μέσω του επικρατούντος συντελεστή μισθών, μας βοηθούν καλύτερα για να αναλογιστούμε τέτοια θέματα.

Οι υπερπαγκοσμιολόγοι

Αντίθετα από τους σκεπτικιστές, οι υπερπαγκοσμιολόγοι τείνουν να δίνουν έμφαση στην εξουσία και την πολιτική όπως αυτή καθορίζεται από πάνω προς τα κάτω, όχι από κάτω προς τα πάνω. Η εστίαση τους επομένως είναι πάνω στο εθνικό κράτος, η συνάφεια του οποίου προβληματοποιείται, στο πλαίσιο των παγκόσμιων τάσεων. Εδώ η προωθημένη θέση (δες για παράδειγμα Strange 1996) είναι η *πτωτική* θεώρηση του κράτους: συγκρίνοντας την εξουσία των επιχειρήσεων και των υπερεθνικών δικτύων παραγωγής από τη μία πλευρά με αυτή των εθνικών κρατών από την άλλη οι συγγραφείς συμπεραίνουν πως η πρώτη μεγεθύνεται σε σχέση με τη δεύτερη. Μία κλασική απεικόνιση αυτής της προσέγγισης είναι η κατάταξη των υπερεθνικών επιχειρήσεων και των κυβερνητικών εξουσιών όπως μετριούνται από τα έσοδα των δικτύων τους. Μία τέτοια κατάταξη τοποθετεί εταιρείες όπως η Ford, η Texaco και η GM πάνω από τη Βραζιλία και άλλα φτωχότερα κράτη (βλέπε Sklair 2002). Η πτωτική θέση λέει πως τα εθνικά κράτη έχουν "χάσει εξουσία πάνω στις οικονομίες τους" και αντίθετα είναι απλοί "μεταδότες της πειθαρχίας της παγκόσμιας αγοράς στην τοπική αγορά." (Hoogvelt 2001:120)

Υπάρχουν μερικά προβλήματα με την προσέγγιση αυτή. Καταρχάς, θέτει μία διάκριση ανάμεσα στην "εξουσία" και τις "οικονομικές πρακτικές" που, από την προοπτική της ανάλυσης του κεφαλαίου που υιοθετήθηκε σε αυτό το βιβλίο είναι αρκετά προβληματική. Όπως έχουμε σύντομα συζητήσει στο κεφάλαιο 2 και θα δούμε πιο καθαρά στη συζήτηση μας για τις περιφράξεις, ο ρόλος του κράτους στις διαδικασίες του μετασχηματισμού τα τελευταία είκοσι

χρόνια ή περίπου είναι πολύ πιο μεγάλος από αυτό ενός απλού μεταδότη της πειθαρχίας της παγκόσμιας αγοράς στην πειθαρχία της εθνικής αγοράς. Όλες οι πρακτικές των περιφράξεων που προωθούνται από τον νεοφιλελευθερισμό, να μην αναφέρουμε τις πρακτικές της δομικής προσαρμογής, που συνοδεύονται από βόμβες και εισβολή σε περιπτώσεις όπως του Ιράκ, είναι με τον ένα ή τον άλλο τρόπο κρατικές πολιτικές. Επιπλέον, η αποκαλούμενη διαδικασία της "απορρύθμισης" της νεοφιλελεύθερης περιόδου πραγματικά ισοδυναμεί με μία "από-ρύθμιση" για χάρη των επιχειρήσεων και των διαδικασιών των καπιταλιστικών αγορών σε κάθε χώρα.[9] Με άλλα λόγια, το *εθνικό κράτος* ήταν και είναι καίριας σημασίας στη δημιουργία της πειθαρχίας της παγκόσμιας αγοράς.

Έτσι, τα εθνικά κράτη δεν έχουν δει την μείωση της εξουσίας τους. Μάλλον, η άσκηση των πολλών εξουσιών τους υπόκειται τώρα στην επαναδιάρθρωση σε μία διαδικασία παγκόσμιας διακυβέρνησης και τη συγκρότηση μίας παγκόσμιας κυριαρχίας, που θεωρεί τους κανόνες των παγκόσμιων αγορών ως *κριτήρια αναφοράς* για την κυβερνητική παρέμβαση. Προκειμένου να αρθρώσουν δεδομένους πληθυσμούς στις παγκόσμιες αγορές συνεπάγεται πως επιβάλλονται περιφράξεις, αγορές δημιουργούνται και επεκτείνονται, και οι θεσμοί και οι πρακτικές που ρυθμίζουν και επιβλέπουν την αναπαραγωγή των ανθρώπων αρθρώνονται σε μία παγκόσμια μηχανή. Αλλά αφού αυτό είναι μία επίδικη διαδικασία (όλο και περισσότερο από την άνοδο του νεοφιλελευθερισμού), τα κράτη επαναδιαμορφώνουν και αναβαθμίζουν τις εξουσίες τους για την αστυνόμευση, τον έλεγχο και την καταστολή των ολοένα και περισσότερων υπερεθνικών κινημάτων ενάντια στο νεοφιλελευθερισμό και τις καπιταλιστικές αξιακές πρακτικές. Ο αποκαλούμενος "πόλεμος ενάντια στην τρομοκρατία", για παράδειγμα, παρέχει την τέλεια ευκαιρία για την εισαγωγή νόμων, που περιορίζουν τις πολιτικές ελευθερίες και εγκληματοποιούν τη διαμαρτυρία.

Αλλά η δραστηριότητα της αστυνόμευσης επίσης κατευθύνεται ενάντια στις κυβερνήσεις που, για μια ποικιλία λόγων, είναι απείθαρχες προς την πλήρη ενσωμάτωση του νεοφιλελευθερισμού και της διεισδυτικότητας της αγοράς. Όντως, η στρατιωτική εξουσία του κατεξοχήν παγκόσμιου αστυνομικού κράτους, των ΗΠΑ, δεν είναι μόνο στο δρόμο του παγκόσμιου νεοφιλελευθερισμού, αλλά έχει γίνει ένα θεμελιώδες εργαλείο για τη διαχείριση των εσωτερικών του αντιφάσεων, της κρίσης και της επανάστασης. Αυτό, όπως ισχυρίζεται ο George Caffentzis, γιατί, προκειμένου η νεοφιλελεύθερη παγκοσμιοποίηση να "λειτουργήσει"

το σύστημα πρέπει να είναι παγκόσμιο και τα συμμετέχοντα έθνη και οι επιχειρήσεις πρέπει να ακολουθούν τους "κανόνες του εμπορίου" (συμπεριλαμβάνοντας το εμπόριο των υπηρεσιών, τις πατέντες και τα copyrights) ακόμα και όταν η συμμετοχή πάει ενάντια στα συμφέροντα τους. Σε μια εποχή κρίσης, ωστόσο, υπάρχει ένας μεγάλος πειρασμός για πολλούς συμμετέχοντες να εγκαταλείψουν ή να κάμψουν τους κανόνες του παιχνιδιού, ειδικά εάν αντιλαμβάνονται τους εαυτούς τους ως χρόνια χαμένους. Ποια δύναμη πρόκειται να κρατήσει τους απείθαρχους... από τον πολλαπλασιασμό τους; Μέχρι την "ασιατική χρηματοοικονομική κρίση" του 1997 μεγάλο μέρος της βαριάς δουλειάς του ελέγχου σε βάθος της εξουσίας του χρήματος, γινόταν από το ΔΝΤ και την

Παγκόσμια Τράπεζα. Από τότε γίνεται καθαρό πως υπάρχουν χώρες που δεν θα ελεγχθούν μέσω προγραμμάτων δομικής προσαρμογής και το φόβο της εξορίας από την παγκόσμια πιστωτική αγορά, εάν δεν ακολουθήσουν τις οδηγίες του ΔΝΤ και της Παγκόσμιας Τράπεζας (Caffentzis 2005:48)

Τυπικά παραδείγματα αυτών των χωρών είναι φυσικά τα βαφτισμένα από τον Μπους "έθνη του άξονα του κακού", δηλαδή το Μπααθικό Ιράκ, το Ισλαμικό φονταμενταλιστικό Ιράν και η κομμουνιστική Βόρεια Κορέα· αλλά

υπάρχουν πολλές άλλες ισλαμικές, εθνικές σοσιαλιστικές και κομμουνιστικές κυβερνήσεις που δεν έχουν μετασχηματίσει τις οικονομίες τους στη νεοφιλελεύθερη μορφή. Η λίστα αυτή θα μεγαλώνει αδιαμφισβήτητα εκτός εάν υπάρχει ένας έλεγχος, με τη μορφή ενός παγκόσμιου χωροφύλακα που θα αυξάνει το κόστος μίας εξόδου (ο.π)

Με άλλα λόγια, ολοένα και περισσότερο η νεοφιλελεύθερη τάξη χρειάζεται το ισοδύναμο του ρόλου, που έπαιζε η Βρετανία το δέκατο ένατο αιώνα στην αστυνόμευση της παλιάς φιλελεύθερης τάξης.

Ο Μπίλ Κλίντον και οι συνάδελφοι του πίστεψαν πως τα Η.Ε θα μπορούσαν περιστασιακά να χρησιμοποιηθούν από τις κυβερνήσεις των ΗΠΑ ως μία τέτοια δύναμη. Η κυβέρνηση Μπους διαφωνεί και συμπεραίνει πως η θέληση των ΗΠΑ πρέπει να δράσει στο όνομα της για να επιβάλλει τους κανόνες της εθνικής τάξης... και η δράση πρέπει κάποιες φορές να είναι στρατιωτική. Στο τέλος, είναι μόνο με την κατασκευή ενός φοβερού Λεβιάθαν των ΗΠΑ που η κρίση του νεοφιλελευθερισμού θα ξεπεραστεί και το καθεστώς του ελεύθερου εμπορίου και της ολοκληρωτικής εμπορευματοποίησης θα εγκαθιδρυθεί τελικά για τη χιλιετηρίδα του. (ο.π)

Ένας στρατιωτικός Λεβιάθαν, και όχι τα κράτη σε πτώση, φαίνεται να είναι η προοπτική της νεοφιλελεύθερης παγκοσμιοποίησης.

Οι "οπαδοί" του μετασχηματισμού.

Τέλος, οι οπαδοί του μετασχηματισμού θεωρούν τη διαδικασία της παγκοσμιοποίησης "πρωταρχικά ως ένα κοινωνικό φαινόμενο που έχει φέρει ποιοτικές αλλαγές σε *όλες* τις διασυνοριακές συναλλαγές" (Hoogvelt 2001 : 120). Το επίμαχο φαινόμενο είναι αυτό που ο David Harvey (1989) έχει ονομάσει "χωροχρονική συμπίεση". Η ανάδυση αυτού του φαινομένου φαίνεται στη συγχώνευση ανάμεσα στην πληροφοριακή και επικοινωνιακή τεχνολογία, καθώς και στην μείωση του κόστους των μεταφορών (Dicken 2003). Οι δύο αυτοί παράγοντες έχουν συνδυαστεί για να

φέρουν την “εκμηδένιση του χώρου μέσω του χρόνου”. Έχουν έτσι δημιουργήσει μία “νέα οικονομία” που βασίζεται στα δίκτυα, και έναν επακόλουθο μετασχηματισμό των διασυνοριακών δραστηριοτήτων, που στην συνέχεια καλείται παγκοσμιοποίηση (Castells 2000). Στο επόμενο κεφάλαιο, θα συζητήσουμε με ποιο τρόπο αυτό το “κοινωνικό φαινόμενο” που αποκαλούμε παγκοσμιοποίηση ριζώνει σε αξιακές πρακτικές.

9

Η παγκόσμια μηχανή εργασίας

ΠΑΓΚΟΣΜΙΑ ΔΙΚΤΥΑ ΠΑΡΑΓΩΓΗΣ ΚΑΙ ΥΠΕΡΕΘΝΙΚΕΣ ΕΠΙΧΕΙΡΗΣΕΙΣ

Από την προοπτική ενός ατομικού κεφαλαίου, η παγκοσμιοποίηση και η υπερεθνικοποίηση της παραγωγής μπορεί να απεικονιστεί με το χρηματικό κύκλωμα του κεφαλαίου, που έχουμε μελετήσει στη φόρμουλα 2. Αυτή γίνεται

5. $$Χ – Ε \{ΕΔ, ΜΠ\}...^{π1}...|...^{π2}..|...π^{3}...|...^{π4}...|...^{π5}...| Ε' – Χ'$$

στα οποία τα π1,π2,...πi είναι στιγμές των παραγωγικών διαδικασιών, που *εξωτερικεύονται* σε άλλες και επομένως μετατρέπονται σε συναλλαγές στην αγορά.[1]

Κάθε "συναλλαγή" παραγωγής, ανάμεσα στις υλικές φάσεις της παραγωγής πi εμφανίζεται ως εμπορική συναλλαγή Χ – Ε ή Ε' – Χ'. Λόγω αυτής της εξωτερίκευσης, η παραγωγική διαδικασία πi θα υπόκειται τώρα στη πλήρη έκρηξη της απρόσωπης πειθαρχικής εξουσίας των δυνάμεων της αγοράς.

Το συνολικό Χ – Ε – Χ' θα συνίσταται τότε από ένα σύνολο ατομικών κεφαλαίων, που με τη σειρά τους θα είναι κάτω από αυξανόμενη ανταγωνιστική πίεση, αφού αυτή η δράση της διάσπασης και της εξωτερίκευσης είναι καθολική. Το τελευταίο τέταρτο της ανάπτυξης του αιώνα του εμπορίου, που ξεπέρασε την παγκόσμια παραγωγή χρήματος, είναι επομένως μία εκδήλωση της αναδιάρθρωσης της παγκόσμιας παραγωγής.

Μία οδηγός δύναμη αυτής της διαδικασίας της διάσπασης είναι φυσικά ο σχεδιασμός των Υπερεθνικών επιχειρήσεων (ΥΕΕ) των παγκόσμιων παραγωγικών δικτύων, τόσο άμεσα ως ολοκληρωτικοί κόμβοι παραγωγής μέσα σε μία ΥΕΕ, όσο και έμμεσα μέσω της καθιέρωσης ιστών υπεργολάβων, με την συνακόλουθη χωρική αναδιαμόρφωση του ενδοεταιρικού εμπορίου.

Η κατανόηση της συγκεκριμένης φύσης των πρόσφατων διαδικασιών της παγκοσμιοποίησης βασίζεται στην κατανόηση της φύσης και τα χαρακτηριστικά της λειτουργικής ενσωμάτωσης όπως αντιτίθεται στην ενσωμάτωση των καπιταλιστικών κοινωνικών σχέσεων. Και οι δύο είναι τρόποι να δούμε την παγκόσμια ενσωμάτωση, αλλά η πρώτη αναφέρεται στην παγκόσμια ενσωμάτωση των αξιών χρήσης και η δεύτερη στην παγκόσμια ενσωμάτωση των ανταλλακτικών αξιών και των διαδικασιών αξιοποίησης του κεφαλαίου. Ας τα εξετάσουμε σύντομα.

Πολλή βιβλιογραφία έχει αφιερωθεί στη μελέτη των *παγκόσμιων παραγωγικών αλυσίδων*, καθώς αυτές παρέχουν ένα χρήσιμο χάρτη του τρόπου με τον οποίο μία ακολουθία παραγωγικών λειτουργιών συνδέονται μεταξύ τους μέσα σε μία συνολική διαδικασία παραγωγής αγαθών και υπηρεσιών, (Gereffi and Korzeniewicz 1994). [2] Στο βασικό επίπεδο, οι αλυσίδες της παραγωγής (ή

του εμπορεύματος) απεικονίζουν τη γεωγραφική διαμόρφωση των αλληλοσυνδέσεων ανάμεσα στα ατομικά στοιχεία (π.χ, υλικά, προμήθειες, μετασχηματισμός, προώθηση και πωλήσεις, διανομή, υπηρεσίες) μέσω των ποικίλων μορφών των τεχνολογικών εισροών και των μεταφορικών και επικοινωνιακών διαδικασιών. Επίσης κάθε παραγωγική αλυσίδα ενσωματώνεται μέσα σε ένα χρηματοοικονομικό σύστημα και ρυθμίζεται και συντονίζεται από τις ΥΕΕ και το κράτος (καταλαβαίνοντας εδώ πως περιλαμβάνουν τόσο τα εθνικά κράτη όσο και τα διάφορα επίπεδα των υπερεθνικών θεσμών όπως το ΔΝΤ, τον ΠΟΕ, κλπ) (Dicken 2003 : 6-7). Τελικά η ανάλυση της παραγωγικής αλυσίδας μας βοηθάει να χαρτογραφήσουμε το τρόπο με τον οποίο οι ΥΕΕ μοιράζουν την παραγωγή στο παγκόσμιο επίπεδο.

Μιλώντας γενικά, από την προοπτική μίας ΥΕΕ, είτε αυτή είναι μία σημαντική λιανική εταιρεία που επιβλέπει μία παγκόσμια αλυσίδα εφοδιασμού τροφίμων, ή μία εταιρεία υπολογιστών που επιβλέπει την αλυσίδα των συστατικών της και των αντίστοιχων διαδικασιών, καθεμία από τις ατομικές λειτουργίες μπορεί να ενσωματωθεί με τις άλλες λειτουργίες με δύο κύριους τρόπους: μέσω της εξωτερίκευσης ή της εσωτερίκευσης των *συναλλαγών*. Στην πρώτη περίπτωση, μία λειτουργία εκτελείται από ατομικές και τυπικά ανεξάρτητες φίρμες που συνδέονται σε άλλες φίρμες μέσω της αγοράς. Στη δεύτερη περίπτωση, κάθε λειτουργία μέσα σε μία παραγωγική αλυσίδα μπορεί να τοποθετείται μέσα σε μία κάθετα ενσωματωμένη φίρμα. Είναι καθαρό πως αυτές είναι δύο ακραίες περιπτώσεις, και η πραγματικότητα βρίσκεται περισσότερο σε μία γραμμή μίξης των εξωτερικών και των εσωτερικών συναλλαγών. Σε κάθε περίπτωση, τόσο οι εξωτερικευμένες όσο και οι εσωτερικευμένες συναλλαγές όταν οργανώνονται πέρα από σύνορα δείχνουν την κεντρική σημασία του εμπορίου στη σύσταση της καθημερινής καπιταλιστικής παραγωγικής διαδικασίας.[3]

Εξωτερίκευση του κόστους = κάποιου άλλου εσωτερίκευση του κόστους.

Έχουμε ένα πρώτο σημαντικό αποτέλεσμα από την ανάλυση της παραγωγικής αλυσίδας: τα τμήματα σχεδιασμού και οι μηχανισμοί της αγοράς των ΥΕΕ είναι δύο μορφές του ίδιου πράγματος, ουσιαστικά του μηχανισμού συντονισμού και ρύθμισης των παραγωγικών αλυσίδων. Οι λόγοι για τους οποίους μία φίρμα επιλέγει μία μίξη εσωοργανωτικών και των εξωοργανωτικών λειτουργιών εξαρτώνται από μία σειρά πραγμάτων, που έχουν να κάνουν όλα με το ρίσκο και την εκτίμηση του κόστους και τελικά με την στρατηγική αξιολόγηση από τη φίρμα της κατάστασης κερδοφορίας της και των ευκαιριών. Επίσης, είναι καθαρό πως όσο μεγαλύτερη είναι η ελαστικότητα και η διαχυτικότητα των αγορών σε παγκόσμιο επίπεδο, τόσο μεγαλύτερη είναι η εμβέλεια των ευκαιριών για τις ΥΕΕ προκειμένου να ελαχιστοποιήσουν το κόστος και να μειώσουν το εξωτερικό ρίσκο. Υπάρχει επομένως μία συμβιωτική σχέση ανάμεσα στη νεοφιλελεύθερη ορμή προς την φιλελευθεροποίηση του εμπορίου, το σημείο υπεροχής των ΥΕΕ, και τη συγκρότηση των παραγωγικών διαδικασιών σε παγκόσμιο επίπεδο. Είναι με αυτή την έννοια που η “υπερεθνική επιχείρηση αναπτύσσεται από μία εταιρική οργάνωση σε μία χαλαρωτική ομοσπονδιοποιημένη δικτυακή δομή (παγκόσμιος ιστός)” (Hoogvelt 1997: 127) Το εμπόριο, τόσο εσωτερικευμένο όσο κι εξωτερικευμένο έτσι, είναι αυτό που συνδέει μαζί γεωγραφικά απομακρυσμένες παραγωγικές διαδικασίες σε παγκόσμιο επίπεδο.

Αν και, όπως έχουμε δει, κάθε λειτουργικός κόμβος μέσα στην παραγωγική αλυσίδα αναπαριστά την ίδια στιγμή μία διαμόρφωση της χρηματικής παραγωγής αξίας και των αξιακών αγώνων, δηλαδή των σχέσεων εξουσίας, όχι μόνο μία τεχνική διαμόρφωση για την παραγωγή αξιών χρήσης. Από αυτή την άποψη, όπως θα δούμε στο κεφάλαιο 13, κάθε κόμβος της παγκόσμιας παραγωγής είναι μία στιγμή, μέσα στους βρόγχους που ορίζουν τον χρόνο της κοινωνικά αναγκαίας εργασίας (ΚΑΧΕ) , και εμπλέκεται έτσι στις αντίστοιχες πειθαρχικές διαδικασίες και αρθρώνεται στους βρόγχους της αναπαραγωγής. Όχι μόνο οι σχέσεις εξουσίας μεταξύ ας πούμε, του υπεργολάβου και των εταιρειών υπεργολαβίας (στην περίπτωση που η αγορά παίζει συντονιστικό ρόλο) ή ανάμεσα στα διάφορα τμήματα μέσα σε μία κάθετα ολοκληρωμένη ΥΕΕ. Επίσης και περισσότερο καταφανώς, οι σχέσεις εξουσίας και οι αξιακοί αγώνες στο σημείο της παραγωγής και της αναπαραγωγής, δηλαδή, γύρω από την ποιότητα και την ποσότητα της επένδυσης εργασίας, των μισθών, των δικαιωμάτων, της οικιακής εργασίας, της υγείας, της εκπαίδευσης, των περιβαλλοντολογικών συνθηκών, και λοιπά, ανάμεσα στις ΥΕΕ τις εταιρείες υπεργολαβίας, και τις αντίστοιχες περιοχές, και *μέσα* σε αυτές.

Όντως, εάν το πλαίσιο της ανάλυσης είναι το “όλον”, *κάθε εξωτερίκευση είναι κάποιου άλλου η εσωτερίκευση*. Επομένως, για παράδειγμα, η εξωτερίκευση των ρίσκων των ΥΕΕ που εμπλέκεται με την εξωτερική ανάθεση σημαίνει φυσικά την εσωτερίκευση των ρίσκων από τις εταιρείες υπεργολαβίας. Για να είναι ικανές αυτές να εσωτερικεύσουν το ρίσκο αυτό, πρέπει να είναι ικανές να βασιστούν σε μία εργατική δύναμη που είναι αρκετά ελαστική και φτηνή για να απορροφήσει τις απαιτούμενες αλλαγές στην παραγωγή, δηλαδή, να *εξωτερικεύσει* σε αυτές τα πιθανά κόστη της προσαρμογής. Την ίδια στιγμή, πρέπει να είναι ικανές να βασιστούν σε περιβαλλοντολογικές πρακτικές που εξωτερικεύουν το κόστος της προσαρμογής στα δάση, στα ποτάμια και στην ατμόσφαιρα.

Και στις δύο περιπτώσεις, το πραγματικό κόστος της προσαρμογής κατεβαίνει στα άτομα και τις κοινότητες που είναι υπεύθυνες με την αναπαραγωγή τους· το αόρατο, αγνοημένο πεδίο της αναπαραγωγής των πόρων της ζωής μας γίνεται η χωματερή για το κόστος της εξωτερίκευσης του κεφαλαίου, που τότε συμπίπτει με τη δημιουργία του *detritus*. Η επιδίωξη ελαστικών αγορών εργασίας, της κινητικότητας του κεφαλαίου και της διεύθυνσης των δημόσιων επενδύσεων – που αποκλείει εξωτερικούς της αγοράς τρόπους για την απόκτηση πρόσβασης στον κοινωνικό πλούτο, που είναι ο ακρογωνιαίος λίθος της κερδοφόρας βιωσιμότητας των στρατηγικών της εξωτερικής ανάθεσης των ΥΕΕ – την ίδια στιγμή γειώνεται στις διαδικασίες της κοινωνικής εργασίας, του πράττειν, που εσωτερικεύουν ως *δικό τους κόστος ζωής* αυτό που η ΥΕΕ ξεγράφει από το χρηματικό λογαριασμό του κόστους. Το μυστικό της εξωτερικής ανάθεσης είναι αυτό που κάνει την εντολή του κεφαλαίου πάνω στην εργασία περισσότερο ορατή, αφαιρώντας την από το εσωτερικό της κοιλιάς του εταιρικού κεφαλαίου και αντί για αυτό την εκτοπίζει σε ένα αρχιπέλαγος παραγωγικών μονάδων σε ανταγωνισμό μεταξύ τους. Η διαταγή της εργασίας εμφανίζεται έτσι με πιο διακριτή και αποστειρωμένη μορφή καθώς το εμπόριο ρέει ανάμεσα σε αυτές τις μονάδες εξωτερικής ανάθεσης και τις μεγάλες ΥΕΕ, που έχουν εξωτερικεύσει τον έλεγχο πάνω στην εργασία. Όπως θα δούμε, αυτό δεν σημαίνει το τέλος της πειθαρχικής κοινωνίας, αλλά το

μεγαλύτερο της θρίαμβο: το πλανητικό κοινωνικό σώμα οργανώνεται σύμφωνα με τις αρχές της πανοπτικής φυλακής (βλέπε κεφάλαιο 15).

Υπάρχει έτσι ένα δεύτερο σιωπηρό αποτέλεσμα που μπορούμε να αντλήσουμε από την ανάλυση της παραγωγικής αλυσίδας ακολουθώντας τον διπλό χαρακτήρα της καπιταλιστικής ενσωμάτωσης: κάθε λειτουργικός κόμβος είναι ένας τόπος σιωπηρής ή σαφούς σύγκρουσης για την ποσότητα και την ποιότητα της επένδυσης σε εργασία, σε μισθούς, σε αξίες και νοήματα, σε ρυθμιστικές πρακτικές στο περιβάλλον, στην προτεραιότητα της κοινωνικής πρόνοιας ή της εταιρικής ευημερίας, πάνω από την κατανομή της κρατικής χρηματοδότησης, γύρω από τις συνθήκες της αναπαραγωγής. Εάν μεγεθύνουμε την θεώρηση μας των παγκόσμιων εμπορευματικών αλυσίδων έτσι ώστε να συμπεριλάβουμε επίσης την περιοχή και τον κοινωνικό και πολιτικό χώρο κάθε κόμβου, δηλαδή, να θεωρήσουμε τις παγκόσμιες εμπορευματικές αλυσίδες περισσότερο από την άποψη των παγκόσμιων παραγωγικών δικτύων, που δεν περιορίζονται απλά στην χρηματική παραγωγή (Henderson και άλλοι, 2002), τότε είναι ξεκάθαρο πως καθώς κάθε κόμβος ή "τόπος" της παγκόσμιας παραγωγής είναι ένας τόπος αμφισβήτησης και κάθε κόμβος ή τόπος περιλαμβάνει επίσης την παραγωγή και την αναπαραγωγή, τη μισθωτή και την άμισθη εργασία, κι έτσι μπορεί να δούμε πως η συνολική ανταγωνιστική *άρθρωση* ανάμεσα στους κόμβους ή τους τόπους παίρνει τη μορφή ενός *βιοπολιτικού ανταγωνισμού.* Μέσα στη συνολική ακολουθία της αλυσίδας παραγωγής, και μπορεί να είναι μία μακριά ακολουθία με πολλές διακλαδώσεις, ο βαθμός του αντίκτυπου και της μόχλευσης της διατάραξης της σύγκρουσης μέσα σε ένα συγκεκριμένο κόμβο, είναι ceteris paribus, αντιστρόφως ανάλογος στο βαθμό της χωρικής αντικατάστασης αυτού του κόμβου. Ο βαθμός της χωρικής αντικατάστασης του κεφαλαίου από τον ένα στον άλλο κόμβο, που διευκολύνεται και γίνεται δυνατός από τη "χωροχρονική συμπίεση" (Harvey 1989) και προωθείται από τις νεοφιλελεύθερες στρατηγικές της φιλελευθεροποίησης και της ιδιωτικοποίησης, κάνει κάθε κόμβο περισσότερο ευάλωτο. Η οξυδέρκεια των Ζαπατίστας του νεοφιλελευθερισμού ως πολέμου ενάντια στην ανθρωπότητα είναι ακριβώς αυτό: το βάθεμα του αγώνα των ποντικιών στο παγκόσμιο κοινωνικό σώμα. [4]

ΠΕΙΘΑΡΧΙΚΟ ΕΜΠΟΡΙΟ

Τάσεις

Μερικά από τα επιφαινόμενα αποτελέσματα αυτής της διάσπασης και του χωρικού εκτοπισμού της παραγωγής (που βοηθήθηκαν από τις πολιτικές φιλελελευθεροποίησης του εμπορίου, που μειώνουν τα εμπόδια και προωθήθηκαν από κυβερνητικά φορολογικά κίνητρα και άλλα μέτρα εταιρικής ευημερίας για τα κράτη που "ανταγωνίζονται" για την έλκυση κεφαλαίου) αποτελούν μία σειρά από εμπειρικές τάσεις, που έχουν αναπτυχθεί το τελευταίο τέταρτο του αιώνα μέχρι την οικονομική επιβράδυνση της αρχής του εικοστού πρώτου αιώνα, και περιλαμβάνουν:

- την αυξητική συνάφεια του διεθνούς εμπορίου σε σχέση με την παγκόσμια χρηματική

παραγωγή

- την αύξηση στο κατασκευαστικό εμπόριο ως ποσοστού του συνολικού εμπορίου
- την αλλαγή στην εξειδίκευση των προτύπων του παγκόσμιου εμπορίου, με τις περισσότερο χαμηλόμισθες “αναπτυσσόμενες” χώρες να εξειδικεύονται στην τελική και ενδιάμεση κατασκευή για την τροφοδότηση των παγκόσμιων παραγωγικών δικτύων.
- Την πτώση του εμπορίου στην κατασκευή
- την αύξηση της συνάφειας του ενδοεπιχειρηματικού και ενδο-προϊοντικού εμπορίου
- τις συνέργειες μεταξύ εμπορίου και εξωτερικών άμεσων επενδύσεων[5]

Δεν χρειάζεται να πούμε πως αυτή η λίστα δεν είναι εξαντλητική, καθώς αφήνει έξω σημαντικά ζητήματα όπως τα πρότυπα του εμπορίου στους αγροτικούς παραγωγούς και σε εκείνους του πρωτογενή τομέα καθώς και των υπηρεσιών. Ωστόσο, η επιλογή εδώ στοχεύει στο να απεικονίσει και να τραβήξει την προσοχή στην ιστορική καινοτομία του ρόλου που αναλαμβάνεται από το εμπόριο. Για την περίπτωση αυτής της απεικόνισης, εστιάζω εδώ στο εμπόριο στις κατασκευές. Αυτή είναι μία περιοχή της παγκόσμιας χρηματικής παραγωγής που έχει υπαχθεί σε βαριά αναδιάρθρωση κατά τη διάρκεια του τελευταίου τέταρτου του αιώνα.

Οι εμπειρικές αυτές τάσεις, όταν διαβαστούν μέσα στο πλαίσιο που προτείναμε, εστιάζοντας στο *conatus* της αυτοσυντήρησης του κεφαλαίου και τους αγώνες ανάμεσα στις αξιακές πρακτικές, υποδηλώνουν πως το εμπόριο σήμερα έχει αποκτήσει ολοένα και περισσότερο μερικά νέα χαρακτηριστικά. Στη συλλογική φαντασία, όταν σκεφτόμαστε το εμπόριο, σκεφτόμαστε μία ανθρώπινη δραστηριότητα που ο κύριος σκοπός της είναι να επιτρέψει τους ανθρώπους σε διαφορετικές τοποθεσίες να έχουν πρόσβαση στα αγαθά που παράγονται αλλού. Γενικά σκεφτόμαστε πως ο λόγος που αυτά τα αγαθά εμπορεύονται είναι γιατί παράγονται σε “πλεόνασμα”, δηλαδή πάνω από το ποσό που καταναλώνεται στην τοποθεσία παραγωγής. Αυτό το εμπόριο της “διαφυγής του πλεονάσματος” έχει υπάρξει ένα χαρακτηριστικό κλειδί τόσο για τις προκαπιταλιστικές όσο και για τις καπιταλιστικές μορφές εμπορίου, αν και με τη σημαντική διαφορά πως στην τελευταία περίπτωση, όπως έχουμε δει στην περίπτωση του εμπορίου σκλάβων, το πλεόνασμα το ίδιο σχεδιάστηκε συστηματικά, στρατιωτικά και πολιτικά για να εξυπηρετήσει τις ανάγκες εισροών του κεφαλαίου και έτσι υπάχθηκε μέσα σε μία διαρκή και συστημική ροή εξυπηρέτησης της απεριόριστης συσσώρευσης.[6]

Ένα μεγάλο και αυξανόμενο μέρος του σύγχρονου εμπορίου δεν έχει να κάνει με το εμπόριο “διαφυγής του πλεονάσματος”. Στην εξειδίκευση Βορρά- Νότου, όπου είδαμε το Νότο να εξειδικεύεται στις εμπορικές καλλιέργειες και τις πρώτες ύλες και το Βορρά στις κατασκευαστικές βιομηχανίες, και στο εμπόριο “διαφυγής του πλεονάσματος” ανάμεσα στα αναπτυγμένα έθνη (καθένα τείνοντας να εξειδικευτεί σε συγκεκριμένα προϊόντα), πρέπει να προστεθεί μία άλλη πλευρά του καπιταλιστικού εμπορίου, που αποκτά αυξανόμενη σημασία: το *πειθαρχικό εμπόριο*. Το πειθαρχικό εμπόριο είναι μία καπιταλιστική μορφή της “απόκτησης αγαθών από απόσταση” (ο γενικός “υπεριστορικός” ορισμός του Polanyi για το εμπόριο[7]) σε ένα πλαίσιο στο οποίο το

χρηματικό (όχι το “αόρατο” οικολογικό και ανθρώπινο) κόστος της υπέρβασης της απόστασης έχει μειωθεί δραστικά λόγω της τεράστιας αύξησης στην παραγωγικότητα της επικοινωνίας και των μεταφορών.[8] Σε αυτό το πλαίσιο η διαρκής διαδικασία του εμπορεύεσθαι δεν είναι απλά βοηθητική στις ανάγκες συσσώρευσης του κεφαλαίου, αλλά είναι μία από τις συστατικές στιγμές των καπιταλιστικών *σχέσεων της παραγωγής*. Αυτό σημαίνει πως το διεθνές εμπόριο δεν εξυπηρετεί μόνο τις ανάγκες εισροών των παραγωγικών διαδικασιών που διαχέονται σε ολόκληρο το παγκόσμιο δίκτυο της παραγωγής, αλλά επίσης παίζει σημαντικό ρόλο στην προσπάθεια της διαχείρισης της εγγενούς σύγκρουσης των καπιταλιστικών κοινωνικών σχέσεων παραγωγής μέσω του εκτοπισμού και της διαρκούς αναδιάρθρωσης. Πράττοντας έτσι, οι “τεχνικές” εξειδικεύσεις των εμπορικών ροών εξαρτώνται ολοένα και περισσότερο από τη ρυθμιστική λειτουργία του κοινωνικού ανταγωνισμού σε παγκόσμιο επίπεδο. Το διεθνές εμπόριο ολοένα και περισσότερο προϋποθέτει έναν πειθαρχικό ρόλο τόσο της παραγωγής όσο και της αναπαραγωγής.

Μοντέλα του καπιταλιστικού εμπορίου

Η πειθαρχική αυτή λειτουργία του εμπορίου είναι σχετικά καινούρια. Υπάρχουν ίσως τρία κύρια μοντέλα καπιταλιστικού εμπορίου. Στην παλιά αποικιακή περίοδο, οι ημι-φεουδαρχικές αποικιακές δυνάμεις όπως η Ισπανία και η Πορτογαλία βίασαν τον “νέο κόσμο” αναζητώντας πολύτιμα μέταλλα και χρυσό. Αυτά αποκτήθηκαν μέσω της επιβολής της εργασίας στα ορυχεία του ιθαγενούς πληθυσμού και της συλλογής φόρων. Ο βασικός σκοπός αυτής της μορφής “απόκτησης αγαθών από απόσταση” ήταν η άμεση κλοπή, και στην πραγματικότητα είναι δύσκολα να την χαρακτηρίσουμε σωστά ως εμπόριο. Μετά ήρθε η αποικιοκρατία στον απόηχο της βιομηχανικής επανάστασης. Αυτή καθιέρωσε τις εμπορικές διαδρομές – η πρώτη από τις οποίες ήταν το κακόφημο τριαδικό εμπόριο σκλάβων – και έναν διεθνή καταμερισμό εργασίας που είδε τα αποικισμένα εδάφη να παράγουν πρώτες ύλες και τρόφιμα ενώ η Βρετανία και άλλες ανερχόμενες βιομηχανοποιημένες δυνάμεις παρήγαγαν κατασκευαστικά αγαθά. Από το 1870, σχεδόν όλη η τροφή της Μεγάλης Βρετανίας ερχόταν από την ΗΠΑ και τις *κτήσεις* (Barratt Brown 1974). Αυτή η ύστερη μορφή της αποικιοκρατίας, που σχημάτισε έναν διεθνή καταμερισμό εργασίας και έκανε το εμπόριο αναπόσπαστο μέρος της καπιταλιστικής συσσώρευσης, επιβίωσε μέχρι τις μέρες μας, μέσω διαφόρων μορφών νεοαποικιοκρατία,ς που προώθησε τις εμπορικές καλλιέργειες και τη διαχείριση της κρίσης χρέους στις φτωχότερες χώρες του κόσμου.

Μέσα σε αυτό το μοντέλο εμπορίου, η ενσωμάτωση ανάμεσα στις διαφορετικές περιοχές, που εξειδικεύονται σε διαφορετικές παραγωγές μπορεί να περιγραφεί ως “ρηχή” ενσωμάτωση. Όπως σημειώθηκε από μία μελέτη της UNCTAD, η ρηχή ενσωμάτωση χαρακτηρίζεται από την διεθνή οικονομική ολοκλήρωση πριν το 1913, και συγκροτείται “στο εμπόριο πλήρους ανταγωνισμού στα αγαθά και τις υπηρεσίες ανάμεσα σε ανεξάρτητες φίρμες και μέσω των διεθνών κινήσεων του κεφαλαίου χαρτοφυλακίου” (UNCTAD 1993: 113). Αυτό αντιστοιχούσε στη συγκρότηση μίας σειρά παγκόσμιων αυτοκρατοριών και σφαιρών επιρροής, που κάθε μία κατείχε έναν “Βορρά” και έναν “Νότο”, ένα “κέντρο” από το οποίο πήγαζε η πολιτική, στρατιωτική και οικονομική εξουσία και μία “περιφέρεια” σε κατάσταση εξάρτησης. Κάθε μία από αυτές τις μορφοποιήσεις θα μπορούσε να θεωρηθεί με τα γυαλιά του Braudel και να κατανοηθεί ως

“παγκόσμια οικονομία” (Braudel 1984), δηλαδή, από την προοπτική των αξιών χρήσης, των περιοχών σχετικής αυτάρκειας, με το κέντρο να παράγει κατασκευαστικά και την περιφέρεια πρώτες ύλες και τροπικά αγαθά. Η σύγκρουση ανάμεσα στις “παγκόσμιες οικονομίες” ή αυτοκρατορίες θα μπορούσε τότε να συμβεί προκειμένου να αποκτηθούν νέες περιοχές με τους αντίστοιχους πόρους και να εκτοπιστούν τα αποθέματα, που εισάγονταν από ανταγωνιστικές ιμπεριαλιστικές δυνάμεις. (Hudson 1992: 32-6).

Ένα τρίτο μοντέλο εμπορίου, ολοένα και περισσότερο κυρίαρχο σήμερα, το πειθαρχικό εμπόριο αντιστοιχεί σε αυτό που έχει αποκαλεστεί διαδικασία βαθέματος της παγκόσμιας ολοκλήρωσης, δηλαδή η κίνηση πέρα από την συμπληρωματικότητα Βορρά-Νότου και την εξειδίκευση χαρακτηριστικών του σεναρίου της ρηχής ολοκλήρωσης και μία αλλαγή στο πρότυπο του εμπορίου, από ένα εμπόριο προϊόντων σε ένα ενδοπροϊοντικό εμπόριο.[9] Η βαθιά ολοκλήρωση οργανώνεται και προωθείται από τις ΥΕΕ που σχεδιάζουν τα δίκτυα της παγκόσμιας παραγωγής[10] και

εκτείνεται στο επίπεδο της παραγωγής των αγαθών και των υπηρεσιών και, πρόσθετα, αυξάνει το ορατό και το αόρατο εμπόριο. Οι συνδέσεις ανάμεσα στις εθνικές οικονομίες επηρεάζονται επομένως ολοένα και περισσότερο από τις διασυνοριακές δραστηριότητες προστιθέμενης αξίας μέσα... στις ΥΕΕ και μέσα στα δίκτυα που καθιερώνονται από τις ΥΕΕ. (UNCTAD 1 993: 119)[11]

Καθώς αυτό σημαίνει πως “δεν υπάρχει πια μία καθαρή διαίρεση εργασίας ανάμεσα στις χώρες” (Hoogvelt 1997: 22), η κύρια λειτουργία του εμπορίου δεν είναι πια απλά η πρόσβαση στους πόρους, που δεν διατίθενται επί τόπου, αλλά ο σχηματισμός των νορμών της παραγωγής και επομένως των κοινωνικών σχέσεων. Μέσα στο νέο μοντέλο του καπιταλιστικού εμπορίου, η ροή των εμπορευμάτων ανάμεσα στις εμπορικές περιοχές εξυπηρετεί ολοένα και περισσότερο το σκοπό της πειθαρχικής μηχανής, μία λειτουργία που επίσης εξυπηρετείται σε άλλες περιόδους της καπιταλιστικής παραγωγής, αλλά όχι με το διάχυτο και δομικό τρόπο που γίνεται σήμερα.

Παγκόσμιες αγορές: ένα πράγμα σαν επιστάτης και η κοινωνία του ελέγχου

Το εμπόριο έχει φυσικά από πάντα βοηθήσει στο να σχηματιστούν και να ρυθμιστούν ταξικές σχέσεις στην ιστορία του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής. Οι φτηνές εισαγωγές από πάντα καταστρέφουν τις επιχειρήσεις και απειλούν τους πόρους της ζωής των κοινοτήτων, ενώ την ίδια στιγμή δίνουν ελπίδα σε άλλες επιχειρήσεις και άλλες κοινότητες. Αλλά στο πλαίσιο της σημερινής παγκόσμιας οικονομίας, αυτή η απειλή έχει γίνει μία αδιάκοπη φοβέρα, και είτε πραγματική είτε θεωρητική, είναι πλέον ένα συστατικό μέρος του ιστού των ροών και των αλληλοσυσχετίσεων, που καθορίζουν την παγκόσμια παραγωγή. Αν και η βαθιά και η ρηχή ενσωμάτωση του εμπορίου συνυπάρχουν ξεκάθαρα στις μέρες μας, στο βαθμό που τα συγκριτικά πλεονεκτήματα στο εμπόριο αντανακλούν το *σχετικό* βαθμό της συναίνεσης των εργαζομένων και των κοινοτήτων σε ολόκληρο τον κόσμο (που σταθμίζεται από τις αντίστοιχες παραγωγικές δυνάμεις που θέτουν σε κίνηση) μέσα σε μία πλανητική ιεραρχία αναπαραγωγικών πεδίων, όπως απεικονίζονται στην εικόνα 3 του κεφαλαίου 6, τα διάχυτα εμπορικά πρότυπα επεκτείνουν το ρόλο της αγοράς στη ρύθμιση, τη

διεύθυνση, την κανονικοποίηση και τελικά την πειθαρχία των παγκόσμιων προτύπων της κοινωνικής σύγκρουσης. Οι παγκόσμιες αγορές γίνονται ολοένα και περισσότερο ένα πράγμα που μοιάζει με επιστάτη, ο λόγος ύπαρξης του οποίου είναι η εσωτερίκευση των μηχανισμών ελέγχου από τους εργάτες και τις κοινότητες γενικά. Έτσι, υπολογισμένος από τη στρατηγική και λειτουργική του ανάπτυξη, ο νεοφιλελευθερισμός διαφέρει από τον κλασικό φιλελευθερισμό στο ότι το εταιρικό κεφάλαιο αναζητά τη φιλελευθεροποίηση όχι μόνο προκειμένου να κερδίσει πρόσβαση στις αγορές και στους πόρους, αλλά επίσης για να σχηματίσει τις δράσεις των ανθρώπινων παραγωγών, να τους εκπαιδεύσει και να τους κανονικοποιήσει σε κάθε νέο δείκτη αναφοράς, μέσω του οποίου αξιολογεί τους ρυθμούς της εργασίας και της ζωής. Το διεθνές εμπόριο γίνεται ένας απρόσωπος επιστάτης, αφού συνιστά ένα σημαντικό στοιχείο της προσταγής του κεφαλαίου πάνω στην εργασία. Ακριβώς όπως στην καρδιά της συστηματικής αποικιοποίησης και του αντίστοιχου διεθνούς καταμερισμού εργασίας, που προωθήθηκε από τον Gibbon Wakefield* και τους υποστηρικτές του, έθεσε το φόβο της κοινωνικής επανάστασης στη Μεγάλη Βρετανία σε περιόδους στασιμότητας και κρίσης του καπιταλισμού (για παράδειγμα, τα πρώτα είκοσι χρόνια και τα τελευταία τριάντα χρόνια του αιώνα) (Barratt Brown 1974: 131), έτσι και το νέο μοντέλο εμπορίου που έχει ανατείλει τα τελευταία είκοσι χρόνια, ακολουθεί την περίοδο της κρίσης του κεϋνσιανισμού ακολουθώντας τα διεθνή κοινωνικά κινήματα του 1960 και του 1970 (De Angelis 2000a). Ενώ η αποικιοκρατία και η νεοαποικιοκρατία στοχεύει στο διπλό στόχο των φτηνότερων αγαθών, που εισάγονται για την αναπαραγωγή της εργατικής δύναμης – μειώνοντας έτσι την αξία της απέναντι σε μία εργατική τάξη που πιέζει για αύξηση της μέσω της πάλης – στο νέο μοντέλο η μείωση των τιμών που αποκτιέται μέσω της εισαγωγής των κατασκευαστικών αγαθών συμπληρώνεται από το εμπόριο, το οποίο ολοένα και περισσότερο αποκτά το ρόλο του μηχανισμού πειθάρχησης τόσο της μισθωτής όσο και της άμισθης εργασίας. [12]

Είναι ένα ατυχές παράδοξο πως σε μια εποχή που οι νεοφιλελεύθερες στρατηγικές προσπαθούν να επεκτείνουν αυτούς τους πειθαρχικούς μηχανισμούς των αγορών για να καλύψουν τον κόσμο και να διεισδύσουν σε κάθε νέα σφαίρα της ζωής, οι κριτικοί της κοινωνίας έχουν μιλήσει για την υπέρβαση της πειθαρχικής κοινωνίας και την κίνηση προς την κοινωνία του ελέγχου.

Τα πρόσφατα χρόνια, ξεκινώντας από τη μελέτη του Gilles Deleuze πάνω στον Φουκώ, ξεκίνησαν σημαντικές συνεισφορές που περιγράφουν τους εποχιακούς (κοσμοϊστορικούς) κοινωνικούς οικονομικούς μετασχηματισμούς από τα τέλη του 1970 ως περάσματα από τις πειθαρχικές στις κοινωνίες του ελέγχου, ή περισσότερο συνθετικά, στις μετα-πειθαρχικές κοινωνίες. Αυτό το πέρασμα συνδέεται επίσης με μία ιδιαίτερη ανάγνωση της ανάλυσης του Φουκώ στη βιοεξουσία την ίδια περίοδο, μία ανάγνωση που πιο πρόσφατα έχει αναθεωρηθεί στην πασίγνωστη εκδοχή του αυτόνομου Μαρξισμού με το βιβλίο *Αυτοκρατορία* των Χαρντ και Νέγκρι.

Ακολουθώντας τον Ντελέζ (1990,1998) οι Χάρντ και Νέγκρι προτείνουν πως, αν και αυτός

*Gibbon Wakefield: (20 Μαρτίου 1796 – 16 Μαϊου 1862) Βρετανός πολιτικός, που υπήρξε η κινητήρια δύναμη πίσω από τον αποικισμό της Νότιας Αυστραλίας, και αργότερα της Νέα Ζηλανδία. (σημείωση του μεταφραστή)

ποτέ δεν το είπε ρητά, “το έργο του Φουκώ μας επιτρέπει να αναγνωρίσουμε ένα ιστορικό, κοσμοϊστορικό πέρασμα στις κοινωνικές μορφές από την *πειθαρχική κοινωνία* στην *κοινωνία του ελέγχου*” (Hardt and Negri 2000: 22-3). Διαφορετικά από την πειθαρχική κοινωνία (στην οποία “η κοινωνική προσταγή κατασκευάζεται μέσω του διάχυτου δικτύου των μηχανισμών *(dispositifs) ή συσκευών (apparatuses)* που παράγουν και ρυθμίζουν τα ήθη, τις συνήθειες, και τις παραγωγικές πρακτικές”), η κοινωνία του ελέγχου είναι μία στην οποία

οι μηχανισμοί της διαταγής γίνονται ακόμα περισσότερο “δημοκρατικοί”, ακόμα περισσότερο έμφυτοι στο κοινωνικό πεδίο, κατανεμημένοι μέσω την εγκεφάλων και των σωμάτων των πολιτών. Οι συμπεριφορές της κοινωνικής ενσωμάτωσης και του αποκλεισμού που είναι κατάλληλες για τη διακυβέρνηση εσωτερικεύονται έτσι ολοένα και περισσότερο μέσα στα ίδια τα υποκείμενα (ο.π 23)

Αναγνωρίζεται πως “έτσι η κοινωνία του ελέγχου μπορεί να χαρακτηριστεί από μία ένταση και γενίκευση των συσκευών κανονικοποίησης της πειθαρχίας που εμψυχώνουν εσωτερικά τις κοινές και καθημερινές μας πρακτικές”. Ωστόσο, “σε αντίθεση με την πειθαρχία, αυτός ο έλεγχος εκτείνεται καλά έξω από τους δομημένους τόπους των κοινωνικών θεσμών μέσω των ελαστικών και με διακυμάνσεις δίκτυα” (ο.π)

Με αυτή την έννοια επομένως, κάποιος μπορεί να ισχυριστεί πως αυτό που προσδιορίζει τις κοινωνίες του ελέγχου, είναι η *διαχυτικότητα* των πειθαρχικών μηχανισμών, δηλαδή των πειθαρχικών μηχανισμών που εκτείνονται *έξω* από τους μοναδικούς θεσμούς και διαπερνούν το κοινωνικό πεδίο. Ο Manuel Castells (2000) θα το έθετε από την πλευρά της κυκλοφορίας των αποκωδικοποιημένων ροών (του χρήματος, των ανθρώπων, των σημείων, της κουλτούρας), ενώ ο Ζιλ Ντελέζ θα έδινε έμφαση στον τρόπο με τον οποίο η πειθαρχική εξουσία δεν έχει αποσυναρμολογηθεί με το αυξανόμενο πορώδες των τειχών των χώρων εγκλεισμού (το εργοστάσιο, το σχολείο κλπ), που συνδέεται με μία ολοένα και περισσότερο κινητικότητα, αλλά μάλλον έχει “απελευθερωθεί μέσω του κοινωνικού πεδίου”, έτσι ώστε αυτή η μετα-πειθαρχική εξουσία να λειτουργεί σε αυτό που ο Castells αποκαλεί “χώρο των ροών”, στον οποίο η διαταραχή ρυθμίζεται μέσω της διαφοροποίησης, της βελτιστοποίησης, ή συντόμως, των λειτουργιών ελέγχου.

Αν και υπάρχει μία πολύ καλή μεταφορά και περιγραφή στο νόημα αυτών των προσεγγίσεων, το κύριο πρόβλημα είναι πως αφήνουν κάτι από έξω: δεν λογαριάζουν, δεν εμπλέκονται, και δεν προβληματίζονται με τις *διαδικασίες* μέσω των οποίων η επέκταση και η διατήρηση των πειθαρχικών μεθόδων είναι δυνατές μέσα στην κοινωνία, και πάνω στις οποίες συγκροτείται η κοινωνική πρακτική ως “ροές” ιδιαίτερων τύπων. Μόλις σκεφτούμε τις διαδικασίες, παρατηρούμε πως αυτές δημιουργούν τις “παραμέτρους”, τις νόρμες πάνω στις οποίες βασίζεται η “κοινωνία του ελέγχου” - όπως και κάθε σύστημα ελέγχου. Επομένως είναι κρίσιμο που τις εκθέσαμε, γιατί η *πρώτη γραμμή* του ξεκινήματος της ιστορίας δεν βρίσκεται στη “ροή”, αλλά στον τύπο της “μοριακής δομής” που οδηγεί στην ανάδυση αυτών των ροών. Ένα σύστημα ελέγχου των κυκλοφοριακών ροών, για παράδειγμα, εξαρτάται από τους οδηγούς των αυτοκινήτων, που έχουν εσωτερικεύσει τις νόρμες σύμφωνα με τις οποίες το κόκκινο φανάρι σημαίνει σταμάτημα στη γραμμή. Τα συστήματα ελέγχου δεν μπορούν να λειτουργήσουν χωρίς δεδομένες παραμέτρους. Έτσι, η σχέση ανάμεσα στον έλεγχο και την πειθαρχία δεν είναι *ποτέ* σχέση ενός είτε/ή, είτε

πειθαρχία ή έλεγχος, ή μία σχέση "κοσμοϊστορικού περάσματος" από το ένα στο άλλο. Πιστεύω πως τα πράγματα είναι πιο λεπτά. Εάν εκλάβουμε την "πειθαρχία" ως ένα *εργοστάσιο της ηθικής*, όπως θα το έθετε ο Φουκώ, δηλαδή, το μηχανισμό της αμοιβής και της τιμωρίας που δημιουργεί τις νόρμες, τότε οι μηχανισμοί του ελέγχου είναι εκείνοι που χρησιμοποιούν τις νόρμες για να ρυθμίσουν τις ροές. Ένα παράδειγμα θα ήταν η προσπάθεια των κρατών για τη "ρύθμιση" και την "βελτιστοποίηση" των ροών μετανάστευσης, δηλαδή, τον έλεγχο αυτών των "ροών" από την προοπτική των δεδομένων "εθνικών" ή "περιφερειακών" συνθηκών αξιοποίησης του κεφαλαίου. Αυτός ο έλεγχος καθορίζεται στη βάση των οικονομικών νορμών (στόχοι των δημόσιων δαπανών, βαθμοί της ανταγωνιστικότητας, κατάσταση των απαιτήσεων για εργασία στους διάφορους τομείς, εμπορικό ισοζύγιο και πληθωρισμός, και λοιπά) που διαμορφώνουν τις παραμέτρους πάνω στις οποίες η βελτιστοποίηση και η ρύθμιση βασίζονται. Σε ένα παγκόσμιο ανταγωνιστικό περιβάλλον, αυτές οι νόρμες με τη σειρά τους αναδύονται από την πολύπλοκη αλληλόδραση του πλήθους των κεφαλαίων και των υποκειμενικοτήτων που εργάζονται για το κεφάλαιο.

Αλλά υπάρχουν ως αρχές δύο ευρύτεροι τρόποι να δημιουργηθούν νόρμες. Ένας σχεδιαστής ενός συστήματος ελέγχου (ο σχεδιαστής) θέτει τις παραμέτρους, εκείνες τις νόρμες *έξω* από το σύστημα ελέγχου. Εναλλακτικά, αυτές οι νόρμες αναδύονται ως μία στιγμή του συστήματος των ανατροφοδοτήσεων μέσα στο σύστημα ελέγχου. Σε αυτή τη δεύτερη περίπτωση έχουμε ένα "σύστημα μάθησης".[13] Υπάρχουν φυσικά πολλοί τύποι συστημάτων μάθησης. Οι καπιταλιστικές αγορές είναι μία από αυτούς, και μεγάλο μέρος του βιβλίου αφιερώνεται στην ανάλυση των πειθαρχικών διαδικασιών, που συνεχίζονται στο καθημερινό εργοστάσιο της καπιταλιστικής ηθικής.

Έτσι, αντί να γιορτάζουμε το κοσμοϊστορικό πέρασμα από την πειθαρχική κοινωνία στην κοινωνία του ελέγχου σαν να ήταν κάποιος τύπος απελευθερωτικού κινήματος *αυτού καθεαυτού* (tout court), μία πιο γειωμένη κατανόηση του "κοσμοϊστορικού" μετασχηματισμού εστίαζει αντίθετα στη συμπληρωματική επέκταση μέσω των διαφορετικών κοινωνικών σφαιρών τόσο των πειθαρχικών μηχανισμών όσο και των αντίστοιχων συστημάτων ελέγχου, της πειθαρχίας και της διακυβερνησιμότητας. Όντως, ο καπιταλισμός ήταν πάντα μία κοινωνία ελέγχου και επομένως ήταν πάντα μία πειθαρχική κοινωνία· το θέμα είναι *πώς* σε διαφορετικές στιγμές οι πειθαρχικές και ελεγκτικές λειτουργίες συσχετίζονται, ποια είναι η εμβέλεια τους, οι γραμμές θραύσης τους, οι αντιφάσεις τους. Η συγκεκριμένη πλευρά της σημερινής ομοιόστασης του κεφαλαίου είναι η διάχυση του μέσω του κοινωνικού πεδίου.

Η "κοινωνία του ελέγχου" είναι έτσι μία οπτική ψευδαίσθηση. Όταν οι πειθαρχικοί μηχανισμοί επεκτείνονται σε όλες τις πλευρές της ζωής, όταν φαίνεται πως δεν υπάρχει εξωτερικό (Χάρντ και Νέγκρι 2000) από τις πειθαρχικές διαδικασίες του κεφαλαίου, γιατί η πειθαρχία διαφεύγει του εγκλεισμού των διακριτών θεσμών και περιλαμβάνει όλα τα πεδία της κοινωνικής δράσης, *τότε η αναγνώριση τους απαιτεί ένα σημείο οπτικής που δημιουργεί το εξωτερικό*. Αυτό το σημείο των ριζοσπαστικών νέων τρόπων οργάνωσης της ανθρώπινης συμπαραγωγής, το σημείο των άλλων αξιακών πρακτικών βασίζεται στην κοινή πρόσβαση στον κοινωνικό πλούτο, το σημείο του ξεκινήματος της ιστορίας.

ΧΩΡΙΚΗ ΔΥΝΑΤΟΤΗΤΑ ΑΝΤΙΚΑΤΑΣΤΑΣΗΣ ΚΑΙ "ΤΑΞΙΚΗ ΣΥΝΘΕΣΗ"

Η βασική θέση που προτάθηκε στο προηγούμενο τμήμα είναι πως το εμπόριο, στην εποχή της παγκοσμιοποίησης, αποκτά έναν πειθαρχικό χαρακτήρα, με την έννοια πως είναι συστατικό των καπιταλιστικών κοινωνικών σχέσεων της παραγωγής και αρθρώνει τόσο τη μισθωτή όσο και την άμισθη, παραγωγική και αναπαραγωγική εργασία. *Πώς* είναι το σύγχρονο εμπόριο ικανό να επιβάλλει πειθαρχία;

Υπάρχουν πιστεύω, τρεις αλληλοσυσχετιζόμενοι τρόποι για το εμπόριο να επιβάλλει πειθαρχία: μέσω του *ex post* (εκ των υστέρων) αντίκτυπου· μέσω τις *ex ante* (εκ των προτέρων) απειλής και μέσα από τη διαδικασία της διαρκούς ανασύνθεσης της υλικής βάσης της υποκειμενικότητας, που απορρέει από την αλληλόδραση ανάμεσα στις δύο.

Ο εκ των υστέρων αντίκτυπος του εμπορίου είναι προφανής. Ο διεθνής ανταγωνισμός καταστρέφει τις υπάρχουσες επιχειρήσεις, μειώνει την οικονομική βιωσιμότητα των υπαρχόντων τρόπων να κερδίσεις τα προς το ζην, πιέζει τους ανθρώπους να προσαρμοστούν και να γνωρίσουν νέους τρόπους έτσι που, με τη σειρά τους, μπορούν να επιβιώσουν και να ανθίσουν μέσω της απειλής των τρόπων για την εξασφάλιση του ζην άλλων ανθρώπων σε απομακρυσμένα εδάφη. Ο εκ των υστέρων αντίκτυπος είναι η σκληρή πραγματικότητα αυτού του διαρκούς καταναγκασμού, που αναγνωρίζει ο Hayek στην ανταγωνιστική διαδικασία (κεφάλαιο 14). Ο εκ των υστέρων αντίκτυπος του εμπορίου δεν είναι τίποτα καινούριο, και πηγαίνει πίσω στις απαρχές του καπιταλιστικού εμπορίου. Το να μιλάμε για τα οφέλη του ελεύθερου εμπορίου από αυτή την πλευρά είναι παράλογο – αν και αυτός ακριβώς είναι ο τρόπος της συζήτησης που δομείται για το ελεύθερο εμπόριο. Αυτό γιατί αν και η μάθηση νέων τρόπων είναι μέρος της διαδικασίας της ανθρώπινης ανάπτυξης, όταν οι νέοι τρόποι μεταστρέφονται σε μέσα ανταγωνισμού ανάμεσα στους ανθρώπους, το μόνο *συνεπές* "όφελος" που έφερε το εμπόριο κι εφαρμόζεται σε όλους τους εμπορικούς συμμετέχοντες, τόσο τους νικητές όσο και τους χαμένους, είναι η κλιμάκωση του ανταγωνιστικού πολέμου.

Ο εκ των προτέρων αντίκτυπος του εμπορίου, η προσδοκώμενη απειλή στους υπάρχοντες πόρους προς το ζην δεν είναι επίσης κάτι καινούριο. Αυτό που είναι καινούριο εδώ είναι η εσωτερίκευση μίας τέτοιας απειλής ως μέρους της κανονικής ζωής. Οι πρακτικές και οι λόγοι της παγκοσμιοποίησης έχουν συνεισφέρει τεράστια σε αυτή την κανονικοποίηση της εκ των προτέρων απειλής, την αποδοχή της ως κανονικής συνθήκης της ζωής, πως υπάρχει κάποιος εκεί έξω που θα μας τη φέρει. Η εκ των προτέρων απειλή δεν χρειάζεται να αντιστοιχεί σε μία πραγματική υπάρχουσα απειλή· αν και δεν είναι λιγότερο πραγματική. Η εκ των προτέρων απειλή είναι ο λόγος της νεοφιλελεύθερης παγκοσμιοποίησης, που τροφοδοτείται από τις πολιτικές της απορρύθμισης και της φιλελευθεροποίησης του εμπορίου.[14]

Σε μεγάλο βαθμό, όσο μεγαλύτερος είναι ο βαθμός της παραγωγικής και της εμπορικής κινητικότητας του κεφαλαίου, τόσο περισσότερο αισθητοί γίνονται οι δύο τύποι της απειλής, από το ότι αυτοί σχηματίζουν τις συνθήκες της εργασίας και της ζωής και διεγείρουν φόβους πως οι πόροι του ζην είναι κάτω από διαρκή απειλή. Ο φόβος και η ανασφάλεια γίνονται τα συστατικά

στοιχεία της καθημερινής εργασίας και των πρακτικών αναζήτησης εργασίας. Αυτές τροφοδοτούνται από το πειθαρχικό εμπόριο και από το συνεχές μάντρα πως “η αλλαγή για χάρη της αλλαγής” είναι αναγκαστική. Το μέλλον φαίνεται καθαρό: δεν θα υπάρχουν σταθερές οικογένειες, ούτε ανταποκρινόμενες κοινότητες, σίγουρα ούτε δίκτυο κρατικής ασφάλειας. Θα υπάρχουν μόνο άτομα και ο καταναγκασμός του επιβαλλόμενου χρέους για να βάζει τις διαρκώς μεταβαλλόμενες δεξιότητες τους, στην πρίζα του αφηρημένου μηχανισμού των ανταγωνιστικών αγορών. Εδώ ο *φόβος* και η ανασφάλεια γίνονται μία συστατική στιγμή της παραγωγής των “ελαστικών” υποκειμένων, που βρίσκονται σε εγρήγορση για τις “ευκαιρίες της αγοράς”.[15]

Τελικά, η λειτουργία των εκ των υστέρων και εκ των προτέρων αντίκτυπων του εμπορίου δημιουργεί αδιάκοπα νέες κοινωνικο-οικονομικές συνθήκες, εκτοπίζοντας έτσι, ή τουλάχιστον στοχεύοντας να εκτοπίσει, την εγγενή κοινωνική σύγκρουση της καπιταλιστικής παραγωγής και αναπαραγωγής.

Οι “ιπτάμενες χήνες”

Ένας τρόπος για να συλληφθεί το *πως* στο σημερινό παγκόσμιο εργοστάσιο η κοινωνική σύγκρουση εκτοπίζεται μέσω του πειθαρχικού εμπορίου είναι διαβάζοντας πολιτικά ένα μοντέλο που πρόσφατα χρησιμοποιήθηκε για να περιγράψει την διαρκή διαδικασία του υπερεθνικού επαναπροσδιορισμού των εμπορευματικών αλυσίδων: “το παράδειγμα της ανάπτυξης των ιπτάμενων χηνών”. Το παράδειγμα αυτό, που διατυπώθηκε αρχικά στα 1930 από τον Ιάπωνα οικονομολόγο K. Akamatsu για να περιγράψει την αλλαγή στην βιομηχανική δομή στο χρόνο, έχει ξαναχρησιμοποιηθεί πρόσφατα για να περιγράψει τα πρότυπα της περιφερειακής ενσωμάτωσης στην Νότια Ασία (UNCTAD 1 996: 75-105). Ορίζει το εμπόριο ως το πιο σημαντικό όχημα για την μεταφορά των αγαθών και της τεχνολογίας εγκάρσια στις χώρες/τόπους ακολουθώντας μία δυναμική διαδικασία “της μετατόπισης του συγκριτικού πλεονεκτήματος”, και επομένως ως το εργαλείο για την προώθηση μία διαρκούς κοινωνικής και γεωγραφικής αναδιοργάνωσης της παραγωγής και του καταμερισμού της εργασίας μέσα και εγκάρσια στις χώρες/τόπους. Αν και αυτό το μοντέλο δεν αντανακλά το ραγδαίο πλησίασμα ορισμένων χωρών που ακολουθούν όπως η Κίνα (Peng 2000), η επεξηγηματική του δύναμη έχει ακόμα μεγάλο ενδιαφέρον, ως ένα παράδειγμα μίας αφήγησης, που ενσωματώνει μία εναλλακτική κρυφή αφήγηση της κοινωνικής σύγκρουσης.

Το μοντέλο διαιρεί τις χώρες μέσα σε μία περιφέρεια σε δύο ομάδες, τους ακόλουθους και τους ηγέτες (βλέπε σχήμα 5, σελ 137) Οι εισαγωγές από την ηγέτιδα χώρα (αντίστοιχα, η Α, Β, Γ κλπ) στις ακόλουθες χώρες επιτρέπουν τα νέα αγαθά και την τεχνολογία στις δεύτερες. Αυτό επιτρέπει την παραγωγή των εισαγόμενων αγαθών στις ακόλουθες χώρες, που τελικά, θα είναι ικανές να τα εξαγάγουν σε άλλες χώρες. Όταν τελικά μία χώρα χάνει την ανταγωνιστικότητα σε ένα ιδιαίτερο προϊόν, η τοπική της παραγωγή σταδιακά καταργείται, οι εργαζόμενοι περισσεύουν, και η παραγωγή αντικαθίσταται από τις εισαγωγές από τη χώρα που έχει πετύχει την οικοδόμηση μίας ανταγωνιστικής βιομηχανίας στον τομέα αυτό. Μία από τις ενδιαφέρουσες ιδέες αυτού του μοντέλου είναι πως το πρότυπο της ιπτάμενης χήνας του ΑΞΕ “διέπεται από τις μετατοπίσεις στην ανταγωνιστικότητα”, που οι ίδιες οι ΥΕΕ βοηθούν να παραχθεί. Οι ΑΞΕ στην πραγματικότητα (όπως και το εμπόριο) σχηματίζει και επίσης σχηματίζεται από την εξέλιξη του συγκριτικού

πλεονεκτήματος ανάμεσα στις ακόλουθες χώρες και την ηγέτιδα χώρα. Οι τοπικές επενδύσεις αποσύρονται από εκείνους τους τομείς που χάνουν σε ανταγωνιστικότητα (για παράδειγμα τομείς έντασης εργασίας όπως οι υφαντουργίες και οι υποδηματοποιίες) και η παραγωγή μεταφέρεται εκεί που η εργασία είναι φθηνότερη προκειμένου να εφοδιάσει τις εξωτερικές και τις ντόπιες αγορές. Ωστόσο, η συνολική επένδυση δεν μειώνεται στην αναπτυγμένη οικονομία γιατί η βιομηχανία της αναδιαρθρώνεται και αναβαθμίζεται αδιάκοπα, και οι πόροι ανακατανέμονται στα υψηλότερης ειδίκευσης, υψηλότερης τεχνολογίας προϊόντα, όπου τώρα απολαμβάνει το συγκριτικό πλεονέκτημα. Σε αυτό το μοντέλο, επομένως, δεν υπάρχει αντιστάθμιση (trade off) ανάμεσα στη συνολική τοπική επένδυση και τις ΑΞΕ· η παγκόσμια επένδυση αυξάνεται διαρκώς, προωθώντας τις εμπορικές ροές (UNCTAD 1996: 76-7).

Μπορούμε να επαναδιατυπώσουμε αυτό το πρότυπο του εμπορίου της ιπτάμενης χήνας και των ΑΞΕ με τέτοιο τρόπο ώστε να φέρουμε στην πρώτη γραμμή την ενσωματωμένη σύγκρουση των καπιταλιστικών κοινωνικών σχέσεων της παραγωγής και την κρυμμένη ολοζώντανη αφήγηση των αξιακών αγώνων, ξαναδιαβάζοντας την αφήγηση του μοντέλου της ιπτάμενης χήνας με ένα τρόπο που λαμβάνει υπόψη τους πραγματικούς ανθρώπους και τις γενικές συνθήκες στις οποίες εργάζονται και παλεύουν. Αλλά πριν το κάνουμε αυτό, πρέπει να αναπτύξουμε σύντομα μία αναλυτική έννοια κλειδί, που δίνει ιστορική και κοινωνιολογική υφή στην κοινωνική σύγκρουση, αυτής της “ταξικής σύνθεσης” (Bologna 1991), που για χάρη της σύνδεσης ανάμεσα στην παραγωγική και την αναπαραγωγική εργασία, θα αναφέρω ως “κοινοτική σύνθεση”.

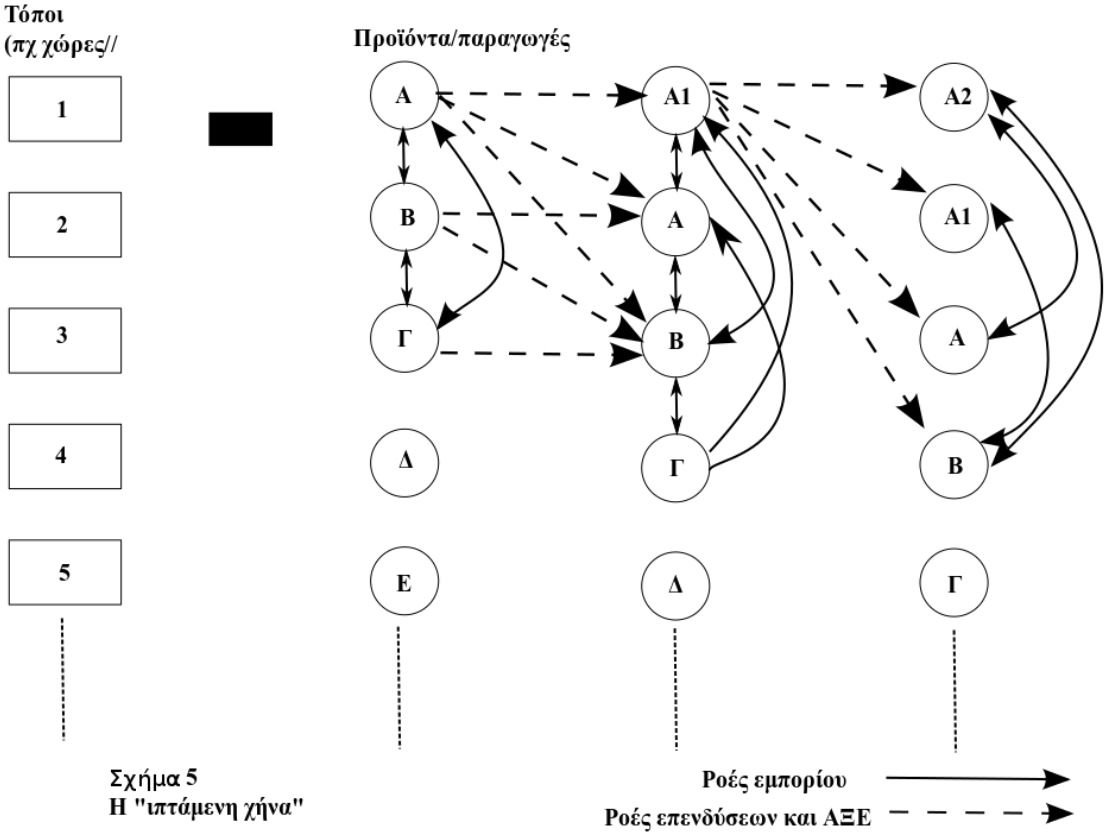

Σχήμα 5
Η "ιπτάμενη χήνα"

Το βασικό αξίωμα που βρίσκεται πίσω από την έννοια αυτή, είναι πως οι μορφές, οι σκοποί, οι δυναμικές της κοινωνικής σύγκρουσης συνδέονται με τους τρόπους που οι άνθρωποι σχετίζονται μεταξύ τους, στους τόπους παραγωγής και ζωής μέσα σε ένα ορισμένο ιστορικό πλαίσιο. Για παράδειγμα, χίλιοι εργαζόμενοι που διατάχθηκαν κατά μήκος μίας γραμμής παραγωγής και περιορίστηκαν στους τοίχους ενός απλού μεγάλου εργοστασίου σχετίζονται μεταξύ τους, έχουν συγκεκριμένες προσδοκίες και αναπτύσσουν μορφές οργάνωσης που είναι διαφορετικές από, ας πούμε, δέκα εργάτες πίσω από τις οθόνες των υπολογιστών σε εκατό εργοστάσια, που διαχέονται σε μία μεγάλη γεωγραφική περιοχή. Επίσης, και σίγουρα όχι λιγότερο σημαντικά, οι τρόποι με τους οποίους αυτοί οι εργαζόμενοι είναι μέρος των κοινοτήτων, οι ρυθμοί, οι τρόποι και οι συγκρούσεις στην αναπαραγωγική εργασία, οι σχέσεις εξουσίας μέσα στις κοινότητες, και πάει λέγοντας, θα έχουν διαφορετικές μορφές που εξαρτώνται από το αν συζητάμε για ένα χωριό που ζει από τη γη, μία παραγκούπολη δίπλα στα κάτεργα ή μία αστεακή περιοχή της βιομηχανίας υπηρεσιών. Ένας από τους βασικούς στόχους που οι στρατηγικές του κεφαλαίου θέτουν για την αντιμετώπιση των αγώνων των κοινοτήτων, είτε αυτοί είναι στην παραγωγική εργασία (στο εργοστάσιο, στο γραφείο, κλπ) είτε στην αναπαραγωγική εργασία (στην περιοχή, για τα δικαιώματα κλπ) είναι επομένως η διάρρηξη της σύνθεσης που συγκρότησε την υλική βάση πάνω στην οποία θεμελιώθηκαν οι αγώνες των κοινοτήτων και οι οργανώσεις τους. Αυτές οι στρατηγικές, επίσης γνωστές κοινά από τον όρο “αναδιάρθρωση”, οδηγούν σε έναν ιστορικό μετασχηματισμό της σύνθεσης των κοινοτήτων, δηλαδή, μία αναδιάρθρωση αυτού που ο Ιταλός ιστορικός Sergio Bologna έχει ονομάσει “το σύνολο των κοινωνικών-επαγγελματικών περιεχομένων και της συναφούς με αυτά εργασιακής κουλτούρας” (Bologna 1991: 22).

Αυτή η αναδιάρθρωση δεν εξαλείφει τη σύγκρουση. Μόνο δημιουργεί τις συνθήκες για *νέες μορφές* επανεμφάνισης της. Σε κάθε κοινοτική σύνθεση αντιστοιχεί μία πολιτική σύνθεση, δηλαδή, “το σύνολο των αυτόνομων και ταξικά συνειδητών τρόπων συμπεριφοράς και της σχετικής με αυτούς απείθαρχης κουλτούρας της εργατικής τάξης” (ο.π) Η υλική εξουσία και οι μορφές της οργάνωσης που εκφράζονται από τις κοινότητες είναι ιστορικά ειδικά καθορισμένη από τη συγκεκριμένη υλική και πολιτική σύνθεση.

Έτσι, για να γυρίσουμε στην ιπτάμενη χήνα, όταν οι εργάτες και οι κοινότητες στις ηγέτιδες χώρες/ τόπους πετυχαίνουν στο να επιβάλλουν όρια στην ικανότητα των εργοδοτών τους να προσφέρουν χαμηλούς μισθούς και φρικτές συνθήκες εργασίας (μέσω της συχνά παρατεταμένης διαδικασίας της συνδικαλιστικής οργάνωσης), ή απειλούν την κερδοφορία που μπορεί να αντληθεί από ένα γενικά χαμηλό κόστος της αναπαραγωγής της εργασίας, οι ΑΞΕ μετατοπίζουν την παραγωγή ή ένα μέρος αυτής στις ακόλουθες χώρες. Αυτό έχει μία διπλή λογική. Στις ηγέτιδες χώρες η κοινοτική σύνθεση αλλάζει, επομένως απειλεί τις μορφές οργάνωσης και τα δικαιώματα που οι μισθωτοί και άμισθοι παραγωγοί ήταν ικανοί να οικοδομήσουν στη βάση αυτής της σύνθεσης. Ενώ φθηνότερες εισαγωγές από τις ακόλουθες χώρες/τόπους – μαζί με την αναδιάρθρωση της ταξικής σύνθεσης – επιτρέπουν την αξία της εργατικής δύναμης στις ηγέτιδες χώρες/τόπους να κρατηθεί υπό έλεγχο, η ανάπτυξη των νέων κλάδων της παραγωγής κάνει πιθανή μία νέα διαμόρφωση των εργασιακών διαδικασιών, που ξεκινάει εκ νέου τη διαδικασία της

συσσώρευσης με μία σχετικά χαμηλότερη αναταραχή.

Στις ακόλουθες χώρες/τόπους, όπου η εισαγόμενη σύνθεση αναμιγνύεται με την τοπική κουλτούρα και το κοινωνικό-οικονομικό της περιεχόμενο, η κοινοτική σύνθεση είναι σχετικά νέα· η σύζευξη ανάμεσα στην παραγωγική και την αναπαραγωγική εργασία και τον αντίστοιχο αγώνα ακόμα χρειάζεται να περάσει από την μακρόχρονη εργασία της οργάνωσης. Μία προϋπόθεση για αυτό τον σχηματισμό της παραγωγής στις ακόλουθες χώρες/τόπους είναι βέβαια ένα προηγούμενο κύμα περιφράξεων, είτε αυτό αφορά την επιβαλλόμενη φτώχεια στην ύπαιθρο, τη μείωση των διάφορων μορφών δικαιωμάτων όπως τα επιδόματα διατροφής, είτε οποιαδήποτε πολιτική που καθιστά τη φτωχά αμειβόμενη εργασία μία επιθυμητή εναλλακτική, ειδικά στο πλαίσιο του διάχυτου εφεδρικού στρατού εργασίας.

Η διαδικασία αυτή βέβαια δεν έχει ένα εγγενές τέλος. Και οι ηγέτιδες και οι ακόλουθες χώρες/τόποι θα χτυπηθούν σύντομα από νέα κύματα κοινωνικής αναταραχής και αγώνες, που η φρεσκάδα τους δεν σχετίζεται μόνο με την επανάληψη τους στο χρόνο, αλλά επίσης και με τη μορφή της οργάνωσης και τη φύση των προσδοκιών της νέας διαμόρφωσης της κοινοτικής σύνθεσης. Επίσης το μοντέλο αυτό δεν αναγνωρίζει μόνο σιωπηρά την κάθετη ιεραρχία ανάμεσα στις περιοχές μέσα σε ένα διεθνή καταμερισμό της εργασίας, αλλά μετατρέπει την ιεραρχία σε μία κινητήριο δύναμη για την καπιταλιστική συσσώρευση. Τελικά μέσα σε αυτό το μοντέλο, κανείς δεν μπορεί να φανταστεί ένα τέλος σε αυτή τη δομική ιεραρχία, παρά μόνο τη συνεχή δομική της μετατόπιση. Η κοινωνικο-οικονομική γεωγραφία του καπιταλιστικού κόσμου είναι και πάντα θα αποτελείται από τους “αναπτυγμένους” και τους “υπανάπτυκτους” [16] και η δυναμική αρχή αυτής της ανάπτυξης και της υπανάπτυξης είναι η προσπάθεια του κεφαλαίου να ξεφύγει από την ταξική πάλη.

Σε κάθε ομάδα χωρών το αργό έργο της οργάνωσης της προηγούμενα θρυμματισμένης εργατικής δύναμης, και το αργό έργο της κυκλοφορίας του αγώνα μεταξύ των κοινοτήτων μέσα στην κοινωνία, θα φτάσουν σε ένα σημείο που θα απειλούν την βιωσιμότητα της συσσώρευσης του κεφαλαίου. Η μετακίνηση της παραγωγής σε μία νέα βαθμίδα των ακόλουθων χωρών/ τόπων που προσφέρουν μία μεγάλη δεξαμενή εργασιακής δύναμης και διάχυτης φτώχειας, θα εκτοπίσει τότε τους αγώνες σε εκείνες τις ακόλουθες χώρες/τόπους. Η μεταφορά της σχετικά εξειδικευμένης εργατικής παραγωγής στις χαμηλότερες βαθμίδες στην ιεραρχία και/ή, η ρύθμιση/προώθηση των εισροών μεταναστών που απολαμβάνουν τα λιγότερα δικαιωμάτων των μη πολιτών, καθώς και η αναβάθμιση της παραγωγής σε νέες γραμμές και διαδικασίες, θα εκτοπίσει τους αγώνες στις ηγέτιδες χώρες/τόπους, μέσω της αλλαγής της σύνθεσης των κοινοτήτων τους.

Αυτό το μοντέλο αναδιατυπώνει σε διεθνές επίπεδο τις ιδιότητες της ρύθμισης της ταξικής σύγκρουσης, που οι οικονομικοί κύκλοι ανέκαθεν ρύθμιζαν στο εθνικό επίπεδο (Bell and Cleaver 2002). Από την προοπτική του κεφαλαίου, η ιδανική διεύθυνση θα ήταν αυτή μίας περιοχής εμπορίου που οργανώνεται ιεραρχικά, όπου οι διακυμάνσεις, η σύνθεση και η αποσύνθεση συγχρονίστηκαν με τέτοιο τρόπο ώστε να επιτρέπουν μία συνεχή συνολική ροή επένδυσης κι επομένως συσσώρευσης, καθιστώντας έτσι τις τοπικές οικονομικές υφέσεις οργανικές σε μία σταθερή συνολική ανάπτυξη και συσσώρευση.

Η εμπειρία της Νότιας Ασίας φαίνεται να επιβεβαιώνει αυτό το πρότυπο σε περιφερειακό επίπεδο. Η ανάδυση της πρώτης βαθμίδας των ΝΕΧ (νέων εκβιομηχανισμένων χωρών) (Χονγκ-Κονγκ, Δημοκρατία της Κορέας, Σιγκαπούρη, και Ταϊβάν) ακολουθήθηκε γρήγορα από μία δεύτερη βαθμίδα (Ινδονησία, Μαλαισία, και Ταϊλάνδη) κάτω από τον αντίκτυπο ενός ισχυρού κύματος αύξησης των μισθών και απόκτησης συνδικαλιστικών δικαιωμάτων στην πρώτη βαθμίδα (ειδικά στη Νότια Κορέα). Οι ΑΞΕ από την πρώτη βαθμίδα μετακινήθηκαν τότε σε χώρες/τόπους της δεύτερης βαθμίδας, όπου οι μισθοί ήταν χαμηλότεροι, προκειμένου να προωθήσουν την παραγωγή έντασης εργασίας – ειδικά στην Ινδονησία. Τελικά τα τελευταία δέκα χρόνια έχουν δει την άνοδο της Κίνας ως σημαντικού παίχτη στην περιοχή, με μία τεράστια δεξαμενή φτηνής εργατικής δύναμης να παράγει βασικά αγαθά έντασης εργασίας και με εξειδικευμένους εργάτες που κερδίζουν σχετικά χαμηλότερους από τα διεθνή στάνταρτ μισθούς, αλλά που μπορούν ακόμη να απολαμβάνουν σχετικά ένα υψηλό στάνταρτ ζωής. Αυτό, μαζί με μία ισχυρή στρατιωτική/αστυνομική παρέμβαση στον κρατικό σχεδιασμό που προωθεί την ανάπτυξη της υποδομής και των αντίστοιχων περιφράξεων στην ύπαιθρο, και τη διεύθυνση της κοινωνικής σύγκρουσης, έχει μετατοπίσει ξανά “τα συγκριτικά πλεονεκτήματα” και επέβαλε ένα νέο ανταγωνιστικό “δείκτη αναφοράς” για την περιοχή και πέρα από αυτή – μέχρι φυσικά όπως συνήθως η κρίση να χτυπήσει επίσης και την Κίνα: νέες αναφορές δείχνουν τώρα πως σε κάποιους τομείς, η Ινδία μπορεί να συγκροτήσει μία νέα καλή πρόκληση.[17]

Συμπερασματικά, “η μετατόπιση του συγκριτικού πλεονεκτήματος” είναι ο όρος των οικονομολόγων για την αναγνώριση της κεντρικότητας αυτού που ο Μαρξ αποκαλούσε ταξική πάλη, τη δυναμική της φύση, και τις στρατηγικές που στοχεύουν στην διαρκή της μετατόπιση μέσα σε έναν συνεχώς μεταβαλλόμενο διεθνή καταμερισμό της εργασίας. Όπως και στην περίπτωση του ρόλου που παίζεται από τον οικονομικό κύκλο στην εθνική οικονομία στην προσπάθεια του να ρυθμίσει την κοινωνική σύγκρουση, το μοντέλο της ιπτάμενης χήνας συλλαμβάνει τη διαχείριση της κοινωνικής σύγκρουσης μέσω της διαδικασίας της οικονομικής ανάπτυξης, μέσω της διαρκούς μετατόπισης των τεχνικών και κοινωνικών συνθέσεων από τις ηγέτιδες στις ακολούθους χώρες, με ένα τέτοιο τρόπο ώστε να μειώνει τον εργατικό και κοινοτικό οργανωτικό αντίκτυπο. Πρέπει να παρατηρηθεί πως η πειθαρχική λογική που βασίζεται στην αφήγηση της μετατόπισης του συγκριτικού πλεονεκτήματος μπορεί να λειτουργήσει μόνο στο βαθμό που τα διαφορετικά σημεία της σύγκρουσης στις ηγέτιδες και στις ακόλουθες χώρες/τόπους είναι χρονικά εκτοπισμένα. Εάν η “χωροχρονική συμπίεση” του David Harvey (1989:284-5) επρόκειτο να λειτουργήσει για την οργανωμένη εργασία και τα άλλα κινήματα μέσα στην κοινωνία, δεν θα ήταν δύσκολο να δείξουμε πρακτικά τον αχίλλειο τένοντα της στρατηγικής του κεφαλαίου.

Η αναγνώριση της παγκοσμιοποίησης ως παγκοσμιοποίησης των καπιταλιστικών κοινωνικών σχέσεων της παραγωγής, και του εμπορίου ως μίας πειθαρχικής συσκευής για τις κοινωνικές σχέσεις της παραγωγής έχει δύο σημαντικές συνέπειες. Πρώτα από όλα, μπορούμε να διαβάσουμε τις στρατηγικές φιλελευθεροποίησης του εμπορίου ως στρατηγικές που προσπαθούν να επιβάλλουν την καπιταλιστική εργασία μέσω της εκτόπισης της σύγκρουσης. Όντως, εξετάζοντας τις συνέπειες των παγκόσμιων προτύπων του εμπορίου είναι πολύ δύσκολο να προβλέψουμε μία

εποχή του “τέλους της εργασίας” όπως προτείνετε από κάποιους (Rifkin 1995). Αντίθετα, η καπιταλιστική εργασία – το πράττειν που δένεται στη διαδικασία αξιοποίησης του κεφαλαίου και το μέτρο της, είναι μία μορφή του κοινωνικού ελέγχου και επεκτείνεται ολοένα και περισσότερο στο κοινωνικό πεδίο. Έτσι, δεύτερον, όταν αναζητούμε εναλλακτικές δεν μπορούμε απλά να κατηγορούμε τις καταστροφικές επιδράσεις τις φιλελευθεροποίησης του εμπορίου από την πλευρά της κατανομής του πλούτου και της κοινωνικής αδικίας, που φέρνει η ελευθερία της αγοράς σε συγκεκριμένους τομείς και περιοχές. Τα “συν και τα πλην” των καπιταλιστικών σχέσεων συμπλέκονται εγγενώς και είναι και τα δύο στιγμές των πειθαρχικών μηχανισμών. Το μάθημα κλειδί για τον προσδιορισμό των εναλλακτικών πρέπει επομένως να είναι ο επαναπροσδιορισμός των νορμών της συμπαραγωγής των πόρων της ζωής, νόρμες οι οποίες πρέπει να επαναπροσδιοριστούν πέρα από τις ανταγωνιστικές σχέσεις ανάμεσα στους ανθρώπους και τις κοινότητες σε ολόκληρο τον κόσμο.

Μέρος ΙΙΙ

Πλαίσιο, αγώνας και κείμενο: Οι λόγοι και οι συγκρουόμενες πρακτικές τους.

10

Ο Μαρξ και οι περιφράξεις που αντιμετωπίζουμε

ΤΟ ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΕΡΙΦΡΑΖΕΙ

Οι καπιταλιστικές πειθαρχικές διαδικασίες δεν αναδύονται αυθόρμητα. Γίνονται δυνατές μέσω των ενεργών στρατηγικών της περίφραξης των κοινών, που αυξάνουν την εξάρτηση των ανθρώπων από τις καπιταλιστικές αγορές για την αναπαραγωγή των πόρων της ζωής τους. Όντως, το κεφάλαιο περιφράζει. Τα ποικίλα κινήματα που συγκροτούν το κίνημα της σύγχρονης παγκόσμιας δικαιοσύνης και το κίνημα αλληλεγγύης ολοένα και περισσότερο αναγνωρίζουν και αγωνίζονται ενάντια σε αυτή την κοινοτοπία: αντιτιθέμενα στις προσπάθειες να μετεγκατασταθούν οι κοινότητες για να κάνουν χώρο στα φράγματα· αντιστεκόμενα στην ιδιωτικοποίηση των δημόσιων υπηρεσιών και των βασικών πόρων όπως το νερό· δημιουργώντας νέα κοινά μέσω των καταλήψεων της γης και την οικοδόμηση κοινοτήτων· αγωνιζόμενα ενάντια στις θέσεις για ενοικίαση των δικαιωμάτων διανοητικής ιδιοκτησίας, που απειλούν τις ζωές πολλών ασθενών του Έιτζ· απλά κατεβάζοντας και μοιράζοντας μουσική και λογισμικό πέρα από τα όρια των μετρητών που επιβάλλονται από την αγορά· αντιστεκόμενα στις περικοπές των δικαιωμάτων που κερδήθηκαν από τις προηγούμενες γενεές των αγωνιζόμενων υποκειμένων.

Παρά τα υποστηρικτικά στοιχεία πραγματικών κοινωνικών αγώνων ενάντια στις πολλές μορφές των καπιταλιστικών περιφράξεων, το γεγονός ότι το κεφάλαιο περιφράζει δεν είναι κάτι που έχει θεωρητικοποιηθεί επαρκώς από την κριτική κοινωνική και οικονομική θεωρία.

Η αποκαλούμενη “τραγωδία των κοινών”

Στην πλευρά του κυρίαρχου ρεύματος έρευνας, το ευρύτερο ζήτημα των περιφράξεων φαίνεται να είναι αυτό της αιτιολόγησης και των τρόπων εφαρμογής. Στην πρώτη περίπτωση, έχουμε αυτό που έχει αναφερθεί ως “τραγωδία των κοινών”. Ο πυρήνας αυτού του ισχυρισμού, που προτάθηκε πρώτη φορά από τον Garret Hardin (1968), είναι πως τα κοινά είναι ιδιοκτησιακές ρυθμίσεις που παρέχουν κίνητρο για, και οδηγούν αναπόφευκτα στην, υποβάθμιση του περιβάλλοντος και τη γενική εξάντληση των πόρων. Αυτό γίνεται γιατί τα κοινά κατανοούνται ως πόροι στους οποίους υπάρχει “ελεύθερη και “ανεξέλεγκτη” πρόσβαση. Σε αυτό το πλαίσιο, κανείς δεν έχει υποχρέωση να φροντίσει για τα κοινά. Στις κοινωνίες όπου επικρατούν τα κοινά, ισχυρίζεται ο Hardin, οι άνθρωποι ζουν με την αρχή: “στον καθένα ανάλογα με τις ανάγκες του” που διατυπώθηκε από τον Μαρξ στην *Κριτική του προγράμματος της Γκότα*. *Υποθέτοντας* πως τα κοινά είναι ένας ελεύθερος για όλους χώρος, από τον οποίο οι ανταγωνιζόμενοι και εξατομικευμένοι “οικονομικοί άνθρωποι” παίρνουν ό,τι μπορούν, ο Hardin μηχανεύτηκε μία δικαιολογία για την ιδιωτικοποίηση του χώρου των κοινών, που ριζώνει σε μια υποτιθέμενη φυσική αναγκαιότητα.[1] Ο Hardin ξεχνάει πως δεν υπάρχουν κοινά χωρίς κοινότητες, μέσα στις οποίες οι τρόποι της πρόσβασης στους πόρους των κοινών διαπραγματεύονται. Παρεμπιπτόντως, αυτό συνεπάγεται πως δεν υπάρχει περίφραξη των

κοινών χωρίς *την ίδια στιγμή* την καταστροφή και τον θρυμματισμό των κοινοτήτων.[2]

Στην δεύτερη περίπτωση, είναι αρκετό να αναφέρουμε την εκτεταμένη βιβλιογραφία πάνω στους τρόπους ιδιωτικοποίησης και τις μεθόδους εφαρμογής, και τα υποτιθέμενα οφέλη που θα προκαλέσουν, για να μην αναφέρουμε τα διαφορετικά πεδία στα οποία οι περιφράξεις των κοινών θα αναδυόταν και θα επιβαλλόταν, ακολουθώντας τις πολιτικές φιλελευθεροποίησης του εμπορίου σε νέες περιοχές όπως οι δημόσιες υπηρεσίες. Σε αυτή την τεράστια βιβλιογραφία, οι περιφράξεις είναι το *basso continuo* του νεοφιλελεύθερου λόγου μέσα στον οποίο είμαστε ολόκληροι βουτηγμένοι.

Οι περιφράξεις και η Μαρξιστική παράλυση.

Στην κριτική πλευρά, υπάρχει φυσικά πλούσια βιβλιογραφία που αντιτίθεται στη μία ή την άλλη ιδιωτικοποίηση, στη μία ή στην άλλη στρατηγική της φιλελευθεροποίησης του εμπορίου, εντοπίζοντας τις επιδράσεις των πολιτικών φιλελευθεροποίησης του εμπορίου που υποστηρίζονται από τον ΠΟΕ, ή το τεράστιο κοινωνικό κόστος της οικοδόμησης ενός νέου φράγματος και την μετεγκατάσταση εκατομμυρίων, ή την αδικία που συνεπάγεται η ιδιωτικοποίηση του νερού.[3] Αν και, υπάρχουν πολύ λίγες συστηματικές εργασίες που προσπαθούν να τα ενώσουν όλα μαζί, με τη μορφή θεωρητικών κατασκευών, ώστε να μας βοηθήσουν να ξεκαθαρίσουμε τη φύση της δύναμης περίφραξης που αντιμετωπίζουμε.[4]

Εκτός από μερικές εξαιρέσεις,[5] μέσα στη μαρξιστική βιβλιογραφία βρίσκουμε την πιο παράδοξη έλλειψη στην προσπάθεια να θεωρητικοποιηθούν οι περιφράξεις ως ένας εξελισσόμενος πυλώνας των καπιταλιστικών καθεστώτων. Αυτή είναι μία βιβλιογραφία που από αρχής θα έπρεπε να είναι πολύ ευαίσθητη σε θέματα αγώνων και καπιταλιστικής εξουσίας, καθώς και εναλλακτικών στο κεφάλαιο. Υπάρχει μία κύρια πλάνη στον τρόπο με τον οποίο η παραδοσιακή μαρξιστική βιβλιογραφία έχει ασχοληθεί με το θέμα των περιφράξεων.[6] Περιθωριοποιεί τις περιφράξεις από τη θεωρία καθιστώντας τες όχι απλά ένα ζήτημα γενεαλογίας, αλλά μίας γενεαλογίας μέσα σε ένα *γραμμικό* μοντέλο ανάπτυξης. Για να απλοποιήσουμε, η αφήγηση πάει κάπως έτσι: *πριν* τον καπιταλισμό υπήρχαν περιφράξεις ή η "πρωταρχική συσσώρευση". Αυτές οι διαδικασίες της απαλλοτρίωσης είναι προϋποθέσεις του καπιταλισμού, γιατί *δημιουργούν* και αναπτύσσουν αγορές για τα εμπορεύματα όπως την εργατική δύναμη και τη γη. Μόλις γίνεται η δουλειά, μπορούμε να σταματήσουμε να μιλάμε για περιφράξεις (ή την πρωταρχική συσσώρευση) και πρέπει αντίθετα να μιλήσουμε για την "λογική του κεφαλαίου". Η "πρωταρχική συσσώρευση" και η "λογική του κεφαλαίου" διαχωρίζονται έτσι διακριτά, και επομένως γίνονται το βασικό θέμα δύο διακριτών *μαρξιστικών κλάδων*. Οι μαρξιστές ιστορικοί συζητούν θέματα γενεαλογίας και τη "μετάβαση" στον καπιταλισμό όπως αυτή συνδέεται πάρα πολύ με το θέμα της πρωταρχικής συσσώρευσης ή των περιφράξεων. Από την άλλη πλευρά, και την ίδια στιγμή, οι μαρξιστές οικονομολόγοι συζητάνε τα πολύπλοκα θέματα της "λογικής του κεφαλαίου", όπως τα ζητήματα της αξίας, της συσσώρευσης και της κρίσης, λες και οι κοινωνικές πρακτικές μπροστά στη μύτη τους δεν έχουν να κάνουν τίποτα με τις πραγματικές και εξελισσόμενες περιφράξεις (αφού στο πλαίσιο της ανάλυσης τους, αυτές έχουν ήδη συμβεί κάπου στο παρελθόν).

Το πλαίσιο αυτό είναι εξαιρετικά προβληματικό, τόσο θεωρητικά όσο και πολιτικά. Θεωρητικά, γιατί όπως θα ισχυριστώ σε αυτό το κεφάλαιο, οι περιφράξεις είναι ένα διαρκές χαρακτηριστικό της "λογικής του κεφαλαίου", μόλις κατανοήσουμε το κεφάλαιο όχι ως ένα συνολιστικό *σύστημα*[7] αλλά όπως συζητήσαμε στο 2 κεφάλαιο, ως μία *κοινωνική δύναμη* με συνολιστικές ορμές που υπάρχουν μαζί με άλλες δυνάμεις που δρουν ως όριο σε αυτό. Αυτό όχι μόνο στις παρυφές της εμβέλειας του κεφαλαίου, στις στρατηγικές του ιμπεριαλισμού για τη δημιουργία νέων αγορών. Ακόμα και αν εννοιολογήσουμε την περιοχή του κεφαλαίου σαν να μην έχει κάποιο εδαφικό έξω, όπως η *Αυτοκρατορία*,[8] υπάρχει η θεωρητική και πολιτική ανάγκη να αναγνωρίσουμε τον κεντρικό ρόλο των περιφράξεων ως μέρους του κόσμου που ζούμε. Σε αυτόν τον κόσμο, οι περιφράξεις είναι μία αξιακή πρακτική που συγκρούεται με άλλες. Δεν είναι ούτε το κεφάλαιο που φτιάχνει τον κόσμο *μέσω της εμπορευματοποίησης και των περιφράξεων*, ούτε εμείς οι υπόλοιποι – όποιοι κι αν είναι αυτοί οι "εμείς" - που φτιάχνουν τον κόσμο μέσω των αντι-περιφράξεων και των κοινών. Το δίκτυο προκύπτει από τις συγκρούσεις ανάμεσα σε αυτές τις κοινωνικές δυνάμεις και τις αντίστοιχες αξιακές πρακτικές που ο Μαρξ αποκαλεί "ταξική πάλη", ενώ ο Polanyi θεωρητικοποιεί από την άποψη της "διπλής κίνησης της κοινωνίας".

Το πλαίσιο είναι πολιτικά προβληματικό γιατί ο περιορισμός των περιφράξεων σε ένα ζήτημα γενεαλογίας *μέσα* στο γραμμικό μοντέλο της καπιταλιστικής ανάπτυξης παραλύει τις εμπνευσμένες από τον Μαρξ συνεισφορές στο ζήτημα των "εναλλακτικών". Η παράλυση κατανοείται εδώ ως μία κατάσταση αδυναμίας ή ανικανότητας για δράση. Όντως, στο γραμμικό μοντέλο της ιστορικής ανάπτυξης που κληρονομήθηκε και ασκείται από τον κλασικό μαρξισμό, η εναλλακτική στον καπιταλισμό μπορεί να είναι ένας άλλος "ισμός". Έτσι οι εξελισσόμενοι αγώνες για τα κοινά μέσα στον παρόν κίνημα για την παγκόσμια δικαιοσύνη και την αλληλεγγύη δεν εκτιμούνται ως αυτό που είναι: εκκολαπτόμενες εναλλακτικές στο κεφάλαιο. Η σκέψη που εμπνέεται από τον Μαρξ δεν μπορεί να συμμετάσχει στις διανοητικές και πολιτικές προσπάθειες για το σχηματισμό των εναλλακτικών στο εδώ και το τώρα γιατί το πλαίσιο της είναι *για* κάποιον άλλον "ισμό", που προβάλλεται σε ένα μακρινό μέλλον, και γενικά καθορίζεται από ένα μοντέλο εξουσίας που χρειάζεται μία πολιτική ελίτ να πει στους υπόλοιπους από εμάς γιατί η εξουσία δεν μπορεί να ασκηθεί από κάτω προς τα πάνω, ξεκινώντας από τώρα.[9] Έτσι ενώ τα πρόσφατα κινήματα σε ολόκληρο τον κόσμο ασκούν, παράγουν και αγωνίζονται για μία ποικιλία διαφορετικών κοινών – θέτοντας έτσι το στρατηγικό ερώτημα της πολιτικής τους άρθρωσης – οι παραδοσιακοί μαρξιστές θεωρητικοί δεν μπορούν να εννοιολογήσουν αυτά τα κινήματα από την άποψη κατηγοριών που είναι γνωστές σε αυτούς. Έτσι προσπαθούν να *ανάγουν* αυτά τα κινήματα σε εκείνες τις γνωστές κατηγορίες, και όταν το κάνουν, η συνεισφορά τους στην πλούσια συζήτηση για τις εναλλακτικές είναι όντως φτωχή, του τύπου: "μία λύση υπάρχει, η επανάσταση".

Οι περιφράξεις περιθωριοποιούνται επίσης στους μη παραδοσιακούς κριτικούς (μαρξιστικούς και μεταμοντέρνους) λόγους. Όντως, όπως έχουμε αναφέρει στο κεφάλαιο 9, το θέμα Ντελέζ-Νέγκρι που θεωρεί τις σύγχρονες μορφές προσταγής ως μετα-πειθαρχία, χάνει από τα μάτια του τις στρατηγικές των περιφράξεων πάνω στο παγκόσμιο κοινωνικό σώμα, σε μια περίοδο στην οποία οι νεοφιλελεύθερες πολιτικές αντίθετα τις εντείνουν, μέσω του πολέμου και της δομικής

προσαρμογής.

Σε αυτό το κεφάλαιο προτείνω μία εναλλακτική ανάγνωση της ανάλυσης του Μαρξ της "πρωταρχικής συσσώρευσης", που δείχνει τη συνεχή συνάφεια της "περίφραξης" ως συστατικού στοιχείου των καπιταλιστικών σχέσεων και της συσσώρευσης. Από αυτή την προοπτική, οι περιφράξεις είναι χαρακτηριστικά των στρατηγικών του κεφαλαίου σε *οποιοδήποτε* επίπεδο της καπιταλιστικής ανάπτυξης. Στο επόμενο κεφάλαιο προτείνω σύντομα ένα αναλυτικό πλαίσιο ως τρόπο εικονογράφησης της ευρύτερης εμβέλειας των πρόσφατων νέων περιφράξεων και συζητάω το νόημα των περιφράξεων ως πρώτης γραμμής στους αγώνες ανάμεσα στις αξιακές πρακτικές.

Ο ΜΑΡΞ ΚΑΙ Ο ΔΙΑΡΚΗΣ ΧΑΡΑΚΤΗΡΑΣ ΤΩΝ ΠΕΡΙΦΡΑΞΕΩΝ

Η αποκαλούμενη πρωταρχική συσσώρευση.

Σύμφωνα με την παραδοσιακή μαρξιστική ερμηνεία, η έννοια του Μαρξ της αποκαλούμενης πρωταρχικής συσσώρευσης[10] δείχνει την ιστορική διαδικασία που οδήγησε στη γέννηση των προϋποθέσεων του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής. Αυτές οι προϋποθέσεις αναφέρονται κύρια στη δημιουργία ενός τμήματος πληθυσμού χωρίς άλλα μέσα για βιοπορισμό εκτός της εργατικής δύναμης-για, που διαθέτει για πώληση σε μία εκκολαπτόμενη αγορά εργασίας, και για τη συσσώρευση του κεφαλαίου που μπορεί να χρησιμοποιηθεί στις εκκολαπτόμενες βιομηχανίες. Με την έννοια αυτή, το επίθετο "πρωταρχική" αντιστοιχεί σε μία ευδιάκριτη χρονική διάσταση, που διαχωρίζει το παρελθόν που κατανοείται ως φεουδαλισμός από το μέλλον που κατανοείται ως καπιταλισμός. Ωστόσο, μέσω της εστίασης στον προσδιορισμό του κεφαλαίου ως κοινωνικής σχέσης παρά ως απόθεμα όπως στον Σμιθ, [11] ο ορισμός του Μαρξ της πρωταρχικής συσσώρευσης οδηγεί σε μία άλλη πιθανή ερμηνεία. Η πρωταρχική συσσώρευση για να είναι προϋπόθεση της συσσώρευσης πρέπει να είναι προϋπόθεση στην *άσκηση της εξουσίας του κεφαλαίου.* Η τελευταία δεν είναι τίποτα άλλο από την ανθρώπινη παραγωγή, που συνεχίζεται μέσω της σχέσης του διαχωρισμού που χαρακτηρίζει την παραγωγή του κεφαλαίου. Με το λόγο του στην "πρωταρχική συσσώρευση" ο Μαρξ είναι ικανός έτσι να επισημάνει την προϋπόθεση της καπιταλιστικής σχέσης: "Η καπιταλιστική σχέση προϋποθέτει τον πλήρη διαχωρισμό ανάμεσα στους εργάτες και στην ιδιοκτησία των συνθηκών για την πραγματοποίηση της εργασίας τους."[12]

Από αυτό ακολουθεί πως

η διαδικασία... που δημιουργεί την σχέση του κεφαλαίου δεν μπορεί να είναι τίποτα άλλο από τη διαδικασία που διαχωρίζει τον εργάτη από την ιδιοκτησία των συνθηκών της δικής του εργασίας· είναι μία διαδικασία που επιχειρεί δύο μετασχηματισμούς, μέσω των οποίων τα κοινωνικά μέσα της διαβίωσης και της παραγωγής μετατρέπονται σε κεφάλαιο, και οι άμεσοι παραγωγοί μετατρέπονται σε μισθωτούς εργάτες.[13]

Έτσι, η "αποκαλούμενη πρωταρχική συσσώρευση... δεν είναι τίποτα άλλο από την ιστορική διαδικασία του διαζυγίου του παραγωγού από τα μέσα της παραγωγής."[14]

Μία προσεκτική εξέταση του ορισμού του Μαρξ για την πρωταρχική συσσώρευση μας επιτρέπει να ισχυριστούμε πως αν και οι περιφράξεις, ή η πρωταρχική συσσώρευση, καθορίζουν το ζήτημα της γενεαλογίας, για το Κεφάλαιο το πρόβλημα της γενεαλογίας παρουσιάζεται καθεαυτό *αδιάκοπα*.

Ο διαχωρισμός

Υπάρχουν τρία κεντρικά σημεία που πιστεύω είναι κεντρικά στην κατανόηση της πρωταρχικής συσσώρευσης και που την ίδια στιγμή είναι συνεπή με τη θεωρία του Μαρξ και την πολιτική κατανόηση της καπιταλιστικής συσσώρευσης. Ας σκεφτούμε τα πρώτα δύο:

1. Ο διαχωρισμός των παραγωγών και των μέσων παραγωγής για τον οποίο ο Μαρξ μιλάει είναι το κοινό χαρακτηριστικό και της συσσώρευσης και της πρωταρχικής συσσώρευσης. Η διαφορά ανάμεσα στις δύο – σημαντική παρόλα αυτά – είναι ωστόσο ζήτημα βαθμού.[15]

2. Αυτός ο διαχωρισμός είναι μία κεντρική κατηγορία (εάν όχι η κεντρική κατηγορία) της κριτικής της πολιτικής οικονομίας από τον Μαρξ.

Τι σημαίνει αυτός ο διαχωρισμός; Στο πλαίσιο της συσσώρευσης, ο διαχωρισμός των παραγωγών και των μέσω παραγωγής σημαίνει ουσιαστικά πως οι "αντικειμενικές συνθήκες της ζωντανής εργασίας εμφανίζονται ως *διαχωρισμένες, ανεξάρτητες* αξίες αντίθετες στην ικανότητα της ζωντανής εργασίας ως υποκειμένου, που επομένως εμφανίζονται σε αυτούς μόνο ως αξία *άλλου είδους.*[16] Μέσω των περιφράξεων με άλλα λόγια, τα αντικείμενα κυριαρχούν στα υποκείμενα, οι τίτλοι ιδιοκτησίας διατάσσουν το πράττειν,[17] και το πράττειν της ανθρώπινης δράσης διοχετεύεται σε δύο μορφές που είναι συμβατές με την προτεραιότητα της συσσώρευσης του κεφαλαίου. Αυτός ο διαχωρισμός είναι ξεκάθαρος στις φετιχοποιημένες κατηγορίες των κυρίαρχων οικονομικών. Το να αποκαλούμε την "εργασία" έναν παράγοντα της παραγωγής, είναι σαν να αποκαλούμε την ανθρώπινη δραστηριότητα, τις *διαδικασίες της ζωής*, τα μέσα και τα παραγόμενα αντικείμενα, ως σκοπό. Είμαστε σε πλήρη θέαση αυτού που αποκαλούμε "αξιακούς αγώνες".

Στο κοινωνικό επίπεδο, ο διαχωρισμός αυτός σημαίνει την τοποθέτηση της ζωντανής εργασίας και των συνθηκών της παραγωγής ως *ανεξάρτητων αξιών*, που βρίσκονται σε αντίθεση η μία απέναντι στην άλλη.[18] Αυτός ο *διαχωρισμός* επομένως είναι μία θεμελιώδης συνθήκη για τη θεωρία της πραγμοποίησης του Μαρξ, του μετασχηματισμού του υποκειμένου σε αντικείμενο. Είναι μέσω αυτού του *διαχωρισμού* που "οι αντικειμενικές συνθήκες της εργασίας επιτυγχάνουν μία υποκειμενική ύπαρξη vis-a-vis στην ικανότητα της ζωντανής εργασίας"[19] και η ζωντανή εργασία, το "υποκειμενικό ον", κατεξοχήν, μετατρέπεται σε ένα πράγμα ανάμεσα σε πράγματα, "είναι απλώς μία *αξία* της συγκεκριμένης αξίας χρήσης *δίπλα* στις συνθήκες της δικής του πραγματοποίησης ως *αξίες* μίας άλλης αξίας χρήσης".[20]

Η ιδέα του *διαχωρισμού* επομένως αντηχεί αυστηρά την ανάλυση του Μαρξ της αποξενωμένης εργασίας, ως εργασίας αποξενωμένης από το αντικείμενο της παραγωγής, τα μέσα της παραγωγής, το προϊόν, και τους άλλους παραγωγούς.[21] Η αντίθεση που υπονοείται σε αυτόν τον ορισμό είναι βέβαια μία συγκρουσιακή αντίθεση, που εκφράζει μία "συγκεκριμένη σχέση της

παραγωγής, μία συγκεκριμένη κοινωνική σχέση στην οποία οι ιδιοκτήτες των συνθηκών της παραγωγής χειρίζονται την ζωντανή εργατική δύναμη ως *πράγμα*"[22] Αυτοί οι ίδιοι ιδιοκτήτες θεωρούνται μόνο ως "το προσωποποιημένο κεφάλαιο", στο οποίο το κεφάλαιο κατανοείται να έχει "απλά μία ορμητική δύναμη, την ορμή της αυτοαξιοποίησης του, να δημιουργεί υπεραξία, να δημιουργεί το σταθερό της μέρος, τα μέσα της παραγωγής, να απορροφά το μεγαλύτερο δυνατό ποσό της υπεραξίας".[23]

Η έννοια του διαχωρισμού μας καθιστά ικανούς να ξεκαθαρίσουμε την αναφορά του Μαρξ στο κεφάλαιο όχι ως πράγμα (όπως στον Άνταμ Σμιθ) αλλά ως κοινωνική σχέση και συνεπώς, της καπιταλιστικής συσσώρευσης ως συσσώρευση κοινωνικών σχέσεων:

Η καπιταλιστική διαδικασία της παραγωγής... φαίνεται ως μία συνολική, συνδεόμενη διαδικασία, δηλαδή, μία διαδικασία αναπαραγωγής, που δεν παράγει μόνο εμπορεύματα, όχι μόνο υπεραξία, αλλά επίσης παράγει και αναπαράγει την ίδια την καπιταλιστική σχέση· από τη μία πλευρά τον καπιταλιστή, από την άλλη τον μισθωτό εργάτη. [24]

3. Η διαφορά ανάμεσα στη συσσώρευση και την πρωταρχική συσσώρευση, δεν είναι ουσιαστική, είναι μία διαφορά στις συνθήκες και στις μορφές στις οποίες ο *διαχωρισμός* αυτός εφαρμόζεται. Ο Μαρξ αναφέρεται σε αυτή ως "ex novo" (νέο) διαχωρισμό ανάμεσα στους παραγωγούς και τα μέσα της παραγωγής που απαιτεί μία έξω-οικονομική δύναμη για να διενεργηθεί.

Έχοντας ορίσει τον κοινό χαρακτήρα της συσσώρευσης και της πρωταρχικής συσσώρευσης, πρέπει να στραφούμε σε αυτό που συνιστά την ιδιαιτερότητα τους. Αυτή τοποθετείται στο γενεαλογικό χαρακτήρα της "πρωταρχικής" συσσώρευσης. Όπως αντιτίθεται σωστά στη συσσώρευση, αυτό που "αποκαλούμε πρωταρχική συσσώρευση... είναι η ιστορική βάση, αντί για το ιστορικό αποτέλεσμα, μιας συγκεκριμένης καπιταλιστικής παραγωγής".[25] Ενώ μοιράζονται την ίδια αρχή – τον διαχωρισμό – οι δύο έννοιες εστιάζουν σε δύο διαφορετικές *συνθήκες* ύπαρξης. Η πρωταρχική συσσώρευση συνεπάγεται την ex novo παραγωγή και τον διαχωρισμό, ενώ η συσσώρευση συνεπάγεται την *αναπαραγωγή* σε μεγαλύτερη κλίμακα του ίδιου *διαχωρισμού*.[26]

Έτσι η διαφορά κλειδί εδρεύει για τον Μαρξ όχι στο χρόνο του συμβάντος αυτού του διαχωρισμού – αν και ένα στοιχείο ακολουθίας είναι φυσικά πάντα παρόν – όσο στις *συνθήκες, τις περιστάσεις και το πλαίσιο* στο οποίο αυτός ο διαχωρισμός επιβάλλεται. Στα *Grundrisse* για παράδειγμα, ο Μαρξ τονίζει τη διάκριση ανάμεσα στις συνθήκες της ανόδου του κεφαλαίου (γίγνεσθαι), και τις συνθήκες της ύπαρξης του κεφαλαίου (όντος). Η πρώτη "εξαφανίζεται καθώς το πραγματικό κεφάλαιο ανέρχεται", ενώ η δεύτερη δεν εμφανίζεται ως " συνθήκες της ανόδου του, αλλά ως αποτέλεσμα της παρουσίας του."[27] Ο Μαρξ δίνει έμφαση εδώ σ' ένα απλό κρίσιμο σημείο: "Μόλις αναπτυχθεί ιστορικά, το κεφάλαιο καθεαυτό δημιουργεί τις συνθήκες της ύπαρξης του (όχι ως συνθήκες ανόδου, αλλά ως αποτέλεσμα της ύπαρξης του)",[28] και επομένως οδηγεί την αναπαραγωγή (σε ολοένα και μεγαλύτερη κλίμακα) του διαχωρισμού ανάμεσα στα μέσα της παραγωγής και στους παραγωγούς. Ωστόσο, η ex novo παραγωγή του διαχωρισμού συνεπάγεται κοινωνικές δυνάμεις, που τοποθετούνται έξω από το πεδίο των απρόσωπων "καθαρών" οικονομικών νόμων. Ο *ex novo* διαχωρισμός των μέσων παραγωγής και των παραγωγών

αντιστοιχεί στην *ex novo* δημιουργία της *αντίθεσης* ανάμεσα στα δύο, στην *ex novo* θεμελίωση του συγκεκριμένου αποξενωτικού χαρακτήρα, που αποκτάται από την κοινωνική εργασία στον καπιταλισμό.

Αυτό είναι το στοιχείο της καινοτομίας, της "πρωτοτυπίας" που ο Μαρξ φαίνεται να σημειώνει όταν τονίζει πως ενώ η συσσώρευση βασίζεται *πρωτίστως* στο "σιωπηρό καταναγκασμό των οικονομικών σχέσεων (οι οποίες) θέτουν τη σφραγίδα στην κυριαρχία του καπιταλιστή πάνω στον εργάτη", στην περίπτωση της πρωταρχικής συσσώρευσης ο διαχωρισμός επιβάλλεται *πρωτίστως* μέσω μιας "άμεσα εξω-οικονομικής δύναμης",[29] όπως το κράτος[30] η συγκεκριμένων τμήματων των κοινωνικών τάξεων.[31] Με άλλα λόγια, η πρωταρχική συσσώρευση για το Μαρξ είναι μία κοινωνική διαδικασία στην οποία ο διαχωρισμός εμφανίζεται ως μία καθαρή κρυστάλλινη σχέση απαλλοτρίωσης, μία σχέση που δεν έχει ακόμα πάρει τον φετιχιστικό χαρακτήρα που αναλαμβάνεται από την κανονικοποίηση του κεφαλαίου, ή την "κανονική λειτουργία των πραγμάτων". Ή δανειζόμενοι από τον Φουκώ, είναι ένας διαχωρισμός που δεν έχει κανονικοποιηθεί... ακόμα· ή είναι αυτή η κανονικοποίηση του διαχωρισμού που δεν έχει αμφισβητηθεί... ακόμα.

Πότε συμβαίνει ο *ex novo διαχωρισμός*; Εάν πιστεύετε στον καπιταλισμό ως συνολική ολοκληρωμένη συνθήκη της ύπαρξης μας, η απάντηση είναι πολύ απλή: συμβαίνει πριν τον καπιταλισμό. Ωστόσο, όπως έχουμε συζητήσει στο κεφάλαιο 2 το γεγονός είναι πως οι άνθρωποι δεν ζουν στον καπιταλισμό. Οι άνθρωποι ζουν σε βιόκοσμους, που συχνά αλληλεπικαλύπτονται. Για παράδειγμα: το εργοστάσιο, το σχολείο, η γειτονιά, η οικογένεια, ο κυβερνοχώρος – δηλαδή, το πεδίο των σημαντικών σχέσεων με αντικείμενα και άλλους ανθρώπους. Αυτό που το κεφάλαιο (όχι ο καπιταλισμός) κάνει, είναι πως προσπαθεί να δημιουργήσει βιόκοσμους κατ' εικόνα του (όπως το εργοστάσιο) ή να αποικίσει τους υπάρχοντες, για να τους θέσει σε λειτουργία για τις προτεραιότητες και τις ορμές του. Και αυτό το έχει κάνει από την αρχή του χρόνου σε διαφορετικούς βαθμούς, και σε κάθε δεδομένη ιστορική στιγμή διαφορετικοί βιόκοσμοι οδηγούν σε διαφορετικούς βαθμούς αποικιοποίησης. Το κεφάλαιο δεν θα σταματήσει την προσπάθεια του να αποικίζει, μέχρι κάποια *άλλη* κοινωνική δύναμη το σταματήσει – η κοινωνικοποιημένη ανθρωπινότητα για παράδειγμα – ή μέχρι να έχει αποικίσει όλη τη ζωή. Έτσι, παραδόξως, η πραγματική πραγματοποίηση του καπιταλισμού συμπίπτει με το τέλος της ζωής (και επομένως κάθε εναλλακτικής στον καπιταλισμό!)

Ο *ex novo* χαρακτήρας του διαχωρισμού που χαρακτηρίζει τις περιφράξεις είναι πως αυτές είναι τα σημεία εισαγωγής σε νέες σφαίρες της ζωής. Ο *ex novo* διαχωρισμός συμβαίνει σε δύο περιπτώσεις. Η πρώτη είναι όταν το κεφάλαιο αναγνωρίζει νέες σφαίρες της ζωής για να αποικίσει δυνητικά με τις προτεραιότητες του. Η λίστα εδώ είναι ατελείωτη, από τις περιφράξεις γης, στις περιφράξεις των πόρων νερού μέσω της ιδιωτικοποίησης, και στις περιφράξεις της γνώσης μέσω του εξαναγκασμού των δικαιωμάτων πνευματικής ιδιοκτησίας. Η δεύτερη περίπτωση είναι όταν άλλες κοινωνικές δυνάμεις δρώντας σε αντίθεση με το κεφάλαιο είναι ικανές να αναγνωρίσουν και να αγωνιστούν για την διεκδίκηση των κοινωνικών χώρων, που έχουν πρωθύστερα κανονικοποιηθεί στην εμπορευματική παραγωγή του κεφαλαίου και να τους μετατρέψει σε χώρους των κοινών.

Και στις δύο περιπτώσεις, το κεφάλαιο πρέπει να επινοήσει *στρατηγικές* περιφράξεων, είτε μέσω της προώθησης νέων περιοχών εμπορευματοποίησης vis-a-vis στη αντίσταση, ή μέσω της συντήρησης των παλιών περιοχών εμπορευματοποίησης vis-a-vis στις *ex novo* επιθέσεις, που αντιμετωπίζει από τους "commoners". Και στις δύο περιπτώσεις, το κεφάλαιο χρειάζεται ένα λόγο των περιφράξεων και συνακόλουθες πρακτικές του λόγου που επεκτείνουν και/ή συντηρούν την εμπορευματική παραγωγή.[32] Επομένως, γύρω από το θέμα των περιφράξεων και των αντιθέτων τους – τα κοινά – έχουμε ένα θεμελιώδες σημείο εισαγωγής ενός ριζοσπαστικού λόγου των εναλλακτικών.

ΣΥΝΕΧΕΙΑ, ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΣΥΓΚΡΟΥΣΗ ΚΑΙ ΕΝΑΛΛΑΚΤΙΚΕΣ

Τα τρία παραπάνω σημεία οδηγούν σε μία νέα κατανόηση του χρονισμού της πρωταρχικής συσσώρευσης που μας επιτρέπει να εκτιμήσουμε τον συνεχή της χαρακτήρα. Η ερμηνεία της ανάλυσης του Μαρξ για την πρωταρχική συσσώρευση, που παρουσιάστηκε ως εδώ έχει αποκαλύψει δύο νέα αλληλοσυνδεόμενα σημεία: πρώτο, η πρωταρχική συσσώρευση είναι η ex novo παραγωγή του διαχωρισμού ανάμεσα σε παραγωγούς και μέσα παραγωγής. Δεύτερο, αυτό συνεπάγεται πως οι περιφράξεις προσδιορίζουν το στρατηγικό έδαφος ανάμεσα στις κοινωνικές δυνάμεις με τις συγκρουόμενες αξιακές πρακτικές. Το πραγματικό παιχνίδι έξω από αυτές τις στρατηγικές σε δεδομένες μορφές εξαρτάται φυσικά από το ιστορικό, γεωγραφικό, πολιτισμικό και κοινωνικό πλαίσιο.

Η αναγωγή της κατηγορίας της πρωταρχικής συσσώρευσης σε μία ιστορική (παρά μάλλον σε μία πολιτικο-θεωρητική) κατηγορία είναι μία σύγχυση, σίγουρα λόγω του γεγονότος ότι η πρωταρχική συσσώρευση συμβαίνει επίσης *πριν* ο καπιταλιστικός τρόπος παραγωγής εδραιωθεί ως ο κυρίαρχος τρόπος της οργάνωσης της κοινωνικής αναπαραγωγής. Αλλά η πολιτικο-θεωρητική κατανόηση της έννοιας δίνει έμφαση στο ότι αν υπάρχει μία χρονική διάσταση, αυτή βρίσκεται κατά μία έννοια στον τρόπο με τον οποίο οι περιφράξεις είναι η *βάση*, η προϋπόθεση, και το βασικό προαπαιτούμενο, που είναι αναγκαία εάν πρέπει να συμβεί η συσσώρευση του κεφαλαίου. Πρέπει να σημειωθεί πως ο τελευταίος αυτός ορισμός ανήκει στον Μαρξ και είναι περισσότερο γενικός από αυτόν που υιοθετήθηκε από την κλασική "ιστορικίστικη ερμηνεία", και επομένως την περιλαμβάνει. Αυτό γιατί εάν η πρωταρχική συσσώρευση καθορίζεται από την οπτική των προϋποθέσεων που ικανοποιεί για τη συσσώρευση του κεφαλαίου, η χρονική της διάσταση περιλαμβάνει κατ'αρχήν τόσο την περίοδο της εγκαθίδρυσης του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής όσο και τη διατήρηση της επέκτασης του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής *κάθε στιγμή που οι συμπαραγωγοί θέτουν τους εαυτούς τους ως εμπόδια στην αναπαραγωγή του διαχωρισμού τους από τα μέσα παραγωγής*, διαχωρισμός που κατανοείται από την άποψη που περιγράφηκε πιο πάνω.

Με άλλα λόγια, η υπέρβαση των εμποδίων από το κεφάλαιο δεν πρέπει να θεωρείται ως το αναγκαίο αποτέλεσμα της δυναμικής του, αλλά το εξαρτώμενο αποτέλεσμα και μία αναγκαία *προσδοκία* που είναι ενσωματωμένη στις ορμές και τα κίνητρα του, καθώς και στο ένστικτο επιβίωσης του vis-a-vis στις αναδυόμενες εναλλακτικές στο κεφάλαιο. Η ιστορία είναι ανοιχτή,

τόσο για το κεφάλαιο όσο και για τους υπόλοιπους από εμάς, που παλεύουμε για μία διαφορετική ζωή στον πλανήτη.[33]

Μέσα στο θεωρητικό και κριτικό πλαίσιο του Μαρξ επομένως, το διαζύγιο που ενσωματώνεται στον ορισμό της πρωταρχικής συσσώρευσης δεν μπορεί να κατανοηθεί μόνο ως η προέλευση του κεφαλαίου vis-a-vis στις προκαπιταλιστικές κοινωνικές σχέσεις, αλλά επίσης ως επαναβεβαίωση των προτεραιοτήτων του κεφαλαίου vis-a-vis σε εκείνες τις κοινωνικές δυνάμεις που λειτουργούν ενάντια σε αυτόν τον *διαχωρισμό*. Έτσι, οι προκαπιταλιστικοί χώροι της αυτονομίας (η κοινή γη των Άγγλων μικροκτηματιών· οι οικονομίες των αφρικανικών πληθυσμών που έγιναν στόχος από τους έμπορους σκλάβων) δεν είναι τα μόνο αντικείμενα των στρατηγικών πρωταρχικής συσσώρευσης. Αντικείμενο των στρατηγικών των περιφράξεων γίνεται επίσης κάθε δεδομένη ισορροπία της εξουσίας ανάμεσα στις τάξεις, που συνιστά την “ακαμψία” προς την διεύρυνση της καπιταλιστικής διαδικασίας συσσώρευσης, ή που λειτουργεί στην αντίθετη κατεύθυνση. Εάν συλλάβουμε τον κοινωνικό ανταγωνισμό ως ένα συνεχές στοιχείο των καπιταλιστικών σχέσεων της παραγωγής, το κεφάλαιο πρέπει διαρκώς να εμπλέκεται σε στρατηγικές πρωταρχικής συσσώρευσης για να αναδημιουργεί τη “βάση” της συσσώρευσης καθεαυτής.

Το στοιχείο αυτό της συνέχειας της πρωταρχικής συσσώρευσης δεν είναι μόνο συνεπές με την εμπειρική ανάλυση του Μαρξ, που περιγράφει τη διαδικασία της πρωταρχικής συσσώρευσης, αλλά φαίνεται επίσης να περιέχεται στο θεωρητικό του πλαίσιο. Αυτό συμβαίνει γιατί η συσσώρευση είναι ισότιμη με την πρωταρχική συσσώρευση, σε “ένα ανώτερο επίπεδο”, και “μόλις το κεφάλαιο υπάρξει, ο καπιταλιστικός τρόπος παραγωγής καθεαυτός εξελίσσεται με τέτοιο τρόπο που διατηρεί και αναπαράγει τον *διαχωρισμό* αυτό αδιάκοπα σε ολοένα και μεγαλύτερη κλίμακα *μέχρι να λάβει χώρα η ιστορική αντιστροφή*.[34] Έτσι μόλις η “ιστορική αντιστροφή” θέτεται ως *όριο* στη συσσώρευση, τότε οι στρατηγικές των περιφράξεων θέτονται ως αμφισβήτηση – από την προοπτική του κεφαλαίου – σε αυτή την “ιστορική αντιστροφή”. Στο βαθμό που η κοινωνική σύγκρουση δημιουργεί συμφόρηση στη διαδικασία συσσώρευσης με την έννοια της μείωσης της απόστασης ανάμεσα σε παραγωγούς και μέσα παραγωγής, κάθε στρατηγική που χρησιμοποιείται για να αντιστρέψει αυτό το κίνημα της σύνδεσης δικαιούται να πάρει τον τίτλο – σε συνέπεια με την θεωρία και τον ορισμό του Μαρξ – “πρωταρχική συσσώρευση”.

Το κείμενο του Μαρξ είναι αρκετά διαφωτιστικό σε αυτό. Η διαφορά κλειδί ανάμεσα σε αυτό που αποκαλεί “κανονική λειτουργία των πραγμάτων[35] - δηλαδή του κανονικοποιημένου σιωπηρού καταναγκασμού των οικονομικών σχέσεων – και την “πρωταρχική συσσώρευση” φαίνεται να είναι η ύπαρξη “μίας εργατικής τάξης, που μέσω της εκπαίδευσης, της παράδοσης και της συνήθειας βλέπει τις απαιτήσεις αυτού του τρόπου παραγωγής ως αυταπόδεικτους φυσικούς νόμους”.[36] Επομένως, στο βαθμό που η εργατική τάξη αποδέχεται την απαίτηση του κεφαλαίου ως φυσικού νόμου, η συσσώρευση δεν χρειάζεται την πρωταρχική συσσώρευση. Ωστόσο, οι εργατικοί αγώνες αντανακλούν ακριβώς μία ρήξη αυτής της αποδοχής, έναν αντικονφορμισμό στους νόμους της προσφοράς και της ζήτησης, μία άρνηση της υπαγωγής στην “κανονική λειτουργία των πραγμάτων”, την τοποθέτηση ενός “εξωτερικού” στην νόρμα του κεφαλαίου, ενός “άλλου” στο ήδη

κωδικοποιημένο. Αυτό συνεπάγεται επίσης μία ρήξη στον οικονομικό λόγο, που κατανοείται ως πρακτική του λόγου που κατασκευάζει την οικονομική καπιταλιστική δράση και δρα ως παράγοντας για την (επαν-)εγκαθίδρυση και τη συντήρηση της κανονικοποιημένης ορθολογικότητας, που είναι ενσωματωμένη στην "κανονική λειτουργία των πραγμάτων", ή τους "φυσικούς νόμους της καπιταλιστικής παραγωγής". [37] Είναι ενάντια σε αυτή την σταθερή και λογική αμφισβήτηση της κανονικότητας του κεφαλαίου, που τα "εξωοικονομικά μέσα" αναπτύσσονται:

Κάθε συνδυασμός ανάμεσα στους απασχολούμενους και τους άνεργους διαταράσσει την "καθαρή" δράση του νόμου. Αλλά από την άλλη πλευρά, μόλις... αρνητικές συνθήκες αποτρέπουν τη δημιουργία ενός βιομηχανικού εφεδρικού στρατού, και με αυτό την απόλυτη εξάρτηση της εργατικής τάξης από την καπιταλιστική τάξη, το κεφάλαιο, μαζί με τον τετριμμένο Σάντσο Πάντσο, εξεγείρεται ενάντια στον "μυστικό" νόμο της προσφοράς και της ζήτησης, και προσπαθεί να επανορθώσει τις ανεπάρκειες του με βίαια μέσα.[38]

Επομένως προκύπτει ότι δεν είναι μόνο "η πρωταρχική συσσώρευση, ... ιστορική βάση, αντί το ιστορικό αποτέλεσμα, της συγκεκριμένης καπιταλιστικής παραγωγής",[39] αλλά επίσης αποκτά ένα διαρκή χαρακτήρα, που εξαρτάται από την έμφυτη συνέχεια της κοινωνικής σύγκρουσης μέσα στην καπιταλιστική παραγωγή.

11

Περιφράξεις χωρίς όρια

ΟΙ ΠΕΡΙΦΡΑΞΕΙΣ ΩΣ ΠΡΩΤΗ ΓΡΑΜΜΗ

Όπως έχουμε δει, η έμφαση στο “διαζύγιο” των ανθρώπων από τα μέσα παραγωγής ανοίγει τον δρόμο για να κατανοήσουμε την “πρωταρχική συσσώρευση” ως μέρος της συνεχούς διαδικασίας της καπιταλιστικής συσσώρευσης, παρά μάλλον ως κάτι που λαμβάνει χώρα σε κάποια χρονική στιγμή στο παρελθόν. Είναι μία διαρκής διαδικασία ριζωμένης στην ορμή του κεφαλαίου για διαρκή επέκταση – συσσώρευση καταλληλότερα – όπως αυτή παίζεται στις αξιακές πρακτικές του Χ – Ε – Χ'. Τόσο η συσσώρευση όσο και η “πρωταρχική” συσσώρευση θέτουν το κεφάλαιο ως μία κοινωνική δύναμη που πρέπει να υπερβεί ένα όριο. Αλλά ενώ για τη συσσώρευση το όριο είναι απλά ποσοτικό, για την πρωταρχική συσσώρευση ή περίφραξη με την ευρύτερη έννοια, το όριο που το κεφάλαιο πρέπει να υπερβεί είναι ποιοτικό. Με την περίφραξη, ένας νέος κοινωνικός *χώρος* για την συσσώρευση δημιουργείται και η δημιουργία αυτή ξεκινάει με την *αναγνώριση ενός συμπαγούς ορίου* και την ανάπτυξη στρατηγικών για την υπέρβαση του. Η δύναμη που αναγνωρίζει αυτό το όριο μπορεί να είναι είτε το κεφάλαιο – στην προσπάθεια του να αποικίσει νέες σφαίρες της ζωής – ή άλλες κοινωνικές δυνάμεις που θέτονται σε αντίθεση με αυτό. Σε κάθε περίπτωση, η περίφραξη αναδύεται ως ένα στρατηγικό πρόβλημα για το κεφάλαιο κάθε στιγμή που το κεφάλαιο θέτει καθεαυτό την υπέρβαση ενός ορίου, είτε αυτό το όριο αναγνωρίζεται από το ίδιο το κεφάλαιο ή από εκείνες τις δυνάμεις της ανάκτησης της ζωής, που προσπαθούν να απ-εμπορευματοποιήσουν τις σφαίρες της ζωής για να δημιουργήσουν κοινά. Εάν το κεφάλαιο πρέπει να αναγνωρίσει ένα όριο προκειμένου να το υπερβεί, η κριτική μας πρέπει να κατανοήσει τις διαδικασίες αναγνώρισης του κεφαλαίου προκειμένου να τις εκθέσει και να επινοήσει στρατηγικές για να περιορίσει την υπέρβαση των ορίων από το κεφάλαιο, και να καθιερώσει πολιτικές πρακτικές και εναλλακτικά έργα στο χώρο που ανοίχτηκε.

Υπάρχουν δύο τύποι *ορίων* που το κεφάλαιο αναγνωρίζει στην ορμή του να τα υπερβεί. Το ένα μπορούμε να το αποκαλέσουμε, το *όριο ως σύνορο,* το άλλο, *το όριο ως πολιτική ανασύνθεση.*

1. το *όριο ως σύνορο.* Το σύνορο αυτοπαρουσιάζεται ως το σύνορο που διαχωρίζει τους αποικισμένους από τους προς αποίκιση. Η αναγνώριση από το κεφάλαιο ενός συνόρου συνεπάγεται την αναγνώριση ενός χώρου της κοινωνικής ζωής, που είναι ακόμα μη-αποικίσιμος από τις καπιταλιστικές σχέσεις παραγωγής και τους τρόπους του πράττειν. Από την προοπτική αυτή, είναι αδιάφορο εάν αυτός ο χώρος θέτεται καθαρά “έξω” από τις υπάρχουσες κτήσεις του κεφαλαίου – όπως στον προσδιορισμό μίας πιθανής αποικίας στην πρακτική λογική του ιμπεριαλισμού, ή μέσα στα διάκενα του – μέσα στην “αυτοκρατορία”, όπως το θέτουν οι Χαρντ και Νέγκρι.[1] Σε κάθε περίπτωση, είναι το κεφάλαιο που αναγνωρίζει ένα σύνορο και η αναγνώριση του συνόρου αυτού συνεπάγεται τη δημιουργία ενός χώρου περίφραξης, ενός ορίζοντα μέσα στον οποίο οι πολιτικές και οι πρακτικές προωθούν τον παραπέρα διαχωρισμό ανάμεσα στους ανθρώπους και τα μέσα παραγωγής σε νέες σφαίρες της ζωής. Σε αυτή την περίπτωση, η πρωτοβουλία της αναγνώρισης

αυτού του ορίου και του ορισμού των συμπαγών στρατηγικών της περίφραξης έρχεται από το κεφάλαιο. Ο *στρατηγικός* χαρακτήρας αυτής της αναγνώρισης γίνεται καθαρά λόγω του γεγονότος, πως η αναγνώριση ενός χώρου περίφραξης συνεπάγεται την προσπάθεια την αναγκαίας υπέρβασης της αντίστασης αυτών που το κεφάλαιο θεωρεί ως υποκείμενα "προς περίφραξη". Όλα τα κλασικά παραδείγματα των περιφράξεων, όπως οι περιφράξεις γης, καθώς και εκείνα των περιφράξεων των δικαιωμάτων που κερδήθηκαν κατά της περασμένες μάχες, εμπίπτουν σε αυτή την κατηγορία. Άλλες πιο ύπουλες πρακτικές εμπίπτουν επίσης σε αυτή την κατηγορία: για παράδειγμα οι περιφράξεις των πολιτισμικών κοινών ή του ηγεμονικού επαναπροσδιορισμού του λόγου. Η επιτυχής ανάπτυξη στρατηγικών περίφραξης οδηγούν εδώ σε μία διαδικασία *βαθέματος* των καπιταλιστικών σχέσεων παραγωγής σε ολόκληρο το κοινωνικό σώμα.

2. *Το όριο ως πολιτική ανασύνθεση.* Εδώ το όριο αναγνωρίζεται για το κεφάλαιο από μία κοινωνική δύναμη που θέτει τη δραστηριότητα και τις αξιακές πρακτικές της σε αντίθεση με αυτό. Κάθε εποχή που τα κινήματα αναγκάζουν για περιορισμό της καπιταλιστικής διαδικασίας της παραγωγής στήνοντας ένα κοινωνικό οδόφραγμα στην αδιάκοπη ορμή για εμπορευματοποίηση και συσσώρευση, ανοίγοντας έναν χώρο δικαιωμάτων και κοινών αποσυνδεδεμένων από την λογική της αγοράς, το κεφάλαιο βρίσκεται αντιμέτωπο με την ανάγκη και το στρατηγικό πρόβλημα της κατεδάφισης αυτού του οδοφράγματος (ή της συμπερίληψης του). Σε αυτή την περίπτωση το όριο αναδύεται ως πολιτικό πρόβλημα για το κεφάλαιο. Είναι αυτό που ο Πολάνυι αναφέρει ως τη "δυαδική κίνηση" της σύγχρονης φιλελεύθερης κοινωνίας, αν και ο Πολάνυι θεωρεί αυτή την κίνηση κύρια μέσω της θεσμοποίησης της.

Στην πρώτη περίπτωση, επομένως, το όριο που το κεφάλαιο πρέπει να υπερβεί προσδιορίζεται από το ίδιο το κεφάλαιο. Στη δεύτερη περίπτωση, το όριο προσδιορίζεται για το κεφάλαιο από μία κοινωνική δύναμη που του αντιτίθεται. Στο πλαίσιο των σημερινών δυναμικών, οι πολλοί τύποι της "νέας περίφραξης"[2] προσδιορίζονται μέσω και των δύο αυτών διαδικασιών αναγνώρισης. Σε κάθε περίπτωση, δεν μπορούμε να σκεφτούμε εναλλακτικές στο κεφάλαιο χωρίς να θέσουμε το ερώτημα των αντι-περιφράξεων, των χώρων των κοινών. Οι *εναλλακτικές* στο κεφάλαιο θέτουν ένα *όριο* στη συσσώρευση θέτοντας δυσκαμψίες και απελευθερωτικούς χώρους. Με μία λέξη, οι εναλλακτικές, όποιες κι αν είναι, δρουν ως δύναμη "αντι-περίφραξης". Αυτό βέβαια ανοίγει το ζήτημα της συμπερίληψης των εναλλακτικών από το κεφάλαιο, με τις οποίες ασχοληθήκαμε στο κεφάλαιο 7, στο ζήτημα της "διακυβερνησιμότητας".

ΤΥΠΟΙ ΠΕΡΙΦΡΑΞΗΣ

Οι περιφράξεις αναδύονται από τις διαδικασίες εμπορευματοποίησης, αλλά επίσης ως αντίδραση στους αγώνες εναντίον του εμπορεύματος και για την ανάκτηση των κοινών, μέσω στρατηγικών που ενεργούνται κάτω από το όνομα για παράδειγμα, της "ιδιωτικοποίησης", ή ταξικών στρατηγικών, που αντιστρέφουν μέσω των περιφράξεων τις πρακτικές που παράγουν κοινά και κοινότητες. Στην πρώτη περίπτωση οι περιφράξεις εκτείνονται από τις επιθέσεις στις συνθήκες της ζωής, μέσω της χρηματοδότησης από την Παγκόσμια Τράπεζα ενός φράγματος στην Ινδία, που απειλεί εκατοντάδες χιλιάδες αγροτικές κοινότητες, μέχρι τις περικοπές στις κοινωνικές

δαπάνες για την εξυπηρέτηση του διεθνούς χρέους σε μία χώρα του Νότου, ή τις περικοπές στις κοινωνικές επενδύσεις στο Ενωμένο Βασίλειο, που απειλούν εκατοντάδες χιλιάδες μητροπολιτικές οικογένειες. Στη δεύτερη περίπτωση, όπως στο St George's Hill[3] κατά τη διάρκεια του αγγλικού εμφύλιου πολέμου, ή πρόσφατα στη Βραζιλία στα κύματα των καταλήψεων γης[4], ή στην ντεφάκτο μαζική παράνομη καταστρατήγηση των δικαιωμάτων πνευματικής ιδιοκτησίας στη μουσική και την παραγωγή λογισμικού και την καθιέρωση των "creative commons", είναι πιθανό να αναγνωρίσουμε την περίφραξη ως ένα εξωτερικό όριο, που θέτεται από το κεφάλαιο, στην *παραγωγή των κοινών*. Είναι το φράγμα που τα πολιτικά και κοινωνικά κινήματα πρέπει να υπερβούν μέσω της παραγωγής των κοινών, ενώ συχνά η παραγωγή αυτή μάλλον είναι το αποτέλεσμα των πρακτικών της κοινωνικής ανυπακοής και της άμεσης δράσης, παρά της πολιτικής παραδοσιακών κομμάτων. Επίσης, είναι καθαρό πως αυτές οι παραγωγές των κοινών, στο πλαίσιο των οποίων το κεφάλαιο στοχεύει στη διατήρηση ολόκληρου του κοινωνικού πεδίου, είναι την *ίδια στιγμή* αγώνες ενάντια στην περίφραξη. Επομένως η συνειδητοποίηση και η ντεφάκτο αναγνώριση των περιφράξεων αναδύεται είτε γιατί η παραγωγή των κοινών θέτει ως πρόβλημα τα υπάρχοντα καθιερωμένα δικαιώματα ιδιοκτησίας (όπως με τις παρελθοντικές και τις στρωματικές περιφράξεις), ή γιατί οι αγώνες για την υπεράσπιση των κοινών που καθιερώθηκαν στο παρελθόν θέτουν ως πρόβλημα την απειλή των νέων περιφράξεων που επιχειρούνται από τα κράτη. Με άλλα λόγια, η έκταση συνειδητοποίησης των περιφράξεων είναι η έκταση στην οποία αναμετριόμαστε μαζί τους. Σε όλες τις υπόλοιπες αλληλοδράσεις που ριζώνουν ακόμα στα κοινά διαφορετικών τύπων (πάρτε για παράδειγμα τη γλώσσα), με άλλα λόγια στα κοινά που δεν απειλούνται άμεσα από περίφραξη, ζούμε τη ζωή μας ατάραχα. Εδώ ασχολούμαστε μόνο με το ερώτημα του *πώς* σχετιζόμαστε μέσα σε αυτά τα κοινά (ας πούμε, πώς μιλούμε μεταξύ μας) και όχι αν το "γιατί" συνιστά την υλική βάση του "πώς" αυτό είναι κοινό ή όχι. Αυτό το θεωρούμε δεδομένο.

Όπως έχουμε δει, υπάρχει μία τεράστια κριτική βιβλιογραφία στις διαδικασίες της ιδιωτικοποίησης, της αγοράς, των περικοπών στα δικαιώματα τόσο στο Βορρά όσο και στο Νότο, τις επιδράσεις των πολιτικών δομικής προσαρμογής, την βιοπειρατία, τα δικαιώματα ατομικής ιδιοκτησίας, την ιδιωτικοποίηση των πόρων και άλλα. Ωστόσο, δεν έχει γίνει τόση προσπάθεια στη συγκέντρωση αυτών και άλλων τύπων περιφράξεων σε ένα συνεκτικό σύνολο που να ριζώνει σε μία κριτική του κεφαλαίου. Αυτή η ευρεία εικόνα απορρέει από την κατανόηση του ρόλου της περίφραξης από την καπιταλιστική συστημική οπτική πλευρά, δηλαδή από το ρόλο που παίζει η περίφραξη στη γέννηση του Χ – Ε – Χ' και τη συνεχή αναπαραγωγή του. Από αυτή την προοπτική, όλοι αυτοί οι διαφορετικοί τύποι και οι επακόλουθες στρατηγικές περίφραξης έχουν έναν κοινό χαρακτήρα: *να διαχωρίσουν βίαια τους ανθρώπους από οποιαδήποτε πρόσβαση στον κοινωνικό πλούτο που κατέχουν, ο οποίος δεν διαμεσολαβείται από τις ανταγωνιστικές αγορές και το χρήμα ως κεφάλαιο.* Μία τέτοια πρόσβαση ενδυναμώνει τους ανθρώπους στην έκταση που τους δίνει κάποιο βαθμό αυτονομίας και ανεξαρτησίας από τα σαγόνια των επιχειρήσεών της παγκόσμιας οικονομίας και από τις ανταγωνιστικές σχέσεις της αγοράς. Έτσι νέες περιφράξεις κατευθύνονται προς τον θρυμματισμό και την καταστροφή των "κοινών", δηλαδή, των κοινωνικών σφαιρών της ζωής τα κύρια χαρακτηριστικά των οποίων παρέχουν διάφορους βαθμούς προστασίας από την αγορά.

Από την άλλη πλευρά, μία τυπολογία των νέων κοινών αρχίζει να συζητιέται. Διάφοροι υποστηρικτές προτείνουν διαφορετικά είδη κοινών ως λύσεις στη ποικιλία των προβλημάτων και των θεμάτων που αναδύονται από την παγκόσμια οικονομία. Αυτά περιλαμβάνουν, για παράδειγμα, τα κοινά των πολιτών,[5] τα κοινά του περιβάλλοντος, τα κοινά των φυσικών πόρων (όπως το νερό), οι πόροι της κοινής κληρονομιάς, και λοιπά.[6] Συχνά, η αναγνώριση αυτών των τύπων κοινών γίνεται δυνατή από την ομολογία των αγώνων ενάντια στην περίφραξη τους, έτσι ώστε αυτοί οι αγώνες έχουν αρχίσει να θεωρούνται στο θετικό και προτασιακό τους πλαίσιο, ως αγώνες για *νέα κοινά*.[7] Για παράδειγμα, τα φυσικά κοινά εδραιώνονται σε αντίθεση με την ιδιωτικοποίηση του νερού. Τα κοινά της ζωής και της γνώσης εδραιώνονται σε αντίθεση με το πατεντάρισμα της γενετικής δομής, την απαλλοτρίωση της γνώσης των ιθαγενών για την ποικιλία των φυτών, και την βιοκατόπτευση (bioprospecting). Τέλος, οι δημόσιες υπηρεσίες ως κοινά εδραιώνονται ενάντια στην ιδιωτικοποίηση και στην GATS.

Αν και η αντίθεση ανάμεσα στις περιφράξεις και τα κοινά αναδύονται από την πρόσφατη βιβλιογραφία, δεν νομίζω πως ο ριζοσπαστισμός των συνεπειών αυτής της αντίθεσης έχει θεωρητικοποιηθεί αρκετά. Αυτό για δύο λόγους. Πρώτα, γιατί η δύναμη περίφραξης θεωρείται γενικά ασυνάρτητα, μάλλον μόνο από την πλευρά των *πολιτικών* (π.χ των νεοφιλελεύθερων πολιτικών), ενώ οι πολιτικές αυτές δεν θεωρούνται ως συγκεκριμένες ιστορικές μορφές της έμφυτης ορμής του κεφαλαίου. Λέγοντας το αυτό δεν απορρίπτω τη σημασία της αναγνώρισης των ιδιαίτερων πλευρών του νεοφιλελευθερισμού· αντίθετα. Εκείνοι οι μαρξιστές που σε πολλά δημόσια φόρα των κοινωνικών κινημάτων και της κοινωνίας των πολιτών (όπως το παγκόσμιο κοινωνικό φόρουμ ή το ευρωπαϊκό κοινωνικό φόρουμ) μας θυμίζουν πως το πρόβλημα δεν είναι ο νεοφιλελευθερισμός αλλά ο “καπιταλισμός” συχνά κάνουν μία δογματική σύνδεση, όχι μία πολιτικοστρατηγική. Επειδή ο όρος “νεοφιλελευθερισμός” αναγνωρίζει μία καπιταλιστική στρατηγική στη συγκεκριμένη ιστορική στιγμή, ένας αποδοτικός και ευφυής λόγος των εναλλακτικών στο κεφάλαιο πρέπει να είναι ικανός να *αρθρώνει* το ιστορικό ενδεχόμενο με την έμφυτη ορμή του κεφαλαίου, που είναι κοινή στις διάφορες ιστορικές περιόδους. Ενώ οι “δογματικοί” μαρξιστές αποτυγχάνουν να κάνουν αυτή την άρθρωση, απορρίπτοντας τις ιστορικές μορφές της στρατηγικής προτιμώντας τα “περιεχόμενα”, πολλές άλλες προσεγγίσεις μέσα στο κίνημα δίνουν έμφαση στις ιστορικές μορφές χωρίς καμιά άρθρωση στο “περιεχόμενο”, στην ορμή του κεφαλαίου. Έτσι, κατά δεύτερο λόγο, σε αυτή την τελευταία προσέγγιση τα κοινά θεωρούνται συχνά ως εναλλακτικές “πολιτικές”, και όχι ως κοινωνικές πρακτικές που είναι *εναλλακτικές* στο κεφάλαιο (αρχικά θέτοντας ένα όριο σε αυτό, *που την ίδια στιγμή* ανοίγει ένα χώρο για εναλλακτικές και τον προβληματισμό πάνω σε αυτές). Για αυτό, εδώ βρίσκεται το ρίσκο της συμπερίληψης των κοινών από το κεφάλαιο, για παράδειγμα ως ένας χώρος κοινωνικών σχέσεων που προωθεί τη δημιουργικότητα και την καινοτομία αλλά που έπειτα αρθρώνεται, μέσω της αγοράς ενάντια σε άλλα κοινά και σε αντίθεση με αυτά.

Τρίτο, καθώς οι τρόποι πρόσβασης στους κοινωνικούς πόρους δεν διαμεσολαβούνται από την αγορά, σύγχρονοι αναδυόμενοι λόγοι στα κοινά μπορούν να είναι το σημείο έναρξης για ευρύτερους λόγους, που βοηθούν να επαναπροσδιορίσουμε τις προτεραιότητες της κοινωνικής

αναπαραγωγής. Αλλά προκειμένου να το κάνουμε αυτό, αυτοί οι πολιτικοί λόγοι πρέπει να είναι ανοιχτοί στην πιθανότητα της αντίθεσης σε *όλους* τους τύπους περίφραξης, τόσο τους παλιούς όσο και τους νέους, τόσο τους στρωματοποιημένους όσο και τους κανονικοποιημένους σε διαφορετικούς βαθμούς από τον οικονομικό λόγο καθώς και σε εκείνους που αναδύθηκαν πρόσφατα. Αυτό απαιτεί μία διαδικασία αναγνώρισης της περίφραξης του κεφαλαίου μέσω της πολιτικής ανασύνθεσης, όπως συζητήθηκε πιο πάνω.

Σε κάθε περίπτωση, μέσω της απεικόνισης, ας μας επιτραπεί να περιορίσουμε την προσοχή μας στους νέους τύπους περιφράξεων. Στην πρώτη στήλη του πίνακα 1 προτείνω μία όχι εξαντλητική λίστα των τύπων περιφράξεων που θα συζητήσω στην επόμενη ενότητα.

Πίνακας 1 Ταξινόμηση των νέων τύπων και τρόπων περίφραξης

Τύποι	**Τρόποι**
Έδαφος και πόροι	Πολιτικές της γης: μέσω την άμεσης απαλλοτρίωσης (πχ των ejido του Μεξικού) ή άμεσων μέσων (π.χ τη χρήση της φορολογίας) Εξωτερικότητα: μόλυνση του εδάφους (π.χ της γης των Ogoni στην Νιγηρία· εντατική καλλιέργεια γαρίδας στην Ινδία) Ενάντια στην επαναοικειοποίηση (π.χ ενάντια στο MST στη Βραζιλία) Ιδιωτικοποίηση του νερού Νεοφιλελεύθερος πόλεμος
Αστεακός σχεδιασμός	Αστεακός σχεδιασμός Κατασκευή δρόμων
Κοινωνικά Κοινά	Περικοπές στις κοινωνικές δαπάνες Περικοπές στα δικαιώματα
Γνώση και ζωή	Δικαιώματα πνευματικής ιδιοκτησίας Εμπορευματοποίησης της εκπαίδευσης

Τρόποι της περίφραξης

Πώς συμβαίνει αυτός ο ex novo διαχωρισμός; Θεωρώ πως υπάρχουν δύο γενικοί τρόποι εφαρμογής της περίφραξης: η περίφραξη ως συνειδητό αποτέλεσμα της “εξουσίας πάνω”· και η περίφραξη ως υποπροϊόν της διαδικασίας συσσώρευσης. Στην πρώτη περίπτωση, μιλάμε για συνειδητές στρατηγικές που έχουν πολλά ονόματα (ιδιωτικοποίηση, προώθηση εξαγωγών, προϋπολογισμός λιτότητας, και λοιπά). Οι αγγλικές περιφράξεις μέσω νομοσχεδίου του κοινοβουλίου που ήταν συνήθεις στο δέκατο όγδοο αιώνα είναι ένας αρχετυπικός τρόπος αυτού του τύπου περίφραξης. Στην δεύτερη περίπτωση, η περίφραξη είναι το ανεπιτήρητο υποπροϊόν της συσσώρευσης. Στη γλώσσα των οικονομολόγων του κυρίαρχου ρεύματος το είδος αυτής της περίφραξης μπορεί να λεχθεί με το όνομα των “αρνητικών εξωτερικοτήτων”, δηλαδή το κόστος που δεν περιλαμβάνεται στην τιμή της αγοράς ενός αγαθού, γιατί το κόστος πραγματοποιήθηκε από κοινωνικούς φορείς που

είναι εξωτερικοί στην εταιρεία παραγωγής. Η μόλυνση είναι ένα παράδειγμα του εξωτερικού κόστους στο βαθμό που οι εταιρικοί παραγωγοί δεν είναι αυτοί που υποφέρουν από την ζημιά της μόλυνσης. Άλλοι έχουν αναφερθεί σε αυτή ως "η εξουσία της διάσπασης" που συνοδεύει τις διαδικασίες της συσσώρευσης λόγω του γεγονότος πως

η βιομηχανοποίηση δεν είναι μία ανεξάρτητη δύναμη... αλλά το σφυρί με το οποίο η φύση θρυμματίζεται για χάρη του κεφαλαίου. Η βιομηχανική υλοτομία καταστρέφει τα δάση· η βιομηχανική αλιεία καταστρέφει το ψάρεμα· η βιομηχανική χημεία φτιάχνει τρόφιμα Φράνκενστάιν· η βιομηχανική χρήση των καυσίμων δημιουργεί το φαινόμενο του θερμοκηπίου και λοιπά – όλα για χάρη της επέκτασης της αξίας.[8]

Από την άποψη αυτής της ανάλυσης, δεν είναι μόνο το ζήτημα της εξάντλησης των πόρων και της μόλυνσης, αλλά του ρόλου που έχει αυτή η εξάντληση των πόρων και η μόλυνση και άλλων αποκαλούμενων "εξωτερικοτήτων", στην προώθηση της χρεωκοπίας των ανεξάρτητων παραγωγών, από τους ιθαγενείς μέχρι τους αγρότες: η εξάντληση των πόρων φαίνεται εδώ ως ένα μέσο περίφραξης. Ένα άλλο παράδειγμα είναι η επίδραση των φυσικών καταστροφών (φυσικών στο βαθμό που είναι προϊόν των ομοιοστατικών διαδικασιών της φύσης, αλλά ανθρώπινες στο βαθμό που αυτές οι διαδικασίες έχουν πυροδοτηθεί από την παγκόσμια υπερθέρμανση) όπως το ασιατικό τσουνάμι ή ο τυφώνας Κατρίνα, που έχουν χρησιμοποιηθεί για να εκδιωχθούν οι κοινότητες των ψαράδων για να γίνει χώρος για ξενοδοχεία σε ολόκληρη την ακτογραμμή του ασιατικού Νότου, ή για να εκδιωχθούν τα φτωχά νοικοκυριά στη Νέα Ορλεάνη προκειμένου να δοθεί χώρος στην ιδιωτική ανάπτυξη. Επίσης οι "αρνητικές εξωτερικότητες" έχουν ένα αρχετυπικό μοντέλο στις αγγλικές περιφράξεις της γης του δέκατου έβδομου και δέκατου όγδοου αιώνα, όταν η αριστοκρατία της γης έβγαλε τα άλογα και τα σκυλιά της στους αγρούς ενώ κυνηγούσε αλεπούδες, καταστρέφοντας τις καλλιέργειες των μικρών αγροτών.[9] Αυτοί οι φορείς των "αρνητικών εξωτερικοτήτων" και καταστροφείς του βιοπορισμού των μικροκαλλιεργητών ήταν οι πρόγονοι εκείνων, που σήμερα ισχυρίζονται στη Βρετανία πως προστατεύουν τον "παραδοσιακό τρόπο ζωής" στην ύπαιθρο αντιμετωπίζοντας το κοινοβουλευτικό νόμο ενάντια στο κυνήγι της αλεπούς.

Υπάρχουν φυσικά πολλές συγκεκριμένες στιγμές και τρόποι στους οποίους αυτοί οι δύο τρόποι εφαρμόζονται. Η δεύτερη στήλη του πίνακα 1 παρέχει μία συνοπτική λίστα τους.

Η γη μπορεί να απαλλοτριωθεί (κι έχει απαλλοτριωθεί) με διάφορους τρόπους, με άμεσους τρόπους, όπως στην κλασική περίπτωση των αγγλικών και αποικιακών περιφράξεων, ή με έμμεσους τρόπους. Στη δεύτερη περίπτωση για παράδειγμα, σε πολλές χώρες του Νότου, όπου οι πληθυσμοί εξαρτώνται σε μεγάλο βαθμό από την καλλιέργεια, η μόχλευση ενός φόρου σε μετρητά μπορεί να γίνει ένα εργαλείο απαλλοτρίωσης, εξαναγκάζοντας πολλούς αυτάρκεις αγρότες στη διάθεση μέρους της γης τους για την αποκαλούμενη "εμπορική" παραγωγή ενός αγαθού, που παράγεται αποκλειστικά για το σκοπό της απόκτησης μετρητών, παρά προϊόντων που θα εξυπηρετήσουν την επιβίωση των ανθρώπων. Το ίδιο αποτέλεσμα επιτυγχάνεται με πολλά από τα μεγάλα αναπτυξιακά έργα, όπως η κατασκευή των φραγμάτων (στη Μαλαισία, την Ινδία, την Κίνα) ή με άλλα μέσα προώθησης της εμπορικής καλλιέργειας. Μία άλλη μορφή νέων περιφράξεων της γης είναι αυτή που απορρέει από τις περιβαλλοντολογικές ζημιές που προκαλούνται από τις

πολυεθνικές.[10] Ένα άλλο παράδειγμα είναι η εντατική παραγωγή γαρίδας που γίνεται σε ορισμένες περιοχές της Ινδίας και της ανατολικής Ασίας. Οι γαρίδες παράγονται για την παγκόσμια αγορά με εντατικές βιομηχανικές μεθόδους, δηλαδή, υδατοκαλλιέργειες. Αυτό περιλαμβάνει μεγάλες δεξαμενές αλατισμένων νερών σε γειτνίαση με τις περιοχές των ακτών. Στο χρόνο, το αλατισμένο νερό διεισδύει στο έδαφος μολύνοντας έτσι τα αποθέματα νερού και κάνοντας τη γη των τοπικών αγροτών άχρηστη για καλλιέργειες επιβίωσης. Επίσης στην περίπτωση αυτή των σύγχρονων περιφράξεων, το αποτέλεσμα είναι η πίεση για εγκατάλειψη της γης.

Ακριβώς όπως οι παλιές περιφράξεις συνοδευόταν από αγώνες, έτσι και στην περίπτωση των νέων περιφράξεων οι άνθρωποι οργανώνονται και χτίζουν μορφές αντίστασης. Δύο σημαντικά παραδείγματα είναι αυτά του αγώνα των Ζαπατίστας στο Μεξικό, που καταλύθηκε από την προσπάθεια της κυβέρνησης να πουλήσει την κοινή γη που παραδοσιακά κατέχονταν από τους ιθαγενείς πληθυσμούς (ejido),[11] και το κίνημα για την επαναοικειοποίηση της γης στη Βραζιλία από το κίνημα των “Sem tierra” (MST).[12] Ο πόλεμος και, συγκεκριμένα, οι πρόσφατες μορφές του “νεοφιλελεύθερου” πολέμου έχουν επίσης συζητηθεί από την άποψη των συνεπειών τους στη γη και σε άλλους τύπους περίφραξης. [13]

Προκειμένου να δείξουμε τη διεισδυτικότητα των νέων περιφράξεων, αναφέρω εδώ μερικές περιπτώσεις αστεακής περίφραξης. Ο αστεακός σχεδιασμός στην πραγματικότητα είναι ένας τόπος σημαντικών προσπαθειών για την περίφραξη της ανθρώπινης και κοινωνικής συμπεριφοράς με μορφές και πρότυπα που είναι συμβατά με την διαδικασία συσσώρευσης και το κίνητρο του κέρδους. Για παράδειγμα, η απουσία δημόσιων καθισμάτων σε δημόσιους χώρους όπως στη μεγάλη κύρια αίθουσα του σταθμού του Βατερλώ στο Λονδίνο μπορεί να είναι αινιγματική, εκτός εάν την κατανοήσουμε ως μία προσπάθεια να ελαχιστοποιήσουν την αλητεία (που μας πάει πίσω στη λογική της “αιματηρής νομοθεσίας” των Τιδόρ που ακολούθησε τις πρώτες περιφράξεις), την περιθωριοποίηση της σε έναν “αόρατο τόπο”, ή απλά ως μία προσπάθεια να μετατρέψουν τους κουρασμένους ταξιδιώτες σε καταναλωτές πιέζοντας τους να πάνε στα κοντινά καφέ. Ακόμα και η ικανοποίηση των πρωταρχικών ανθρώπινων βιολογικών λειτουργιών έχει γίνει το αντικείμενο της περίφραξης στους σταθμούς των τρένων και σε άλλους δημόσιους χώρους στη Δύση. Για να κατουρήσουμε πρέπει να πληρώσουμε για να πάμε τουαλέτα· στο Λονδίνο το κόστος είναι 20 λίρες κάθε φορά– λίγο πολύ το ημερομίσθιο ενός σκαφτιά σε χαντάκι οπτικών ινών νότια του Μουμπάι, όπως μου είπαν. (Η εναλλακτική φυσικά είναι να ανακτήσουμε τα καταστήματα των Μακντόνταλντ και των άλλων φαστφουντάδικων ως δημόσιες τουαλέτες.) Επίσης δημόσια παγκάκια “περιφραγμένα” με μπράτσα όπως στο Λονδίνο ή με κυρτές επιφάνειες όπως στο Λος Άντζελες, όπως έδειξε ο Mike Davis,[14] έχουν μία λογική ως εργαλεία κοινωνικής μηχανικής, που αποτρέπει τους σύγχρονους “αλήτες” (ειδικά τους άστεγους) να τεντώσουν τα πόδια τους και ενισχύει τη “σωστή” και “αποδεκτή” κοινωνική συμπεριφορά, ακόμα κι ενώ κάθονται και ξεκουράζονται. Περιφράσσοντας το χώρο που βρίσκονται τα παγκάκια κρατάς την πόλη σε κίνηση.

Με το “κοινωνικά κοινά”, εννοώ εκείνα τα κοινά που έχουν δημιουργηθεί ως ένα αποτέλεσμα των παλιών κοινωνικών κινημάτων και αργότερα τυποποιήθηκαν από θεσμικές πρακτικές. Ένα κλασικό παράδειγμα είναι το σώμα των δικαιωμάτων, της πρόνοιας και των

δικαιωμάτων που εγγυόταν καθολικά το κράτος πρόνοιας σε σφαίρες όπως η υγεία, η ανεργία, τα επιδόματα, η εκπαίδευση και οι συντάξεις. Αν και αυτά τα κοινωνικά κοινά εξυπηρέτησαν την ίδια στιγμή ως ένας τόπος για διοικητική ρύθμιση της κοινωνικής συμπεριφοράς,[15] επίσης σε έναν ορισμένο βαθμό επέτρεψαν την πρόσβαση στο δημόσιο πλούτο χωρίς μία αντίστοιχη δαπάνη εργασίας (δηλαδή, την *άμεση πρόσβαση*) Το χαρακτηριστικό αυτό έχει δεχτεί μία αυξανόμενη επίθεση από τις νεοφιλελεύθερες πολιτικές του τελευταίου τέταρτου του αιώνα. Στο Βορρά, η περίφραξη αυτών των κοινωνικών κοινών πέρασε μέσα από το μετασχηματισμό από την πρόνοια στην ανταποδοτικότητα (όπως στις ΗΠΑ και τη Βρετανία), μέσω της επιβολής αυστηρών "κριτηρίων σύγκλισης" που περιορίζουν τις κοινωνικές δαπάνες στην Ευρωπαϊκή Ένωση, μεταξύ άλλων περιπτώσεων, μέσω μαζικών προγραμμάτων ιδιωτικοποίησης και δομικής προσαρμογής που συνδέονται με τις νεοφιλελεύθερες πολιτικές της συμφωνίας της Ουάσινγκτον, τόσο στο Βορρά όσο και στο Νότο, στον Τρίτο Κόσμο μέσω της διαχείρισης του χρέους, και τη φιλελευθεροποίηση του εμπορίου των αγαθών και, ειδικά των υπηρεσιών. Για όλες αυτές τις περιπτώσεις υπάρχει φυσικά μία μαζική βιβλιογραφία.[16]

Η περίφραξη των κοινών της γνώσης περιλαμβάνει την προσπάθεια να κατευθύνουν και να σχηματίσουν τη δημιουργία της γνώσης από την άποψη της πρόσβασης, του περιεχομένου και των τρόπων μεταφοράς. Εδώ φυσικά υπάρχει ένα ευρύ φάσμα πολιτικών, που ορίζουν την ιδιωτικοποίηση της εκπαίδευσης, την πώληση των δημόσιων βιβλιοθηκών και των σχολείων, τη σύνδεση ανάμεσα στην σπάνη των δημόσιων πόρων που διοχετεύονται στην εκπαίδευση και την εξυπηρέτηση του χρέους στο Νότο και γενικότερα τις στρατηγικές για την υπαγωγή της εκπαίδευσης και της γνώσης στις ανταγωνιστικές αγορές.[17]

Στις περισσότερε κουλτούρες στην ιστορία της ανθρωπότητας, η γνώση έχει συσσωρευθεί και περάσει στις επόμενες γενιές ως υλικό της ανθρώπινης αλληλόδρασης. Όπως η γλώσσα, η γεωργία και οι μέθοδοι καλλιέργειας και οι δεξιότητες κάθε είδους είναι η πολιτισμική βάση κάθε κοινωνίας, χωρίς την οποία δεν θα επιβίωνε, έτσι και τα γονίδια είναι τα δομικά υλικά της ζωής καθεαυτής. Αν και υπάρχουν ολοένα και περισσότερες πιέσεις από τις μεγάλες πολυεθνικές επιχειρήσεις για την εισαγωγή νομοθεσίας που "περιφράζει" τη "γνώση" που οικοδομείται στη ζωή: τα γονίδια. Τα δικαιώματα πνευματικής ιδιοκτησίας στη ίδια τη ζωή έχουν συνεισφέρει στο ξεκίνημα μίας συζήτησης για το ζήτημα της περίφραξης της γνώσης και της ζωής γενικά. Αυτό επίσης έχει οδηγήσει σε μία συζήτηση για το νόημα της επένδυσης και της έρευνας. Για παράδειγμα, παρά τον ισχυρισμό των φαρμακοβιομηχανιών πως οι πατέντες είναι αναγκαίες για την εγγύηση διατήρησης της επένδυσης στον τομέα αυτό, επιτρέποντας έτσι την παραπέρα έρευνα, πολλοί ερευνητές ισχυρίζονται πως οι πατέντες μέσω της προώθησης της μυστικότητας και της διοχέτευσης των κεφαλαίων σε αυτό που είναι εμπορικά κερδοφόρο παρά σε αυτό που εξυπηρετεί το δημόσιο καλό θα απειλήσουν τη μελλοντική έρευνα. Το πατεντάρισμα της ζωής νομιμοποιεί την βιοπειρατεία και την απαλλοτρίωση και την επακόλουθη ιδιωτικοποίηση της γνώσης που χτίζεται συλλογικά μέσω των γενεών των ανώνυμων πειραματιστών, ειδικά σε βάρος των ανθρώπων του Νότου. Θα παρέχει στην βιομηχανία νέα μέσα εγκαθίδρυσης ελέγχου πάνω σε περιοχές της φύσης, που πρωθύστερα κατεχόταν κοινά από τις κοινότητες του Νότου. Αυτές οι περιφράξεις της ζωής

δείχνουν τον απόλυτα αυθαίρετο χαρακτήρα των αξιώσεων της *ατομικής* ιδιοκτησίας πάνω σε ό,τι ουσιαστικά είναι *κοινωνικές και ιστορικές* διαδικασίες δημιουργίας της γνώσης. Αυτό που αυτές οι συζητήσεις αποκαλύπτουν είναι η επείγουσα ανάγκη η μαρξιστική σκέψη να επαναεννοιολογήσει τις περιφράξεις και να συνεισφέρει στην ανάδυση του πολιτικού λόγου για τη ζωή και τη γνώση ως κοινών.

12

Ο “νόμος της αξίας”, η άυλη εργασία, και το “κέντρο” της εξουσίας.

ΠΑΓΚΟΣΜΙΕΣ ΑΓΟΡΕΣ ΚΑΙ ΑΞΙΑΚΕΣ ΠΡΑΚΤΙΚΕΣ

Στα τελευταία δύο κεφάλαια έχουμε κατανοήσει τις διαδικασίες της δημιουργίας της καπιταλιστικής αγοράς από την άποψη των “περιφράξεων”, τις στρατηγικές του διαχωρισμού ανάμεσα σε ανθρώπους και μέσα παραγωγής που μετατρέπουν τους ανθρώπους και τις δυνάμεις τους, καθώς και τα θραύσματα της φύσης, σε εμπορεύματα.

Οι περιφράξεις απλά δημιουργούν ένα *πλαίσιο* για να συμβεί η κοινωνική αλληλόδραση στην αγορά. Εάν οι περιφράξεις πιέζουν τους ανθρώπους στην αύξηση του βαθμού της εξάρτησης τους από τις αγορές για την αναπαραγωγή των πόρων της ζωής τους, τότε οι αγορές ενσωματώνουν τις δραστηριότητες τους σε ένα σύστημα στο οποίο συγκρούονται όλοι με όλους. Σε αυτό και στο επόμενο κεφάλαιο, συζητάω τα γενικά χαρακτηριστικά αυτής της “ενσωμάτωσης” που συνιστά το κοινωνικό σώμα (τώρα ως πλανητικό) όπως ο πόλεμος όλων εναντίον όλων, η συναρμογή των διαδικασιών της εκμετάλλευσης, η αποξένωση, η αξιοποίηση του κεφαλαίου και η αυτοαξιοποίηση των κοινοτήτων στους αγώνες, και τελικά, η υποκειμενοποίηση που ριζώνεται στις συγκρούσεις ανάμεσα στις αξιακές πρακτικές. Αυτά τα γενικά χαρακτηριστικά τοποθετούνται κάτω από το όνομα “νόμος της αξίας”, έναν όρο που προκαλεί μια συζήτηση ενός αιώνα μεταξύ των λογίων της κλασικής πολιτικής οικονομίας καθώς και ανάμεσα στους ριζοσπάστες πολλών πεποιθήσεων.

Δεν είμαι σε θέση να ερευνήσω εκτεταμένα τους όρους αυτής της συζήτησης, τα καλά και τα κακά της σημεία, τους παραδειγματικά διαφορετικούς λόγους που έχουν πλαισιώσει το νόημα που δόθηκε στον “νόμο της αξίας” συχνά με αντιφατικούς και τραγικά αντίθετους τρόπους, από την κριτική του νόμου της καπιταλιστικής επιβολής της εργασίας στο κοινωνικό σώμα (που εγώ μαζί με άλλους αποδέχομαι), μέχρι το πλαίσιο μέσα στο οποίο θεωρητικοποιείται η επιβολή της κρατικο-καπιταλιστικής (δηλαδή, της “πραγματικά σοσιαλιστικής”) εργασίας (στην οποία εγώ μαζί με άλλους αντιτίθεμαι ισχυρά). Αντίθετα, σε αυτό και στο επόμενο κεφάλαιο θέλω να συζητήσω τα χαρακτηριστικά της *διαδικασίας*, αυτού του “νόμου της αξίας” και να επισημάνω το γεγονός ότι η κατανόηση του από την προοπτική του αντικαπιταλιστικού κινήματος είναι σημαντική για την κατανόηση του σε τι είναι ενάντια. Με μία λέξη η προβληματική της υπέρβασης του καπιταλισμού, του “ξεκινήματος της ιστορίας”, είναι τελικά η προβληματική της υπέρβασης του “νόμου της αξίας” που θέλει να ανάγει τα πάντα στο μέτρο του κεφαλαίου, και την ίδια στιγμή, η προβληματική αυτή να θέτει άλλες αξίες, άλλα μέτρα και άλλους τρόπους για την άρθρωση τους.

Καπιταλιστική παγκοσμιοποίηση: μία μορφή αλληλεξάρτησης που βρωμάει.

Πριν μπούμε στις λεπτομέρειες της ανάλυσης μας, αξίζει να σημειώσουμε με ποιο τρόπο αυτός ο “νόμος της αξίας” μας εμφανίζεται σε αυτόν το “παγκοσμιοποιημένο” κόσμο, στο εξαιρετικό επίπεδο των λόγων στην παγκόσμια διάσταση της ζωής μας. Η αυξανόμενη εντατικοποίηση της

πλανητικής αλληλεξάρτησης που επέφεραν οι παγκόσμιες καπιταλιστικές αγορές, συνεπάγεται πως κάθε "κόμβος" της κοινωνικής παραγωγής, σε οποιαδήποτε κλίμακα – είτε ένα άτομο στην αγορά εργασίας, μία εταιρεία σε μία συγκεκριμένη βιομηχανία, μία πόλη σε μία χώρα σε ανταγωνισμό για την έλκυση κεφαλαίου και επενδύσεων ενάντια σε άλλες πόλεις και χώρες – αντιμετωπίζει μία εξωτερική δύναμη που τον πιέζει να προσαρμοστεί σε συγκεκριμένα στάνταρτ του πράττειν, να υιοθετήσει συγκεκριμένες μορφές κοινωνικής συνεργασίας, προκειμένου να χτυπήσει τον ανταγωνιστή, ή αλλιώς μια δύναμη που του έχει απειλήσει τα μέσα βιοπορισμού. Αλλά το "χτύπημα του ανταγωνιστή" την ίδια στιγμή απειλεί τους πόρους της ζωής άλλων κοινοτήτων που ανταγωνιζόμαστε μαζί τους, στο βαθμό που αυτές επίσης εξαρτώνται από τις αγορές για να αναπαράγουν τους πόρους της ζωής τους. Όσο περισσότερο εξαρτόμαστε από τα χρήματα και τις αγορές για να ικανοποιήσουμε τις ανάγκες και να ακολουθήσουμε τις επιθυμίες μας, τόσο περισσότερο εκθέτουμε τους εαυτούς μας σε έναν φαύλο κύκλο εξάρτησης στον οποίο οι βιοπορισμοί αντιμάχονται μεταξύ τους. Κάποιοι από εμάς κερδίζουν, και κάποιοι από εμάς χάνουν· σε κάθε περίπτωση είμαστε μπλεγμένοι στην διάπραξη του συστήματος, που μας κρατάει στην αναπαραγωγή της σπάνης όταν στην πραγματικότητα μπορούμε να γιορτάσουμε την αφθονία.

Στην εξέταση του "νόμου της αξίας", θα πρέπει να έχουμε στο μυαλό αυτές τις σύγχρονες καπιταλιστικές αγορές από την άποψη της προβληματοποίησης των τύπων της κοινωνικής σχέσης που συνεπάγονται, παρά στο να εστιάσουμε μόνο στους τύπους του προϊόντος που παράγουν. Όταν το κάνουμε αυτό, πρέπει προφανώς να μην υποτιμήσουμε τις πολλές "φρίκες" που οι σύγχρονες διαδικασίες της νεοφιλελεύθερης παγκόσμιας ολοκλήρωσης παράγουν, και που συζητιούνται από πολλούς κριτικούς και συμμετέχοντες στο κίνημα της άλλης παγκοσμιοποίησης. Από την προοπτική της ανάλυσης των κοινωνικών διαδικασιών και των κοινωνικών σχέσεων, αυτό που προτείνω είναι πως το σημαντικό πρόβλημα των καπιταλιστικών αγορών δεν είναι τόσο η δημιουργία "χαμένων", αλλά ο *τρόπος άρθρωσης των παραγωγικών "κόμβων" σε ολόκληρο το κοινωνικό σώμα που δημιουργεί αδιάκοπα "νικητές" και "χαμένους"*. Όντως, η ίδια η κοινωνική συγκρότηση των καπιταλιστικών αγορών είναι μία από τις συνεχείς διανομές "επιβραβεύσεων" και "τιμωριών", δηλαδή ενός τρόπου "πειθαρχικής ολοκλήρωσης/ενσωμάτωσης". Αυτός ο "τρόπος άρθρωσης", κατανοητός ως δυναμισμός διαδικασίας και έμφυτη σύγκρουση ανάμεσα σε αξιακές πρακτικές, είναι αυτό που γενικά αναφέρω ως το "νόμο της αξίας".

Σημαντικά, εάν δεν γειώνουμε την κριτική του κυρίαρχου λόγου πάνω στην προβληματοποίηση του "νόμου της αξίας", τότε δεν θα είμαστε ικανοί να κερδίσουμε τη λογική, πρακτική και πολιτική *αυτονομία* από τα συμφέροντα και τις αξιακές πρακτικές του κεφαλαίου. Ακόμα πιο ανησυχητικά, με την απουσία αυτής της αυτονομίας, τα αντιπολιτευτικά κινήματα θα κλειδωθούν μαζί με εκείνα στα οποία αντιτίθενται, σε ένα σίγουρο λόγο στον οποίο θα παίζουν διαφορετικούς αλλά αλληλοσυσχετιζόμενους ρόλους. Έτσι, για παράδειγμα, εάν είμαστε ιδεολογικά υπέρ ή κατά των καπιταλιστικών αγορών, δεν έχουμε καμιά δυσκολία, με αυτό τον τρόπο, να επιλέξουμε τα αποτελέσματα που πλέκουν μία αφήγηση για να υποστηρίξουμε τον ισχυρισμό μας: εκείνοι που είναι κριτικοί των καπιταλιστικών αγορών αφηγούνται ιστορίες αναδιάρθρωσης, χαμηλών μισθών, φτώχειας, περιβαλλοντολογικής υποβάθμισης, εκτοπισμού και

ανεργίας, όλα αυτά τα οποία μπορούν εύκολα να συνδεθούν με τις διαδικασίες της αγοράς. Και αντίστροφα, εκείνοι που είναι δεσμευμένοι ιδεολογικά στα διάφορα νήματα του νεοφιλελευθερισμού θα επιλέξουν όντως τις ιστορίες των νικητών, τους υψηλότερους μισθούς, τους βελτιωμένους τοπικούς περιβαλλοντολογικούς και κοινωνικούς δείκτες, και λοιπά. Και οι δύο είναι αληθείς, γιατί, όταν εξετάζουμε τις καπιταλιστικές αγορές ως διαδικασία παρά ως αποτέλεσμα, είναι οι δύο όψεις του ίδιου νομίσματος. Οι περίοδοι της "ανόδου" και της "πτώσης" κάνουν τη μία ή την άλλη τάξη "φαινομενικά πιο αληθή" από την άλλη, οδηγώντας σε έναν ατελείωτο ταλαντευόμενο σχετικισμό. Μέχρι φυσικά , όπως είδαμε στο κεφάλαιο 7, μπαίνουν στη σκηνή οι περίοδοι της κρίσης της "κοινωνικής σταθερότητας", που θέτουν σε αμφισβήτηση τον πυρήνα των συστημικών μηχανισμών και των αντίστοιχων κοινωνικών σχέσεων.

Το σχετικιστικό νόημα των καπιταλιστικών αγορών – που συχνά συσκοτίζεται από τον οικονομικό λόγο που αντιστοιχεί στις καθημερινές πρακτικές, που ο Μαρξ είχε αποκαλέσει "φετιχισμό του εμπορεύματος" (De Angelis 1996, Holloway 2002, Marx 1976α) – μπορεί επίσης να ειδωθεί για παράδειγμα, όταν διαβάζουμε τη συμβατική κατανόηση της παγκοσμιοποίησης ως μία αυξανόμενη αλληλοεξάρτηση ανάμεσα σε ανθρώπους, περιφέρειες, ή χώρες στον κόσμο. Η αλληλοεξάρτηση σημαίνει ότι *εξαρτιόμαστε* ο ένας από τον άλλο, αλλά *επίσης* συνεπάγεται πως αυτό που κάνουμε *επιδρά* πάνω σε άλλους κάπου αλλού στον κόσμο.

Όντως, το διπλό νόημα της αλληλοεξάρτησης ως "εξάρτησης από τον άλλον" και "επίδρασης στον άλλον" είναι σήμερα ολοένα και περισσότερο προφανές σε πολλές σφαίρες της ζωής, και στρέφεται προς ένα πράγμα: η αλληλοεξάρτηση σημαίνει πως εσύ κι εγώ, ίσως κατοικώντας διαφορετικούς βιόκοσμους, είμαστε πιασμένοι στον ίδιο βρόγχο, και τη *μορφή* του βρόγχου, τους κανόνες και τις μεθόδους άρθρωσης της εξάρτησης μας – αυτό που κάνουμε και το πως αυτό που κάνουμε επηρεάζει τον άλλο – είναι το αόρατο νήμα που κυβερνά τις ζωές μας. Αυτή είναι μία μορφή κανόνα που είναι ανεξάρτητη από τις τοποθετήσεις και τις προοπτικές μας, τις ορμές και τα πάθη μας, του υπολογισμούς και τις λογικές μας, τις αισθήσεις μας, τα συναισθήματα και τα αισθήματα. Αν και είναι αυτή που *αρθρώνει* όλες αυτές τις τοποθετήσεις, τις αισθήσεις και τις επιθυμίες, χωρίς εμείς να είμαστε ικανοί να πούμε λέξη για τη μορφή αυτής της άρθρωσης. Αυτή η μορφή είναι η θάλασσα που κολυμπάμε στις καθημερινές μας δράσεις, και έτσι ούτε τη βλέπουμε ούτε προβληματιζόμαστε για αυτή.

Έτσι, για παράδειγμα, η κατασκευή ενός φράγματος σε μία χώρα του Νότου μπορεί να χρηματοδοτείται από μελλοντικούς Ευρωπαίους συνταξιούχους. Η σύνταξη χρηματοδοτεί διευθυντές να βάλουν τα λεφτά τους σε εκείνες τις εταιρείες φραγμάτων που πληρώνουν υψηλότερες ανταποδόσεις στην αγορά, αλλά αυτό συνεπάγεται το ξερίζωμα κοινοτήτων για να γίνει χώρος για το φράγμα. Δεν είναι απλά, όπως το θέτει ο Γκίντενς (1990: 64), πως "τοπικά συμβάντα σχηματίζονται από γεγονότα που συμβαίνουν πολλά μίλια μακριά, και αντίστροφα". Το γεγονός είναι πως όταν η αξία της σύνταξης μου εξαρτάται από τον επιτυχή ξεριζωμό κοινοτήτων σε κάποια μέρη του κόσμου (Schmid, Harris and Sexton 2003) έχουμε μία μορφή αλληλοεξάρτησης που βρωμάει! Εδώ έχουμε ένα καθαρό παράδειγμα του πως οι καπιταλιστικές αγορές αρθρώνουν τις ανάγκες για βιοπορισμό διαφορετικών κοινοτήτων (η κοινότητα των εργαζομένων

εξαναγκάζεται στην ιδιωτική σύνταξη και η κοινότητα των χωρικών εκτοπίζεται από τη γη της) με τέτοιο τρόπο που αντιτίθενται μεταξύ τους.

Όλες οι μορφές της *παγκόσμιας αλληλεξάρτησης* που βασίζονται στις καπιταλιστικές αγορές είναι αυτού του είδους, μία "αλληλεξάρτηση" ανάμεσα σε ανθρώπινα όντα, των οποίων οι στρατηγικές συντήρησης της ζωής, *αρθρώνονται* μέσω ενός παγκόσμιου μηχανισμού που τις θέτει σε αντίθεση μεταξύ τους. Η μορφή του κεφαλαίου της παγκόσμιας αλληλεξάρτησης σημαίνει πως το να πάω στην εργασία μου σήμερα και να συμμορφωθώ πρόθυμα με όλες τις απαιτήσεις μίας ανταγωνιστικής κοινωνίας και οικονομίας συνεπάγεται πως οι πράξεις μου επιδρούν σε κάποιον άλλο κάπου στον κόσμο. Για να το θέσουμε απερίφραστα, η λογική της ανταγωνιστικής αγοράς συνεπάγεται ένα από τρία πράγματα: "εμείς" είμαστε πιο αποδοτικοί από "αυτούς" και έτσι συνεισφέρουμε στην καταστροφή τους· "αυτοί" είναι πιο αποδοτικοί από "εμάς" και έτσι συνεισφέρουν στην καταστροφή μας· ή οι δύο αντίθετες προοπτικές είναι αληθείς εναλλακτικά, οδηγώντας έτσι σε μία ατελείωτη κούρσα ποντικών που καταστρέφει και τις δικές μας και τις δικές τους ζωές.

Ο "νόμος της αξίας" και το όριο του κεφαλαίου στη δημοκρατία και την ελευθερία.

Πρέπει να σημειωθεί πως ο ανταγωνισμός που λειτουργεί μέσω του παγκόσμιου κοινωνικού σώματος δεν είναι ίδιος με τα ανταγωνιστικά παιχνίδια που παίζουμε με φίλους. Όταν παίζω επιτραπέζιο ποδοσφαιράκι με τους φίλους μου δεν σκοπεύω στη νίκη. Αλλά είτε χάσω είτε κερδίσω, καταλήγουμε να μοιραζόμαστε με τους φίλους φαγητό και γέλια. Ο ανταγωνισμός αυτού του τύπου είναι αθώος· είναι μία πρακτική που μπορεί να δυναμώσει την παιχνιδιάρικη διάθεση της κοινότητας αντί να την καταστρέψει, εκτός φυσικά, εάν είμαι ένας κακός χαμένος. Αλλά ο "οικονομικός" ανταγωνισμός είναι τελικά ένας τύπος ανταγωνισμού που παίρνει πολύ ενέργεια από την απειλή των πόρων της ζωής. Αυτό ισχύει ανεξάρτητα αν αυτός ο ανταγωνισμός είναι μία "λειτουργία" του βαθμού της "ατέλειας" που έχει, όπως λέγεται από τους οικονομολόγους, ή εάν είναι πραγματικός ή απλά προσομοιωμένος, όπως ολοένα και περισσότερο ισχύει στην περίπτωση των δημόσιων υπηρεσιών στις οποίες δεν υπάρχουν αγορές, αλλά όπου οι κυβερνητικοί παράγοντες προσομοιώνουν τη δυναμική της αγοράς θέτοντας νέους δείκτες αναφοράς. Είναι ένας τρόπος κοινωνικής σχέσης που βασίζεται στη *σύγκρουση* των βιοπορισμών μεταξύ τους. Κάνοντας το αυτό αναπαράγει συνεχώς την σπάνη και την καταστροφή της κοινότητας.

Αυτή η μορφή αλληλεξάρτησης αντιπροσωπεύει την υποβόσκουσα βάση του κινδύνου και του διάχυτου χαρακτήρα της παγκοσμιοποίησης που αμφισβητείται ευρέως σήμερα. Δεν είναι η αλληλεξάρτηση καθεαυτή το πρόβλημα, ούτε ακόμα και η παγκόσμια αλληλεξάρτηση. Οι περισσότεροι άνθρωποι που έρχονται εγγύτερα ο ένας στον άλλον, και γίνονται περισσότερο ικανοί να μοιραστούν πόρους, γνώση, τρόπους κατασκευής πραγμάτων, πολιτισμικές φόρμες, εμπειρίες, μουσικές παραδόσεις και λοιπά, σε πολλές περιπτώσεις σημαίνει πως εμπλουτίζονται οι ζωές των ανθρώπων και των κοινοτήτων, ανοίγοντας νέους ορίζοντες για δημιουργικότητα, και εμβαθύνοντας τις ανταλλαγές. Επιπλέον, οι ανθρώπινες κοινωνίες, κατανοητές ορθότερα ως δίκτυα

ατόμων που συνεργάζονται και επομένως *αλληλοδρούν* για την αναπαραγωγή των ζωών τους, μπορούν να γίνουν κατανοητές μόνο από την πλευρά των βαθμών και των μορφών της αλληλεξάρτησης. Το πρόβλημα με τις καπιταλιστικές αγορές είναι η *μορφή* αυτής της αλληλεξάρτησης, του *τύπου* των διαδικασιών της παγκοσμιοποίησης. Το πρόβλημα επομένως είναι *πως* αυτή η ενσωμάτωση προκαλείται – δηλαδή, πως δημιουργούνται οι αγορές – και *πως* αυτή η ενσωμάτωση λειτουργεί μόλις τεθεί σε εφαρμογή.

Ο "νόμος της αξίας" συνεπάγεται πως από την προοπτική κάθε "κόμβου", αυτός ο τρόπος της άρθρωσης σε ολόκληρο το κοινωνικό σώμα είναι πειθαρχικός, γιατί η αγορά είναι ένας μηχανισμός στον οποίο οι νόρμες δημιουργούνται μέσω της κοινωνικής διαδικασίας που κατανέμει αμοιβές και ποινές. [1] Με τις νόρμες της παραγωγής αναφέρομαι στην ποικιλία των αρχών της κατανομής των πόρων και της διανομής, που συνδέονται με την κοινωνική παραγωγή καθώς και με τους τρόπους που κάνουμε πράγματα, τους ρυθμούς και τις μορφές της συνεργασίας που, όπως θα δούμε στο επόμενο κεφάλαιο, στις καπιταλιστικές αγορές συντίθενται σε τιμές. Οι νόρμες της παραγωγής (δηλαδή, οι τρόποι αλληλοσυσχετισμού) είναι απαντήσεις στις θεμελιώδεις ερωτήσεις: *τι* πρέπει να παράγουμε; *πως* πρέπει να το παράγουμε; *πόσο* πρέπει να παράγουμε; *πόση* εργασία θα πρέπει να δαπανήσουμε για να το παράγουμε; και *ποιος* θα πρέπει να το παράγει; - όλες πολύ σαφείς ερωτήσεις που καθορίζουν τις *διαδικασίες* και τα *σχετικά* ζητήματα, που αφορούν την αναπαραγωγή του κοινωνικού μας σώματος, όσον αφορά τους τρόπους με τους οποίους σχετιζόμαστε μεταξύ μας και με τη φύση.

Ο "νόμος της αξίας" τελικά συνεπάγεται ότι τα ερωτήματα αυτά δεν απαντιούνται από τους ίδιους του ανθρώπους αναλαμβάνοντας την ευθύνη των ζωών τους και των σχέσεων τους με τους άλλους. Έτσι, εξίσου, οι νόρμες της κοινωνικής συμπαραγωγής και των σχέσεων μεταξύ των ανθρώπων προσδιορίζονται συλλογικά μέσω της αγοράς, αλλά με έναν τρόπο που πάει πίσω από την πλάτη των ατόμων και των κοινοτήτων, γιατί προσδιορίζονται από έναν *αφηρημένο* μηχανισμό, που έχουμε δημιουργήσει και που αντιλαμβανόμαστε ως "φυσικό" στις καθημερινές πρακτικές των ζωών μας. Ο "νόμος της αξίας" έτσι είναι το όριο που θέτει το κεφάλαιο στη δημοκρατία και την ελευθερία. Είναι η αφηρημένη διαδικασία των πειθαρχικών αγορών που αρθρώνει το κοινωνικό σώμα με τέτοιο τρόπο ώστε να συγκροτεί τις κοινωνικές νόρμες της παραγωγής, και όχι από τους ατομικούς κοινωνικούς δρώντες που διαπραγματεύονται μεταξύ τους τις νόρμες της ελεύθερης συνεργασίας τους. Σε αυτό τον μηχανισμό της αγοράς , οι ατομικοί δρώντες πρέπει να αντιδρούν στις υπάρχουσες ετερόνομες νόρμες, που επιβάλλονται από έναν τυφλό μηχανισμό μέσω της ικανοποίησης ή της νίκης στον δείκτη αναφοράς της αγοράς (ή του προσομοιωμένου δείκτη αναφοράς της αγοράς, που επιβάλλεται από τα νεοφιλελεύθερα κρατικά σώματα), μία δραστηριότητα που με τη σειρά της επιδρά στην ίδια τη νόρμα της αγοράς. Σε αυτόν τον συνεχή μηχανισμό ανατροφοδότησης οι βιοπορισμοί ανταγωνίζονται μεταξύ τους. Όταν οι επιβραβεύσεις και οι τιμωρίες επαναλαμβάνονται σε ένα σύστημα, δημιουργούνται οι νόρμες. Αυτό, όπως θα δούμε στο κεφάλαιο 14, είναι μία διαδικασία που ο παλαδίνος της ελευθερίας της αγοράς, ο Friedrich Hayek, το καταλαβαίνει καλά, αν και αγνοεί το ζήτημα της εξουσίας και των διαδικασιών της περίφραξης στην ερμηνεία της ανάδυσης των καπιταλιστικών αγορών. Για αυτόν ο αφηρημένος

μηχανισμός είναι ένα αυθόρμητα αναδυόμενο σύστημα ελευθερίας.

Έτσι, εάν ένας άλλος κόσμος είναι δυνατός, η ελάχιστη συνθήκη του είναι πως θα συντονίσουμε την κοινωνική δράση με άλλον τρόπο, κατά τον οποίο οι νόρμες της αλληλόδρασης και της συνεργασίας μας στην κοινωνική παραγωγή προσδιορίζονται άμεσα από εμάς (εκείνους που πράττουν την αλληλόδραση), και όχι από έναν τυφλό και αφηρημένο μηχανισμό, που βάζει τους βιοπορισμούς να αντιμάχονται μεταξύ τους. Ο "νόμος της αξίας" του κεφαλαίου θέτεται ως το βασικό εμπόδιο που έχουμε να απομακρύνουμε, προκειμένου να συγκροτήσουμε έναν άλλο κόσμο.

ΤΙ ΕΙΝΑΙ Ο "ΝΟΜΟΣ ΤΗΣ ΑΞΙΑΣ";

Μέχρι εδώ έχω χρησιμοποιήσει τον όρο "νόμος της αξίας" με τα τρομακτικά εισαγωγικά για να δείξω πως πρέπει να είμαστε υποψιασμένοι στην προσέγγιση του όρου, δεδομένης της πολύπλοκης ιστορίας και των διαφορετικών νοημάτων που σχετίζονται με διαμετρικά αντίθετα πολιτικά έργα. Για να πλαισιώσουμε τη συζήτηση μας, τα περισσότερα από αυτά τα νοήματα φυσικά αντλούνται από το έργο του Μαρξ ειδικά το *Κεφάλαιο*. Ωστόσο, αν και ο Μαρξ ανέπτυξε ένα λόγο για την αξία που θα διευκρινίσουμε αργότερα, σπάνια χρησιμοποίησε τον όρο "νόμο της αξίας".[2] Στην μαρξιστική παράδοση, ο όρος μερικές φορές αντιστοιχεί στενά στον ισχυρισμό πως η αξία ενός εμπορεύματος είναι ο κοινωνικά αναγκαίος χρόνος εργασίας για την παραγωγή του. Από την άλλη πλευρά, μερικές φορές περιλαμβάνει μία πληθυντικότητα αλληλοσυσχετιζόμενων νοημάτων. Αυτοί οι μαξιμαλιστικοί ορισμοί περιλαμβάνουν:

1. μία εκδοχή του νόμου της "θεωρίας των τιμών", όμοια με τον ορισμό του Leontyev, που ισχυρίζεται πως οι ανταλλακτικές αξίες και οι τιμές της παραγωγής των αγαθών "καθιερώνονται σύμφωνα με την κοινωνικά αναγκαία εργασία για την αναπαραγωγή τους"·

2. μία εκδοχή που εξηγεί τον μηχανισμό της τιμής της αγοράς με ποσοτικούς όρους·

3. μία εκδοχή που εξηγεί τις ταξικές σχέσεις, την αποξένωση και την φτωχοποίηση στον καπιταλισμό·

4. "οι νόμοι της ανάπτυξης του καπιταλισμού στην ιστορία (συγκέντρωση, θεωρία των κρίσεων, κλπ) μπορούν να ενσωματωθούν, επίσης, έτσι ώστε ο νόμος της αξίας να αγκαλιάζει τον οικονομικό νόμο της κίνησης της καπιταλιστικής κοινωνίας" (Haffner 1973: 268-9, απόσπασμα στο Caffentzis 2005:90)

Όπως θα επιχειρηματολογήσω σε αυτό και στο επόμενο κεφάλαιο, ο "νόμος της αξίας" δεν μας ενδιαφέρει γιατί είναι μία μέθοδος για την εξήγηση της αξίας των εμπορευμάτων σε μία δεδομένη στιγμή, για να αποδείξει πως τα οικονομικά των "μπουρζουάδων" είναι λάθος (όπως πολλοί μαρξιστές οικονομολόγοι έχουν ισχυριστεί) ή για να συνεισφέρει στον κοινωνικό σχεδιασμό (την "κατευθυνόμενη οικονομία", κατανοώντας το "νόμο της αξίας") αλλά μάλλον για να κάνει κριτικά κατανοητή τη *διαδικασία* της συγκρότησης αυτών των αξιών, δηλαδή, για να αποκτήσει την προοπτική ενός *εξωτερικού* στην κανονική κατάσταση των πραγμάτων που συγκροτούν την αναπαραγωγή των βιοπορισμών, όσον αφορά το κεφάλαιο. Η *διαδικασία* της διαμόρφωσης των αξιών του εμπορεύματος είναι η διαδικασία που ορίζει τον κοινωνικά αναγκαίο χρόνο εργασίας

(ΚΑΧΕ) και που θα συζητήσουμε λεπτομερώς στο επόμενο κεφάλαιο. Η αλληλοσυσχέτιση ανάμεσα σε μία "θεωρία των τιμών" (1), τις ποσοτικές και ποιοτικές πλευρές της αξίας (2 και 3) και τα μακρο-πρότυπα που αναδύονται από την εξελισσόμενη διαδικασία της αναπαραγωγής των αξιών του εμπορεύματος (4), όλα συλλαμβάνονται από τον "νόμο της αξίας" όπως αναδύεται από τη δυναμική αυτής της διαδικασίας, και αυτό με τη σειρά του, είναι ένα με την προβληματική του καπιταλιστικού "μέτρου". Όντως οι πρακτικές και οι κοινωνικές διαδικασίες που προσδιορίζουν και συγκροτούν το μέτρο του κεφαλαίου και δίνουν ώθηση στη διαμόρφωση των τιμών συγκροτούνται *την ίδια στιγμή* από την ταξική πάλη (συγκρούσεις ανάμεσα σε αξιακές πρακτικές) και οδηγούν στην ανάδυση των "νόμων της καπιταλιστικής ανάπτυξης", που ο Μαρξ αναφέρει με τον όρο συγκέντρωση/συγκεντροποίηση του κεφαλαίου, στη δημιουργία ενός "εφεδρικού στρατού",[3] στην πτωτική τάση του ποσοστού κέρδους, και γενικά, την εξελισσόμενη δομοποίηση του κοινωνικού σώματος σε ιεραρχίες εξουσίας και προσταγής πάνω στους πόρους της ζωής και των μέσων της ζωής.

Ωστόσο, από την πλευρά της προβληματικής που ενδιαφερόμαστε εδώ, δηλαδή του "ξεκινήματος της ιστορίας" και της υπέρβασης του καπιταλισμού, ο "νόμος της αξίας" πρέπει να κατανοηθεί ως μία διαδικασία *στον πυρήνα* της προβληματικής της συμπερίληψης των αγώνων – ένας ιδιαίτερος τύπος, ή καλύτερα κλίμακα και ένταση της συμπερίληψης, που είναι απόλυτα κανονικοποιημένη και εμφανίζεται ως η *κανονική λειτουργία των πραγμάτων*, επομένως δεν μπορεί να εμφανιστεί ως συμπερίληψη, αλλά ως νόρμα. Όντως εμφανίζεται διακριτός από τα άλλα παραδείγματα της συμπερίληψης, όπως ο καταναλωτισμός, η δημόσια εκπαίδευση ή, στο επίπεδο των γενικών στρατηγικών του κεφαλαίου, ο κεϋνσιανισμός. Τα τρία αυτά παραδείγματα είναι στιγμές της συμπερίληψης των αγώνων στο γραμμικό χρόνο, είναι με άλλα λόγια, στρατηγικές *αντιδράσεις* που αναπτύσσονται από το κεφάλαιο για να αυτοσυντηρηθεί vis-a-vis τους αγώνες μισθωτής και άμισθης εργασίας. Επομένως, μιλώντας ιστορικά,

ο καταναλωτισμός είναι μία καπιταλιστική αντίδραση στον επιτυχημένο αγώνα της εργατικής τάξης για περισσότερο εισόδημα και λιγότερη εργασία, δεν είναι απλά ένα επιπλέον σατανικό καπιταλιστικό σχέδιο για την επέκταση του κοινωνικού του ελέγχου. Ο καταναλωτισμός αναδύεται από τους αγώνες τις εργατικής τάξης στη δεκαετία του 30, που εξανάγκασαν το κεφάλαιο να μετατοπιστεί από την παραδοσιακή του εξάρτηση από τον επιχειρηματικό κύκλο για τη ρύθμιση των μισθών, στα σχέδια του κεϋνσιανού κράτους πρόνοιας. Ο καταναλωτισμός είναι έτσι ένας άλλος μηχανισμός, ανάλογος με το δημόσιο σχολείο, της καπιταλιστικής αποικιοποίησης της σφαίρας ανεξαρτησίας της εργατικής τάξης. Όπως το σχολείο ανατρέπει τον ελεύθερο χρόνο μετατρέποντας τον σε χρόνο για την παραγωγή και την αναπαραγωγή της ζωής ως εργατική δύναμη έτσι κι ο καταναλωτισμός αναζητά να ανατρέψει την αυτόνομη δύναμη του μισθού του εργάτη μετατρέποντας την σε ένα όχημα για την καπιταλιστική επέκταση και ένα εργαλείο της ταξικής κυριαρχίας... Όταν η εργασία χρησιμοποίησε όλες τις ώρες του ξύπνιου, αυτό ήταν αρκετά προφανές· δεν υπήρχε χρόνος για ο,τιδήποτε άλλο. Καθώς η "εργατική" τάξη πέτυχε τον εξαναγκασμό της μείωσης του χρόνου της εργάσιμης ημέρας, της εβδομάδας, του χρόνου και του

κύκλου της ζωής, και περισσότερος χρόνος έγινε διαθέσιμος, τουλάχιστον δυνητικά για άλλες δραστηριότητες, αυτό έγινε λιγότερο προφανές. Ακόμη, όταν εξετάζουμε κάθε μέσο κομμάτι του χρόνου της ζωής (ημέρα, εβδομάδα, κλπ) γίνεται προφανές, πως ο όγκος αυτού του χρόνου ακόμα σχηματίζεται γύρω από την εργασία. (Cleaver 2005: 120)

Η σχέση ανάμεσα στον καταναλωτισμό, τη δημόσια εκπαίδευση ή τις μακροστρατηγικές όπως ο Κευνσιανισμός και του μέτρου του κεφαλαίου είναι πως, με δεδομένες τις ιστορικά συγκεκριμένες ταξικές συνθέσεις και τις πολιτικές υποκειμενικότητες, το *conatus* του κεφαλαίου για αυτοσυντήρηση αναπτύσσει νέες θεσμικές ρυθμίσεις μέσα στις οποίες γίνεται η σύζευξη της υποκειμενικότητας της εργατικής τάξης και της διαδικασίας της συσσώρευσης. Μπορούμε να αναγνωρίσουμε την ανάπτυξη αυτών, ως στιγμών της συμπερίληψης μόλις κατανοήσουμε την ιστορική τους σχέση (αγώνες -----> αντίδραση του κεφαλαίου) που ριζώνει στο γραμμικό χρόνο. Από την άλλη πλευρά, ο "νόμος της αξίας" είναι η εξελισσόμενη διαδικασία της σύζευξης ανάμεσα σε συγκρουόμενες αξιακές πρακτικές που ριζώνουν στον κυκλικό χρόνο (επομένως: αγώνες----> αντίδραση του κεφαλαίου ---> αγώνες...) οποιαδήποτε είναι η ιστορική μορφή που αυτή παίρνει μέσα στην ιστορία του καπιταλισμού. Η συμπερίληψη (των υποκειμενικοτήτων, των αξιακών πρακτικών, των ανθρώπινων ενεργειών, των επιδράσεων, των φυσικών διαδικασιών) εδώ δεν είναι το αποτέλεσμα της νέας "θεσμικής ρύθμισης" , ή των νέων "κανόνων του παιχνιδιού". Είναι αντίθετα ο αιμοδότης από την οποία η συντήρηση, η αναπαραγωγή και η επέκταση της κοινωνικής δύναμης που αποκαλούμε κεφάλαιο εξαρτάται στην *κανονική λειτουργία των πραγμάτων*. Είναι αυτή η καθημερινή διαδικασία της συμπερίληψης, που αρθρώνοντας τις ζωές και τους πόρους της ζωής, ριζώνει στο μέτρο του κεφαλαίου και γίνεται πιθανή από τις διάχυτες παλιές και νέες περιφράξεις, που πρέπει να υπερβούμε.

ΚΡΙΤΙΚΕΣ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΕΙΣ ΣΤΟ "ΝΟΜΟ ΤΗΣ ΑΞΙΑΣ"

Εάν ο Μαρξ δεν χρησιμοποιούσε τον όρο "νόμος της αξίας" συχνά, το έργο του βασιζόταν αναμφίβολα στο λόγο περί αξίας. Ο Καφεντζής (2005:94) μεταξύ άλλων έχει ισχυριστεί για την τριπλή λειτουργία αυτού του λόγου για τον Μαρξ, δηλαδή αναλυτική, κριτική και επαναστατική. Πιο συγκεκριμένα, ο αναλυτικός "λόγος της αξίας της εργασίας επιτρέπει έναν προφανώς ακριβή και μετρήσιμο ορισμό της εκμετάλλευσης στην καπιταλιστική κοινωνία. Η σαφήνεια αυτή είναι ιδιαίτερα κρίσιμη για τον καπιταλισμό επειδή η εκμετάλλευση είναι τυπικά και νόμιμα κρυμμένη πίσω από τη μορφή του μισθού." Δεύτερον, ο κριτικός λόγος της αξίας της εργασίας παρέχει

μια αφήγηση (δηλαδή, την ταξική πάλη) που οι εργάτες μπορούν να χρησιμοποιήσουν με ανταγωνιστικό τρόπο για να περιγράψουν τους εαυτούς τους ως θεμελιακούς δρώντες στο δράμα της ιστορίας και τους καπιταλιστές και τους γαιοκτήμονες ως παράσιτα πάνω στην εργασία τους, το άγχος και τα βάσανα. Επιτρέπει στον εργάτη να δει την ολότητα των καπιταλιστικών σχέσεων από

τη δική του οπτική και όχι από την προοπτική του καπιταλιστή.

Αυτό είναι επίσης που ο Cleaver (1992) αποκαλεί μία “αναστροφή της ταξικής προοπτικής” της αφήγησης.[4] Όπως έχουμε δει στο κεφάλαιο 5, από την προοπτική των αξιακών πρακτικών του κεφαλαίου η εργασία, το άγχος και τα βάσανα του εργάτη είναι αόρατα. Αυτή η αορατότητα συλλαμβάνεται καλά από αυτό που ο Μαρξ αποκαλεί “ψευδαισθήσεις του τριαδικού τύπου” των μισθών, του κεφαλαίου και του ενοικίου που αποδίδεται στα “πράγματα” (κεφάλαιο, έδαφος και εργασία) παρά στο ανθρώπινο πράττειν της δημιουργίας της αξίας. Ή, παρόμοια, λόγω του γεγονότος πως η εφαρμογή της επιστημονικής γνώσης στους βρόγχους της παραγωγής και της αναπαραγωγής αυξάνει την παραγωγικότητα, οδηγώντας στην φετιχοποιημένη εντύπωση πως οι αυξήσεις στην παραγωγικότητα προκαλούνται από το κεφάλαιο, και όχι από την κοινωνική εργασία, που νομιμοποιεί έτσι το κεφάλαιο ως τη δύναμη που προσδιορίζει το μέλλον της ανθρωπότητας.

Τελικά και πιο κρίσιμα,

εάν η εργασία είναι η απόλυτη δύναμη της δημιουργίας αξίας (όπως ισχυρίζεται ο νόμος της αξίας και δίνει το μέτρο σε αυτή) τότε οι εργάτες είναι άξιοι και δημιουργικοί καθεαυτοί. Το επαναστατικό πόρισμα ακολουθεί: οι εργάτες είναι ικανοί για τη δημιουργία μη-καπιταλιστικών “πινάκων των αξιών” και όντως, έναν αυτόνομο κόσμο πέρα από τον καπιταλισμό. Η πεποίθηση αυτή είναι κρίσιμη για την ανάπτυξη της επαναστατικής εναλλακτικής στον καπιταλισμό. Χωρίς αυτή, η ταξική πάλη γίνεται μία μορφή “κακού άπειρου”, πάντα εκεί, πάντα παράγοντας το επόμενο βήμα, αλλά ποτέ το τελευταίο βήμα (Caffentzis 2005: 94)

Επομένως από την προοπτική αυτή, η υπέρβαση του καπιταλισμού συνεπάγεται την υπέρβαση του “νόμου της αξίας” και του τρόπου της μέτρησης της ανθρώπινης δραστηριότητας, που βασίζεται σε αυτόν.

Ο “νόμος της αξίας” ως συγκεκριμένη άρθρωση ανάμεσα στην αξία και στην εργασία, ωστόσο, έχει δεχτεί κριτική εκτεταμένα από ένα ευρύ φάσμα “προοδευτικών” προοπτικών, που κάθε μία από αυτές τις κριτικές έχει συνέπειες για την αντικαπιταλιστική προοπτική. Είναι αξιοσημείωτο εδώ να αναφέρουμε τρεις διαφορετικούς τύπους κριτικής: από την προοπτική εκείνων των ριζοσπαστών οικονομολόγων που ισχυρίζονται πως η εργασία είναι σημαντική αλλά όχι ο προσδιοριστικός παράγοντας της αξίας· από την προοπτική εκείνων των κοινωνικών επιστημόνων για τους οποίους τα σύγχρονα χαρακτηριστικά της εργασίας δεν την καθιστούν πλέον μία κεντρική κατηγορία για την κατανόηση και για την εδραίωση απελευθερωτικών πρακτικών· και από την προοπτική εκείνων των πολιτικών φιλοσόφων για τους οποίους οι αλλαγές αυτές κάνουν τον “νόμο της αξίας” περιττό, αν και οι μορφές της εργασίας, που αναδύονται από τις πρόσφατες αλλαγές είναι κεντρικές στην εδραίωση ενός νέου πολιτικού έργου.

Η μαρξιστική πολιτική οικονομία της "ισορροπίας"

Καταρχήν, υπάρχει αυτό που θα μπορούσαμε να αποκαλέσουμε η κριτική των οικονομολόγων της "ισορροπίας". Αυτή είναι η συχνά τεχνική και αφηρημένη κριτική των πολιτικών οικονομολόγων, η οποία οικοδομείται από τον Αυστριακό οικονομολόγο Eugen von Bohm-Bawerk πάνω στις από έναν αιώνα αρχικές κριτικές του συστήματος του Μαρξ, και την "λύση" που προσέφερε ο μαθηματικός οικονομολόγος Ladislaus von Bortkiewictz, και άνοιξε το δρόμο, στα 1970, σε μία μακρά σειρά κριτικών που κατηγόρησαν την θεωρία της αξίας του Μαρξ ως εννοιολογικά ασυνάρτητη (για παράδειγμα το αποκαλούμενο "πρόβλημα του μετασχηματισμού) και εμπειρικά αθεμελίωτη. Οι σραφιστές οικονομολόγοι* όπως ο Ian Steedman (1977) ενώθηκαν με τους "αναλυτικούς μαρξιστές" όπως οι G. A. Cohen (1988) και Jon Elster (1985) για να ορίσουν ως θεμελιώδες ζήτημα για το αντικαπιταλιστικό κίνημα, αυτό της "διανομής" του προϊόντος, και όχι του *τρόπου* της παραγωγής και των αντίστοιχων σχέσεων. Πολλές από τις κριτικές αυτές καθώς και οι λύσεις στο "πρόβλημα του μετασχηματισμού" βασιζόταν σε ένα αναλυτικό πλαίσιο στο οποίο ο χρόνος της *ζωής* ως χρόνος *εργασίας* δεν έπαιζε κανένα ρόλο, και το πρόβλημα της κοινωνικής διαδικασίας της εξήγησης του τρόπου με τον οποίο οι ενέργειες και οι δραστηριότητες της ζωής ενός υποκειμένου αποσπούνται, αντικαταστάθηκε από τη *διατύπωση* των τεχνικών συντελεστών, που καθόριζαν το ποσοστό της ζωντανής εργασίας μεταξύ άλλων εισροών, που είναι αναγκαίοι για την παραγωγή ενός συγκεκριμένου εμπορεύματος.

Με την απόρριψη του λόγου για την αξία του Μαρξ, η ερμηνεία της ισορροπίας και η αντίστοιχη προσέγγιση της "υπεραξίας" έχει σημαντικές συνέπειες: δεν ανάγει μόνο την εκμετάλλευση σε ένα ζήτημα διανομής. Επίσης φετιχοποιεί την τεχνολογία φυσικοποιώντας την ανάπτυξη της και αναπαράγοντας τον μύθο πως μία αύξηση στην παραγωγικότητα, που ακολουθεί τη συνεχή τεχνική αλλαγή συνεπάγεται – για το σύστημα ως όλο – την αύξηση των κερδών· είναι ανίκανη να παρέχει, μέσα στο δικό της πλαίσιο, οποιαδήποτε ιδέα στον ανταγωνισμό όπου ο πειθαρχικός μηχανισμός της εργασίας οδηγεί στη διαμόρφωση ενός κοινωνικά αναγκαίου χρόνου εργασίας· είναι σιωπηλή στο νόημα της αποξένωσης ως θεμελιακού στοιχείου της αξίας, υποβιβάζοντας την, το πολύ σε μη οικονομικές αναλύσεις· η τυπολατρία της δεν μπορεί να βοηθήσει στην κατανόηση των κρίσεων που είναι ριζωμένες στις ανταγωνιστικές *αξιακές* πρακτικές· σε αντίθεση με τον Μαρξ, για τον οποίο οι αξίες μπορούν να εκφραστούν καθεαυτές *μόνο* ως χρηματικές ποσότητες – δηλαδή τιμές, οποιουδήποτε είδους (τιμές αγοράς ή τιμές παραγωγής), οι τιμές και οι αξίες ανήκουν σε δύο διαφορετικά συστήματα, φετιχοποιώντας έτσι ξανά την πραγματικότητα.

Πιο πρόσφατα, το "πρόβλημα του μετασχηματισμού" αμφισβητήθηκε ως ανύπαρκτο πρόβλημα, χάρη στο αναλυτικό πλαίσιο που καλείται "χρονικό απλό σύστημα ερμηνείας, ή αλλιώς TSSI.[5] Το πλαίσιο αυτό εισάγει τον χρόνο και έτσι απορρίπτει το δόγμα που είναι έμφυτο στα

* υποστηρικτές της θεωρίας του Piero Sraffa. Ιταλός οικονομολόγος, λέκτορας του πανεπιστημίου του Κέμπριτζ, φίλος σε νεαρή ηλικία του Γκράμσι και θεμελιωτής της νεο-ρικαρντιανής σχολής των οικονομικών. Η γενική θεωρία της ισορροπίας του Σράφα φιλοδόξησε να εξηγήσει τον καθορισμό των τιμών με τη βοήθεια των τεχνολογικών σχέσεων μεταξύ εισροών και εκροών δίχως να επικαλεσθεί τις προτιμήσεις των καταναλωτών, πάνω στις οποίες στηρίζονται σε μεγάλο βαθμό οι νεοκλασικοί οικονομολόγοι. (σ.τ.μ)

οικονομικά της ισορροπίας πως οι τιμές εισροής και εκροής πρέπει να είναι ίσες. Ο άλλος ισχυρισμός της προσέγγισης αυτής είναι πως το άθροισμα της αξίας που μεταφέρεται από τα εξαντλημένα μέσα παραγωγής εξαρτάται από την τιμή, όχι την αξία, αυτών των μέσων παραγωγής. Μόλις διατυπωθούν οι δύο αυτοί ισχυρισμοί, είναι δυνατό να απαλλάξουμε τον Μαρξ τόσο από την κριτική της εσωτερικής ασυναρτησίας, που απορρέει από το "πρόβλημα του μετασχηματισμού" όσο και από την αναπαραγωγή όλων των αποτελεσμάτων, που φέρονται πως είναι εσωτερικά ασυνάρτητα μέσα στη θεωρία του Μαρξ. Αυτά περιλαμβάνουν τη θεωρία του για την εκμετάλλευση μέσω της ισότητας ανάμεσα στο κοινωνικό κέρδος και την κοινωνική υπεραξία· τη συνέπεια, που ακολουθεί τη θεωρία του Μαρξ, πως η πηγή του κέρδους είναι η υπερεργασία και ο προσδιορισμός των αξιών και του κέρδους από το χρόνο εργασίας· και την επιβεβαίωση της πτωτικής τάσης του ποσοστού κέρδους στις περιπτώσεις συνεχούς τεχνολογικής αλλαγής που μειώνει την τιμή των εκροών σε σχέση με τις εισροές, μεταξύ άλλων πραγμάτων.[6]

Αν και αυτή η "δικαίωση" της εσωτερικής συνοχής του Μαρξ θα μπορούσε να έχει κάποια αξία για τους ανθρώπους που εκπαιδεύτηκαν στις τεχνικές της μαρξιστικής οικονομίας, και *μέσα σε αυτό το πλαίσιο,* μπορεί να διαμορφώσουν τη βάση μιας κατανόησης της κρίσης ως αναγκαίο στοιχείο του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής, μέσα στη μαθηματική διαχείριση αυτής της προσέγγισης υπάρχει λίγος προβληματισμός και για την εξελισσόμενη πάλη ανάμεσα στις αξιακές πρακτικές και για τη σύζευξη ανάμεσα στα δίκτυα της παραγωγής και της αναπαραγωγής. Πρέπει να ειπωθεί, τελικά, πως η εξελισσόμενη συζήτηση ανάμεσα στην ισορροπιστική και τις σύγχρονες προσεγγίσεις των αξιών, δίνει στις τεχνικές των μαθηματικών οικονομικών, το ρίσκο να γίνουν αυτοαναφορικές και μικρής χρησιμότητας για το αντικαπιταλιστικό κίνημα. Οι τύποι αυτοί της εξελισσόμενης συζήτησης βασίζονται είτε στη δημόσια δικαίωση ή τον εξευτελισμό των κειμένων του Μαρξ αντί να αναδεικνύουν εάν το "πρόβλημα του μετασχηματισμού" ή το "μη-πρόβλημα" λέει ο,τιδήποτε χρήσιμο στο αντικαπιταλιστικό κίνημα για τις διαδικασίες, τη δομή και την ευπάθεια του καπιταλισμού.[7]

Το "τέλος της εργασίας" και τα σχετικά

Ο δεύτερος τύπος της κριτικής στην εργασιακή θεωρία της αξίας του Μαρξ, που έχει κερδίσει μεγάλη αξιοπιστία τις δύο τελευταίες δεκαετίες του εικοστού αιώνα ανάμεσα στους κοινωνικούς κριτικούς, είναι έμμεση, με την έννοια πως βασίζεται στο επιχείρημα, πως η πιο θεμελιακή μορφή κοινωνικής οργάνωσης της εργασίας του σύγχρονου καπιταλισμού δεν λειτουργεί πια. Το επιχείρημα αυτό έχει προωθηθεί με μία ποικιλία τρόπων, από την άποψη τόσο των "αντικειμενικών" δυνάμεων (τεχνολογία, αλλαγές στη σχετική ανάπτυξη και τη σημασία οικονομικών τομέων, όπως η μετατόπιση από την κατασκευή στις υπηρεσίες, και λοιπά) όσο και των "υποκειμενικών" παραγόντων (την ταυτότητα του υποκειμένου που πηγάζει από την εργασία).

Έτσι, για παράδειγμα, στο ανάρπαστο T*ο Τέλος Της Εργασίας, ο* Jeremy Rifkin κάνει κριτική σε εκείνους που ισχυρίζονται πως η νέα τεχνολογική επανάσταση στην εποχής της πληροφορίας και της επικοινωνίας, μαζί με τη γενετική μηχανή και τη ρομποτικοποίηση, θα

οδηγήσει σε νέες ευκαιρίες απασχόλησης εάν μία καλά εκπαιδευμένη και ελαστική εργατική δύναμη είναι ικανή να ανταποκριθεί στις αλλαγές της "πληροφορικής εποχής". Η διάψευση του βασίζεται στην ιδέα ότι, σε αντίθεση με τις ύστερες περιόδους της αναδιάρθρωσης όπως στα μέσα του '50 και στις αρχές του '80, όταν ο γρήγορα αναπτυσσόμενος τομέας των υπηρεσιών ήταν ικανός να επαναπροσλάβει πολλούς από τους εργάτες του μπλε κολάρου, που εκτοπίζονταν από την αυτοματοποίηση, σήμερα αυτό είναι αδύνατο, αφού ο τομέας των υπηρεσιών θα βρεθεί επίσης κάτω από το βαρύ σφυρί της αναδιάρθρωσης και της αυτοματοποίησης (Rifkin 1995: 35). Η συνέπεια, όταν κλιμακώνουμε το σενάριο αυτό σε πλανητικό επίπεδο, θα ήταν ένα πρόβλημα ανεργίας τεραστίων διαστάσεων που περιλαμβάνει εκατομμύρια. Η ανάλυση του Ρίφκιν είναι προβληματική, γιατί η αντικειμενίστικη κατανόηση της τεχνολογίας (που παρακάμπτει την κοινωνική σύσταση της τεχνολογίας ως ταξική σχέση ενός αγώνα) και ο αβέβαιος ντεντερμινισμός του για την απεικόνιση των μελλοντικών τάσεων των οικονομικών τομέων (που παρακάμπτει το γεγονός πως η ζήτηση μπορεί επίσης να αυξήσει τα αγαθά των "υπηρεσιών" που δεν είναι αυτοματοποιημένα, ειδικά εάν ένα υπερπλεόνασμα εργατικής δύναμης και συνθηκών αναπαραγωγής κάνει την εργασία τους φτηνή!) οδηγούν σε μία αδύνατη λύση. Γιατί, αν αυτό είναι αλήθεια, όπως υποστηρίζει ο Caffentzis (1999:27), "πως δεν υπάρχει αναπόφευκτη καπιταλιστική στρατηγική στην ορμή του κεφαλαίου για την υπέρβαση των εργατικών αγώνων" και ότι "αυτοί οι αγώνες μπορεί να οδηγήσουν σε πολλά μέλλοντα – από την επανεισαγωγή της σκλαβιάς, με μία δραματική αύξηση της εργατικής ημέρας, μέχρι την διαπραγματευόμενη μείωση της μισθωτής εργατικής ημέρας με το τέλος του καπιταλισμού – τα οποία εξαρτώνται από τις ταξικές δυνάμεις στο πεδίο", αλλά υπάρχει επίσης μία περίπτωση "ενός αποτελέσματος που δεν μπορεί να περιληφθεί σίγουρα στο μενού των πιθανών μελλόντων όσο ο καπιταλισμός είναι βιώσιμος". Και αυτή είναι το όραμα του Ρίφκιν για την "επανάσταση υψηλής τεχνολογίας που οδηγεί στην πραγματοποίηση του παλιού ουτοπικού ονείρου της αντικατάστασης της εργατικής δύναμης από τις μηχανές, που απελευθερώνει τελικά την ανθρωπότητα σε ένα ταξίδι σε μια εποχή μετά την αγορά." (Rifkin 1995 : 56) Επομένως ο Ρίφκιν προτείνει έναν ουτοπικό καπιταλισμό, στον οποίο ο συνδυασμός της δραστικής μείωσης της εργατικής ημέρας με ένα "νέο κοινωνικό συμβόλαιο" που παρέχει οικονομικά κίνητρα για την εργασία στον "τριτογενή τομέα" (κατασκευασμένου από την ανεξάρτητη, "μη-κερδοσκοπική" ή εθελοντική εργασία στην "βιομηχανία των υπηρεσιών" του εικοστού πρώτου αιώνα), θα μπορούσε να προσφέρει "τα μοναδικά βιώσιμα μέσα για την εποικοδομητική διοχέτευση της αποδέσμευσης της υπερεργασίας από την παγκόσμια αγορά" (όπως παραπάνω 292). Δηλαδή, όπως το θέτει ο Caffentzis:

Η θεώρηση του Ρίφκιν για τον "ασφαλή παράδεισο" της ανθρωπότητας είναι μία μορφή του καπιταλισμού όπου οι περισσότεροι εργάτες δεν παράγουν κέρδη, τόκους ή νοίκι... [Ωστόσο] ο καπιταλισμός που απορρέει από το "νέο κοινωνικό συμβόλαιο" του Ρίφκιν είναι αδύνατος, γιατί είναι εξ ορισμού ο καπιταλισμός χωρίς κέρδη, τόκους και ενοίκια. Γιατί οι καπιταλιστές να φτάσουν σε μία τέτοια συμφωνία αφού σε ολόκληρη τη διάρκεια του Ψυχρού Πολέμου διατυμπάνισαν πως θα προτιμούσαν μάλλον να ανατινάξουν το μισό πλανήτη αντί να παραδώσουν

το ένα δέκατο του εισοδήματος τους;" (Caffentzis 1999: 28)

Παρόμοια ο Claus Offe (1985) κάνει την πλέον θεωρητική υπόδειξη, πως η εργασία δεν είναι πια κεντρική κατηγορία είτε από την άποψη των αλλαγών στην αντικειμενική κεντρικότητα της εργασίας στη δόμηση της ζωής στις σύγχρονες κοινωνίες, ή από την άποψη του υποκειμενικού ρόλου της στο σχηματισμό και τη δόμηση των ατομικών ζωών. Επομένως και για "αντικειμενικούς" και για "υποκειμενικούς" λόγους, ο κεντρικός ρόλος της εργασίας στην οργάνωση της κοινωνικής ζωής έχει περιοριστεί δραστικά, έτσι ώστε να επιφέρει μία "κρίση της κοινωνίας της εργασίας" και την ανάγκη για την αντικατάσταση των κοινωνικών θεωριών που εστιάζουν στην εργασία. Δεν χρειάζεται να πούμε πως αυτό περιλαμβάνει τη θεωρία του Μαρξ και "το νόμο της αξίας".

Στην πρώτη περίπτωση, με ένα τρόπο που είναι προφητικός των ύστερων επιχειρημάτων για την άυλη εργασία, ο Offe ισχυρίζεται μεταξύ άλλων πραγμάτων, πως η εκτόπιση της βιομηχανικής εργασίας από την ανάπτυξη των υπηρεσιών καθιστά αδύνατο να συζητήσουμε για την εργασία γενικά. "Κάποιος δεν μπορεί πια να μιλάει για ένα βασικά ενοποιημένο τύπο λογικής" (Offe 1985: 139) αφού η εργασία στις υπηρεσίες είναι θεμελιακά διαφορετική από άλλους τύπους εργασίας, λόγω του γεγονότος ότι είναι "ανακλαστική", καθώς "παράγει και διατηρεί την εργασία καθεαυτή" (ο.π, 138). Αυτό συνεπάγεται, όπως θα δούμε, ότι το κεφάλαιο δεν μπορεί να την υπάγει στο μέτρο της. Ο δεύτερος, σχετικός ισχυρισμός είναι πως ο εργασιακός χρόνος ως ένα ποσοστό του χρόνου της ζωής έχει μειωθεί, ο μη εργασιακός χρόνος (εκπαίδευση, οικογενειακή ζωή, ψυχαγωγία, κατανάλωση) έχει αναπτυχθεί λιγότερα δομημένα από την εργασία, και η ανεργία ολοένα και περισσότερο αποτυγχάνει να εξαναγκάσει τους ανθρώπους στην εργασία, λόγω της ύπαρξης του κοινωνικού κράτους.

Είναι ενδιαφέρον να εξερευνήσουμε πιο λεπτομερειακά τη λογική αυτών των δύο επιχειρημάτων, ειδικά του πρώτου, έχοντας στο μυαλό πως από τότε που ο Offe υποστήριξε την υπόθεση του, είκοσι χρόνια νεοφιλελεύθερων πολιτικών ιδιωτικοποίησης των υπηρεσιών και αυξανόμενου ανταγωνισμού, καθώς και περικοπών στα δικαιώματα του κράτους πρόνοιας, έχουν επανασχεδιάσει το πλαίσιο στο οποίο αυτή η εργασία των υπηρεσιών λειτουργεί.

Για το πρώτο επιχείρημα, δραστηριότητες όπως η "εκπαίδευση, η θεραπεία, ο σχεδιασμός, η οργάνωση, η διαπραγμάτευση, ο έλεγχος, η διοίκηση, και η συμβουλευτική – δηλαδή, οι δραστηριότητες της πρόβλεψης, της απορρόφησης και της επεξεργασίας του ρίσκου και της απόκλισης από την κανονικότητα" (ο.π 138) είναι διαφορετικές από την "βιομηχανική παραγωγή των εμπορευμάτων" για δύο λόγους. Πρώτον, "επειδή η ετερογένεια των "περιπτώσεων" που μεταποιούν η εργασία των υπηρεσιών, και λόγω των υψηλών επιπέδων αβεβαιότητας σχετικά με το που και το πότε συμβαίνουν" κάνει δύσκολο να καθιερωθούν "κριτήρια ελέγχου της επαρκούς επίδοσης της εργασίας". (ο.π 138) Δεύτερον, η εργασία των υπηρεσιών δεν είναι πρόσφορη για ένα "ξεκάθαρο και αδιαμφισβήτητο "κριτήριο οικονομικής απόδοσης", από το οποίο μπορεί να πηγάσει στρατηγικά ο τύπος και το ποσό, ο τόπος και ο χρόνος μίας "άξιας" εργασίας".Αυτό το κριτήριο

είναι απών γιατί το προϊόν της εργασίας υπηρεσιών, είτε στον ιδιωτικό είτε στον δημόσιο τομέα, “δεν είναι το χρηματικό “κέρδος” αλλά συγκεκριμένες “χρήσεις”· συχνά βοηθάν στην αποφυγή απωλειών, ο ποσοτικός όγκος των οποίων δεν μπορεί να προσδιοριστεί ακριβώς γιατί αποφεύγονται” (ο.π) Έτσι, ενώ η μη τυποποίηση πρέπει να είναι αποδεκτή σε ένα μεγάλο βαθμό και να “αντικατασταθεί από ποιότητες όπως η διαδραστική ικανότητα, η συνείδηση της υπευθυνότητας, η ενσυναίσθηση και η αποκτημένη πρακτική εμπειρία”, αντί της οικονομικής λογικής κάποιος βρίσκει έναν “υπολογισμό που βασίζεται στη σύμβαση, πολιτική διακριτικότητα ή επαγγελματική συναίνεση”(ο.π)

Η εικόνα αυτή της εργασίας υπηρεσίας οδήγησε τον Offe να συμπεράνει πως αυτή, αν και δεν “απελευθερώνεται” από το καθεστώς της τυπικής, οικονομικής μισθωτής λογικής, ... γίνεται ένα διαχωρισμένο αλλά λειτουργικά αναγκαίο “ξένο σώμα” που είναι εξωτερικά περιορισμένο (αλλά όχι εσωτερικά δομημένο) από την οικονομική λογική”. Αυτό οδηγεί στο συμπέρασμα πως “αυτή η διαφοροποίηση μέσα στην έννοια της εργασίας... συνιστά το πιο κρίσιμο σημείο υποστήριξης του επιχειρήματος πως κανείς δεν μπορεί πια να μιλάει για ένα βασικά ενοποιημένο τύπο λογικής οργάνωσης και διακυβέρνησης ολόκληρης της σφαίρας εργασίας” (ο.π: 138-9). Με άλλα λόγια, ο πυρήνας του ισχυρισμού του Offe φαίνεται να βρίσκεται στο γεγονός πως η εργασία υπηρεσιών δεν μπορεί να υπόκειται στο μέτρο του κεφαλαίου. Μία τέτοια εργασία είναι ετερογενής (ή, όπως θα λέγαμε σήμερα, εκτελείται από ένα *πλήθος* υποκειμένων) και επομένως απουσιάζει ένα κοινό μέτρο παραγωγικότητας και αποδοτικότητας. Λόγω αυτού, το να μιλάμε για “εργασία” γενικά είναι παραπλανητικό.

Τα αντικειμενικά επιχειρήματα του Offe βασίζονται στη κοντόφθαλμη οπτική όσον αφορά την ιστορία του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής και της αντίστοιχης δυναμικής, που παίρνουν οι συγκρούσεις ανάμεσα στις αξιακές πρακτικές. Υπάρχουν τρεις πλευρές της “καινοτομίας” της μεταφορντικής περιόδου που ο Offe είναι πρόθυμος να τονίσει. Το ζήτημα της εργασιακής ετερογένειας· τον τύπο των “νέων” υπηρεσιών που προσφέρονται στην αγορά· και το ζήτημα της μη μετρησιμότητας της εργασίας των υπηρεσιών. Κανένας από αυτούς τους “νέους” χαρακτήρες της εργασίας δεν είναι νέος από την άποψη της σύγκρουσης ανάμεσα στις αξιακές πρακτικές, που συνιστούν αυτές τις δραστηριότητες, δηλαδή από την άποψη των ταξικών σχέσεων. Αυτό που είναι νέο, φυσικά, είναι η κοινωνική οργανωτική μορφή μέσω της οποίας αυτή η σύγκρουση εκφράζεται. Έτσι, καταρχάς, η χρήσιμη εργασία υπήρξε από πάντα ετερογενής στον καπιταλισμό, όποιες κι αν ήταν οι τάσεις προς την αποειδίκευση και την ομοιογενοποίηση. Όπως υποστηρίζει ο Cleaver (2005: 115), οι κινήσεις για την ομοιογένεια και την αποειδίκευση, όπως οι μετατοπίσεις από τη χειρωνακτική παραγωγή (manufacture) στη μηχανική παραγωγή (machinofacture) και τον Ταιϋλορισμό. “έχουν συμπληρωθεί από την αυξανόμενη ποικιλία των προϊόντων και των τεχνολογιών, που έχουν παράσχει την τεχνική βάση για την επαναλαμβανόμενη αποσύνθεση της δύναμης της εργατικής τάξης μέσω των νέων καταμερισμών της εργασίας”. Συγκεκριμένες μορφές “θρυμματισμένης εργασίας” ή ο διεθνής καταμερισμός της εργασίας, ή οι τύποι διευθυντικής εξουσίας μέσα σε ειδικές οργανώσεις “συνιστούν ιστορικά ειδικές πλευρές αυτής της ετερογένειας παρά μάλλον “θραύσματα”, που καθιστούν αδύνατο να κατανοήσουμε την οργάνωση της εργασίας

από την άποψη της ταξικής πάλης πάνω στην αξιοποίηση" (ο.π 2005:118). Δεύτερον μερικές νέες υπηρεσίες που βρίσκουμε σήμερα στην αγορά, ικανοποιούν μία λειτουργία που είναι αναγνωρίσιμη από το ξεκίνημα της κυριαρχίας του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής, δηλαδή την αναπαραγωγή της ζωής ως εργατικής δύναμης. Από τον λέκτορα του εικοστού πρώτου αιώνα που υποτίθεται "διαχειρίζεται τις προσδοκίες" των φτωχών φοιτητών αφού οι νεοφιλελεύθερες κυβερνήσεις τους δελέασαν να χρεωθούν για να πληρώσουν το πτυχίο τους, με την υπόσχεση απραγματοποίητων ανταμοιβών στις ολοένα και πιο ανταγωνιστικές αγορές εργασίας, μέχρι τον υπάλληλο της κοινωνικής υπηρεσίας που πηγαίνει μία μητέρα στο δικαστήριο λόγω του παιδιού της που την κοπανάει, και από το δικαστήριο και την αστυνομία που δίνει πρόστιμο ή βάζει τη μητέρα φυλακή, μέχρι μη μισθωτή μητέρα που υποτίθεται ικανοποιεί τις κοινωνικές προσδοκίες και ανατρέφει τα παιδιά όπως και οι νομοταγείς πολίτες (όποιος κι αν είναι ο νόμος) και οι υπάκουοι εργάτες (όποιες κι αν είναι οι κοινωνικές σχέσεις της παραγωγής), έχουμε ένα σύγχρονο έργο διαφοροποίησης που είναι ολόιδιο, στη βασική λογική του, με τους τρόπους της αναπαραγωγής της εργατικής δύναμης στις προηγούμενες περιόδους του καπιταλισμού.

Τελικά, το μέτρο. Το γεγονός ότι η παραγωγικότητας αυτής της "υπηρεσίας" είναι δύσκολο να μετρηθεί – κάτι που έχει συζητηθεί σε μεγάλο βαθμό από τα τέλη του 1960 στη μέση της κρίσης του κράτους πρόνοιας και της "παραγωγικότητας" - δε σημαίνει πως τα υποκείμενα που εκτελούν τις δραστηριότητες αυτές δεν είναι αντικείμενα μίας συνεχούς μέτρησης και στρατηγικών μέτρησης που βασίζονται στην λογική του καπιταλισμού, που με τη σειρά της, επηρεάζει τις οργανωτικές αρχές και την "ποιότητα" αυτών των υπηρεσιών καθεαυτών. Πάρτε για παράδειγμα τις υπηρεσίες της εκπαίδευσης. Εδώ, η "εργασία των καθηγητών και των διευθυντών είναι κυρίως να παράγουν την εργατική δύναμη γενικά, δηλαδή, την ικανότητα και τη θέληση για εργασία, και δευτερευόντως την παραγωγή ιδιαίτερων δεξιοτήτων και ικανοτήτων"(Cleaver 2005: 119). Εδώ η παραγωγικότητα της εργασίας μετριέται

στο ατομικό επίπεδο από τους βαθμούς στα ιδιαίτερα και τυποποιημένα τεστ που μετρούν κύρια την ικανότητα και τη θέληση για μελέτη, και επομένως για εργασία. Η παραγωγικότητα μίας τέτοιας εργασίας επίσης μετριέται στο κοινωνικό επίπεδο με την επάρκεια με την οποία ανιχνεύονται οι μαθητές/φοιτητές σε ετερογενείς κατηγορίες εργασίας, που απαιτείται από το κεφάλαιο, από αυτούς που εγκαταλείπουν το σχολείο και θα κάνουν την ανειδίκευτη άμισθη ή χαμηλόμισθη εργασία ως αυτούς στην υψηλά ειδικευμένη επαγγελματική εργασία. (ο.π)

Ακόμα και αν παραδεχτούμε την υπόθεση του Offe πως για τους τύπους δραστηριοτήτων των υπηρεσιών που συζητάει, είναι δύσκολο να καθιερωθούν τόσο "τα κριτήρια ελέγχου της εργασιακής επίδοσης" όσο και ένα "ξεκάθαρο και αδιαμφισβήτητο" "κριτήριο οικονομικής απόδοσης"" (Offe 1985: 138), παρόλα αυτά η κατάσταση είναι τέτοια που είτε η νεοφιλελεύθερη εισαγωγή των αγορών στους τομείς των υπηρεσιών, ή η προσομοίωση τους στους κρατικούς τομείς, ή γενικά, ο συνολικά αυξανόμενος σκοπός του ανταγωνισμού που επήλθε από τις πιέσεις στις "παγκόσμιες" υπηρεσίες, μετατρέπει τη "δυσκολία" αυτή σε ένα εμπόδιο που το κεφάλαιο πρέπει να υπερβεί. Με άλλα λόγια, είμαστε αντιμέτωποι με μία σύγκρουση στις αξιακές πρακτικές.

Έτσι με τις πρόσφατες κυβερνητικές πολιτικές που εισαγάγουν τον ανταγωνισμό ανάμεσα στα σχολεία για χρηματοδότηση με διάφορους τρόπους, όπως συνέβαινε για δεκαετίες στη Βρετανία, το "μέτρο" της εκπαιδευτικής εργασίας (τόσο για τους μαθητές όσο και για τους καθηγητές) γίνεται πιο ύπουλο και αποξενωτικό, οι αγορές προσομοιώνονται για να αναπαράγουν τη *διαδικασία* της μέτρησης τους, οι δείκτες αναφοράς προσδιορίζονται κεντρικά για να υϊοθετηθούν από όλους, οι καριερίστες διευθυντές της εκπαίδευσης που προσανατολίζονται στη "μείωση του κόστους", χωρίς καμία εμπειρία στις πολυπλοκότητες της σχεσιακής και συναισθηματικής εργασίας στην εκπαίδευση ή την έρευνα, διατάσσουν προγράμματα σπουδών με τη σφαγή μαθημάτων με μεγάλο κόστος και υπαγορεύουν διαδικασίες, ντύνοντας τις αντιεκπαιδευτικές τους πρακτικές από την άποψη της "καλής πρακτικής"· οι "επικεφαλείς της ποιότητας" διορίζονται για να εξασφαλίσουν πως το προσωπικό συμμορφώνεται με τα τυπικά μέτρα του πράττειν πράγματα, και δεν είναι τόσο καινοτόμο· ενώ οι πρυτάνεις μετά την "πειθαρχία" των άτυπων συναντήσεων του προσωπικού, στις οποίες παροτρύνουν το προσωπικό να βελτιώσουν τη στατιστική της "συγκράτησης" των φοιτητών, αλλιώς μπορεί να απειληθούν οι δουλειές και η χρηματοδότηση, τρέχουν πάνω κάτω στον πλανήτη για να δελεάσουν περισσότερους φοιτητές από τον παγκόσμιο Νότο να γραφούν στο κέντρο αγοράς εκπαίδευσης που εκπροσωπούν, σε ανταγωνισμό με άλλες παρόμοιες πρόθυμες εκπαιδευτικές εταιρείες. Και όλα αυτά φυσικά, ενώ η ολοένα και μεγαλύτερη συμμετοχή των φοιτητών δεν συνοδεύεται από μία μαζική κοινωνική επένδυση για να δοθεί η ευκαιρία σε ένα καταπιεσμένο τμήμα της κοινωνίας να σκεφτεί, να συλλογιστεί, να φτιάξει και να παίξει με τη ζωή, χωρίς να προβληματίζεται με την σπάνη. Αντίθετα, η σπάνη γίνεται η συνθήκη της εκπαίδευσης. Η εκπαίδευση που κάποτε ήταν το "προνόμιο" των πλουσίων, έγινε τώρα μία "εργασία" διαθέσιμη για όλους, αφού για να την ολοκληρώσεις πρέπει να υποστείς χρέη χιλιάδων λιρών, να συνεχίσεις να κάνεις κάποια εργασία μερικής απασχόλησης για να πληρώσεις τους λογαριασμούς, και εάν έχεις παιδιά και δεν μπορείς να παράσχεις το απαγορευτικό για την φροντίδα τους κόστος, να κόψεις από το χρόνο μελέτης και να καταπιείς έννοιες που αναμασιούνται στις εξετάσεις καθώς τα παιδιά παίρνουν έναν υπνάκο.[8]

Από την άποψη του υποκειμενικού νοήματος της εργασίας, ο Offe υποστηρίζει πως η ηθική της εργασίας είναι λιγότερο κεντρική, και η σημασία του αυτοπροσδιορισμού, της αξίας και του σκοπού για τους ανθρώπους συνδέεται λιγότερο με την εργασία. Αυτό δε συμβαίνει μόνο γιατί η αυξανόμενη ετερογένεια της εργασίας καθιστά δύσκολο για την εργασία να παράσχει "μία ακριβή και κοινή σημασία για τον εργατικό πληθυσμό" (Offe 1985: 136) κι έτσι, κάνει λιγότερο πιθανή την κοινή αίσθηση τους πως είναι μέρος της εργατικής τάξης· είναι επίσης λόγω των αγώνων ενάντια στο μέτρο του κεφαλαίου, ή και στη γλώσσα του, που οι άνθρωποι συνειδητοποιούν ολοένα και περισσότερο την "ανεπάρκεια" της εργασίας να καλύψει ανάγκες.

Στο ζήτημα της εργασιακής ηθικής ο Offe υποτιμά τους αγώνες ενάντια στην εργασιακή πειθαρχία, που διαπερνούν την ιστορία του καπιταλισμού από την αρχή του. Αυτό που ίσως συνεισφέρει στο να δοθεί στον Offe η εντύπωση της καινοτομίας είναι το γεγονός πως έγραψε μετά από μία δεκαετία, του 1970, στην οποία η απόρριψη της πειθαρχίας από την εργατική δύναμη της βάσης μεγάλωσε πάρα πολύ, κάνοντας την έτσι ορατή σε όλους. Επίσης, η προβληματική της

ανάδυσης της “κοινής αίσθησης” ανάμεσα στους εργάτες, και της “δυσκολίας” ανάδυσης της λόγω της ετερογένειας της εργασίας, πρέπει να κατανοηθεί από την πλευρά της προβληματικής του τρόπου με τον οποίο υπερβαίνεται το “μέτρο” του κεφαλαίου, και όχι από την άποψη της μειωμένης σημασίας που έχει αυτό πάνω στο οποίο στηρίζεται, δηλαδή η εργασία. Δεν είναι οι χρήσιμες πλευρές τς ιδιαίτερης εργασιακής δραστηριότητας, που παρέχουν το έδαφος για την κοινή αίσθηση στη βάση του αντικαπιταλισμού. Αυτό μπορεί να είναι αληθινό σε συγκεκριμένους κλάδους της παραγωγής, ανάμεσα στους “εκπαιδευτικούς”, ή τις “νοσοκόμες” ή τους “μεταλλωρύχους”. Αλλά οι κανόνες του καπιταλιστικού τρόπου της παραγωγής αρθρώνουν όλους αυτούς τους εργαζόμενους. Στο βαθμό που οι “εκπαιδευτικοί” και οι “νοσοκόμες” και οι “αγρότες” και οι “μεταλλωρύχοι” και οι “ιθαγενείς άνθρωποι” και οι “φοιτητές” και οι “νοικοκυρές” και οι “απλές μητέρες” και πάει λέγοντας, υπόκεινται όλοι σε ένα μέτρο και μία λογική ξένη σε αυτούς, που θέτεται από έξω (το μέτρο του κεφαλαίου, μέσω της διαδικασίας των καπιταλιστικών αγορών, την κρατική διανομή της κοινωνικής ασφάλισης υπό την προϋπόθεση “της αποδεδειγμένης καλής συμπεριφοράς” ως αναζητητές εργασίας, και την ληστεία των κοινωνικών δικαιωμάτων και των κοινών) – και ακόμα, η μορφή και οι λόγοι με τους οποίους αυτό το μέτρο επιβάλλεται στις ζωές τους είναι τόσο διαφορετικό – σε αυτό το βαθμό, η “κοινή αίσθηση” του ανήκειν σε μία τάξη ενάντια στο μέτρο του κεφαλαίου δεν είναι a priori, αλλά ένα αποτέλεσμα που πρέπει να κατασκευαστεί κοινωνικά, μέσω της επικοινωνίας ανάμεσα σε αυτούς που παίρνουν μέρος στους διαφορετικούς αγώνες. Έτσι, ενώ η εναλλακτική του Offe για μία κριτική κοινωνική θεωρία είναι, όπως πολλές άλλες, να ακολουθεί αυτές τις τάσεις που έχουν αντικαταστήσει τις ταξικές έννοιες με αυτό που έχει γίνει γνωστό ως μεμονωμένα ζητήματα (γένος, φυλή και εθνικότητα, ανθρώπινα δικαιώματα, ειρήνη κι αφοπλισμός, περιβάλλον) σε συγχρονία με τα “νέα κοινωνικά κινήματα” και όμοια με αυτό που οι Ernesto Laclau και Chantell Mouffe αποκαλούν “αγωνιστική δημοκρατία”, στο τελευταίο μέρος του εικοστού αιώνα· αυτά τα ίδια τα κοινωνικά κινήματα “μεμονωμένων ζητημάτων” έχουν ξεκινήσει μία σκληρή διαδικασία πολιτικής *ταξικής* ανασύνθεσης.[9]

Άυλη εργασία: το τέλος του “νόμου της αξίας”;

Ανάμεσα στους συγγραφείς που έχουν προβληματοποιήσει και απορρίψει τον “νόμο της αξίας” , οι Χάρντ και Νέγκρι (2000), μεταξύ άλλων στην παράδοση του μετα-εργατισμού, υποστηρίζουν πως το αρχικό επιχείρημα για την απόρριψη αυτή βρίσκεται στο ίδιο το έργο του Μαρξ, ειδικά στο “Απόσπασμα για τις μηχανές” από τα *Grundrisse* στο οποίο παραπέμπουν συχνά, και στο ανέκδοτο έβδομο μέρος του πρώτου τόμου του *Κεφαλαίου*, “αποτελέσματα της άμεσης διαδικασίας παραγωγής”. Οι Νέγκρι και Χάρντ υποστηρίζουν εδώ πως ο Μαρξ προέβλεψε την ανάπτυξη του καπιταλισμού ως μία συνεχή διαδικασία εκτόπισης της εργασίας από την παραγωγή λόγω της μηχανοποίησης και της εφαρμογής της επιστήμης. Αυτή η διαδικασία συνεπάγεται πως στο τέλος, η εργασία θα πάψει να είναι η βάση της δημιουργίας πλούτου, και επομένως οι εργασιακές αξίες θα πάψουν να είναι σχετικές κατηγορίες. Όπως το θέτει ο Μαρξ, “μόλις η εργασία στην άμεση μορφή πάψει να είναι η μεγάλη πηγή του πλούτου, ο εργασιακός χρόνος παύει και πρέπει να πάψει να είναι το μέτρο της, και επομένως η ανταλλακτική αξία [πρέπει να σταματήσει να είναι το μέτρο] της αξίας χρήσης”(Marx 1974: 705) Το μέλλον αυτό σύμφωνα με τους Χαρντ και Νέγκρι είναι

τώρα. Όντως, είναι μερικά χρόνια από τότε που ο Νέγκρι υποστήριξε πως το κεφάλαιο έχει φτάσει σε αυτό το στάδιο.[10] Και αφού "η λογική του κεφαλαίου δεν είναι πλέον λειτουργική για την ανάπτυξη, αλλά απλά προστάζει για την αναπαραγωγή του" (Negri 1994: 28), τότε τίποτα άλλο δεν κρατά τη διατήρηση του κεφαλαίου στη θέση του πέρα από την απόλυτη κυριαρχία.

Αυτή η ανάπτυξη σημαδεύει αυτό που ο Μαρξ αποκαλεί το πέρασμα από την τυπική στην πραγματική υπαγωγή της εργασίας στο κεφάλαιο. Με βάση την απόδοση των Χάρντ και Νέγκρι, ο μετασχηματισμός αυτός είναι κυριολεκτικά υπεύθυνος για την "έκρηξη" του "νόμου της αξίας" (για να χρησιμοποιήσουμε τον όρο του Μαρξ από το "απόσπασμα" στα Grundrisse), που θέτει το ν χωρίς μέτρο χαρακτήρα της αξίας. Ο σύγχρονος καπιταλισμός, υποστηρίζεται, συγκροτείται επομένως από δύο "νέα" χαρακτηριστικά. Πρώτα από όλα, ο παραγωγικός μεταβολισμός με την φύση κυριαρχείται από την επιστήμη και την τεχνολογία, την τεχνογνωσία και το savoir faire, που είναι προϊόντα του "γενικού νου" και της "άυλης εργασίας", και όχι της υλικής εργασίας. Δεύτερον, ίσως χάρη στο γεγονός πως η άυλη εργασία είναι η εργασία "σχέσεων" και αισθήσεων" που επενδύει το σώμα, ο καπιταλιστικός έλεγχος υπάγει επίσης τις διαδικασίες της κοινωνικής αναπαραγωγής, και όχι μόνο την άμεση σφαίρα της παραγωγής. Με άλλα λόγια, η παραγωγή γίνεται βιοπολιτική (ένας όρος που δανείζεται από τον Φουκώ), στο ότι διάφορες πλευρές της κοινωνικής αναπαραγωγής (εκπαίδευση, σεξουαλικότητα, επικοινωνία, δημογραφία κλπ) γίνονται το έδαφος του αγώνα του πλήθους vis a vis του κεφαλαίου.

Από την άλλη όμως, το ότι η παραγωγή γίνεται βιοπολιτική συνεπάγεται επίσης πως ο έλεγχος του κεφαλαίου πάνω στην εργασία δεν περνάει μέσω του μέτρου, αφού η άυλη εργασία, και η αξία που παράγει, είναι πέρα από το μέτρο. (Hardt and Negri 2000: 354-361)

Αυτό το διπλό χαρακτηριστικό που συνιστά τη σύγχρονη εργασία για τους Χάρντ και Νέγκρι συνεπάγεται την απόρριψη της εργασιακής θεωρίας της αξίας, που είναι "πραγματικά μία θεωρία του μέτρου της αξίας" (Hardt and Negri 2000:355) Σύμφωνα με αυτούς, στον νεωτερικό καπιταλισμό – που αντιστοιχεί σε αυτό που ο Μαρξ αποκάλεσε τη φάση της πραγματικής υπαγωγής της εργασίας στο κεφάλαιο – η ιδέα πως μία αξία εμπορεύματος θα μπορούσε να μετρηθεί από την εργασία, που είναι κοινωνικά αναγκαία για την παραγωγή του είναι αστήριχτη[11]. Ο "νόμος της αξίας" είναι επομένως απαρχαιωμένος, δηλαδή, έχει χάσει την ερμηνευτική του δύναμη και το πολιτικό νόημα στην πραγματικότητα του μετανεωτερικού καπιταλισμού (βλέπε (Hardt and Negri 1994:9, 175 · 2000: 209, 355-9 · 2004: 140-153). Η παραγωγή της αξίας σε αυτή την περίοδο είναι πέρα από το μέτρο, αφού τώρα η αξία δημιουργείται από τη ζωντανή *άυλη* εργασία, της οποίας η "συνεργατική πλευρά" "δεν επιβάλλεται ή οργανώνεται από τα έξω" (Hardt and Negri 2004:294) από μία ξένη δύναμη μέτρησης. Η αξία που παράγεται στη μοντέρνα αυτοκρατορία είναι πέρα από το μέτρο, γιατί η άυλη ζωντανή εργασία που παράγει αξία ταυτίζεται με "τη γενική κοινωνική δραστηριότητα" "μία κοινή δύναμη για δράση" που δεν μπορεί να πειθαρχηθεί, να οργανωθεί αυστηρά και να δομηθεί από συσκευές μέτρησης όπως τα ρολόγια. Σε τέτοιες συνθήκες, η εκμετάλλευση συνεχίζεται, αλλά όχι μέσα από την υπαγωγή της εργασίας στο μέτρο του κεφαλαίου, δηλαδή συνεχίζει "έξω από κάθε οικονομικό μέτρο: η οικονομική της πραγματικότητα καθορίζεται αποκλειστικά με πολιτικούς όρους" (Negri 1994: 28). Στο πλαίσιο της

“αυτοκρατορίας” των Χάρντ και Νέγκρι, η αξία μπορεί να καταταχθεί το πολύ “στη βάση των πάντα ενδεχόμενων και καθαρά συμβατικών στοιχείων” που επιβάλλονται από “το μονοπώλιο των πυρηνικών όπλων, τον έλεγχο του χρήματος, και την αποικιοποίηση του άλλου.”(Hardt and Negri 2000: 355).

Μιλώντας πολιτικά, το επιχείρημα που προωθείται εδώ είναι και πολύ ελκυστικό και επίσης ανησυχητικό. Στην πρώτη περίπτωση, σε αντίθεση από τις παραδοσιακές μαρξιστικές προσεγγίσεις που φετιχοποιούν την τεχνολογία και το κεφάλαιο ως πράγμα, υπάρχει η αναγνώριση – τυπική του αυτόνομου μαρξισμού – της ανάπτυξης μέσω των αγώνων του καπιταλισμού. Πιο συγκεκριμένα, οι Χάρντ και Νέγκρι δεν ριζώνουν την κατανόηση τους για την ανάδυση του σύγχρονου καπιταλισμού σε μία ντεντερμινιστική ιστορική ανάγκη, αλλά ως το αποτέλεσμα των αγώνων, που έφεραν το κεφάλαιο σε κρίση από το 1970 και οδήγησαν στην κατάρρευση των κεϋνσιανών στρατηγικών. Οι αγώνες στην Ευρώπη και στις ΗΠΑ πήραν τη μορφή της “άρνησης της εργασίας” – ειδικά οι αγώνες της βαριάς μετρημένης εργοστασιακής εργασίας των εργατών στο φορντικό εργοστάσιο – έχουν πιέσει το κεφάλαιο να αναδιοργανωθεί, και έχουν οδηγήσει σε αυτό που ο Φουκώ αποκαλεί “πειθαρχική κοινωνία” και την ανάδυση της τάσης προς την “κοινωνία του ελέγχου” (για μία κριτική της δεύτερης πλευράς βλέπε κεφάλαιο 9). Επίσης, σε αντίθεση με τους παραδοσιακούς μαρξιστές που εμμένουν μοναδικά στην “άρνηση” και στα συμπαγή δόγματα, με την έμφαση τους στο θετικό και δημιουργικό χαρακτήρα που μπορεί να αντληθεί από τις επιθυμίες, τα συναισθήματα, και την επικοινωνία ανάμεσα στους αγώνες, οι Χαρντ και Νέγκρι μας θυμίζουν πως η διάσταση του μετασχηματισμού είναι εμμενής, και ο νέος κόσμος συγκροτείται στο εδώ και στο τώρα, χάρη στα *υποκείμενα της συγκρότησης*, και όχι “μετά” την επανάσταση χάρη στην κεντρική επιτροπή ενός κόμματος. Ωστόσο, ενώ υπάρχει η αναγνώριση της εξάρτησης του κεφαλαίου από την πάλη για την δική του ανάπτυξη και τη δύναμη συγκρότησης των υποκειμένων στον αγώνα – ανοίγοντας έτσι τη στρατηγική και την πολιτική ανάγνωση της πραγματικότητας – την ίδια στιγμή οι συγγραφείς μας δίνουν ένα υποτιμημένο θεωρητικό πλαίσιο, που δεν μας βοηθά να αναγνωρίσουμε τις κοινωνικές δυνάμεις ενάντια στις οποίες είναι πολλά κινήματα, ούτε το στρατηγικό πεδίο στο οποίο αυτά εισάγονται. Διακηρύσσοντας πως το κεφάλαιο έχει κινηθεί πέρα από το μέτρο, και όντως γιορτάζοντας αυτό που αποκαλούν άυλη εργασία, που τη θέτουν ως μία μορφή κοινωνικής συνεργασίας “πέρα από το μέτρο”, οι συγγραφείς στρέφουν το βλέμμα τους μακριά από την πιο κεντρική, θεμελιακή πλευρά, που πρέπει να αντιμετωπίσουμε στον αγώνα ενάντια και πέρα από το κεφάλαιο ως ενός τρόπου άρθρωσης των πόρων της ζωής και του κοινωνικού πράττειν: ότι δηλαδή το κεφάλαιο, ακόμα και στο σύγχρονο παγκόσμιο καπιταλισμό της φάσης της “πραγματικής υπαγωγής” - που παρεμπιπτόντως για τον Μαρξ δεν ήταν “ένα πράγμα του “μέλλοντος” [αλλά] πλήρως παρόν στην εποχή του” (Caffentzis 2005: 104) – συγκροτείται μέσω ενός ιδιαίτερου τρόπου της *μέτρησης* της δραστηριότητας της ζωής, και επομένως της άρθρωσης των κοινωνικών δυνάμεων. Αντίστοιχα, η στιγμή συγκρότησης μπορεί να είναι απλά η τοποθέτηση *άλλων* μέτρων, η κομμουναλιστική προβληματοποίηση των οποίων, είναι το τελικό αποτέλεσμα των διαδικασιών της πολιτικής συγκρότησης πέρα από το κεφάλαιο.

Όντως, η τοποθέτηση της άυλης εργασίας ως μίας δεδομένης ηγεμονικής τάσης, εξοντώνει

κάθε ανάγκη για αυτή την προβληματοποίηση του κομμουναλισμού και της συγκρότησης. Για τους Χαρντ και Νέγκρι, το "κοινό" θέτεται άμεσα από αυτό που κατανοούν πως είναι η κεντρική ποιότητα της άυλης εργασίας. Το επιχείρημα τους πως η άυλη εργασία είναι μία ηγεμονική φιγούρα, δηλαδή, μία τάση, "μία δίνη που βαθμιαία μετασχηματίζει άλλες φιγούρες για να τις υιοθετήσει στις κεντρικές της ποιότητες" (Hardt and Negri 2004: 107) συνεπάγεται πως η πίεση μέσω της Αυτοκρατορίας, των κεντρικών ποιοτήτων της άυλης εργασίας να εστιάσουν στη ζωή που παράγεται από κοινού, θα γενικεύσει και θα μετασχηματίσει τον κόσμο: "το πλήθος", με τη θέληση του να είναι ενάντια και την επιθυμία του για απελευθέρωση, πρέπει να πιεστεί να περάσει μέσω της Αυτοκρατορίας για να βγει από την άλλη πλευρά" (Hardt and Negri 2004: 218) Υπάρχει ένα φως στο τέλος του τούνελ. Αφού η άυλη εργασία είναι άμεσα κοινωνική παραγωγή, η γενίκευση της ερμηνεύεται ως να μην είναι τίποτα λιγότερο από τη γενίκευση του "κομμουνισμού".

Πρέπει να σταματήσουμε στο ζήτημα αυτό της άυλης εργασίας ως δημιουργίας κοινών σχέσεων και κοινωνικών μορφών λόγω του σχεσιακού, επικοινωνιακού και συναισθηματικού της χαρακτήρα. Δεν θέλω εδώ ούτε να αμφισβητήσω την εμπειρική βάση πάνω στην οποία η άυλη εργασία λέχθηκε πως γίνεται ηγεμονική vis-a-vis στην "υλική" εργασία (άλλοι το έχουν κάνει αυτό),[12] ούτε θέλω να αμφισβητήσω τον προφανή ισχυρισμό πως στο βαθμό που μία δραστηριότητα είναι "άυλη" (δηλαδή, διανοητική/γλωσσική ή συναισθηματική)[13] είναι άμεσα κοινωνική, δηλαδή περιλαμβάνει άμεσες κοινωνικές σχέσεις, επικοινωνία και συναισθήματα. (Παρεμπιπτόντως, η παραγωγή αυτοκινήτων στη γραμμή παραγωγής περιλαμβάνει κοινωνικές σχέσεις, επικοινωνία και συναισθήματα, αν και αυτές μπορεί να μην είναι το *αντικείμενο* της υλικής παραγωγής, σε αντίθεση με την περίπτωση μερικών μορφών άυλης παραγωγής.) Αυτό που θέλω να αμφισβητήσω εδώ είναι ωστόσο δύο θεμελιακά πράγματα:

Πρώτα, ο ισχυρισμός πως το "γίγνεσθαι κοινό" των ποιοτήτων της άυλης εργασίας δεν έχει να κάνει καθόλου με το *μέτρο* του κεφαλαίου και των αγώνων ανάμεσα στις αξιακές πρακτικές. Στον Χάρντ και τον Νέγκρι, το γίγνεσθαι κοινό της παραγωγής είναι ένα δεδομένο, δηλαδή, δημιουργείται από τις τάσεις και τον ηγεμονικό ρόλο της άυλης εργασίας και των κεντρικών της ποιοτήτων. Αντίθετα, μόλις προβληματιστούμε με "την παραγωγή από κοινού" της άυλης εργασίας μέσα στο έδαφος του σύγχρονου καπιταλισμού, ανακαλύπτουμε πως η έκταση στην οποία η άυλη παραγωγή (ή ο μετασχηματισμός των επικοινωνιών, των τρόπων σχέσης και των συναισθημάτων στο προϊόν της παραγωγής) γίνεται "ηγεμονική" σχετίζεται σε μεγάλο βαθμό με την εξελισσόμενη διαδικασία του καπιταλιστικού μέτρου και του αντίστοιχου αγώνα ανάμεσα στις αξιακές πρακτικές μέσω των οποίων αυτή η μορφή της εργασίας, όπως και άλλες κάτω από τον καπιταλισμό, συγκροτούνται.

Όντως, η έννοια της τάσης και το ζήτημα του μέτρου σχετίζονται. Γιατί εάν η έννοια της τάσης δίνει έμφαση στην "κατεύθυνση" παρά μάλλον στους αριθμούς (Hardt and Negri 2004: 141), τότε πως συνίσταται αυτή η κατεύθυνση; Μία τάση στον Μαρξ είναι πάντα η αναδυόμενη ιδιότητα των συγκρούσεων των δυνάμεων. Για αυτόν, η πάλη είναι η οδηγός δύναμη της τάσης. Για παράδειγμα, στην πτωτική τάση του ποσοστού κέρδους, ο Μαρξ αντισταθμίζει τις καπιταλιστικές προσπάθειες να ξεφύγουν από την ζωντανή εργασία και τους αγώνες της μέσω της εισαγωγής

μηχανών, της αυτοματοποίησης και επομένως της ανόδου της οργανικής σύνθεσης του κεφαλαίου, κι έτσι υπονομεύουν την ικανότητα του για παραπέρα αξιοποίηση, που βασίζεται στην εκμετάλλευση της εργασίας. Επιπλέον, η τάση είναι τέτοια ακριβώς γιατί το κεφάλαιο μπορεί να προσπαθήσει να θέσει σε εφαρμογή αντίθετες τάσεις όπως οι περιφράξεις, οι νέες αγορές, η μείωση μισθών, η επέκταση των εργατικών ωρών, η νεοφιλελεύθερη παγκοσμιοποίηση, και ούτω καθεξής. Στους Χάρντ και Νέγκρι, το μέτρο, ή ο αγώνας για το μέτρο, αφήνεται έξω από την εικόνα όταν στην πραγματικότητα, είναι ακριβώς αυτός ο αγώνας που συγκροτεί αυτό που οδηγεί στην άνοδο μίας τάσης. Η τάση για την οποία συζητάνε, όπως η διαμόρφωση του ηγεμονικού ρόλου ενός ιδιαίτερου τύπου εργασίας (άυλης ή βιομηχανικής), πρέπει να γίνει κατανοητή ως το σύνορο πάνω στο οποίο εκτυλίσσεται η μάχη για το μέτρο. Πάρτε την παλιά περίπτωση της "ηγεμονικής" τάσης της βιομηχανικής εργασίας, στην οποία έδωσε έμφαση ο Μαρξ και αναφέρεται από τους Χάρντ και Νέγκρι, προκειμένου να ισχυριστούν πως ακολουθούν τη μέθοδο του Μαρξ (Hardt and Negri 2004:141). Πώς θα μπορούσε η βιομηχανική εργασία να έχει καθορίσει την καταστροφή της πρώιμης μανουφακτούρας και της χειροτεχνικής παραγωγής αν δεν έθετε την παραγωγικότητα της βιομηχανικής παραγωγής ως ένα εξωτερικό μέτρο για αυτές; Το ίδιο είναι αληθινό για την άυλη εργασία. Τι άλλο από το γεγονός πως ολοένα και περισσότερα άυλα στοιχεία παραγωγής (όπως η "καλή υπηρεσία", η "ικανοποίηση" του πελάτη, η παραγωγή της επικοινωνίας, οι σχέσεις και τα συναισθήματα με *άλλους*) είναι οι συνθήκες για "αποδοτικό ανταγωνισμό", επομένως τα όπλα που πρέπει να αναπτυχθούν στην εξελισσόμενη μάχη για το μέτρο, φέρνοντας την καταστροφή εκείνων των ανταγωνιστικών κλάδων της κοινωνικής παραγωγής, που δίνουν λίγη έμφαση σε αυτούς τους "άυλους" παράγοντες;

Δεύτερον, το ζήτημα της τάσης επίσης υποβαθμίζει το ρόλο της ιεραρχίας μέσα στο παγκόσμιο πλήθος. Όχι πως οι Χάρντ και Νέγκρι δεν συνειδητοποιούν την τεράστια διαφορά στον πλούτο και στην πρόσβαση στους κοινωνικούς πόρους. Αλλά μου φαίνεται πως στην υπόθεση τους για την "τάση" ως αυτή να μην είχε να κάνει καθόλου με το ζήτημα του μέτρου, δεν μας παρέχουν με ένα πλαίσιο μέσα στο οποίο να προβληματιστούμε με τις υλικές διαιρέσεις μέσα στο παγκόσμιο "πλήθος". Και αυτές οι υλικές διαιρέσεις, αυτή η ιεραρχία, και η διαρκής αναπαραγωγή της μέσω των εξελισσόμενων ομοιοστατικών διαδικασιών του εντεινόμενου και διάχυτου ανταγωνισμού, είναι ίσως η πιο απλή αμφισβήτηση της *συνθήκης* που έχουμε να αντιμετωπίσουμε για να φέρουμε νέες κοινωνικές σχέσεις και νέους τρόπους παραγωγής. Χωρίς τον προβληματισμό για αυτή την ιεραρχία μέσα στο παγκόσμιο "πλήθος", και τις χρήσεις και τη λειτουργία της σε σχέση με την αναπαραγωγή του παρόντος καθεστώτος, δεν υπάρχουν νέες πολιτικές. Όπως έχουμε συζητήσει στον προηγούμενο τμήμα για τον Offe και στα προηγούμενα κεφάλαια, κάθε "ηγεμονική τάση", ή κάθε ιστορική φάση της παραγωγής μέσα στην ιστορία του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής, αντιστοιχεί σε μία ευρέως διαφοροποιημένη ιεραρχία, που μπορεί σε πρώτη φάση να ειδωθεί στη διαίρεση ανάμεσα σε μισθωτούς και άμισθους. Και είναι ακριβώς αυτό που κάνει το "γίγνεσθαι κοινό" της εργασίας προβληματικό, λόγω του ότι στην έκταση που αυτή η εργασία υπόκειται ακόμα στο μέτρο του κεφαλαίου, το γίγνεσθαι κοινό συμβαίνει με τρόπους και μορφές που δημιουργούν μία νέα ιεραρχία.

Γιατί εάν είναι αλήθεια πως τα παγκόσμια κυκλώματα του κεφαλαίου απαιτούν μία αυξανόμενη έμφαση και αυτοανακλαστικότητα στις κοινωνικές σχέσεις, την επικοινωνία και τα συναισθήματα, είναι επίσης η κατάσταση στην οποία το ξεδίπλωμα αυτής της διαδικασίας βασίζεται πάνω και αναπαράγει ιεραρχίες. Αυτό για τρεις λόγους, που συνδέονται όλοι με το μέτρο του κεφαλαίου. Πρώτον, όπως υποστηρίχθηκε παραπάνω, οι άυλες μορφές εργασίας συγκροτούνται μέσα σε ένα πεδίο δυνάμεων και γίνονται οργανικές στη απόκτηση ενός ανταγωνιστικού πλεονεκτήματος από κάποιον *άλλον*. Δεύτερον, γιατί η εξελισσόμενη διαδικασία της καπιταλιστικής μέτρησης συγκροτείται από την ομοιόσταση του κεφαλαίου που οδηγεί σε κρίσεις υπερσυσσώρευσης και επακόλουθες πιέσεις για νέες περιφράξεις, επομένως πόλωση στην πρόσβαση στα μέσα της ζωής. Τρίτον, ο εξελισσόμενος ανταγωνισμός ανάμεσα στους άυλους εργάτες στην παγκόσμια αγορά δεν συμβαίνει σε ένα κενό. Η βιοπολιτική παραγωγή είναι επίσης βιοπολιτική *αναπαραγωγή*. Οι άυλοι εργαζόμενοι, όπως κάθε άλλος, έχουν σώματα να θρέψουν και αναγκάζονται να αναπαράγουν την εργατική τους δύναμη. Μέρος της ανταγωνιστικής αποδοτικότητας εξαρτάται από το πόσο φτηνά αναπαράγεται η εργατική τους δύναμη σε σχέση με άλλους με τους οποίους βρίσκονται σε ανταγωνισμό. Επομένως η "αποδοτική ανταγωνιστικότητα" τους στην αγορά εξαρτάται σε μεγάλο βαθμό από την έκταση στην οποία, η φτηνή ή η άμισθη εργασία αναπαραγωγής είναι διαθέσιμη για να αναθρέψουν ή να παράσχουν τα μέσα για την ανατροφή των σωμάτων τους. Στο βαθμό που τα συζευγμένα κυκλώματα τόσο της παραγωγής όσο και της αναπαραγωγής θέτονται ενάντια σε άλλα αντίστοιχα συζευγμένα κυκλώματα κάπου στον κόσμο, μπορούμε να μιλάμε για "βιοπολιτικό ανταγωνισμό". Αλλά ουσιαστικά όπως είδαμε στο πρώτο τμήμα αυτού του βιβλίου, αυτό δεν είναι νέο για τον καπιταλισμό.

"Η πίεση μέσω της Αυτοκρατορίας" θα συνεπάγεται βέβαια την επέκταση της "από κοινού παραγωγής" της άυλης εργασίας, αλλά αυτό είναι ένα κοινό όπως συγκροτείται μέσω των καπιταλιστικών σχέσεων παραγωγής: ένα έδαφος αγώνα για το μέτρο και τις αξιακές πρακτικές. Τελικά χωρίς τον προβληματισμό για το μέτρο και την ιεραρχία δεν υπάρχει προβληματισμός για την υπέρβαση του καπιταλιστικού τρόπου της παραγωγής. Αλλά δεν είναι ανάγκη να πιέσουμε μέσω της αυτοκρατορίας ή να ψηφίσουμε για νεοφιλελεύθερα συντάγματα[14] για να εμπλακούμε σε μία πολιτική διαδικασία αυτού του τύπου. Προτιμώ να μάθω από τους Ζαπατίστας, για τους οποίους το "όχι" στις περιφράξεις και τον νεοφιλελευθερισμό είναι την ίδια στιγμή τοποθέτηση των εναλλακτικών στη μορφή των πολλών ναι, και ο προβληματισμός για την της άρθρωσης τους.

Πρέπει να σημειωθεί πως η άκριτη χρήση της ιεραρχίας συμβαίνει στους Χάρντ και Νέγκρι στην αντικατάσταση των αναλυτικών συσκευών της ταξικής σύνθεσης με την έννοια της "τάσης". Όπως έχουμε δει στο κεφάλαιο 7, η ταξική σύνθεση μας επιτρέπει να συλλάβουμε τη συγχρονική διαμόρφωση και τη διαχρονική δυναμική του ετερογενούς σώματος της εργασίας σε σχέση με το κεφάλαιο. Έχουμε δει πως κάθε κοινωνική διαδικασία της ταξικής πάλης γειώνεται σε μία ιδιαίτερη ταξική σύνθεση, δηλαδή στις ιδιαίτερες διαμορφώσεις δεξιοτήτων, επιθυμιών και αναγκών, και σε ένα δίκτυο σχέσεων, που συνιστούν το υψηλά ετερογενές κοινωνικό σώμα των πραττόντων. Η πολιτική ανασύνθεση με τη σειρά της, είναι η ανάδυση των αρθρώσεων των *κοινών*, συναισθημάτων, επιθυμιών, αναγκών, επικοινωνιακών μορφών και λοιπά, που επιτρέπει το

ετερογενές κοινωνικό σώμα των πραττόντων να αναγνωρίσουν πως η δική τους "από κοινού παραγωγή" , στο βαθμό που σχηματίζεται από τις αξιακές πρακτικές του κεφαλαίου, δεν είναι αυτό που επιθυμούν. Η πολιτική ανασύνθεση επομένως είναι η τοποθέτηση άλλων αξιακών πρακτικών και η συγκρότηση διαφορετικών κοινών από εκείνα του κεφαλαίου, η σύσταση μίας κοινωνικής δύναμης με διαφορετικό *τέλος* από αυτό του κεφαλαίου. Αλλά θέτοντας το έτσι, δεν υπάρχει καμία τάση. Η αναδόμηση του κεφαλαίου και η κρατική καταστολή έχουν *αποσυνθέσει* αυτές τις πολιτικές συνθέσεις ξανά και ξανά, καταστρέφοντας συναισθήματα, σκοτώνοντας σώματα, ή αποσύροντας και κατάσχοντας μέσα βιοπορισμού. Αλλά το πρόβλημα δεν πάει μακριά, και ακόμα αντιμετωπίζουμε την προβληματική της πολιτικής ανασύνθεσης στις συνθήκες της εποχής μας: πώς εμείς παράγουμε τα κοινά πέρα από το μέτρο του κεφαλαίου; Όντως, ενώ για τους Χάρντ και Νέγκρι η απάντηση δίνεται από την τάση της άυλης εργασίας, μαθαίνοντας από τους Ζαπατίστας, πρέπει να κρατήσουμε το ερώτημα και να το θέσουμε ξανά και ξανά σε όλες τις στιγμές του αγώνα, της δικτύωσης και των πολιτικών διαδικασιών. Η απάντηση μπορεί να αναδυθεί μόνο από τα κάτω και μπορεί μόνο να εξαρτάται από τις επιθυμίες του σώματος της πάλης.

Μόλις ξαναδιαβάσουμε τους Χάρντ και Νέγκρι μέσω των φακών του ερωτήματος του μέτρου και των εξελισσόμενων αγώνων ανάμεσα στις αξιακές πρακτικές, συνειδητοποιούμε πως η επιμονή τους στην άυλη εργασία, παρά το λάθος τους, μας δίνει μία μεγάλη έμπνευση. Ζούμε, μετά από όλα, σε μία εποχή στον οποίο ο αυτο-στοχασμός πάνω στις σχέσεις, για καλό ή κακό, είναι παντού. Ξεκινώντας από την πρόσφατη "εμμονή" με τα δίκτυα στις κοινωνικές επιστήμες και τον πολιτικό ακτιβισμό, περνώντας μέσω του αντιρατσισμού, του φεμινισμού και γενικά τις πολιτικές της "ταυτότητας", στις επιδόσεις των Μcεργασιών και άλλων "άυλων" παραγωγών, όποιοι κι αν είναι οι μισθοί τους, όλες είναι περιπτώσεις αυτο-στοχασμού πάνω στον *τρόπο* της σχέσης με τον άλλον. Σε μερικές περιπτώσεις, ο επακόλουθος προβληματισμός σε αυτούς τους τρόπους σχέσεων οδηγούν στην άνοδο ενός κινήματος απελευθέρωσης (φεμινισμού, αντιρατσισμού, και λοιπά). Σε άλλες, η προβληματοποίηση περιορίζεται να εξυπηρετεί τις προθέσεις που είναι ενσωματωμένες στο σχεδιασμό τους: λαμβάνοντας την "ικανοποίηση του καταναλωτή", ή "μειώνοντας τον χρόνο του κύκλου των εργασιών" και τελικά, εκπληρώνοντας τους στόχους της εταιρείας. Σε όλες αυτές τις περιπτώσεις ωστόσο η δραστηριότητα στην οποία εμπλέκεται είναι η προβληματοποίηση ενός τρόπου συσχέτισης με έναν άλλον. *Εάν είχαμε μόνο το κουράγιο να μάθουμε από το πνεύμα της εποχής μας και να το ανακατευθύνουμε στην ενεργό και συστατική προβληματοποίηση των τρόπων συσχέτισης θα απασχολούμασταν για να αναπαράγουμε από κοινού τους πόρους της ζωής!* Τι θα ανακαλύπταμε; Δεν είναι αυτή η διαδικασία της ανακάλυψης η διαδικασία δημιουργίας ενός νέου κόσμου; Και δεν είναι κάθε στιγμή αυτής της διαδικασίας ένα ξεκίνημα της ιστορίας; Αυτές είναι οι ιδέες που παίρνουμε από το έργο του Νέγκρι τα τελευταία είκοσι χρόνια, η δύναμη να αναδείξουμε το ζήτημα των σχεσιακών, επικοινωνιακών και συναισθηματικών τρόπων της αναπαραγωγής μας γιατί οι δυνάμεις για να ξεκινήσουμε και να διατηρήσουμε μία κοινή διαδικασία προβληματισμού και αναδιάρθρωσης είναι όλες μέσα στις δυνατότητες μας.

Αλλά αυτές οι δυνάμεις που είναι μέσα στις δυνατότητες μας, δεν είναι δεδομένες. Η "από κοινού παραγωγή" που οι Χάρντι και Νέγκρι λένε πως είναι μία ποιότητα της άυλης εργασίας,

μόλις επιστρέψουν στη γη μέσω της άρθρωσης τους στους αγώνες για το μέτρο, είναι η προβληματική μίας νέας πολιτικής ανασύνθεσης που διασχίζει κάθε κύμα του παγκόσμιου εργοστασίου, κάθε κλίμακα του "φρακταλοειδούς πανοπτικού". Δεν είναι μία ιστορική τάση της απελευθέρωσης, είναι η μία *συνθήκη* δύναμης, που πρέπει να αποδεχτούμε για να αμφισβητήσουμε κρίσιμα τους τρόπους της άρθρωσης των διαδικασιών της ζωής και του βιοπορισμού – μία συνθήκη δύναμης που μας επιτρέπει να αμφισβητήσουμε τις συνθήκες: αυτοαναφορά και υπέρβαση.

Στον ηγεμονικό λόγο που επικεντρώνεται στον ανταγωνισμό ως ένας τρόπος συσχέτισης μέσω του οποίου αναπαράγονται οι πόροι της ζωής πρέπει να αντισταθμίσουμε την προβληματοποίηση αυτού του τρόπου συσχέτισης. Είναι καιρός να καταλάβουμε και να ανακτήσουμε την παραγωγή "αξίας" και το μέτρο των τρόπων συσχέτισης, που βασίζονται στον λόγο του κεφαλαίου με άλλους τρόπους συσχέτισης που πηγάζουν από τους αγώνες.

ΤΟ "ΚΕΝΤΡΟ" ΤΗΣ ΕΞΟΥΣΙΑΣ

Ένα πράγμα που αναδύεται από τη συζήτηση μας για τις σύγχρονες κριτικές του "νόμου της αξίας", ειδικά εκείνων που δίνουν έμφαση στην ποικιλία των τρόπων των πρόσφατων μετασχηματισμών της εργασίας, είναι ότι η σύγχρονη παραγωγή συμβαίνει στα "δίκτυα", και τα δίκτυα δεν έχουν κέντρα. Μπορούμε να αναγνωρίσουμε ότι αυτό βρίσκεται βαθύτερα στην έμφαση του Offe στην ετερογένεια της εργασίας, και είναι ακόμα καθαρότερο στην έμφαση των Χάρντ και Νέγκρι στα κοινά χαρακτηριστικά των σχέσεων και των συναισθημάτων της άυλης εργασίας και του ορισμού της Αυτοκρατορίας ως μίας δικτυακής μορφής κυριαρχίας (Hardt και Negri 2000). Όντως, φαίνεται να υπάρχει μία γενική τάση στο τελευταίο τέταρτο του αιώνα προς την εγκατάλειψη της προβληματοποίησης του "κέντρου" της εξουσίας όπως αυτή αναδύεται μέσα στον καπιταλιστικό τρόπο παραγωγής. Για παράδειγμα, με διαφορετικούς τρόπους, μπορούμε να διακρίνουμε αυτή την κίνηση μακριά από την προβληματική του "κέντρου" της εξουσίας σε άλλους σημαίνοντες συγγραφείς, όπως στη "δικτυακή κοινωνία" ως "χώρου των ροών" του Manuel Castells (2000) ή την μεταμοντέρνα κριτική του μαρξισμού των Laclau και Mouffe (1985). Ο Castells θεωρεί την εξουσία ως ροή, ως κάτι που κινείται διασχίζοντας τα δίκτυα, περνώντας μέσα από ταλαντωτές, με τρόπους που κάνουν ένα δίκτυο να μοιάζει με ένα ηλεκτρικό κύκλωμα μέσω του οποίου η σύγχρονη (εξουσία) κινείται. Όταν κατανοούμε την εξουσία ως μία ροή, όσο και διορατική μπορεί να είναι η μεταφορά, μέχρι να θέσουμε αυτή την "ροή" από την άποψη της ροής των κοινωνικών σχέσεων και του *τρόπου* της άσκησης τους, η εξουσία παραμένει ένα πράγμα (ένα πράγμα που ρέει, αλλά πράγμα παρ'όλ αυτά), αφού δεν ερμηνεύεται το *πως* η άσκηση της ως σχέση, την κάνει να κινείται. Επομένως, μπορώ να κατανοήσω τις ροές του κεφαλαίου ως πράγματος από την πλευρά των διαφορικών του ποσοστού κέρδους μεταξύ των χωρών, αλλά μέχρι να συσχετίσω την κίνηση αυτή με την ευρύτερη προβληματική του τρόπου με τον οποίον, οι πόροι της ζωής στις δύο χώρες ανταγωνίζονται μεταξύ τους συστηματικά *λόγω* της κίνησης του κεφαλαίου ή της απειλής αυτής της κίνησης, και μέχρι να κατανοήσω και να προβληματοποιήσω τη *λογική* της, η έννοια της εξουσίας είναι αρκετά άχρηστη από την προοπτική των ριζοσπαστικών εναλλακτικών. Αυτή η λογική είναι ίδια με την προβληματική του "κέντρου" της εξουσίας.

Ο μεταμαρξισμός που υποστηρίχθηκε από τους Ernesto Laclau και Chantal Mouffe (1985) ξεφορτώνεται την προβληματική του κέντρου με την κριτική της παραδοσιακής μαρξιστικής έμφασης στον αγώνα ενάντια στο κεφάλαιο ως "οικονομίστικης". Αντί για αυτό, ανοίγουν το κοινωνικό πεδίο και το βλέπουν να συγκροτείται από μία πληθυντικότητα αγώνων (στην τάξη, στο φύλο, στο περιβάλλον, στην ομοφοβία, στη φυλή, και λοιπά) με μικρή ή χωρίς σύνδεση μεταξύ τους ξεχωριστά από εκείνους που μπορεί να αναπτυχθούν ενδεχομενικά. Το αντίστοιχο έργο της "ριζοσπαστικής δημοκρατίας" αναζητά έτσι, να προωθήσει τις σχέσεις ισότητας σε ολόκληρο το κοινωνικό σώμα. Και αφού η τάξη θεωρείται ως ένας από τους πολλούς τόπους του αγώνα, το έργο μπορεί να αποφύγει να θέσει το ζήτημα της απελευθέρωσης από το κεφάλαιο ως το κεντρικό πρόβλημα των απελευθερωτικών πολιτικών.

Αυτή η μεταμοντέρνα κριτική του μαρξισμού ως οικονομίστικου θεμελιώνεται φυσικά καλά, αφού ο ορθόδοξος μαρξισμός έχει μία μακρά παράδοση αναγωγής και οικονομισμού στην θεωρία. Ωστόσο η έκκληση για ποικιλία και αυτονομία των διαφορετικών αγώνων έχει αναδυθεί επίσης και μέσα σε μη-ορθόδοξες μαρξιστικές παραδόσεις. Ενώ η μεταμοντέρνα προσέγγιση στην τάξη βοήθησε να δοθεί φωνή σε ακαδημαϊκό επίπεδο στους πολλούς αγώνες, που αναπτύχθηκαν τις προηγούμενες δεκαετίες γύρω από μίας πλειονότητα θεμάτων, πρέπει ωστόσο να πληρωθεί ένα υψηλό πολιτικό τίμημα για την εξύμνηση της διαφορετικότητας με αυτό τον τρόπο. Ο μεταμοντέρνος μαρξισμός αναπαράγει τα κύρια στερεότυπα του ορθόδοξου μαρξισμού, τον φοβερό οικονομισμό του. Αντί να δημιουργεί ένα ερμηνευτικό πλαίσιο που να διευκολύνει τον εμπλουτισμό της προβληματικής της τάξης (δηλαδή του ορίου του κεφαλαίου, της συγκρότησης νέων κοινωνικών σχέσεων, νέων τρόπων άρθρωσης των πόρων της ζωής) μέσω της ολοκληρωμένης αναγνώρισης της πληθυντικότητας των δυνάμεων και των επιθυμιών στο κοινωνικό σώμα, καθώς της χωροχρονικής δομοποίησης τους, ικανοποιείται να αποδεχθεί την αναγωγιστική έννοια της τάξης ως μισθωτής εργασίας όπως κληρονομήθηκε από τον ορθόδοξο μαρξισμό. Έτσι την "αποκεντρώνει" θεωρώντας την, ως ένα μεταξύ πολλών θεμάτων. Έτσι αφήνει τη θεωρητική και πρακτική εργασία της άρθρωσης της διαφοράς στο πολιτικό έργο του κεφαλαίου, που από το 1980 και μετά βρίσκεται κάτω από το όνομα του νεοφιλελευθερισμού. Το κεφάλαιο δεν έχει κανένα πρόβλημα να αναγνωρίσει τη διαφορά και την ποικιλία, στο βαθμό που αυτή είναι ποικιλία που βρίσκει το *κοινό κέντρο* άρθρωσης της μέσα στις καπιταλιστικές αγορές. Στον μεταμοντέρνο λόγο για την τάξη επομένως, τυφλωνόμαστε μπροστά στην πολιτική ανάγκη να εμπλακούμε στην διαδικασία της πολιτικής ανασύνθεσης για τη συγκρότηση των εναλλακτικών στο κεφάλαιο. Είναι σε αυτή την πολιτική ανασύνθεση, που φέρνουμε μαζί την ποικιλία και τη μάθηση του πως αρθρώνουμε τα "πολλά ναι" που συγκροτούν έναν άλλον κόσμο. Εάν στερήσουμε την πολιτική και θεωρητική σκέψη από αυτή την έγνοια, συνεισφέρουμε στο να κάνουμε όλους τους τύπους του αγώνα εξαιρετικά τρωτούς στην συμπερίληψη τους σε νέους γύρους συσσώρευσης, αφού δεν αναγνωρίζουμε την κοινή δύναμη ενάντια στην οποία είναι όλοι αυτοί οι αγώνες. Το καπιταλιστικό "διαίρε και βασίλευε" δεν βασίζεται απλά στην ποικιλία, αλλά σε μια ποικιλία στην οποία καθετί αντιμάχεται καθετί άλλο, με αποτέλεσμα μία ιεραρχία δυνάμεων και πρόσβασης στους πόρους. Το να αποφύγουμε να αντιμετωπίσουμε αυτή την πραγματικότητα σημαίνει "να αποφύγουμε μάλλον, παρά να ξεπεράσουμε, το κρίσιμο σημείο της ανάλυσης του Μαρξ της "πραγματικής υπαγωγής" -

της τάσης του κεφαλαίου να επιβάλλει της λογική του όχι μόνο στον χώρο εργασίας, αλλά σε όλες τις περιοχές της ζωής" (Dyer-Witheford 1999: 188)

Στην πραγματικότητα, τα δίκτυα της κοινωνικής παραγωγής και η ανάδυση των "κέντρων" συσχετίζονται πάντα. Σε κάθε κοινωνικό τρόπο συνεργασίας, τα σώματα-υποκείμενα και οι μοναδικότητες γενικά δρουν μέσω του μέτρου, και οι δραστηριότητες τους είναι στιγμές ανατροφοδοτικών βρόγχων. Οι ανατροφοδοτήσεις είναι σχεσιακές, δηλαδή, θέτουν τα μοναδικά σώματα-υποκείμενα σε δεδομένες μεταξύ τους σχέσεις, ακολουθώντας συγκεκριμένα πρότυπα. Η έκταση στην οποία αυτοί οι βρόγχοι είναι επαναλήψεις που επαναλαμβάνονται με συγκεκριμένους τρόπους οδηγούν στην ανάδυση συγκεκριμένων προτύπων δικτύων που συγκροτούν το κοινωνικό σώμα. Οι παγκόσμιες εμπορικές αλυσίδες (βλέπε κεφάλαιο 9) είναι δίκτυα που αναδύονται, από τη μέτρηση των δραστηριοτήτων συγκεκριμένων τύπων, εκείνων που αναπαράγουν τις καπιταλιστικές αξίες. Γενικά τα κοινωνικά δίκτυα είναι το αναδυόμενο αποτέλεσμα των δραστηριοτήτων των μοναδικοτήτων και με τη σειρά τους είναι οι προϋποθέσεις των ατομικών σωμάτων-υποκειμένων στον κόσμο. Οι ομοιοστατικές διαδικασίες μπορούν επομένως να συμβούν *μέσω* των δικτύων, και αντίστροφα, τα δίκτυα είναι η οργάνωση του κοινωνικού σώματος, που εκτυλίσσεται μέσω των ομοιοστατικών διαδικασιών. (Capra 1997: 82-3) Η μελέτη μας για τα κοινωνικά δίκτυα πρέπει επομένως πάντα να αντανακλά τη συνείδηση του δεσμού τους με κάποιον τύπο ομοιοστατικής διαδικασίας. Επομένως τα παγκόσμια δίκτυα της μισθωτής και άμισθης εργασίας που συγκροτούν τη σύγχρονη καπιταλιστική παραγωγή και τους αγώνες μέσα σε αυτή, πρέπει να κατανοηθούν από την άποψη των σχεσιακών τους δεσμών, του γεγονότος πως οι πράξεις τους είναι συστατικά των βρόγχων ανατροφοδότησης.

Για να κατανοήσουμε τα δίκτυα όπως αναδύονται από την επανάληψη των διαδικασιών ομοιόστασης, σημαίνει την επαναεννοιολόγηση της προβληματικής του "κέντρου" της εξουσίας, όχι της απόρριψης της. Παραδοσιακά, ο ριζοσπαστικός λόγος, κάτω από την ηγεμονία του ορθόδοξου μαρξισμού, αντιλήφθηκε το κέντρο αυτό με μία ποικιλία μεταμφιέσεων: το κράτος, το "στρατιωτικο-βιομηχανικό" σύμπλεγμα, η "μπουρζουαζία", ο ιδιαίτερος ηγεμονικός ρόλος μίας χώρας σε σχέση με μία περιφέρεια επιρροής ή μέσα στην αυτοκρατορία, και λοιπά. Αυτή η παραδοσιακή έννοια, που αγκαλιάστηκε από την κυρίαρχη μαρξιστική πολιτική κουλτούρα, πως υπάρχει ένας "τόπος" από τον οποίο η εξουσία πηγάζει (το κέντρο: δηλαδή, σε διάφορες κλίμακες, το κράτος, μία χώρα, και λοιπά), και η αντίστοιχη έννοια πως η εξουσία είναι κάτι που κάποιος έχει παρά μία διαδικασία άσκησης της, έχει κριθεί εκτεταμένα τις τελευταίες δεκαετίες από μία ποικιλία θεωρητικών υπόβαθρων και προσεγγίσεων. Από τον Φουκώ, που θεωρεί την εξουσία ως μία αμφίσημη σχέση ανάμεσα σε δυνάμεις, μέχρι την πρόσφατη κριτική του Τζον Χόλογουει της "εξουσίας επί" και της έμφασης στην "εξουσία για" και το πράττειν·[15] από φεμινίστριες συγγραφείς που δίνουν έμφαση στις *σχέσεις και τις διαδικασίες* της συγκρότησης της αρρενωπότητας και της θηλυκότητας, στους σύγχρονους κοινωνικούς επιστήμονες που μελετούν τη "δικτυακή" κοινωνία. Εάν η εξουσία μπορεί απλά να *ασκηθεί*, τότε το θεμελιώδες πολιτικό ζήτημα είναι το *πώς την ασκούμε*; Η προβληματοποίηση του τρόπου άσκησης της ανθρώπινης εξουσίας είναι το κλειδί των εναλλακτικών.

Στο σύγχρονο παγκόσμιο πεδίο των κοινωνικών αλληλοδράσεων, δεν υπάρχει όντως κανένα ορατό κέντρο της εξουσίας που μπορεί να καταστεί υπεύθυνο, για το πως οι κοινωνικές σχέσεις αρθρώνονται και βιώνονται. Αν και, υπάρχει μία πολυμέρεια των "κέντρων", μία πληθυντικότητα των θεσμών όπως το ΔΝΤ, η Παγκόσμια Τράπεζα, οι κυβερνήσεις κλπ, που είναι υπεύθυνα – με διαφορετικούς τρόπους – να καταστήσουν σίγουρο πως οι αλληλοδράσεις μας στον πλανήτη, αυτό που αυτοί αποκαλούν "η οικονομία", ακολουθούν σίγουρες γενικούς τρόπους, και οργανώνονται γύρω από ένα βέβαιο *παραμετρικό κέντρο*, τις νόρμες της αξίας που αναδύονται από το παιχνίδι των σχέσεων της αγοράς. Αν και το να καταστήσουν σίγουρο πως οι αλληλοδράσεις μας ολοένα και περισσότερο παίρνουν τη μορφή των αλληλοδράσεων της αγοράς είναι η σφαίρα αυτού που αποκαλούμε περίφραξη, η διατήρηση και η αναπαραγωγή του παραμετρικού κέντρου είναι ζήτημα της πειθαρχικής ενσωμάτωσης των μοναδικοτήτων σε ολόκληρο το κοινωνικό σώμα. Επομένως χρειαζόμαστε να αναδιατυπώσουμε την προβληματική του κέντρου που πρέπει να υπερβούμε με ένα διπλό τρόπο: από την πλευρά τόσο του *στρατηγικού* κέντρου, που προωθεί τις περιφράξεις και την εμπορευματοποίηση της ζωής στο κοινωνικό σώμα – δηλαδή, ένα πλαίσιο της κοινωνικής παραγωγής· και επίσης από το ακόλουθο αναδυόμενο παραμετρικό κέντρο, ένα κέντρο βαρύτητας της ομοιοστατικής αναπαραγωγής του κεφαλαίου, που σήμερα φαίνεται να διαπερνά όλα τα δίκτυα στο κοινωνικό σώμα, όλες τις σφαίρες της ζωής. Η μελέτη αυτού του αναδυόμενου παραμετρικού κέντρου είναι η μελέτη της καπιταλιστικής εμπορευματικής παραγωγής, της εκτίμησης και της μέτρησης του κεφαλαίου.

13

Η αξιολόγηση και η μέτρηση του κεφαλαίου

ΜΕΤΡΗΣΗ ΚΑΙ ΑΝΑΤΡΟΦΟΔΟΤΗΣΗ

Από την προοπτική ενός ατομικού δρώντα ή κοινωνικού "φορέα", η αξία σχετίζεται με την επιλογή, τη σύγκριση μέσα σε ένα σύστημα αναφοράς, και τη δράση σύμφωνα με αυτή τη σύγκριση. Το ζήτημα των "μέτρων" επομένως είναι θεμελιώδες σε κάθε διαδικασία αξιολόγησης, που οδηγεί τις δράσεις των ανθρώπων. Αυτό που διακρίνει τις διαφορετικές διαδικασίες παραγωγής αξίας είναι το *πως* μετράμε αυτό που μετράμε. Σε αυτό το τμήμα, πριν αντιμετωπίσουμε τη συγκεκριμένη μορφή του καπιταλιστικού μέτρου της αξίας, θέλω να παραθέσω μερικές γενικές σκέψεις – όχι συγκεκριμένα για τον καπιταλισμό – για την δραστηριότητα της μέτρησης ως μίας δραστηριότητας που ενσωματώνει μέρη και όλον, άτομα και κοινωνίες, υποκειμενικά και κοινωνικά σώματα.

Σε οποιοδήποτε τρόπο παραγωγής και μορφή κοινωνικών σχέσεων, οι δράσεις των ανθρώπων καθοδηγούνται τελικά από το νόημα που οι άνθρωποι δίνουν σε αυτές, συμπεριλαμβανομένων των δράσεων που αναπαράγουν τους πόρους της ζωής. Με μια γενική έννοια, κατανοούμε την "αξία" από την άποψη του νοήματος. Η αξία, μας λένε οι ανθρωπολόγοι, είναι ο τρόπος με τον οποίο οι ίδιοι οι άνθρωποι αναπαριστούν τη σημασία των δικών τους δράσεων. Μέσω της αναπαράστασης αυτής της σημασίας έχουν έναν οδηγό για τη δράση τους. Με αυτή την πρώτη έννοια, η αξία είναι ένα μέτρο του πράττειν από την προοπτική των μοναδικοτήτων. Ωστόσο, έχουμε δει στο κεφάλαιο 2 πως η αξία δεν πηγάζει από άτομα που είναι απομονωμένα από την υπόλοιπη κοινωνία. Κάθε δράση, ή διαδικασία, "αποκτά νόημα μόνο (με τη χεγκελιανή γλώσσα, παίρνει μία "σαφή, ακριβή μορφή") καθώς ενσωματώνεται σε μεγαλύτερα συστήματα της δράσης" (Graeber 2001: 68). Είναι σε μία σχέση με μια έννοια ολότητας, σε ένα σύστημα αναφοράς και σύγκρισης, όπου οι ανθρώπινες αξίες οποιουδήποτε είδους γίνονται κατανοητές. Το ότι το ανθρώπινο νόημα είναι ένα θέμα σύγκρισης, είναι κάτι που

σχεδόν όλες οι κλασικές παραδόσεις της μελέτης του νοήματος συμφωνούν – διαλεκτική, ερμηνευτική, και η δομική ομοίως... Τα μέρη αποδέχονται το νόημα καθώς σχετίζονται μεταξύ τους, και η διαδικασία αυτή περιλαμβάνει πάντα μια αναφορά σε κάποιο όλο: είτε αυτό είναι ένα θέμα λέξεων σε μία γλώσσα, επεισοδίων σε μία ιστορία, ή αγαθών και υπηρεσιών στην αγορά. Το ίδιο ισχύει και για την αξία. Η πραγματοποίηση της αξίας είναι πάντα αναγκαστικά, μία διαδικασία σύγκρισης· για το λόγο αυτό πάντα, αναγκαστικά συνεπάγεται τουλάχιστον ένα φαντασιακό ακροατήριο (ο.π:23)

Με τη δεύτερη αυτή έννοια, η αξία είναι ένα μέτρο του πράττειν όπως αναδύεται από την προοπτική μίας όμοιας με διαδικασία άρθρωσης ανάμεσα σε άτομα και το όλον, μοναδικότητες και πλήθη, σε μία συνεχή διαδικασία αναφοράς και σύγκρισης.

Τρίτον, και κατά συνέπεια, η ανατροφοδότηση είναι επομένως κεντρική στην παραγωγή της

αξίας. Όπως έχουμε δει στο τελευταίο κεφάλαιο στο ζήτημα του “κέντρου”, κάθε όμοια με διαδικασία άρθρωση ανάμεσα στα άτομα και το όλον είναι ένας τρόπος άρθρωσης των κοινωνικών δυνάμεων, που συγκροτούν δίκτυα μοναδικοτήτων που συνεργάζονται με ορισμένους τρόπους. Οι δραστηριότητες της αξιολόγησης των μοναδικοτήτων είναι στιγμές των βρόγχων ανατροφοδότησης. Η ανατροφοδότηση είναι σχεσιακή δηλαδή, θέτει ένα μοναδικό σώμα υποκειμένων σε ορισμένες σχέσεις μεταξύ τους. Η έκταση στην οποία οι βρόγχοι αυτοί είναι επαναλήψεις, που επαναλαμβάνονται με ορισμένους τρόπους, οδηγεί στην άνοδο ορισμένων δικτυακών προτύπων που συγκροτούν το κοινωνικό σώμα. Με αυτή την τρίτη έννοια, *είναι μέσω της επιδίωξης της αξίας που αναπαράγουμε κοινωνίες. Επομένως, διαφορετικοί τύποι επιδίωξης της αξίας, άρα αξιακών πρακτικών, αναπαράγουν διαφορετικούς τύπους κοινωνιών, ως όλον, αυτοοργανωμένων συστημάτων, μορφών κοινωνικής συνεργασίας.* Επομένως η μελέτη του τρόπου που αναπαράγουμε τις καπιταλιστικές κοινωνικές σχέσεις είναι μία μελέτη του τρόπου με τον οποίο επιδιώκουμε τις αξίες που είναι χαρακτηριστικές του. Οι πολιτικές των εναλλακτικών είναι τελικά πολιτικές της αξίας, δηλαδή πολιτικές της καθιέρωσης του τι είναι η αξία που συνδέει τα άτομα με το όλον.[1]

Θέτοντας το ζήτημα της αξίας, ή των αξιακών πρακτικών, με αυτό τον τριπλό τρόπο, σημαίνει πως αντιμετωπίζουμε το ζήτημα των *μέτρων*. Ένα μέτρο είναι πάντα μία λογική επινόηση που δρα ως σημείο αναφοράς, ένα κριτήριο, μία τυπική νόρμα, ένα στάνταρτ. Έτσι είναι ένα *σχεσιακό* σημείο αναφοράς που καθοδηγεί τη δράση του μοναδικού σώματος-υποκειμένου, που όμως φέρει και το βάρος των συνηθειών, των παραδόσεων και των κουλτούρων του κοινωνικού σώματος. Στο λόγο μας επομένως, το ζήτημα των μέτρων είναι ένα σημείο εισόδου για τη μελέτη της αλληλόδρασης ανάμεσα στα σώματα-υποκείμενα και το κοινωνικό σώμα.

Μετράμε την απόσταση ανάμεσα στο Α και Β χρησιμοποιώντας ένα κοινωνικά προσδιορισμένο στάνταρτ μήκους, μία γυάρδα. Το παιδί που παίζει με τη φωτιά έχει *μάθει μία* φυσική μάλλον, παρά μία κοινωνική, νόρμα (η φωτιά καίει), και δρα αναλόγως. Προσεγγίζοντας τη φωτιά, μετρά την τρέχουσα του δράση σε σχέση με εκείνο το στάνταρτ που έχει μάθει: η φωτιά πονάει, μείνε σε ασφαλή απόσταση. Προφανώς, το παιδί μπορεί επίσης να αποφασίσει να παίξει με τη νόρμα, να την προκαλέσει, και να μάθει να τελειοποιεί την ακρίβεια του μέτρου: η φωτιά πονάει, αλλά εάν περάσω γρήγορα το δάκτυλο μου μέσα από τη φλόγα του κεριού θα νιώσω μόνο μία ελαφριά ζέστη και θα εντυπωσιάσω τους νεότερους φίλους μου. Η πρακτική της μέτρησης είναι σε αυτή την περίπτωση κάτι εντελώς διαφορετικό από την, ας πούμε, πρακτική της μέτρησης όπως την αντιλαμβάνεται ένας διευθυντής εταιρείας, ένας οικονομολόγος, ή ένας παράγοντας “μεγέθυνσης τους κέρδους”.

Κάθε δράση μας μπορεί να χαρτογραφηθεί σε σχέση με τις δεδομένες νόρμες· με αυτή την έννοια, σε μία ποικιλία βαθμών, υπάρχουν μεταβαλλόμενες νόρμες. Οι νόρμες αυτές μπορούν να τεθούν από έξω και να εσωτερικευθούν ή να προσβληθούν, να καλωσοριστούν ή να περιφρονηθούν, να επιβληθούν πάνω στο σώμα- υποκείμενο ή να επιλεγούν από τα ίδια τα σώματα-υποκείμενα. Με άλλα λόγια, όταν θέτουμε το ζήτημα των μέτρων εδώ, έχουμε απλά την πρόθεση να τραβήξουμε την προσοχή στο γεγονός, πως στην καθημερινή επαφή ανάμεσα στα

σώματα-υποκείμενα μετράμε κάθε στιγμή, και πως ένα πλήθος διαδικασιών μέτρησης είναι δυνατό. Όντως, κάθε βαθμός συντονισμού και συνεργασίας ανάμεσα στο κοινωνικό σώμα ή κάθε τμήμα του είναι πιθανός, μόνο μέσω κάποιου τύπου διαδικασίας μέτρησης, που επιτρέπει τις πρακτικές των ατόμων να έλκονται γύρω από δεδομένες νόρμες και/ή να τις προσβάλουν και/ή να συγκροτούν νέες, και σε κάθε περίπτωση να καταλήγουν σε *κοινές* δράσεις.

Επίσης, η μέτρηση δεν θα πρέπει να είναι ηθελημένη αναγκαστικά ως μία σταθερή και μηχανική σύγκριση ανάμεσα σε μία *δεδομένη* νόρμα και ένα αντικείμενο. Αυτό μπορεί να συμβαίνει φυσικά στην περίπτωση, που παίρνουμε μία ταινία και μετρούμε το μήκος μίας νέας ντουλάπας για να δούμε αν ταιριάζει στην κρεβατοκάμαρα. Αλλά από την εμπειρία μπορούμε επίσης να δούμε πως ένα ειδικό μέτρο μπορεί να είναι αποτέλεσμα μίας κοινωνικής πρακτικής παρά η συνθήκη της. Μία οικιακή βινιέτα θα ταίριαζε ως παράδειγμα: κάποιο καιρό πριν η σύντροφος μου κι εγώ καταλήξαμε σε συμφωνία να αφήνουμε πάντα λίγο χώρο καθαρό στη μικρή μας κουζίνα, για να κάνουμε ευκολότερη την προετοιμασία του φαγητού για τον καθένα μας, οποιαδήποτε κι αν ήταν η κατάσταση της υπόλοιπης κουζίνας! Τώρα, ο χώρος αυτός έχει γίνει μία κοινωνικά προσδιορισμένη νόρμα, που τα ατομικά σώματα-υποκείμενα χρησιμοποιούν για να μετρήσουν τις δραστηριότητες τους. Κάτι που ήταν το αποτέλεσμα μιας διαδικασίας λήψης αποφάσεων (στην οποία είχε διαμορφωθεί το νέο), έχει γίνει τώρα η στάνταρτ *συνθήκη* για τη μελλοντική παραγωγή. Όχι μόνο αυτό, αλλά ο βαθμός και η αφοσίωση σε αυτή τη νόρμα από κάθε σώμα-υποκείμενο έχει γίνει το *κέντρο της βαρύτητας* ενός σχεσιακού χορού, στον οποίο το παιχνίδι και η σύγκρουση, η ευχαρίστηση και η ικανοποίηση, μπορούν να αναδυθούν από την κοινωνική αλληλόδραση *γύρω* από αυτή τη νόρμα. Οι νόρμες και η δραστηριότητα της μέτρησης συνιστούν το παραμετρικό κέντρο γύρω από το οποίο οργανώνεται η *κοινότητα*. Το κέντρο αυτό είναι ένα *κοινό*, που μοιράζονται τα ιδιαίτερα σώματα-υποκείμενα, παρ΄όλες τις *διαφορές τους* στις στάσεις, τις ανάγκες και τις επιθυμίες. Καμία κοινωνική σχέση ανάμεσα σε ανθρώπους δεν μπορεί να γίνει χωρίς κάποιους τύπους κοινών που δρουν ως ένα κέντρο της αλληλόδρασης τους. Ούτε ακόμα και στην καπιταλιστική παραγωγή.

Δεν χρειάζεται να πούμε πως οι νόρμες δεν χρειάζεται να *αποφασίζονται*, μπορούν επίσης να αναδύονται από την κοινωνική αλληλόδραση, και να γίνονται κανονικοποιημένες χωρίς τα σώματα-υποκείμενα να συνειδητοποιούν τις νόρμες αυτές. Παρόλα αυτά οι κοινωνικοί δρώντες, ανάλογα με τις δυνάμεις που μπορούν να ασκήσουν και τις προσδοκίες τους, μπορεί να πασχίσουν να υπαγορεύσουν ή να καταργήσουν νόρμες και τις αντίστοιχες δραστηριότητες μέτρησης, ή να τις κρατήσουν απαράλλακτες, ή να τις τροποποιήσουν σε μεταβαλλόμενες συνθήκες. Και οι συνθήκες με τη σειρά τους εξαρτώνται από τις αλληλοδράσεις ανάμεσα στα σώματα-υποκείμενα, που επαναπροσδιορίζουν τις ανάγκες και τις επιθυμίες τους καθώς και τους τρόπους της άσκησης εξουσίας στην καθιέρωση των νέων νορμών και των δραστηριοτήτων της μέτρησης.

Εισάγοντας το ζήτημα των μέτρων έτσι σημαίνει να εισάγουμε το ζήτημα της *διαδικασίας* και της *ανατροφοδότησης* στην άρθρωση ανάμεσα στο κοινωνικό σώμα και τα σώματα-υποκείμενα. Αυτή η άρθρωση μπορεί να εννοιολογηθεί ως μία σχέση *ανατροφοδότησης*: αυτός είναι ένας μοντέρνος τρόπος να βλέπουμε μία παλιά ιδέα, ουσιαστικά πως είμαστε *κοινωνικά* άτομα (ή

υποκείμενα), και πως αλλάζουμε τον κόσμο, αλλά στις συνθήκες που δεν επιλέγουμε (αν και είμαστε *εμείς* που επιλέγουμε να τον αλλάξουμε!). Το να εισαγάγουμε την προβληματική της μέτρησης σημαίνει να ανοίγουμε το ζήτημα: του *πώς* μετράμε αυτό που μετράμε; Ποιος θέτει ή τι θέτει το στάνταρτ της μέτρησης; Ποιες μορφές μέτρησης χρησιμοποιούνται σε διαφορετικούς λόγους; Ποιες δυνάμεις έχουν αναπτυχθεί και/ή κατασταλεί με αυτή ή την άλλη διαδικασία μέτρησης; Και ποιοι βρόγχοι αρθρώνουν τις ανθρώπινες δραστηριότητες σε πρακτικές μέτρησης;

ΕΜΠΟΡΕΥΜΑΤΙΚΕΣ ΑΞΙΕΣ

Ας μας επιτραπεί τώρα να προχωρήσουμε στην διερεύνηση με περισσότερη λεπτομέρεια των βασικών διαδικασιών μέσω των οποίων οι αξιακές πρακτικές του κεφαλαίου και οι αντίστοιχες διαδικασίες μέτρησης αρθρώνουν τα σώματα-υποκείμενα και διαμορφώνουν τα δίκτυα της κοινωνικής συνεργασίας. Για να το κάνουμε, ακολουθώντας τον Μαρξ, πρέπει να ξεκινήσουμε από τη "βασική μορφή του αστικού πλούτου", τα εμπορεύματα και να εξετάσουμε τον τρόπο που παράγονται οι ανταλλακτικές τους αξίες. Όταν προσεγγίσουμε το ζήτημα της παραγωγής της χρηματικής αξίας των εμπορευμάτων, η μορφή της αξίας και των αξιακών πρακτικών που αδιάκοπα προωθούνται από την κοινωνική δύναμη που αποκαλούμε κεφάλαιο, πρέπει να διερευνήσουμε την *άρθρωση* ανάμεσα στον τρόπο που οι άνθρωποι αναπαριστούν τη σημασία της δικής τους δράσης με τη μορφή της χρηματικής αξίας, και στο *όλον* που συνιστά το σύστημα αναφοράς τους. Πραγματικά, το πρόβλημα γίνεται το *πώς* το πρώτο συγκροτεί το δεύτερο και το δεύτερο είναι μία συνθήκη του πρώτου.

Εμπορευματικές αξίες, διαδικασία και αγώνας.

Έτσι σε αυτό και στα επόμενα μέρη θα επανεξετάσουμε μία κλασική έγνοια της πολιτικής οικονομίας, την καπιταλιστική παραγωγή της αξίας, κάτω από το φως της προηγούμενης συζήτησης, που δίνει έμφαση στην άρθρωση ανάμεσα στις μοναδικότητες και το κοινωνικό σώμα και κατανοεί την άρθρωση αυτή ως μία κοινωνική *διαδικασία* μέτρησης. Για τους αναγνώστες που είναι γνώστες των συζητήσεων πάνω στην εργασιακή θεωρία της αξίας – που δεν μπορούμε να την εξετάσουμε εδώ και έχουμε συζητήσει σύντομα στο τελευταίο κεφάλαιο – αυτή η προσέγγιση μπορεί να φαίνεται διαφορετική από την κλασική προσέγγιση των μαρξιστών οικονομολόγων. Στην παραδοσιακή προσέγγιση, η έννοια του κοινωνικά αναγκαίου εργασιακού χρόνου (που για τον Μαρξ συνιστά το ποσοτικό μέτρο των εμπορευματικών αξιών) θεωρείται *διακριτή* και διαχωρισμένη από τη *διαδικασία* της συγκρότησης των εμπορευματικών αξιών, λόγω του γεγονότος ότι αυτή είναι το αποτέλεσμα διαδικασιών του *παρελθόντος*. Αυτή δεν είναι η υπόθεση της προσέγγισης που εγώ ακολουθώ, και στην οποία ο κοινωνικά αναγκαίος χρόνος εργασίας είναι ένας ακολουθητικός βρόγχος, που αρθρώνει το παρελθόν και την αντίληψη του *μέλλοντος* που καθοδηγεί την δράση στο *παρόν*· είναι ένα κοινωνικό στάνταρτ καθώς και μία θέση της ατομικής μοναδικότητας σε σχέση με αυτή· συγκροτείται από διάχυτες μικρο-συγκρούσεις στο "σημείο της παραγωγής" καθώς και από αιχμηρές μακρο-συγκρούσεις· και υποδεικνύει τη σύνδεση ανάμεσα στην παραγωγή και την αναπαραγωγή, ως έδαφος αυτού του αγώνα. Επιπλέον, όπως εκτιμήθηκε από τον Cleaver (1979), σε αντίθεση με την προσέγγιση των παραδοσιακών μαρξιστών

οικονομολόγων, ο ανταγωνισμός ανάμεσα στα κεφάλαια δεν διακρίνεται από τη διαδικασία της ταξικής πάλης, αλλά είναι η μορφή της εκδήλωσης του. Αν το φαινόμενο εμφανίζεται ως ανταγωνισμός ή κοινωνική σύγκρουση εξαρτάται από την λογική πολιτική τοποθέτηση της ανάγνωσης μας.

Όντως, αυτός ο "ακολουθητικός" τρόπος να εξετάσουμε τη διαμόρφωση της καπιταλιστικής αξίας – που σε εμένα είναι ο μοναδικός προφανής τρόπος να δούμε τις εμπορευματικές αξίες, όπως συγκροτούνται από μία συνεχή *κοινωνική διαδικασία αγώνα για την εργασία* (το βαθμό της, τη φύση της, την ένταση της, την έκταση της, τις λογικές και τις εξοφλήσεις της) – φαίνεται παράδοξος δίπλα στις παραδοσιακές μαρξιστικές προσεγγίσεις στην πολιτική οικονομία, που αντίθετα τονίζουν την "δομή" των κβάντων των εργασιακών αξιών σε ολόκληρη την κοινωνία μέσω των πινάκων εισροών- εκροών και των παράλληλων ισοτήτων. Ίσως παράδοξα, η δομική αυτή προσέγγιση είναι επίσης το σημείο έναρξης της κριτικής του Νέγκρι στο νόμο της αξίας, που αξιολογήσαμε κριτικά στο τελευταίο κεφάλαιο. Στην *Αυτοκρατορία* όταν ο Αντόνιο Νέγκρι και ο Μάικλ Χάρντ ισχυρίζονται πως με την ηγεμονία της άυλης εργασίας η παραγωγή της αξίας είναι πέρα από κάποιο μέτρο, εννοούν πως είναι πέρα από τη "σχέση ανάμεσα στην εργασία και την αξία από την άποψη της αντιστοίχισης ποσοτήτων: μία ορισμένη ποσότητα χρόνου της απόλυτης εργασίας ισούται με μία ποσότητα αξίας" (Hardt and Negri 2004: 145). Φυσικά ο Μαρξ, συνειδητοποιούσε καλά το γεγονός πως αυτή η αντιστοίχιση δεν εφαρμοζόταν ούτε στις συνθήκες παραγωγής της εποχής του, όπως φαίνεται και από τις αξίες της αγοράς εργασίας και τις τιμές της παραγωγής τότε.[2] Με τη αναδιατύπωση του ζητήματος της μέτρησης της αξίας από την άποψη των *διαδικασιών και της ταξικής σύγκρουσης*, ελπίζω μπορούμε να απαλλαγούμε από τα νερά του μπάνιου της προσέγγισης του Νέγκρι χωρίς να πετάξουμε το μωρό, δηλαδή χωρίς να πετάξουμε την έμφαση στην πάλη, τις επιθυμίες και την εμμένεια, ως τις κύριες συντεταγμένες της κοινωνικής συγκρότησης πέρα από το κεφάλαιο.

Το έργο μου εδώ όχι μόνο δεν ακολουθεί την προσέγγιση που μελετάει την αξία ως διαδικασία και ταξική πάλη πολύ σοβαρά, αλλά επίσης θέλει να ερευνήσει το *πώς* οι εμπορευματικές αξίες σχετίζονται με τις διαδικασίες της ταξικής πάλης. Το να θέσουμε το ζήτημα του *πώς* σημαίνει να τονίζουμε το ζήτημα του *τρόπου,* με τον οποίο η σχέση/παραγωγή/άρθρωση συνδέουν το άτομο και την κοινωνία, τις μοναδικότητες και το κοινωνικό σώμα· σημαίνει να καταλάβουμε τους βρόγχους ή τους μηχανισμούς ανατροφοδότησης που αρθρώνουν τις ατομικές μοναδικότητες που *δρουν* στη *διαδικασία* της αναπαραγωγής των πόρων της ζωής τους. Σε ένα καπιταλιστικό σύστημα, στο οποίο αυτό που έχει αξία, "πλούτο", παίρνει τη μορφή των εμπορευμάτων, η αναπαραγωγή των πόρων της ζωής των ανθρώπων και οι αντίστοιχες αξιακές πρακτικές υπάγονται σε μεγάλο βαθμό στην παραγωγή των εμπορευμάτων.

Εξωτερικά και εμμενή μέτρα της αξίας.

Όπως έχουμε δει, αξία είναι η σημασία που οι άνθρωποι αποδίδουν στη δράση και ως τέτοια μετριέται χρησιμοποιώντας λογικά και πολιτισμικά δεδομένες μονάδες μέτρησης. Η εμπορευματική αξία είναι αυτή η σημασία που στρέφει το πάνω κάτω: είναι η σημασία που οι άνθρωποι αποδίδουν στα *προϊόντα* της δράσης τους, στο βαθμό που αυτά τα προϊόντα είναι αντικείμενα ανταλλαγής

στην αγορά και η παραγωγή είναι παραγωγή για το κέρδος. Όταν τα πράγματα έχουν μία τιμή, είναι αυτά τα πράγματα που έχουν αξία, και όχι η ανθρώπινη εργασία που τα παράγει. Η σημασία όλων των εμπορευμάτων εδώ μετριέται μέσω των χρημάτων, δηλαδή, μονάδες ενός ιδιαίτερου εμπορεύματος (χρυσού, ασημιού, κλπ) ή, στις σύγχρονες εποχές, σημεία αξίας (δολάρια, ευρώ, κλπ). Αυτό το αποκαλούμε το *εξωτερικό* μέτρο της αξίας, και είναι το πιο προφανές μέτρο της αξίας με το οποίο είμαστε όλοι οικείοι. Είναι προφανές πως κάθε προϊόν της ανθρώπινης δράσης προϋποθέτει τη δράση, αλλά όταν μετράμε πράγματα χρησιμοποιώντας το χρήμα, μοιάζει σαν να έχουμε γίνει μύωπες για τη δράση αυτή, για την αξία της. Η μυωπία αυτή μας προκαλεί προβλήματα μέχρι να φορέσουμε φακούς και να συνειδητοποιήσουμε πως εκτιμούμε κοινωνικά τις δράσεις των εμπόρων όπλων εκατοντάδες φορές περισσότερο από εκείνες των νοσοκόμων, εκτιμούμε τις δράσεις των χρηματιστών εκατοντάδες φορές περισσότερο από εκείνες των πυροσβεστών: αυτό το μαρτυρούν οι αντίστοιχοι μισθοί τους. Πρέπει φυσικά να γνωρίζουμε πως υπάρχουν εξελισσόμενοι αγώνες ενάντια σε αυτή τη μυωπία, αγώνες για την ορατότητα της σύνδεσης και της άρθρωσης ανάμεσα στις μη-εμπορευματικές αξίες και τις εμπορευματικές αξίες. Αυτοί οι αγώνες είναι στην πραγματικότητα αγώνες ανάμεσα στις διαφορετικές αξιακές πρακτικές, και *συγκροτούν* την κοινωνική παραγωγή των εμπορευμάτων.

Αυτό που μας ενδιαφέρει εδώ, είναι η *μέθοδος* με την οποία αποδίδεται αποτελεσματικά αυτή η σημασία, ο *τρόπος* με τον οποίο γίνεται αυτό. Είναι σε αυτό τον τρόπο που ανακαλύπτουμε το μυστικό της αναπαραγωγής της καπιταλιστικής κοινωνίας και τη χαρακτηριστική σε αυτόν τον τρόπο σύνδεση ανάμεσα στα άτομα και το κοινωνικό σώμα. Όταν προβληματιζόμαστε πάνω σε αυτή τη σύνδεση, συναντάμε ένα άλλο μέτρο της εμπορευματικής αξίας, μία μετάφραση του εξωτερικού ένα προς ένα, που στρέφει την προσοχή μας από αυτό που πράττεται στο πράττειν, από τα εμπορεύματα στην εργασία, από τα πράγματα στις διαδικασίες της ζωής και τις αντίστοιχες κοινωνικές σχέσεις. Ακολουθώντας τον Μαρξ, μπορούμε να το αποκαλέσουμε *εμμενές* μέτρο της αξίας, που αντιστοιχεί στην εργασία, η οποία είναι κοινωνικά αναγκαία για την παραγωγής ενός εμπορεύματος. Όπως το αντίστοιχο εξωτερικό της μέτρο, *το εμμενές μέτρο της αξίας επίσης συνίσταται από την εξελισσόμενη λειτουργία των πειθαρχικών διαδικασιών (και επομένως των αξιακών αγώνων) που διέρχεται μέσω των αγορών*, καθώς και τις κρατικά εμφυτευμένες προσομοιώσεις. Για να εκτιμήσουμε το εμμενές αυτό μέτρο πρέπει να εξετάσουμε την αγορά ως μία *συνεχή* διαδικασία διαμόρφωσης αξίας (τιμής) μέσω της κατανομής αμοιβών και τιμωριών και όχι, όπως το κυρίαρχο ρεύμα των οικονομικών και μια πληθώρα των τάσεων της ριζοσπαστικής πολιτικής οικονομίας, ως μία στατική δομή.

Το εμμενές αυτό μέτρο της αξίας κρύβεται από τη θεώρηση της καθημερινής λειτουργίας των αγορών, από την εμπειρία των ανθρώπων ως πωλητών και αγοραστών εμπορευμάτων, γιατί είναι μία ιδιότητα που *αναδύεται από* τη διαρκή διαδικασία της αλληλόδρασης τους. Όμως με κάποιο τρόπο ταιριάζει με το βίωμα του όντος, το οποίο είναι εγκλωβισμένο σε μια κούρσα ποντικών για την αναπαραγωγή των πόρων της ζωής. Και όταν φέρνουμε τον προβληματισμό αυτό στο προσκήνιο, συνειδητοποιούμε πως ο πειθαρχικός μηχανισμός που δημιουργεί τις εμπορευματικές αξίες είναι την ίδια στιγμή ο πειθαρχικός μηχανισμός, που αποδίδει αξία στις

κοινωνικές δράσεις που παρήγαγαν τα εμπορεύματα αυτά, που δημιουργεί πρότυπα του πώς παράγουμε, τι παράγουμε, πόσο παράγουμε από αυτά, πώς σχετιζόμαστε μεταξύ μας για την παραγωγή τους, τι σύστημα αναγκών δημιουργούμε, και πώς κατανέμουμε το κοινωνικό μας πράττειν, την *κοινωνική εργασία* μας σε ολόκληρο το κοινωνικό σώμα. Τα πρότυπα της κοινωνικής συνεργασίας με άλλα λόγια, σε μεγάλο βαθμό αναδύονται από την πειθαρχική διαδικασία στην οποία υπάγουμε τους εαυτούς μας, μία διαδικασία που *περιλαμβάνει* τους αγώνες εναντίον της.

Αλλά, όπως ισχυριστήκαμε, η αξία είναι το νόημα που οι άνθρωποι δίνουν σε μία δράση. Τα άτομα επιδιώκουν μία αξία με τη σύγκριση και την αναφορά σε κάποιο όλο. Είναι μέσω της επιδίωξης αξίας μέσα στον εγκλεισμό των σχέσεων της αγοράς που οι ατομικοί "δρώντες" συγκρίνουν χρηματικές αξίες διαφορετικών προϊόντων ή συγκρίνουν αξίες των ίδιων προϊόντων που παράχθηκαν με διαφορετικές μεθόδους και συνθήκες παραγωγής, και *δρουν σύμφωνα* με αυτή τη σύγκριση. Τα *αποτελέσματα* αυτής της δράσης εισάγονται μέσα σε σχέσεις ανατροφοδότησης μαζί με εκατομμύρια άλλα, συμβάλλουν στην παραγωγή νέων μέσων τιμών και κερδών και παράγουν αποτελέσματα, που δρουν ως υλικές δυνάμεις για άλλους δράστες, που κάνουν όμοιες συγκρίσεις και δρουν σύμφωνα με αυτές. Η εξελισσόμενη διαδικασία αυτών των δράσεων της μέτρησης της αξίας και των *δράσεων* που βασίζονται σε αυτές, είναι που προκαλεί αυτό που αξιολογούμε κοινωνικά, και το προκαλεί *ανεξάρτητα* από το ποια είναι η ατομική ή συλλογική "συνολική" *ηθική* μας άποψη. Με άλλα λόγια, για να παραπέμψουμε σε ένα αρχέτυπο των χίππηδων του 60: "Είναι το σύστημα, μάγκα!"

Το "νευρικό σύστημα" του κεφαλαίου.

Προκειμένου αυτό να το δούμε λεπτομερειακά, ας μας επιτρέψετε να μπούμε σε έναν από τα εκατομμύρια βρόγχων μεταξύ άλλων, και να δούμε πως αρθρώνει τα άτομα και την ολότητα, τα μέρη και το όλον, επομένως να δούμε πως δημιουργεί αξίες και αναπαράγει το αντίστοιχο σύστημα της αξίας. Όπως έχουμε δει στο πρώτο μέρος, η κίνηση της κοινωνικής δύναμης που αποκαλούμε κεφάλαιο στο κυνήγι της δικής του αυτοεπέκτασης μπορεί να απεικονιστεί με το κύκλωμα του χρήματος Χ – Ε – Χ', που συνθέτεται από την πράξη της "αγοράς", Χ – Ε και της πώλησης, Ε – Χ'. Εάν οι αγοραστές βρεθούν και η πώληση πραγματοποιηθεί σε επαρκείς μονάδες τιμών, οι επενδυτές θα μπορέσουν να βάλουν στις τσέπες τους τη διαφορά ανάμεσα στα δύο σύνολα του χρήματος ως κέρδος, δηλαδή το Χ'= Χ+ΔΧ, στο οποίο το ΔΧ είναι το επιπλέον ποσό του χρήματος (κέρδος) που αποκτιέται. Το κύκλωμα του Χ – Ε – Χ' ενσωματώνει μία διαδικασία παραγωγής στην οποία, σύμφωνα με τον Μαρξ, οι αξίες δημιουργούνται από τη δραστηριότητα του πράττειν, την εργασία. Συνδεόμενο σε εκατομμύρια παρόμοιους βρόγχους Χ – Ε – Χ', το χρηματικό κύκλωμα του κεφαλαίου ενσωματώνει διαφορετικούς κλάδους κοινωνικής συνεργασίας της εργασίας με την ευρύτερη έννοια. Όπως έχουμε δει στα κεφάλαια 5 και 6 όλοι αυτοί οι βρόγχοι συνδέονται οργανικά με τους άμισθους βρόγχους της αναπαραγωγής.

Η ενσωμάτωση συμβαίνει μέσω της κατασκευής ενός "νευρικού συστήματος" σε ολόκληρο το κοινωνικό σώμα που καλείται σύστημα τιμών, ένα νευρικό σύστημα που μεταφέρει πληροφορία

ενός ιδιαίτερου τύπου και παίρνει τη μορφή των χρηματικών αξιών. Οι τιμές, αναπαριστώντας τους ρυθμούς του μετασχηματισμού των ροών των εμπορευμάτων και του χρήματος, δρουν ως σινιάλα σε εκείνους που συμμετέχουν στη λήψη αποφάσεων. Το σύνολο των τιμών και το σύνολο των σημάτων που στέλνουν σε διαφορετικούς δρώντες της παγκόσμιας οικονομίας, συγκροτούν ένα είδος χάρτη του νευρικού συστήματος αυτού, που αποκαλούμε το παγκόσμιο εργοστάσιο. Η διαδικασία της νεοφιλελεύθερης παγκοσμιοποίησης έχει εντείνει τις αλληλοδράσεις της αγοράς σε ολόκληρο τον κόσμο, έχει βαθύνει την άρθρωση των παγκόσμιων περιοχών και των κοινωνικών πρακτικών μέσω των χρηματικών "νευρικών απολήξεων" (με τη μορφή των τιμών), που μπορούν να δώσουν σινιάλο πίσω στο "μάτριξ" της παγκόσμιας αγοράς ως προς την παραγωγική κατάσταση των ζώντων παραγωγικών κυττάρων (ατόμων) ή των συμπλεγμάτων κυττάρων (από τις οικογένειες και τις κοινότητες στις εταιρείες και τα έθνη, ανάλογα με το επίπεδο της συσσωμάτωσης που γίνεται λόγος). Η παγκόσμια αγορά επομένως υποτίθεται πως λειτουργεί με αυτό τον τρόπο σαν ένα κεντρικό νευρικό σύστημα, αν και η ίδια είναι ένα δίκτυο τόπων.

Η εκπομπή σημάτων είναι πολύ πολύπλοκη, και είναι μέρος του μηχανισμού ομοιόστασης της αυτοσυντήρησης του κεφαλαίου, που βάζει τους πόρους της ζωής να αντιμάχονται μεταξύ τους και επιβάλλει την εργασιακή πειθαρχία και την κούρσα των ποντικών στο κοινωνικό σώμα. Όπως σε κάθε νευρικό σύστημα, τα σινιάλα των τιμών δεν είναι απλά θέμα των "μηδέν" και των "μονάδων". Δεν λένε απλά ότι ένα δεδομένο παραγωγικό κύτταρο λειτουργεί ή όχι, ότι ένας παραγωγός εμπορεύματος είναι εκτός επιχειρήσεων ή παράγει καλά, ότι σε μία περιοχή ανθρώπων πεινάνε και δεν ικανοποιούν τις ανάγκες τους, και σε κάποια άλλη τις ικανοποιούν. Αντίθετα τα σινιάλα των τιμών συλλαμβάνουν σε μία απλή ποσοτική χρηματική έκφραση ένα υψηλά διαφοροποιημένο φάσμα καταστάσεων και των *διαφορικών* τους. Για παράδειγμα τα σινιάλα των τιμών μπορεί να κατατάξουν σε πίνακα το κόστος-αποτελεσματικότητας με το οποίο ένα εμπόρευμα παράγεται σε σχέση με την παραγωγή του ίδιου εμπορεύματος σε κάποιον άλλον τόπο. Μπορεί να εκπέμψουν σινιάλο της μελλοντικής προοπτικής κόστους της παραγωγής ενός δεδομένου εμπορεύματος. Μπορεί να καταχωρήσουν το αποτέλεσμα των πλημμυρών, των απεργιών, της κοινωνικής αναταραχής και της πολιτικής αστάθειας, των φορολογικών πολιτικών, της διαφήμισης και παρόμοιων στρατηγικών πλύσης εγκεφάλων, της "πιστότητας ενός εμπορικού σήματος" και λοιπά. Μπορούν με άλλα λόγια, να θέσουν τάξη στο χάος, αλλά φυσικά, έναν ιδιαίτερο *τύπο* τάξης, αυτής που θεμελιώνεται στην *αυτοσυντήρηση* και επομένως στην *αυτοεπέκταση* του κεφαλαίου.

Ακριβά ή φτηνά, τα εμπορεύματα πουλιούνται και αγοράζονται ως μέσα ικανοποίησης ιδιαίτερων επιθυμιών από τους δρώντες στις αγορές, ή, όπως το θέτει ο Χάγιεκ, ιδιαίτερων "σχεδίων". Το εάν ο σκοπός των επιθυμιών αυτών ή των σχεδίων ικανοποιεί τις άμεσες ανάγκες του σώματος ή του πνεύματος, ή αντίθετα τα εμπορεύματα αυτά εξυπηρετούν ως μέσα για την παραγωγή άλλων εμπορευμάτων, είναι, από την προοπτική των αγορών άσχετο. Και στις δύο περιπτώσεις, για τους ατομικούς δρώντες στην αγορά η μεταδιδόμενη μέσω των τιμών πληροφορία είναι μία συνθήκη για δράση. "Η αναζήτηση τιμών στην αγορά" είναι κοινή τόσο στους "καταναλωτές" ενός σφικτού προϋπολογισμού που επιθυμούν να ικανοποιήσουν τους σκοπούς

τους, όσο και στους επενδυτές κεφαλαίου που θέλουν να μεγιστοποιήσουν τα κέρδη και αναγκάζονται να αγοράσουν μηχανές και να προσλάβουν εργάτες. Υπάρχει όμως μία διαφορά. Ενώ στην πρώτη περίπτωση η ροή της χρηματικής αξίας, που αναπαρίσταται από τα αγορασμένα εμπορεύματα εξαφανίζεται από την τσέπη του καταναλωτή για να επιτρέψει την κατανάλωση και την αντίστοιχη ικανοποίηση της επιθυμίας, στη δεύτερη περίπτωση η επιθυμία ή το σχέδιο των δρώντων που αγοράζουν τα εμπορεύματα είναι να λάβουν μεγαλύτερη ροή χρηματικής αξίας, δηλαδή, κέρδος. Η χρηματική αξία επομένως δεν διατηρείται μόνο, υπάρχει επίσης και η προσδοκία της άθροισης μίας επιπλέον αξίας σε αυτήν.

Από την προοπτική των επενδυτών επομένως η πληροφορία που λαμβάνεται από την αγοραστική τιμή των υλικών συστατικών της παραγωγής δεν μετριέται μόνο από την άποψη των εναλλακτικών αγοραστικών τιμών. Μετριέται επίσης από την πλευρά της *προσδοκώμενης* τιμής, που το εμπόρευμα παρήγαγε με τις αγορασμένες μηχανές και πρώτες ύλες, καθώς επίσης και με τους προσληφθέντες ή τους εργαζόμενους με υπεργολαβία, τιμή που είναι ικανό να πιάσει. Το προσδοκώμενο κέρδος (η επιθυμία ή το σχέδιο του επενδυτή) που προφανώς αντιστοιχεί σε αυτή την προσδοκώμενη τιμή πώλησης, το κέρδος που υπολογίζεται από τη διαφορά ανάμεσα στην προσδοκώμενη τιμή πώλησης και την αγοραστική τιμή των εισροών της παραγωγής. Με τη σειρά της, η προσδοκώμενη τιμή πώλησης και το αντίστοιχο κέρδος, μετριέται, δηλαδή, *συγκρίνεται*, με τη δεδομένη *μέση* τιμή που επικρατεί στην αγορά. Για νέα εμπορεύματα, για τα οποία δεν υπάρχουν αντίστοιχες τιμές στην αγορά να εξυπηρετούν ως μέτρο σύγκρισης, ή για εμπορεύματα που παίρνει πολύς χρόνος να παραχθούν συμπεριλαμβάνεται ένας μεγαλύτερος βαθμός ρίσκου, ένα ρίσκο που οι επενδυτές ψάχνουν να ελαχιστοποιήσουν, χρησιμοποιώντας την έρευνα αγοράς για τις επιθυμίες των ανθρώπων από τη μία πλευρά, και τη διαφήμιση για να “πείσουν” και να κατασκευάσουν ανάγκες και επιθυμίες από την άλλη.

Αλλά η πληροφορία που μεταδίδεται από τις ροές των χρηματικών αξιών στις μορφές των τιμών αγοράς και πώλησης σταματάει απλά στις πύλες τις παραγωγής, με την αγορά των υλικών συνθηκών της παραγωγής, όπως οι μηχανές και οι πρώτες ύλες, και της εργατικής δύναμης, δηλαδή στη στιγμή Χ – Ε του χρηματικού κυκλώματος του κεφαλαίου. Επίσης είναι και μία ροή της χρηματικής αξίας που επανεμφανίζεται στην πώληση του τελικού προϊόντος ή υπηρεσίας, δηλαδή το Ε – Χ'. Όπως ισχυρίζεται ο Μαρξ, ανάμεσα στις δύο στιγμές υπάρχει η διαδικασία της παραγωγής, στην οποία η ροή της αξίας μετουσιώνεται σε μία ροή διαφορετικής μορφής. Από τις ροές της χρηματικής αξίας μετατρέπεται σε ροή ανθρώπινης δραστηριότητας, πράττειν, *εργασίας*. Επομένως, όταν κοιτάζουμε σε αυτή τη ροή δεν μπορούμε να αποφύγουμε να εξετάσουμε τα υποκείμενα του πράττειν και το σύστημα των σχέσεων τους και να κατανοήσουμε αυτή τη ροή ως ροή συναισθημάτων, ενεργειών, αισθημάτων, η διαταραχή των οποίων αντανακλά μία πάλη ανάμεσα σε *συγκρουόμενες* αξιακές πρακτικές. Από την μία πλευρά, υπάρχουν οι αξιακές πρακτικές που στοχεύουν στη μεγιστοποίηση των ροών της χρηματικής αξίας από την οποία εξαρτάται η επιβίωση στην κούρσα των ποντικών στην αγορά. Από αυτή την προοπτική, όλες οι άλλες ανθρώπινες αξιακές πρακτικές υποτάσσονται στο χρηματικό μέτρο και κέρδος. Από την άλλη πλευρά, υπάρχουν οι αξιακές πρακτικές που συγκροτούν τις κοινωνικές ροές του πράττειν, που

γίνονται κατανοητές ως ένα δίκτυο αισθημάτων και αναπαραγωγής, επομένως όχι απλά ως μέσα για ένα σκοπό, αλλά ως *διαδικασίες της ζωής*. Για να το θέσουμε διαφορετικά, η εργασία είναι μία συνθήκη αντοχής, και επομένως ένας τόπος πάλης. Και όσο περισσότερο είναι έτσι, τόσο οι σκοποί της εργασίας, τα μέσα της εργασίας και οι ρυθμοί της, ανήκουν σε ένα αποξενωτικό conatus της αυτοσυντήρησης. Στις φάσεις της πολιτικής ανασύνθεσης, όπως αυτές των κρίσεων κοινωνικής ισορροπίας, ο διάχυτος αυτός αγώνας γίνεται το βασικό πειθαρχικό πρόβλημα του *κεφαλαίου γιατί οι αγώνες θέτουν άλλες αξίες*. Ωστόσο, από ένα συστημικό σημείο θεώρησης και από την προοπτική της καθημερινής εργασίας, η πάλη αυτή είναι, όπως έχουμε δει, η μεγαλύτερη κινητήρια μηχανή του, η ζωϊκή ενέργεια που οδηγεί στην άνοδο των ιδιαίτερων αυτοοργανωμένων προτύπων του κεφαλαίου, στην προσπάθεια του να διατηρηθεί καθεαυτό ενώ αντιμετωπίζει τους κινδύνους που θέτονται από άλλες αξιακές πρακτικές.

Όπως έχουμε δει, οι ζωές των πράττοντων, τα υποκείμενα, διασχίζονται από διαφορετικές αξιακές πρακτικές που συχνά συγκρούονται μεταξύ τους, εκείνες που προέρχονται από τις δικές τους εμπειρίες και εικόνες, τις δικές τους σωματικές ανάγκες, τις επιθυμίες, τα σχέδια και τους αντίστοιχους τρόπους μέτρησης, εκείνες που με μία λέξη συνιστούν το δικό τους *conati* της αυτοσυντήρησης και της ευμάρειας και συνδέονται σχεσιακά με τις δικές τους κοινότητες, και εκείνες που αντίθετα αναπαράγουν το κεφάλαιο. Για να βγουν από το άλλο τέλος της διαδικασίας του Χ – Ε – Χ' και να ικανοποιήσουν τα σχέδια των επενδυτών, η ροή των χρηματικών αξιών πρέπει να περάσει από αυτή τη διαδικασία της μεταμόρφωσης, να εξημερώσει και να υποτάξει τις αξίες και τις αξιακές πρακτικές των πράττοντων και να τις οδηγήσει προς μία σκόπιμη δράση, ο σκοπός της οποίας δεν είναι δικός τους, αλλά βρίσκεται στο να ικανοποιήσει όσο περισσότερο γίνεται τις προσδοκίες εκείνων που έχουν “επενδύσει” χρήμα σε αυτή.

Μία απεικόνιση

Τώρα επιτρέψτε μας να θεωρήσουμε αυτή τη διαδικασία της μετατροπής των ροών των χρηματικών αξιών σε ροές του πράττειν και ξανά σε ροές χρηματικών αξιών καθώς θα ακολουθούμε την ακολουθία Χ – Ε ... Π ... Ε' – Χ' ως μία *συνεχή* διαδικασία, και στην οποία, ακολουθώντας τον Μαρξ, το ... Π ... αναπαριστά τη διαδικασία παραγωγής. Και όπως θα το κάνουμε αυτό επιτρέψτε μας να θεωρήσουμε το γεγονός πως αυτός ο βρόγχος, αυτή η ιδιαίτερη ακολουθία Χ – Ε – Χ', συνδέεται με άλλους όμοιους (Χ – Ε – Χ') ή ανόμοιους (Ε – Χ – Ε) βρόγχους: εκείνους που πουλάνε ή θα ήθελαν να τους πουλήσουν τις εισροές τους από τις παραγωγές (ΜΠ και ΕΔ), εκείνους που αγοράζουν ή θα μπορούσαν να αγοράσουν τα εμπορεύματα τους, και τους άμεσους ή έμμεσους ανταγωνιστές τους. Όλοι αυτές οι συνδέσεις ανάμεσα στους βρόγχους είναι, με την έννοια που μας ενδιαφέρει εδώ, πληροφοριακές ροές των τύπων που περιγράφηκαν πριν όταν μιλούσαμε για τις τιμές. Ακόμη επιτρέψτε μας να έχουμε κατά νου πως σε καθένα από αυτούς τους βρόγχους, είτε άλλων καπιταλιστών παραγωγών (Χ – Ε – Χ') είτε παραγωγών της διαβίωσης (Ε – Χ – Ε) υπάρχει μία ζωντανή διαδικασία του πράττειν, αν και με αρκετά διαφορετικές μορφές οργάνωσης και παρακίνησης.

Για παράδειγμα, ας φανταστούμε πως είμαστε τα στελέχη μίας εταιρείας που παράγει παιχνίδια, ας πούμε Α' στην εικόνα 6, που ανταγωνίζεται με άλλες εταιρείες παιχνιδιών Α" και Α'".

Καθένας από τους βρόγχους που σχεδιάστηκε στην εικόνα 6 αναπαριστά έναν ιδιαίτερο κύκλο Χ – Ε – Χ', αν και εγώ σημειώνω μόνο τη τελική φάση Ε – Χ'. Τα σινιάλα της τιμής που λαμβάνουμε από την αγορά, β, μας λένε πως κάποιος εκεί έξω, ας πούμε Α", παράγει όμοια παιχνίδια και τα πουλάει σε χαμηλότερες τιμές, επομένως απειλεί τα μερίδια μας στην αγορά και το κέρδος μας. Στο σχήμα 6 (σελ 200), αυτό συμβολίζεται από το γεγονός πως όλοι οι παραγωγοί παιχνιδιών Α', Α" και Α"' προσπαθούν να πουλήσουν τα εμπορεύματα τους σε δεδομένες τιμές στην αγορά β. Ως διευθυντής πρέπει να επέμβω και να εξασφαλίσω ότι λαμβάνουμε μέτρα για να υπερασπιστούμε την επιβίωση μας ως κερδοφόρας εταιρείας (όντως, μέσα στους παρόντες κανόνες του παιχνιδιού, αυτός είναι ο μόνος τρόπος για εμάς να επιβιώσουμε). Δρώντας έτσι, αναζητούμε τρόπους για να μειώσουμε την τιμή μονάδας χωρίς να επηρεάζουμε τα περιθώρια κέρδους (εδώ θα πρέπει να πετύχουμε μία στρατηγική ισορροπία ανάμεσα στο βραχυπρόθεσμο και το προσδοκώμενο μακροπρόθεσμο), από τα οποία εξαρτάται η ύπαρξη μας, μέσω της αντιλαμβανόμενης σταθερότητας των μεριδίων μας (και επομένως της αξίας τους στην αγορά). Με κάποιο τρόπο, υπάρχει πάντα άφθονη εξοικονόμηση πόρων που μπορούμε να κάνουμε, άφθονο κόψιμο, πραγμάτων που βρίσκουμε περίσσια, που *από την προοπτική της χρηματικής αξίας που αναζητούμε και καθοδηγεί τη δράση μας,* δεν είναι απαραίτητα στη διαδικασία της παραγωγής. Κάπως, πάντα υπάρχουν φθηνότερα μέρη, όπου μπορούν να μετεγκατασταθούν τα εργοστάσια και τα γραφεία, υπάρχουν πάντα πιο αποδοτικά ως προς το κόστος “πεδία αναπαραγωγής”. Φυσικά, κάπως, όποτε προσπαθούμε να κάνουμε περικοπές, υπάρχει πάντα κάποιος που παραπονιέται, που έχει λόγο να εναντιωθεί, που αντιθέτει *άλλες αξίες* σε εκείνες που αναζητούμε ως ανταγωνιστική και κερδοφόρα επιχείρηση. Φυσικά, μπορούμε πάντα να αναγνωρίσουμε θύλακες αντίστασης, ανθρώπους που θέλουν να ζήσουμε “πέρα από τις οικονομικές μας δυνατότητες”, που είναι “κοπανατζήδες” που υπονομεύουν την ανταγωνιστικότητα όλων μας. Ο βαθμός της αντίστασης θα εξαρτηθεί φυσικά από μία ποικιλία παραγόντων που δεν μας ενδιαφέρουν εδώ, αν και είναι, φυσικά, θεμελιώδεις στον προσδιορισμό της πραγματικής *μορφής* της στρατηγικής και του αποτελέσματος. Αλλά το θέμα εδώ είναι ότι η αντίδραση στο σινιάλο της αγοράς αυτού του είδους, αντιστοιχεί στην ανάπτυξη στρατηγικών για την υπέρβαση κάποιας *εσωτερικής αντίστασης. Η πρώτη συστημική επίδραση της εκτέλεσης του ρόλου μας ως διευθυντές για δράση λόγω των πληροφοριακών σινιάλων που λάβαμε, είναι η προσπάθεια μας να υπερβούμε την αντίσταση.*

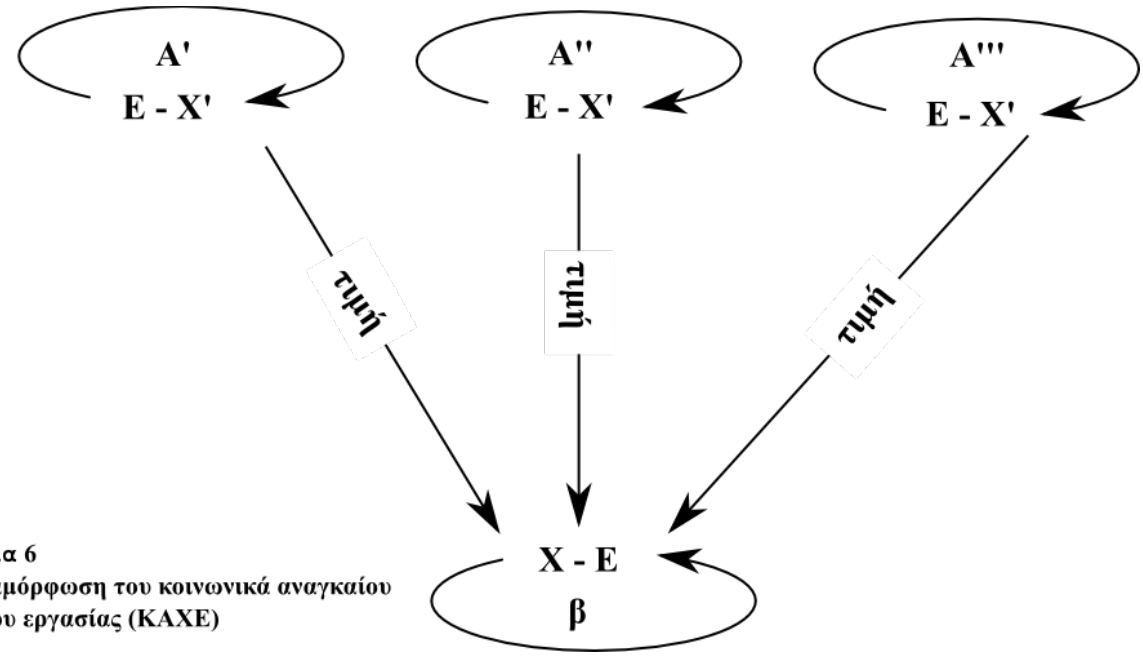

Σχήμα 6
Η διαμόρφωση του κοινωνικά αναγκαίου χρόνου εργασίας (ΚΑΧΕ)

Έτσι ας υποθέσουμε πως, σε μία ποικιλία βαθμών, που εξαρτώνται από το δικτυακό αποτέλεσμα των κοινωνικών δυνάμεων που λειτουργούν σε αντίθετες κατευθύνσεις και αντίστοιχες αξιακές πρακτικές, αναπτύσσεται το σύνηθες μενού των επιλογών: εφαρμόζονται περικοπές, εισάγονται νέοι τρόποι οργάνωσης της παραγωγής, τα νέα απαιτούν την επιτάχυνση των σωμάτων και των μυαλών, νέα συναισθηματική ένταση, νέες μορφές οργάνωσης της εργασίας, μετεγκατάσταση και υπεργολαβία. Και αν αυτά δεν είναι επαρκή, εισάγεται η αυτοματοποίηση για να αυξήσει την παραγωγικότητα και επομένως να μειώσει το κόστος της μονάδας. Επίσης, προωθούνται νέες ιδέες στο σχεδιασμό προϊόντων, που περιλαμβάνουν και το σχεδιασμό του εμπορικού σήματος. Τελικά, μπορεί να κοπούν οι μισθοί, τα συμβόλαια των εργαζόμενων μπορεί να αλλάξουν από μόνιμα σε προσωρινά, ή αντίθετα, εκείνοι που δείχνουν εξαιρετική αφοσίωση στις χρηματικές αξίες που επιδιώκονται από την εταιρεία μπορεί να ανταμειφθούν με μόνιμα συμβόλαια. Σε κάθε περίπτωση, η κοινότητα στην οποία οι εργάτες αναπαράγουν την εργατική τους δύναμη θα επηρεαστούν· θα πρέπει για παράδειγμα, να αντισταθμίσουν τους διαφορετικούς ρυθμούς και μορφές εργασίας με διαφορετική εργασία αναπαραγωγής. Για παράδειγμα, σήμερα απαιτούνται δύο μισθοί σε ένα νοικοκυριό για να αγοράσουν τα στάνταρτ της ζωής που μέχρι χθες αγόραζε ένας μισθός, και αυτό συνοδεύεται από διαφορετικούς τύπους οργάνωσης της αναπαραγωγής στο σπίτι, διαφορετικούς τύπους εισροών αναπαραγωγής, όπως η αγορά περισσότερων έτοιμων γευμάτων και η λιγότερη ετοιμασία σπιτικών πιάτων. Μία ποικιλία διαδικασιών ανατροφοδοτήσεων των σχέσεων θα επηρεάσει τις αλλαγές που συμβαίνουν εδώ. Το σημείο αυτής της όμορφης προφανώς ιστορίας είναι απλά πως ο,τιδήποτε κι αν κάνω, το αποτέλεσμα των σινιάλων της τιμής που λαμβάνω ως *δείκτες αναφοράς* από την αγορά έχει αντηχήσει σε ολόκληρη την αλυσίδα της παραγωγής και της αναπαραγωγής, που σήμερα και οι δύο αποκτούν ολοένα και περισσότερο παγκόσμια διάσταση, επηρεάζοντας τις ζωές και τους πόρους της ζωής μερικών ανθρώπων ή μερικών εκατομμυρίων, που εξαρτιόνται από την κλίμακα του

παραγωγικού και αναπαραγωγικού δικτύου.

Τελικά είμαι έτοιμος να ξαναπετάξω τα νέα μου εμπορεύματα πίσω στην αγορά, αλλά αυτή τη φορά είναι η δική μου τιμή, που είναι έτοιμη να στείλει σινιάλα στον κόσμο. Αυτό θα γίνει λόγω μιας τιμής που, για τους παρατηρητές και εκείνους που παίρνουν τις αποφάσεις άλλων καπιταλιστικών βρόγχων, θα γίνει το αντικείμενο της σύγκρισης, της αξιολόγησης, της μέτρησης με τον ίδιο τρόπο όπως έγινε για την αρχική μας φίρμα. Μετά από όλα, τα δικά τους ποσοστά κέρδους και μεριδίου στην αγορά (που επηρεάζουν τον όγκο του κέρδους) θα απειληθούν εάν η νέα απορρέουσα μ*έση* τιμή της αγοράς τους θέσει έξω από αυτήν. Όντως, η διαδικασία αναδιάρθρωσης στην αρχική μας φίρμα, μία διαδικασία που ακολούθησε την πληροφορία που έλαβε από την αγορά, έχει παράξει τώρα πληροφοριακές ροές, που έχουν επηρεάσει τη μέση τιμή της αγοράς. Ωστόσο, εάν από την προοπτική των ανταγωνιστών αυτή είναι απλά μία πληροφοριακή ροή που ενημερώνει τη δράση τους, από την προοπτική των πραττόντων, που το πράττειν τους επέτρεψε την παραγωγή των εμπορευμάτων στη νέα τιμή, σημαίνει και συνεχίζει να σημαίνει ιδιαίτερες μορφές ροών και διαδικασιών της ζωής, και εργασίας.

Για εμάς που εννοιολογούμε αυτή τη διαδικασία και την παρατηρούμε ως όλον, οι δύο ροές της χρηματικής αξίας και της εργασίας δεν μπορούν παρά να *σχετίζονται* και όντως αυτό που έχουμε αποκαλέσει εξωτερικά και εμμενή μέτρα της αξίας δεν μπορούν παρά να είναι οι δυο πλευρές του ίδιου νομίσματος, διακριτών όταν βλέπουμε τα πράγματα από διαφορετικές προοπτικές, δύο διαφορετικές στιγμές και τοποθετήσεις σε ένα εξελισσόμενο βρόγχο ανατροφοδότησης. Για εμάς οι νέες τιμές θα δώσουν σινιάλο, για παράδειγμα, αν και σε ποια έκταση έχει γίνει υπέρβαση της αντίστασης, αν και σε ποια έκταση το θραύσμα του κοινωνικού πράττειν που συμβαίνει μέσα στον εγκλεισμό αυτής της εταιρείας συμμορφώνεται στην νόρμα της κοινωνικής παραγωγής, και σε ποια έκταση και σε ποια κατεύθυνση αποκλίνει από αυτή. Οποιοδήποτε κι αν είναι το αποτέλεσμα, μία εταιρεία τώρα έχει συνεισφέρει προς την αλλαγή της μέσης τιμής και επομένως *του δείκτη αναφοράς* στη βάση του οποίου, τόσο οι δικές μας δράσεις όσο και των ανταγωνιστών μας πρέπει να μετρηθούν. Από την προοπτική των ανταγωνιζόμενων εταιρειών, με την εξελισσόμενη διαδικασία που μετράει τις αποκλίσεις από την τιμή-δείκτη αναφοράς και συνεισφέρει στη διαμόρφωση της, το σύστημα δημιουργεί έναν ιστό σινιάλων που συγκροτεί το σύστημα της αγοράς που διανέμει στην αγορά – ανταμοιβές και τιμωρίες – με τη μορφή κερδών και απωλειών.

Από την προοπτική των πράττοντων σε όλες τις ανταγωνιστικές εταιρείες, καθώς και οι κοινότητες τους, οι αμοιβές και οι τιμωρίες – με τις μορφές των μισθών, της ασφάλειας της εργασίας, των δικαιωμάτων, των μορφών των συμβολαίων εργασίας, των ρυθμών και της μορφής της οργάνωσης της εργασίας, καθώς και των συνθηκών της αναπαραγωγής – καθιστούν σίγουρο πως οι ζωές τους αρθρώνονται σε μία κούρσα ποντικών, που κυριαρχείται από τις αξίες που θέτονται *έξω* από αυτούς. Το αποτέλεσμα αν το εξετάζουμε από την προοπτική τους, είναι παρόμοιο με το αν το εξετάζουμε από την προοπτική των εταιρειών για τις οποίες εργάζονται, γιατί από την προοπτική του πράττειν, επίσης, νέοι δείκτες αναφοράς δημιουργούνται προκειμένου να μετρηθούν οι άλλοι. Αλλά οι δείκτες αναφοράς εδώ δεν είναι απλά πληροφοριακές ροές· μάλλον

είναι σταθερά κοινωνικά προσδιορισμένες νόρμες της παραγωγής που περιγράφουν το *πώς* παράγουμε, *τι* παράγουμε, και *πόσο* παράγουμε.[3] Είναι επίσης καθαρό πως τα ατομικά μέρη του κοινωνικού σώματος μπορεί να *αποκλίνουν* από αυτόν τον κοινωνικό προσδιορισμό των νορμών. Όντως, στις πειθαρχικές αγορές όπου εξελίσσεται η αντίθεση ανάμεσα σε αυτές τις αποκλίσεις, *συγκροτείται* αυτό που ο Μαρξ αποκαλεί κοινωνικά αναγκαίο χρόνο εργασίας (ΚΑΧΕ), η νόρμα που αναδύεται από αυτή την εξελισσόμενη αντίθεση σε ολόκληρο το κοινωνικό σώμα στην παραγωγή των εμπορευμάτων. Ο ΚΑΧΕ έχει ένα διπλό νόημα, που εξαρτάται από το αν τον βλέπουμε από την προοπτική του όλου ενός συμπαραγωγού κοινωνικού σώματος ή από τα μέρη του. Από την προοπτική του όλου, είναι ένας μέσος, ο μέσος χρόνος εργασίας, που είναι αναγκαίος για την παραγωγή ενός συγκεκριμένου εμπορεύματος. Αλλά από την προοπτική των ατομικών παραγωγικών κόμβων, ο ίδιος μέσος είναι ένας *δείκτης αναφοράς*, μία λογική επινόηση που δίνει σινιάλο έναν ιδιαίτερο τύπο πληροφορίας, μια βοήθεια για τη λήψη αποφάσεων και τη δράση, σε σχέση με τις συνθήκες της παραγωγής και τους εργασιακούς ρυθμούς. Αλλά όπως έχουμε δει, αυτές οι δύο προοπτικές, η προοπτική του μέρους και του όλου, *αρθρώνονται* μέσω μίας *διαδικασίας*, έναν βρόγχο ανατροφοδότησης που συγκροτεί τη νόρμα της αξίας και συλλαμβάνει τις δραστηριότητες της ζωής μας μέσα σε αυτή.[4]

Πρέπει να επισημανθεί πως ο ίδιος μηχανισμός μπορεί να συμβεί και αντίστροφα. Αντί να ληφθεί από την αγορά ένας δείκτης αναφοράς, οι εταιρείες μπορεί αντίθετα να λάβουν από τις κοινότητες ένα "σινιάλο" διαφορετικού είδους, ένας δείκτης αναφοράς για "τα περιβαλλοντολογικά και εργασιακά στάνταρτ", τα επίπεδα μόλυνσης ή το επίπεδο μισθών και συνδικαλιστικών δικαιωμάτων. Η έκταση στην οποία οι κοινότητες πετυχαίνουν με τα "σινιάλα" τους, να πειθαρχήσουν οι εταιρείες σε διαφορετικές νόρμες, σε διαφορετικές έννοιες του τι είναι *κοινωνικά αναγκαίο*, εξαρτάται φυσικά από, την κοινωνική δύναμη που είναι ικανές να αναπτύξουν, που είναι ικανές να κινητοποιήσουν, και το βαθμό του συντονισμού και αλληλεγγύης τους, που ελαχιστοποιεί τις επιδράσεις της μεταξύ τους αντιπαράθεσης. Επομένως στο τέλος, ο κοινωνικά αναγκαίος χρόνος εργασίας κάθε εμπορεύματος είναι το εξελισσόμενο αποτέλεσμα της αλληλόδρασης που περνάει μέσω της αγοράς. Ωστόσο, στον πυρήνα της μπορούμε να βρούμε τους αγώνες των κοινοτήτων πάνω στο πράττειν των διαδικασιών της κοινωνικής ζωής και των συνθηκών της αναπαραγωγής των πόρων τους. Η καπιταλιστική αξία είναι μία σχέση αγώνα (Cleaver 1979).

Η μέτρηση της "υλικής" και "άυλης" εργασίας από το κεφάλαιο.

Μπορούμε να απεικονίσουμε τα γενικά χαρακτηριστικά αυτής της διαδικασίας της ανταγωνιστικής αλληλόδρασης ανάμεσα στους διαφορετικούς καπιταλιστές, ως μία άρθρωση ανάμεσα σε διαδικασίες ανατροφοδότησης όπως στο σχήμα 7 (σελ 203). Κάθε μία από τις φάσεις της συσσώρευσης ενός κλάδου Α (της βιομηχανίας παιχνιδιών) παίζει έναν ρόλο στη διαμόρφωση ενός κοινωνικά αναγκαίου χρόνου εργασίας, ένα στάνταρτ της παραγωγής. Στη φάση της πώλησης (Ε – Χ') κάθε εταιρεία θα αξιολογήσει τον μέσο όρο της αγοράς, και ακολούθως θα πάρει την απόφαση της. Την ίδια στιγμή, εταιρείες επίσης θα λάβουν πληροφορία από την αγορά για τις δικές τους εισροές, και θα αναλογιστούν αν είναι ή δεν είναι βολικό να συνεχίσουν να προσλαμβάνουν τις ίδιες ομάδες εργατών, ή να αγοράζουν από τους ίδιους προμηθευτές. Οι αξιολογήσεις αυτές των

αποκλίσεων των τιμών, που συμβαίνουν στις δύο στιγμές της κυκλοφορίας (Χ – Ε και Ε – Χ') θα απαιτήσουν διαφορετικές στρατηγικές, και όντως θα έχουν διαφορετικές συνέπειες, που θα εξαρτώνται από το βαθμό του μονοπωλίου της βιομηχανίας, αλλά οι αξιακές πρακτικές που συνιστούν αυτή τη διαδικασία μέτρησης δεν αλλάζουν σε σχέση με τη δομή της αγοράς. Η πληροφορία που συλλέγεται στη διαδικασία της κυκλοφορίας, αξιολογείται τότε με τέτοιο τρόπο ώστε να οδηγεί στην ανάδυση συγκεκριμένων ομάδων στρατηγικών, όλες εκ των οποίων θα έχουν μία επίδραση στις κοινότητες, κοντινές ή μακρινές, είτε μέσω αλλαγών στη σύνθεση της εργασίας, επιδράσεων στους μισθούς και τα δικαιώματα, αλλαγών στους προμηθευτές, ή άμεσων επεμβάσεων στα πρότυπα της εργασίας των εργατών τους.

Οι κοινότητες τότε θα πρέπει να αποζημιωθούν και η αποζημίωση αυτή γίνεται πάντα μέσω κάποιου είδους αγώνα, είτε με έναν αγώνα που πρέπει να τα βγάλει πέρα με τα νέα πρότυπα εργασίας, με τις αλληλοεπικαλυπτόμενες ευθύνες ανάμεσα στη μισθωτή και την άμισθη εργασία, ή με τους αγώνες για οργάνωση και συλλογικό καθορισμό ενός ορίου στην κούρσα.

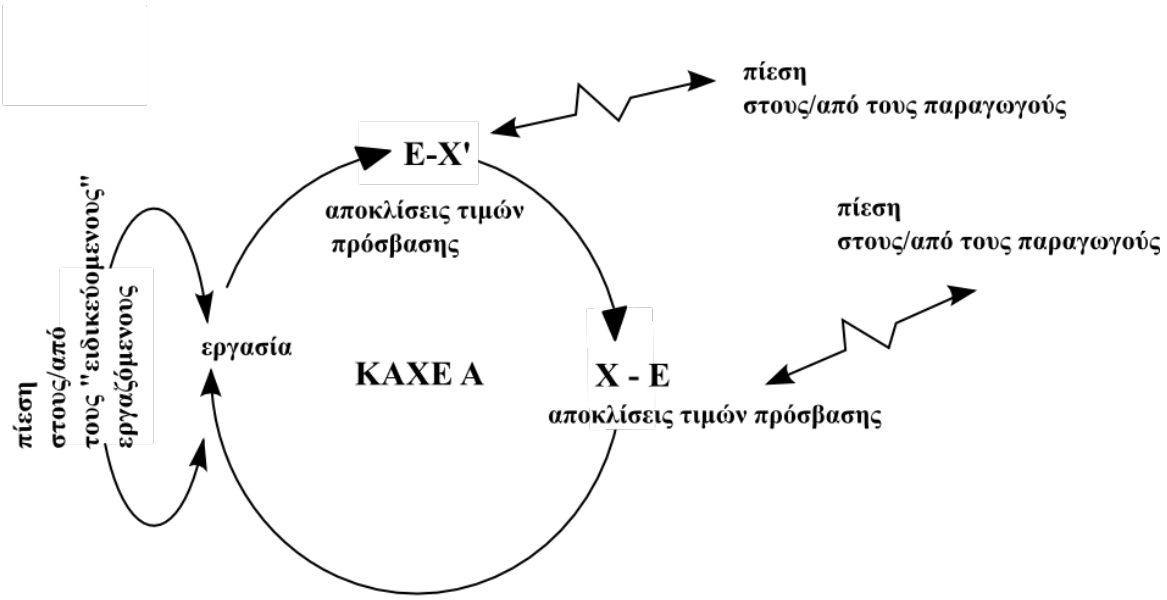

Σχήμα 7 Ομοιοστατικές διαδικασίες του ΚΑΧΕ

Μπορεί να φαίνεται πως η συζήτηση όπως παρουσιάστηκε μέχρι εδώ έχει τουλάχιστον δύο όρια. Το πρώτο είναι πως η έμφαση μας στο πράττειν ως στιγμής της σύγκρουσης φαίνεται να απεικονίζει τους πράττοντες ως θύματα της πρωτοβουλίας του κεφαλαίου, και επομένως σαν να τοποθετεί τον αγώνα στη μορφή της *αντίστασης* σε αυτή την πρωτοβουλία. Ακολούθησα εδώ απλά, μία συμβατική μαρξιστική αφήγηση και προσπάθησα να την ανοίξω. Όπως έχω επισημάνει, από την προοπτική των γενικών χαρακτηριστικών αυτής της διαδικασίας η πρωτοβουλία μπορεί να έρθει – και όντως συχνά έρχεται – από τους ίδιους τους πράττοντες και τις κοινότητες τους. Σε

αυτή την περίπτωση, είναι αυτή η πρωτοβουλία που στέλνει το σινιάλο στους ιδιοκτήτες του κεφαλαίου και τους διευθύνοντες τους. Αλλά πρέπει να σημειωθεί πως ακόμα και στην κλασική περίπτωση στην οποία οι πρωτοβουλίες έρχονται από τους τελευταίους, η αντίσταση που γίνεται από τους πράττοντες μπορεί, και συχνά παίρνει νέες οργανωτικές και σχεσιακές μορφές που δίνουν φωνή σε νέες υποκειμενικότητες.

Υπάρχει επίσης ένα άλλο όριο που μπορεί να επισημανθεί. Είναι το γεγονός πως η αντιμετώπιση μας δεν φαίνεται να περιλαμβάνει μία συγκεκριμένη μορφή του πράττειν στην παραγωγή, μία μορφή που πολλοί παρατηρητές πιστεύουν πως είναι ένα ιδιόμορφο χαρακτηριστικό αυτού που αποκαλούν μεταφορντισμό, ουσιαστικά το πράττειν που δημιουργεί το νέο, που φαντάζεται, που καινοτομεί, και που βασίζεται στην εργασία της ομάδας, τις μορφές της συνεργασίας και της συσχετικής εργασίας μεταξύ των πράττοντων, που τους δίνει μία μεγαλύτερη αυτονομία στην εννοιολόγηση και στην παραγωγή, από εκείνη που κατέχονταν από τον κλασικό μαζικό εργάτη, που ήταν συνδεδεμένος στις γραμμές παραγωγής. Όπως έχουμε δει στο κεφάλαιο 12, οι Χάρντ και Νέγκρι μεταξύ άλλων, αναφέρονται σε αυτήν ως "άυλη εργασία" και ισχυρίζονται πως αυτή η μορφή της εργασίας είναι πέρα από το καπιταλιστικό μέτρο, ακριβώς γιατί είναι μία μορφή κοινωνικής συνεργασίας, που συνίσταται από πρότυπα σχέσεων και επικοινωνίας, που ορίζονται από τους ίδιους τους πράττοντες (επομένως μετριούνται από τους ίδιους). Ενώ μπορεί κάποιος να ισχυρισθεί πως "καμία υπερβατική εξουσία ή μέτρο δεν θα προσδιόριζε την αξία του κόσμου μας, (αφού) η αξία θα προσδιορίζεται μόνο από την συνεχή καινοτομία της ανθρωπότητας και τη δημιουργία" (Hardt and Negri 2000: 356), είναι επίσης αληθινό πως όταν καινοτομείς και δημιουργείς μοναδικούς παραγωγούς, που αντιμάχονται μεταξύ τους σε μία ατελείωτη κούρσα ποντικών, οι αξίες που αναδύονται από αυτή την εξελισσόμενη σύγκρουση είναι μετρήσιμες από το κεφάλαιο. Όντως, είναι μέσω αυτού του ανταγωνιστικού τρόπου σχέσης ανάμεσα στους κοινωνικούς παραγωγούς που οι αξίες του κεφαλαίου συγκροτούνται.

Επομένως, η εξελισσόμενη δημιουργία του ΚΑΧΕ είναι ένα χαρακτηριστικό όχι μόνο αυτού που αποκαλείται "υλική" (καπιταλιστική) παραγωγή, αλλά επίσης αυτού που αναφέρεται ως "άυλη" (καπιταλιστική) παραγωγή, δηλαδή, της παραγωγής ιδεών και αισθημάτων (βλέπε σχήμα 8, σελ 205). Εδώ επίσης μπορούμε να έχουμε έναν *εξελισσόμενο* ανταγωνισμό ανάμεσα στους παραγωγούς, που φυλακίζονται τότε στον βρόγχο ανατροφοδότησης της δικής τους κούρσας ποντικών. Εδώ αυτό που διαρκώς συγκρίνεται προκειμένου να δημιουργήσει τα διαφορικά είναι η αντίληψη για την ποιότητα των ιδεών, είτε με τη μορφή της δημιουργικής εργασίας για διαφήμιση ή με εκείνη που οδηγεί στην παραγωγή ή την επεξεργασία της καινοτομίας, και σε βελτιώσεις στο χρόνο και την απόδοση της εκτέλεσης τους, για να ολοκληρωθεί η δουλειά. Παρόλα αυτά, από την πλευρά των συναισθημάτων, αυτό που μετριέται δεν είναι μόνο η ταχύτητα της εξυπηρέτησης, αλλά επίσης η αντίληψη της ποιότητα της εξυπηρέτησης όπως μετριέται από δεδομένους δείκτες: χαμόγελο, "ικανοποίηση του πελάτη" και λοιπά. Και στις δύο περιπτώσεις, το σύνολο των συστημικών πιέσεων είναι το ίδιο όπως στην παραδοσιακή περίπτωση της "υλικής" εργασίας. Η εργασία της σερβιτόρας, που *οφείλει* να χαμογελάει σε έναν άχαρο πελάτη, ή του ταμία που συμβουλεύτηκε να αρθρώνει την πρόταση "τι κάνετε – έχετε – εκπτωτική – κάρτα – καλή σας –

ημέρα” όχι μόνο αναπαράγει μέσα στα υποκείμενα του πράττειν τη σύγκρουση γύρω από τις αξιακές πρακτικές που συζητάμε στην περίπτωση των υλικών εργατών, αλλά επίσης θέτει συγκεκριμένα *όρια* στην εμβέλεια και τις μορφές επικοινωνίας των άυλων εργασιών. Όντως, όσον αφορά αυτή την άυλη εργασία, ο βαθμός της αυτονομίας των πραττόντων έχει ακριβή όρια, που καθορίζονται από τις διαδικασίες της καπιταλιστικής μέτρησης και *όχι* από τους ίδιους τους δημιουργικούς εργάτες. Η *επιλογή* των νέων ιδεών που μπορεί να μετατραπούν σε προϊόντα ή διαδικασίες του πράττειν συμβαίνει σε σχέση με τη διαδικασία της μέτρησης του ΚΑΧΕ. Τα επικοινωνιακά πρότυπα μέσα στις ομάδες εργασίας συνδέονται με τις προτεραιότητες που θέτονται από τους εργοδότες και τους διευθυντές, που μετράνε τα αποτελέσματα αυτών των επικοινωνιακών προτύπων στη βάση της απόκλισης της τιμής, της ποιότητας, και του κέρδους από τους δείκτες αναφοράς. Οι νοσοκόμες, οι γιατροί, οι καθηγητές έχουν μία ποικιλία βαθμών αυτονομίας, αλλά εκτίθενται ολοένα και περισσότερο σε μέτρα που επιβάλλονται *έξω* από τους ίδιους που είναι ετερώνυμα, που τους νουθετούν, *σε ένα πλαίσιο μείωσης των πόρων και των αριθμών των υπαλλήλων*, για να ικανοποιήσουν ορισμένους στόχους ποιότητας που σχετίζονται με τον ένα ή τον άλλο τρόπο με εξωτερικά σημεία αναφοράς (Harvie 2005).

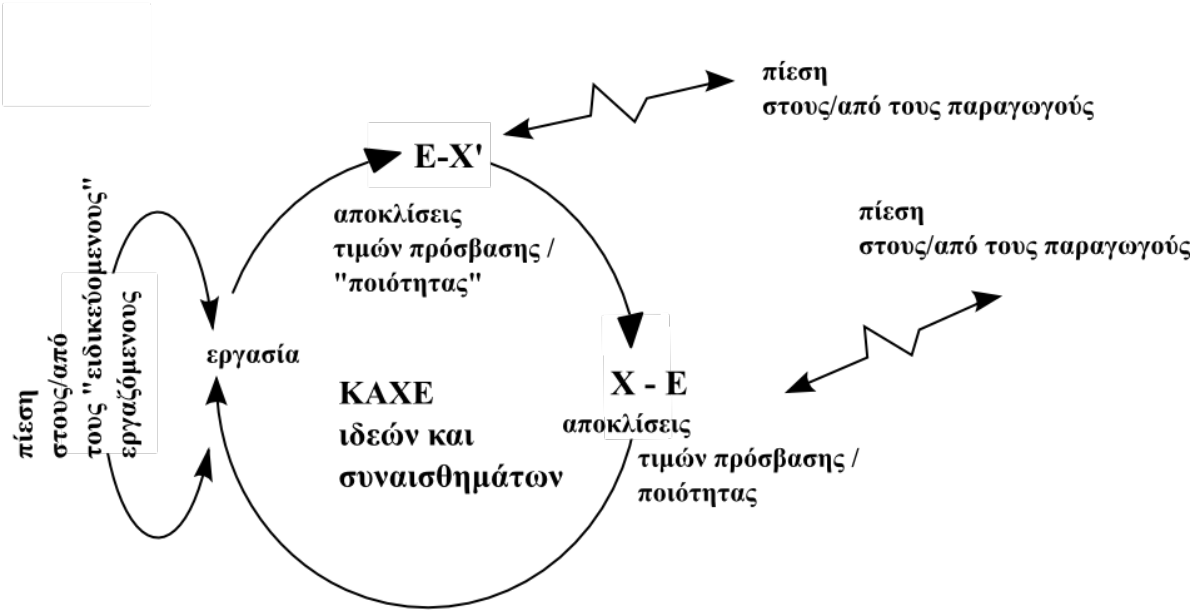

Σχήμα 8. ΚΑΧΕ ιδεών και συναισθημάτων

Σε πολλές δημόσιες υπηρεσίες στις οποίες δεν υπάρχει ο ανταγωνισμός και οι εργαζόμενοι έχουν μία μακρά παράδοση συνεργασίας (εκπαίδευση, υγεία) το κρατικά σώματα *προσομοιώνουν* αντίθετα τον ανταγωνισμό μέσω της κατασκευής πινάκων κατάταξης σύμφωνα με δεδομένα κριτήρια, και η χρηματοδότηση συνδέεται με την ικανοποίηση αυτών των κριτηρίων. Στο Ενωμένο Βασίλειο, για παράδειγμα, η απόλυτη ποινή της αγοράς – χρεωκοπία - “προσομοιώνεται” για

εκείνα τα σχολεία και τα νοσοκομεία που λέγεται πως “αποτυγχάνουν” να ικανοποιήσουν αυτά τα κριτήρια και κλείνουν, με το αποτέλεσμα παιδιά και ασθενείς που εκτοπίζονται να πάνε σε άλλα σχολεία και νοσοκομεία που στερούνται πόρους, εντείνοντας έτσι τη μισθωτή εργασία των καθηγητών, των νοσοκόμων και των γιατρών που έμειναν στη δουλειά και την άμισθη εργασία των κοινοτήτων, που τώρα πρέπει να ισορροπήσουν τις ζωές τους, στέλνοντας τα παιδιά σε πιο απομακρυσμένα σχολεία, υποφέροντας το συναισθηματικό έργο της αντιμετώπισης των ετερώνυμων δυνάμεων, που οι λόγοι τους είναι δύσκολο να ορθολογικοποιηθούν.

ΜΕΤΡΗΣΗ ΚΑΙ ΑΓΩΝΕΣ

Έχουμε δει πως για να ερευνήσουμε την ειδική μορφή της αξίας του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής σημαίνει να ερευνήσουμε αυτή την άρθρωση ανάμεσα στον τρόπο που οι άνθρωποι αναπαριστούν τη σημασία της δικής τους δράσης σε σχέση με το χρήμα και το *όλον* που συγκροτεί το σύστημα αναφοράς τους. Αλλά, αφού οι αξίες που καθοδηγούν τη δράση των ανθρώπων είναι επίσης *μη-χρηματικές αξίες*, το να ερευνάς τις εμπορευματικές αξίες σημαίνει να ερευνάς την *άρθρωση* ανάμεσα τους, την άρθρωση ανάμεσα στις δράσεις που πυροδοτούνται από διαφορετικούς *τρόπους* και *νοήματα*, που οι άνθρωποι έχουν για να αναπαριστούν τη σημασία της δικής τους δράσης. Σε κάθε δεδομένη στιγμή, τόσο οι μη-χρηματικές όσο και οι χρηματικές αξίες καθοδηγούν τη δράση των ανθρώπων, και συχνά το κάνουν με αντιφατικούς τρόπους, καθώς υποδεικνύουν διαφορετικές κατευθύνσεις, *τέλη ή conati*. Μου φαίνεται πως η άρθρωση ανάμεσα στις διαφορετικές αξιακές πρακτικές, και στο επίπεδο του υποκειμένου και στο επίπεδο των κοινωνικών δυνάμεων που δημιουργούν τα δίκτυα τους, είναι αυτό που αποκαλούμε ταξική πάλη. Αυτή η πάλη είναι *ταξική* στο βαθμό που οι κοινωνικές δυνάμεις που καθοδηγούνται από μη-χρηματικές αξίες θέτουν – στα δεδομένα πλαίσια και συνθήκες – τους εαυτούς τους ως όρια στην συσσώρευση του κεφαλαίου, στην επιδίωξη και τη συσσώρευση της χρηματικής αξίας σε οποιαδήποτε κλίμακα της κοινωνικής δράσης.[5]

Είναι προφανές πως, υπό αυτούς τους όρους, η ταξική πάλη είναι διάχυτη στην κοινωνία. Βρίσκεται στο αίτημα των εργατών για υψηλότερους μισθούς, και στο μποϊκοτάζ μίας μάρκας από τους “καταναλωτές”. Είναι στο σταμάτημα από τους περιβαλλοντιστές της κατασκευής ενός αεροπορικού σταθμού, και στην αμφισβήτηση από τις γυναίκες του παραδοσιακού καταμερισμού εργασίας και των αντίστοιχων σχέσεων τους. Είναι στη διάσχιση των συνόρων από τους πρόσφυγες, στην ανάκτηση της γης από τους ακτήμονες χωρικούς και στην ανάκτηση της αξιοπρέπειας από τους ιθαγενείς λαούς. Αλλά επίσης βρίσκεται στο σύμπαν των μικρο-συγκρούσεων, που συμβαίνει σε κάθε κλίμακα της κοινωνικής συνεργασίας. Όλα αυτά και πολλά άλλα είναι στιγμές των μη-χρηματικών αξιακών πρακτικών και των αντίστοιχων κοινωνικών δυνάμεων, που σε δεδομένα πλαίσια και συνθήκες θέτουν ένα όριο στο κεφάλαιο και τις δικές του ειδικές αξιακές πρακτικές. Εκτός από την περίπτωση που οι διαφορετικές αξιακές πρακτικές που θέτονται από αυτά τα κινήματα είναι ικανές οι ίδιες να υφανθούν σε αυτοσυντηρούμενες κοινωνικές διαδικασίες ανατροφοδότησης, που είναι εναλλακτικές στο παραμετρικό κέντρο του

μηχανισμού της αξίας του κεφαλαίου και τον αντίστοιχο τρόπο σχέσεων, οι αγώνες ρισκάρουν είτε να κατασταλούν είτε να αφομοιωθούν στις αναπτυσσόμενες μορφές του καπιταλισμού. Είναι αναγκαίο να εργαστούμε μέσω πολιτικών της αξίας που προβληματοποιούν στρατηγικά το πως διατηρούμε νέες κοινωνικές σχέσεις παραγωγής, νέες αξιακές πρακτικές μέσω των οποίων αναπαράγουμε τους ατομικούς μας βιοπορισμούς και την άρθρωση τους, vis-a-vis στις αξιακές πρακτικές του κεφαλαίου που, μέσω των περιφράξεων και μίας άσκοπης κούρσας των ποντικών, αναπαράγουν τη σπάνη ενώ μπορούμε να γιορτάσουμε την αφθονία.

Εκτός και αν οι διαφορετικές αξίες που θέτονται από αυτά τα ποικίλα κινήματα αρθρωθούν με ένα νέο τρόπο που παράγει έναν μηχανισμό ανατροφοδότησης που χτυπά στο κέντρο του μηχανισμού της αξίας του κεφαλαίου και του αντίστοιχου τρόπου σχέσεων, ο ένας μετά τον άλλον από αυτούς τους αγώνες είτε θα κατασταλεί είτε θα υπαχθεί στο κεφάλαιο. Είναι η υπαγωγή που μας ενδιαφέρει εδώ, η πανούργα στρατηγική που μετατρέπει τους εχθρούς σε καλούς συμμάχους (ή που αποτρέπει εκείνους που παρουσιάζονται ως καλοί σύμμαχοι να μετατραπούν σε εχθρούς). Όταν αυτό συμβεί, η ταξική πάλη δεν εξαφανίζεται, αλλά μετατρέπεται σε ένα συστημικό υποβόσκων *παλμό* που μετατρέπεται σε τιμή, κέρδος και δείκτες ποσοστού κέρδους στην οθόνη του υπολογιστή κάποιας επενδυτικής τράπεζας ή στα χρηματοοικονομικά άρθρα των καθημερινών εφημερίδων. Η επίδραση κάθε αύξησης ή μείωσης του μισθού, περιβαλλοντικής ρύθμισης ή απορρύθμισης, τεχνολογικού μετασχηματισμού, αναδιάρθωσης και αντίστοιχης αύξησης της παραγωγικότητας, κοινωνικών, πολιτισμικών και τεχνικών καινοτομιών – για να μη μιλήσουμε για την επίδραση των δημοσιονομικών πολιτικών ή του μεγέθους και της σύνθεσης των δημοσιονομικών δαπανών και εσόδων – που κυματίζει διαμέσου του κοινωνικού σώματος, δομείται ως σύστημα της αγοράς και κωδικοποιείται από το κεφάλαιο ως μία απόκλιση στην *αξία* (την αξία της όπως εκφράζεται σε σχετικές τιμές, κυβερνητικά ομόλογα, μετοχές, δείκτες κέρδους και λοιπά)· επομένως συνιστά έναν οδηγό για δράση (τη δράση κάποιου "οικονομικού" φορέα που αναζητά να επενδύσει, να αποεπενδύσει, να αναδιαρθρώσει, να επαναρρυθμίσει, και λοιπά). Οι αγώνες που εξαρτώνται από την έκταση στην οποία διασκορπίζονται μέσα στο κοινωνικό πεδίο, σχετικά απομονωμένοι μεταξύ τους, και που δεν έχουν πλεχτεί με άλλες αξίες και επομένως δεν είναι ικανοί να αμφισβητήσουν το παραμετρικό κέντρο του κεφαλαίου, τον τρόπο που δημιουργεί αξία, μπορούν να αρθρωθούν συστημικά στις πειθαρχικές αγορές. Δηλαδή, οι δραστηριότητες, οι αξίες και οι επιθυμίες των αγωνιζόμενων υποκειμένων μπορούν να αντιμάχονται μεταξύ τους κι έτσι να δημιουργούν κεφαλαιακή αξία. Όπως έχουμε δει, η διαδικασία της δημιουργίας του κοινωνικά αναγκαίου χρόνου εργασίας είναι ακριβώς αυτή η άρθρωση. Ο τύπος της δραστηριότητας που χρησιμοποιήθηκε για να μετρήσει την αξία του κεφαλαίου και η δράση που ακολουθεί είναι η διαδικασία της ταξικής πάλης που θεάται *από τη σκοπιά* της αυτοσυντήρησης του κεφαλαίου. Για να το θέσουμε έξω από τα δόντια, δεν είναι πως στη μία πλευρά υπάρχει ανταγωνισμός ανάμεσα στους καπιταλιστές και στην άλλη υπάρχει η ταξική πάλη, όπως σε πολλούς από τη μαρξιστική βουλγκάτα*, έτσι ώστε να μπορούμε να πούμε πως το ένα προκαλεί το άλλο, ή πως και τα δύο προκαλούν κάτι άλλο. Όχι, η

* Βουλγάτα ή Βουλγκάτα είναι η λατινική μετάφραση της Αγίας Γραφής που έγινε στο τέλος του 4ου αιώνα μ.Χ. Το όνομα προέρχεται από την φράση *vulgata editio* (έκδοση «κοινή» ή «για το λαό») και ήταν γραμμένη στην καθομιλούμενη λατινική γλώσσα της εποχής. Σκοπός της μετάφρασης αυτής ήταν να υπάρχει μια έκδοση της Βίβλου περισσότερο κατανοητή και ακριβής. Πηγή Wikipedia. (σ.τ.μ)

ταξική πάλη κι ο ανταγωνισμός (ως διαδικασία και τρόπος κοινωνικής συνεργασίας) είναι δύο τρόποι της θέασης του ίδιου πράγματος από δύο διαφορετικές *κοσμοθεωρίες* και *αντίστοιχες δράσεις που καθοδηγούνται από την αξία*.[6] Ο ένας, ο ανταγωνισμός, είναι ο λόγος που μετράει την κοινωνική συνεργασία με μέτρο σύγκρισης τις αποκλίσεις της χρηματικής αξίας. Ο άλλος, η ταξική πάλη, είναι ο λόγος που μετράει την κοινωνική συνεργασία ως σύγκρουση ενός πλήθους μέτρων σύγκρισης με το μέτρο σύγκρισης της αξίας του κεφαλαίου. Σε αυτό το σημείο της σύγκρουσης, η μία αξία είναι έξω από την άλλη. Ωστόσο, όταν τα σημεία της σύγκρουσης, αντιμάχονται μεταξύ τους μέσω της συστημικής τους ενσωμάτωσης στις πειθαρχικές αγορές (όπου αντιμάχονται πόροι της ζωής, ανάγκες, επιθυμίες και ανάγκες μεταξύ τους) τότε το πλήθος των αξιών υπάγεται στην αυτοσυντήρηση του κεφαλαίου: το κεφάλαιο αναπτύσσει διοχετεύοντας τις αξίες που του αντιτίθενται ιδιαίτερα, και τις αντίστοιχες δράσεις, σε ιστούς σχέσεων της αγοράς. Έτσι οι αξίες που του αντιτίθενται ιδιαίτερα, μπορούν να βρουν έκφραση σε νέα εμπορεύματα και αντίστοιχες αξίες χρήσεις, ή νέους τρόπους οργάνωσης της παραγωγής που λαμβάνουν υπόψη, τους περιβαλλοντολογικούς στόχους και λοιπά, και τους αντίστοιχους τρόπους ρύθμισης. Αν και αυτό το πλήθος των αξιών και των αντίστοιχων πρακτικών υπάγονται ως αποκλίσεις της αξίας του κεφαλαίου. Το κεφάλαιο έτσι αναπτύσσει και αλλάζει τις μορφές της κοινωνικής οργάνωσης του, λαμβάνει υπόψη νέα πολιτισμικά ήθη και μεταστρέφει τις νέες αποκτημένες ελευθερίες στο κοινωνικό σώμα σε νέες δημιουργικές ιδέες για την πώληση εμπορευμάτων. Αλλά αυτό που μένει είναι το γεγονός πως η εποχιακή αλλαγή αναπαράγει τα ίδια βασικά χαρακτηριστικά όλων των εποχών της καπιταλιστικής παραγωγής, το ίδιο σύνολο κοινωνικών σχέσεων παραγωγής σε ολόκληρο το κοινωνικό σώμα, την ίδια κούρσα ποντικών και την αντίστοιχη κοινωνική δημιουργία της σπάνης, τις ίδιες ροές νικητών και χαμένων, τις ίδιες στατιστικές του τρόμου· αλλά σε μεγαλύτερη κλίμακα, με ένα διαφορετικό σύνολο εμπορευμάτων, με διαφορετικούς βαθμούς “έντασης” σε ολόκληρο το κοινωνικό σώμα και με διαφορετικά κοινωνιοπολιτισμικά οικοδομήματα σχέσεων.

Όντως, οι αγώνες προκειμένου να μπορούν να υπαχθούν πρέπει σε κάποια έκταση να διασκορπιστούν σε ολόκληρο το κοινωνικό σώμα, γιατί η διασπορά τους και η σχετική απομόνωση τους, διευκολύνει την ενσωμάτωση τους στις καπιταλιστικές αγορές. Εάν οι αγώνες κυκλοφορούν και πήζουν, εκεί αναδύεται μία πολιτική ανασύνθεση που είναι ικανή να αρθρώσει όλες εκείνες τις αξίες που αντιτίθενται στην αξία του κεφαλαίου, για να τους διατηρήσει, να δώσει δύναμη στη δράση συγκρότησης τους ως νέου τρόπου σχέσεων, ένα *απόλυτο* όριο στο κεφάλαιο γιατί είναι ένα όριο στην παραγωγή της αξίας του.

Ο αγώνας για εναλλακτικές στο κεφάλαιο πρέπει να βρει ένα τρόπο να πάει πέρα από αυτό τον *αγώνα*, τον αγώνα που η υπαγωγή του δημιουργεί τους μηχανισμούς που περιγράφηκαν στο τελευταίο κεφάλαιο, τη συγκρότηση νορμών παραγωγής σε ολόκληρο το κοινωνικό σώμα πίσω από τις πλάτες των ίδιων των παραγωγών. Για να υπερβούμε την υπαγωγή αυτή σημαίνει πως πρέπει να πάμε πέρα από τις δυνάμεις δημιουργίας αξίας του *συστήματος* και να θέσουμε νέες κοινωνικές σχέσεις στη βάση νέων αξιών και νέων τρόπων άρθρωσης αξιών. Η αναζήτηση νέων αξιακών πρακτικών ωστόσο δεν μπορεί να ορίζεται αφηρημένα. Το θέμα των εναλλακτικών στον τρόπο

άρθρωσης δεν είναι ένα “ηθικό” ζήτημα, που μπορεί να αντιμετωπιστεί με τη σωστή εφαρμογή αφηρημένων αρχών και νορμών. Οι αφηρημένες αρχές πρέπει να ειδωθούν ως οι αναδυόμενες ιδιότητες σαφών υποκειμένων που θέτουν τις σαφείς αξίες τους σε διαφορετικά πλαίσια. Οι αξίες αυτού του είδους, θα έλεγα, μπορούν να αναδυθούν μόνο από τις κοινότητες του αγώνα που συγκροτούν τα δικά τους μέτρα, τα δικά τους κοινά.

14

Η ελευθερία της αγοράς και η φυλακή:

Χάγιεκ και Μπένθαμ

ΠΡΟΣΑΝΑΤΟΛΙΣΜΟΙ

Όπως έχουμε δει στο κεφάλαιο 7, μπορούμε να διακρίνουμε τις διαδικασίες της πειθαρχικής ενσωμάτωσης που συμβαίνουν *μέσα στους παραγωγικούς κόμβους* από εκείνες που συμβαίνουν *ανάμεσα στους παραγωγικούς κόμβους*. Εκείνες μέσα τους παραγωγικούς κόμβους είναι αυτές που αναδύονται σε συγκεκριμένες οργανώσεις, μέσα στις οποίες δεν συμβαίνουν οι σχέσεις ανταλλαγής της αγοράς. Οι σχέσεις ανάμεσα στους παραγωγικούς κόμβους που συνδέονται με σχέσεις της ανταλλαγής της αγοράς χαρακτηρίζει τις άλλες. Στην πρώτη περίπτωση, οι σχέσεις εξουσίας, η επιτήρηση και η πληροφορία ρέουν μέσα από όλα τα είδη των μέσων (ηλ. Ταχυδρομείο, αναφορές, άμεση εποπτεία, έλεγχος του αποτελέσματος και της επίδοσης, συστήματα διεύθυνσης)· στη δεύτερη περίπτωση, οι ίδιες ροές συμβαίνουν μέσα από τις διαδικασίες ανατροφοδότησης του συστήματος τιμών, όπως συζητήθηκε στο προηγούμενο κεφάλαιο. Από την πλευρά του συστήματος της πειθαρχικής ενσωμάτωσης ως όλου, αυτή είναι η *κύρια* διαφορά, η οποία δεν είναι μία διαφορά ανάμεσα στους όρους των ορθολογικοτήτων και των αποτελεσμάτων της πειθαρχίας, αλλά ανάμεσα στα μέσα της επικοινωνίας που αναπτύσσει.

Για να το ξεκαθαρίσουμε, σε αυτό το κεφάλαιο ισχυρίζομαι πως η κοινωνικά διάχυτη τάξη της αγοράς, όπως αυτή που κατοικούμε παρουσιάζει οργανωτικά και πειθαρχικά χαρακτηριστικά που είναι παρόμοια με εκείνα της φυλακής, όχι οποιασδήποτε φυλακής, και όχι απλώς μίας φυλακής, αλλά το "σπίτι επιθεώρησης", όπως το κατανοούσε ο Ιερεμίας Μπένθαμ που, στα τέλη του δέκατου όγδοου αιώνα, σχεδίασε με ενθουσιασμό αυτό που αποκάλεσε "πανοπτικό" προκειμένου να αποσπάσει έργο από τους φυλακισμένους και να αντιμετωπίσει τα αναδυόμενα προβλήματα του κοινωνικού ελέγχου. Ο αναγνώστης μπορεί να βρίσκει τη σύγκριση αυτή παράξενη, αν όχι παράδοξη. Τελικά, η αγορά και το πανοπτικό φαίνονται να κατοικούν δύο διαφορετικά σύμπαντα. Η πρώτη, ακολουθώντας την αφήγηση των υποστηρικτών της, είναι ο γαλαξίας της ελευθερίας, η τάξη (order) του *κόσμου*, που αναδύεται ως ακούσιο αποτέλεσμα της αλληλόδρασης των επιλογών, που γίνονται ελεύθερα από άτομα. Η δεύτερη είναι ο αστερισμός των μπουντρουμιών, η *τάξη* (ελληνικά στο πρωτότυπο) που σχεδιάζεται από την ελευθερία του σχεδιαστή, ο οποίος κατέχει σε μία μέγγενη τις ζωές των υποκειμένων του σχεδίου, έχει ένα έργο στο μυαλό και θέλει να το θέσει σε λειτουργία. Ο Χάγιεκ, ο ιππότης της ελευθερίας της αγοράς και της αυθόρμητης τάξης φαίνεται τόσο απομακρυσμένος από τον Ιερεμία Μπένθαμ και τους ομοίους του, τους ορθολογιστές κατασκευαστές με τις σχεδιασμένες τάξεις τους.[1]

Αν και, στο κεφάλαιο αυτό θα ισχυριστώ πως υπάρχει ένα κοινό θεωρητικό επίπεδο ανάμεσα στον μηχανισμό της αγοράς όπως κατανοείται με τους όρους του Χάγιεκ ως ένας μηχανισμός συντονισμού ατομικών σχεδίων, και την αρχή του πανοπτικισμού όπως περιγράφεται από τον Μπένθαμ, που κατανοείται ως μία πειθαρχική συσκευή για την ασφαλή διεύθυνση ενός

πλήθους και την εξαγωγή εργασίας. Ξεκάθαρα, το κοινό θεωρητικό επίπεδο δεν μπορεί να θεμελιωθεί σε αυτά που ο Χάγιεκ και ο Μπένθαμ υπέθεταν πως ήταν οι πηγές των αντίστοιχων μηχανισμών (η αγορά για τον Χάγιεκ και το πανοπτικό για τον Μπένθαμ). Εδώ διαφέρουν προφανώς. Ενώ το πανοπτικό του Μπένθαμ σχεδιάζεται, ο Χάγιεκ πιστεύει πως η τάξη της αγοράς είναι το αποτέλεσμα αυθόρμητης εξέλιξης, και δεν αναγνωρίζει κανέναν ουσιαστικό ρόλο στην εξουσία, στους αγώνες και τα κράτη στην ανάδυση των δικαιωμάτων ιδιοκτησίας, για παράδειγμα, μέσω μίας ποικιλίας περιφράξεων.[2] Η κατανόηση του ρόλου της τάξης της αγοράς από τον Χάγιεκ και η κατανόηση του πανοπτικού από τον Μπένθαμ, μπορούν να συγκριθούν μόλις διαχωρίσουμε τη σκέψη μας από τις μεταφυσικές θεωρήσεις του Χάγιεκ για την αυθόρμητη εξέλιξη των αγορών, και θεωρήσουμε την αγορά του Χάγιεκ και τον πανοπτικισμό του Μπένθαμ ως δύο δεδομένους μηχανισμούς, αν τους αναλογιστούμε από την πλευρά των ορθολογικοτήτων τους μάλλον, παρά από την πλευρά της γενεαλογία τους.

Αλλά ξανά, ακόμα και αγνοώντας τις αντιλαμβανόμενες γενεαλογικές τους διαφορές, μία φυλακή, ακόμα κι αν προσδιοριστεί χαλαρά ως ένα "σπίτι επιθεώρησης", είναι διαφορετική από μία αγορά. Το γεγονός ότι μπορεί να μοιράζονται κάτι κοινό δεν τις κάνει όμοιες. Ένα πεύκο είναι σίγουρα διαφορετικό από μία βελανιδιά, και η διαφορά αυτή δεν ξεπερνιέται ακόμα και όταν κάποιος παρατηρήσει πως μοιράζονται τις βασικές διαδικασίες της φωτοσύνθεσης, αν και η τελευταία είναι η βάση για τη γενική τους κατάταξη ως φυτά. Έτσι, από μία έννοια, στη σύγκριση αυτή ενδιαφέρομαι να βρω το κοινό έδαφος ανάμεσα σε αυτές τις εκ πρώτης όψεως τόσο διαφορετικές κοινωνικές οργανώσεις. Είναι αυτό το κοινό έδαφος που, όπως στην περίπτωση των διαφορετικών δέντρων, θα μας επιτρέψει να τις αναγνωρίσουμε ως δύο διαφορετικές *μορφές* του ίδιου πράγματος. Η συνέπεια είναι σημαντική. Εάν η καπιταλιστική αγορά και το "σπίτι της επιθεώρησης" (το σχέδιο) είναι δύο μορφές του ίδιου πράγματος, και αυτό το πράγμα, όπως θα δείξω, είναι τελικά ένας πειθαρχικός μηχανισμός στον οποίο η ελευθερία των ατόμων περιορίζεται σε μία επιλογή από ένα δεδομένο μενού και τα άτομα αποτρέπονται από τον καθορισμό του *πλαισίου* της αλληλόδρασης τους, τότε η πολιτική θεωρία και η πράξη της απελευθέρωσης πρέπει να βρει έναν δρόμο πέρα από αυτή τη διχοτόμηση, προκειμένου να ανακαλύψει *μορφές* κοινωνικής αλληλόδρασης που δεν μπορούν να αναχθούν στα πειθαρχικά και οργανωτικά χαρακτηριστικά της αγοράς ή της φυλακής.

Από όσο γνωρίζω, το κοινό έδαφος ανάμεσα στην τάξη της αγοράς και το πανοπτικό δεν έχει υπογραμμιστεί ποτέ από μία συγκριτική ανάλυση. Υπάρχει φυσικά ένας καλός λόγος για αυτό. Οι δύο συγγραφείς ανήκουν σε δύο διαφορετικά ρεύματα της φιλελεύθερης σκέψης. Ο Μπένθαμ θεωρήθηκε από τον Χάγιεκ ως ένας ορθολογικός κονστρουκτιβιστής που μαζί με τον Ντεκάρτ, τον Χομπς, και τον Ρουσώ είχαν την "λανθασμένη αντίληψη" πως οι κοινωνίες μπορούν καθεαυτές να δώσουν "νόμους" στους εαυτούς τους, σύμφωνα με κάποια υψηλή αρχή δικαιοσύνης (Hayek 1973: 95). Για τον ωφελιμισμό, η βελτίωση της ευχαρίστησης παρέχει τον μοναδικό κανόνα μέσω του οποίου κρίνονται οι θεσμοί που διακυβερνούν την ανθρώπινη συμπεριφορά ("η μεγαλύτερη ευτυχία για το μεγαλύτερο αριθμό"). Για τον Χάγιεκ, ο κανόνας αυτός βασίζεται στην υπόθεση της παντογνωσίας, μία υπόθεση η αμφισβήτηση της οποίας βρίσκεται στη βάση της μείζονος

θεωρητικής συνεισφοράς του Χάγιεκ.

Με το πανοπτικό του Μπένθαμ, ωστόσο, σε αντίθεση με τη γενική ωφελιμιστική φιλοσοφία του, η παντογνωσία δεν είναι μία προκαθορισμένη υπόθεση, ούτε ένα αποτέλεσμα της κοινωνικής αλληλόδρασης που οργανώνεται από το πανοπτικό. Αντίθετα, η ανάγκη για το πανοπτικό ως ενός μηχανισμού επιθεώρησης αναδύεται, για να μιλήσουμε έτσι, από την αναγνώριση της άγνοιας των "κεντρικών σχεδιαστών". Όπως η αγορά για τον Χάγιεκ, το πανοπτικό για τον Μπένθαμ παρέχει ένα μηχανισμό για την υπέρβαση αυτής της άγνοιας. Στην τάξη του πανοπτικού δεν υπάρχει ποτέ η προϋπόθεση πως η εξουσία "γνωρίζει τα πάντα", απλά ο επιτηρούμενος, ο απρόθυμος συμμέτοχος σε αυτή την τάξη, θα *συλλάβει* την εξουσία ως παντογνώστρια. Από την άλλη πλευρά, η εξουσία σε αυτή την τάξη αναγνωρίζει τη "σιωπηρή" πλευρά αυτής της "γνώσης του επιτηρούμενου", και η πανοπτική τάξη σχεδιάζεται ακριβώς για να την κεφαλαιοποιήσει. Εκ πρώτης όψεως, επομένως υπάρχουν σημαντικές ομοιότητες ανάμεσα στα συστήματα του Χάγιεκ και του Μπένθαμ. Οι ομοιότητες που αναδύονται σε μία αρχική επιφανειακή σύγκριση επιβεβαιώνονται πιστεύω, όταν κάποιος αναλύσει τα δύο συστήματα λεπτομερειακά.

Σε αυτό το κεφάλαιο εξετάζω τα ευρύτερα χαρακτηριστικά τόσο της ιδέας της τάξης της αγοράς στον Χάγιεκ όσο και του πανοπτικισμού του Μπένθαμ. Έπειτα συζητώ τη σύμπτωση ανάμεσα στα δύο συστήματα, ενώ στο επόμενο κεφάλαιο συζητάω σύντομα τις συνέπειες του κοινού θεωρητικού επιπέδου ανάμεσα στα δύο αυτά φαινομενικά αντίθετα συστήματα. Εδώ προτείνω πως η παρούσα παγκόσμια τάξη της αγοράς μπορεί να θεωρηθεί από την άποψη του "φράκταλ πανοπτικού", δηλαδή μία σειρά συμπτωτικών και αλληλοσυσχετιζόμενων δυνητικών "σπιτιών επιθεώρησης", στα οποία ο ανταγωνισμός *και* η διαμόρφωση των δικαιωμάτων ιδιοκτησίας συνδυάζονται για να συγκροτήσουν έναν παγκόσμιο πειθαρχικό μηχανισμό με τη μορφή της ελευθερίας της αγοράς.

Η ΤΑΞΗ ΤΗΣ ΑΓΟΡΑΣ

Η αυθόρμητη τάξη του Χάγιεκ ενάντια στην σχεδιασμένη τάξη

Η γενική θεωρία του Χάγιεκ για την αυθόρμητη τάξη επισημαίνει πως ο καπιταλισμός είναι το ακούσιο αποτέλεσμα της διάχυτης τήρησης ορισμένων "μη-σχεδιασμένων", ασχεδίαστων νορμών. Ο Χάγιεκ διαπιστώνει ένα σημαντικό δυϊσμό ανάμεσα στη σχεδιασμένη και στην αυθόρμητη τάξη, "μία βαθιά ένταση ανάμεσα στους σκοπούς των σχεδιασμένων θεσμών και του απορρέοντος αυθορμητισμού μίας εξελισσόμενης τάξης" (Sciabarra 1995: 31).[3] Η ένταση αυτή ανάμεσα σε δύο ακραίες αρχές διάταξης των ατομικών δραστηριοτήτων *μέσα* σε ένα συστημικό όλον, συνιστά τον ορίζοντα της παρέμβασης του ακαδημαϊκού και πολιτικού έργου του Χάγιεκ.

Προκειμένου να εστιάσουμε στο πρόβλημα της τάξης και να δείξουμε την αυθόρμητη ανάδυση της, συνεπάγεται μία εννοιολόγηση του ατόμου ως *κοινωνικού* ατόμου. Αυτό όχι μόνο επειδή "ζώντας ως μέλη της κοινωνίας [εμείς είμαστε]... εξαρτημένα για την ικανοποίηση των περισσοτέρων αναγκών μας από διάφορες μορφές συνεργασίας με τους άλλους" (Hayek 1973: 36). Ο Άνταμ Σμιθ είχε ήδη αναγνωρίσει αυτή την κοινωνική διάσταση της παραγωγής. Αλλά σε

αντίθεση με τον Σμιθ και τον μεθοδολογικό ατομικισμό των νεοκλασικών οικονομολόγων, το όλον του Χάγιεκ είναι κάτι περισσότερο από το άθροισμα των μερών του, γιατί περιλαμβάνει *σχέσεις* ανάμεσα στα μέλη. Στην τάξη αυτή, "κάθε στοιχείο επηρεάζει και επηρεάζεται από τα άλλα, από κοινού συνιστώντας το όλον και συνιστώμενα από αυτό"(Sciabarra 1995: 31). Λόγω των σχέσεων αυτών, το όλον δεν είναι αντιληπτό μέσω μίας συνοπτικής κατανόησης. Η δομή της κοινωνικής τάξης μπορεί να κατανοηθεί μόνο από μία συγκεκριμένη πλεονεκτική θέση. (ο.π)

Δεν θα πρέπει να μαγευτούμε από το κοινωνικό άτομο του Χάγιεκ. Αυτό είναι ένα κοινωνικό άτομο ιδιαίτερου είδους, που ορίζεται *ex post*, μετά από μία καθορισμένη διαμόρφωση των δικαιωμάτων ιδιοκτησίας που θέτει τα άτομα ως *ιδιώτες*.

Το πρόβλημα της τάξης αναδύεται από αυτόν τον προσδιορισμό των ατόμων ως ιδιωτών (με την έννοια του Μαρξ (1975), ως αποξενωμένων). Λόγω του γεγονότος ότι είναι θρυμματισμένα άτομα-ιδιώτες, έχουν προσδοκίες και σχέδια που δεν ταιριάζουν. Η "ταύτιση των προθέσεων και των προσδοκιών, που προσδιορίζουν τις δράσεις των διαφορετικών ατόμων είναι η μορφή, με την οποία η τάξη εκδηλώνεται στην κοινωνική ζωή" (Hayek 1973: 36)

Η ταύτιση των προσδοκιών των ατόμων-*ιδιωτών* μπορεί, σύμφωνα με τον Χάγιεκ, να είναι το αποτέλεσμα δύο αρχών διάταξης, μία από τις οποίες "πηγάζει... ολότελα από την πίστη πως η τάξη μπορεί να δημιουργηθεί μόνο από δυνάμεις έξω από το σύστημα ("εξωγενώς")". (ο.π) Αυτή είναι η εξουσιαστική αρχή διάταξης. Στην άλλη αρχή, μία τάξη "θέτεται από τα μέσα (ή "ενδογενώς") όπως εκείνη που η γενική θεωρία της αγοράς προσπαθεί να εξηγήσει. Μία αυθόρμητη τάξη αυτού του είδους έχει από πολλές απόψεις διαφορετικές ιδιότητες από εκείνες μίας κατασκευασμένης τάξης" (ο.π)

Ο ανώτερος χαρακτήρας της αυθόρμητης τάξης σε σχέση με τη σχεδιασμένη τάξη εδρεύει στη χρήση της γνώσης που η τάξη αυτή κάνει στην κοινωνία. (Gray 1998:28) Επειδή η "γνώση ... υπάρχει... μόνο όπως τα διασπαρμένα μπιτ της ατελούς και συχνά αντιφατικής γνώσης που κατέχουν όλα τα διαχωρισμένα άτομα" (Hayek 1945: 77), το οικονομικό πρόβλημα της κοινωνίας δεν είναι επομένως απλά ένα πρόβλημα του τρόπου κατανομής των "δεδομένων" πόρων – εάν το "δεδομένο" νοείται δεδομένο σε ένα απλό μυαλό, που σκόπιμα επιλύει το πρόβλημα που καθορίζεται από αυτά τα "δεδομένα". Είναι μάλλον ένα πρόβλημα του τρόπου με τον οποίο εξασφαλίζεις την καλύτερη χρήση των πόρων, που είναι γνωστοί σε κάθε μέλος της κοινωνίας, για σκοπούς τη σχετική σημασία των οποίων, την γνωρίζουν μόνο αυτά τα άτομα. Ή για να το θέσουμε συνοπτικά, είναι ένα πρόβλημα της χρήσης της γνώσης που δεν είναι δεδομένη στην ολότητα της για όλους. (ο.π 77-8).

Το πρόβλημα της κοινωνικής τάξης είναι έτσι ένα πρόβλημα, του πως η κοινωνική γνώση δημιουργείται και κατανέμεται ανάμεσα στα άτομα-ιδιώτες, και τι κανόνες ή πρότυπα δημιουργούνται για να συνδεθούν και να ταιριάξουν τα ανεξάρτητα σχέδια τους.[4] Η γνώση έτσι δεν ασχολείται μόνο με τη μορφή των ατομικών σχεδίων, δηλαδή, τους ατομικούς σκοπούς, αλλά επίσης με αυτή της *πράξης*, των κανόνων που ακολουθούνται από τα άτομα-ιδιώτες στην αλληλόδραση τους.[5]

Τα άτομα-ιδιώτες ακολουθούν τρία είδη κανόνων, και αυτοί “οι κυρίως αρνητικοί (ή απαγορευτικοί) κανόνες της επαφής .... καθιστούν πιθανή τη διαμόρφωση της κοινωνικής τάξης”. Πρώτα υπάρχουν εκείνοι οι “κανόνες που απλά παρατηρούνται στην πραγματικότητα αλλά δεν έχουν διατυπωθεί ποτέ με λέξεις.” Δεύτερον, “οι κανόνες που είμαστε ικανοί να εφαρμόσουμε, αλλά δεν γνωρίζουμε ρητά”. Ο δεύτερος τύπος κανόνων, “αν κι έχουν διατυπωθεί με λέξεις, ακόμα εκφράζουν απλά κατά προσέγγιση ό,τι έχει από πολύ καιρό πριν παρατηρηθεί γενικά στη δράση”. Τελικά, υπάρχουν εκείνοι “οι κανόνες που έχουν σκόπιμα εισαχθεί και επομένως υπάρχουν αναγκαστικά ως λέξεις που ορίζονται σε προτάσεις”. Το πρόβλημα με όλα τα είδη των κονστρουκτιβιστικών προσεγγίσεων είναι πως “προτιμούν να απορρίψουν τις πρώτες και δεύτερες ομάδες κανόνων, και να αποδεχθούν ως έγκυρες μόνο την τρίτη ομάδα” (Hayek 1970: 8-9).

Η πρώτη και η δεύτερη ομάδα των κανόνων συνιστούν σιωπηρή γνώση. Είναι ακριβώς λόγω της σιωπηρής γνώσης που, σύμφωνα με τον Χάγιεκ, μία κεντρική αρχή δεν μπορεί να λύσει το πρόβλημα του συντονισμού. Αυτός δεν θα αντιμετωπίσει μόνο το αδύνατο καθήκον της συλλογής όλης της πληροφορίας από τους ατομικούς φορείς δράσης, περιλαμβάνοντας και τα σιωπηρά συστατικά, αλλά θα πρέπει επίσης να ανατροφοδοτήσει και τους φορείς, με την πληροφορία που είναι αναγκαία για να προσαρμόσουν τα ατομικά σχέδια στο κύριο σχέδιο της κεντρικής αρχής. Ο μόνος τρόπος για να επιλυθεί αυτό το πρόβλημα είναι μέσω ενός *μηχανισμού* που χρησιμοποιεί την *ατομική γνώση*, αλλά στον οποία – την ίδια στιγμή – κάθε άτομο αγνοεί το συνολικό αποτέλεσμα. Η λύση βρίσκεται στη δυαδικότητα ανάμεσα στην *απόλυτη γνώση* των ατόμων (και τη σύνδεση με) τις ιδιωτικές τους σφαίρες και τους σκοπούς (οι οποίοι περιλαμβάνουν σιωπηρά συστατικά), και στην *απόλυτη άγνοια* (και αδιαφορία για) τις μορφές και τα αποτελέσματα των αλληλοδράσεων τους. Το μοντέλο είναι ένα χαρακτηριστικό του απόλυτου συστημικού καιροσκοπισμού· “κάνω μόνο τη δουλειά μου”, λέει το άτομο του Χάγιεκ, ποτέ δεν αναλογίζομαι για το κοινωνικό νόημα αυτής της “δουλειάς”. Δηλαδή, για το πως αυτή η δουλειά αρθρώνεται μέσα στο όλον.

Η αγορά

Ας μας επιτραπεί τώρα να δούμε τις ποιότητες της “αυθόρμητης τάξης” που γίνεται κατανοητή ως τάξη της αγοράς. Το σύστημα της αγοράς, σύμφωνα με τον Χάγιεκ, είναι το καλύτερο παράδειγμα αυτών των εξελισσόμενων συνόλων των θεσμών. Είναι ένας απρόσωπος *μηχανισμός* με ένα πρόβλημα προς επίλυση, αυτό του συντονισμού της ατομικής γνώσης και σχεδίων. Αυτό το πρόβλημα είναι ευδιάκριτο μόνο εάν εγκαταλείψουμε τις μη ρεαλιστικές υποθέσεις των νεοκλασικών οικονομικών, που μπορούν να επιδείξουν το όφελος του ανταγωνισμού μόνο στην παρουσία ενός απεριόριστου αριθμού προμηθευτών ενός ομοιογενούς εμπορεύματος.[6] Σε αντίθεση με τα νεοκλασικά οικονομικά, που συζητούν τον ανταγωνισμό χρησιμοποιώντας υποθέσεις που “εάν ήταν αληθινές σε έναν αληθινό κόσμο, θα τον έκαναν ολοκληρωτικά αδιάφορο και άχρηστο”, γιατί εάν όλοι γνώριζαν τα πάντα, τότε ο ανταγωνισμός θα οδηγούσε σε μία άχρηστη μέθοδο συντονισμού ανάμεσα σε άτομα, ο Χάγιεκ προτείνει να θεωρήσουμε τον ανταγωνισμό ως μία “διαδικασία ανακάλυψης” (Hayek 1978: 179).

Η κυρίαρχη οικονομική θεωρία δεν μπορεί να κατανοήσει την πραγματική λειτουργία του

ανταγωνισμού, γιατί η εκκίνηση της είναι μία *δεδομένη* προσφορά σπάνιων αγαθών (ο.π 181). Ωστόσο, οι ανακαλύψεις του τι και του πόσο πρέπει να παραχθεί· του "ποια αγαθά είναι σπάνια, ή ποια πράγματα είναι αγαθά, και πως είναι σπάνια και αξιότιμα" (ο.π 182)· του "ελάχιστου κόστους παραγωγής", ή των επιθυμιών και των στάσεων των άγνωστων πελατών (Hayek 1946: 100-1, Hayek 1978:182)· είναι ακριβώς αυτά που η αγορά υποτίθεται ανακαλύπτει. Σημειώστε πως, αυτή η "ανακάλυψη" από την αγορά είναι την ίδια στιγμή μία υλική δύναμη. Η σπάνη είναι ένα αποτέλεσμα που παράγεται από την αλληλόδραση της αγοράς, όχι μία προϋπόθεση, αφού η διαδικασία του ανταγωνισμού στην αγορά δημιουργεί ανάγκες και θέλω. Σε αντίθεση με την κλασική πολιτική οικονομική παράδοση, οι τιμές δεν είναι μόνο έκφραση της παρελθούσας δραστηριότητας, αλλά είναι τα σινιάλα πληροφορίας που διεγείρουν την μελλοντική δραστηριότητα, που επιτρέπουν τα άτομα να εστιάσουν την προσοχή τους σε αυτό που αξίζει και σε αυτό που δεν αξίζει να παραχθεί. Το σύστημα των τιμών είναι ένα σύστημα επικοινωνίας. Η γνώση που διαχέεται ευρέως σε ολόκληρη την κοινωνία μπορεί επομένως να γίνει αποτελεσματικά χρήσιμη (Hayek 1978: 181-2, 188), όχι απλά ως το *know-how* που είναι αναγκαίο για την παραγωγή των ατομικών εμπορευμάτων, αλλά ως μία κοινωνική δύναμη που την καθιστά *αναγκαία* στην παραγωγή με ορισμένους τρόπους και για ορισμένους σκοπούς.

Η υποχρεωτική αυτή πλευρά που είναι ενσωματωμένη στη φιλελεύθερη φιλοσοφία του Χάγιεκ για την ελευθερία, απαιτεί έναν συστημικό χαρακτήρα, και διαπερνά το πλαίσιο μέσα στο οποίο ισχυρίζεται πως τα άτομα-ιδιώτες μπορούν να ασκήσουν την ελευθερία τους. Αφήνοντας τα ίδια να οδηγηθούν από αυτούς τους κοινούς δείκτες (ο.π 60) τα άτομα-ιδιώτες έχουν μάθει να αντικαθιστούν "την ανάγκη των γνωστών συντρόφων" με τους αφηρημένους κανόνες και για καταναγκαστικούς, επιβαλλόμενους σκοπούς (ο.π 61) Στη συνθήκη αυτή, η σχέση του ατόμου με τον "άλλο" δεν είναι άμεση, αλλά διαμεσολαβείται από "ένα σύστημα αφηρημένων σχέσεων" στο οποίο "κάθε άτομο μπορεί να καθοδηγηθεί από την ιδιωτική γνώση των δικών του σκοπών, και όχι από τη γνώση των αναγκών των άλλων ανθρώπων, που είναι έξω από την εμβέλεια των αντιλήψεων του" (ο.π 268).

Η τάξη που προκάλεσε η αγορά είναι μία τάξη που ποτέ δεν φτάνει στη θέση ισορροπίας, για την οποία οι νεοκλασικοί οικονομολόγοι μιλάνε, αλλά διαρκώς μόνο την προσεγγίζει. Αυτό γιατί τα ατομικά σχέδια ποτέ δεν ολοκληρώνουν την αμοιβαία προσαρμογή, μέσω μίας σειράς αρνητικών σινιάλων ανατροφοδότησης, των ίδιων που προσδιορίστηκαν από τον Σμιθ κάτω από την κατηγορία του "αόρατου χεριού" που ρυθμίζει τις τιμές στην αγορά (ο.π: 184) Η αμοιβαία προσαρμογή της προσδοκίας είναι απλά ένα από τα ακούσια αποτελέσματα της τάξης της αγοράς. Η άλλη είναι η αποδοτικότητα. Η αγορά "επίσης εξασφαλίζει πως ό,τι και να παραχθεί θα παραχθεί από ανθρώπους που μπορούν να το παράξουν περισσότερο φτηνά (ή τουλάχιστον όσο δυνατόν πιο φθηνά) από οποιονδήποτε δεν τον παράγει... και πως κάθε προϊόν πουλιέται σε μία τιμή χαμηλότερη από αυτή στην οποία, οποιοσδήποτε που στην πραγματικότητα δεν το παράγει θα μπορούσε να το προμηθεύσει" (ο.π 185)

Αυτές οι καμπύλες αθροιστικής ζήτησης και προσφοράς της οικονομικής ανάλυσης, επομένως, δεν είναι στην πραγματικότητα, προκαθορισμένες, "αλλά είναι τα αποτελέσματα της

διαδικασίας του ανταγωνισμού που τρέχει συνέχεια" (ο.π 187). Επομένως η διαμόρφωση των τιμών μοιάζει με την αδιάκοπη και συνεχή διαδικασία της διαμόρφωσης του κοινωνικά αναγκαίου χρόνου εργασίας στον οποίο αναφέρεται ο Μαρξ (1976α) (βλέπε κεφάλαιο 13 και De Angelis 2004β). Όπως κάθε πειθαρχική διαδικασία (Φουκώ 1977), αυτή επίσης κατασκευάζεται μέσω της δυναμικής δυαδικότητας των αμοιβών και των τιμωριών. Έτσι ο Χάγιεκ παρουσιάζει την κοινωνική ρύθμιση ως ένα σχέδιο που περιμένει τον χρωματισμό από τη σάρκα και το αίμα των σχέσεων εξουσίας. Οι δυνάμεις της κοινωνικής αλλαγής απεικονίζονται στο στρατηγικό τους καθορισμό, αλλά οι σχέσεις εξουσίας μέσα στις οποίες αυτές οι δυνάμεις ενσωματώνονται είναι ολοκληρωτικά αόρατες. Η εξουσία αφήνεται απλά ως ένα σιωπηρό θέμα. Οι αλλαγές μπορούν να συμβούν μόνο εάν "οι λίγοι πρόθυμοι και ικανοί να πειραματιστούν με νέες μεθόδους *μπορούν να τις καταστήσουν αναγκαίες για πολλούς* να τις ακολουθήσουν, και την ίδια στιγμή να τους δείξουν τον τρόπο" (Hayek 1978: 187, η έμφαση του συγγραφέα). Οι δρόμοι για "γίνουν αναγκαστικές" οι "απαιτούμενες αλλαγές στα ήθη και τα έθιμα" είναι βέβαια κατ'αρχήν ατελείωτοι, και όλοι έχουν να κάνουν με μία μορφή εξουσίας. Αλλά σιωπηρά υπονοείται στον Χάγιεκ πως, τελικά, υπάρχουν δύο στρατόπεδα: εκείνοι που θέλουν την αλλαγή κι εκείνοι που δεν την θέλουν, γιατί δεν είναι συμφέρον τους. Ο ανταγωνισμός δημιουργεί έναν διαρκή καταναγκασμό και μία αντίσταση στον καταναγκασμό αυτόν:

Η απαιτούμενη διαδικασία ανακάλυψης θα παρεμποδιστεί ή θα προληφθεί, εάν οι πολλοί είναι ικανοί να κρατήσουν τους λίγους στους παραδοσιακούς δρόμους. Φυσικά, είναι ένας από τους κύριους λόγους της αντιπάθειας προς τον ανταγωνισμό, που δεν δείχνει μόνο με ποιο τρόπο τα πράγματα μπορούν να γίνουν πιο αποτελεσματικά, αλλά επίσης φέρνει αντιμέτωπους εκείνους που εξαρτούν τα εισοδήματα τους από την αγορά, με την εναλλακτική είτε να μιμηθούν το πιο επιτυχημένο ή να χάσουν μέρος ή ολόκληρο το εισόδημα τους. Ο ανταγωνισμός παράγει με αυτόν τον τρόπο ένα είδος απρόσωπου καταναγκασμού, που καθιστά αναγκαίο για πολλά άτομα να προσαρμόσουν τη ζωής τους κατά τέτοιο τρόπο που οι σκόπιμες οδηγίες ή εντολές δεν μπορούν να προκαλέσουν.(Hayek 1978: 189)

Αλλά γιατί είναι αναγκαία η διαρκής "αλλαγή"; Παρουσία της απόρριψης του Χάγιεκ μιας "ιεραρχίας σκοπών" για την αξιολόγηση των ανθρωπίνων κοινωνιών, τα κριτήρια που έθεσε ο ίδιος για να δικαιολογήσει αυτόν τον συνεχή καταναγκασμό είναι η επιβεβαίωση μίας προσδιορισμένης αφηρημένα "προόδου" ως ένα τέλος καθεαυτό: "η πρόοδος είναι μία κίνηση για χάρη της κίνησης" (Hayek 1960: 41). Η εξιδανίκευση αυτή της κίνησης για χάρη της κίνησης, άσχετα με την κατεύθυνση της κίνησης, το κοινωνικό της αποτέλεσμα, του τι παράγεται και το πως διαμορφώνονται οι ανάγκες και ικανοποιούνται, και άσχετα με τη φύση της κοινωνικής αλληλόδρασης, κάνει τον Χάγιεκ έναν κατά πεμπτουσία απολογητή του καπιταλισμού.[7]

Υπάρχουν δύο συνέπειες για αυτό. Πρώτα, ο "ανταγωνισμός είναι αξιόλογος *μόνο* γιατί, και στο βαθμό που, τα αποτελέσματα του είναι απροσδιόριστα και εξολοκλήρου διαφορετικά από εκείνα που ο καθένας έχει, ή μπορεί να έχει, αν στοχεύσει σε αυτά σκόπιμα". Δεύτερο, "πως τα γενικά ωφέλιμα αποτελέσματα του ανταγωνισμού πρέπει να περιλαμβάνουν την απογοήτευση ή

την ήττα μερικών ιδιαίτερων προσδοκιών ή προθέσεων.”(Hayek 1978: 180). Το τελευταίο σημαίνει πως στη λειτουργία της τάξης της αγοράς (ο.π 185) “ένας υψηλός βαθμός σύμπτωσης της προσδοκίας προκαλείται από τη συστημική απογοήτευση κάποιων ειδών προσδοκιών.” Η τάξη της αγοράς ανταμείβει κάποιους και τιμωρεί κάποιους άλλους. Η διαρκής διαδικασία του καταναγκασμού και οι ακολουθίες των ανταμοιβών και των τιμωριών που “εξελίσσονται όλη την ώρα” δηλαδή, η διαδικασία του ανταγωνισμού, έχει την ιδιότητα που αναγνωρίστηκε από τον Φουκώ (1977) ως “πειθαρχικός μηχανισμός”. Το πανοπτικό του Μπένθαμ είναι επίσης μία από αυτές τις συσκευές (μηχανισμούς).[8]

ΠΑΝΟΠΤΙΚΙΣΜΟΣ

Ένας “νέος τρόπος απόκτησης της εξουσίας”

Ο Μπένθαμ βέβαια δεν ισχυρίζεται πως το πανοπτικό είναι μία αναδυόμενη τάξη. Εκ πρώτης όψεως, στο μοντέλο του “σπιτιού της επιθεώρησης” υπάρχουν ελάχιστα λόγια για την εξέλιξη της ελευθερίας. Το πανοπτικό είναι αλάθητα ένας θεσμός εγκλεισμού, που σκοπεύει στη διευκόλυνση της απόσπασης της εργασίας, και που σχεδιάστηκε ειδικά για αυτό το διπλό σκοπό.

Το πανοπτικό είναι ένα κυκλικό κτίριο με έναν κεντρικό πύργο παρατήρησης (παρατηρητήριο) με μεγάλα παράθυρα. Το περιφερειακό δακτυλίδι διαιρείται σε κελιά, καθένα από τα οποία έχει ένα παράθυρο που βλέπει στο εξωτερικό και ένα που βλέπει στον πύργο. Το φως που έρχεται από το εξωτερικό παράθυρο επομένως, επιτρέπει στους έγκλειστους κάθε κελιού να φαίνονται, όπως σε πολλά μικρά θέατρα σκιών (Φουκώ 1977). Εντωμεταξύ οι επιθεωρητές στον κεντρικό πύργο, που προστατεύονται από περσίδες και από ένα φως αντίθετης πηγής, είναι όλες τις ώρες αόρατοι στο μάτι του έγκλειστου σε κάθε κελί.

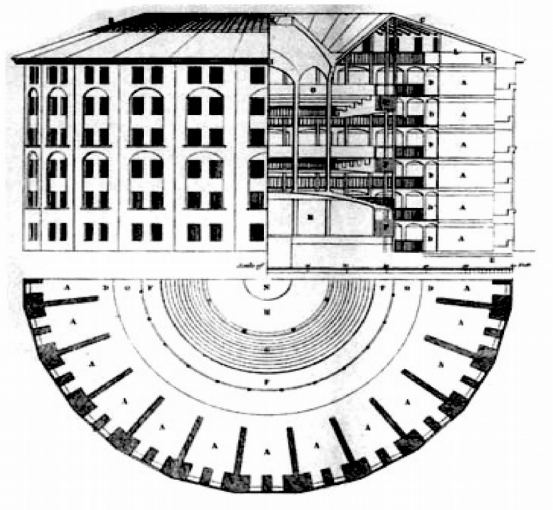

Σχήμα 9 Σχέδιο του πανοπτικού. Πηγή Bentham 1787

Το εξώφυλλο του έργου στο 1787 καυχιέται για την γενική αρχή του πανοπτικού (που εδώ αποκαλείται, ακολουθώντας τον Φουκώ, (ο.π) *πανοπτικισμός*). Η ικανότητα εφαρμογής του, σύμφωνα με τον Μπένθαμ, είναι γενικεύσιμη σε κάθε συνθήκη στην οποία, για να χρησιμοποιήσουμε τα λόγια του Χάγιεκ, τα ατομικά σχέδια δεν ταιριάζουν (φυσικά, στην περίπτωση του πανοπτικού, τα σχέδια που δεν συμφωνούν είναι εκείνα των ατομικών φυλακισμένων ενάντια σε εκείνα του επιθεωρητή). Όπως περιγράφεται στο εξώφυλλο, το πανοπτικό περιέχει

την ιδέα της Νέας Αρχής της Κατασκευής που μπορεί να εφαρμοστεί σε κάθε Είδους Ιδρύματος, στο οποίο τα Πρόσωπα κάθε Περιγραφής κρατούνται κάτω από Επιθεώρηση. Και Ιδιαίτερα σε Σωφρονιστήρια, Φυλακές, Εργοστάσια, Εργαστήρια, Πτωχοκομεία, Βιοτεχνίες, Τρελοκομεία, Νοσοκομεία, και Σχολεία.

Αυτό που οι φυλακισμένοι, οι εργάτες, οι φτωχοί, οι “τρελοί”, οι ασθενείς και οι μαθητές έχουν κοινό είναι το γεγονός πως χρειάζεται να μπουν κάτω από επιθεώρηση, γιατί τα ατομικά τους “σχέδια” δεν συμφωνούν με το σχέδιο που ο Μπένθαμ έχει στο μυαλό του για αυτούς. Σε ένα εύρος βαθμών, όλοι μοιράζονται την ίδια επιθυμία για *διαφυγή* από τον συγκεκριμένο εγκλεισμό στον οποίο έχουν τοποθετηθεί, και για *άσκηση της μικρότερης δυνατής προσπάθειας* για την εργασία που τους έχει ζητηθεί να εκτελέσουν. Η επιθεώρηση ικανοποιεί αυτόν το διπλό ρόλο της μεγιστοποίησης της ασφάλειας και της ελαχιστοποίησης της φυγής από την εργασία. Η καινοτομία αναδύεται από την άποψη του Μπένθαμ, πως η αρχή του πανοπτικισμού είναι γενικεύσιμη σε κάθε κατάσταση στην οποία “πρόσωπα κάθε περιγραφής” θα έτειναν να ακολουθήσουν ή να κάνουν σχέδια, που δεν συμμορφώνονται με μία δεδομένη νόρμα, και επομένως απαιτείται να είναι κάτω από επιθεώρηση. Το “Σωφρονιστικό Κατάστημα” είναι μόνο μία εφαρμογή της πανοπτικής αρχής, στην πραγματικότητα μία που είναι η “περισσότερο πολύπλοκη”, στην οποία “τα αντικείμενα της *ασφαλούς φυλάκισης*, του *εγκλεισμού*, της *μοναξιάς*, της *εξαναγκαστικής εργασίας*, και της *διδασκαλίας*, πρέπει να είναι όλα ορατά” (Μπένθαμ 1787:3). Στον πρόλογο, ο Μπένθαμ υπόσχεται την επίλυση όλων των προβλημάτων που αναφέρονται σε διαφορετικές σφαίρες (υγεία, εκπαίδευση, παραγωγή, οικονομία, διαχείριση του εγκλήματος και δημόσια οικονομικά) μέσω της εφαρμογής μίας “απλής ιδέας Αρχιτεκτονικής” δηλαδή, μέσω μίας χωρικής διαμόρφωσης των *σχέσεων* ανάμεσα στα σώματα, μέσω της ρύθμισης των σωμάτων στο χώρο: “Τα ήθη μεταμορφώνονται – η υγεία διατηρείται – η βιομηχανία αναζωογονείται – η διδασκαλία διαχέεται – τα δημόσια βάρη ελαφρώνουν – η Οικονομία στέκεται σαν να ήταν πάνω σε έναν βράχο – ο γόρδιος δεσμός των Νόμων των Φτωχών δεν κόβεται αλλά λύνεται – όλα με μία απλή ιδέα της Αρχιτεκτονικής! (ο.π iii)

Αυτή είναι μία αρχή της διεύθυνσης των σχέσεων εξουσίας, και τίποτα άλλο. Πιο συγκεκριμένα, είναι μία αρχή για τη μεγέθυνση της εξουσίας των “επιθεωρητών” πάνω στους “επιθεωρημένους” που επιτρέπει έτσι να τοποθετούνται οι τελευταίοι σε “ωφέλιμη χρήση”. Η νόρμα είναι η χρησιμότητα του επιθεωρημένου σώματος. Χωρίς την κατάλληλη εφαρμογή της αρχής του πανοπτικού, “τα άτομα κάθε περιγραφής” δεν τείνουν προς την συμμόρφωση με τη δεδομένη νόρμα, και επομένως απαιτείται να βρίσκονται κάτω από επιθεώρηση. Αυτός ο “νέος

τρόπος απόκτησης της εξουσίας, του μυαλού πάνω στο μυαλό, μέχρι στιγμής χωρίς κάποιο ανάλογο σε μέγεθος παράδειγμα", που προσφέρεται από το πανοπτικό, βασίζεται σε μία βασική αρχή: "την *κεντρικότητα* της συνθήκης των επιθεωρητών, συνδυασμένης με την καλή γνώση και τα πιο αποδοτικά τεχνάσματα για να *βλέπεις χωρίς να σε βλέπουν*" (ο.π 21)

Αυτό εισαγάγει άμεσα μία ποιότητα στη σχέση της εξουσίας. Η εξουσία δεν ασκείται μόνο από την πραγματική παρουσία του επιθεωρητή πάνω στον επιθεωρημένο. Ο επιθεωρητής δεν είναι αναγκαίο να *έχει πλήρη γνώση* του επιθεωρημένου και ο επιθεωρητής *δεν έχει πλήρη γνώση* των σχεδίων και της συμπεριφοράς του επιθεωρημένου. Στην πραγματικότητα, αυτή η "ιδεατή τελειότητα" δεν είναι πιθανή, γιατί "θα απαιτούσε κάθε πρόσωπο να είναι ... αδιάκοπα ... κάτω από τα βλέμματα των προσώπων που το επιθεωρούν". Έτσι "αφού αυτό είναι αδύνατο, το επόμενο ευκταίο πράγμα είναι, κάθε στιγμή, για να πιστεύει όσο περισσότερο τη λογική του βλέμματος, και να μην είναι δυνατό να πληροφορείται για το αντίθετο, πρέπει το ίδιο να αντιλαμβάνεται πως έτσι είναι"(ο.π: 3)

Η κατάσταση αυτή θα έκανε δυνατή "την *εμφανή πανταχού παρουσία* του επιθεωρητή... που συνδυάζεται με την ακραία λειτουργία της *πραγματικής παρουσίας*. (ο.π:25) Μάλλον η *αντίληψη*, παρά η πραγματικότητα, της διαρκούς επιτήρησης είναι αυτό που δίνει στον επιθεωρητή το χαρακτήρα ενός θεού (πανταχού παρών). Για να παραφράσουμε τον Χάγιεκ, ο Μπένθαμ γνωρίζει πως το άτομο στην εξουσία – ο επιθεωρητής – δεν μπορεί να έχει απόλυτη γνώση του επιθεωρημένου, των δράσεων του και των σχεδίων του. Αλλά ο Μπένθαμ χρησιμοποιεί έναν αρχιτεκτονικό σχεδιασμό για να αντιστρέψει την δυνητική άγνοια και να τη μετατρέψει σε μία πιθανή γνώση προς όφελος των επιθεωρητών.

Δομοστοιχείωση (modularisation) και παραγωγικότητα της εξουσίας.

Μία άλλη πλευρά του γενικευτικού χαρακτήρα της αρχής του πανοπτικού βρίσκεται στην δομοστοιχείωση των συστατικών του μερών: το περιφερειακό δακτυλίδι, ο κεντρικός πύργος και οι σχέσεις ανάμεσα τους. Αυτό σημαίνει πως η αρχή του πανοπτικού θα μπορούσε να καλύψει "μία περιοχή οποιασδήποτε έκτασης". Για παράδειγμα:

Εάν ο αριθμός στις ροτόντες επεκταθεί στις τέσσερις, μία κανονικά ακάλυπτη περιοχή μπορεί με αυτόν τον τρόπο να περιφραχτεί: και, περικυκλωμένη από καλυπτόμενες στοές, μπορεί με τέτοιο τρόπο να διαταχθεί από όλες τις πλευρές, αντί να διατάσσεται μόνο από μία.

Έτσι η περιοχή που περιφράσσεται μπορεί να είναι είτε *κυκλική* όπως τα κτίσματα, ή *τετράγωνη*, ή *ορθογώνια*, όπως η μία ή η άλλη από εκείνες τις μορφές, που προσαρμόζεται καλύτερα στις επικρατούσες ιδέες της ομορφιάς ή της άνεσης. Μία αλυσίδα οποιουδήποτε μήκους, που συνθέτεται από σπίτια επιθεώρησης προσαρμοσμένα στους ίδιους ή διαφορετικούς σκοπούς, μπορεί με αυτό τον τρόπο να μεταφέρεται σε μία περιοχή οποιασδήποτε έκτασης. (ο.π: 18)

Επομένως το πανοπτικό δεν είναι αναγκαίο να είναι *ένα μοναδιαίο κέντρο·* μπορεί κάλλιστα να συγκροτείται από μία σειρά κέντρων, στο βαθμό που αυτά *ενσωματώνονται σε ένα όλον*.

Μία άλλη πλευρά του πανοπτικού είναι πως οδηγεί σε μια αναδυόμενη ιδιότητα, οικονομίας κλίμακας στην παραγωγή της επιθεώρησης, τη “δύναμη επιθεώρησης”:

Σε ένα τέτοιο σχέδιο, είτε ο επιθεωρητής μπορεί να εξυπηρετεί δύο ή περισσότερες ροτόντες, ή, εάν υπήρχε ένας σε κάθε μία, η *δύναμη επιθεώρησης*, εάν μπορώ να χρησιμοποιήσω αυτή την έκφραση, σε ένα τέτοιο σύνθετο κτίριο θα ήταν πολύ μεγαλύτερη από ό,τι στον οποιοδήποτε αριθμό, των χωριστών ροτόντων, από τις οποίες συντέθηκε: αφού κάθε επιθεωρητής θα μπορούσε να αντικαθίσταται περιστασιακά από οποιονδήποτε άλλον. (ο.π: 19)

Πρέπει να επισημανθεί πως αυτή η αυξανόμενη παραγωγικότητα της επιθεώρησης εξαρτάται από την αυξανόμενη διαχυτικότητα της αρχής του πανοπτικού, το να *βλέπει χωρίς να βλέπεται*, μόλις ενσωματωθούν περισσότερες “ροτόντες”. Με άλλα λόγια, όσο μεγαλύτερος είναι ο αριθμός των ενσωματωμένων ροτόντων, τόσο πιο αποδοτικά μπορεί να οργανωθεί η εξουσία μέσω της αρχής του πανοπτικού. Αυτή η πανοπτική “αποδοτικότητα κλίμακας” των επιθεωρήσεων είναι επομένως μία σημαντική ποιότητα, που επιτρέπει το πανοπτικό να επεκταθεί πέρα από τον εγκλεισμό ενός χωριστού θεσμού.

Η άμισθη εργασία της επιθεώρησης.

Ως μέρος της αυξανόμενης αποδοτικότητας της επιθεώρησης, το πανοπτικό επίσης επιτρέπει την απορρόφηση της άμισθης εργασίας της οικογένειας του επιθεωρητή. Υπό την προϋπόθεση

το δωμάτιο που παραχωρείται ως οίκημα... για τον επικεφαλή επιθεωρητή... και την οικογένεια του... όσο πιο πολυπληθής ...είναι η οικογένεια, τόσο το καλύτερο· αφού, αυτό σημαίνει, πως θα υπάρχουν στην πραγματικότητα τόσοι επιθεωρητές όσα τα πρόσωπα από τα οποία συνίσταται η οικογένεια, αν και μόνο ένα πληρώνεται για αυτό. (ο.π:23)

Ο Μπένθαμ είναι πολύ ξεκάθαρος στο γιατί αυτή πρέπει είναι η κατάσταση, γιατί τα μέλη της οικογένειας του επικεφαλή επιθεωρητή θα θέλουν να εκτελέσουν τα καθήκοντα του επικεφαλή της οικογένειας. Είναι μία εντελώς *ελεύθερη* επιλογή, αλλά που αναδύεται από το *πλαίσιο*, που έχει ολοκληρωτικά κατασκευαστεί, σχεδιαστεί, προγραμματιστεί.

Ούτε οι διαταγές του ίδιου του επιθεωρητή, ούτε οποιοδήποτε συμφέρον που μπορεί να νιώθουν, ή να μην νιώθουν, για την κανονική εκτέλεση του καθήκοντος του, είναι αναγκαίες για να βρουν σε αυτές, επαρκή κίνητρα για το σκοπό. Απομονωμένοι πολλές φορές, λόγω της κατάσταση τους, από κάθε άλλο αντικείμενο, θα κατευθύνουν φυσικά και με έναν τρόπο αναπόφευκτο, τα μάτια τους πειθήνια στο σκοπό αυτό, σε κάθε στιγμιαίο διάλειμμα των συνηθισμένων ασχολιών τους. Το να

προσέχουν από το παράθυρο, θα παρέχει στην περίπτωση τους τον τόπο αυτού του μεγάλου και αδιάκοπου αποθέματος ψυχαγωγίας, στην καθιστική ζωή και το κενό των πόλεων. Το σκηνικό, αν και είναι αυτό του εγκλεισμού, θα ήταν γεμάτο ποικιλία, κι επομένως ίσως να μην είναι ολότελα χωρίς διασκέδαση (ο.π: 20)

Εδώ, αυτό που από την οπτική των μελών της οικογένειας φαίνεται ως ελεύθερος χρόνος, ψυχαγωγία, μετατρέπεται σε εργασία επιτήρησης από την προοπτική του μηχανισμού του πανοπτικού. Αυτή η ελεύθερη συμπερίληψη της απορρόφησης της εργασίας της οικογένειας του επιθεωρητή είναι παρόμοια στο πλαίσιο που θα δούμε αργότερα, της ελεύθερης συμπερίληψης της απορρόφησης της εργασίας του φυλακισμένου.

Το υπόλοιπο του κόσμου

Η αρχή της δομοστοιχείωσης του πανοπτικού μπορεί να ειδωθεί και από μία άλλη πλευρά. Το πανοπτικό ως διακριτό κτίριο, μπορεί να διασυνδεθεί με τον εξωτερικό κόσμο μέσω ενός διοικητικού μηχανισμού, τήρησης λογιστικών βιβλίων και δημοσιοποίησης λογαριασμών. Στο Γράμμα 9 ο Μπένθαμ προβλέπει υψηλές αμοιβές για εκείνους που θα διευθύνουν το πανοπτικό. Θα επιλεχθεί εργολάβος που προσφέρει “τους καλύτερους όρους”. Στον εργολάβο θα δοθούν “όλες οι *εξουσίες* που ίσως το συμφέρον του τον προτρέψει να επιθυμήσει, προκειμένου να τον καταστήσουν ικανό να κάνει τα καλύτερα για να ικανοποιήσει τη συμφωνία του· με λίγους μόνο ενδοιασμούς...” (ο.π: 39). “Με την ποινή της κατάσχεσης ή άλλης επαρκούς τιμωρίας... και μετά την ορκωμοσία”, ο εργολάβος θα πρέπει να εκδώσει σε μία αναφορά του πανοπτικού, “την όλη διαδικασία και τις λεπτομέρειες της διαχείρισης του”, καθώς και “όλο το ιστορικό της φυλακής” (ο.π)

Το πλεονέκτημα αυτού είναι πως παρέχει ένα μηχανισμό, που δίνει σινιάλο στο υπόλοιπο κόσμο για τα κέρδη και τις απώλειες, και επομένως καθιστά δυνατή να συμβεί μία μορφή ανταγωνισμού. Η κακή διεύθυνση επιδεικνύεται με την απώλεια του κέρδους, “για αυτό ένα πλεονέκτημα του σχεδίου αυτού είναι, πως οποιαδήποτε πονηριά κι αν συμβεί πρέπει να έχει καταστρέψει περισσότερα από όλα τα κέρδη του, πριν αυτή φτάσει σε εμένα (ο.π: 41) Η δημοσίευση της αναφοράς είναι ένας τρόπος για να αυξηθεί η παραγωγικότητα της επιτήρησης, η αποδοτικότητα της, για να μεγιστοποιηθεί η αρχή του πανοπτικού. Είναι το μέσο δια των οποίου ο πειθαρχικός μηχανισμός, που θέτεται σε λειτουργία μπορεί να λειτουργήσει αποδοτικά:

Μετά από μία τέτοια δημοσίευση, ποιον πρέπει να έχω τότε; Θα πρέπει να έχω κάθε πρόσωπο: κάθε πρόσωπο που, λόγω τύχης, εμπειρίας, άποψης, προδιάθεσης, θα αντιλαμβανόταν τον εαυτό του ικανό και θα έβρισκε τον εαυτό του να κλίνει, να εμπλακεί σε μία τέτοια επιχείρηση: και κάθε πρόσωπο, που βλέπει το πλεονέκτημα που μπορεί να πετύχει, και τον τρόπο με τον οποίο, θα ήθελε

να προσφέρει αναλογικά. Υπάρχει καλύτερη κατάσταση για να πετύχεις τους καλύτερους όρους; (ο.π:42)

Παράπλευρα πλεονεκτήματα και "συνεργίες"

Το πανοπτικό επίσης προσφέρει μία σειρά σημαντικά "παράπλευρα" πλεονεκτήματα. Το πρώτο είναι πως ο αριθμός των επιθεωρητών που απαιτείται είναι σχετικά μικρότερος από οποιοδήποτε συγκρίσιμο ίδρυμα (ο.π: 25) Δεύτερον, η αρχή του πανοπτικού επίσης εφαρμόζεται σε όλα τα στρώματα του προσωπικού που διαμορφώνουν τη δύναμη επιθεώρησης:

οι *φύλακες* ή οι επιθεωρητές, οι υπάλληλοι και οι υφιστάμενοι κάθε είδους, θα είναι κάτω από τον ίδιο ακαταμάχητο έλεγχο σε σχέση με τον επικεφαλή φύλακα ή τον επιθεωρητή, καθώς η διακυβέρνηση των κρατούμενων ή άλλων προσώπων γίνεται με αναφορά σε αυτούς. (ο.π 26)

Αυτό επιτρέπει το πανοπτικό να είναι ωφέλιμο όχι μόνο για τη μεγιστοποίηση της πειθαρχίας των έγκλειστων, αλλά επίσης και για την πειθαρχία των επιθεωρητών, γιατί σε "καμία περίσταση" (ο.π: 26) δεν μπορούν "είτε να εκτελέσουν ή να αποκλίνουν από το καθήκον τους, αλλά (ο επιθεωρητής) πρέπει να γνωρίζει τον χρόνο, τον βαθμό και τον τρόπο για να το εκτελέσει" (ο.π:26) Το πανοπτικό επομένως παρέχει μία ικανοποιητική απάντηση "σε ένα από τα πιο δυσεπίλυτα πολιτικά ερωτήματα, *quis custodiet ipsos custodes;*[*] Οι επιθεωρητές και οι επιθεωρημένοι είναι και οι δύο κλειδωμένοι σε ένα μηχανισμό επιτήρησης. Το πανοπτικό δεν είναι"λιγότερο ωφέλιμο σε αυτό που αποκαλείται *Ελευθερία* παρά μόνο ως αναγκαίος εξαναγκασμός· δεν είναι λιγότερο ισχυρό ως έλεγχος πάνω σε μία υποδεέστερη δύναμη, παρά μόνο ως μία χαλιναγώγηση της παραβατικότητας· ως ένα πεδίο αθωότητας παρά μόνο ως μία μάστιγα ενοχής" (ο.π: 27) Η αρχή του πανοπτικού πειθαρχεί τους πάντες, ελεύθερους και ανελεύθερους.

Το τρίτο πλεονέκτημα είναι μία απολυμαντική άσκηση της εξουσίας, μέσω της εξόντωσης της "αηδίας" και των ρίσκων της μόλυνσης λόγω των διαπροσωπικών αλληλοδράσεων, καθώς διασφαλίζεται πως η δουλειά της επιθεώρησης αντικαθίσταται από έναν απρόσωπο μηχανισμό. Μέσω αυτού του μηχανισμού, εκείνοι που ασκούν την εξουσία μπορούν να ελαχιστοποιήσουν την επαφή τους με τους κατώτερους τους.[9]

Τέταρτο και τελευταίο, το πανοπτικό πρέπει να είναι ανοιχτό στους επισκέπτες έτσι ώστε να πυροδοτεί ένα σύστημα επιθεώρησης. Εδώ ξανά ο Μπένθαμ αναφέρεται στην ικανότητα του συστήματος να κεφαλαιοποιήσει τα *ακούσια* αποτελέσματα της δράσης των επισκεπτών. Οι επισκέπτες, "χωρίς πρόθεση ίσως, ή ακόμα και χωρίς σκέψη, κάθε άλλου αποτελέσματος των επισκέψεων τους, πέρα από την ικανοποίηση της δικής τους ιδιαίτερης περιέργειας" συνεισφέρουν στο σύστημα του ανταγωνισμού. Ένα πολυεπίπεδο σύστημα επιθεώρησης μπορεί να αναδυθεί, στο οποίο, "αυτοί οι αυθόρμητοι επισκέπτες" παίζουν τον ακούσιο ρόλο των "βοηθών, αναπληρωτών" του επιστάτη "στο βαθμό που αυτός είναι αξιόπιστος" ή "των μαρτύρων και των δικαστών, αν κάποτε είναι αναξιόπιστος, ως προς την εποπτεία του". Τα κίνητρα των επισκεπτών είναι για το

* ποιος επιθεωρεί τους επιθεωρητές; (σ.τ.μ)

σκοπό αυτό “τελείως άυλα· είτε με την ανακούφιση του άγχους τους με την προσδοκία να επηρεάσουν τους αντίστοιχους φίλους και συγγενείς που φυλακίζονται [στο χρόνο], ή απλά με την ικανοποίηση της γενικής περιέργειας, ότι ένα ίδρυμα, που ενδιαφέρεται για διάφορους λόγους τόσο για τα ανθρώπινα συναισθήματα, ενδέχεται φυσικά να αναμένεται πως θα τα διεγείρει.” (ο.π: 29)

Τα κίνητρα των ατομικών φορέων είναι άσχετα. Αυτό που μετρά είναι ο ρόλος τους μέσα σε ένα σύστημα επιθεώρησης. Όποιες κι αν είναι οι προθέσεις τους και τα κίνητρα τους με την επίσκεψη στο ίδρυμα, *ενσωματώνονται* μέσα στο σκοπό ενός συστήματος επιθεώρησης.

ΑΓΟΡΑ ΚΑΙ ΠΑΝΟΠΤΙΚΙΣΜΟΣ: ΔΥΟ ΕΠΙΚΑΛΥΠΤΟΜΕΝΕΣ ΤΑΞΕΙΣ

Υπάρχουν χτυπητές ομοιότητες και συμπληρωματικότητες ανάμεσα στα συστήματα του Χάγιεκ και του Μπένθαμ. Αυτά συνοψίζονται στον πίνακα 1 και συζητιούνται παρακάτω.

Προελεύσεις

Κατ' αρχάς, και πολύ σύντομα, υπάρχουν, αρκετά αναπάντεχα, μερικές ομοιότητες προέλευσης ανάμεσα στους δύο μηχανισμούς. Ενώ για τον Μπένθαμ η κατασκευή του μηχανισμού αυτού βρίσκεται ξεκάθαρα στην εξυπνάδα του σχεδιαστή του πανοπτικού, για τον Χάγιεκ, η αγορά θα ήταν μία αναδυόμενη τάξη *εάν* δεν υπήρχαν εκείνοι οι Κευνσιανιστές και οι σοσιαλιστές που θέτουν όρια στην εξέλιξη της αγοράς. Αλλά στον Χάγιεκ, η συνέπεια της πολιτικής είναι η ίδια όπως και στον Μπένθαμ: ο ρόλος του κράτους δεν είναι αυτός του συντονισμού των ατομικών δράσεων, αλλά αυτός που επιτρέπει την ανάδυση μίας τάξης στην οποία οι ατομικές δράσεις συντονίζονται αυθόρμητα. Όμοια, η πίστη πως η αγορά είναι μία αυθόρμητη τάξη συνεπάγεται πως το κράτος πρέπει να *προωθεί* πολιτικές, που δημιουργούν και διευκολύνουν την αγορά ως τη *συνθήκη* στην οποία τα άτομα-ιδιώτες λειτουργούν.[10]

Ο απρόσωπος μηχανισμός του συντονισμού

Και τα δύο συστήματα είναι απρόσωποι μηχανισμοί συντονισμού των ατομικών υποκειμενικοτήτων που δίνουν μορφή στην κοινωνική εργασία. Η απρόσωπη πλευρά του μηχανισμού συντονισμού προτείνεται με ενθουσιασμό από τον Μπένθαμ, και είναι μία ποιότητα που τον καθιστά κατάλληλο για εφαρμογή σε μία μεγάλη ποικιλία κοινωνικών υποκειμένων, “που χρειάζονται” επιθεώρηση. Όπως έχουμε δει στην αγορά του Χάγιεκ η έμφαση δίνεται στους αφηρημένους κανόνες της επαφής, που συνδέουν τα άτομα- ιδιώτες έτσι ώστε να μην υπάρχει η ανάγκη για αυτά να αναπτύξουν κοινούς σκοπούς.[11] Ως απρόσωπος μηχανισμός, η αγορά απελευθερώνει τα άτομα “από την ανάγκη της γνωριμίας των συνεργατών” και ακόμα τα επιτρέπει να συνεργάζονται κοινωνικά στην εργασία τους. Υπάρχουν επίσης μερικές σημαντικές παράλληλοι στους “σκοπούς” αυτού του απρόσωπου μηχανισμού. Για τον Μπένθαμ μιλάμε καθαρά και ρητά για έναν μηχανισμό που στοχεύει στην απόσπαση εργασίας και τη μεγιστοποίηση του κέρδους (βλέπε γράμμα 13 για τα “μέσα απόσπασης της εργασίας” και τη συζήτηση πιο κάτω για την ατομική ελευθερία). Μπορούμε να διακρίνουμε την ίδια ανησυχία στον Χάγιεκ μόλις εξετάσουμε μάλλον τον τρόπο λειτουργίας, τη *διαδικασία* της τάξης της αγοράς, παρά το τελικό αποτέλεσμα της.

Για τον Χάγιεκ, το τελικό αποτέλεσμα της τάξης της αγοράς (μια συγκεκριμένη κατανομή του εισοδήματος, ή κάθε άλλο συγκεκριμένο "στιγμιότυπο" της οικονομικής συνθήκης) δεν μπορεί να κριθεί "μέσω κριτηρίων που είναι κατάλληλα μόνο σε μία απλά οργανωμένη κοινότητα που εξυπηρετεί μία δεδομένη ιεραρχία σκοπών", γιατί μία τέτοια ιεραρχία σκοπών δεν είναι σχετική με την "πολύπλοκη δομή που συνθέτεται από αμέτρητες ατομικές οικονομικές συμφωνίες."(Hayek 1978: 183). Η λέξη "οικονομία" είναι στην πραγματικότητα ανεπαρκής για να περιγράψει ένα πλήθος ατομικών σκοπών, γιατί αναφέρεται σε "μία οργάνωση ή συμφωνία στην οποία κάποιος διαθέτει σκόπιμα πόρους σε μία ενιαία τάξη σκοπών". Αντίθετα η τάξη της αγοράς, ή καταλλαγή (catallaxy),* δεν έχει οποιοδήποτε ιδιαίτερο σκοπό. Αλλά εάν αυτή είναι η υπόθεση, "τι εννοούμε τότε όταν ισχυριζόμαστε πως (αυτή) παράγει με μία έννοια ένα μέγιστο ή βέλτιστο;" Εάν η τάξη της αγοράς δεν μπορεί να ειπωθεί πως έχει κάποιο σκοπό,

μπορεί ακόμα να είναι εξαιρετικά ευνοϊκή στην επίτευξη πολλών διαφορετικών ατομικών σκοπών άγνωστων ως όλου σε κάθε απλό πρόσωπο, ή σχετικά μικρών ομάδων προσώπων. Όντως, η ορθολογική δράση είναι πιθανή μόνο σε έναν αρκετά διατεταγμένο κόσμο. Επομένως ξεκάθαρα έχει ένα νόημα να προσπαθεί να παράγει συνθήκες, κάτω από τις οποίες οι πιθανότητες για κάθε τυχαίο άτομο να πετύχει τους σκοπούς του όσο πιο αποδοτικά γίνεται θα είναι υψηλές – ακόμα και αν δεν μπορεί να προβλεφθεί ποιοι συγκεκριμένοι στόχοι μπορούν να ευνοηθούν, και ποιοι όχι (ο.π:183)

Πίνακας 2 Αγορά και Πανοπτικισμός: δύο αλληλεπικαλυπτόμενες τάξεις

1. Προελεύσεις. Ο "σχεδιαστής" παίζει σημαντικό ρόλο στο σχεδιασμό των *παραμέτρων* της τάξης/μηχανισμού
2. Απρόσωπο και αποδοτικότητα. Ο απρόσωπος μηχανισμός του συντονισμού των ατομικών υποκειμενικοτήτων (σχεδίων) είναι λειτουργικός για τη μεγιστοποίηση της απόσπασης εργασίας (Μπένθαμ) ή για τη μεγιστοποίηση της απόδοσης (Χάγιεκ)
3. Επέκταση και ενσωμάτωση. Η τάξη/μηχανισμός μπορεί να γενικευτεί μέσα στο κοινωνικό πεδίο μέσω των αρθρωτών ιδιοτήτων του πανοπτικού (Μπένθαμ) ή της εμπορευματοποίησης νέων περιοχών της ζωής.
4. Ατελής γνώση. Υπάρχει η αναγνώριση πως η εξουσία (οι επιθεωρητές στο πανοπτικό του Μπένθαμ ή στο κράτος στην αγορά του Χάγιεκ) έχει ατελή γνώση των ατομικών σχεδίων.
5. Ελευθερία των *ιδιωτών*, όχι των κοινωνικών, ατόμων. Η τάξη/μηχανισμός βασίζεται στην ελευθερία των ατόμων-ιδιωτών (από ένα δεδομένο μενού) Η επακόλουθη στρατηγική πρόθεση της εξουσίας είναι η έμφαση στη συμπερίληψη των ακούσιων συνεπειών της ατομικής ελευθερίας.

* "Άλλωστε ο Χάγιεκ απορρίπτει κάθε έννοια αναδιανεμητικής δικαιοσύνης από θέση αρχής. Σε επόμενα κείμενά του θα χαρακτηρίσει ως *καταλλαγή* (catallaxy) την αυθόρμητη κοινωνική τάξη που προκύπτει όταν εντός της αγοράς οι άνθρωποι τηρούν τους κανόνες της ιδιοκτησίας, της αποζημίωσης βλάβης και της τήρησης συμβολαίων (Hayek 1982 (v.2): 109). Κομβική πλευρά της ανάδυσης της *καταλλαγής* θα είναι η επέκταση της ανταλλαγής εμπορευμάτων, που σηματοδοτεί μορφή κοινωνικής συνεργασίας εν απουσία κοινών σκοπών. Για τον Χάγιεκ η *καταλλαγή* (ή η αγορά) είναι ένα παίγνιο που παράγει πλούτο επειδή παρέχει σε κάθε παίκτη πληροφορίες που του επιτρέπουν να απαντά σε ανάγκες για τις οποίες δεν έχει άμεση γνώση και με τη χρήση μέσων που και αυτά δεν του προσφέρουν πλήρη γνώση των αναγκών αυτών (π.χ. το μόνο που μπορεί να γνωρίζει είναι η ευνοϊκά χαμηλή τιμή μίας πρώτης ύλης)." βλέπε στο *Παναγιώτη Σωτήρη* "Το σύνταγμα του νεοφιλελευθερισμού", Περιοδικό Θέσεις *Τεύχος 108, περίοδος: Ιούλιος - Σεπτέμβριος 2009, ημερομηνία* πρόσβασης μεταφραστή 3/6/2015 (σ.τ.μ)

6. Ο ρόλος των “περιφράξεων”. Ο ατομικός εγκλεισμός είναι μία *συνθήκη* της ατομικής ελευθερίας. Στον Μπένθαμ, ο εγκλεισμός δημιουργείται από τους τοίχους του κελιού, ενώ στον Χάγιεκ δημιουργείται μέσω των δικαιωμάτων στην ιδιοκτησία, που μετατρέπει τα άτομα σε άτομα-ιδιώτες .
7. Η πειθαρχική τάξη. Ο μηχανισμός του συντονισμού (το παρατηρητήριο ή ο ανταγωνισμός) κατανέμει τιμωρίες ή ανταμοιβές και είναι “αόρατος” στα άτομα. Στον Μπένθαμ, αυτή είναι η εξουσία πίσω από το παρατηρητήριο, στον Χάγιεκ είναι ο αναδυόμενος και εξελισσόμενος καταναγκασμός της διαδικασίας ανταγωνισμού.
8. Ο φετιχισμός και το σινιάλο. Και οι δύο μηχανισμοί λειτουργούν μέσω “σκιωδών προβολών” των δραστηριοτήτων της πραγματικής ζωής. Στο πανοπτικό υπάρχουν σινιάλα φωτός, στην ανταγωνιστική αγορά υπάρχουν σινιάλα τιμών.

Η καταληκτική τάξη της αγοράς είναι για τον Χάγιεκ η βέλτιστη συνθήκη μέσα στην οποία μπορεί να οργανωθεί η ατομική ελευθερία. Δεν είναι δυνατό να προβλεφθεί το αποτέλεσμα αυτής της διαδικασίας ανακάλυψης γιατί “ο μόνος κοινός στόχος που μπορούμε να επιδιώξουμε μέσω της επιλογής της τεχνικής της διάταξης των κοινωνικών υποθέσεων είναι το γενικό είδος προτύπου, ή ο αφηρημένος χαρακτήρας, της τάξης που θα διαμορφωθεί καθεαυτή” (ο.π: 184)

Εάν η τάξη της αγοράς δεν μπορεί να κριθεί από τους σκοπούς της, μπορούμε να αναπτύξουμε την κατανόηση της λογικής της, θεωρώντας την μία αδιάκοπη *διαδικασία* στην οποία η κοινωνική εργασία είναι παγιδευμένη. Όπως έχουμε δει, αυτή η διαδικασία φτάνει στη θέση ισορροπίας για την οποία μιλούν οι νεοκλασικοί οικονομολόγοι, γιατί δεν υπάρχει μία προ-εγκαθιδρυμένη ισορροπία να φτάσει. Ενώ στα ορθόδοξα οικονομικά της ευμάρειας, ο ρόλος της αγοράς είναι αυτός ενός “κοινωνικού υπολογιστικού μηχανισμού” (Kirzner 1973: 214) – που υπολογίζει τις προ-εγκαθιδρυμένες κρυφές τιμές δίνοντας τέλεια πληροφορία – στον Χάγιεκ ο ρόλος της αγοράς, ως μηχανισμός ανακάλυψης που επικοινωνεί πληροφορία, είναι να *δημιουργεί* την πραγματικότητα.

Εάν δεν μπορεί να ειπωθεί πως η αγορά έχει μία “ενιαία τάξη σκοπών”, δίνεται τότε προτεραιότητα σε μία ενοποιητική λογική για την ανθρώπινη κοινωνική αλληλόδραση: την ατελείωτη προώθηση της αποδοτικότητας, την ατελείωτη ανεπιφύλακτη “πρόοδο”, την χωρίς τέλος κούρσα των ποντικών, τον ανταγωνιστικό καταναγκασμό που “εξελίσσεται στο πέρασμα του χρόνου”. Αυτό δεν είναι ένα εξωτερικό “τελικό προϊόν” της τάξης της αγοράς του Χάγιεκ, αλλά η *raison d'etre* της.

Επεκτασιμότητα του συστήματος

Μία άλλη ομοιότητα είναι η δυνητική χωρική σφαίρα των δύο μηχανισμών. Είναι αλήθεια πως εκ πρώτης όψεως το πανοπτικό του Μπένθαμ είναι ένα κλειστό σύστημα, ξεκάθαρα περιορισμένο στο χώρο, ενώ η τάξη της αγοράς του Χάγιεκ είναι ένα ανοιχτό, που επεκτείνεται πάνω στο κοινωνικό πεδίο χωρίς εγγενές όριο. Αν και η μικρο-τεχνολογία της εξουσίας στον Μπένθαμ μπορεί να γενικευθεί χάρη στις *αρθρωτές* ιδιότητες του πανοπτικού, που επιτρέπει μία σειρά πύργων παρακολούθησης να ενσωματώνονται έτσι ώστε να ελέγχουν μεγαλύτερες περιοχές (Bentham 1787: 18). Η αγορά του Χάγιεκ, από την άλλη πλευρά, είναι η αναπαράσταση ενός κοινωνικού

οργανισμού, που όμως οι δυναμικές της αλληλόδρασης ανάμεσα στα άτομα μπορούν να εξειδικευτούν σε κάθε περιοχή του κοινωνικού πεδίου, στο βαθμό που τα άτομα μετατρέπονται σε άτομα-ιδιώτες χωρίς την “ανάγκη να γνωρίζουν τους συνεργάτες τους”. Οι τελευταίοι τρεις αιώνες της εμπορευματοποίησης πολλών σφαιρών της κοινωνικής ζωής είναι μία καθαρή επέκταση της αρχής της αγοράς του Χάγιεκ. Επομένως, αν και η αρχική τους σφαίρα εφαρμογής είναι διαφορετική, μπορούμε να φανταστούμε τα δύο συστήματα ως “συγκλίνοντα”

Η ατελής γνώση των ατομικών σχεδίων από την Αρχή

Και στην τάξη του Μπένθαμ και σε αυτή του Χάγιεκ, η γνώση της εξουσίας των ατομικών δράσεων και των σχεδίων είναι ατελής, και η λογική και των δύο τάξεων είναι να έχουν πρόσβαση στην ανθρώπινη γνώση που βρίσκεται στην κατοχή των ατόμων-ιδιωτών. Και στις δύο περιπτώσεις, αυτή η απορρόφηση της γνώσης και των σιωπηρών σχεδίων βρίσκεται στη βάση της μεγιστοποίησης της αποδοτικότητας του συστήματος. Μέσα στις αντίστοιχες τάξεις τους, η αναγνώριση από την εξουσία της ατελούς γνώσης της, γίνεται μία ευκαιρία για να διοχετεύσει τις δράσεις των ατόμων στην αποδοτικότητα της τάξης, και επομένως δεδομένης της δομής των σχέσεων εξουσίας που ενσωματώνονται σε αυτή την τάξη, να προωθήσει το κέρδος.

Ελευθερία των ατόμων-ιδιωτών

Από το προηγούμενο σημείο επακόλουθο είναι πως και οι δύο τάξεις βασίζονται στην ελευθερία των ατόμων-*ιδιωτών* , που κατανοείται ως μία ελεύθερη επιλογή από ένα *δεδομένο* μενού επιλογών. Ενώ αυτό είναι φανερό στην τάξη της αγοράς του Χάγιεκ, δεν είναι άμεσα στον Μπένθαμ

Έχουμε συζητήσει πως ο Μπένθαμ προτίθεται να απορροφήσει την ελεύθερη επιλογή και την σκοπιμότητα της οικογένειας του επιθεωρητή και των επισκεπτών στη συστημική εργασία της επιθεώρησης του πανοπτικού. Αυτή η άμισθη εργασία από τα μέλη της οικογένειας και των επισκεπτών είναι ακούσια, και ασκείται από τα ελεύθερα άτομα που λειτουργούν μέσα στο *πλαίσιο*, που έχει σχεδιαστεί για το σκοπό της επιτήρησης και της απόσπασης της εργασίας. Μία παρόμοια αρχή εφαρμόζεται στους έγκλειστους.

Το γράμμα 13 έχει ως τίτλο “για τα μέσα της απόσπασης της εργασίας”. Τα μέσα αυτά βασίζονται στην τοποθέτηση των φυλακισμένων σε μία συνθήκη, όπου ασκούν μίας *επιλογή* και επομένως αποκομίζουν μία ανταμοιβή.[12] Εδώ, η ατομική ελευθερία της επιλογής αποσυνδέεται, όπως και στον Χάγιεκ, από τη συλλογική ελευθερία να επιλέξουν τους περιορισμούς αυτής της επιλογής. Αυτή η επιλογή ισοδυναμεί με *μέσο* απόσπασης της εργασίας![13] Και τι αποδοτικός μηχανισμός απόσπασης της εργασίας είναι αυτός!

Τι κατοχή μπορεί κάθε βιοτέχνης να έχει πάνω στους εργάτες του, ίδια με την κατοχή που έχει ο δικός μου βιοτέχνης πάνω στους δικούς του; Ποιος άλλος αφέντης μπορεί να μειώσει τους εργάτες του, καθώς αυτοί είναι άπραγοι δίπλα στους πεινασμένους, χωρίς να τους κάνει να υποφέρουν από

τη μετακίνηση τους αλλού; Υπάρχει άλλος αφέντης, του οποίου οι άντρες δεν μπορούν να μεθύσουν παρά μόνο εάν αυτός το επιλέξει; Και ποιος μέχρι τώρα είναι ικανός να αυξήσει τους μισθούς τους μέσω του συνδυασμού τους, καθώς είναι υποχρεωμένοι να πάρουν οποιοδήποτε ψίχουλο αυτός θεωρεί πως ταιριάζει στα συμφέροντα του; (Bentham 1787: 76)

Στον Χάγιεκ το ζήτημα της ελευθερίας είναι στον πυρήνα της έρευνας του, και δεν υποδηλώνει σε μεγάλο βαθμό μία ηθική όσο μία πολιτική θεωρία (Gamble 1996: 41). Η έννοια της ελευθερίας πληροφορεί τον στρατηγικό ορίζοντα αυτής της κληρονομιάς. Για παράδειγμα γράφει:

Ο στόχος μου δεν είναι να παρέχω ένα λεπτομερές πρόγραμμα πολιτικής αλλά μάλλον να δηλώσω τα κριτήρια μέσω των οποίων, πρέπει να κριθούν συγκεκριμένα μέτρα εάν πρόκειται να ταιριάξουν σε ένα καθεστώς ελευθερίας... Κάθε τέτοιο πρόγραμμα... πρέπει να αναπτύσσεται από την εφαρμογή μίας κοινής φιλοσοφίας για το πρόβλημα της ημέρας. (Hayek 1960: 5)

Εδώ ο στρατηγικός ορίζοντας του Χάγιεκ *αναπτύσσεται* ξεκάθαρα. Η φιλοσοφία της ελευθερίας του είναι ένα όπλο που υπηρετεί ως μέτρο αξιολογήσεων, για να μετρούνται συγκεκριμένες στιγμές και για να αξιολογούνται προκειμένου να δούμε εάν συμμορφώνονται με ένα "καθεστώς ελευθερίας" που κατανοείται με φιλελεύθερους όρους. Με μία λέξη, είναι μία φιλελεύθερη *γραμμή πάνω στην άμμο*. Με αυτή την έννοια, ο Χάγιεκ είναι από εκείνους τους οικονομολόγους που παρέχει ένα ευέλικτο και προσαρμόσιμο εννοιολογικό πλέγμα, και έχει συνείδηση αυτού του ρόλου. Αυτό το εννοιολογικό πλέγμα αναπαριστά τα γυαλιά μέσω των οποίων οι φιλελεύθεροι και οι νεοφιλελεύθεροι οικονομολόγοι σε διαφορετικά πλαίσια και χρόνους μπορούν να φιλτράρουν την πραγματικότητα τους, τις συνθήκες και τα ιστορικά πλαίσια, και να προσαρμόσουν πολιτικά τις βασικές τους αρχές σε αυτές τις πραγματικότητες.

Το φίλτρο τους βλέπει την ελευθερία ως σχέση ανάμεσα σε άτομα που προσδιορίζονται από την ατομική ιδιοκτησία. Για τον Χάγιεκ, η ελευθερία δεν έχει να κάνει τίποτα με τα κοινωνικά άτομα, που είναι ικανά να προσδιορίσουν τις συνθήκες της αλληλόδρασης τους. Η ελευθερία προσδιορίζεται αρνητικά, ως η κατάσταση της "ανεξαρτησίας από την αυθαίρετη βούληση του άλλου" (Hayek 1960: 12). Η ελευθερία αποσπάται από το άτομο όταν "προκειμένου να αποφύγει το μεγαλύτερο κακό, εξαναγκάζεται να μη δράσει σύμφωνα με ένα συνεκτικό δικό του σχέδιο αλλά να εξυπηρετήσει τους σκοπούς ενός άλλου" (ο.π: 12). Με αυτή την έννοια, η ελευθερία σημαίνει να είσαι ελεύθερος να επιλέξεις από ένα δεδομένο μενού, στο οποίο η έμφαση δεν είναι τόσο στο εύρος των επιλογών που βρίσκονται στο μενού, αλλά στον "δεδομένο χαρακτήρα" του μενού:

η "ελευθερία" αναφέρεται αποκλειστικά στη σχέση ανθρώπων με άλλους ανθρώπους, και η μόνη παραβίαση της είναι ο εξαναγκασμός από ανθρώπους. Αυτό σημαίνει, συγκεκριμένα, πως η εμβέλεια των φυσικών πιθανοτήτων από τις οποίες ένα πρόσωπο μπορεί να επιλέξει σε κάθε

δεδομένη στιγμή δεν έχει καμία σχέση με την ελευθερία. (ο.π:12)

Ο εξαναγκασμός υπάρχει για τον Χάγιεκ όταν ένα συγκεκριμένο άτομο κάμπτει τη βούληση ενός άλλου· όταν αυτός γίνεται από απρόσωπες δυνάμεις της αγοράς, δεν είναι εξαναγκασμός, εξ ορισμού. Αλλά ο "δεδομένος χαρακτήρας" του μενού είναι μία μορφή εξαναγκασμού. Το γεγονός ότι κάποιες επιλογές δεν λαμβάνονται υπόψη – όπως η ελευθερία επιλογής του είδους των κανόνων της κοινωνικής αλληλόδρασης, η ελευθερία επιλογής να μην κυβερνιέσαι από αφηρημένους κανόνες, αλλά από την αμοιβαία αποδοχή, ή την αλληλεγγύη για παράδειγμα – είναι ένας τρόπος να εξαναγκάζεις τους ανθρώπους σε μία επιλογή από τις επιλογές που μένουν. Ας το εξετάσουμε σύντομα.

Υπάρχουν πέντε θεμελιώδεις ελευθερίες για τον Χάγιεκ, συμπεριλαμβάνοντας την ιδιοκτησία. Αυτές είναι "το νομικό στάτους ενός μέλους της κοινότητας· η ασυλία από την αυθαίρετη σύλληψη· το δικαίωμα στην εργασία σε κάθε επάγγελμα· το δικαίωμα στην ελεύθερη διακυβέρνηση και το δικαίωμα στην ιδιοκτησία" (Steele 1993: 33). Ο Gamble (1996) και άλλοι επεσήμαναν πως η ελευθερία που αντιπροσωπεύεται από την ιδιοκτησία, προσδιορίζεται θετικά παρά αρνητικά.[14] Αυτό συνεπάγεται πως όσον αφορά την ιδιοκτησία, ο αρνητικός, σχετικός προσδιορισμός της ελευθερίας αναδύεται από το μονοπώλιο της ιδιοκτησίας. Με άλλα λόγια, ο περιορισμός αναδύεται από την μονοπώληση των μέσων επιβίωσης, όπως αποκαλύπτεται από τη συχνή επισήμανση, της περίπτωσης του μονοπωλίου μίας "πηγής στην έρημο" (Hayek 1960: 136)[15] Στην περίπτωση αυτή ο εξαναγκασμός πηγάζει όταν η ιδιοκτησία των μέσων επιβίωσης φτάνει σε μία τέτοια έκταση, που στερεί τους άλλους από την πρόσβαση στα μέσα επιβίωσης.

Τόσο στον Χάγιεκ όσο και στον Μπένθαμ έχουμε μία καθαρή έμφαση στην ανάδυση των ακούσιων συνεπειών από δεδομένες παραμέτρους, ή κανόνες. Είτε αυτοί είναι ενσωματωμένοι σε μία σχεδιασμένη αρχιτεκτονική (Μπένθαμ) είτε είναι (αφελώς πιστεύοντας) προϊόντα μίας εξελικτικής τάξης (Χάγιεκ), το σημείο που ενδιαφέρει και τους δύο είναι ο μηχανισμός συντονισμού που προκύπτει και είναι παρόμοιος με σύστημα. Ο παρόμοιος με σύστημα συντονισμός μπορεί να αναδυθεί μόνο εάν επιτρέπεται στα άτομα μία σφαίρα ελευθερίας μέσα στην οποία λειτουργούν. Και για τον Μπένθαμ και για τον Χάγιεκ αυτός ο μηχανισμός ριζώνει σε ένα σύστημα ατομικής ελεύθερης επιλογής, αλλά μία ατομικής ελεύθερης επιλογής που πάντα συνοδεύεται με μία αυστηρή *δεδομένη* ομάδα "περιορισμών". Στον μικρόκοσμο του πανοπτικού του Μπένθαμ, ο περιορισμός αυτός είναι το αποτέλεσμα ενός δαιμόνιου προγράμματος. Στο οργανικό σύστημα της αγοράς του Χάγιεκ, οι περιορισμοί πιστεύεται πως είναι ένα φυσικό εξελικτικό αποτέλεσμα. Αν και στις δύο περιπτώσεις, η ατομική ελευθερία είναι η κύρια συνθήκη για να λειτουργεί το σύστημα με μέγιστη απόδοση και να μετατρέπει τα "ατομικά σχέδια" σε κοινωνική αποδοτικότητα.

Ο ατομικός εγκλεισμός ως μία συστημική συνθήκη της ατομικής ελευθερίας.

Μία άλλη ομοιότητα είναι πως και στις δύο περιπτώσεις έχουμε τον εγκλεισμό ως μία προϋποτιθέμενη βάση της έκτασης της ελευθερίας των ατόμων. Στην περίπτωση των ατόμων του

πανοπτικού, οι τοίχοι των κελιών είναι τα φυσικά όρια που επιτρέπουν τη δημιουργία του εγκλεισμού. Ο σκοπός του "ασφαλούς εγκλεισμού" είναι να αποτρέψει τη διαφυγή και να εξαναγκάζει την εργασία. Ο ασφαλής εγκλεισμός *απομονώνει* τους επιθεωρημένους μεταξύ τους προκειμένου να συντρίψει τις *ελπίδες* τους, και την επικίνδυνη "*συνεργία μεταξύ των μυαλών*" (Bentham 1787: 32) που μπορεί να τους καταστήσει ικανούς να ακινητοποιήσουν τους φρουρούς. Στην περίπτωση του Χάγιεκ, τα όρια είναι κοινωνικά, και κατασκευάζονται με τις μορφές των *δικαιωμάτων ιδιοκτησίας*. Και στις δύο περιπτώσεις ωστόσο, η ίδια η ύπαρξη των ορίων αυτών *φυσικοποιείται*.

Ο μηχανισμός συντονισμού είναι "αόρατος" στα άτομα

Μία ακόμη ομοιότητα είναι η έννοια πως η δύναμη συντονισμού, που κατανέμει τιμωρίες και ανταμοιβές στις ατομικές μοναδικότητες, είναι αόρατη. Και στις δύο περιπτώσεις, υπάρχει ένας αυτόματος μηχανισμός, που συντονίζει τις ατομικές υποκειμενικότητες, και στις δύο περιπτώσεις οι τελευταίες δεν σχετίζονται μεταξύ τους *άμεσα* αλλά μέσω της μεσολάβησης άλλων πραγμάτων. Στην περίπτωση του πανοπτικού, είναι η κεντρική εξουσία της μηχανής των επιθεωρητών που μεσολαβεί ανάμεσα στα άτομα και επομένως συντονίζει τη διαίρεση της εργασίας ενός πλήθους. Στην περίπτωση του Χάγιεκ, είναι το χρήμα ως έκφραση των σχετικών τιμών που παρέχει τη μεσολάβηση.

Ο ρόλος των "σκιωδών προβολών"

Τελικά, και οι δύο μηχανισμοί χρησιμοποιούν προβολές της δραστηριότητας της πραγματικής ζωής, ως δεδομένων που τροφοδοτούν το μηχανισμό ελέγχου και συντονισμού. Στο πανοπτικό του Μπένθαμ, αυτά είναι τα μηχανικά προϊόντα ενός δαιμόνιου αρχιτεκτονικού σχεδιασμού. Στον Χάγιεκ οι τιμές ικανοποιούν τον ίδιο ρόλο. Υπάρχει φυσικά μία σημαντική διαφορά ανάμεσα στους δύο μηχανισμούς. Η γνώση που ενσωματώνεται από τις τιμές της αγοράς στον Χάγιεκ είναι γνώση που όλα τα άτομα μπορούν να χρησιμοποιήσουν κατ ' αρχήν (Gray 1998: 38), ενώ αυτή που αποδίδεται από τις σκιώδεις προβολές του πανοπτικού δεν είναι. Αλλά αυτή η διαφορά είναι τελικά η διαφορά του τρόπου με τον οποίο συγκροτείται το "παρατηρητήριο" στα δύο συστήματα. Πρέπει να κατανοήσουμε το παρατηρητήριο ως το κέντρο της πειθαρχικής εξουσίας, ως το διανομέα των τιμωριών και των ανταμοιβών. Ενώ το παρατηρητήριο στον Μπένθαμ είναι μία υλική φυσική παρουσία, που προϋποτίθεται και στέκεται έξω από τις ατομικές υποκειμενικότητες, στην τάξη της αγοράς του Χάγιεκ το κέντρο της πειθαρχικής εξουσίας είναι η αναδυόμενη ιδιοκτησία της ατομικής ανταγωνιστικής αλληλόδρασης. Η γνώση που ενσωματώνεται στις σκιώδεις προβολές του Μπένθαμ δίνει στους επιθεωρητές στο παρατηρητήριο το ίδιο πράγμα που οι τιμές της αγοράς δίνουν στους ανταγωνιζόμενους φορείς στην αγορά: "συστημική ή ολιστική γνώση, γνώση του άγνωστου και της αδυναμίας να γνωριστεί κάθε ένα από από στοιχεία του συστήματος αγοράς, που δίνεται όμως σε όλα αυτά από τη λειτουργία του συστήματος καθεαυτού". (ο.π)

15

Το πανοπτικό φράκταλ και η πανταχού παρούσα επανάσταση

Η ΤΑΞΗ ΤΗΣ ΑΓΟΡΑΣ ΚΑΙ Ο ΠΑΝΟΠΤΙΚΙΣΜΟΣ

Η αλληλεπικάλυψη ανάμεσα στα φαινομενικά αντίθετα συστήματα συντονισμού της κοινωνικής εργασίας των Μπένθαμ και Χάγιεκ, οδηγεί να κατανοήσουμε τη σύγχρονη παγκόσμια τάξη της αγοράς, που βρίσκεται υπό κατασκευή, ως εμποτισμένη με την ιδιότητα του *πανοπτικισμού*. Αυτό σύμφωνα με τον Ντελέζ, είναι μία αφηρημένη φόρμουλα που αναδύεται από το πανοπτικό, και συνεπάγεται το διακριτό χαρακτήρα της πειθαρχικής εξουσίας: η εξουσία δεν είναι ορατή και λειτουργεί μέσω ενός μηχανισμού μέσα στον οποίο το πλήθος θρυμματίζεται. Ο πανοπτικισμός πλέον δεν σημαίνει "το βλέπεις χωρίς να σε βλέπουν" αλλά *να επιβάλεις μία συγκεκριμένη συμπεριφορά σε μία συγκεκριμένη πολλαπλότητα"*(Deleuze 1998) Αλλά μπορούμε να προσθέσουμε, πως αυτό γίνεται με τέτοιο τρόπο που η πολλαπλότητα είναι τόσο βυθισμένη σε αυτή τη συμπεριφορά ώστε η τελευταία φυσικοποιείται, και όταν υπάρχει φυσικοποίηση της συμπεριφοράς υπάρχει αορατότητα της εξουσίας που βρίσκεται πίσω από αυτή: ένα ψάρι δεν βλέπει τη θάλασσα (McMurtry 1998)

Ο πανοπτικισμός και η νεοφιλελεύθερη παγκοσμιοποίηση

Ο πανοπτικισμός είναι μία αρχή που θέλει να καθιερώσει την αυτόματη λειτουργία της εξουσίας του κεφαλαίου μέσω μία ρύθμισης των δραστηριοτήτων και των σωμάτων στο χώρο, στον οποίο τα άτομα δεν είναι υποκείμενα που εξειδικεύουν τις νόρμες των αλληλοσυσχετίσεων τους – δεν είναι υποκείμενα της επικοινωνίας – αλλά οι νόρμες που διακυβερνούν τη σχέση τους με το όλον είναι προ-δεδομένες και ενσωματωμένες μέσα στο μηχανισμό – τα άτομα είναι αντικείμενα της πληροφορίας.

Το πανοπτικό είναι ένας αρχιτεκτονικός μηχανισμός, δηλαδή μία ρύθμιση του χώρου για τον έλεγχο του πλήθους μέσω της ταξινόμησης του. Οι παραλληλισμοί με την νεοφιλελεύθερη οικονομική παγκοσμιοποίηση είναι χτυπητές. Η καπιταλιστική οικονομική παγκοσμιοποίηση επίσης είναι μία ρύθμιση του χώρου· οι τοίχοι της είναι παλιά και νέα δικαιώματα ιδιοκτησίας, και ροές των άμεσων ξένων επενδύσεων, κεφάλαιο και εμπορεύματα είναι σινιάλα της πληροφορίας που λέει πόσο αποδοτικά έχει οργανώσει ένας κόμβος του παγκόσμιου εργοστασίου στον ανταγωνισμό με άλλους (μία βιομηχανία, μία πόλη, μία περιοχή, ένα έθνος) όλες τις δραστηριότητες των πολιτών του, *σε σχέση με* εκείνες των αντίστοιχων κόμβων. Μέσω της ανταγωνιστικότητας, τα χαρακτηριστικά σχέσεων όπως η αγάπη, τα συναισθήματα, οι κοινωνικοί δεσμοί, η εμπιστοσύνη, η φύση, γίνονται αντικείμενα σύγκρισης και συσσώρευσης ως κοινωνικό κεφάλαιο, ανθρώπινο κεφάλαιο, φυσικό κεφάλαιο, χρηματικό κεφάλαιο. Όπως με το πανοπτικό, το παγκόσμιο εργοστάσιο έχει επίσης ένα κέντρο όπου η πληροφορία αυτή συλλέγεται και αναλύεται. Αυτό το κέντρο, όπως έχουμε δει στο κεφάλαιο 12, είναι στην πραγματικότητα δύο τύπων: ένα στρατηγικό κέντρο και ένα παραμετρικό κέντρο· και τα δύο συγκροτούνται με τη σειρά τους από ένα πλήθος κέντρων. Στην πρώτη περίπτωση, με τους Χάρντ και Νέγκρι (2000), αυτό το πλήθος

των κέντρων, μέσω των οποίων η κυριαρχία αρθρώνεται στην *Αυτοκρατορία*, χτίζεται από διάφορα επίπεδα των εθνικών και υπερεθνικών πολιτικών εξουσιών (εθνικές κυβερνήσεις, το ΔΝΤ, την Παγκόσμια Τράπεζα, τον Παγκόσμιο Οργανισμό Εμπορίου) που επιβάλλουν τις περιφράξεις και εισάγουν τις αγορές σε νέες περιοχές, και προσπαθούν να αρθρώσουν συγκρουόμενες αξιακές πρακτικές μέσω της σύζευξης των βρόγχων αναπαραγωγής ή παραγωγής σε μια αστεακή αναγέννηση ή σε αναπτυξιακά έργα. Η βιοπολιτική εξέλιξη της σύζευξης έπειτα αντιμάχεται παρόμοιες συζεύξεις σε διαφορετικά μέρη του κόσμου, σε κάτι που καταλήγει ως βιοπολιτικός ανταγωνισμός *μέσα* στο παγκόσμιο κοινωνικό σώμα. Όπως έχουμε δει, αυτός ο εξελισσόμενος ανταγωνισμός, είτε συμβαίνει στην πραγματικότητα ή απειλείται, συγκροτεί τη διαδικασία της διαμόρφωσης των κοινωνικά αναγκαίων χρόνων της εργασίας. Αυτοί όταν μεταφράζονται από την αγορά σε χρηματικούς όρους, συγκροτούν με τη σειρά τους τα παραμετρικά κέντρα γύρω από τα οποία η συμπαραγωγή μοναδικοτήτων κατασκευάζει τους όρους της αναφοράς, για τον προσδιορισμό των δράσεων τους μέσα στην παγκόσμια κούρσα των ποντικών.

Το πανοπτικό λέει ο Φουκώ, είναι μία θαυμάσια μηχανή, είναι ένα μοντέλο λειτουργίας που μπορεί να γενικευθεί, ένας τρόπος καθορισμού της σχέσης εξουσίας στην καθημερινή ζωή των ανθρώπων. “Μέσω της εκκίνησης του από τις πιο ποικίλες επιθυμίες, παράγει ομοιογενή αποτελέσματα εξουσίας.” (Foucault 1977: 220) Η παγκόσμια αγορά μπορεί να ικανοποιήσει την πανοπτική αυτή υπόσχεση: μέσω της εμπορευματοποίησης των πάντων εξασφαλίζει πως τα πάντα μπορούν να κινηθούν μέσω της ίδιας πειθαρχίας, το ίδιο σύστημα ανταμοιβών και τιμωρίας. Με αυτόν τον τρόπο, η νεωτερικότητα και η μετανεωτερικότητα συμπληρώνουν η μία την άλλη, καθώς η κύρια αφήγηση της πρώτης (η νόρμα της αγοράς) εμπλουτίζει τον εαυτό της, διαμέσου της “ποικιλομορφίας” που προωθείται από την τελευταία (ένα συνεχώς επεκτεινόμενο σύμπαν πρακτικών της ζωής, που μετατρέπονται σε εμπορεύματα)[1]

Αυτό το μοντέλο λειτουργίας που μπορεί να γενικευτεί, αυτό το ομοιογενοποιημένο αποτέλεσμα της εξουσίας, συνεπάγεται την προώθηση των αυτοματισμών της συμπεριφοράς που λαμβάνονται μέσω της εσωτερίκευσης των κανονιστικών αρχών της αγοράς. Αυτή η εσωτερίκευση με τη σειρά της, ανοίγει το δρόμο της “ανάπτυξης της εξουσίας” στις διάφορες περιφέρειες της μεγάλης κοινωνικής μηχανής – η εξουσία κατανοείται εδώ ως η εξουσία να επιλέγει το υποκείμενο σε δεδομένους περιορισμούς του προϋπολογισμού. Όσο μεγαλύτερος είναι ο πειθαρχικός χαρακτήρας των μηχανισμών της κοινωνικοποίησης της εργασίας, τόσο πιο διάχυτος είναι ο βιοπολιτικός ανταγωνισμός ανάμεσα στις συζεύξεις της παραγωγής και της αναπαραγωγής. Όσο περισσότερο ο ιστός των κοινωνικών αλληλοδράσεων, που συγκροτούν την κοινωνική εργασία της παραγωγής και της αναπαραγωγής συγκρατείται, από τις νόρμες συμπεριφοράς της αγοράς, τόσο λιγότερο ορατή είναι η εξουσία και τόσο περισσότερη ελευθερία μπορεί να ανατεθεί σε ατομικούς κόμβους μέσα στην παγκόσμια μηχανή. Η ελευθερία εδώ αναφέρεται στις ατομικές επιλογές των περιπτώσεων, αλλά όχι στον προσδιορισμό των νορμών που ρυθμίζουν την αλληλόδραση τους.

Η διάχυση της αρχής της αγοράς σε όλες τις σφαίρες της ζωής επιφέρει μαζί της, τον κίνδυνο του κοινωνικού θρυμματισμού, της διάλυσης του κοινωνικού ιστού. Εάν οι ατομικές αλληλοδράσεις είναι ολοένα και περισσότερο συμβατές με τις νόρμες της αγοράς, εάν οι αγορές

είναι παντού γιατί τα πάντα είναι εμπορευματοποιημένα, οι αξιακές πρακτικές όπως η αμοιβαιότητα, η εμπιστοσύνη, η ειλικρίνεια, η πίστη και η "κοινωνική υπευθυνότητα", που προσδιορίζονται ωστόσο πολιτισμικά και από τα συμφραζόμενα, αποβάλλονται ολοένα και περισσότερο. Κι έτσι οι αγορές καταστρέφουν τον ιστό, πάνω στον οποίο οι περισσότεροι αναγκάζονται να βασίζονται, προκειμένου να βελτιώσουν την κοινωνική συνεργασία. Στην παρούσα συγκυρία αναδύεται η προβληματική του "κοινωνικού κεφαλαίου" (Fukuyama 1995), που δρα ως δύναμη σύνδεσης για τη συνεργασία ανάμεσα στους διάφορους οικονομικούς φορείς. Το κοινωνικό κεφάλαιο είναι ένας ευφημισμός για τις αξίες που βρίσκονται στη βάση "μίας γνήσιας θέλησης για συμμετοχή σε συνεργατικές προσπάθειες για την προώθηση του συλλογικού καλού" (Dunning 2000: 477), αλλά ως μορφή του *κεφαλαίου* είναι διφορούμενο. Γιατί είτε εμείς ανακατασκευάζουμε την κοινωνική συνοχή μέσω των αξιακών πρακτικών που είναι επίσης ικανές να αμφισβητήσουν τις αξιακές πρακτικές που αναπαράγονται από τις καπιταλιστικές αγορές, είτε η έννοια του κοινωνικού κεφαλαίου βλέπει μόνο την κοινωνική συνοχή ως εργαλείο για την κινητοποίηση του διανοητικού κεφαλαίου και της εργασίας γενικά, με στόχο τη συμμετοχή στη μάχη του ανταγωνισμού. Στη δεύτερη περίπτωση, το κοινωνικό κεφάλαιο αναφέρεται μόνο σε μία λιγότερο επιθετική και περισσότερο συνεργατική κοινωνική στάση με σκοπό τη βελτίωση της "ανταγωνιστικότητας της κοινωνίας",[2] δηλαδή, της απειλής της "συνεργατικής προσπάθειας" και της κοινωνικής συνοχής κάποιου άλλου. Με αυτή την αντιφατική έννοια, η ρητορική του "κοινωνικού κεφαλαίου" δεν είναι τίποτα παραπάνω από τις παλιομοδίτικες απολογητικές για το κεφάλαιο.

Καθώς η παγκόσμια ανταγωνιστική πάλη παίζεται μερικώς με τους όρους του πόσο πολύ κεφάλαιο είναι ικανή μία χώρα να ελκύσει και να κρατήσει μέσα στα σύνορα της, η ανταγωνιστικότητα της κοινωνίας – όπως αντιτίθεται στην ανταγωνιστικότητα της βιομηχανίας, ή κάποιου τομέα – ολοένα και περισσότερο αποκτά μία στρατηγική σημασία. Η ετήσια αναφορά της Παγκόσμιας Ανταγωνιστικότητας του Παγκόσμιου Οικονομικού Φόρουμ <www.weforum.org> προτείνει περιοχές κλειδιά της δημόσιας πολιτικής που βοηθούν στην έλκυση Άμεσων Ξένων Επενδύσεων, όπως η βελτίωση στην αποδοτικότητα των θεσμών, η επένδυση στην εκπαίδευση και τις υποδομές, μαζί, φυσικά, με την παραδοσιακή συνταγή της οικονομικής πειθαρχίας και των λογικών δημόσιων δαπανών.

Η έμφαση στην "εκπαίδευση" και στη συνεχή κατάρτιση, στο πλαίσιο μίας ευέλικτης αγοράς εργασίας, είναι μία προσπάθεια να σχεδιαστεί μία εργατική δύναμη που είναι ικανή και θέλει να διατηρήσει τη συνεχή διαδικασία της αναδιάρθρωσης, που συλλαμβάνεται από το μοντέλο των ιπτάμενων χηνών και ενσωματώνεται στο εμπόριο ως πειθαρχικός μηχανισμός. Με αυτόν τον τρόπο, το πολιτικό πρόβλημα που ο Kalecki (1943) είδε να αναδύεται από την πλήρη απασχόληση ουδετεροποιείται: η ρευστότητα των σύγχρονων πρακτικών της εργασίας και των "ευέλικτων" αγορών εργασίας, συνδυασμένων με νομισματικές πολιτικές που στοχεύουν στον πληθωρισμό, επιτρέπει μία εθνική οικονομία που βρίσκεται ακόμα και πολύ κοντά στην πλήρη απασχόληση (έναν κόμβο του παγκόσμιου εργοστασίου) να μην πληθωριστεί.

Η ορμή προς τη συνεχή αναβάθμιση και επέκταση της υποδομής σε ολόκληρο τον κόσμο,

είτε με τη μορφή των νέων αυτοκινητόδρομων, των φραγμάτων, των σιδηρόδρομων υψηλών ταχυτήτων ή των αεροδρομίων, συνδέεται σε μεγάλο βαθμό με τα πρότυπα των νέων περιφράξεων και τους αγώνες που αντιτίθενται σε αυτές, και πρέπει να αναγνωστούν στο πλαίσιο της διαχείρισης της κοινωνικής παραγωγικότητας και της εντατικοποίησης των καπιταλιστικών σχέσεων της παραγωγής. Τελικά, τα έργα υποδομής αυτού του είδους εξαρτώνται από την υπέρβαση της αντίστασης και της διαχείρισης της σύγκρουσης, που προκαλείται από το περιβαλλοντολογικό και κοινωνικό κόστος, που συνεπάγεται η ανάπτυξη που καθοδηγείται από την αγορά. Άλλη μία φορά, το κόστος αυτό γενικά πληρώνεται από την άμισθη αναπαραγωγική εργασία.

Καθώς αναπτύσσεται ο ανταγωνισμός ανάμεσα σε όμοιες βιομηχανίες και υπηρεσίες που έχουν παράλληλες παγκόσμιες εμπορευματικές αλυσίδες, οι κόμβοι αυτών των αλυσίδων του εμπορεύματος υπάγουν την περιοχή που περιβάλλουν (κοινωνικά, οικονομικά και οικολογικά οριζόμενη) ως μέρος του εργοστασίου. Η εργασία της παραγωγής και της αναπαραγωγής ενσωματώνεται μέσα σε αυτούς τους κόμβους και κατά μήκος τους, οι υποδομές χρειάζεται να επιταχύνουν τον χρόνο της παραγωγής και της κυκλοφορίας, το “περιβάλλον” μετατρέπεται σε έναν πόρο, υποδεέστερο από τη διεύθυνση του ανταγωνισμού αυτών των κόμβων. Με αυτόν τον τρόπο, ακόμα και η “βιώσιμη ανάπτυξη” - που διατυπώθηκε αρχικά ως εναλλακτική στην ανάπτυξη του κεφαλαίου – γίνεται ένα παράδειγμα της βιωσιμότητας του κεφαλαίου καθεαυτού. Επίσης, καθώς οι κόμβοι αυτοί μέσα στις παγκόσμιες αλυσίδες του εμπορεύματος αναπτύσσουν την ανταγωνιστική τους δύναμη και οι περιφράξεις απειλούν το βιοπορισμό εκατομμυρίων, οι ίδιοι κόμβοι ελκύουν μετανάστες εργάτες, που απαιτούν “προσεκτική” διαχείριση και ρύθμιση, για χάρη της προώθησης της διεθνούς ανταγωνιστικότητας (Mittelman 2000).

Το πανοπτικό φράκταλ

Εάν, ακολουθώντας τον Μπένθαμ, θεωρήσουμε τον πανοπτικισμό ως τρόπο της εξουσίας που βασίζεται στην αρχή του “βλέπεις χωρίς να σε βλέπουν”, που είναι δυνατή μέσω της ροής της πληροφορίας, που μετατρέπει τα πραγματικά υποκείμενα και τις δραστηριότητες σε *δεδομένα*, τότε οι σκιώδεις προβολές των πραγματικών υποκειμένων, συνδυάζοντας τις αρχές του πανοπτικισμού με την ιδιότητα του, της *δομοστοιχείωσης* και τον χαρακτηρισμό της αγοράς από τον Χάγιεκ ως του μηχανισμού συνδυασμού της δράσης των ατόμων-ιδιωτών, μπορούμε να κατανοήσουμε τη λογική του νεοφιλελευθερισμού ως ενός έργου που στοχεύει στην κατασκευή ενός συστήματος αλληλοσυσχετιζόμενων δυνητικών “σπιτιών επιθεώρησης”, που μπορεί να τα αποκαλούμε “πανοπτικό φράκταλ”.

Κάθε πανοπτικό, δηλαδή κάθε ομάδα των αλληλοσυσχετίσεων ελέγχου και αντίστασης, που καθορίζεται από την κλίμακα της κοινωνικής δράσης, είναι με τη σειρά του μία μοναδικότητα μέσα σε μία σειρά μοναδικοτήτων, που βρίσκονται σε σχέση μεταξύ τους με τέτοιο τρόπο που η δράση τους συγκροτεί ένα “παρατηρητήριο” που είναι εξωτερικό σε αυτές, διαμορφώνοντας έτσι ένα μεγαλύτερο πανοπτικό – και λοιπά, σε μία δυνητικά απεριόριστη σειρά. Στο σχήμα 10 (σελ 234), κάθε μοναδικότητα (ένα άτομο ή μία ομάδα ατόμων, όπως μία “εταιρεία”, ένας τομέας, μία πόλη, ένα έθνος, μία περιοχή, και λοιπά, κατά μήκος μίας οργανωτικής ιεραρχίας της κοινωνικής συμπαραγωγής) σχετίζεται με ένα “παρατηρητήριο”, που βλέπει, ταξινομεί, δρα, τιμωρεί και

ανταμείβει σύμφωνα με τον τρόπο της αγοράς, ή των αγορών, των προσομοιώσεων όπως στην περίπτωση πολλών δημόσιων υπηρεσιών. Αυτά τα “παρατηρητήρια” είναι αόρατα, αλλά τα αποτελέσματα τους είναι απτά και αναδύονται μέσω της διαδικασίας του ανταγωνισμού που περιγράφηκε στα προηγούμενα κεφάλαια. Σε κάθε δεδομένη κλίμακα της κοινωνικής δράσης, κάθε μοναδικότητα σχετίζεται με άλλες μέσω ενός πειθαρχικού μηχανισμού, και έτσι συγκροτεί τον εαυτό της ως ένας κόμβο ενός μεγαλύτερου και πιο διάχυτου πειθαρχικού μηχανισμού. Σύνολα ατόμων ανταγωνίζονται μεταξύ τους σε ευέλικτες αγορές εργασίας. Σύνολα εταιρειών (που φτιάχνονται από αυτά τα ανταγωνιζόμενα άτομα) ανταγωνίζονται μεταξύ τους μέσα σε έναν κλάδο της βιομηχανίας. Σύνολα πόλεων/κρατών (που φτιάχνονται από αυτές τις εταιρείες, τους κλάδους και τα άτομα) ανταγωνίζονται μεταξύ τους μέσα σε περιοχές. Σύνολα περιοχών ανταγωνίζονται μεταξύ τους σε ολόκληρο τον κόσμο.

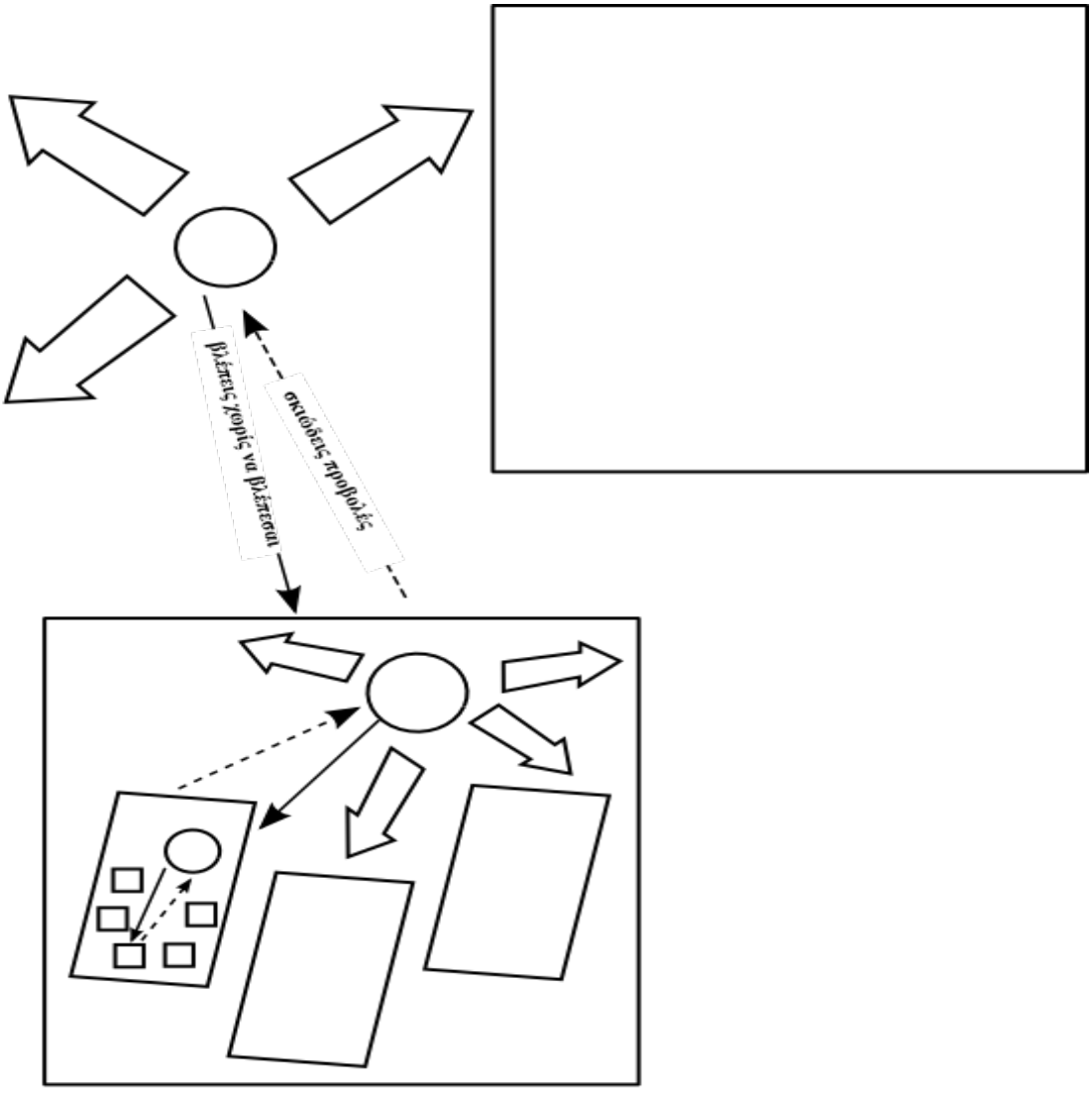

Σχήμα 10 Το πανοπτικό φράκταλ

Το πανοπτικό της παγκόσμιας αγοράς είναι “φράκταλ”, επειδή κάθε επίπεδο κοινωνικής συσσωμάτωσης, κάθε κόμβος ή μοναδικότητα, είναι “αυτοόμοιο” με τις άλλες. Στη γεωμετρική θεωρία των φράκταλ η ιδιότητα της αυτο-ομοιότητας σημαίνει πως κάθε χαρακτηριστικό μίας μορφής φράκταλ αναπαράγεται με την ίδια αναλογία σε διαφορετικές κλίμακες, δηλαδή σε μία σμίκρυνση ή μεγέθυνση της εικόνας. Με αυτό τον τρόπο, η πειθαρχική διαδικασία του ανταγωνισμού γίνεται κοινωνικά διάχυτη και αγγίζει περιοχές, που δεν ήταν οργανωμένες πρωθύστερα από την αγορά.

Το παρατηρητήριο αυτού του πανοπτικού φράκταλ της νεοφιλελεύθερης εποχής είναι επίσης αόρατο, γιατί αποκεντρώνεται και συγκροτείται από διάχυτες όμοιες με την αγορά αλληλοδράσεις. Ωστόσο, τα αποτελέσματα του είναι απτά και λειτουργούν μέσω των πειθαρχικών διαδικασιών του ανταγωνισμού που περιγράφηκαν στα προηγούμενα κεφάλαια. Με αυτή την έννοια, το παρατηρητήριο είναι μία αναδυόμενη ιδιότητα των ανταγωνιστικών αγορών, στην οποία ο ανταγωνισμός του Χάγιεκ “που εξελίσσεται στο πέρασμα του χρόνου” ενσωματώνει τις συστημικές λειτουργίες του καταναγκασμού του κεντρικού πύργου του Μπένθαμ.

Πρέπει να επισημανθεί πως, όπως στο πανοπτικό του Μπένθαμ, ο ρόλος του σχεδιαστή στο πανοπτικό φράκταλ είναι να παρέχει το σχέδιο του μηχανισμού, που έπειτα αφήνεται να λειτουργεί από την δική του εσωτερική λογική της εξουσίας μεταξύ των επιθεωρητών και των επιθεωρημένων. Οι νεοφιλελεύθερες πολιτικές μπορούν επομένως να θεωρηθούν ως προσπάθειες να προσδιορίσουν τις *συνθήκες* της αλληλόδρασης ανάμεσα στα άτομα-ιδιώτες, μέσω της επέκτασης και της άμυνας της σφαίρας της περίφραξης και της ανταγωνιστικής αλληλόδρασης.

Κάθε “κλίμακα” της κοινωνικής παραγωγικής συσσωμάτωσης (ένα άτομο, μίας “εταιρεία”, μία πόλη, μία συνοικία, μία μακρο-περιφέρεια ή περιοχή ελεύθερου εμπορίου) αντιμετωπίζει ισχυρή πίεση για να μετατραπεί σε ένα κομβικό σύνολο ενάντια στο αντίστοιχο “υπόλοιπο του κόσμου”. Ένα άτομο ενάντια σε άλλα άτομα, μία εταιρεία ενάντια σε άλλες εταιρείες, μία πόλη ενάντια σε άλλες πόλεις, μία χώρα ενάντια σε άλλες χώρες, μία περιοχή ελεύθερου εμπορίου ενάντια σε άλλες. Με αυτή την έννοια της συμμετοχής σε μία ανταγωνιστική κούρσα, κάθε κοινωνικός κόμβος, κάθε πεδίο της σύζευξης ανάμεσα στους βρόγχους της παραγωγής και της αναπαραγωγής, εμφανίζει μία αυτο-ομοιότητα σε σχέση με τους άλλους. Σε κάθε μία από αυτές τις κλίμακες, ή επίπεδα συσσωμάτωσης, κάθε κόμβος πρέπει να αντιμετωπίσει τους περιορισμένους πόρους (περιορισμός προϋπολογισμού) και να υποταχθεί στους κανόνες της ανταγωνιστικής ορμής ενάντια στο δικό του “υπόλοιπο του κόσμου”. Η σπάνη είναι ενδημική στον τρόπο με τον οποίο δομείται ο κοινωνικός οργανισμός. Αυτοί οι περιορισμένοι πόροι προϋποθέτουν βέβαια έναν προσδιορισμό δικαιωμάτων ιδιοκτησίας και κρατικών στρατηγικών περίφραξης, ανάλογων στη λειτουργίας τους με τον ασφαλή εγκλεισμό του Μπένθαμ. Στις νεοφιλελεύθερες πολιτικές, ο σκοπός είναι να περιορίσουν και να αποκλείσουν μορφές κοινωνικής συμπαραγωγής που δεν συνθηκολογούν με τα παιχνίδια του ανταγωνισμού.

Μερικές από τις κύριες ιδιότητες του πανοπτικού φράκταλ μπορεί να συζητηθούν σε σχέση με τα ακόλουθα:

1. ο λειτουργικός τρόπος της εξουσίας: βλέπεις χωρίς να σε βλέπουν

2. η πραγματική ανθρώπινη δραστηριότητα που αναπαρίσταται μέσω των “σκιωδών προβολών”

3. η σχέση πλαισίου ανάμεσα στο “εσωτερικό” και το “εξωτερικό”

4. η ατομική ελευθερία και τα κοινωνικά κατασκευασμένα κελιά

5. η διαχυτικότητα του “παρατηρητηρίου”

6. η άρθρωση ανάμεσα στους μηχανισμούς ελέγχου και πειθαρχίας.

1. *Βλέπεις χωρίς να σε βλέπουν*

Η σχέση ανάμεσα σε κάθε μοναδικότητα και το παρατηρητήριο συγκροτείται από την αρχή του “βλέπεις χωρίς να σε βλέπουν”. Στον Μπένθαμ, αυτό κάνει δυνατή “την *προφανή πανταχού παρουσία* του επιθεωρητή... συνδυασμένη με την ακραία ευκολία της *πραγματικής παρουσίας” του* (Bentham 1787: 25). Η προφανής παρουσία του επιθεωρητή αποκτιέται μέσω μίας πράξης φαντασίας στην οποία η μοναδικότητα “αντιλαμβάνεται” τον επιθεωρητή να είναι πανταχού παρόν. Ο *φόβος* της πανταχού παρουσίας είναι η οδηγός δύναμη του πανοπτικού μηχανισμού ελέγχου. Από την άλλη πλευρά, ο φόβος χρειάζεται να τρέφεται από την παραδειγματική δράση, έτσι η εξουσία πρέπει να δείχνει την ακραία ευχέρεια της *πραγματικής παρουσίας*. Η διαδικασία του ανταγωνισμού, συνδυασμένου με την ελαστικοποίηση των αγορών εργασίας και την μείωση των επιδομάτων, συνεισφέρει στη διαμόρφωση της έννοια της διάχυτης απειλής και της πραγματοποίησης του φόβου.

2. η πραγματική ανθρώπινη δραστηριότητα αναπαρίσταται μέσω σκιωδών προβολών (δεδομένων)

Η εξουσία έχει την ικανότητα να πράττει όταν έχει την ικανότητα να παρατηρεί. Οι σκιώδεις προβολές αναπαριστούν τη ροή της πληροφορίας που είναι στη διάθεση του “παρατηρητηρίου πύργου”. Στο πανοπτικό του Μπένθαμ, από την θέση του παρατηρητηρίου, ο επιθεωρητής δεν έχει μία σωστή και ολοκληρωμένη γνώση της πραγματικότητας των υποκειμένων, αλλά αυτή είναι επαρκής για να ασκήσει την εξουσία πάνω τους. Οι σκιώδεις προβολές είναι η επεξεργασμένη πληροφορία της δραστηριότητας της ζωής, και το είδος της επιλογής που πάει να διαμορφώσει αυτή την πληροφορία είναι αυτό που είναι επαρκές για το μηχανισμό του ελέγχου.

Η σκιώδης προβολή μπορεί να πάρει πολλές μορφές. Στο πανοπτικό του Μπένθαμ, όπως στο θέατρο σκιών της Κίνας, παίρνει τη μορφή των ανθρώπινων φιγούρων που προβάλλονται από μία εξωτερική πηγή φωτός στο παρατηρητήριο που βρίσκεται στο κέντρο του οικοδομήματος. Στο σύγχρονο καπιταλισμό, όπως στον Χάγιεκ, λαμβάνει τη μορφή των τιμών, και όταν αυτές δεν είναι δυνατές, των ποικίλων δεικτών απόδοσης, στους οποίους απαιτείται να προσαρμοστούν όλο και περισσότερο, οι θεσμοί που λειτουργούν σε διάφορα πεδία όπως η υγεία και η εκπαίδευση . Οι τιμές και άλλοι δείκτες απόδοσης ενσωματώνουν αυτό το είδος της επεξεργασμένης πληροφορίας που επιτρέπει σε έναν “φορέα” που βρίσκεται έξω από το μοναδικό πανοπτικό να συγκρίνει, να ελέγξει, και να πράξει, απονέμοντας έτσι μία κρίση ενώ την ίδια στιγμή, πράττει ως ένας δυνητικά πανταχού παρών επιθεωρητής. Όπως οι σκιές – που η ορατότητα τους εξαρτάται ολότελα από τα

πραγματικά υποκείμενα και την εμπειρία της ζωής τους που αποκρύπτεται – παρέχουν μόνο μία επεξεργασμένη πληροφορία της πραγματικής δραστηριότητας της ζωής. Αυτό που μένει έξω από τις τιμές είναι η βιωμένη, από σάρκα και οστά εμπειρία της εργασίας. Οι τιμές και οι δείκτες απόδοσης είναι διάχυτα και λειτουργικά ομοιώματα της πραγματικής ζωής, και αναπαριστούν τη διεπιφάνεια ανάμεσα στο ένα και το άλλο πανοπτικό. Ως μηχανισμοί "ορατότητας", της αναπαράστασης, της "ανοιχτότητας", προβάλλουν τη δραστηριότητα της ζωής μέσα στη μοναδικότητα της πειθαρχικής δύναμης του εξωτερικού, μία πειθαρχία το αποτέλεσμα της οποίας είναι να επιστρέφει στις δραστηριότητες των ενεργούντων, να σχηματίζει τους ρυθμούς της εργασίας τους, να κρατά ψηλά την πίεση ενός ατελείωτου αγώνα ποντικών. Ακόμα και ο Μπένθαμ (1787: 40), από αυτή την προοπτική του ύστερου δέκατου όγδοου αιώνα, μπορούσε να δει τις αρετές της "ανοιχτής διακυβέρνησης" για το πανοπτικό του, κάνοντας έκκληση για δημοσιοποίηση των λογαριασμών και, την πιθανότητα να το αναλάβει κάποιος άλλος διευθυντής που είναι ικανός να προβλέψει πιο αποδοτικούς τρόπους απόσπασης της εργασίας από τους τρόφιμους.

3. Η σχέση πλαισίου ανάμεσα στο "εσωτερικό" και το "εξωτερικό"

Ο μηχανισμός του ανταγωνισμού ενάντια σε ένα εξωτερικό "παρατηρητήριο" - ανάμεσα στα άτομα στην αγορά εργασίας, στα σχολεία, στα κάτεργα, στις περιοχές κλπ – συνυπάρχει με έναν μηχανισμό πειθαρχίας και ελέγχου μέσα σε κάθε μοναδικότητα. Έτσι, κάθε μοναδικότητα είναι μέρος ενός συστήματος ενάντια στην ομάδα των αλληλοσυσχετιζόμενων "παρατηρητηρίων", και την ίδια στιγμή είναι μία μοναδικότητα που ενσωματώνει ένα "παρατηρητήριο", έναν ειδικό για αυτή την μοναδικότητα εσωτερικό μηχανισμό πειθαρχίας. Ο βαθμός στον οποίο τα εξωτερικά ή εσωτερικά "παρατηρητήρια" επικρατούν σε ειδικές περιπτώσεις είναι θέμα πλαισίου και εμπειρίας.

4. Ατομική ελευθερία

Αντίθετα από την ελευθερία στο πανοπτικού του Μπένθαμ, η ατομική ελευθερία σε ένα πανοπτικό φράκταλ δεν είναι καταρχήν περιορισμένη να επιλέξει ανάμεσα στην εργασία και τη μη-εργασία (που αντιστοιχεί σε μία ανταμοιβή σε αντίθεση με το "ψωμί και νερό") αλλά ανάμεσα σε μία πολλαπλότητα μισθωτών και άμισθων απασχολήσεων, που ωστόσο, όλες τείνουν να μετατρέπονται σε εργασία γιατί όλες ρυθμίζονται μέσα στο συνολικό μηχανισμό του πανοπτικού φράκταλ και υπόκεινται στην εξελισσόμενη καπιταλιστική μέτρηση, που επιβάλλεται από τα έξω. Είναι σαν τα άτομα που επιθεωρούνται στο πανοπτικό του Μπένθαμ να είχαν επίσης την επιλογή να φύγουν από τα ειδικά μέρη του εγκλεισμού τους, αλλά αμέσως μόλις βγουν από την μπροστινή πόρτα, μπαίνουν σε ένα άλλο πανοπτικό. Είναι σε αυτό το πλαίσιο που πρέπει να μελετήσουμε την ελαστικότητα και την αντίστοιχη αναδιάρθρωση της εκπαίδευσης, που προσπαθεί να διδάξει στους μαθητές να αντιμετωπίζουν τις απαιτήσεις της αγοράς. Φυσικά, όπως έχουμε δει, η ατομική ελευθερία εδώ αναδύεται από ένα πλαίσιο. Στο πανοπτικό φράκταλ, τα όρια είναι κοινωνικά, που δίνονται από τα δικαιώματα ιδιοκτησίας, τα επιδόματα και το συνεχή χαρακτήρα των περιφράξεων.

5. Η διαχυτικότητα του "παρατηρητηρίου"

Η πιο ύπουλη πλευρά του πανοπτικού φράκταλ είναι πως η υλική παρουσία του "παρατηρητηρίου" συνδυάζεται με την προφανή άυλη υπόσταση του. Είναι για αυτό τον λόγο που θέσαμε τη λέξη

μέσα σε εισαγωγικά. Αυτό είναι το τρικ της αγοράς. Μόλις ξεχάσουμε τη γενεαλογία και τη διατήρηση των δικαιωμάτων ιδιοκτησίας ως μία διαδικασία περίφραξης, μία γενεαλογία που συνεχώς δημιουργεί το *πλαίσιο* της ανταγωνιστικής αλληλόδρασης μέσα και ανάμεσα στους διαφορετικούς κόμβους των κοινωνικών πεδίων, όλοι οι "φορείς" που συμμετέχουν στο πλαίσιο του πανοπτικού φράκταλ την ίδια στιγμή "επιθεωρούνται" αλλά επίσης είναι και συστατικά μέρη αυτού που ο Μπένθαμ αποκαλεί "δύναμη επιθεώρησης". Στο πανοπτικό του Μπένθαμ αυτή είναι η περίπτωση των επιθεωρητών, που μπορούν με τη σειρά τους να επιθεωρηθούν από τους επισκέπτες των εγκαταστάσεων. Ωστόσο, μόνο μέσα στο πανοπτικό φράκταλ, οι κατώτερες βαθμίδες των επιθεωρημένων, μέσω της ενεργούς συμμετοχής τους στη διαδικασία του ανταγωνισμού, συνιστούν επίσης μία δύναμη επιθεώρησης.

Είναι για αυτό το λόγο που μία ριζοσπαστική διαδικασία απελευθέρωσης από το πανοπτικό φράκταλ του κεφαλαίου, ως μηχανισμός για την επιβολή εργασίας, δεν μπορεί να συνίσταται μόνο ως υπέρβαση του "παρατηρητηρίου", καθώς αυτή δεν συνίσταται ανεξάρτητα από τις δράσεις των επιθεωρημένων, όπως στο πανοπτικό του Μπένθαμ. *Οι επιθεωρημένοι πρέπει να αναγνωρίσουν τους εαυτούς τους ως μέρος της δύναμης επιθεώρησης και να θέσουν νέα κοινά και νέες μορφές συμπαραγωγής εάν θέλουν να κινηθούν πέρα από το σύστημα της επιθεώρησης και την ατελείωτη παραγωγή της σπάνης που αυτό προκαλεί.*

6. Η άρθρωση ανάμεσα στον έλεγχο και τους πειθαρχικούς μηχανισμούς.

Ο Φουκώ (1977) έδειξε πως η πόλωση ποινής-ανταμοιβής, που είναι ενσωματωμένη στους πειθαρχικούς μηχανισμούς, είναι ένα εργοστάσιο ηθικής. Πιο πρόσφατα, αρκετοί συγγραφείς έχουν ισχυριστεί ότι καθώς οι πειθαρχικοί θεσμοί βρέθηκαν σε κρίση από τους αγώνες στα εργοστάσια, στα σπίτια, στα σχολεία και στους ορυζώνες του '60 και του '70, το κεφάλαιο εξαναγκάστηκε να ξανασυλλάβει αυτή την φυγή της επιθυμίας με την αποεδαφικοποίηση της πειθαρχίας και τη μετατροπή των πειθαρχικών κοινωνιών σε κοινωνίες του ελέγχου. (Deleuze 1990, Hardt and Negri 2000). Ενώ στις πειθαρχικές κοινωνίες οι ατομικές υποκειμενικότητες αντιμετωπίζονται με μία διακριτή ακολουθία θεσμών εγκλεισμού, στις κοινωνίες του ελέγχου ο μηχανισμός της απορρόφησης αναπτύσσεται σε μία συνεχή βάση, με μία θολή διάκριση ανάμεσα στους θεσμούς.

Η οικογένεια, το σχολείο, ο στρατός, το εργοστάσιο δεν είναι πια διακριτοί αναλογικοί χώροι που συγκλίνουν προς κάποιον ιδιοκτήτη – την κρατική ή την ιδιωτική εξουσία – αλλά κωδικοποιημένα στοιχεία – παραμορφωτικά και μεταμορφωτικά... Ακόμα και η τέχνη έχει αφήσει το χώρο της περίφραξης προκειμένου να μπει στο ανοιχτό κύκλωμα της τράπεζας. Η κατάκτηση της αγοράς γίνεται με την αρπαγή του ελέγχου και όχι πια με μία πειθαρχική εκπαίδευση, με τον καθορισμό της συναλλαγματικής ισοτιμίας περισσότερο παρά με τη μείωση του κόστους, με το μετασχηματισμό της παραγωγής παρά με την εξειδίκευση της παραγωγής... Το μάρκετινγκ έχει γίνει το κέντρο ή η "ψυχή" της εταιρείας... Η λειτουργία της αγοράς είναι τώρα το εργαλείο του κοινωνικού ελέγχου και διαμορφώνει τη θρασύτατη φυλή των αρχόντων μας... ο άνθρωπος δεν είναι πια άνθρωπος περιφραγμένος αλλά άνθρωπος σε χρέος. (Deleuze 1990: 181)

Αλλά φυσικά το χρέος είναι την ίδια στιγμή μία μορφή περίφραξης, όχι από την άποψη του φυσικού εγκλεισμού, αλλά με την αρχική έννοια του διαχωρισμού από τον κοινωνικό πλούτο, ένας διαχωρισμός, που δρα ως υλική δύναμη στη μετατροπή της δραστηριότητας σε αφηρημένη εργασία και επομένως συσσώρευση. Παρόλα αυτά, τα εργαλεία της νομισματικής οικονομικής πολιτικής όχι μόνο προσπαθούν να ελέγξουν τις νομισματικές ροές, αλλά να αναμορφώσουν το κόστος της παραγωγής πάνω στο κοινωνικό πεδίο, λειτουργώντας έτσι ως μία πειθαρχική δύναμη. Στο παγκόσμιο πανοπτικό φράκταλ, η διαρκής αναμόρφωση των αλυσίδων της παγκόσμιας παραγωγής δεν είναι απλά η προσπάθεια να κατευθυνθούν οι ροές των υποκειμενικοτήτων, αλλά επίσης να πειθαρχήσουν στις κλασικές παραμέτρους της συσσώρευσης και της εργασίας vis-a-vis στους αγώνες τους.

Με άλλα λόγια όπως έχουμε ήδη συζητήσει στο κεφάλαιο 9, η διάκριση ανάμεσα στην πειθαρχία και τον έλεγχο δεν είναι τόσο καθαρή. Αντίθετα, είναι συμπληρωματικές, και πάντα υπήρχαν στην ιστορία του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής. Αυτό που αλλάζει μέσα στην ιστορία είναι η *μορφή* της άρθρωσης τους. Όπως έχουμε δει, στην κυβερνητική, κάθε μηχανισμός ελέγχου βασίζεται σε *δεδομένες* παραμέτρους, δηλαδή οι νόρμες, ή από κοινωνική άποψη, τα "ήθη", οι "αξίες", είναι κανονικοποιημένοι τρόποι λειτουργίας. Υπάρχει βέβαια, μία διάκριση ανάμεσα στο πως αυτές οι παράμετροι θέτονται, είτε από το εξωτερικό ή, όπως στα "συστήματα μάθησης" από το εσωτερικό των μηχανισμών ελέγχου. (Skyttner 1996) Το ιδανικό μέσα στο πανοπτικό φράκταλ είναι πως μόνο οι παράμετροι του πλαισίου θέτονται ως διακριτές πολιτικές, δηλαδή, ως πολιτικές φιλελευθεροποίησης και νέων περιφράξεων. Μετά ο ανταγωνιστικός μηχανισμός της αγοράς που θέτεται σε εφαρμογή από αυτές τις παραμέτρους, με τη βοήθεια του εξαναγκασμού του "νόμου και της τάξης", υποτίθεται πως κανονικοποιεί, με πειθαρχικό τρόπο, τις ρωγμές που αναδύονται από τους αγώνες.

ΠΕΡΑ ΑΠΟ ΤΟΝ ΠΑΝΟΠΤΙΚΙΣΜΟ

Ο Μπένθαμ ωστόσο μας δίνει μια παραπέρα ιδέα. Το πανοπτικό του είναι ένας τόπος ασφαλούς επιμέλειας, δηλαδή, ασφαλούς εγκλεισμού, αποφυγής της απόδρασης, και εργασίας (Bentham 1787: 31) Ο ασφαλής εγκλεισμός συμβαίνει λόγω του γεγονότος πως οι τρόφιμοι είναι απομονωμένοι μεταξύ τους και η επικοινωνία ανάμεσα τους αποτρέπεται. Όπως έχουμε δει υπάρχουν δύο αλληλοσυσχετιζόμενοι λόγοι για την στρατηγική επιλογή του Μπένθαμ για έλεγχο της επικοινωνίας από την εξουσία, και αυτοί είναι η ικανότητα να ματαιώσει την ελπίδα των τροφίμων για απόδραση από την κατάσταση τους, και η προσπάθεια της εξουσίας να αποφύγει το επικίνδυνο "κονσέρτο ανάμεσα στα μυαλά".[3] Στη συνθήκη του νεοφιλελεύθερου πανοπτικού φράκταλ, η μείωση της ελπίδας που έφερε το *δόγμα* (pensee unique) της εποχής μας φαίνεται να λαμβάνει τα πρώτα χτυπήματα από τα νέα κινήματα της άλλης παγκοσμιοποίησης που έχουν ξεκινήσει να αμφισβητούν τον ανταγωνισμό ως έναν μηχανισμό συντονισμού και αντί αυτού να εξερευνούν νέες μορφές επικοινωνίας και "κονσέρτων ανάμεσα στα μυαλά". Μέσω της οικοδόμησης γεφυρών ανάμεσα στα πολιτικά υποκείμενα και τις υποκειμενικότητες, οι γυναίκες, οι

πρεκάριοι, η εργασία, οι περιβαλλοντολογιστές, οι αγρότες, οι ιθαγενείς και άλλα κινήματα ολοένα και περισσότερο αντιμετωπίζουν το πρόβλημα της εξερεύνησης και της θεώρησης νέων τρόπων κοινωνικού συντονισμού της παραγωγής και της αναπαραγωγής, που κινούνται πέρα από αυτόν που είναι εμπνευσμένος από τον συνδυασμό της τάξης της αγοράς του Χάγιεκ και του πανοπτικού του Μπένθαμ. Για να γίνει αυτό ωστόσο, τα κινήματα θα αντιμετωπίσουν τη μεγαλύτερη πρόκληση, που είναι να επαναπροσδιορίσουν για τους εαυτούς τους πρακτικές ελευθερίας, που απομακρύνονται από εκείνες που απλά θεωρούν τους ανθρώπους ως ιδιοτελή άτομα με περιορισμούς προϋπολογισμού, που κάνουν ελεύθερες επιλογές από ένα δεδομένο μενού. Το ξεκίνημα της ιστορίας είναι κάθε στιγμή στην οποία τα κοινωνικά άτομα αναγνωρίζουν την κοινωνικά ασκούμενη ελευθερία τους, και αρνούνται την υποταγή των ζωών τους στις αξιακές πρακτικές του κεφαλαίου με την επανάρθρωση των κοινωνικών εξουσιών μέσω εναλλακτικών αξιακών πρακτικών. Μέσα στο πανοπτικό φράκταλ, η επανάσταση πρέπει να είναι πανταχού παρών, που είναι ένας άλλος τρόπος να λες ότι πρέπει να πάρει τα χαρακτηριστικά μίας *κοινής* λογικής. “Το κονσέρτο ανάμεσα στα μυαλά” θα πρέπει να έρθει μαζί με το “κονσέρτο ανάμεσα στα σώματα”, που είναι ένας άλλος τρόπος να λες ότι οι διαφορετικές αγωνιζόμενες μοναδικότητες θα πρέπει να υπερβούν τις συγκεκριμένες διαιρέσεις τους, με το να γίνουν κάτι άλλο από το κεφάλαιο και να συμπαράξουν τα κοινά. Πώς; Λοιπόν, αυτό είναι ένα πολιτικό-επικοινωνιακό ζήτημα που μόνο οι άνθρωποι που συμμετέχουν στον αγώνα μπορούν να απαντήσουν. Στα επόμενα δύο κεφάλαια μπορώ να δώσω μόνο μερικές γενικές σκέψεις.

Μέρος IV

“Ρωτώντας βαδίζουμε”: η προβληματική της αποσύνδεσης

16
Το “εξωτερικό”

ΤΟ ΞΕΚΙΝΗΜΑ ΤΗΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ

Το βιβλίο αυτό ίσως έχει δώσει τροφή για σκέψη με την αποδόμηση του συστήματος των κοινωνικών σχέσεων που λέμε καπιταλισμό, ίσως έχει βοηθήσει για να ξεκαθαριστεί πάνω σε τι βασίζεται η εξουσία του κεφαλαίου, και ελπίζω πως έχει γίνει ξεκάθαρο και από τα περιεχόμενα της συζήτησης και από τον τρόπο της παρουσίασης, πως απόδειξα τις ρήξεις μέσα σε αυτό το σύστημα. Αν και όποτε προσεγγίζουμε τα πράγματα με ένα συστημικό τρόπο – ακόμα και αν, όπως έχουμε δει, ο καπιταλισμός είναι μόνο ένα υποσύστημα της κοινωνικής συμπαραγωγής, και ακόμα και αν ο συστημικός τρόπος είναι γεμάτος ρωγμές, ρήξεις και αγώνες, όπως έχουμε περιγράψει – πάντα διατρέχουμε τον κίνδυνο της παροχής χώρου στην απελπισία και την απόγνωση: εν τέλει, τι είμαστε εμείς όταν το σύστημα είναι τόσο ισχυρό, τόσο ικανό να αντιμετωπίζει τους αγώνες, να τους ενσωματώνει μέσα στη δική του διαλεκτική;

Σε αυτό και στο επόμενο κεφάλαιο, θα προσπαθήσω να αντιμετωπίσω και να προβληματοποιήσω το ερώτημα αυτό. Αλλά είναι σημαντικό να κρατήσουμε κατά νου πως μπορούμε βέβαια να έχουμε κάνει όλο το δρόμο και να κάναμε χρήση του τίτλου του βιβλίου με την απεικόνιση “του ξεκινήματος της ιστορίας” ως την αναπόφευκτη μοίρα της πορείας μας προς την “πρόοδο” (όπως πολλοί παραδοσιακοί μαρξιστές συνήθιζαν να κάνουν), λόγω των εσωτερικών αντιφάσεων των συστημάτων, ή ως την ήδη δεδομένη παρούσα πραγματικότητα, που αναδύεται από την άυλη υπόσταση της εργασίας μας (όπως κάνει η αυτόνομη εκδοχή του μαρξισμού από τον Νέγκρι). Αντίθετα έχουμε επιλέξει ένα μέσο έδαφος, που αναγνωρίζει την ταυτόχρονη παρουσία του πολέμου και της ειρήνης, του καπιταλισμού και του κομμουνισμού, των περιφράξεων και των κοινών, της κούρσας των ποντικών και της κοινότητας, του μέτρου του κεφαλαίου και των μέτρων που αναδύονται από οριζόντιες σχεσιακές διαδικασίες, των αξιακών πρακτικών με στόχο τη συσσώρευση χρήματος και του θρυμματισμού του κοινωνικού σώματος και των αξιακών πρακτικών με στόχο τη ζωή, την ανατροφή και τη χαρά της εύθυμης ζωής. Η κατανόηση μας για το “ξεκίνημα της ιστορίας” τοποθετείται σε αυτή τη ένωση και ως τέτοια είναι μία σύγκρουση, μία διαμάχη που βιώνεται σε μορφές και βαθμούς που επηρεάζονται βέβαια από τη θέση στην ιεραρχία και το υπόβαθρο των μισθών · είναι παρόλα αυτά μία γενική διαμάχη.

Η επίγνωση πως ζούμε σε ένα σύστημα, ή καλύτερα, πως οι ζωές μας και οι πόροι της ζωής αρθρώνονται μέσω συστημικών δυνάμεων, δεν χρειάζεται να μας οδηγήσει στην απόγνωση. Η γνώση των δυνάμεων αυτών δεν μας κάνει πιο αδύναμους· αντίθετα, μας κάνει δυνατότερους, γιατί το σύστημα αποκαλύπτει την αχίλλεια φτέρνα του, δείχνοντας τι πρέπει να κάνει προκειμένου να επιβιώσει: *πρέπει* να προωθήσει τις περιφράξεις και *πρέπει* να στρέψει τους παραγωγούς, μισθωτούς και άμισθους τον έναν απέναντι στον άλλο, δημιουργώντας έτσι μια εικόνα αφθονίας,

αλλά αναπαράγοντας αντίθετα την σπάνη. Έχουμε επίσης ισχυριστεί πως οι αγώνες μέσα στο κοινωνικό σώμα είναι παντού και έχουμε ερμηνεύσει τους αγώνες μέσα στα κυκλώματα του κεφαλαίου ως αξιακούς αγώνες. Έχουμε συζητήσει τις διαδικασίες ομοιόστασης μέσω των οποίων το κεφάλαιο προσπαθεί να ανακτήσει και να εκτοπίσει τους αγώνες αυτούς, διαδικασίες που το αποτέλεσμα είναι η εξελισσόμενη αναπαραγωγή της παγκόσμιας ιεραρχίας των πεδίων αναπαραγωγής. Τελικά, το έργο της συστημικής άρθρωσης του κεφαλαίου των διαφορετικών μοναδικοτήτων δείχνει επίσης πως αυτό που αποκαλείται “παγκόσμια οικονομία” μοιάζει με φράκταλ, στην οποία σε κάθε κλίμακα της κοινωνικής δράσης οι αξιακές πρακτικές του κεφαλαίου τείνουν να αναπαράγουν τις δύο συνιστώσες των περιφράξεων και της πειθαρχικής ενσωμάτωσης με παρόμοιο τρόπο.

Είναι μέσα σε αυτές τις συνθήκες, που δεν βρίσκονται έξω από τις καθημερινές μας πρακτικές, αλλά που αναπαράγουμε μέσω των δράσεων και των καθημερινών αγώνων μας στο βαθμό που αυτοί ανακτούνται, που πρέπει να αντιληφθούμε το πρόβλημα της υπέρβασης του καπιταλισμού. Το γεγονός πως το κεφάλαιο εξαρτάται από την ανάκτηση των αγώνων μέσω των μηχανισμών της ομοιόστασης δεν σημαίνει πως πρέπει να παρατήσουμε τον αγώνα. Αυτό είναι αδύνατο, αφού η κοινωνική σύγκρουση που κατανοείται ως αξιακοί αγώνες είναι το οντολογικό σημείο έναρξης μας: είμαστε φορείς της κοινωνικής σύγκρουσης είτε ως άτομα που αντιμετωπίζουν σε απομόνωση τους αγώνες για την επιβίωση και τη νοητική μας υγεία, είτε ως μέρος των δικτύων της συλλογικής δράσης. Και το γεγονός ότι αναγνωρίζουμε την εμπλοκή μας στην αναπαραγωγή του συστήματος δεν σημαίνει πως θα έπρεπε να σταματήσουμε να κατηγορούμε (τα κράτη, τις υπερεθνικές επιχειρήσεις και άλλες ελίτ των οικονομικών, πολιτικών και ιδεολογικών εξουσιών) για το σχεδιασμό, την προώθηση και τον εξαναγκασμό των συνθηκών μέσα στις οποίες οι πόροι της ζωής αναπαράγονται σε αποξενωτικές κι εκμεταλλευτικές μορφές. Η αναγνώριση της εμπλοκής μας, σημαίνει απλά και μόνο αυτό: δεν υπάρχει αλλαγή του κόσμου χωρίς αλλαγή των ζωών μας, και δεν υπάρχει αλλαγή των ζωών μας χωρίς αλλαγή των τρόπων που συσχετιζόμαστε με τους άλλους. Το πλήθος των υπαρκτών αγώνων χρειάζεται να διαμορφωθεί και να κωδικοποιηθεί ξανά ως μία δύναμη κοινωνικού μετασχηματισμού πέρα από τις αξιακές πρακτικές του κεφαλαίου μάλλον, παρά ως η οδηγός μηχανή της ανάπτυξης του. Χρειάζεται να αποσυνδεθούμε από το μηχανισμό της αυτοσυντήρησης του κεφαλαίου, από τον μηχανισμό της ομοιόστασης μέσω της οποίας το κεφάλαιο αντλεί το οξυγόνο του, και να γειώσουμε την αναπαραγωγή του βιοπορισμού μας σε ένα διαφορετικό έδαφος. Αυτή η διαδικασία της αποσύνδεσης και της συγκρότησης συμπίπτει με το πρόβλημα του *εξωτερικού*. Με μία λέξη, πρέπει να ρωτήσουμε ξανά και ξανά πώς (ανα)παράγουμε, διατηρούμε και επεκτείνουμε το *εξωτερικό* στις αξιακές πρακτικές του κεφαλαίου;

ΤΟ “ΕΞΩΤΕΡΙΚΟ”

Το "εξωτερικό” δεν είναι μία ακαδημαϊκή κατηγορία. Είναι μια θεωρητική κατασκευή που έχει ζωή, υφή και συνάφεια με συγκεκριμένες πρακτικές της ζωής και αγώνες στην *πρώτη γραμμή* της σύγκρουσης μεταξύ των *conati*. Όταν προβληματιζόμαστε πάνω στους μύριους κοινοτικούς αγώνες που λαμβάνουν χώρα σε ολόκληρο τον κόσμο για το νερό, το ηλεκτρικό, τη γη, την πρόσβαση στον

κοινωνικό πλούτο, τη ζωή και την αξιοπρέπεια, δεν μπορεί παρά να νιώσουμε πως οι σχεσιακές και παραγωγικές πρακτικές, που δίνουν ζωή και σχήμα σε αυτούς τους αγώνες πυροδοτούν αξίες, τρόπους του πράττειν και σχέσεις στην κοινωνική συμπαραγωγή (σύντομα αξιακές πρακτικές). Όχι μόνο αυτό, αλλά αυτές οι αξιακές πρακτικές εμφανίζονται να είναι *εξωτερικές* στις αντίστοιχες αξιακές πρακτικές, τους τρόπους του πράττειν και τις σχέσεις που ανήκουν στο κεφάλαιο, σε αυτό που έχουμε περιγράψει με την έννοια της περίφραξης και της πειθαρχικής ενσωμάτωσης. Το "εξωτερικό" όσον αφορά στον καπιταλιστικό τρόπο παραγωγής είναι μία προβληματική, που πρέπει να αντιμετωπίσουμε επειγόντως, εάν θέλουμε να σπρώξουμε τη συζήτηση μας για τις εναλλακτικές σε ένα επίπεδο που μας βοηθά να πληροφορήσουμε, να αποκωδικοποιήσουμε, και να εντείνουμε τον ιστό των συνδέσεων των πρακτικών του αγώνα.

Η επείγουσα κατάσταση μπορεί επίσης να εξακριβωθεί στην επιθυμία πολλών ακτιβιστών, που εμπλέκονται στους τοπικούς κυματισμούς και τα διατοπικά ποτάμια του κινήματος της παγκόσμιας δικαιοσύνης και αλληλεγγύης, να δραπετεύσουν μακριά από την κλειστοφοβική, δόλια και οικουμενική αγκαλιά των φορέων της νεοφιλελεύθερης διακυβέρνησης, που προσπαθούν να υποτιμήσουν και να απορροφήσουν τις αξιακές πρακτικές που θέτονται από πολλά από τα κινήματα μας. Ακούστε για παράδειγμα τον Paul Wolfowitz, έναν από τους εμπνευστές της σφαγής στη Βαγδάτη, και τώρα αξιότιμου πρόεδρου της Παγκόσμιας Τράπεζας. Στον πρώτο του λόγο στο ετήσιο συνέδριο του ΔΝΤ και της ΠΤ το Σεπτέμβριο τους 2005 είπε:

Συναντιόμαστε σήμερα σε μία εξαιρετική στιγμή στην ιστορία. Δεν έχει υπάρξει ποτέ πιο επείγουσα ανάγκη για αποτελεσματικότητα στον αγώνα ενάντια στη φτώχεια. Δεν έχει υπάρξει ποτέ ένα ισχυρότερο κάλεσμα για δράση από την παγκόσμια κοινότητα. Τη νύχτα πριν την συνάντηση κορυφής του G8 στο Gleneagles, συμμετείχα [sic] σε μία μάζωξη 50.000 νέων ανθρώπων στο ποδοσφαιρικό γήπεδο στο Εδιμβούργο για την τελευταία από τις συναυλίες του Live 8. Ο καιρός ήταν ζοφερός, αλλά η βροχή δεν άμβλυνε τον ενθουσιασμό του πλήθους. Όλα τα μάτια ήταν καρφωμένα στον άνθρωπο που εμφανίστηκε στις γιγάντιες βιντεοθόνες – τον πατέρα της ελευθερίας της Νότιας Αφρικής. Και το πλήθος ούρλιαξε συμφωνώντας όταν ο Νέλσον Μαντέλα μας κάλεσε σε έναν νέο αγώνα – το κάλεσμα της εποχής μας – για να κάνουμε τη φτώχεια ιστορία. (Wolfowitz 2005)

Με τα λόγια του προέδρου της Παγκόσμιας Τράπεζας, ο "αγώνας" ενάντια στη φτώχεια είναι ένα θεαματικό γεγονός – οι νεοφιλελεύθεροι υπερεθνικοί θεσμοί και οι νεοφιλελεύθερες εθνικές κυβερνήσεις πορεύονται μαζί με τους νέους, που φορούν περικάρπια τα οποία παράγονται σε κάτεργα και τους ροκ σταρ με τα ψυχρά γυαλιά, που αναγγέλλουν στους θεατές του CNN πως η "καλή διακυβέρνηση" είναι όντως η πρακτική λύση σε μία τέτοια συμφορά.[1] Καθώς η "φτώχεια" δεν είναι πια μία σαφής κατάσταση ζωής και αγώνα, μετατρέπεται σε έναν αφηρημένο εχθρό, ένα εξωτερικό που υποτίθεται πως θα αντιμετωπιστεί με αντίστοιχες αφηρημένες πολιτικές, δηλαδή, διαβάζοντας το πρόσφατο έγγραφο της Παγκόσμιας Τράπεζας που αξιολογεί το επενδυτικό κλίμα

στην Νότια Αφρική, “με μακροοικονομικές και ρυθμιστικές πολιτικές· με την ασφάλεια των δικαιωμάτων ιδιοκτησίας και των κανόνων του νόμου· και με την ποιότητα της υποστήριξης θεσμών όπως η φυσική και οικονομική υποδομή” (World Bank 2005c: 5). Με τον προσδιορισμό αυτού του αφηρημένου “εξωτερικού”, οι συγκεκριμένοι αγώνες των φτωχών, που μετατρέπουν τη φτώχεια σε μία κατάσταση για την παραγωγή της κοινότητας, κοινωνικής συνεργασίας και αξιοπρέπειας, μπορούν να εγκληματοποιηθούν τοπικά: τελικά, απειλούν την μακροοικονομική σταθερότητα, απειλούν τα “δικαιώματα ιδιοκτησίας και τους κανόνες του νόμου”, και απειλούν τους ρόλους των υποδομών ως οχημάτων της καπιταλιστικής συσσώρευσης, απαιτώντας αντίθετα να είναι αφοσιωμένοι στην αναπαραγωγή των αναγκών των κοινοτήτων. Με την ανακήρυξη της φτώχειας ως κάτι εξωτερικού εναντίον του οποίου παλεύουμε, ο Paul Wolfowitz και ο λόγος που προωθείται από τους θεσμούς που προεδρεύει, μπορεί να κηρύξει τον πόλεμο στους φτωχούς, και να σκοτώσει τρία πουλιά με μία πέτρα: πρώτα, συνεχίζοντας να προωθεί τις νεοφιλελεύθερες πολιτικές που αναπαράγουν τους φτωχούς ως φτωχούς, μέσω παραπέρα περιφράξεων και την προώθηση των πειθαρχικών αγορών και των μηχανισμών ομοιόστασης τους· δεύτερο, επιμένοντας στη δημιουργία ενός πλαισίου στο οποίο οι αγώνες των φτωχών εγκληματοποιούνται, όποτε αντιτίθενται στο νεοφιλελεύθερο λόγο και ανακτούν τα κοινά· και τρίτο, διαιρώντας το αγωνιζόμενο σώμα σε καλούς και κακούς, οι καλοί είναι τα “υπεύθυνα” κινήματα που δίνουν τα χέρια με τον Paul Wolfowitz και τους ομοίους του, ενώ οι κακοί είναι οι “ανεύθυνοι” υπόλοιποι από εμάς. Η βάση της νεοφιλελεύθερης διακυβέρνησης εξαρτάται από τα παιχνίδια και τις επιλογές αρχών όπως αυτές.[2]

Ακούστε αντίθετα τις κριτικές εθνογραφικές εκθέσεις των αγώνων των φτωχών:

Αυτό ήταν μία άλλη καθοριστική στιγμή για τον αγώνα των κατοίκων σε διαμερίσματα [στο Chatsworth, Durban, South Africa]. Οι Ινδές γυναίκες είχαν σταθεί στη γραμμή του πυρός προκειμένου να προστατεύσουν μία οικογένεια από την Αφρική χωρίς μητέρα. Εάν είχαν χαθεί, η οικογένεια των Mhlongos θα είχαν διωχθεί στη γειτονική ύπαιθρο. Το συμβούλιο, επίσης έδειξε τα χαρτιά του. Για αυτούς τα ευρύτερα θέματα της λογικής της οικοδόμησης μη ρατσιστικών κοινοτήτων από τα κάτω δεν σήμαιναν τίποτα. Το γεγονός πως ο Mhlongo ήταν σεβαστός από την κοινότητα και εργάζονταν σκληρά ως μηχανικός για να δώσει στην οικογένεια του μία ευκαιρία στη ζωή ήταν το ίδιο άσχετο. Το συμβούλιο ήταν ένας συλλέκτης χρέους, που πάλευε με ηθικούς όρους. Αυτή η λογική της ηθικότητας ήταν τρομακτικά ξεκάθαρη. Ο Mhlongo ήταν ανεπιθύμητος γιατί μπήκε στο δρόμο της συλλογής των χρεών του απαρτχάιντ. (Desai 2002: 53)

Εδώ επίσης μπορούμε να προβλέψουμε έναν σιωπηρό προβληματισμό για το “εξωτερικό”, αλλά εδώ το εξωτερικό παριστάνεται το ίδιο σε μία πιο πολύπλοκη κατάσταση. Δεν τίθεται από αφηρημένες αρχές, αλλά συνίσταται ως σαφής και αισθητική διαδικασία, στην οποία η “εξωτερικότητα” και η αντίστοιχη ανάκτηση της “ετερότητας” αναδύεται από την άρνηση ενός εξωτερικού μέτρου, μίας εξωτερικής αξιακής πρακτικής, και ανακτούνται ως ποιότητες μίας

βιωμένης πρακτικής σχέσεων. Στη συγκρότηση του “εξωτερικού” από το μέτρο του κεφαλαίου βρίσκουμε τον τρόπο των φτωχών να κάνουν την ιστορία παρελθόν, ξεκινώντας, ξανά και ξανά και ξανά, *την δική τους ιστορία*. Το εξωτερικό εδώ, που επιτρέψτε μας να το αποκαλούμε *το εξωτερικό μας*, προβοκάροντας, αναδύεται και γίνεται ορατό στην *πρώτη γραμμή*. Αυτός είναι ο τόπος κάθε σύγκρουσης ενάντια στο “έξω εκεί” που επιβάλλει τους κανόνες του, όποτε παρατάσσεται με ένα τουφέκι ενάντια σε έναν συλλέκτη χρέους, που χτυπάει την πόρτα, ή σε διαφορετική κλίμακα , όταν παρατάσσεται ενάντια στην κυβέρνηση και τους διευθυντές εταιρειών που μεταφέρουν τα μηνύματα των σημάτων των παγκόσμιων αγορών, που διακηρύσσουν την καταστροφή της βιομηχανίας και των αντίστοιχων κοινοτήτων. Το “εξωτερικό” που δημιουργείται από τους αγώνες είναι ένα εξωτερικό που αναδύεται από μέσα, ένας κοινωνικός χώρος που δημιουργείται λόγω της δημιουργίας προτύπων σχέσεων, τα οποία είναι ασυμβίβαστα και άλλα από τις πρακτικές των σχέσεων του κεφαλαίου. Αυτό είναι το *δικό μας* εξωτερικό, δηλαδή, η σφαίρα των αξιακών πρακτικών έξω από εκείνες του κεφαλαίου και, όντως, συγκρουόμενες με αυτό. Οι αξιακές πρακτικές των Ινδών γυναικών που υπερασπίζονται την αφρικανική οικογένεια (κι έτσι συνεισφέρουν στη δημιουργία ενός κοινού και την αναμόρφωση των ταυτοτήτων)[3] ενάντια στις αξιακές πρακτικές του συλλέκτη χρέους, που κάνει έξωση σε μία άλλη αφρικανική οικογένεια στο όνομα του “σεβασμού της ιδιοκτησίας, του νόμου και του συμβολαίου”.

Το *δικό μας* εξωτερικό είναι μία διαδικασία *γίγνεσθαι κάτι άλλο από το κεφάλαιο,*και έτσι παριστάνει τον εαυτό του ως ένα φράγμα στην απεριόριστη διαδικασία της συσσώρευσης και, σε πρώτη φάση, πρέπει να αναζητήσει να υπερβεί τις διαδικασίες περίφραξης,. Δεν χρειάζεται να πούμε πως αυτό το εξωτερικό είναι ενδεχομενικό κι εξαρτάται από το πλαίσιο, αφού αναδύεται από σαφείς αγώνες και σαφώς σχετιζόμενα υποκείμενα. Και είναι επίσης προφανές πως η ανάδυση αυτού του εξωτερικού δεν αποτελεί εγγύηση της *διάρκειας* και της *αναπαραγωγής του*. Αυτό που επισημαίνω είναι μόνο αυτό: το “εξωτερικό μας” είναι η σφαίρα της παραγωγής των κοινών. Θα επανέλθουμε σε αυτό σύντομα, μετά από μία περιήγηση που μας πηγαίνει πίσω στην επανεξέταση του θέματος των περιφράξεων και της έξωσης.

ΠΕΡΙΦΡΑΞΗ, ΕΞΩΣΗ ΚΑΙ ΤΟ ΕΞΩΤΕΡΙΚΟ

Η προβληματική του εξωτερικού ήταν πάντα αμφίσημη στη μαρξιστική βιβλιογραφία που ασχολήθηκε μαζί της, είτε σιωπηρά είτε φανερά. Από τη μία πλευρά, η “επανάσταση” του ίδιου του κεφαλαίου εξαρτάται από την υπέρβαση των συνθηκών που, σε δεδομένα πλαίσια και κλίμακες, δεν ταιριάζουν με τη συσσώρευση, επομένως βρίσκονται “εξωτερικά” των αξιακών πρακτικών του. Αυτή η υπέρβαση των συνθηκών μπορεί επίσης να είναι απλά η σύζευξη των κυκλωμάτων της “προκαπιταλιστικής” παραγωγής με εκείνα του κεφαλαίου (όπως συζητήθηκε, για παράδειγμα, στο έργο του Wolpe (1972) για την άρθρωση των τρόπων παραγωγής στην περίπτωση της Νότιας Αφρικής)· ή η καταστροφή αυτών των “προκαπιταλιστικών” κοινοτήτων από τις περιφράξεις γης και άλλων πόρων, όπως επισημαίνει ο Μαρξ στη συζήτηση της “αποκαλούμενης πρωταρχικής συσσώρευσης”. Από την άλλη πλευρά, η ριζοσπαστική σκέψη υποτίθεται αφιερώνεται εξολοκλήρου στην προβληματοποίηση και την έρευνα για ένα εξωτερικό στον καπιταλιστικό τρόπο παραγωγής: τι άλλο είναι, με παραδοσιακούς όρους, η συμβολική αξία της “επανάστασης” από

αυτό το θαυμάσιο γεγονός, που μας παραδίδει ένα πεδίο κοινωνικών σχέσεων “εξωτερικά” από εκείνες του καπιταλισμού;

Πιο γενικά, μέσα στον παραδοσιακό Μαρξιστικό λόγο αντιμετωπίζουμε ένα πρόβλημα κλειδί για την εννοιολόγηση του “εξωτερικού”. Μου φαίνεται πως αυτό παριστάνει τον εαυτό του είτε ως ιστορικό *ex ante* (εκ των προτέρων), ή ένα μυθολογικό επαναστατικό μετακαπιταλιστικό *ex post* (εκ των υστέρων). Στη μέση, υπάρχει η κλειστοφοβική αγκαλιά του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής, *μέσα στην οποία*, φαίνεται να μην υπάρχει *κανένα εξωτερικό*. Με αυτούς τους όρους, είναι ξεκάθαρο με ποιο τρόπο η ιστορική διαδικασία που κινείται από το ένα στο άλλο έχει την τάση να γίνεται αντιληπτή ως ο από μηχανής θεός του κόμματος του Λένιν, που φέρνει τη συνείδηση στις μάζες... από που; Ακριβώς από ένα φετιχοποιημένο “εξωτερικό”.

Μία σύντομη ανασκόπηση μερικών εννοιών του “εξωτερικού” μέσα στην πρόσφατη μη δογματική μαρξιστική βιβλιογραφία αποκαλύπτει και τη δύναμη με την οποία πολλές παραδόσεις έχουν χαρακτηρίσει τη σχέση του κεφαλαίου με το εξωτερικό, αλλά και την ίδια στιγμή την αδυναμία με την οποία οι διαδικασίες της συγκρότησης του “εξωτερικού μας” έχει έρθει στο προσκήνιο της προβληματοποίησης.

Το έργο του Harold Wolpe (1972), ακολουθώντας την Λούξεμπουργκ, θεωρεί το εξωτερικό ως τον προκαπιταλιστικό τρόπο της παραγωγής, που έφτασε στο τέλος του στη Νότια Αφρική με την βιομηχανοποίηση και το απαρτχάιντ. Υποστηρίζοντας πως ο διαχωρισμός και το απαρτχάιντ ήταν δύο διαφορετικές φάσεις των καπιταλιστικών καθεστώτων της Νότιας Αφρικής, ο Wolpe κατάφερε να ξεκαθαρίσει το ρόλο των αποθεματικών στο προ-απαρντχάιντ καθεστώς ως ένα “προκαπιταλιστικό” εξωτερικό, που στάθηκε βασικό για τη μείωση του κόστους της αναπαραγωγής τους εργασιακού χρόνου. Εδώ αναπτύχθηκε η έννοια της *άρθρωσης* των τρόπων της παραγωγής (ένα εξωτερικό του άλλου, αν και συζευγμένου). Αυτό έφτασε σε ένα τέλος με τη διαδικασία της φτωχοποίησης των αποθεματικών λόγω της μετανάστευσης του ενήλικα πληθυσμού και την αποεπένδυση, που συνοδεύτηκε με την απαλλοτρίωση της γης. Το καθεστώς του απαρντχάιντ επομένως, κλιμακώνοντας το στοιχείο του εξαναγκασμού, έπρεπε να αποκωδικοποιηθεί ως μία καπιταλιστική στρατηγική για την υποταγή της αυξανόμενης εξεγερτικής αστεακής μαύρης εργατικής τάξης. Με το απαρτχάιντ, με άλλα λόγια, μετακινούμαστε από έναν δυαδικό σε έναν μόνο τρόπο παραγωγής. Επομένως τελικά, στο έργο του Wolpe στο τέλος αυτής της ιστορικής διαδικασίας φαίνεται να μην υπάρχει κάτι εξωτερικό στον καπιταλιστικό τρόπο παραγωγής, τουλάχιστον στην Νότια Αφρική.

Από μία τελείως διαφορετική προοπτική, η οποία είναι και λιγότερο εφοδιασμένη να προβληματιστεί και να θεωρήσει τις ιεραρχίες που αναπαράγονται μέσα στα “παγκόσμια πλήθη”, οι Χάρντι και Νέγκρι (2000, 2004) φτάνουν στο ίδιο συμπέρασμα και το δηλώνουν ρητά: το εξωτερικό είναι μέρος της διαλεκτικής “εσωτερικό-εξωτερικό” που ανήκει στη νεωτερικότητα, ενώ στην μετανεωτερικότητα και την αυτοκρατορία δεν υπάρχει εξωτερικό. Κάποιος μπορούσε να διαβάσει τη θέση αυτή από την άποψη του γεγονότος, πως στην παρούσα φάση της νεοφιλελεύθερης παγκοσμιοποίησης δεν υπάρχει εξωτερικό στις καπιταλιστικές σχέσεις της παραγωγής, δηλαδή, ως “εσωτερικό-εξωτερικές” σχέσεις μιας ιδιαίτερης φύσης. Αλλά η ερμηνεία

αυτή είναι επίσης προβληματική μόλις δούμε πως στους Χαρντ και Νέγκρι η παραδειγματική διαδικασία των καπιταλιστικών σχέσεων της παραγωγής – η διαδικασία της μέτρησης της ανθρώπινης δραστηριότητας από το εξωτερικό των άμεσων παραγωγών και της μετατροπής της σε εργασία, δηλαδή "ο νόμος της αξίας" – φτάνει υποθετικά σε ένα τέλος, χάρη στην άυλη εργασία· ή τουλάχιστον, αυτή υποτίθεται είναι η "τάση". Όπως έχουμε δει στο κεφάλαιο 12, αυτό είναι μακριά από την πραγματικότητα, και όταν το θέμα του μέτρου του κεφαλαίου επαναφέρεται πίσω στην θεωρητική έρευνα (αφού εφαρμόζεται όχι μόνο στις κοινότητες που αντιμετωπίζουν τις περιφράξεις, αλλά επίσης τόσο στην "υλική" όσο και στην "άυλη" μισθωτή εργασία), τότε μπορούμε να θεωρήσουμε την αναπαραγωγή και την ιεραρχία όπως αναδύονται από τις εξελισσόμενες πειθαρχικές διαδικασίες της αγοράς.

Τώρα θα εκτρέψω τη συζήτηση λίγο παραπέρα για να συζητήσω τον *Νέο Ιμπεριαλισμό* του David Harvey (2003). Στο βιβλίο αυτό ο Harvey οικοδομεί πάνω στην θέση της Λούξεμπουργκ, και υποστηρίζει πως το εξωτερικό είναι μάλλον το αντικείμενο της "συσσώρευσης μέσω της έξωσης" που το κεφάλαιο χρειάζεται προκειμένου να υπερβεί τις κρίσεις της υπερπαραγωγής, παρά μάλλον της υποκατανάλωσης. Στη θεώρηση του, "αυτό που κάνει η συσσώρευση μέσω της έξωσης, είναι να θέσει σε κυκλοφορία ένα σύνολο περιουσιακών στοιχείων (περιλαμβάνοντας και την εργατική δύναμη) σε πολύ χαμηλό (και σε μερικές περιπτώσεις μηδενικό) κόστος. Το υπερσυσσωρευμένο κεφάλαιο μπορεί να αρπάξει την κατοχή αυτών των περιουσιακών στοιχείων και να μετατρέψει άμεσα τη χρήση τους σε κερδοφόρα. (ο.π 149). Το εξωτερικό έτσι εσωτερικεύεται σύντομα από τους βρόγχους του κεφαλαίου που, ωφελούμενο από το χαμηλότερο κόστος, θα υπερβεί την κρίση υπερσυσσώρευσης μέχρι να απαιτηθεί ο επόμενος γύρος των περιφράξεων.

Υπάρχει μία θεωρητική αδυναμία στην μετατροπή από τον Χάρβευ της προβληματικής των "περιφράξεων" σε μία "συσσώρευση μέσω της έξωσης". Ο όρος αυτός, αν και επικαλείται τη φρίκη του ξεσκίσματος των κοινοτήτων και της απαλλοτρίωσης της γης και των άλλων μέσων της ζωής, είναι τελικά θεωρητικά αδύναμος, αφού θέτει την "έξωση" ως ένα *μέσο* της συσσώρευσης, μάλλον παρά ως αυτό που η συσσώρευση είναι. Όντως, στο πλαίσιο της συσσώρευσης στην οποία, τόσο οι συνεχείς (και χωρικές) περιφράξεις όσο και οι πειθαρχικές διαδικασίες της αγοράς είναι δύο συστατικές στιγμές, ο διαχωρισμός των παραγωγών και των μέσων παραγωγής σημαίνει ουσιαστικά πως οι "αντικειμενικές συνθήκες της ζωντανής εργασίας εμφανίζονται *διαχωρισμένες, ανεξάρτητες* αξίες που αντιτίθενται στην ικανότητα της ζωντανής εργασίας ως υποκειμενικού όντος, που επομένως εμφανίζονται σε αυτούς απλά ως μία αξία *άλλου είδους."* (Marx 1974: 461) Σε ένα γραφείο ή εργοστάσιο, σε μία γειτονιά του παγκόσμιο Νότου που απειλείται από τη μαζική έξωση ή σε ένα γραφείο πρόνοιας στο Βορρά, που κάνει παιχνίδια με το βιοπορισμό των ανύπαντρων μητέρων εάν δεν αποδέχονται τις χαμηλόμισθες εργασίες, οι πολλοί που υπόκεινται στο μέτρο του κεφαλαίου είναι οι αποδέκτες των στρατηγικών που προσπαθούν να τοποθετήσουν τις δραστηριότητες της ζωής τους σύμφωνα με τις προτεραιότητες αυτού του ετερώνυμου μέτρου, που καθορίζει το τι, πώς, πόσο και πότε θα ασκήσουν τις δυνάμεις τους (δηλαδή που μετατρέπει τις δραστηριότητες τους σε "εργασία" για το κεφάλαιο). Αυτό που είναι κοινό σε *όλες* τις στιγμές της συσσώρευσης ως κοινωνικής σχέσης είναι ένα μέτρο των πραγμάτων, που ο παραδοσιακός

μαρξισμός έχει εννοιολογήσει με τον όρο “νόμος της αξίας”, και με αυτό έχει φετιχοποιήσει την κοινωνική σχέση καθαρά ως έναν “αντικειμενικό” νόμο και όχι ως μία αντικειμενικότητα που αμφισβητείται συνέχεια από τα άτομα στους αγώνες, που θέτουν *άλλα* μέτρα των πραγμάτων *εξωτερικά* από εκείνα του κεφαλαίου.

Στον βαθμό στον οποίο το μέτρο των πραγμάτων του κεφαλαίου παίρνει τον έλεγχο των ζωών και των πρακτικών των υποκειμένων, δηλαδή *στον βαθμό στον οποίο* οι πόροι της ζωής τους *εξαρτώνται* από τη συμμόρφωση που οι πειθαρχικοί μηχανισμοί των αγορών απαιτούν από αυτούς, συμβαίνει η έξωση. Η “υπερεργασία” και η αντίστοιχη “υπεραξία” που εξάγεται τόσο από τους μισθωτούς όσο και από τους άμισθους εργαζόμενους είναι μόνο μία πλευρά της έξωσης που συμβαίνει. Το άλλο είναι το *detritus* (συντρίμμια)[4] που εγγράφονται στα σώματα και στο περιβάλλον τους από την άσκηση του μέτρου του κεφαλαίου στο πράττειν του κοινωνικού σώματος, και στη δραστηριότητα της ζωής τους. Αυτά το *detritus* που είναι γύρω από τα υποκείμενα και μέσα στα υποκείμενα, μας βοηθούν να διαβάσουμε την έξωση όχι ως ένα συμβάν *έξω εκεί*, αλλά ως μία συνθήκη των πρακτικών της ζωής που συνδέονται με τα κυκλώματα του κεφαλαίου, σε μία ποικιλία βαθμών και σε διαφορετικά επίπεδα της ιεραρχίας των μισθών. Το *detritus* επισημαίνουν την προβληματική της κοινωνικής αναπαραγωγής.

Όντως, όπως επεσήμανε με διαφορετικούς τρόπους ο George Caffentzis (2002), η Sharad Chari (2005) και ο Gillian Hart (2002, 2005) δεν υπάρχει εγγύηση πως ακολουθώντας την έξωση, η “απελευθερωμένη” εργατική δύναμη θα βρει μέσα αναπαραγωγής μέσα στα κυκλώματα του κεφαλαίου.[5] Αυτό σημαίνει πως η περίφραξη πάντα θέτει στην ατζέντα την προβληματική της κοινωνικής αναπαραγωγής και του αγώνα γύρω από αυτήν. Το εξωτερικό έτσι μετατρέπεται από ένα αντικείμενο απαλλοτρίωσης σε *detritus*. Με το *detritus* καταλαβαίνω τα στρώματα των απόβλητων, που εγγράφονται στο σώμα και στο περιβάλλον και που αναδύονται από την άρθρωση των πρακτικών της ζωής (που ακολουθούν το δικό τους *conatus*) *με* τους βρόγχους του κεφαλαίου (και το δικό τους *conatus*). Με αυτή την έννοια, το *detritus* είναι η κοινή υλική συνθήκη (αν και διαφοροποιημένη μεταξύ των διαφορετικών πλαισίων και της ιεραρχίας των μισθών) στην οποία η προβληματική της κοινωνικής αναπαραγωγής είναι αποκλειστικά στα χέρια των μισθωτών και άμισθων “απαλλοτριωμένων” και της “*οργανωτικής τους έκτασης*”. Με άλλα λόγια, η κοινωνική αναπαραγωγή έξω από το κεφάλαιο εξαρτάται δραματικά από την αποδοτικότητα, την οργανωτική έκταση και την κομμουναλιστική συγκρότηση των αγώνων και την ικανότητα να ανακτούν και να συγκροτούν κοινά στη συνθήκη του *detritus*.[6]

Στις διαφορετικές προσεγγίσεις που έχω εξετάσει συνοπτικά, έχω μία δυσκολία στο να εξακριβώσω οποιαδήποτε τάση προς την υπέρβαση της αμφισημίας γύρω από τη μεταχείριση του “εξωτερικού” στο οποίο αναφέρθηκα στο ξεκίνημα αυτού του μέρους. Το εάν είναι ένα εξωτερικό που έφτασε σε ένα τέλος λόγω της αυξανόμενης εξάρτησης του προλεταριάτου από τους μισθούς (Wolpe), ή έφτασε στη φάση της πραγματικής υπαγωγής και της ηγεμονικής τάσης της εργασίας να γίνει άυλη (Hardt and Negri) ή εάν η παρουσία του εξωτερικού είναι ακόμα μαζί μας ως αναγκαίο συστατικό της συσσώρευσης (Harvey), σε όλες αυτές τις περιπτώσεις ο ορισμός του εξωτερικού από την πλευρά της παρουσίας ή της απουσίας του είναι μία λειτουργία, που δημιουργείται *εκ των*

προτέρων και που, με αυτό τον τρόπο, μπορεί να φτάσει σε ένα τέλος μέσω της ανάπτυξης των καπιταλιστικών διαδικασιών (Wolpe, Hardt and Negri) ή είναι στη *διαδικασία* της έλευσης σε ένα τέλος μέσω των εξελισσόμενων εξώσεων (Harvey).

Αυτό που μένει έξω σιωπηρά είναι ότι οι διαδικασίες των αγώνων διαρκώς γεννούν το εξωτερικό. Το εξωτερικό *μας*, ή ίσως πληθυντικά, τα *εξωτερικά* μας, φαίνονται να έχουν μείνει έξω από την εικόνα, να μην έχουν γίνει αντικείμενο προβληματισμού τουλάχιστον σε τρεις διαστάσεις:

1. στα συστατικά *επικοινωνιακά* χαρακτηριστικά τους, δηλαδή η παραγωγή των κοινών και των αξιακών πρακτικών, των βαθμών της αναπαραγωγής/ των αμφισβητήσεων/ της υπέρβασης των φυλετικών, ρατσιστικών ή άλλων ιεραρχιών – με μία λέξη το σχήμα και η μορφή της παραγωγής των κοινών σε διαφορετικά πλαίσια·

2. στις διαδικασίες της άρθρωσης αυτών των κοινών – που αναδύονται σε τόπους με συγκεκριμένο πλαίσιο[7] - στις παγκόσμιες πειθαρχικές αγορές, δηλαδή τους βαθμούς και μορφές υπαγωγής στις πειθαρχικές διαδικασίες του κεφαλαίου·

3. στη φύση και την αποδοτικότητα της αμφισβήτησης, που αυτές οι συστατικές διαδικασίες θέτουν στους ευρύτερους βρόγχους του κεφαλαίου και τις παγκόσμιες πειθαρχικές διαδικασίες της αγοράς, δηλαδή, το ζήτημα της κρίσης της κοινωνικής ισορροπίας.

Με μία λέξη, αυτό που αφήνεται έξω είναι πολύ προφανές στα μάτια πολλών από αυτούς που συμμετέχουν στους αγώνες και από εκείνους που παρέχουν εθνογραφικές εκτιμήσεις: μόνο οι άνθρωποι του αγώνα, που αναπτύσσουν ιδιαίτερους λόγους που ενδυναμώνουν την ιδιαιτερότητα τους, είναι *συμπαραγωγοί των εναλλακτικών*.[8] Και εάν αυτό συμβαίνει, χρειάζεται πολύ εργασία για να συσχετίσουμε το πλήθος των υπαρχουσών ή των πιθανών εθνογραφιών των αγώνων με το “μεγάλο σχήμα των πραγμάτων”, δηλαδή, τη γενική προβληματική του αγώνα μίας κοινωνικής δύναμης που το *conatus* της αυτοσυντήρησης της, εξαρτάται από μία απεριόριστη ορμή για να κάνει έξωση, να μετρήσει, να ταξινομήσει και να πειθαρχήσει το παγκόσμιο κοινωνικό σώμα και να θέσει σε αντιμαχία μεταξύ τους τις μοναδικότητες, μέσω της απόσυρσης των μέσων της ύπαρξης τους – εκτός και εάν κάποιος συμμετέχει *επιτυχώς* σε μία κούρσα που απειλεί το βιοπορισμό κάποιου άλλου (αυτό το αποκαλούν “αγορά”)

ΠΟΛΥ ΣΥΝΤΟΜΗ ΠΑΡΑΚΑΜΨΗ ΣΤΟΝ ΙΜΠΕΡΙΑΛΙΣΜΟ

Νιώθω υποχρεωμένος τώρα να κάνω μία παράκαμψη για να αντιμετωπίσω το πρόσφατο πολυσυζητημένο θέμα του “ιμπεριαλισμού”. Όντως πολλές ριζοσπαστικές προσεγγίσεις για το “εξωτερικό”, όπως εκείνες που συζητήσαμε, συνδέονται με το θέμα του ιμπεριαλισμού με τον ένα ή τον άλλο τρόπο. Στη Ρόζα Λούξεμπουργκ, τον Wolpe, και τον Harvey (οι δύο τελευταίοι έχουν επηρεαστεί από τη Λούξεμπουργκ) και τους Χάρντ και Νέγκρι, η προβληματική του εξωτερικού είναι με διαφορετικούς τρόπους η προβληματική της αποικισμού ενός “έξω εκεί”, ή στην περίπτωση των Χαρντ και Νέγκρι, αυτή είναι η προβληματική που φτάνει σε ένα τέλος με την Αυτοκρατορία. Στην κλασική αντιμετώπιση του Λένιν, ο ιμπεριαλισμός ήταν το ανώτατο στάδιο του καπιταλισμού, στον οποίο τα συγκρουόμενα συμφέροντα των *εθνικών* μπουρζουαζιών

οδηγούσαν σε πόλεμο. Στις σύγχρονες συζητήσεις μέσα στο κίνημα των κινημάτων, η ρητορική του ιμπεριαλισμού έχει επιταχυνθεί ακολουθώντας την κατοχή του Ιράκ από τις ΗΠΑ και τους συμμάχους της. Δεν μπορώ να εξετάσω τις συζητήσεις αυτές με λεπτομέρεια, αλλά για τους σκοπούς μας είναι σημαντικό να επισημάνουμε πως οι διάφορες πτυχές του σύγχρονου λόγου για τον ιμπεριαλισμό έχουν σε μεγάλο βαθμό καλουπωθεί στον όρο των "συμφερόντων" (εθνικών συμφερόντων, συμφερόντων της ΗΠΑ, κλπ) και δεν προβληματίζονται από την άποψη των αξιακών πρακτικών του κεφαλαίου, την περίφραξη και την πειθαρχική ενσωμάτωση, ή την σύγκρουση ανάμεσα στις αξιακές πρακτικές. Έχω την εντύπωση πως στους λόγους που αναδύονται μέσα από τα κινήματα, υπάρχει μία ένταση ανάμεσα στους δύο αυτούς τρόπους προβληματοποίησης των πραγμάτων, μία ένταση που κάποιες φορές αναδύεται στη βιβλιογραφία, όπως για παράδειγμα στην περίπτωση του διορισμού του Paul Wolfowitz στην Παγκόσμια Τράπεζα. Σε ένα σχόλιο, για παράδειγμα, ο διορισμός ήταν "μία υπολογισμένη κίνηση για την εγγύηση πως η ΗΠΑ είναι ικανή να εξασφαλίζει συνεχώς τα οικονομικά και γεωπολιτικά της συμφέροντα"(GuttaI 2006: 80-1)· επομένως, από αυτή την άποψη, η κίνηση μπορεί να αναγνωσθεί μέσα στο παραδοσιακό πλαίσιο του "ιμπεριαλισμού", που είναι τα εθνικά συμφέροντα. Σε ένα άλλο τμήμα του ίδιου σχολιασμού, μαθαίνουμε πως για την "Παγκόσμια Τράπεζα, η μεταπολεμική ανοικοδόμηση είναι μία ευκαιρία για να εφαρμόσει την πιο διαβόητη μορφή της δομικής προσαρμογής στις χώρες που αναδύονται από τον πόλεμο ή τις φυσικές καταστροφές, που υφίστανται βίαιες εσωτερικές συγκρούσεις, είναι κάτω από ξένη κατοχή, και/ή υποβάλλονται σε "μετάβαση" από τον κομμουνισμό στον καπιταλισμό" (ο.π 86). Τώρα αυτό το τελευταίο πλαισιώνει το θέμα από την άποψη των αξιακών πρακτικών του κεφαλαίου: ο διορισμός του Wolfowitz ως προέδρου της Παγκόσμιας Τράπεζας πρέπει να αναγνωσθεί, από την άποψη του τρόπου με τον οποίο μπορεί να βοηθήσει το κεφάλαιο (οποιασδήποτε εθνικότητας) για να κάνει παραπέρα επιδρομές και να επεκτείνει τις αξιακές του πρακτικές στο κοινωνικό σώμα από το οποίο εξαρτάται η συντήρηση του. Αυτό δεν σημαίνει πως τα "εθνικά συμφέροντα" ή στην περίπτωση αυτή, τα γεωπολιτικά και οικονομικά συμφέροντα των ΗΠΑ δεν σχετίζονται με την προώθηση των αξιακών πρακτικών του κεφαλαίου. Είναι πολύ δύσκολο να αποφύγουμε να κάνουμε τη σύνδεση αυτή: η ΗΠΑ έχει το μεγαλύτερο στρατό στον κόσμο· επομένως, ακόμα και αν παραδεχτούμε τη θέση της δικτυακής κυριαρχίας στην σύγχρονη Αυτοκρατορία, όπως υποστήριξαν οι Χάρντ και Νέγκρι (2000), δεν υπάρχει τρόπος με τον οποίο μπορούμε να συλλάβουμε την επέκταση των κοινωνικών και πολιτικών συνθηκών, που είναι αναγκαίες για τη συντήρηση του παγκόσμιου κεφαλαίου χωρίς να εξετάσουμε το ρόλο των ΗΠΑ.

Ωστόσο, από την προοπτική της σύγκρουσης των αξιακών πρακτικών για τις οποίες ενδιαφερόμαστε, και πάνω στις οποίες το ξεκίνημα της ιστορίας και η συγκρότηση του *δικού μας εξωτερικού* εξαρτάται, σε αυτό που είμαστε αντίθετοι δεν είναι τόσο τα "συμφέροντα" των ΗΠΑ ή άλλων εθνών. Το τι κάνει η Παγκόσμια Τράπεζα και οι αδερφές της οργανώσεις δεν έχει να κάνει τόσο με τα συμφέροντα των ΗΠΑ, αλλά με την προώθηση ενός πλαισίου στο οποίο αυτοί οι *τύποι* συμφερόντων (η επιδίωξη του χρήματος χωρίς όριο) έχουν αξία, ενώ άλλοι τύποι "συμφερόντων" (η αξιοπρέπεια, η τροφή, η ελευθερία, τα κοινά και λοιπά) δεν έχουν αξία, ή υποτάσσονται στα πρώτα. Με άλλα λόγια, *στην πρώτη γραμμή της κοινωνικής αναπαραγωγής* η σύγκρουση αφορά τις

διαφορετικές αξιακές πρακτικές.

Έτσι, ο κίνδυνος που αντιμετωπίζουμε ακολουθώντας τους λόγους για τον ιμπεριαλισμό μάλλον, παρά για το *κεφάλαιο* είναι να χάσουμε την έννοια, το νόημα του αγώνα *στην πρώτη γραμμή*. Αξίζει να επισημανθεί πως τα "συμφέροντα" και οι "αξιακές πρακτικές" φυσικά σχετίζονται· έτσι, αντιτιθέμενοι σε μία ορισμένη αξιακή πρακτική του κεφαλαίου (περίφραξη ή πειθαρχική ενσωμάτωση, για παράδειγμα) οι αγώνες επίσης αντιτίθενται στα συμφέροντα κάποιου που επιδιώκει την αξία αυτή. Αλλά πρέπει να φέρουμε στο μυαλό πως η διαφορά ανάμεσα στα δύο καλουπώνεται με τον όρο της διάστασης του χρόνου στον οποίο αναφέρεται. Τα "συμφέροντα" καλουπώνονται σε γραμμικό χρόνο, αφού πραγματώνονται από τους σκοπούς των ομάδων συμφερόντων, από τους σκοπούς που πρέπει να επιτευχθούν. Οι αξιακές πρακτικές, ωστόσο, καλουπώνονται σε κυκλικό χρόνο, αφού αναφέρονται στη διαμόρφωση των νορμών και των τρόπων του πράττειν και της σχέσης, στο πλαίσιο της κοινωνικής αλληλόδρασης και της συμπαραγωγής.

DETRITUS-CONATUS

Στο πρώτο τμήμα αυτού του κεφαλαίου υποστήριξα πως το εξωτερικό είναι η διαδικασία του γίγνεσθαι κάτι άλλο από το κεφάλαιο. Επομένως η προβληματική που έχουμε μπροστά μας είναι το πως μπορούμε να παράγουμε κοινά ανάμεσα σε τόσο διαφορετικούς και ιδιαίτερους κατά τόπους αγώνες, έτσι ώστε να συγκροτήσουμε μία κοινωνική δύναμη, που απειλεί την αυτοσυντήρηση του κεφαλαίου και *την ίδια στιγμή* θέτει την δική της αυτοσυντήρηση, που βασίζεται σε ένα διαφορετικό τύπο *conatus* και διαφορετικούς τύπους αξιακών πρακτικών. Αλλά αυτό είναι ένα μεγάλο θέμα, για το οποίο δεν έχω την απάντηση. Μόνο μία πρόταση για το που να ψάξουμε: στα *detritus ως* ησυνθήκη για την παραγωγή των κοινών και στην ένταση μεταξύ *detritus-conatus* ως οδηγός ενέργεια.

Αυτή η διαδικασία *detritus-conatus* του γίγνεσθαι κάτι άλλο από το κεφάλαιο είναι περισσότερο ασήμαντη από όσο μπορούμε να σκεφτούμε. Αν και συχνά εμφανίζεται ως ένα ηρωικό ξέσπασμα στο οποίο το νέο αναδύεται μέσω της διάστασης του "φασικού χρόνου" των αγώνων που διηγούνται πολλές εθνογραφίες, ο υποβόσκων χαρακτήρας της ριζώνεται στις καθημερινές ανησυχίες, που βρίσκουν έκφραση στον κυκλικό χρόνο και τις ρουτίνες, που είναι αναγκαίες για την αναπαραγωγή της ζωής και δίνουν μορφή στο conatus της αυτοσυντήρησης μίας μοναδικότητας. Και αυτό μέσα σε έναν κόσμο που μας τοποθετεί όλους στη συνθήκη της άρθρωσης των δικών μας *conatus* αυτοσυντήρησης με αυτό του κεφαλαίου. Επιτρέψτε μου να δώσω ένα παράδειγμα.

Μία γυναίκα καθαρίζει τα σκουπίδια σε ένα υπόγειο τραίνο στο "μεταμοντέρνο" Λονδίνο. Ίσως είναι από την Ανατολική Ευρώπη ή τη Δυτική Αφρική, μόνο το χρώμα της επιδερμίδας της μπορεί να μας πει. Σε μία από τις πιο ακριβές πόλεις στη γη, πληρώνεται £5.05 την ώρα, ανεξάρτητα από το εάν είναι νύχτα ή μέρα, διακοπές ή όχι· επιπλέον πρέπει να πληρώσει για τη μεταφορά με το τρένο στο σταθμό στον οποίο θα καθαρίσει τα βαγόνια. Το καθημερινό της εισιτήριο μετ' επιστροφής θα της κοστίσει μία ώρα από την καθημερινή της εργασία. Τις νύχτες της

Παρασκευής και του Σαββάτου θα πρέπει να καθαρίσει τον πορτοκαλί εμετό, που κάνουν οι αγχωμένοι “άυλοι εργάτες”, πνίγοντας την απογοήτευση τους, που δεν έπιασαν τους στόχους που τέθηκαν στο γραφείο, ή γιορτάζοντας μία προαγωγή (ένα βήμα στη μισθολογική σκάλα που διαφοροποιεί τα κοινωνικά σώματα στα μάτια του κεφαλαίου), ή απλά προσπαθούν να αποκαταστήσουν μία αίσθηση του εαυτού τους, που χάθηκε μέσα στους κώδικες και στα μέτρα που ορίζουν το χαρακτήρα τους στα τυπικά πλαίσια της εταιρείας.

Τι άλλο είναι αυτό που ωθεί αυτή τη γυναίκα να κάνει μία άθλια δουλειά για έναν χάλια μισθό εκτός από το *conatus* της δικιάς της *αυτοσυντήρησης* και της αυτοσυντήρησης της κοινότητας της – ίσως ένα παιδί, μία νεότερη αδερφή και μία μητέρα κάπου αλλού στον κόσμο, μπορεί να περιμένουν να στείλει κάποια μετρητά κάτω από την απειλή της “έξωσης” από τη γης τους ή του σπιτιού τους; Ή ίσως το *conatus* της αυτοσυντήρησης της, την οδηγεί στο να αναλάβει μία άθλια δουλειά πολύ μακριά από το σπίτι, γιατί αυτό της επιτρέπει να δραπετεύσει από τις βίαιες συνθήκες της κοινότητα στην οποία μεγάλωσε και ανατράφηκε – ένας βίαιος άνδρας, ένας σύζυγος, πατέρας ή αδερφός; Και ποιος είναι ο καθημερινός της αγώνας, όταν εμφανίζεται για εργασία και διατηρεί τα λογικά της ενάντια στις εξελισσόμενες ταπεινωτικές διαδικασίες μέτρησης της δουλειάς της, που συνεχώς προσπαθεί να “ελαχιστοποιήσει το κόστος”, να “ελαχιστοποιήσει τα σκουπίδια”, επομένως να “μεγιστοποιήσει” τα *detritus* που εγγράφονται στο σώμα αυτής της γυναίκας και άλλως όμοιων της; Και πότε αυτή η γυναίκα και άλλες σαν και αυτή θα βρεθούν μαζί να αρθρώσουν τις ζωές τους στον αγώνα για καλύτερες συνθήκες εργασίας, μισθούς, ή κάρτα ελεύθερης μετακίνησης, τι άλλο είναι αυτός ο αγώνας εκτός από τη μετατροπή των detritus σε συνθήκη για την ανάκτηση του κοινά παραγόμενου πλούτου και της διεκδίκησης της αξιοπρέπειας; Και τι είναι η *παραγωγή του κοινού πλούτου* εάν δεν είναι μέρος των κοινών που αναδύονται από όλους τους αγώνες, που παρουσιάζονται με τον διπλό χαρακτήρα: της ανάκτησης του κοινωνικού πλούτου εάν ο αγώνας πετύχει καθώς *επίσης* και της συγκρότησης νέων πρακτικών των σχέσεων και νέων κοινοτήτων μεταξύ των υποκειμένων του αγώνα;

Αυτό που προσπαθώ να πω εδώ είναι πως: το *detritus* είναι μία κοινή *συνθήκη* των πρακτικών της ζωής και των αντίστοιχων *conati*, που αρθρώνονται στο *conatus* της αυτοσυντήρησης του κεφαλαίου, γιατί το τελευταίο σίγουρα απαιτεί το φόρο του, επομένως παράγει το *detritus* στα σώματα μας και στο περιβάλλον μας. Από αυτή την άποψη το *detritus* είναι ένα κοινό ακόμα στρωμματοποιημένο έδαφος ή συνθήκη, με τη δική του κοπριά, από την οποία *ανθίζουν οι επιθυμίες* και, για να χρησιμοποιήσω την έκφραση του Ζιλ Ντελέζ, παράγει πραγματικότητα. Αλλά παράγει πραγματικότητα σε διαφορετικές συνθήκες. Μερικές από αυτές τις επιθυμίες μεταγγίζονται μέσω σιφονιού πίσω στα κυκλώματα του κεφαλαίου μέσω των εμπορευματικών συναλλαγών και της σύνδεσης με τις διαδικασίες περίφραξης και πειθαρχίας των παγκόσμιων βρόγχων. Μερικές μεταγγίζονται πίσω σε αυτά τα κυκλώματα από ανάγκη· άλλες με την επιλογή του “ελεύθερου καταναλωτή” ή του “πολίτη”· άλλες ως ένα αποτέλεσμα των επιτυχών στρατηγικών των φορέων της αγοράς· και άλλες ακόμα μέσω μίας μίξης αυτών. Στο βαθμό που αυτό συμβαίνει, και συμβαίνει ολοένα και συχνότερα, η κοινωνική δύναμη που αποκαλούμε κεφάλαιο μπορεί να συντηρεί τον εαυτό της.

Ωστόσο άλλες επιθυμίες που αναδύονται από το *detritus* δεν αναπαράγουν την πραγματικότητα των κυκλωμάτων του κεφαλαίου. Όπως υποστήριξα στο κεφάλαιο 2, η κοινωνική αναπαραγωγή είναι ένα μεγαλύτερο σύνολο από τον "καπιταλισμό" και τα κυκλώματα του, και βασίζεται στους ιστούς των πρακτικών των σχέσεων, που υπερβαίνουν πολύ εκείνους που συγκροτούνται με το μέτρο του κεφαλαίου και το εξωτερικό που το κεφάλαιο επιτυχώς αρθρώνει στο δικό του *conatus* (για παράδειγμα, την αναπαραγωγή των σωμάτων ως εργατική δύναμη).

Μερικές από αυτές τις επιθυμίες που δημιουργούν πραγματικότητα, θέτουν μία άμεση σχέση με τη φύση, είτε αυτή είναι σε μία παραγωγική σχέση με τη γη, για την αναπαραγωγή των πόρων της ζωής της κοινότητας όσο πιο αυτόνομα είναι δυνατό από τις πειθαρχικές αγορές· ή απλά, σε ένα διαφορετικό επίπεδο της ιεραρχίας του μισθού, μία *ψυχαγωγική* σχέση με τη φύση, στην οποία η αναπαραγωγή δεν αφορά αποκλειστικά το εμπόρευμα της "εργατικής δύναμης", αλλά και αξιών και προοπτικών που είναι *διαφορετικές από αυτές* του κεφαλαίου. Άλλες επιθυμίες ακόμα συγκροτούνται μέσα από συγκρούσεις και διενέξεις μέσα στο κοινωνικό σώμα. Σε αυτές τις περιπτώσεις, το *detritus* είναι μία συνθήκη αναπαραγωγής των ρατσιστικών, φυλετικών και άλλων ιεραρχιών στις οποίες η εξουσία, κατανοώντας την όπως ο Φουκώ ως το αποτέλεσμα της πράξης, πιέζει στα άκρα τις ιεραρχίες αυτές να αμφισβητήσουν (μέσω της επικοινωνίας, των διαπραγματεύσεων και του αγώνα) τα νοήματα της "κοινότητας" της οποίας είναι τάχα μέρος. Εναλλακτικά, το *detritus* είναι μίας συνθήκη διαφυγής, της εξόδου. Όντως μερικές φορές το *conatus* της αυτοσυντήρησης των ταυτοτήτων προκαλεί επικίνδυνα παιχνίδια, ειδικά όταν οι ταυτότητες που αμφισβητούνται θέτουν τους φορείς τους στο δυσάρεστο άκρο μίας συμπεριφοράς που μπορεί να αποκληθεί "σεξιστική", "ρατσιστική", "ομοφοβική" και λοιπά.

Τελικά, ακόμη άλλες επιθυμίες που αναδύονται από τη συνθήκη του *detritus* δημιουργούν εύθυμα και οριζόντια κοινά, είτε αυτό συμβαίνει στο πλαίσιο της καθημερινής πάλης για την αναπαραγωγή της αναγκαιότητας και της αυτοσυντήρησης, ή σε ηρωικά και έντονα ξεσπάσματα συλλογικών δραστηριοτήτων, που συγκροτούν τον αγώνα ως το όριο του *conatus* του κεφαλαίου και το έδαφος νέων κοινών. Το εξωτερικό, ή καλύτερα, τα *εξωτερικά μας* είναι όλα εδώ, στις ποικίλες διαδικασίες της συγκρότησης των κοινών και στην προβληματική της δικής τους άρθρωσης, της συντήρησης, της αναπαραγωγής και της *πολιτικής ανασύνθεσης* σε μεγαλύτερες κλίμακες της κοινωνικής δράσης.[9] Αυτό σημαίνει πως το εξωτερικό συγκροτείται από τις πρακτικές της ζωής και των σχέσεων, στη στρατηγική προβληματοποίηση τους, στη συμμετοχή των υποκειμένων στην παραγωγή των κοινών στο σημείο της διαίρεσης.

17

Κοινά

Η ΠΑΡΑΓΩΓΗ ΤΩΝ ΚΟΙΝΩΝ

Το να μιλάμε για πολιτική ανασύνθεση δεν σημαίνει μόνο να εγείρουμε το θέμα της *υπέρβασης* των διαιρέσεων μέσα στο σώμα του αγώνα. Σημαίνει να προβληματιστούμε για αυτές τις διαιρέσεις ως αντικείμενο της υπέρβασης μας, με πλήρη επίγνωση πως αυτές δεν μπορούν να υπερκεραστούν από αφηρημένα και ιδεολογικά καλέσματα για ενότητα ή να παραμεριστούν από θεωρητικά πλαίσια, που απορρίπτουν την εξελισσόμενη αναπαραγωγή μέσω της εφαρμογής του μέτρου και των αξιακών πρακτικών του κεφαλαίου. Η προβληματική της υπέρβασης της διαίρεσης είναι η προβληματική της παραγωγής των κοινών.

Μου φαίνεται πως το ζήτημα/προβληματική των κοινών *αναδύεται* και πρέπει να τεθεί στο σημείο/στιγμή της *διαίρεσης* του σώματος του αγώνα, σε οποιαδήποτε κλίμακα της κοινωνικής δράσης. Είναι σε αυτή την ένωση που η ικανότητα να προβληματιστούμε για τα κοινά και να ανασυνθέσουμε τους αγώνες σε αυτό το νέο έδαφος επιτρέπει τον αγώνα να προχωρήσει μπροστά σε ένα νέο επίπεδο, να αναρριχηθεί ένα βήμα στη σκάλα του πανοπτικού φράκταλ και να συνεισφέρει στην επέκταση της άρθρωσης μεταξύ των αγώνων. Αυτό, φυσικά δεν σημαίνει κάλεσμα για ενότητα, όπως κάνουν οι σοσιαλιστές όλη την ώρα – μία ενότητα που δεν ριζώνει στα σαφή πραγματικά κοινά, που τα αγωνιζόμενα και διαφορετικά υποκείμενα μπορούν να παράγουν πέρα από το ιεραρχικό και διαιρεμένο κοινωνικό σώμα, αλλά βασίζεται στην ιδεολογία που *φέρεται από ένα μεταφυσικό εξωτερικό* (το κόμμα). Για να πούμε πως τη στιγμή της διαίρεσης τα αγωνιζόμενα υποκείμενα πρέπει να αναζητήσουν να παράγουν κοινά δεν σημαίνει να είμαστε κανονιστικοί: συχνά τα κοινά παράγονται από αγώνες, είτε ένας συγγραφέας καλεί για αυτό είτε όχι. Μάλλον προειδοποιούμε πως η αποτυχία της παραγωγής κοινών, τη στιγμή που ο αγώνας χάνει την ορμή του και η εξωτερική πίεση για να τον σπάσει αυξάνεται, συνεπάγεται το σκίσιμο του ιστού, που συγκρατεί τα υποκείμενα μαζί στον αγώνα, και το κίνημα ρέει σε χιλιάδες κύματα. Αυτό βέβαια, για να είναι ολότελα κατανοητό, εξαρτάται από το πλαίσιο: εάν, για ένα τμήμα του κινήματος, το τίμημα της εύρεσης ενός κοινού είναι ο αφανισμός των επιθυμιών και των αναγκών κάποιου άλλου, είναι ίσως καλύτερα να διατηρεί την πλήρη αυτονομία του. Ο χρόνος δεν είναι ώριμος για την παραγωγή αυτού του τύπου των κοινών. Σε αυτά τα πλαίσια, όταν η *άρθρωση* των συνθηκών και των επιθυμιών όλων των υποκειμένων των αγώνων δεν είναι δυνατή ή παρουσιάζει ανυπέρβλητα όρια, επομένως δεν μπορούν να καθιερωθούν νέες αξιακές πρακτικές αρθρώνοντας διαφορετικά υποκείμενα, η αγορά ίσως να προσφέρει ακόμα τη γεύση της απελευθέρωσης. Για πολλές γυναίκες, ο αγώνας ενάντια στην πατριαρχία περιλάμβανε την εύρεση μίας δουλειάς, επομένως την επίτευξη της οικονομικής αυτονομίας από τους άντρες. Φυσικά αυτό όπως είδαμε στο κεφάλαιο 5 και 6, έχει διευκολυνθεί από το κεφάλαιο, επανακωδικοποιώντας την πατριαρχία σε έναν νέο διεθνή καταμερισμό της εργασίας και καθιστώντας αναγκαία την αναδιατύπωση του

αγώνα ενάντια στην πατριαρχία σε ένα νέο έδαφος.

Αλλά πρέπει να έχουμε στο νου πως η παραγωγή των κοινών συμβαίνει στο σημείο της διαίρεσης μέσα στο αγωνιζόμενο σώμα, ακριβώς γιατί αυτή η παραγωγή είναι μία ενεργητική δημιουργία που αντιστέκεται στη διαίρεση του κοινωνικού σώματος στη βάση των άμεσων *υλικών συμφερόντων*. Η παραγωγή των κοινών μπορεί να υπερβεί αυτές τις διαιρέσεις όχι αγνοώντας τες, αλλά επαναρθρώνοντας τες γύρω από νέες αξιακές πρακτικές. Όντως, η παραγωγή των κοινών για την ανασύνθεση του διαιρεμένου σώματος του αγώνα συμπίπτει με αυτό που μπορεί να αποκληθεί *άρθρωση*, δηλαδή την παραγωγή των νοημάτων.[1] Η απάντηση στο ειδικό ανά πλαίσιο ερώτημα του τρόπου με τον οποίο διαφορετικοί και αλληλένδετοι αγώνες μπορούν να αρθρωθούν μαζί, είναι το ερώτημα του τρόπου με τον οποίο μπορούν να αναδυθούν *κοινά* νοήματα. Φέρνοντας στον νου αυτά που έχουμε συζητήσει στο κεφάλαιο 2, πως οι αξίες είναι τα κοινωνικά παραγόμενα νοήματα που οι άνθρωποι *δίνουν στην δράση*, η προβληματική της κυκλοφορίας του αγώνα, το ζήτημα της αποδοτικότητας και της οργανωτικής έκτασης του αγώνα, είναι ένα με εκείνο της παραγωγής των *κοινών* αξιακών πρακτικών σε αντίθεση με τις αξιακές πρακτικές του κεφαλαίου.

Είναι μέσω της παραγωγής των κοινών που νέες αξιακές πρακτικές αναδύονται και μπορούν να αμφισβητηθούν οι στρατηγικές του *διαίρει και βασίλευε*, που διαιρούν το κοινωνικό σώμα στη βάση των υλικών συμφερόντων . Αυτή η διαδικασία της σκέψης/επικοινωνίας/διαπραγμάτευσης, που στοχεύει στον εντοπισμό και την κατασκευή ειδικών ενδεχομενικών κοινών είναι μία φιλοσοφία που γεννιέται στον αγώνα, μία αναγκαία στιγμή της παραγωγής της ίδιας, μία φιλοσοφία που γειώνεται, αλλά επίσης εμπνέει, και επομένως *αναπτύσσει* μία στρατηγική ματιά, που βοηθά να γίνει καθαρό αυτό στο οποίο είναι ενάντια· επομένως έχει τη δυνατότητα να είναι μία υλική δύναμη που “γαντζώνει τις μάζες”, γιατί οι ίδιες αγωνιζόμενες “μάζες” (δηλαδή, ένα “όλο” συσχετιζόμενων υποκειμένων) είναι οι παραγωγοί και το προϊόν της φιλοσοφίας. Επίσης, πρέπει να αναγνωρίσουμε πως η ικανότητα να εντοπίσουμε και να δημιουργήσουμε ένα κοινό σημαίνει να πάμε σε ένα *βαθύτερο* επίπεδο, το αποτέλεσμα του οποίου είναι να πετύχουμε μία “υψηλότερη” οργανωτική έκταση, για να ταξιδέψουμε προς τη ρίζα των πραγμάτων, δηλαδή να “κλοτσήσουμε κώλους” στην κορυφή.

Η σύγκρουση από την προοπτική μεταξύ μίας κοινωνικής δύναμης που παράγει περιφράξεις και μίας κοινωνικής δύναμης που παράγει κοινά σημαίνει αυτό: το κεφάλαιο *δημιουργείται καθεαυτό* μέσω των περιφράξεων, ενώ τα υποκείμενα του αγώνα δημιουργούνται καθεαυτά μέσω των κοινών. Επομένων η “επανάσταση” δεν είναι ο αγώνας για τα κοινά, αλλά *μέσω* των κοινών, όχι για την αξιοπρέπεια, αλλά μέσω της αξιοπρέπειας. “Ένας άλλος κόσμος είναι εφικτός”, για να χρησιμοποιήσουμε ένα επιμέρους προβληματισμό ενός σύγχρονου συνθήματος, στο βαθμό που ζούμε κοινωνικές σχέσεις διαφορετικών τύπων. Η ζωή *πέρα από* τον καπιταλισμό, ως διαδικασία *σύστασης*, και όχι *μετά* τον καπιταλισμό, ως συνιστώμενη μελλοντική κατάσταση των πραγμάτων.

ΕΛΕΥΘΕΡΙΑ, ΚΟΙΝΟΤΗΤΑ...

Όντως, το ξεκίνημα της ιστορίας πρέπει να βιωθεί, γιατί μόνο τα ζώντα υποκείμενα μπορούν να συμμετάσχουν στη σύσταση του τρόπου της αλληλόδρασης τους, και ο *τρόπος* της σχέσης ανάμεσα

στις ατομικές μοναδικότητες/θρύμματα και του όλου είναι ο κεντρικός πυρήνας της προβληματικής του ξεκινήματος της ιστορίας. Μόνο τα ζώντα υποκείμενα μπορούν να επεξεργαστούν μεταξύ τους το νόημα της μετάβασης *εξωτερικά* από τις αξιακές πρακτικές του κεφαλαίου και των πειθαρχικών αγορών του.

Η συζήτηση των καπιταλιστικών αγορών ως πειθαρχία δεν τις καθιστά "καλές" ή "κακές" καθεαυτά, αλλά απλά αναδιατυπώνει την προβληματική της ελευθερίας και της δημοκρατίας σε ένα διαφορετικό επίπεδο από τον λόγο των "μπουρζουάδων". Η συζήτηση μας, έχει απλά προβληματιστεί με το γεγονός πως οι αγορές συνεπάγονται ειδικές μορφές κοινωνικών σχέσεων και αντίστοιχων ειδικών διαδικασιών του πράττειν, τοποθέτησης ετερόνομων μέτρων και διαπραγμάτευσης κοινωνικών νορμών, πίσω από την πλάτη των πραγματικών δρώντων, είτε μισθωτών είτε άμισθων. Για τις ατομικές μοναδικότητες, οι καπιταλιστικές αγορές είναι απλά αυτό που είναι, είτε αυτές είναι τα θύματα μιας διαδικασίας αναδιάρθρωσης που τα καταστρέφει, είτε είναι στην αιχμή μίας καινοτόμας διαδικασίας, που επιτρέπει στα υποκείμενα να ξεκινήσουν μία γρήγορη και ανθηρή πορεία. Το θεμελιακό σημείο που έχω τονίσει για τις καπιταλιστικές αγορές είναι πως αυτές είναι ένα σύστημα κοινωνικών σχέσεων, που αφαιρεί από μοναδικότητες με ανάγκες και επιθυμίες την ανάγκη να *αρθρώνουν* τα πράγματα μεταξύ τους, αφού η αγορά κάνει την *άρθρωση* αντί για αυτά, τοποθετώντας τα σε μία μεταξύ τους συσχέτιση με δεδομένες μορφές, και επομένως, μέσω της επανάληψης των διαδικασιών ανατροφοδότησης κάτω από τον κώδικα του "νόμου της αξίας", που δημιουργεί τις νόρμες της κοινωνικής παραγωγής. Η άμεση και η ελεύθερη άρθρωση, δηλαδή η ενεργός συμμετοχή με άλλους στην παραγωγή νοημάτων, αξιών και τελικά, τη δημιουργία των *κοινών*, των παραμετρικών κέντρων που γειώνουν την συμπαραγωγή, είναι αντιστρόφως ανάλογη με τη διάχυση των μέτρων της αγοράς στις πρακτικές της ζωής των παραγωγών. Επομένως η ελευθερία και η δημοκρατία πρέπει να γίνουν κατανοητές ως η ελευθερία και η δημοκρατία των κοινωνικών ατόμων. Το εξωτερικό, το *δικό μας εξωτερικό*, είναι ο χώρος στον οποίο η ελευθερία και η δημοκρατία, που βρίσκουν το πλήρες νόημα τους γιατί βιώνονται και πράττονται, γίνονται σε μεγάλο βαθμό αποσταθεροποιητικές για την παρούσα κοινωνική τάξη.

Σε ένα άλλο μικρό απόσπασμα, ο Μαρξ αντιμετωπίζει το ζήτημα της ελευθερίας και της δημοκρατίας που γειώνεται στα κοινά, με αυτή την ανατρεπτική έννοια του όρου, ως τοποθέτηση του "ξεκινήματος της ιστορίας": "Ας φανταστούμε τελικά, μία αλλαγή, μία *ένωση ελεύθερων (ατόμων)*, που εργάζονται με τα μέσα της παραγωγής που κατέχονται *από κοινού*, και δαπανούν τις πολλές διαφορετικές μορφές των εργατικών-δυνάμεων τους, με πλήρη *αυτοσυνείδηση* ως μία μοναδική κοινωνική εργατική δύναμη" (Marx I976a: 171, η έμφαση του De Angelis). Υπάρχουν τρία στοιχεία σε αυτή την πρόταση που πιστεύω πως ορίζουν την "ανθρώπινη ιστορία" όπως την κατανοεί ο Μαρξ σε αντίθεση με την "ανθρώπινη προϊστορία". Πρώτον τα μέλη της ένωσης είναι *ελεύθερα* άτομα. Μία ελευθερία που προκρίνεται παραπέρα μέσω, δεύτερον, της *αυτοσυνείδησης* πως αυτά είναι μέρος της ολικής παραγωγής και αναπαραγωγής των συνθηκών της δικής τους ζωής. Σε αυτή την πρόταση επομένως, το "εργάζονται" αναφέρεται σε αυτό που μπορεί να γίνει καλύτερα κατανοητό με την γενικότερη έννοια του κοινωνικού πράττειν, είτε αυτό σχετίζεται με την ανατροφή των παιδιών είτε με την κατασκευή γεφυρών. Αλλά το θέμα είναι πως, αντίθετα με

την υπεράσπιση της τάξης της αγοράς από τον Χάγιεκ που συζητήθηκε στο κεφάλαιο 14, αυτή δεν είναι η ελευθερία των μπουρζουάδων ως ατόμων-ιδιωτών στην αγορά, που η επιλογή τους περιορίζεται σε μία επιλογή θεμάτων από ένα *δεδομένο* μενού. Μάλλον, η ατομική ελευθερία και η αυτοσυνείδηση πως κάποιος είναι μέρος ενός όλου συνεπάγεται πως τα άτομα είναι, *και* αναγνωρίζουν τους εαυτούς τους πως είναι, *κοινωνικά άτομα*, μέλη μίας κοινότητας. Επίσης αυτό συνεπάγεται πως η ελευθερία τους όχι μόνο εφαρμόζεται στις ατομικές τους σφαίρες, αλλά επίσης στον ορισμό του *πλαισίου* της αλληλόδρασης τους. Με μία λέξη, το μενού είναι ένα αποτέλεσμα της αυτοσυνείδησης της ελευθερίας τους, όχι ένα δεδομένο προϊόν της τυφλής τους αλληλόδρασης όπως γίνεται στον μηχανισμό της αγοράς, ή εναλλακτικά, η εξουσιαστική επιβολή ενός αυτοαποκαλούμενου κράτους των εργατών. Τελικά, τρίτο, αυτή η ελευθερία των κοινωνικών ατόμων μπορεί να ασκηθεί μόνο εάν τα μέσα που χρησιμοποιούν για να παράγουν τις συνθήκες της ζωής τους θεωρούνται ακριβώς ως τέτοια, ως μέσα, με τα οποία επιτυγχάνονται οι προσδοκίες και οι ανάγκες των ανθρώπινων όντων. Η ελευθερία αυτή δεν μπορεί να ασκηθεί εάν αυτά τα μέσα της παραγωγής, της γνώσης και της επικοινωνίας περιφράσσονται. Αυτή η ελευθερία δεν μπορεί να ασκηθεί εάν είναι τα μέσα για ιδιωτική συσσώρευση – συσσώρευση, δηλαδή, που δεν αποτελεί εγγύηση για τις βροχερές μέρες όπως στις αγροτικές κοινωνίες ή προϋπόθεση για το *plotoch* όπως στις πρακτικές της “λίθινης εποχής”. Μάλλον για να χρησιμοποιήσω την δικαιολογία του Βασιλιά George Bush του II για την τρομοκράτηση του πληθυσμού του Ιράκ για την υποβολή του στις μεταρρυθμίσεις της αγοράς, η συσσώρευση “ως τρόπος ζωής”, ένας τρόπος που διαιρεί το κοινωνικό σώμα, διαχωρίζει την παραγωγή και την κατανάλωση, και στοχεύει αυτές τις αποξενωμένες κοινωνίες με την κατάρα της *απεριοριστίας*. Είναι στην περιοχή του κοινού που μπορούν να τεθούν όρια. Για τον Μαρξ, επομένως, τα μέσα παραγωγής, είτε παράγονται κοινωνικά είτε είναι μέρος της φυσικής κληρονομιάς του πλαισίου της ανθρώπινης ζωής (π.χ νερό, αέρας, γη, κλπ) κατέχονται από *κοινού*. Αλλά εάν αυτό είναι το ζήτημα, ποιος αποφασίζει τι θα χρησιμοποιήσει και για ποιο σκοπό; Πίσω στο πρώτο τετράγωνο: οι αποφάσεις λαμβάνονται από την ένωση των *ελεύθερων* ατόμων, τα οποία την ίδια στιγμή έχουν αυτοσυνείδηση πως είναι μέρος ενός όλου, και πως συνιστούν έναν ιστό σχέσεων, διαδικασίες απόφασης και βρόγχους ανατροφοδότησης μέσω των οποίων συγκροτείται η τέχνη της κοινωνικής ζωής. Η κυκλικότητα αυτή δεν είναι ένα ελάττωμα του ισχυρισμού τον Μαρξ· το αντίθετο. Τη διαβάζω ως τοποθέτηση της ανθρώπινης ελευθερίας ως συλλογικής *διαδικασίας* της συμμετοχής, που εξισορροπεί τις πηγές και τη δημιουργικότητα, τις συνθήκες και την υπέρβαση. Είναι η διακήρυξη της ανθρώπινης αυτάρκειας και του αυτοπροσδιορισμού, που δεν γίνεται κατανοητή ούτε ως μία αφηρημένη ιδέα μίας κυρίαρχης αφήγησης, ούτε ως μία ιδιότυπη ιδέα του θρύμματος.

“Τι ουτοπία!” μπορεί κάποιος να αναφωνήσει. Όντως, για έναν παράξενο λόγο, στην αγγλική γλώσσα μία παύλα μπορεί να κάνει θαύματα. Για να είναι ζωντανή δύναμη, η ουτοπία πρέπει να είναι ικανή να αρθρώσει την διττή της διάσταση: από τον ου-τοπο (no-where), ερχόμαστε πίσω ξανά κάτω στη γη, στο εδώ και το τώρα. Και στο εδώ και το τώρα, υπάρχουν ενδεχόμενα προβλήματα της αναπαραγωγής των πόρων της ζωής, υπάρχουν χειροπιαστοί αγώνες, χειροπιαστοί ορίζοντες, χειροπιαστές συνθήκες των *detritus*, ενδεχόμενα θέματα, ανάγκες, απαιτήσεις και προσδοκίες. Στο εδώ και τώρα, δεν υπάρχει τίποτα που μπορούν να μας πουν οι θεωρητικές

εικασίες για τον ου-τοπο. Αλλά υπάρχει ένα ενδεχόμενα προσδιορισμένο *detritus*, υπάρχει ένα *conatus* που επιθυμεί, υπάρχει η γυμνή κοινωνική συνεργασία, ανταγωνιστική στην έκταση που το κεφάλαιο και η πατριαρχία έχουν διαπεράσει το κοινωνικό σώμα, στο οποίο οι παραγωγικές κοινότητες παίρνουν αποφάσεις και ακολουθούν πρακτικές, το αποτέλεσμα των οποίων είναι να απειλούν το βιοπορισμό άλλων κοινοτήτων, για να τις μετατρέψουν σε θρύμματα. Το εδώ και τώρα, η προβληματική του ξεκινήματος της ιστορίας είναι η καθημερινή πράξη της ανασυγκρότησης των κοινοτήτων της κοινωνικής συνεργασίας, που βασίζεται σε διαφορετικές αξιακές πρακτικές.

Αυτή η προβληματική είναι ανοιχτή. Στο παραπάνω απόσπασμα, ο Μαρξ προϋποθέτει και δεν συζητάει ρητά το *πώς* αυτοί που αποκαλεί "ελεύθερους παραγωγούς" αποφασίζουν για τους εαυτούς τους, ποιος είναι ο τρόπος της αλληλόδρασης τους, *ποια είναι η οργανωτική μορφή του τρόπου της κοινωνικής συνεργασίας τους*. Όντως αφήνει το ερώτημα ανοιχτό, και στις επόμενες σελίδες ακολουθώντας αυτό το μονοπάτι κάνει ρητές υποθέσεις θεωρώντας μόνο εναλλακτικούς τρόπους κατανομής των προϊόντων της εργασίας σύμφωνα με τον χρόνο εργασίας. (Marx 1976: 172). Αυτό που είναι ωστόσο καθαρό, είναι πως αυτό που κρύβεται και προϋποτίθεται στη σκέψη του Μαρξ είναι το ζήτημα της *κοινότητας*, με την οποία εννοώ την περιοχή των τρόπων της συσχέτισης, την προβληματική του πώς τα *ελεύθερα άτομα* που έχουν αυτοσυνείδηση ότι είναι μέρος ενός κοινωνικού σώματος στο οποίο σχετίζονται μεταξύ τους, αρθρώνουν τη συμπαραγωγή τους. Ούτε ο Μαρξ ούτε οποιοσδήποτε άλλος μπόρεσε να απαντήσει στο ερώτημα. Μόνο τα ζώντα κοινωνικά υποκείμενα του αγώνα και της συνεργασίας μπορούν να θέσουν το ερώτημα της κοινότητας ως μέρους της προβληματικής του ξεκινήματος της ιστορίας, της *δικής τους* ιστορίας.

Αυτό που μπορούμε ωστόσο να πούμε, είναι πως το πλήθος των αγώνων των υποκειμένων τις τελευταίες δεκαετίες σε πολλά μέρη του κόσμου, έχει δημιουργήσει ένα νέο πλαίσιο μέσα στο οποίο αναδιατυπώνουν την προβληματική των κοινοτήτων. Οι αποκαλούμενες "μονοθεματικές" εκστρατείες έχουν ευρέως αμφισβητήσει και υπονομεύσει μέσα στην κοινωνία: νόρμες, αξίες και θεσμούς που σήμαιναν για την "κοινότητα" αποκλεισμό, ιεραρχία, καταπίεση και σκοταδισμό . Οι γυναίκες παλεύοντας στην παραγωγή, την αναπαραγωγή και τα διαπροσωπικά μέτωπα, προβληματοποίησαν και ξαναέγραψαν νοήματα και ρόλους, πολιτικοποιώντας την αυτοσυνείδηση και την περιεκτικότητα. Η διάχυτη αντεξουσία των δεκαετιών του ΄60 και του ΄70 λαχταρούσε το σεβασμό και διατάραξε τις ιεραρχίες. Οι ομοφυλόφιλοι και οι λεσβίες "βγήκαν έξω" και τάραξαν τις βεβαιότητες για τη σεξουαλικότητα, ανοίγοντας τους ορίζοντες και θέτοντας το ζήτημα των σχέσεων με τον "άλλο". Οι αντιρατσιστικοί αγώνες έφεραν αντιμέτωπη γενικά την κοινωνία με το ζήτημα των ίσων δικαιωμάτων, το σεβασμό και την αξιοπρέπεια μέσα στο κοινωνικό σώμα. Οι αγώνες των ιθαγενών ενίσχυσαν την απαίτηση για αξιοπρέπεια, αυτονομία και αυτάρκεια, και πίεσαν για το θέμα του σεβασμού, των μη κυρίαρχων, μη δυτικών μορφών της γνώσης. Οι σύγχρονοι αγώνες των μεταναστών μέσα στην ευρωπαϊκή μητρόπολη εξέθεσαν τον Τρίτο Κόσμο στον Πρώτο καθώς και την υποκρισία των κυβερνήσεων, που έκαναν τα "ανθρώπινα δικαιώματα" λόγο τους για να πάνε στον πόλεμο αλλά και τοποθέτησαν τους μετανάστες σε στρατόπεδα συγκέντρωσης για να ρυθμίσουν την πρόσβαση τους στις αγορές εργασίας. Δεκαετίες περιβαλλοντολογικής πάλης μας έκαναν να αποκτήσουμε επίγνωση του φυσικού μας πλαισίου, της

ύπαρξης μας ως μέρους της φύσης, και της ανάγκης να είμαστε υπεύθυνοι ο ένας για τον άλλον, για τα άλλα είδη και για το οικοσύστημα, ωστόσο εμείς θέλουμε να προβληματοποιήσουμε αυτή την "υπευθυνότητα". Οι αγρότες σε ολόκληρο τον κόσμο ανακτώντας τη γη, και απαιτώντας σεβασμό, μας βοήθησαν να συνδέσουμε το τι τρώμε με το τι παράγουμε, και το πώς αυτό είναι η βάση του τι είμαστε.

Εκ των υστέρων, όλοι αυτοί οι αγώνες, που στη χειρότερη πριν από λίγο καιρό πολλοί "επαναστάτες σοσιαλιστές" απέρριπταν ως δευτερεύοντες και στην καλύτερη προσπάθησαν να τους υπάγουν και να τους αφομοιώσουν στις προτεραιότητες που θέτονται από παραληρηματικούς ηγέτες, έχουν παράξει ένα πολιτισμικό περιβάλλον που περιβάλλει το *detritus* και κάνει δυνατή όχι μόνο την έννοια, αλλά και νέες πρακτικές τοπικών και υπερτοπικών *κοινοτήτων* έξω από τις αξιακές πρακτικές του κεφαλαίου. Η ευθύνη για όλους, αλλά επίσης η αξιοπρέπεια των μερών που γίνεται κατανοητή ως η αυτόνομη τοποθέτηση των *δικών μας* μέτρων· η εμπιστοσύνη στον "άλλον", αλλά επίσης η κριτική της θέσης κάποιου μέσα στο όλο· η περιεκτικότητα των αναγκών και των προσδοκιών, αλλά επίσης ο σεβασμός για τις διαφορετικές φωνές· η οριζόντια συμμετοχή στις πολιτικές διαδικασίες, αλλά επίσης ο προσδιορισμός των προτεραιοτήτων· η επείγουσα δράση, αλλά επίσης ο χρόνος για επικοινωνία: αυτές, από την εμπειρία μου, είναι όλες οι δυναμικές αρχές που αναδύονται σε πολλά πεδία σχέσεων της *κοινότητας*, και στα δίκτυα και τους ιστούς που πηγάζουν από το σύμπαν των κινημάτων της άλλης-παγκοσμιοποίησης.

...ΚΑΙ ΤΑ ΚΟΙΝΑ

Το άνοιγμα των *κοινοτήτων* στις αξιακές πρακτικές που ενσωματώνονται σε ποικίλους αγώνες δημιουργεί την προϋπόθεση που θα μας βοηθήσει να θέσουμε το ζήτημα της κοινότητας των παραγωγών, του *πώς* συμμετέχουμε στην κοινωνική αναπαραγωγή, πώς σχετιζόμαστε μεταξύ μας, σε κάθε κλίμακα της κοινωνικής δράσης. Αλλά το πεδίο αυτό των σχέσεων της κοινότητας πάντα προϋποθέτει και, μέσω των κοινωνικών πρακτικών, δημιουργεί τα *κοινά* γύρω από τα οποία αρθρώνονται οι δραστηριότητες των υποκειμένων. Κάθε τρόπος του πράττειν χρειάζεται κοινά. Όντως, για να θέσουμε το ζήτημα των κοινών σημαίνει απλά πως αναγνωρίζουμε τον κοινωνικό χαρακτήρα του πράττειν, το γεγονός ότι τα άτομα είναι *κοινωνικά* και επομένως *πρέπει να μοιραστούν κάτι* (τη γλώσσα, τη γη, τη θάλασσα, τον αέρα, τις αξίες κλπ)· και την ίδια στιγμή, αυτό που μοιράζεται είναι το αποτέλεσμα της κοινωνικής συμπαραγωγής. Διαφορετικοί τρόποι παραγωγής διαφοροποιούνται με βάση τον *τρόπο* αναπαραγωγής των κοινών και το *τι είναι* ή δεν είναι τα κοινά, που σημαίνει, τον τρόπο που οι κοινότητες των παραγωγών σχετίζονται μεταξύ τους. Έτσι, στην καπιταλιστική παραγωγή, κάθε "κοινότητα" παραγωγών (στις ιδιωτικές ή κρατικές εταιρείες, ή τις συνεργατικές) αντιμάχεται η μία την άλλη σε μία ατελείωτη κούρσα για να πετύχουν και/ή να επιβιώσουν στην αγορά. Μέσω αυτού του ανταγωνισμού, αναπαράγουν τις κοινές συνθήκες των πόρων της ζωής τους. Επίσης είναι εγκλωβισμένες σε μία δομική ορμή για χρήμα· όλες έχουν κοινούς κανόνες και πρακτικές που αναπαράγουν τον ανταγωνισμό τους. Το χρήμα, ή η επιθυμία για το χρήμα, είναι το κοινό τους, ένα κοινό που ακόμα αναπαράγεται από τις δράσεις των κοινοτήτων, όπως αναπαράγονται *όλα* τα κοινά, αλλά με τέτοιον τρόπο που το προϊόν-πράγμα της κοινωνικής δράσης (χρήμα) διατάσσει το πράττειν των συμπαραγωγών. Αυτός ο

ανεστραμμένος κόσμος, η άλλη πλευρά του οποίου αναλύθηκε γενικά από την άποψη του φετιχισμού του εμπορεύματος, της αποξένωσης και της αφηρημένης εργασίας, είναι την ίδια στιγμή ένας κόσμος στον οποίο οι σχέσεις ανάμεσα στα κοινά και στις κοινότητες αποσυνδέονται, γιατί για το κεφάλαιο το τι είναι κοινό (το προϊόν της κοινωνικής παραγωγής) μπορεί να εμφανιστεί μόνο ως ιδιωτικό, ως απαλλοτριωμένο, ως μέσο της συσσώρευσης, ως η συνθήκη για μερικές κοινότητες παραγωγών να κερδίσουν το πλεονέκτημα από *άλλες* κοινότητες παραγωγών.

Μία διαφορετική κατανόηση των κοινών αναδύεται ξανά από τους ιστούς και τα δίκτυα του κινήματος της άλλης-παγκοσμιοποίησης. Όντως, πολλοί από τους σημερινούς αγώνες που αναπτύσσονται ενάντια στο παγκόσμιο νεοφιλελεύθερο κεφάλαιο περιέχει διάφορα αιτήματα για *κοινά*. Τα θέματα της γης, του νερού, της γνώσης, του ηλεκτρισμού, των κοινωνικών δικαιωμάτων, της εκπαίδευσης, της υγείας, της φύσης, του βιότοπου και άλλα, μία μεγάλη ποικιλία αγώνων λαχταρούν την ανασύνθεση και την άρθρωση με άλλους, τοπικά και σε ολόκληρο τον κόσμο. Υπάρχει μια ολοένα και μεγαλύτερη επίγνωση σε αυτά τα δικτυωμένα κινήματα πως το γενικό ζήτημα των εναλλακτικών στο νεοφιλελεύθερο κεφάλαιο πρέπει να εμπλέξει κάποια μορφή του τέλους (καθώς και την *αντιστροφή*) των περιφράξεων, και την επακόλουθη καθιέρωση των κοινών. Αλλά μου φαίνεται πως οι αγώνες των διάφορων κοινωνικών κινημάτων τις τελευταίες δεκαετίες έκαναν ακόμα ξεκάθαρο πως τα "κοινά" και οι "κοινότητες" αλληλοσυνδέονται, δηλαδή πως η διάσταση του *τι και πώς* μοιράζεται πρέπει να πάνε χέρι-χέρι. Για αυτό, και η μεγάλη έμφαση, πολλών ενδιαφερόντων τμημάτων του κινήματος, για τα θέματα της άμεσης δημοκρατίας, την εξερεύνηση νέων τρόπων οριζόντιας λήψης αποφάσεων· και το έντονο ενδιαφέρον για τις πρακτικές της συναινετικής λήψης αποφάσεων των ιθαγενών, και γενικά, για τις οριζόντιες πρακτικές ως εξελισσόμενων συμπαραγωγών εργαστηριακού τύπου.

Στα κινήματα αυτά υπάρχει επίσης η γενική επίγνωση πως τα κοινά δεν σημαίνουν αναγκαστικά "κράτος". Με άλλα λόγια, πως η εναλλακτική στην ανταγωνιστική και αποξενωμένη κοινότητα της αγοράς, δεν είναι αυτό που ο Μαρξ αποκαλεί η "κοινότητα των ψευδαισθήσεων" του κράτους. Οι απαιτήσεις για νέα κοινά πηγάζουν από την αναζήτηση ενός δρόμου να πάμε μπροστά, μακριά από ιδεολογικές κατασκευές, και απαιτούν ευρύτερη συμμετοχή στη λήψη αποφάσεων.

Από αυτή την άποψη, το ξεκίνημα της ιστορίας φαίνεται επομένως να θέτεται καθεαυτό ως μία προβληματική, που προσδιορίζεται κατά μήκος δύο κύριων συντεταγμένων: τα κοινά και τις κοινότητες. Με αυτή την έννοια, το ξεκίνημα της ιστορίας είναι το ξεκίνημα της *συγκρότησης* της σκέψης και της πράξης, που θεωρεί τα θραύσματα του κόσμου ως ελεύθερες και αξιοπρεπείς φωνές, και το όλον των αλληλοδράσεων τους ως "αντικείμενο" ("objectal") – δηλαδή με τη μορφή του αντικειμένου – παρά μάλλον αντικειμενικά – δηλαδή ανεξάρτητα από τα υποκείμενα.[2] Ενώ οι απολογητές της νεοφιλελεύθερης παγκοσμιοποίησης θέτουν την διυποκειμενική παγκόσμια αλληλόδραση ως *αντικειμενική*, ως μία πραγματικότητα στην οποία τα ατομικά θραύσματα *πρέπει να υποκύψουν* και αυτό σημαίνει πως είναι ανεξάρτητη από τα υποκείμενα – και αυτό είναι λάθος βέβαια, ακριβώς γιατί τα κράτη, οι υπερεθνικές επιχειρήσεις, οι παγκόσμιοι οικονομικοί θεσμοί, και λοιπά είναι οι δημιουργοί της δικής τους αντικειμενικότητας – το να θέσουμε την αλληλόδραση ανάμεσα στα θραύσματα ως *αντικείμενο* δεν σημαίνει μόνο πως τα θραύσματα/μοναδικότητες

θέτουν το ζήτημα της αυτοσυνείδησης της μορφής της αλληλόδρασης τους, αλλά σημαίνει και την προβληματοποίηση ότι η αυτοσυνείδηση, θέτει το ζήτημα της υπέρβασης των υπαρχόντων εκμεταλλευτικών, καταπιεστικών και αποξενωμένων μορφών της κοινωνικής αλληλόδρασης.

Ο ΑΝΑΡΧΙΣΜΟΣ, Ο ΚΟΜΜΟΥΝΙΣΜΟΣ ΚΑΙ Ο ΣΟΣΙΑΛΙΣΜΟΣ

Αυτοσυνείδηση. Για να ξεκινήσουμε το ταξίδι της αυτοσυνείδησης δεν σημαίνει πως πρέπει να αναγγείλουμε ένα δόγμα, μια ιδεολογία, μία πίστη. Σημαίνει μάλλον να αντικρούσουμε τα νοήματα που αναπτύσσουμε στην άρθρωση των πρακτικών μας με εκείνα των άλλων, και να προβληματιστούμε για αυτά. Επιτρέψτε μου να εξηγήσω μέσω ενός παραδείγματος αυτό το ταξίδι της αυτοσυνείδησης, ξεκινώντας από το μυθολογικό σπίτι του συγγραφέα, που πηγαίνει στις διαδηλώσεις (και οι αναγνώστες μπορούν φυσικά να εξηγήσουν με τα δικά τους παραδείγματα, ξεκινώντας από τα μυθολογικά τους σπίτια, και διαλύοντας τις ταυτότητες που είναι σταθερές εκεί , και τις οποίες μετράνε από την οπτική των δικών τους επεξεργασμένων νοημάτων.) Σε πολλές πορείες και συγκεντρώσεις, και συζητήσεις σε κοινωνικά κέντρα και βιβλιοπωλεία, σε πολλά μέρη του κόσμου, κυματίζουμε σημαίες με διαφορετικά εμβλήματα, σύμβολα και χρώματα. Τρεις κλασικοί όροι έρχονται στο μυαλό μου σε αυτή την ένωση, τρεις έννοιες που περιγράφουν τρεις τρόπους συμμετοχής στη μάχη για την υπέρβαση του κεφαλαίου: ο αναρχισμός, ο κομμουνισμός και ο σοσιαλισμός. Συχνά αυτοί οι όροι έχουν θεωρηθεί ως σημαίες, που απαιτούν την αφοσίωση μας και επομένως αναπαράγουν τείχη ταυτότητας που διαχωρίζουν το σώμα του αγώνα. Αντί για αυτό, τους κατανοώ ως ορίζοντες που περιγράφουν τις πρακτικές και τις διαδικασίες της αποσύνδεσης, και *όχι* ως ιδεολογικά μοντέλα ή σημαίες.

Ο αναρχισμός αφορά την αντεξουσία· είναι η πίστη πως μπορούμε να οργανώσουμε την συμπαραγωγή σε μία εθελοντική βάση, χωρίς τον εξαναγκασμό, ούτε αυτόν την αγοράς ούτε αυτόν του κράτους, και πως μπορούμε να πάρουμε αποφάσεις μαζί οριζόντια, δημοκρατικά, και μη βίαια. Ο αναρχισμός είναι η αρχή που δίνει μορφή στον τρόπο της διακυβέρνησης που θέλουμε να έχουμε πάνω στις ζωές μας, η οποία είναι η αυτοκυβέρνηση, η αυτονομία και η ελευθερία. Ο αναρχισμός είναι το κεφάτο μέρος των *εξωτερικών μας*, και το υποκείμενο του, είναι πληθυντικό και ποικίλο: ένα πλήθος υποκειμενικοτήτων.

Ο κομμουνισμός έχει να κάνει με την πρακτική της αυτοκυβέρνησης, μία διαδικασία της συμπαραγωγής, για να το πούμε έτσι, που συμπλέκει την κατανομή των πόρων που κατέχονται από κοινού από τα μέλη μίας κοινότητας (ή κοινοτήτων), τα οποία για το λόγο αυτό, συμμετέχουν σε σχέσεις διαδικασιών προκειμένου να διαμορφώσουν τις νόρμες και τις αξίες τους. Ο κομμουνισμός είναι το μέρος των σχέσεων, μεταξύ μας και με τη φύση, που συνιστούν το *γίγνεσθαι των εξωτερικών μας*. Τα υποκείμενα του είναι τοπικές και διατοπικές κοινότητες.

Ο σοσιαλισμός σχετίζεται με .... μία κατά Τσάβεζ, ας πούμε..... διακυβέρνηση του καπιταλισμού μέσω του κράτους με τέτοιο τρόπο, που διευκολύνει την αύξηση στο βαθμό του αναρχισμού και του κομμουνισμού μεταξύ όλων μας και έπειτα βλέπουμε τι γίνεται. Ο σοσιαλισμός

είναι, για τους περισσότερους από εμάς, το θεατρικό μέρος – μπορεί να είναι μία φάρσα, ένα δράμα, μία τραγωδία ή μία κωμωδία. Το υποκείμενο του σοσιαλισμού είναι πάντα η ψευδαισθησιακή κοινότητα, που φέρνει στο νου μας πως οι ψευδαισθήσεις φέρνουν αποτελέσματα που μερικές φορές είναι καλά και άλλες φορές καταστροφικά.

Οι αναρχικές πρακτικές χωρίς τις κομμουνιστικές πρακτικές είναι ατομικιστικές ή περιθωριοποιημένες. Ο κομμουνισμός χωρίς τον αναρχισμό είναι ιεραρχικός και καταπιεστικός. Ο αναρχισμός και ο κομμουνισμός χωρίς τον σοσιαλισμό, δηλαδή, χωρίς τον αγώνα μέσα/ενάντια/και πέρα από το κράτος, είναι φαντασία (δεν λέω ουτοπία, γιατί οι ουτοπίες δεν είναι για μένα φαντασίες). Ο σοσιαλισμός χωρίς τον κομμουνισμό και τον αναρχισμό είναι νεοφιλελεύθερος.

Πιστεύω πως μέσα σε πολλά κινήματα που συνιστούν το κίνημα της άλλης παγκοσμιοποίησης υπάρχουν πολλοί που ψάχνουν να βρουν τρόπους για να αρθρώσουν τις αναρχικές, κομμουνιστικές και σοσιαλιστικές πρακτικές και να υπερβούν τις ιδεολογικές διαιρέσεις που έχουν χαρακτηρίσει την ιστορία του αντι-καπιταλισμού. Οι πρακτικές τους για τη συμπαραγωγή του χώρου των κοινών, όπως οι *encuentros* (συνελεύσεις), ή μέσα στα κοινωνικά φόρουμ, είναι επίσης μία εκδήλωση στην οποία αυτοί οι τρεις ορίζοντες βρίσκονται μαζί για να δημιουργήσουν κοινούς χώρους, κοινά νοήματα και αξίες.

Αν και, όταν σκέφτομαι αυτούς τους ορίζοντες σε σχέση με το μέτρο του εχθρού που αντιμετωπίζουν (τις αξιακές πρακτικές του κεφαλαίου), παρατηρώ πως ο "κομμουνισμός" είναι αυτός που φαίνεται να συλλαμβάνει για εμένα το τι συμβαίνει στην πρώτη γραμμή. Ο τρόπος που χρησιμοποιώ αυτό τον παλιό και κακοποιημένο όρο δεν είναι ως μία ιδεολογία, αλλά ως έναν ιστό *αξιακών πρακτικών* που, χάρη στις αναρχικές επιρροές της αυτοκυβέρνησης, δεν μπορεί να προσδιοριστεί, που δραπετεύει από τον προσδιορισμό του από άτομα, κόμματα και "μεγάλους ηγέτες" και επομένως είναι το "*πραγματικό* κίνημα που καταργεί την παρούσα κατάσταση των πραγμάτων" (Marx 1976c: 49)· ως εκτούτου καταργεί τις αξιακές πρακτικές του κεφαλαίου, και επομένως, επειδή οι τελευταίες συγκροτούνται μέσω της οργανωμένης πολιτικής βίας (το κράτος), πρέπει να βρει τρόπους να παλέψει μέσα σε αυτό (σοσιαλισμός), ενάντια σε αυτό (αναρχισμός), και πέρα από αυτό (κομμουνισμός). Αλλά αφού με τις αξιακές πρακτικές συζητάμε για τις μορφές των πόρων της ζωής, την συμπαραγωγή, δεν μπορώ να αντιληφθώ οποιαδήποτε κατάργηση των παρόντων μορφών συμπαραγωγής χωρίς *την ίδια στιγμή* να αντιληφθώ τις εναλλακτικές μορφές συμπαραγωγής. Επομένως, μπορώ μόνο να αντιληφθώ τον κομμουνισμό με τον ίδιο γενικό τρόπο που αντιλαμβάνομαι τον καπιταλισμό, ως μία εξελισσόμενη διαδικασία και άρθρωση ανάμεσα σε μοναδικότητες, που βασίζεται φυσικά, σε *αντίθετες* αξιακές πρακτικές. Με αυτή την έννοια, ο κομμουνισμός είναι μία εξελισσόμενη πρακτική αυτοπροσδιορισμού από τα άτομα και τις κοινότητες, που παίρνουν τα πράγματα στα χέρια τους για την αναπαραγωγή των πόρων της ζωής τους, και επομένως θέτουν νέες νόρμες και αξίες κοινωνικής συμπαραγωγής. Ο κομμουνισμός είναι η σφαίρα, που δημιουργείται από τους commoners, που παλεύουν να βγουν έξω από τις αξιακές πρακτικές του κεφαλαίου, στη σφαίρα της ζωντανής δημοκρατίας και ελευθερίας.

Οι κομμουνιστές επομένως δεν είναι εκείνοι που "παλεύουν για τον κομμουνισμό", λες κι ο κομμουνισμός να ήταν ένα σταθερό πράγμα, ένα σταθερό σύνολο κανόνων, νορμών για τις οποίες

μπορούμε να αγωνιστούμε. Δεν υπάρχει τίποτα στατικό στον κομμουνισμό που να κατανοείται ως κοινωνική δύναμη· όλα είναι δυναμικά, ρέοντα και σχεσιακά, γιατί τα δημιουργούν οι κόμμονερς. Οι κομμουνιστές είναι εκείνοι που παίρνουν μέρος στους αξιακούς αγώνες, στους οποίους συμμετέχουμε όλοι, με την επίγνωση πως οι εναλλακτικές που συνδέουν τους ιδιαίτερους αγώνες μας με εκείνους των άλλων, μπορούν να κατασκευαστούν μόνο πέρα από τις περιφράξεις και πέρα από την πειθαρχική ενσωμάτωση. Αυτές, όπως έχουμε δει, είναι πραγματικά η ουσία για την συντήρηση της κοινωνικής δύναμης που αποκαλούμε κεφάλαιο και για το κοινωνικό σύστημα, που αρθρώνει συγκρουόμενες αξιακές πρακτικές και το οποίο αποκαλούμε καπιταλισμό. Οι κομμουνιστές με αυτή την έννοια δεν μαγεύονται από τις παραβολές για μεταρρύθμιση ή επανάσταση, αφού καμία από αυτές δεν είναι η ουσία για το ξεκίνημα της ιστορίας. Το θέμα είναι να ζούμε ένα διαφορετικό τύπο ζωής, στον οποίο συνδεόμαστε με τους άλλους και με τη φύση μέσω διαφορετικών αξιακών πρακτικών.

Η μόνη διαφορά ανάμεσα σε κομμουνιστές και κάθε άλλο υποκείμενο του αγώνα οποιασδήποτε ταυτότητας, είναι πως οι κομμουνιστές αντιμετωπίζουν το κεφάλαιο ενώ κρατούν έναν καθρέφτη στα χέρια τους. Η εναλλακτική στο κεφάλαιο, σε οποιαδήποτε κλίμακα της κοινωνικής δράσης, είναι μία κοινωνική δύναμη που δημιουργεί έναν κόσμο μέσα στο χώρο που ορίζεται από την αντίστροφη εικόνα: την εικόνα των κοινών και των δημοκρατικών κοινοτήτων αντί των περιφράξεων και της πειθαρχικής ενσωμάτωσης της αγοράς. Οι κομμουνιστές είναι εκείνοι, που αναζητούν να δημιουργήσουν τους εναλλακτικούς δρόμους για να ικανοποιήσουν τις ανάγκες και να ακολουθήσουν τις επιθυμίες σε οποιαδήποτε κλίμακα της κοινωνικής δράσης, όπου κι αν είναι, γνωρίζοντας πως τα μέσα μπορούν να είναι κοινά, ενώ οι σκοποί και οι τρόποι του πράττειν που εκείνα τα μέσα καθιστούν δυνατούς μπορούν να αναδυθούν από την άμεση συμφωνία με τον άλλο. Όπως η κοινωνική δύναμη που αποκαλούμε κεφάλαιο αναζητεί να αυτοσυντηρηθεί μέσω της επέκτασης και της άμυνας των περιφράξεων και της σφαίρας της αγοράς, έτσι και η κοινωνική δύναμη που αποκαλούμε κομμουνισμό μπορεί να αυτοσυντηρηθεί μόνο μέσω της επέκτασης και της άμυνας του πεδίου των κοινών και των δημοκρατικών διαδικασιών και πρακτικών της βάσης. Όλο το ουσιαστικό έδαφος μέσα στο οποίο προβληματοποιούνται οι εναλλακτικές, ή το ξεκίνημα της ιστορίας, βρίσκεται κατά τη γνώμη μου εδώ.

Αλλά αφού οι περιφράξεις και οι τόποι της πειθαρχικής ενσωμάτωσης είναι σχεδόν παντού, τότε η εικόνα τους στον καθρέφτη, που έχουμε αποκαλέσει ξεκίνημα της ιστορίας είναι επίσης παντού. Γιατί, όταν βλέπεις την ιστορία συστημικά, ως μηχανισμούς ανατροφοδότησης, δεν υπάρχει πλέον καμιά διαίρεση ανάμεσα στο άτομο και στην κοινωνία, τους φορείς δράσης και τη δομή. Δεν υπάρχει καμιά διαίρεση ανάμεσα στο “εδώ” και στο “έξω εκεί”. Οι διαιρεμένες προσωπικότητες μας, οι αντιφατικοί ρόλοι που καλούμαστε να παίξουμε, οι σχιζοφρενικές ταλαντώσεις στους τρόπους του πράττειν μεταξύ Δόκτορα Τζέκυλ και Κύριου Χάιντ, με τους οποίους το ίδιο *σώμα* καλείτε να δράσει μέσα από συγκρουόμενες αξιακές πρακτικές – όπως όταν εργαζόμαστε κάτω από την επιταγή να ικανοποιήσουμε το μέτρο του κεφαλαίου, όταν γνωρίζουμε πως αυτό το μέτρο συγκρούεται με το δικό μας μέτρο των πραγμάτων – αποκαλύπτουν πως αυτό που ο Μαρξ αποκαλεί ταξική πάλη είναι τόσο μία πάλη ανάμεσα σε άτομα όσο και σε ομάδες μέσα

στην κοινωνία. Ο κομμουνισμός με αυτή την έννοια είναι μία κοινωνική δύναμη προοδευτικής αποσύνδεσης από το χρηματικό κύκλωμα του κεφαλαίου, και αυτό μπορεί να γίνει μόνο μέσω της προοδευτικής επέκτασης των κοινών *και* των αντίστοιχων κοινοτήτων. Το ξεκίνημα της ιστορίας είναι παντού και υπόσχεται ευθυμία και αφθονία. Το μόνο πράγμα που μας αποτρέπει από το να είμαστε μέρος του είναι οι ανάγκες μας και η επιθυμία για αυτό και η αποδοτικότητα των δυνάμεων μας, δηλαδή η οργανωτική έκταση των αναγκών και των επιθυμιών μας. Αλλά η συζήτηση αυτή δεν μπορεί να είναι μέρος αυτού του βιβλίου· ένας συγγραφέας πρέπει να είναι σιωπηλός όταν το θέμα είναι ζήτημα των χειροπιαστών αρθρώσεων με τον άλλο, των χειροπιαστών διαδικασιών συγκρότησης. Αυτό είναι μάλλον ζήτημα στρατηγικής, δικτύωσης, συναισθημάτων και κοινότητας μέσα στα ειδικά πλαίσια· είναι ζήτημα των ελεύθερων ατόμων που ανακτούν τις συνθήκες της παραγωγής και της αναπαραγωγής των ζωών τους, και καμιά θεωρητική γενίκευση δεν είναι επαρκής για να περιγράψει το τι τελικά είναι η ροή της ζωής όπως βιώνεται από όμορφα ελεύθερα υποκείμενα. Το ξεκίνημα της ιστορίας πρέπει να βιώνεται, ειδάλλως είναι το τέλος της.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1

Κεφάλαιο 1ο Το ξεκίνημα της ιστορίας

1 Παραδόξως, η ιδεολογική πεποίθηση ήταν πως το τέλος της ιστορίας είχε φθάσει με το “τέλος των ιδεολογιών”. Ο Francis Fukuyama ήταν ο αρχικός υποστηρικτής της θέσης σύμφωνα με την οποία η φιλελεύθερη δημοκρατία σημάδεψε το “τελικό σημείο της ιδεολογικής εξέλιξης της ανθρωπότητας” και την “τελική μορφή της ανθρώπινης διακυβέρνησης”. Η φιλελεύθερη δημοκρατία “παραμένει η μόνη συνεκτική πολιτική προσδοκία, που γεφυρώνει διαφορετικές περιοχές και κουλτούρες σε ολόκληρο τον κόσμο”. Δηλαδή, “ενώ οι παλιότερες μορφές διακυβέρνησης χαρακτηρίστηκαν από σοβαρές ατέλειες και ανορθολογικότητες, που οδηγήθηκαν στην τελική κατάρρευση τους, η φιλελεύθερη δημοκρατία ήταν αναμφισβήτητα ελεύθερη από τέτοιες θεμελιακές εσωτερικές αντιφάσεις”. Αυτό δεν σημαίνει πως αυτές οι δημοκρατίες “ήταν χωρίς αδικίες ή σοβαρά κοινωνικά προβλήματα”, μόνο που αυτά τα προβλήματα “ήταν αυτά της ανολοκλήρωτης ενσωμάτωσης των δύο αρχών της ελευθερίας και της ισότητας στις οποίες η μοντέρνα δημοκρατία θεμελιώθηκε, παρά μάλλον τα ελαττώματα στις ίδιες τις αρχές”(Fukuyama 1992: xi). Δεν χρειάζεται να πούμε πως από την προοπτική αυτού του βιβλίου, αυτές οι “ατέλειες”, όταν συζητιούνται πραγματικά, συνεπάγονται την επιστροφή της διεισδυτικότητας των καπιταλιστικών αγορών, που περιορίζουν την “ελευθερία” σε μια καταναλωτική επιλογή και αναπαράγουν και διευρύνουν τις ανισότητες σε ολόκληρο τον πλανητικό κοινωνικό σώμα. Με άλλα λόγια, το ξεκίνημα της ιστορίας εδώ συμπίπτει με το τέλος των πρακτικών λόγων, που βασίζονται στους ορίζοντες του τέλους της ιστορίας.

2 Η Luce Irigaray, μεταξύ άλλων φεμινιστριών μελετητών, δίνει έμφαση στην κεντρικότητα του κυκλικού χρόνου στην παραγωγή των ανδρικών και θηλυκών υποκειμενικοτήτων, στην ανάλυση της για την αναπνοή, την συν-αναπνοή και την σχεσιακή ταυτότητα. Επίσης αναγνωρίζει πως, “ο χρόνος της ζωής είναι πάντα, τουλάχιστον μερικά, κυκλικός όπως ο χρόνος των εποχών”, ή ο χρόνος των φυτών και της βλάστησης (1997: 47). Επίσης, η κριτική ανθρωπολογία έχει αναγνωρίσει τη σημασία του κυκλικού χρόνου στην παραγωγή της υποκειμενικότητας, όπως στην περίπτωση του Βρετανού ανθρωπολόγου Chris Knight (1991), που συνδέει την ανάδυση της ανθρώπινης γλώσσας με την παραγωγή της αλληλεγγύης ανάμεσα στις γυναίκες, που έγινε λειτουργικά δυνατή από το συγχρονισμό των κύκλων της εμμηνόρροιας με τον κύκλο της σελήνης.

3 Για να το ξεκαθαρίσουμε, με τον χρόνο της φάσης εννοώ τη διάσταση του χρόνου που προσιδιάζει στη φάση των μεταβάσεων. Δανείζομαι τον όρο αυτό από τη φυσική, που ορίζει τις φάσεις των μεταβάσεων από την άποψη των ξαφνικών αλλαγών σε μία ή περισσότερες φυσικές και οργανωτικές ιδιότητες της ύλης. Στη χρήση μου εδώ, έχω την πρόθεση να επικαλεστώ το χρόνο των ξαφνικών αλλαγών στις κοινωνικές και βιωματικές “φάσεις” που είναι διάχυτες στην ανθρώπινη εμπειρία. Ένα άντρας ή μία γυναίκα ερωτεύονται, οι στρατιώτες στη φωτιά της μάχης, οι διαδηλωτές στην ανάκτηση μίας πλατείας για ένα καρναβάλι κάτω από το άγρυπνο μάτι της ανίσχυρης αστυνομίας της τάξης, ένα αυτοκινητιστικό ατύχημα, μία κοινότητα καταληψιών γης που ετοιμάζονται να αντισταθούν στην εκκένωση της, ή σε μεγαλύτερες κλίμακες της κοινωνικής δράσης, η ξαφνική αλλαγή στο πλαίσιο της συμπαραγωγής των πόρων της ζωής. Στην κοινωνική θεωρία, διάφορες έννοιες χρησιμοποιήθηκαν για να επεξηγήσουν τη μετάβαση και τη ρήξη, που σχετίζεται με κάποιο τρόπο με το χρόνο της φάσης. Δείτε για παράδειγμα της “γραμμές πτήσης” (Deleuze and Guattari 1988)· την “έξοδο”(Hardt and Negri 2000; VIrno 1996b) “στιγμές της υπέρβασης” (Harvie and Milburn 2006). Κάποιες φορές αυτές οι διαφορετικές έννοιες αναφέρονται στην βιωματική εμπειρία, και άλλες σε μία μαζική δράση. Δεν χρειάζεται να πούμε πως οι κοινωνικές διαδικασίες του ριζικού μετασχηματισμού αρθρώνουν και τις δύο, και η διάκριση είναι καθαρά αναλυτική.

4 Δες για παράδειγμα, Foucault (1991)

5 Για μία κλασική ανασκόπηση της παράδοσης αυτής σε σχέση με άλλες μορφές του Μαρξισμού, δες στην εισαγωγή του Cleaver (1979)

6 Σύμφωνα με την εκδοχή του Μαρξισμού της “θεωρίας των σταδίων”, ο Μαρξ διαιρεί την παγκόσμια ιστορία σε στάδια, καθένα από τα οποία έχει τη δική του οικονομική και κοινωνική δομή. Η μετάβαση από ένα “κατώτερο” σε ένα “ανώτερο” στάδιο πρέπει να ακολουθεί το λογικό μονοπάτι, και δεν είναι δυνατό να πηδήξει κάποιο στάδιο της ανάπτυξης. Αυτή η ερμηνεία, που ήταν κυρίαρχη μέχρι πριν από λίγο καιρό, συνιστά το βασικό πλαίσιο του κλασικού ιστορικού υλισμού. Συνδέεται με την ιστορική ερμηνεία της πρωταρχικής συσσώρευσης, που κριτικά συζητάμε στο κεφάλαιο 10, στην οποία θέτεται πως μία χρονικά καθορισμένη πρωταρχική συσσώρευση θα δημιουργούσε τις συνθήκες της μετάβασης στο καπιταλιστικό στάδιο της παγκόσμιας ιστορίας. Δυστυχώς, ο Μαρξ έγραψε ενάντια στη μετατροπή της αγγλικής εμπειρίας σε ένα μοντέλο για την καθολική ιστορία της κοινωνικής και οικονομικής ανάπτυξης. Για παράδειγμα στην γαλλική έκδοση του *Κεφαλαίου*, την τελευταία που έκανε ο ίδιος ο Μαρξ, ξεκάθαρα περιορίζει την ανάλυση του για την πρωταρχική συσσώρευση στη Δυτική Ευρώπη (Smith 1996: 54). Σε μία ξεκάθαρη δήλωση ενάντια στην καθολική θεωρία των σταδίων, στη διάσημη απάντηση του Μαρξ στη Vera Zasulich, κάνει κατανοητό πως: Το “ιστορικό αναπόφευκτο” ενός απόλυτου διαχωρισμού ... του παραγωγού από τα μέσα της παραγωγής... είναι επομένως *ρητά* περιορισμένο στις *χώρες της Δυτικής Ευρώπης” (Marx 1983: 124)*

7 Για μία παρόμοια κριτική εφαρμοσμένη στην κατασκευή των γυναικείων υποκειμένων, βλέπε Mohanty (2003)

8 Η υπέρβαση αυτού του ανταγωνισμού δεν σημαίνει το συμβιβασμό ανάμεσα στους πόλους του ανταγωνισμού. Δεν

υπάρχει κανένα λάθος με το συμβιβασμό καθεαυτό σε συγκεκριμένες ενδεχόμενες καταστάσεις. Ο συμβιβασμός αυτός ωστόσο δεν λύνει την αντίφαση· μόνο την διαπράττει στο μέλλον. Η υπέρβαση συνεπάγεται μία ιδιαίτερη έννοια της χρονικότητας και της ιστορίας και της φύσης της κοινωνικής αλλαγής.

9 Βλέπε τον κλασικό κείμενο του Mario Tronti *Operai e capitale* (1966). Για μία αγγλική μετάφραση τμημάτων του βιβλίου βλέπε Tronti (1972).

10 Για παράδειγμα, αποκλείουμε το ερώτημα: Πώς πραγματικά ζουν οι άνθρωποι με ένα δολάριο τη μέρα; Ποιες μορφές συναλλαγής έχουν όταν η ανταλλαγή στην αγορά είναι τόσο μικρή; Για μία κριτική των παραδειγμάτων του τρίτου κόσμου ως "υπανάπτυκτου", και αντίστοιχα, των μηχανισμών μέσω των οποίων ο λόγος της "ανάπτυξης" κατασκευάστηκε ως στρατηγική ελέγχου και εξουσίας, βλέπε Escobar (1994), Esteva (1992), Esteva και Prakash (1998), Latouche (1993).

11 Αυτό που μπορεί να φαίνεται μία αφελής παρατήρηση είναι πραγματικά αρκετά σχετικό ακόμα και σε κάποιον που δεν είναι ασκητής. Το Μάρτιο του 2006, η βρετανική κυβέρνηση αναγνώρισε πως οι στόχοι της για την μείωση των εκπομπών του CO_2 δεν μπορούν να ικανοποιηθούν. Επομένως ξεκίνησε μία εκστρατεία της ενεργειακής αποδοτικότητας, που απευθυνόταν στα νοικοκυριά: αλλάξτε λαμπτήρες, χρησιμοποιήστε διπλά τζάμια, εγκαταστείστε μόνωση στη στέγη, και τα σχετικά. Ούτε μία λέξη δεν ειπώθηκε από την κυβέρνηση που να απαιτεί από τους καταστηματάρχες στις μεγάλες λεωφόρους, να συνεισφέρουν σβήνοντας τα άχρηστα φώτα, τα οποία κρατούν ανοιχτά μέρα νύχτα για να φωτίζουν άχρηστα εμπορεύματα (συχνά με την αναλογία ενός λαμπτήρα για κάθε εμπόρευμα)· ή για το κλείσιμο εκείνων των τεράστιων εμπορικών κινητών διαφημιστικών ταμπελών, όπως αυτές που βρίσκονται στο τσίρκο του Piccadilly του Λονδίνου, που για 24 ώρες τη μέρα ανακοινώνουν στον κόσμο τις αρετές των ΜακΝτόναλντ και της Κοκα-Κόλα· ή γενικά, για να ξεκινήσει ένας προβληματισμός για την ιερότητα της μετρημένης σε χρήμα οικονομικής ανάπτυξης και της κερδοφορίας, και να τις καταστήσει υποδεέστερες σε άλλες αξίες.

12 Ενώ το 66% του χρήματος από τις μειώσεις φόρων το 2001 έως το 2003 στις ΗΠΑ πήγαν στο πλουσιότερο 1% (Walker 2004), οι στατιστικές της φτώχειας "της μοναδικής υπερδύναμης" είναι ανησυχητικές. Η υπηρεσία απογραφής των ΗΠΑ ανέφερε τον Αύγουστο του 2003 πως από το 2000, προστέθηκαν ακόμα 4 εκατομμύρια στους φτωχούς Αμερικανούς. Ο αριθμός των ανθρώπων κάτω από το επίσημο όριο της φτώχειας των $18,819 έφτασε τα 35,9 εκατομμύρια, ένας αριθμός 1,3 εκατομμύρια υψηλότερος από τα 34,6 εκατομμύρια φτωχούς το 2002 (U.S. Census Bureau 2003). Σε κάθε περίπτωση, μία γρήγορη εκτίμηση των δαπανών ενός μέσου νοικοκυριού για την παροχή μόνο των βασικών αναγκών, θα άφηνε σε μια οικογένεια με το παραπάνω εισόδημα περίπου ένα χρέος $1,500 (βλέπε CCHD 2004). Κατά μέσο όρο, 16% των παιδιών ζουν στη φτώχεια στις ΗΠΑ, αλλά, σύμφωνα με την απογραφή του 2000 στις ΗΠΑ, σε μερικές αστεακές περιοχές το ποσοστό φτάνει το 40 με 45% (όπως στο Brownsville, Tex., 45.3% ή στη Νέα Ορλεάνη, 40,5%). Από το 2002, το 34,9% του πληθυσμού – λίγο λιγότεροι από τον πληθυσμό της Πολωνίας – ζούσαν στη γη της ελευθερίας και της δημοκρατίας χωρίς αρκετή τροφή για τη βασική διατροφή τους· ένας αριθμός που αυξήθηκε από τα 31 εκατομμύρια του 1999. Ο επίσημος αριθμός των ανθρώπων που βιώνουν την πείνα στις ΗΠΑ είναι περίπου 9,4 εκατομμύρια (Nord et al. 2003), σχεδόν ο πληθυσμός της Σουηδίας.

13 Είναι καλά γνωστό πως οι μαύροι της ΗΠΑ στο κέντρο των πόλεων έχουν ένα προσδόκιμο ζωής, που είναι χαμηλότερο από τους ανθρώπους που ζουν στην περιοχή της Kerala της Ινδίας, ή τη Σρι Λάνκα, ή την Κίνα (Sen 1999). Τελικά οι εκστρατείες όλων των πεποιθήσεων έχουν σε μεγάλη έκταση υποστηρίξει πως η (συχνά παραβιασμένη) υπόσχεση μίας ακριβής κολεγιακής εκπαίδευσης και μία δουλειάς είναι μεταξύ των σημαντικών παραγόντων, που κινητοποιούν τους φτωχούς ανθρώπους να καταταγούν στον αμερικανικό στρατό (American Friends Service Committee 2004), παρέχοντας έτσι εργασία και εγκεφαλική δύναμη, ακόμα και τη ζωή τους, στις καθημερινές στρατηγικές της αυτοκρατορίας. Σύμφωνα με τις ομοσπονδιακές στατιστικές, το ποσοστό των Αφροαμερικανών στις ένοπλες δυνάμεις είναι 21%, ενώ αποτελούν μόλις το 12% του συνολικού πληθυσμού (Roy 2003). Ενώ η στρατολόγηση συγκεντρώνεται στον αυξανόμενο πληθυσμό των φτωχών Λατίνων σε περιοχές όπως του Πουέρτο Ρικό, και ιδιωτικές εταιρείες όπως η Halliburton στρατολογούν από την κλυδωνιζόμενη από τη φτώχεια Κεντρική Αμερική, το "ιδιωτικοποιημένο" στρατιωτικό προσωπικό για να στείλουν στο Ιράκ (Democracy Now 2004), σε ολόκληρη την ΗΠΑ αναφέρεται η αύξηση των διαμαρτυριών ενάντια στην στρατολόγηση, που συνδέει τη φτώχεια με την αδυναμία, καθώς και η πτώση της στρατολόγησης. Όπως αναφέρθηκε από τον Mariscal (2005), "μία από τις πιο δραματικές διαδηλώσεις ενάντια στο σταθμό στρατολόγησης έλαβε χώρα αργά το Νοέμβριο του 2004 στη Φιλαδέλφεια. Ολοένα και περισσότερο απογοητευμένοι από την απουσία δράσης της Υπηρεσίας Στέγασης και Αστεακής Ανάπτυξης για τις ανάγκες των τοπικών άστεγων οικογενειών, τα μέλη της Ένωσης Δικαιωμάτων Πρόνοιας του Κένσινγκτον (KWRU) μετακινήθηκαν έξω από την πόλη του Bushville Tent ανακοίνωσαν και οργάνωσαν μία καθιστική διαμαρτυρία στον κύριο σταθμό στρατολόγησης της πόλης. Φέροντας πλακάτ στα οποία διάβαζες "Φέρτε τα χρήματα στην Πατρίδα", και "δις για τον πόλεμο, τίποτα για τους φτωχούς", κατέλαβαν για λίγο το γραφείο και εξέδωσαν μία λίστα αιτημάτων, στην οποία περιλαμβάνονταν η οικονομική στέγαση και τα τοπικά καταφύγια βίας. Μερικές άστεγες οικογένειες δήλωσαν πως είχαν συγγενείς στον πόλεμο του Ιράκ. Η καθιστική διαμαρτυρία έληξε ειρηνικά όταν οι αξιωματικοί της αστυνομίας και της πυροσβεστικής

έφτασαν, και οι άστεγες οικογένειες επέστρεψαν στην κατασκήνωση".

14 Όπως θα συζητήσουμε στο κεφάλαιο 7, ο ανταγωνισμός κατά μήκος των κοινωνικών κόμβων (οργανώσεων) πρέπει να ριζώνει σε κάποια μορφή συνεργασίας στο θέμα της παραγωγής, έτσι ώστε όταν μιλάμε για ανταγωνισμό, μιλάμε πραγματικά για *ανταγωνισμό των συνεργατικών κόμβων*. Όλα τα διαφορετικά μοντέλα της καπιταλιστικής οργάνωσης της παραγωγής, είτε είναι περισσότερο είτε λιγότερο ιεραρχικά, είτε μοιάζουνε περισσότερο στο νεωτερικό 1920 Φόρντ, είτε στη μετανεωτερική Google του εικοστού πρώτου αιώνα, χρειάζεται να βρουν τρόπους να δομήσουν τη συνεργασία, μέσω της διεύθυνσης της εσωτερικής σύγκρουσης ενάντια σε κάποιους "άλλους" εκεί έξω. Για μια κλασική συζήτηση της συνεργασίας και του καταμερισμού της εργασίας από τον ύστερο καπιταλισμό στη σύγχρονη βιομηχανία, βλέπε στα Κεφάλαια 13, 14, και 15 στον *Κεφάλαιο του* Μαρξ (Marx 1976a). Οι σύγχρονες συζητήσεις για τη σημασία του "κοινωνικού κεφαλαίου" για την "ανάπτυξη", την "οικονομική επιτυχία" και την "ανταγωνιστικότητα" των κόμβων της κοινωνικής παραγωγής σε οποιαδήποτε κλίμακα (εταιρείες, πόλεις, περιοχές, χώρες) μπορούν να γίνουν κατανοητές από την πλευρά της ανάγκης να αντιμετωπιστούν οι δυνάμεις θρυμματισμού της αγοράς και να αναπαραχθούν με κάποιο βαθμό συνοχής, που είναι αναγκαίος για να συμβεί η καπιταλιστική παραγωγή. Για μία σύνδεση ανάμεσα στο κοινωνικό κεφάλαιο και την "Ανάπτυξη", βλέπε Fuknyama (1995)

15 Κλασικές δηλώσεις αυτής της σχέσης είναι η συζήτηση του Μαρξ για την πρωταρχική συσσώρευση στο *Κεφάλαιο* (Marx 1976a), εδώ συζητιέται στο Κεφάλαιο 5, και ο *Μεγάλος Μετασχηματισμός του* Polanyi (Polanyi 1944). Η πρόσφατη βιβλιογραφία είναι φυσικά γεμάτη με αναφορές στο ρόλο των κρατών στην προώθηση των παγκόσμιων αγορών. Για παράδειγμα βλέπε (1995) για μια συζήτηση του ρόλου του κράτους στο σχηματισμό των παγκόσμιων χρηματικών αγορών.

16 Είναι γνωστό πως ιστορικά οι προ του ελεύθερου εμπορίου χώρες όπως η Βρετανία, είχαν ξεκινήσει την προώθηση της φιλελευθεροποίησης μόνο αφού είχαν προστατέψει τις δικές τους βιομηχανίες και επιτρέποντας τους να αναπτυχθούν ισχυρά. Για μία ανασκόπηση, βλέπε Went (2002), ή για μια πιο λεπτομερή ανάλυση, βλέπε Hudson (1992).

Κεφάλαιο 2
Αξιακοί Αγώνες

1 Δες για παράδειγμα, την περίπτωση των εκστρατειών Make Poverty History and Live 8 στην περίπτωση της συνάντησης των G8 το 2005 στο Gleneagles της Σκωτίας. Αυτές χαιρετίστηκαν από τον ροκ σταρ Μπόνο ως μία περίπτωση στην οποία "ο κόσμος μίλησε και οι πολιτικοί άκουσαν" ενώ έκλεισαν με την ετυμηγορία του Bob Geldof πως η "αποστολή εξετελέσθη", οι εκστρατεύοντες ήταν πρόθυμοι να τραγουδήσουν επαίνους για τους ηγέτες του G8 και να καλέσουν ακόμα και τους 200.000 που πορεύονταν εναντίον τους για μία "πορεία... για να καλωσορίσουν τους ηγέτες του G8 στη Σκωτία". Βλέπε Hodkinson (2005) για μία συζήτηση του τρόπου με τον οποίο η υποσχόμενη ανάκληση του χρέους ήταν απλά φιστίκια σε σχέση με τους συνολικούς τόκους, που ρέουν από τον παγκόσμιο Νότο στα χρηματικοοικονομικά κέντρα και πως η υπόσχεση της μείωσης του χρέους είναι μέρος της νεοφιλελεύθερης ατζέντας για παραπέρα δομική προσαρμογή και μεταρρυθμίσεις της αγοράς. Έτσι δεν είναι έκπληξη πως στο CNN, ο ροκ σταρ Μπόνο, ο φιλελεύθερος πρώην πρόεδρος Μπιλ Κλίντον, και το "καλό παιδί" ο οικονομολόγος της ανάπτυξης Jeffrey Sachs, μπορούν να μοιράζονται την ίδια πλατφόρμα με τον νεο-συντηρητικό μηχανικό από τον πόλεμο του Ιράκ και τώρα πρόεδρο της Παγκόσμιας Τράπεζας Paul Wolfowitz και να συμφωνούν όλοι πως οι μεταρρυθμίσεις της αγοράς, κάτω από τον κωδικό όνομα αντι-διαφθορά, είναι κεντρική για τη μείωση του χρέους και της φτώχειας. Δες για παράδειγμα στο βίντεο της World Bank (2005a).

2 Το άρθρο στον *Guardian* αναφερόταν στην ετήσια έκθεση της ανθρώπινης ανάπτυξης των Ενωμένων Εθνών του 2003, που χαρτογράφησε την αυξανόμενη φτώχεια σε περισσότερα από το ένα τέταρτο των χωρών στον κόσμο μέσω ενός συνδυασμού πολιτικών για τον HIV και το Aids, τον λιμό, το χρέος, και τις πολιτικές διακυβέρνησης

3 "Αναλυτές στην Goldman Sachs εκτιμούν πως η παγκόσμια βιομηχανία ομορφιάς – που συνίσταται από την περιποίηση επιδερμίδας αξίας 24 δις $· το μέικ-απ, 18δις $· τα 38δις $ προϊόντων κομμωτικής· και τα 15$ δις αρωμάτων – αναπτύσσεται με ρυθμό 7% το χρόνο, δυο φορές περισσότερο από το ρυθμό του ΑΕΠ του αναπτυγμένου κόσμου. Ο ηγέτης του τομέα της αγοράς, της L'Oreal, είχε έναν ετήσιο ρυθμό ανάπτυξης των κερδών του 14% για 13 χρόνια. Οι πωλήσεις της Beiersdorf's Nivea έχουν αυξηθεί κατά 14% το χρόνο στην ίδια περίοδο"(Economist 2003). Η ίδια έκθεση υποστηρίζει πως η "βιομηχανία ομορφιάς" έχει αξία περίπου 160δις $ το χρόνο. Από την άλλη πλευρά, υπάρχει μία γενική συμφωνία για την ικανοποίηση όλων των κύριων "αναπτυξιακών στόχων", μεταξύ των οποίων μόνο η μείωση (όχι η εξαφάνιση) της φτώχειας, της πείνας, του υποσιτισμού και της αναστροφής των συνεπειών του HIV/Aids και των κύριων ασθενειών το 2015 θα χρειαζόταν περίπου 100δις $ το χρόνο, δηλαδή περίπου το διπλάσιο της παγκόσμιας βοήθειας των 56δις $ (Johansson and Stewart 2002). Φυσικά, οι εκτιμήσεις αυτές σιωπούν για το γεγονός πως ο τρίτος κόσμος σήμερα αποπληρώνει το χρέος στον Βορρά περισσότερο από όση βοήθεια λαμβάνει. Το 1999 για κάθε 1 £ επιχορήγηση στις αναπτυσσόμενες χώρες, περισσότερες από 13£ επέστρεφαν για την αποπληρωμή του χρέους (World Bank 2001). Συνολικά, οι αναπτυσσόμενες χώρες έχουν γίνει εξαγωγείς δικτυακού κεφαλαίου στον κόσμο υψηλού εισοδήματος.(World Bank

2005b) Επίσης, οι αριθμοί αυτοί για το κόστος των βασικών "αναγκών ανάπτυξης" επισκιάζονται όταν τους αξιολογούμε σε σχέση με το κόστος των 3,8 δις $ για κάθε πύραυλο Κρουζ (750 από τα οποία εκτοξεύτηκαν τον πρώτο μήνα του τελευταίου πολέμου του Ιράκ), ή σε σχέση με το κόστος των 42,9 εκατομ. $ για ένα βομβαρδιστικό Β-52 (Brookings Institution 1998). Δεν χρειάζεται να αναφέρουμε τα 420δις $ στις στρατιωτικές δαπάνες των ΗΠΑ, και το σχέδιο του Μπους για στρατιωτικές δαπάνες πάνω από 2,2 τρις $ για τα επόμενα πέντε χρόνια (Center for Arms Control and Non-Proliferation 2005).

4 Η σπάνη είναι η σχέση ανάμεσα στις ανάγκες και τα μέσα. Ο σύγχρονος κυρίαρχος οικονομικός λόγος θέτει τους σκοπούς ως "απεριόριστους και τα μέσα ως περιορισμένα (Robbins 1984) Από τη σχέση αυτή πηγάζει η φυσικοποίηση της σπάνης, δηλαδή η πίστη πως η σπάνη είναι μία φυσική συνθήκη της ανθρωπότητας. Στην πραγματικότητα, η σπάνη με την έννοια αυτή είναι μία πρακτική του λόγου, που βασίζεται στην ιδέα των ατόμων ως θρυμματισμένων και εξατομικευμένων και αποσυνδεδεμένων από την κοινότητα, αυτό που οι οικονομολόγοι αποκαλούν *homo economicus.* Καθώς τα άτομα κατασκευάζονται ως θρύμματα, καθώς οι μοναδικότητες αποξενώνονται από τις δυνάμεις του κοινωνικού σώματος, όντως ζούμε σε έναν κόσμο σπάνης που αναπαράγουμε σε καθημερινή βάση μέσω των πειθαρχικών αγορών, δηλαδή μορφές κοινωνικών σχέσεων στις οποίες συμπαράγουμε τους πόρους της ζωής μας, μέσω της αντιμαχίας των βιοπορισμών μας. Η υπέρβαση της σπάνης είναι αυτή που οδηγεί στην υπέρβαση της απομόνωσης και του θρυμματισμού, όπως αποδεικνύεται από εκείνους τους συγγραφείς που περιγράφουν τον τρόπο με τον οποίο οι αυτόνομες κοινότητες των ιθαγενών θέτουν τους σκοπούς και τα μέσα, μέσω κοινωνικών διαδικασιών όπου εμπλέκονται άμεσες σχέσεις μεταξύ των μελών, και όχι μέσω των αφηρημένων μηχανισμών των καπιταλιστικών αγορών. Για μία κριτική της έννοιας της σπάνης από αυτή την προοπτική βλέπε Esteva και Prakash (1998).

5 Σύμφωνα με εκτιμήσεις των ΗΕ, κοντά στο 1,2 δις, ένα πέμπτο του ανθρώπινου πληθυσμού στον πλανήτη, ζει σε συνθήκες ακραίας φτώχειας. Περίπου 800 εκατομμύρια είναι χρόνια πεινασμένοι. Υπάρχει βέβαια μία συζήτηση γύρω από το τι μετράμε ως "φτώχεια", που δεν μπορεί να εξεταστεί εδώ. Σε κάθε περίπτωση, ένα ενδιαφέρον εισαγωγικό σημείο στη συζήτηση είναι εκείνες οι μελέτες που, αντιμετωπίζοντας το αυξανόμενο αποδεικτικό στοιχείο πως δεν υπάρχει άμεση σχέση ανάμεσα στην οικονομική ανάπτυξη και την μείωση της φτώχειας (United Nations 2004) – κάτι που κανένας οικονομολόγος δεν θα του άρεσε να ακούσει – προτείνουν πως ίσως θα μπορούσε να εξεταστεί μία αναθεώρηση του μέτρου της φτώχειας (Deaton 2003). Αντίθετα άλλοι κριτικάρουν τη μεθοδολογία μέτρησης της φτώχειας από την Παγκόσμια Τράπεζα, χρησιμοποιώντας τον αριθμό των ανθρώπων που κερδίζουν κάτω από 1 ή 2 $ την μέρα, με τη λογική πως υποτιμά τη φτώχεια, προβάλλοντας ένα αφηρημένο νομισματικό μέτρο που δεν επιτρέπει τις ουσιαστικές διαχρονικές και διατοπικές συγκρίσεις. Με βάση τις κριτικές αυτές η δήλωση πως η παγκόσμια φτώχεια μειώνεται δεν αποδεικνύεται. Μερικοί προτείνουν διαδικασίες που δεν εστιάζουν στο "εάν τα εισοδήματα των φτωχών ανθρώπων είναι επαρκή σε σχέση με μία αφηρημένη "χρηματικά-μετρική" διεθνή γραμμή φτώχειας, αλλά μάλλον στο εάν είναι επαρκή να πετύχουν μία ομάδα στοιχειωδών ικανοτήτων" (Reddy and Pogge 2003: 32).

6 Βλέπε για παράδειγμα McMurtry (1998; 1999; 2002).

7 "Ένα αξιακό σύστημα συνδέει μαζί τα καλά που επιβεβαιώθηκαν και τα κακά που αποκηρύχτηκαν ως αναπόσπαστος τρόπος σκέψης και δράσης στον κόσμο" (McMurtry 1998: 7).

8 "Ένα αξιακό σύστημα ή ηθική γίνεται πρόγραμμα όταν η υποτιθέμενη δομή της αξίας αποκλείει οποιαδήποτε σκέψη πέρα από αυτό" (McMurtry 1998: 15). Έτσι για παράδειγμα: "Όταν οι Ινδουιστές δεν σκέφτοντα την πραγματικότητα πέρα από το ντάρμα της κάστας, και όταν ο έμπορος δεν μπορεί να αξιολογήσει πέρα από την τιμή της αγοράς, βλέπουμε παραδείγματα αξιακών προγραμμάτων σε λειτουργία. Ένα κοινωνικό αξιακό πρόγραμμα είναι ένας ζηλιάρης θεός. Η συνείδηση και η απόφαση, η προτίμηση και η απόρριψη εγκλωβίζονται μέσα του. Ο,τιδήποτε είναι εναντίον του απωθείται ως εξωγήινο, δαιμονικό, μη – κανονικό. Οι τρόποι του ρόλου και της εξατομίκευσης, της προσωπικής ικανοποίησης και της αποφυγής, γίνονται ανάπτυξη και διαφοροποίηση του προγράμματος που εσωτερικεύεται ως ο εαυτός. Η βιωμένη εναλλακτική στον κύριο ρόλο είναι ταμπού. Στην εφηβεία των ειδών, όλα τα μέλη της ομάδας βλέπουν όπως βλέπει η ομάδα. Όλη η εμπειρία βιώνεται όπως αυτή της ομάδας. Όλοι επιβεβαιώνουν και αποκηρύσσουν όπως κάνει η ομάδα. Δεν υπάρχει πραγματικότητα έξω από την ομάδα που να σώζει το Άλλο" (McMurtry 1999: 21)

9 "Το περισσότερο από το γόνιμο έδαφος των ακτογραμμών και της περιοχής Mekong Delta, που διατίθεται για την καλλιέργεια γαρίδας υψηλής τιμής σε οχτώ πυκνοκατοικημένες χώρες ξαφνικά υποβαθμίζεται και εξασθενεί σε θρεπτικές ουσίες, οξυγόνο, ικανότητα κατακράτησης νερού, και ρίζες δέντρων από τους επαναλαμβανόμενους κύκλους της πλημμύρας με αλατόνερο. Το νερό του εδάφους μολύνθηκε και έγινε ανασφαλές για πόση. Οι μεγάλες καλλιέργειες γαρίδας μετακινήθηκαν με την υποστήριξη φορολογικών κινήτρων για επενδύσεις. Διασφάλισαν τα οικόπεδα των χωρικών από την ενοικίαση ή την πώληση τους, πλημμύρισαν το έδαφος, πίεσαν τους χωρικούς να πουλήσουν τα ζώα τους ώστε να μην καταναλώνουν τα αποθέματα γαρίδας, και μετακινήθηκαν σε άλλες κερδοφόρες περιοχές το συντομότερο δυνατό πριν η γη εξαντληθεί. Αν και οι μικροοικοπεδούχοι αγρότες είχαν νοικιάσει, πουλήσει ή χρησιμοποιήσει τα μικρά τους οικόπεδα για την καλλιέργεια γαρίδας για τις δυναμικά αυξανόμενες δραστηριότητες και συναλλαγές της αγοράς, αφέθηκαν όλοι να ζήσουν σε μία ερημοποιημένη γη.

Είχε φυτευτεί με αλάτι τόσο σίγουρα και καταστροφικά όπως θα έκανε ένας στρατός εισβολής το ίδιο σκόπιμα με μια τιμωρητική επιδρομή. Αν και όλα αυτά που διαδραματίστηκαν εξέφραζαν με συνέπεια τις αρχές του συστήματος της αγοράς και της αξίας" (McMurtry 1998: 8-9).

10 Απόσπασμα από McMurtry (1998: 15).

11 Σύμφωνα με τον McMurtry είναι πιθανό να κρίνουμε αυτό το αξιακό σύστημα καθεαυτό ως "κακό". Προκειμένου όμως να το κάνουμε πρέπει να το εκθέσουμε, πηγαίνοντας γύρω από "την πανοπλία των προστατευτικών ορθολογισμών του". Κάθε αξιακό σύστημα έχει μία τέτοια πανοπλία, στον βαθμό που οι αντιξοότητες του παρουσιάζονται ως το "καλό" για την ανθρωπότητα ως όλον. Έτσι, για παράδειγμα, ένα ρατσιστικό παράδειγμα υποστηρίζει πως κατέχει ορισμένες αξίες (όπως η ελευθερία, ο δυτικός πολιτισμός και άλλα τσιτάτα που χρησιμοποιούνται από τους λευκούς ρατσιστές) αλλά αντί αυτών κατέχει άλλες αξίες. Το πρόβλημα είναι να εκτεθεί το χάσμα αυτό ανάμεσα στις αξίες που ένα αξιακό σύστημα υποστηρίζει πως έχει και τις αξίες που στην πραγματικότητα κατέχει. Δηλαδή, με άλλα λόγια, να κρατηθεί το αξιακό σύστημα σε λογοδοσία. Δεν είμαι πεπεισμένος πως αυτή είναι μία επαρκής "μέθοδος" για να εκθέσεις ένα αξιακό σύστημα που αναπαράγει την καταπίεση, ιδιαίτερα κάποιο όπως το κεφάλαιο, που αυτό το κάνει μέσω του συντονισμού των ανθρώπινων πόρων της ζωής. Είναι πολύ ορθολογικό, και δεν είναι ξεκάθαρο για ποιόν θα όφειλε κάποιος να κρατήσει την "πανοπλία των προστατευτικών ορθολογισμών" προκειμένου να λογοδοτήσει. Είναι μόλις λίγες δεκαετίες που εκλεπτυσμένοι κριτικοί όπως ο Νόαμ Τσόμσκυ ξεκίνησαν να εκθέτουν τα ψέματα πίσω από την "πανοπλία των προστατευτικών ορθολογισμών" της εξωτερικής πολιτικής των ΗΠΑ, αλλά που δεν έχουν συνεισφέρει το απειροελάχιστο για την αλλαγή των αξιών γύρω από αυτό στο οποίο εστιάζουν. Επίσης οι μηχανισμοί της αγοράς τελικά επιτρέπουν την αναπαραγωγή των πόρων της ζωής και το συντονισμό της κοινωνικής παραγωγής, αν και με έναν τρόπο που συνέχεια παράγει χαμένους και νικητές. Στο βαθμό που οι κριτικοί αυτοί επισημαίνουν τα προβλήματα των πρώτων, οι υποστηρικτές επισημαίνουν τις επιτυχείς ιστορίες των τελευταίων.

12 Βλέπε Dobuzinskis (1987: 1 19).

13 Πρέπει να ξεκαθαρίσουμε εδώ πως οι αξιακές πρακτικές που αναφέρω είναι αρχές επιλογής, που χρησιμοποιούνται από τα υποκείμενα μέσα σε ένα σύστημα αξιών, όχι η ομάδα των ηθικών αξιών και των ηθών που ένας συγκεκριμένος φορέας λέγεται πως πιστεύει. Ο τελευταίος μπορεί να αποκλίνει από εκείνες τις αξίες που μία ιδιαίτερη μοναδικότητα καλείται να καθοδηγηθεί, τις αξιακές πρακτικές που αναδύονται από ένα σύστημα ως όλον και επιβάλλονται πάνω στις ατομικές μοναδικότητες. Για παράδειγμα, ένας "ηθικός καπιταλιστής" μπορεί όντως να υπάγει τις σκέψεις του για το κέρδος στα εργατικά δικαιώματα ή τις περιβαλλοντολογικές ανησυχίες. Αλλά η "ηθική του κεφαλαίου" που παίζεται από τις συστημικές δυνάμεις οι οποίες αρθρώνουν μαζί ηθικούς και ανήθικους καπιταλιστές δεν θα αποδεχτούν ποτέ την υπαγωγή του κέρδους σε ο,τιδήποτε. Η ηθική του κεφαλαίου είναι μία αναδυόμενη ιδιότητα ενός πλήθους ηθικών (επομένων υποκειμενικοτήτων, αισθημάτων, αντιλήψεων, τοποθετήσεων και λοιπά) που αλληλοδρούν μεταξύ τους με ιδιαίτερους τρόπους. Είναι μία ιδιότητα που συνεχώς αναδημιουργεί την καπιταλιστική τάξη των πραγμάτων. Είναι μία ιδιότητα που αποκτά τη δύναμη μίας "αντικειμενικής" πραγματικότητας για κάθε ιδιαίτερο ατομικό παραγωγό, μισθωτό ή άμισθο, που θέτει περιορισμούς στις δράσεις κάθε απλού ατόμου.

14 Υπάρχει όντως κάτι πολύ προβληματικό σε αυτή τη θεώρηση, στην οποία η αυτοκρατορία εξαντλεί το πραγματικό, εάν η πραγματικότητα δεν το εξαντλεί ακόμα, η πολιτική επίπτωση θα ήταν να ευνοήσει την ανάπτυξη του. Μία περίπτωση στην πραγματικότητα, επισημαίνει για παράδειγμα ο Νέγκρι, είναι η αντιφατική θέση για χάρη μίας θετικής ψήφου στο Γαλλικό δημοψήφισμα του νεοφιλελεύθερου ευρωπαϊκού συντάγματος, που έγινε το Μάιο του 2004, που κατέληξε με τη νίκη της ψήφου του όχι. Ο ισχυρισμός του Νέγκρι για μία θετική ψήφο ήταν πως "το σύνταγμα είναι ένα μέσο για να πολεμήσεις την Αυτοκρατορία, εκείνη την νέα παγκοσμιοποιημένη καπιταλιστική κοινωνία". (De Filippis and Losson 2005: 829) Στην θεώρηση μας για το σύγχρονο κεφάλαιο, το νεοφιλελεύθερο ευρωπαϊκό σύνταγμα, που προωθεί την λογική της αγοράς στις κοινωνικές υπηρεσίες και τις παγκόσμιες αγορές πάντα σε νέες περιοχές δεν μπορεί να διαχωριστεί από το έργο της σύστασης μίας ενοποιημένης Ευρωπαϊκής εξωτερικής πολιτικής. Δεν είναι ένα ευρωπαϊκό κράτος που μπορεί να αντισταθμίσει την μονομέρεια των ΗΠΑ, όταν το έργο αυτού του κράτους είναι μία παγκόσμια τάξη, στην οποία οι πόροι της ζωής ανταγωνίζονται μεταξύ τους με τον ίδιο τρόπο όπως στον παγκόσμιο έργο των ΗΠΑ. Και στις δύο περιπτώσεις, η ασφάλεια γίνεται κατανοητή κύρια από την άποψη της ασφάλειας των παγκόσμιων εταιρικών λειτουργιών, που δεδομένου του απεριόριστου χαρακτήρα της συσσώρευσης του κεφαλαίου, περιλαμβάνει την ανάγκη για μία εξελισσόμενη καπιταλιστική ανάπτυξη (επομένως για παραπέρα περιφράξεις, αίμα και δάκρυα). Η απειλή της μονομέρειας των ΗΠΑ, και όντως, ακόμα και των πιθανών πολυμερών μελλοντικών πολέμων για την αυτοκρατορία, σημαίνει την ικανότητα της κοινωνικής βάσης σε ΗΠΑ και ΕΕ να σαμποτάρει τον πόλεμο, να τον αρνηθεί στην πράξη, μία πράξη άλλων αξιών και απόδοσης αξίας σε άλλες πρακτικές. Εδώ βρίσκουμε τον κόμβο πάνω στον οποίο πρέπει να προβληματιστούμε όταν σκεφτόμαστε για την αποτυχία των πρωτοφανών αντιπολεμικών μαζικών κινημάτων να αποτρέψουν το μακελειό του Ιράκ. Το να μεταδώσουμε την ελπίδα για ειρήνη και κοινωνικό μετασχηματισμό, σε ένα νεοφιλελεύθερο σύνταγμα για την Ευρώπη γιατί δεν υπάρχουν εναλλακτικά έργα στο τραπέζι, γιατί "δεν υπάρχει ένα έργο για κοινωνική αναδιοργάνωση, που να τεθεί από τα σωματεία ή την κοινωνία των πολιτών, που

έχει πετύχει πραγματικά πλεονεκτήματα μετά από μία γενιά (ο.π) μου φαίνεται πως είναι ακριβώς μία ριζοσπαστική κανονικοποίηση του "τέλους της ιστορίας".

15 Πάρτε για παράδειγμα αυτό το επεισόδιο, που αναφέρεται στο βιβλίο του Ashwin Desai (2002) για τους κοινοτικούς αγώνες στη Νότια Αφρική μετά το απαρτχάιντ, στους οποίους με την αντίσταση ενάντια στην απειλούμενη εκκένωση από το τοπικό συμβούλιο, οι κάτοικοι των διαμερισμάτων στο Chatsworth αναπτύσσουν επίσης νέες αξιακές πρακτικές μεταξύ τους, που υπερβαίνουν τις ταυτότητες τους και καθιερώνουν νέα κοινά. Αυτό το συζητάω σύντομα στο κεφάλαιο 16. Εδώ δεν έχουμε μόνο μία σύγκρουση ανάμεσα σε ηθικές, συστήματα αξιών αλλά και αξιακών πρακτικών, που ενημερώνονται από συγκρουσιακά μέτρα των πραγμάτων, αλλά και που κατασκευάζει ενεργά το "κοινωνικό" και με διαφορετικούς και όντως, συγκρουόμενους τρόπους: τους τρόπους του νεοφιλελεύθερου φοροσυλλέκτη και τους τρόπους της κοινότητας αγώνα.

3ο Κεφάλαιο.
Το κεφάλαιο ως κοινωνική δύναμη

1 Φυσικά δεν είμαι ο μοναδικός που είναι καχύποπτος με τη λέξη "καπιταλισμός". Ο μεγάλος κριτικός του κεφαλαίου, ο Κάρολος Μαρξ, δεν χρησιμοποιείσαι τη λέξη ούτε μια φορά στο έργο του, προτιμώντας αντίθετα τον πιο υποβλητικό όρο: καπιταλιστικός τρόπος παραγωγής (Smith 1996). Πιο πρόσφατα ο Γάλλος ιστορικός Μπραουντέλ, συζητώντας για την προέλευση αυτού που γενικά αποκαλείται καπιταλισμός στο δέκατο έκτο αιώνα έγραψε: "Πώς μπορεί κάποιος πιθανά να το χρησιμοποιήσει για να εννοήσει ένα "σύστημα" που εκτείνεται σε ολόκληρη την κοινωνία; Ήταν παρ' όλα αυτά ένας ξεχωριστός κόσμος, διαφορετικός και όντως ξένος στο κοινωνικό και οικονομικό πλαίσιο που τον περιέβαλε. Και είναι σε σχέση με αυτό το πλαίσιο που ορίζεται ως "καπιταλισμός", όχι απλά σε σχέση με νέες καπιταλιστικές μορφές που αναδύθηκαν αργότερα στο χρόνο. Στην πραγματικότητα ο καπιταλισμός ήταν αυτό που ήταν σε σχέση με έναν μη-καπιταλισμό τεράστιας αναλογίας. Και το να αρνηθούν να παραδεχτούν αυτή τη διχοτόμηση μέσα στην οικονομία του παρελθόντος, με το πρόσχημα πως ο "αληθινός" καπιταλισμός χρονολογείται μόλις από τον δέκατο ένατο αιώνα, σημαίνει πως εγκαταλείπουν την προσπάθεια να καταλάβουν τη σημασία – κρίσιμη στην ανάλυση της οικονομίας – αυτού που μπορεί να αποκαλεσθεί η προηγούμενη τοπολογία του καπιταλισμού. Εάν υπήρξαν βέβαιες περιοχές όπου επέλεξε να κατοικήσει – σε καμία περίπτωση ακούσια – αυτό έγινε γιατί αυτές ήταν μόνο περιοχές που ευνόησαν την αναπαραγωγή του κεφαλαίου. (Braudel 1982: 239).

2 Οι σχέσεις της μη-αγοράς περιγράφονται χρησιμοποιώντας νέους όρους από μία τάση θεωρητικών και πολιτικών ακτιβιστών: ο τομέας της "άμισθης εργασίας" (Dalla Costa and James 1972), το "κοινωνικό εργοστάσιο" (Tronti 1973), η "σκιώδης οικονομία" (Illich 1981), η "γενική οικονομία" (Bataille 1988), η "ηθική οικονομία" (Thompson 1991), η "άτυπη οικονομία" (Latouche 1993). Όπως επεσήμανε ο Caffentzis, με αυτές τις νέες έννοιες, "μία νέα ομάδα κοινωνικό-οικονομικών πολώσεων έχει αναδυθεί: τυπικό/άτυπο, παραγωγή/αναπαραγωγή, αγορά/ηθική, λογικό/σύνηθες, νεωτερικό/μετανεωτερικό, και μία αποδόμηση των κοινωνικών μορφών έχει ξεκινήσει. Όχι νωρίτερα αναγνωρίστηκαν εμφανείς διχοτομήσεις, εκτοπίστηκαν υποτιθέμενοι θετικοί και αρνητικοί πόλοι, ή μεταστράφηκαν, για να αποκαλύψουν νέα πεδία σχέσεων. Μόλις, για παράδειγμα, η αναπαραγωγική εργασία, περιλαμβάνοντας την καλλιέργεια για την αυτοκατανάλωση, έγινε ορατή, δεν μπορούσε πλέον να αγνοηθεί πως η ποσότητα της άμισθης εργασίας κάνει να φαίνεται νάνος η μάζα της μισθωτής εργασίας, που πρωθύστερα της είχε δοθεί περίοπτη θέση στην οικονομική ανάλυση, μαρξιστική και μη-μαρξιστική επίσης"(2002: 3).

3 Υπάρχει φυσικά μία μακρόχρονη παράδοση που συζητά τη σχέση ανάμεσα στις μη-καπιταλιστικές και τις καπιταλιστικές σφαίρες, που εκτείνεται από τη Ρόζα Λούξεμπουργκ (1963) (σύμφωνα με την οποία το μη-καπιταλιστικό πρέπει να αποικιστεί προκειμένου να επεκταθεί) στον Meillassoux (1981) (σύμφωνα με τον οποίο το κεφάλαιο βασίζεται στις μη-καπιταλιστικές τοπικές οικονομίες για την φθηνή αναπαραγωγή της εργατικής δύναμης).

4 Βλέπε για παράδειγμα την έννοια τους Ίβαν Ίλιτς του ιδιωματικού, που χρησιμοποιεί ως μία "απλή, ξεκάθαρη λέξη για να σχεδιάσει τις δραστηριότητες των ανθρώπων όταν αυτοί δεν κινητοποιούνται από τις σκέψεις της συναλλαγής, μία λέξη που δηλώνει αυτόνομες, συσχετιζόμενες δράσεις της μη-αγοράς, μέσω των οποίων οι άνθρωποι ικανοποιούν τις καθημερινές τους ανάγκες – οι δράσεις που από την αληθινή τους φύση καθεαυτή, διαφεύγουν τον γραφειοκρατικό έλεγχο, ικανοποιούν ανάγκες στις οποίες, στην ίδια τη διαδικασία, δίνουν συγκεκριμένο σχήμα" (Illich 1981: 5-58). Ή εναλλακτικά, η ανάλυση του Καρλ Πολάνυι των ανταλλαγών δώρων δεν συμβιβάζεται με τις ορθολογικότητες και τις διαδικασίες ανταλλαγών στην αγορά. (1944,1968)

5 Όπως φαίνεται να είναι η περίπτωση της "ηθικής οικονομίας" στον E.P. Thompson (1991).

6 Για παράδειγμα στις μελέτες της "ψυχοδυναμικής της εργασίας" ο Γάλλος συγγραφέας Christophe Dejours (1998) έχει αναφέρει εκτεταμένα το γεγονός των μορφών των οργανώσεων από τα κάτω, που πάντα συνεπάγονται περισσότερα από αυτά που σου έχουν πει να κάνεις. Όπως επισημαίνει ο De Marcellus (2003:2) "κάνοντας μόνο αυτό που σου έχουν πει, είναι ο ορισμός της κλασικής μορφής του σαμποτάζ στη δουλειά: η επιβράδυνση". Ο Dejours δείχνει πως η συνεργασία και η κοινωνική δημιουργικότητα επιλύει τα προβλήματα της παραγωγής και της οργάνωσης, ανεξάρτητα από τους διευθυντές και τα αφεντικά, μέρα με τη μέρα. Σε σύγκρουση με τη συμβατική

αντίληψη πως οι εργάτες δεν μπορούν να κάνουν χωρίς τα αφεντικά που τους οργανώνουν, το αντίθετο φαίνεται να είναι η πραγματικότητα, και προκειμένου να φροντιστούν οι ασθενείς, να "εκπαιδευτούν" οι μαθητές , ή οι δημόσιες υπηρεσίες να λειτουργήσουν, οι ουσιαστικές πλευρές της εργασίας πρέπει να παραμείνουν κρυφές από τη διεύθυνση και τα μέτρα τους. Είναι ακριβώς αυτή διάσταση έξω από το μέτρο του κεφαλαίου που στις δύο τελευταίες δεκαετίες έχει γίνει ο στόχος των νέων πρακτικών της δημόσιας διοίκησης, μέσω των οποίων εισάγονται οι αγορές ή οι προσομοιώσεις τους. Η πρώτη γραμμή της σύγκρουσης των αξιακών πρακτικών προορίζεται να ενταθεί στις δημόσιες υπηρεσίες τα επόμενα μερικά χρόνια , και ο προβληματισμός τους από την άποψη των αξιών είναι πολιτικά ουσιαστικός. Άλλοι συγγραφείς που εργάστηκαν στο σχολείο του MAUSS αναζήτησαν να επεκτείνουν στις σύγχρονες κοινωνίες το έργο του Γάλλου εθνολόγου Marcel Mauss για τον κεντρικό ρόλο, που παίζει η ανταλλαγή δώρων στις παραδοσιακές κοινωνίες των ιθαγενών. Για παράδειγμα, ο Godbout (2000) και άλλοι ερευνητές του MAUSS ανακάλυψαν πως οι σύγχρονες κοινωνίες διατηρούν παραδοσιακές μορφές της ανταλλαγής δώρων με την οικογένεια και τους φίλους (δηλαδή, δίκτυα που συγκρίνονται σε μέγεθος με μικρές παραδοσιακές κοινωνίες) αλλά επίσης έχουν αναπτύξει νέες πρακτικές "δώρων σε αγνώστους". Μαζί με την ανάπτυξη του κράτους και της αγοράς, αυτή η μορφή των κοινωνικών σχέσεων φαίνεται να έχει αναπτυχθεί όσο οι κοινωνίες γινόταν μεγαλύτερες, περισσότερο θρυμματισμένες και ανώνυμες. Σε αυτή την κατηγορία οι συγγραφείς περιλαμβάνουν κάθε είδους ενώσεων και κοινωνικών δραστηριοτήτων, που δεν ανήκουν ούτε στο κράτος ούτε στην αγορά, όπως η εθελοντική εργασία, οι δωρεές, η αιμοδοσία, οι ομάδες αυτοβοήθειας, η δωρεά οργάνων του σώματος. Στον Καναδά, αυτή η μορφή της απλήρωτης εργασίας, που προσφέρεται μέσα στις οικογενειακές σχέσεις ή ως *δώρα σε άγνωστους* εκτιμήθηκε πως είναι το 34% του ΑΕΠ το 1998, και έχει ανέβει από τη δεκαετία του 1980. Ιδιαίτερα σε εποχές οικονομικής κρίσης, αυτές οι πρακτικές του δώρου σε άγνωστους γίνονται περισσότερο σημαντικές. Θα ήταν ενδιαφέρουσα και σημαντική η συμμετοχή σε μία συστημική μελέτη του εύρους των στρατηγικών, που χρησιμοποιούνται για να συμπεριληφθούν τα δώρα και τα κοινά στην καπιταλιστική ανάπτυξη.

7 Ωστόσο, επανερχόμενοι πίσω στο κοινωνικό σύστημα του καπιταλισμού, πρέπει να κάνουμε εδώ μία διάκριση ανάμεσα στην ιεραρχία μεταξύ των συστημάτων και στην ιεραρχία μεταξύ των ανθρώπων ως φορέων κοινωνικών ρόλων μέσα σε ένα σύστημα,. Η διαφορά είναι στην κατεύθυνση των ροών της πληροφορίας που συγκροτούν τα πρότυπα οργάνωσης. Έτσι, οι ιεραρχίες ανάμεσα στα κοινωνικά συστήματα χαρακτηρίζονται από τον έλεγχο από τα πάνω προς τα κάτω, στον οποίο τα υψηλότερα στρώματα θέτουν τις παραμέτρους μέσα στις οποίες τα κατώτερα στρώματα υποτίθεται ότι οργανώνουν τις αλληλοδράσεις τους. Ο οργανωτικός χάρτης μίας εταιρείας ή της κρατικής γραφειοκρατίας είναι παραδείγματα αυτού του τύπου της ιεραρχίας ανάμεσα στα συστήματα. Από την άλλη πλευρά, οι ιεραρχίες ανάμεσα στα συστήματα που συζητάμε, δεν συγκροτούνται από τα πάνω αλλά από τα κάτω. Είναι η αλληλεπίδραση κι έτσι η οργανωτική μορφή των συστατικών του συστήματος (τα ίδια είναι συστήματα σε κατώτερα επίπεδα) που δημιουργούν τις ιδιότητες ενός συστήματος που τα περιλαμβάνει. Έτσι, για παράδειγμα ένα σύστημα κοινωνικής συνεργασίας ανάμεσα σε ένα δεδομένο αριθμό παραγωγών προκαλεί υψηλότερη παραγωγικότητα από την ίδια παραγωγή που εκτελείται από τον ίδιο αριθμό παραγωγών, που εργάζονται σε απομόνωση μεταξύ τους. (Marx 1976a, ch. 12). Αυτή είναι μία "αναδυόμενη" ιδιότητα ενός συστήματος της κοινωνικής οργάνωσης, που δεν είναι παρούσα στα ατομικά συστατικά, που είναι καθεαυτά συστήματα. Ένας οργανισμός παρουσιάζει χαρακτηριστικά, που δεν διακρίνονται στα κύτταρα που περιλαμβάνει, αν και τα κύτταρα είναι επίσης συστήματα. Η οργανωτική δύναμη για την αναπαραγωγή του συστήματος έρχεται από τα κάτω, και η οργανωτική ώθηση για να συσταθούν διαφορετικά συστήματα μπορεί να είναι μόνο από τα κάτω προς τα πάνω.

8 Ο ορισμός του κεφαλαίου ως πράγματος είναι επίσης η κληρονομιά της κλασικής πολιτικής οικονομίας και των σύγχρονων οικονομικών. Δες, για παράδειγμα Perelman (2000).

9 Για τον ορισμό του ανθρώπινου κεφαλαίου, δες την κλασική μεταχείριση του Gary Becker (1993). Για το κοινωνικό κεφάλαιο, δες, για παράδειγμα της συζήτηση της εμπιστοσύνης στον Fukuyama (1995). Για μία κριτική ανασκόπηση της πρόσφατης χρήσης του κοινωνικού κεφαλαίου από τους σύγχρονους διεθνείς και αναπτυξιακούς θεσμούς, βλέπε, Fine (2001).

10 Η "πλάνη της σύνθεσης" είναι η λογική πλάνη της διακυβέρνησης των μεθοδολογικών ατομικισμών κάθε τύπου, που περιλαμβάνει και το σύγχρονο οικονομικό λόγο, και ο οποίος ενημερώνει πολλούς από τους δημόσιους πολιτικούς λόγους. Η πλάνη της σύνθεσης απλά διατυπώνει, πως οι κανόνες και οι ιδιότητες που εφαρμόζονται στις δραστηριότητες των ατόμων δεν εφαρμόζονται απαραίτητα στο όλον, που απορρέει από την αλληλόδραση ανάμεσα σε αυτά τα άτομα. Σημαίνει πως οι κοινωνίες δεν είναι το άθροισμα των μερών του (ατόμων), που διακυβερνούν την κοινωνική ζωή. Τα παραδείγματα της πλάνης της σύνθεσης που ενσωματώνονται στις μοντέρνες πολιτικές είναι πολυάριθμα. Για να αναφέρουμε μερικά, πάρτε υπόψη την προσπάθεια των διεθνών οικονομικών θεσμών να προωθήσουν την μεγέθυνση και την ανάπτυξη μέσω "δομικών προσαρμογών" των ατομικών χωρών και την πίεση τους να παράγουν εμπορικές καλλιέργειες, για να κερδίζουν τα έσοδα που είναι αναγκαία για να αποπληρώνουν τα διεθνή τους χρέη. Η επιμελής εφαρμογή της συμβουλής αυτής από όλες τις χώρες, τις οδηγεί στο να προσπαθούν να θέσουν η μία την άλλη εκτός ανταγωνισμού και στη διάπραξη του χρέους και της φτώχειας, αφού το αποτέλεσμα των αλληλοδράσεων τους είναι η υπερπαραγωγή εμπορικών καλλιεργειών και η επακόλουθη

πτώση των τιμών (FAO 2005). Ένα άλλο παράδειγμα είναι η υπόσχεση της κυβέρνησης των Εργατικών στη Βρετανία, πως η "εκπαίδευση" θα ανοίξει τον δρόμο για καλύτερες και πλουσιότερες ζωές, δικαιολογώντας την κατεδάφιση των δικαιωμάτων και την εισαγωγή των διδάκτρων, στη λογική πως το μέσο εισόδημα των αποφοίτων είναι μεγαλύτερο από τον μη-αποφοίτων, επομένως της εξατομίκευσης της ευθύνης για την πληρωμή του πανεπιστημίου. Τι κόλπο! Η απορρέουσα επέκταση της ανώτερης εκπαίδευσης σε ένα πλαίσιο αγοράς ελαστικής εργασίας, που συνδέεται ολοένα και περισσότερο με τις διαδικασίες της παγκοσμιοποίησης και εκτίθεται στον ανταγωνισμό θα μετακινήσει το κάθετο δοκάρι του τέρματος για όλους. Ενώ μερικά χρόνια πριν ένας πανεπιστημιακός τίτλος ήταν ένα ζηλευτό ξεκίνημα για πολλούς για έναν καλό μισθό και μία ασφαλή εργασία, σήμερα δεν είναι αυτή η πραγματικότητα, και αύριο αυτοί θα είναι ακόμα λιγότεροι. Όσο περισσότεροι απόφοιτοι ανταγωνίζονται μεταξύ τους στις "ελαστικές" αγορές εργασίας, τόσο περισσότερο θα βρίσκονται στη θέση να χρησιμοποιούν τις δεξιότητες τους, τη γνώση και τις δυνάμεις τους ως μέσα για την μεταξύ τους υποτιμολόγηση στην αγορά και κι έτσι θα (ανα)παράγουν τη σπάνη.

11 Βλέπε Spinoza's Ethics (1989), μέρος 3, προτάσεις 6,7 και 8.

12 Ο λόγος της βιωσιμότητας και της προσαρμογής της στην ατζέντα του κεφαλαίου μπορεί να απεικονίσει καλά μία στρατηγική λογική, που συνδέεται με την αυτοσυντήρηση του κεφαλαίου. Βλέπε κεφάλαιο 7 για την διακυβέρνηση

13 Όπως ξεκάθαρα διατυπώθηκε από τον τότε διευθυντή του ΔΝΤ, "Οι χώρες δεν μπορούν να ανταγωνίζονται για τις ευλογίες των παγκόσμιων αγορών και να αρνούνται τις πειθαρχίες τους." (Camdessus 1997: 293)

14 Για μια θεωρητική θεμελίωση αυτής της πολιτικής ανάγνωσης του κεφαλαίου, βλέπε Cleaver (1979).

15 Για μία έκθεση του πειθαρχικού ρόλου των χρηματοοικονομικών στο μετά το Bretton Woods σενάριο, καθώς για το γεγονός πως αυτή η στρατηγική έχει περάσει σε μία κρίση (όπως φαίνεται να είναι στην περίπτωση της Αργεντινής), βλέπε Herold (2002).

16 Θα επιστρέψουμε σε αυτή την προβληματική στα τελευταία δύο κεφάλαια. Εδώ αρκεί να πούμε πως πολύ οξυδερκώς ο Νέγκρι (1984:188) θέτει την άρνηση της διαλεκτικής του κεφαλαίου από την πλευρά της "αυτοαξιοποίησης" της εργατικής τάξης ως διακριτής από την διαδικασία αξιοποίησης του κεφαλαίου: "η σχέση του κεφαλαίου είναι μία σχέση δύναμης, που τείνει προς το διαχωρισμό και την ανεξάρτητη ύπαρξη από αυτή του εχθρού της: τη διαδικασία της αυτοαξιοποίησης των εργαζομένων, τη δυναμική του κομμουνισμού. Ο ανταγωνισμός δεν είναι πια μία μορφή της διαλεκτικής, είναι η άρνηση της". Ο Cleaver τοποθετεί τη γενεαλογία της έννοια της αυτοαξιοποίησης στην παράδοση του Αυτόνομου Μαρξισμού, που έτσι "αναπτύχθηκε από το πρώιμο έργο των Παντζιέρι, Τρόντι και άλλων προκειμένου να κατανοήσουν ταυτόχρονα την συνολική έκταση της καπιταλιστικής εξουσίας (όπως οι προσπάθειες της να μετατρέψει όλη την κοινωνία σε ένα "κοινωνικό εργοστάσιο" και το συνολικό δυναμικό και έκφραση της δύναμης της "άρνησης" της εργατικής τάξης, της δύναμης της να ανατρέψει την καπιταλιστική κυριαρχία" (Cleaver 1992: 1 28-9). Ο Cleaver ερμηνεύει την έννοια της "αυτοαξιοποίησης" του Νέγκρι με τέτοιο τρόπο ώστε να προσδιορίσει ένα στρατηγικό πεδίο. Η έννοια με άλλα λόγια είναι σημαντική για "την έκθεση του πως η δύναμη της άρνησης μπορεί και πρέπει να συμπληρώνεται από τη δύναμη της συγκρότησης" (ο.π 129) Στα τελευταία δύο κεφάλαια θα συζητήσουμε την προβληματική της υπέρβασης αυτής της διαλεκτικής.

Κεφάλαιο 4
ΧΩΡΙΣ ΟΡΙΑ

1 Για τη συζήτηση του Μαρξ αυτού που αποκαλεί "Χρηματικό κύκλωμα του κεφαλαίου", βλέπε κεφάλαιο 4 του πρώτου τόμου του *Κεφαλαίου* (Marx 1976a). Στον δεύτερο τόμο (Marx 1978) προσφέρει μία συστηματική έκθεση. Παραδείγματα σύγχρονων χρήσεων του κυκλώματος ως αναλυτικού πλαισίου περιλαμβάνουν τον Bell και Cleaver (2002), στη συζήτηση για τις κρίσεις· τον Caffentzis (2002), που συζητάει το κύκλωμα σε σχέση με την προβληματική της κοινωνικής αναπαραγωγής· και του Dyer-Witheford (1999) που χρησιμοποιεί την έννοια του κυκλώματος για να συζητήσει τον καπιταλισμό υψηλής τεχνολογίας.

2 Για να το καταλάβετε διανοητικά προσπαθήστε το εξής διανοητικό πείραμα: φανταστείτε πως είστε μέρος μίας μεγάλης εταιρείας, που η δουλειά της είναι ακριβώς να κερδίζει χρήμα, και πως είστε σε θέση μεγάλης ευθύνης· είστε στέλεχος της επιχείρησης, ένας τραπεζίτης, ένας οικονομικός μεγιστάνας, που η κύρια ασχολία του ως πράκτορα της επιχείρησης είναι να κερδίζει χρήμα. Αναρωτηθείτε: πόσο χρήμα είναι αρκετό; είναι 2 εκατομμύρια λίρες αρκετές; είναι 5 εκατομμύρια αρκετές; Είναι 10; Είναι ένα τρις επαρκές; Στην πραγματικότητα φυσικά σε κάθε δεδομένη στιγμή ένα όριο θέτεται από τις συνθήκες, αλλά το θέμα είναι αυτό: από την προοπτική της δημιουργίας κέρδους κυριαρχεί η "αρχή του γουρουνιού", όσο περισσότερο τόσο καλύτερο, ειδικά γιατί κάποιος άλλος θα πιάσει την ευκαιρία που εσύ έχασες· πρέπει να προσπαθήσεις να επιβιώσεις μέσα στο σιδηρούν νόμο της αγοράς, στον οποίο το μεγάλο ψάρι τρώει το μικρό

3 Έχω υποθέσει εδώ για ευκολία πως το μέρος αυτού του χρήματος που αφαιρείται για το σκοπό της αναπαραγωγής της ζωής από τους ίδιους τους επενδυτές είναι μηδέν. Τίποτα δεν αλλάζει με την κεντρική ιδέα του ισχυρισμού εάν η υπόθεση αυτή καταπέσει.

4 “Η κυκλοφορία του χρήματος ως κεφάλαιο είναι ένας σκοπός καθεαυτός, γιατί η αξιοποίηση της αξίας λαμβάνει χώρα μόνο μέσα στην αδιάκοπα ανανεωμένη κίνηση. Η κίνηση του κεφαλαίου είναι επομένως απεριόριστη.” (Marx 1976a: 253).

5 Είναι για αυτό το λόγο, όπως παρατηρεί ο Νέγκρι σωστά, πως για το κεφάλαιο, “τα όρια υπάρχουν και θεωρούνται εμπόδια μόνο προκειμένου να βρουν ξανά όρια και αναλογίες (Negri 1984: 189).

6 Η μελέτη των συνθηκών της παραγωγής και της αναπαραγωγής του αρχαιοελληνικού κοινωνικού σώματος έχει γίνει θέμα συζήτησης για πολύ καιρό. Στα τέλη του δέκατου ένατου αιώνα η συζήτηση ρίχτηκε σε ερωτήματα του εάν, με δεδομένη την ύπαρξη του εμπορίου και της χρήσης του χρήματος, η αρχαία ελληνική οικονομία από τον πέμπτο αιώνα π.Χ ήταν “πρωτόγονη” ή “νεωτερική”, δηλαδή, εάν έμοιαζε ή όχι με τη “νεωτερική” καπιταλιστική οικονομία με τις αλληλοσυνδεόμενες αγορές, τα εμπορεύματα και τις τιμές. Στα μέσα του εικοστού αιώνα ο Καρλ Πολάνυι έφερε νέους όρους στη συζήτηση. Υποστήριξε πως υπάρχουν και άλλες μορφές ανθρώπινης συναλλαγής πέρα από την αγορά και πως ακόμα και στις παρούσες αγορές, οι οικονομίες δεν έχουν ανάγκη να οργανώνονται γύρω από τους αυτορυθμιζόμενης θεσμούς του συστήματος της αγοράς. Προερχόμενος από ανθρωπολογικές και κοινωνικές σπουδές, διέκρινε ανάμεσα σε δύο μορφές της οικονομικής ανάλυσης, που αποκάλεσε “φορμαλιστική” και “ουσιοκρατική”. Η πρώτη εφαρμόζεται μόνο στις νεωτερικές “αυτορυθμιζόμενες” αγορές που επικεντρώνονται στους απρόσωπους αλλησυνδεόμενους μηχανισμούς της αγοράς και τις δυνάμεις της ζήτησης και της προσφοράς που ρυθμίζουν τις τιμές. Στις τελευταίες, τα αγαθά μπορεί να παράγονται και να ανταλλάσσονται όπως και να αξιολογούνται από θεσμούς έξω από την αγορά και την οικονομία (δηλαδή πολιτισμικούς, κοινωνικούς και πολιτικούς) και επομένως τη αξία αυτών των αγαθών πηγάζει από πρακτικές άλλες από τις πρακτικές της αγοράς, όπως είναι η ανταλλαγή δώρων και η αναδιανομή του κράτους και ο διοικητικός ορισμός των τιμών. Για να καταλάβουμε τις πρακτικές αυτές, υποστήριξε, ήταν αναγκαία άλλα εργαλεία ανάλυσης, που τα ομαδοποίησε μαζί με αυτό που αποκάλεσε “ουσιοκρατικά” οικονομικά. Ο Πολάνυι υποστήριξε πως μέχρι την Ελληνιστική περίοδο, το σύνολο των δραστηριοτήτων που αφοσιωνόταν στην αναπαραγωγή του βιοπορισμού, αυτό που θα λέγαμε σήμερα “η οικονομία”, δεν μπορούσε να αναγνωρισθεί ως ένας διακριτός και ανεξάρτητος θεσμός. Μάλλον, οι δραστηριότητες αυτές ήταν “ενσωματωμένες” σε άλλους κοινωνικούς, πολιτικούς και πολιτισμικούς θεσμούς.

Σε ένα πρωτοπόρο έργο, ο Moses Finley (1973) ακολούθησε τη γραμμή αυτή και υποστήριξε πως η αρχαιοελληνική οικονομία ήταν θεμελιακά διαφορετική από τις σύγχρονες οικονομίες της αγοράς, τόσο σε κλίμακα όσο και σε οργανωτικά χαρακτηριστικά. Αν και οι Έλληνες συμμετείχαν σε συναλλαγές στην αγορά, μεταξύ των οποίων και το μακρινό εμπόριο, είχαν ένα νομισματικό σύστημα και νομίσματα, και εμπλεκόταν στην παραγωγή και την κατανάλωση αγαθών, αυτές οι δραστηριότητες δεν θεωρήθηκαν πως συγκροτούν μία διακριτή σφαίρα, μία “οικονομία”. Οι σύγχρονες κανονικοποιημένες οικονομικές δραστηριότητες, όπως η μισθωτή εργασία και η επένδυση χρήματος για τη δημιουργία περισσότερου χρήματος, ήταν περιφρονημένες, αφού δεν συνδέονταν με τη διεύθυνση του οικογενειακού αγροκτήματος και την αυτάρκη παραγωγή. Αυτές οι τελευταίες δραστηριότητες στηρίχτηκαν στο νοικοκυριό και την αυτάρκεια και ρίζωναν στην παραγωγή του αγροκτήματος, που άφηνε αρκετό χώρο για τους άνδρες, μη-σκλάβους πολίτες, για να συμμετέχουν ενεργά στις δραστηριότητες της *πόλης*. Από την άλλη πλευρά, η μισθωτή εργασία και η δημιουργία χρήματος ρίζωναν στις αρχές της εξάρτησης μάλλον, παρά της αυτονομίας και της αυτάρκειας. Η ανταλλαγή στην αγορά και η παραγωγή συνδέθηκαν με τις προσωπικές και οικογενειακές ανάγκες, ή ήταν προς όφελος των φίλων και της ευρύτερης κοινότητας, δηλαδή ως μέσα για ένα σκοπό, και όχι για να πετύχουν κέρδος, ή “οικονομική μεγέθυνση”, δηλαδή κάποιους σκοπούς καθεαυτούς.

Επίσης ο Finley υποστήριξε πως ανάμεσα στους αρχαίους Έλληνες δεν υπήρχε ούτε “νοοτροπία αγοράς” ούτε απρόσωποι μηχανισμοί της αγοράς να ορίζουν την τιμή. Κάθε ατομική πόλη κράτος είχε την *αγορά* της, που ήταν ανοιχτή αγορά και τόπος συνέλευσης. Ωστόσο, αυτές οι *αγορές* δεν αλληλοσυνδεόταν, δηλαδή οι τιμές ορίζονταν σύμφωνα με τα τοπικά έθιμα, τις τοπικές συνθήκες και τις προσωπικές σχέσεις μάλλον, παρά μέσω των απρόσωπων δυνάμεων τις προσφοράς και της ζήτησης. Αυτό δεν γινόταν μόνο γιατί οι Ελληνικές πόλεις-κράτη έδιναν έμφαση στις αυταρχικές αρχές της αυτάρκειας, αλλά επίσης γιατί διαφορετικές πόλεις-κράτη στην ανατολική Μεσόγειο έτειναν να παράγουν παρόμοια αγαθά. Επομένως, το εμπόριο ήταν ένας τύπος εμπορίου “διαφυγής του πλεονάσματος” (vent-for-surplus), δηλαδή περιοριζόταν στα “αγαθά που δεν ήταν διαθέσιμα επί τόπου”, για να παραφράσουμε τον Πολάνυι (1977). Αυτό είναι αρκετά διαφορετικό από το σημερινό “πειθαρχικό εμπόριο” (Κεφάλαιο 9), που κύριος σκοπός του δεν είναι να κάνει διαθέσιμα τα αγαθά που δεν είναι διαθέσιμα/παραγόμενα επιτόπου, αλλά να πειθαρχήσει το κοινωνικό σώμα μέσω του διάχυτου ανταγωνισμού. Για μία γενική ανασκόπηση αυτής της συζήτησης, που περιλαμβάνει τις σύγχρονες συζητήσεις στο κλασικό μοντέλο του Finley, βλέπε Engen (2004).

7 Για τον Μαρξ, “είναι... καθαρό πως σε κάθε οικονομική διαμόρφωση της κοινωνίας όπου κυριαρχεί η αξία χρήσης μάλλον, παρά η ανταλλακτική αξία του προϊόντος, η υπερεργασία θα περιορίζεται από λιγότερο ή περισσότερο περιορισμένο σύνολο αναγκών, και πως καμία απέραντη δίψα για υπεραξία δεν θα αναδυθεί από τον χαρακτήρα της ίδιας της παραγωγής.”(Marx 1976a: 345) Ο Μαρξ προχωράει παραπέρα για να εξηγήσει πως μπορούν να βρεθούν εξαιρέσεις σε αυτόν τον κανόνα μέσα στους μη-καπιταλιστικούς τρόπους παραγωγής, σε περιπτώσεις στις οποίες το προϊόν της παραγωγής είναι άμεσα το χρήμα. Έτσι για παράδειγμα, στην αρχαιότητα “η υπερεργασία

γίνεται τρομερή μόνο όταν ο σκοπός είναι να αποκτήσει ανταλλακτική αξία στην ανεξάρτητη νομισματικής της μορφή, δηλαδή στην παραγωγή του χρυσού και του ασημιού. Η αναγνωρισμένη μορφή της υπερεργασίας εδώ είναι η εξαναγκαστική εργασία μέχρι θανάτου" (ο.π)

8 Ενάντια σε αυτό, φεμινίστριες συγγραφείς όπως η Luce Irigaray (1997), μεταξύ άλλων, θέτουν το ζήτημα του προσδιορισμού των "εγώ" και του "εμείς" που ξεκινάει από μία συνείδηση του ορίου, δηλαδή "από μία ατομική και συλλογική υπευθυνότητα που δεν εξαλείφει την μοναδικότητα του καθενός" (97, η μετάφραση του συγγραφέα).

9 Στο καταλυτικό του έργο *Ο Μεγάλος Μετασχηματισμός*, ο Καρλ Πολάνυι εξέθεσε το μύθο των αυτορυθμιζόμενων αγορών και της νεοκλασικής έννοιας της "οικονομίας" ως ενός πεδίου ανθρώπινης δράσης, που είναι ανεξάρτητο και διακρινόμενο από την κοινωνία (Polanyi 1944). Μελετώντας την εργασία στην κλασική αρχαιότητα όπως και άλλες αυτάρκεις κοινωνικές οργανώσεις, υποστήριξε πως η οικονομία, αντί μάλλον να είναι ένα διακριτό πεδίο, ενσωματώνεται στην κοινωνία, και επομένως η διάκριση ανάμεσα στις σφαίρες είναι προβληματική.

10 Οι μερκαντιλιστές, με τυπικό παράδειγμα τους Thomas Mun (1571-1641) και William Petty (1623-87), πίστευαν στη συμπληρωματική θετική "οικονομική" επίδραση της πολυτελούς κατανάλωσης για τους πλούσιους και τη φτώχεια για όλους τους άλλους. Ενώ οι πρώτοι θα δημιουργούσαν δουλειές για τους φτωχούς, οι τελευταίοι θα τους βοηθούσαν να κρατάν χαμηλά τους μισθούς και να εξαναγκάσουν τους ανθρώπους σε εργασία, προκειμένου να επιβιώσουν μειώνοντας την ικανότητα τους να αντισταθούν στην εργασιακή πειθαρχία: "η εξαθλίωση και η θέληση κάνουν τους ανθρώπους σοφούς και εργατικούς" (Mun 1664). Ο William Petty απαίτησε οι μισθοί να κρατηθούν χαμηλά και η φτώχεια να χρησιμοποιηθεί για να εξαναγκάσει τους ανθρώπους σε εργασία. Αυτό γιατί εάν οι μισθοί ήταν τόσο υψηλοί οι άνθρωποι απλά δεν θα δούλευαν: " όταν το καλαμπόκι είναι εξαιρετικά άφθονο, η εργασία των φτωχών είναι αναλογικά ακριβή: και είναι σπάνιο να μην υπάρχει καθόλου (τόσο έκφυλοι είναι αυτοί, που δουλεύουν μόνο για να φαν, η μάλλον για να πιουν)"(Petty 1690)

11 Για παράδειγμα, οι Linebaugh και Rediker (2000) συζητούν τα κύματα των αγώνων και της αντίστασης σε διαφορετικές στιγμές του εμπορικού κυκλώματος σκλάβων. Ο Yann Moulier Boutang (2002: 392) υποστηρίζει πως το κίνημα της κατάργησης της δουλείας στη Νέα Αγγλία κέρδισε σε ορμή χάρη στα μαζικά κύματα των αποδράσεων από τη σκλαβιά, που κάποιοι υπολογισμοί τις φτάνουν σε εκατό χιλιάδες φυγάδες, δηλαδή περίπου ένα πέμπτο του συνολικού πληθυσμού.

12 Αυτός ο στενά γεωγραφικός περιορισμός που συχνά υπονοείται στην παραδοσιακή μαρξιστική ιστορική προσέγγιση έχει γίνει φυσικά θέμα κριτικής. Για παράδειγμα, στη διάσημη μελέτη του στην αφρικανική υπανάπτυξη, ο Walter Rodney (1972: 101) γράφει: "το ιδεολογικό χάσμα είναι υπεύθυνο για το γεγονός πως οι περισσότεροι αστοί λόγιοι έγραψαν για φαινόμενα όπως η βιομηχανική επανάσταση στην Αγγλία, χωρίς να αναφέρουν ούτε μια φορά το ευρωπαϊκό εμπόριο σκλάβων ως παράγοντα της πρωταρχικής συσσώρευσης του κεφαλαίου... αλλά ακόμα και μαρξιστές (επιφανείς όπως οι Maurice Dobb και E.1. Hobsbawm) για πολλά χρόνια επικεντρώθηκαν στην εξέταση της εξέλιξης του καπιταλισμού από τον φεουδαλισμό στην Ευρώπη, με περιθωριακή αναφορά στη μαζική εκμετάλλευση των Αφρικανών, των Ασιατών και των Αμερικανών ιθαγενών".

Κεφάλαιο 5
ΠΑΡΑΓΩΓΗ ΚΑΙ ΑΝΑΠΑΡΑΓΩΓΗ

1 Βλέπε Rowling (1987)

2 Στο πλαίσιο που χρησιμοποιώ, δεν έχει σημασία η κλασική συζήτηση που εντοπίζεται στη δεκαετία του 1970 μεταξύ ριζοσπαστικών πολιτικών οικονομολόγων για να αποδείξουν αν η καπιταλιστική "αιτία" της κρίσης ήταν η υπερπαραγωγή, η υποκατανάλωση, η πτωτική τάση του ποσοστού κέρδους, ή η συμπίεση του κέρδους. Εάν για τους σκοπούς του βιβλίου αυτού, όλα είναι εκδηλώσεις της σύγκρουσης μεταξύ αξιακών πρακτικών, που συγκροτούν τη ρυθμιστική διαδικασία της ομοιόστασης των καπιταλιστικών συστημάτων.

3 Μία πτώση στο έργο της αναπαραγωγής στο Π* στο πάνω κύκλωμα σημαίνει για παράδειγμα μία μειωμένη εργατική δύναμη για παραγωγή, έτσι μία αρνητική επίδραση στο Π. Παρόλα αυτά, το κεφάλαιο μπορεί να προσπαθήσει να βρει τρόπους για να αυξήσει την αναπαραγωγική εργασία του Π* μετατοπίζοντας σε άμισθη εργασία το κόστος, ας πούμε, περικοπές στις δημόσιες επενδύσεις ώστε να μειώσει τον κοινωνικό μισθό που πληρώνει. Αυτή η απλή σχέση μπορεί επίσης να θεωρηθεί από την άποψη αυτού που ο Χάρβει (1999) αποκαλεί "χωρικό καθορισμό", δηλαδή η λύση σε ένα δεδομένο πρόβλημα κερδοφορίας του κεφαλαίου μέσω της εξωτερικής επέκτασης του κεφαλαίου και των διάφορων μορφών εδαφικής κυριαρχίας. Αλλά όταν την αντιλαμβανόμαστε από την άποψη της σχέσης παραγωγής και αναπαραγωγής, ο "χωρικός καθορισμός" δεν καλεί για ένα διαχωρισμό των διαστάσεων της συσσώρευσης και του ιμπεριαλισμού, όπως ο Χάρβευ, και όντως στο μεγαλύτερο μέρος η μαρξιστική βιβλιογραφία, κάνει, αφού το Χ – Π – Χ', η συσσώρευση μπορεί να λειτουργήσει μόνο μέσα στο χωροχρόνο. Αυτό σημαίνει πως η "εξωτερική επέκταση" (για τη μείωση της αξίας της εργατικής δύναμης, για τη δημιουργία περισσότερων αγορών, για την πρόσβαση σε πρώτες ύλες, κλπ) δεν είναι τίποτα άλλο από την περίφραξη της καλύβας και τη σύζευξη του περιφραγμένου χώρου με τις πειθαρχικές αγορές. Βλέπε στο κεφάλαιο 16 για ένα σύντομο σχόλιο στη σχέση ανάμεσα σε συσσώρευση και ιμπεριαλισμό.

4 Στο κεφάλαιο 14 συζητάω πως ο Jeremy Bentham βλέπει στην αφομοίωση της άμισθης εργασίας της "οικογένειας του επιθεωρητή" ένα από τα εργαλεία για τη δημιουργία της πανοπτικής φυλακής αποδοτικής ως προς το κόστος.

5 Η εξωτερική ανάθεση της εκπαίδευσης στην άμισθη εργασία στο σπίτι, σύμφωνα με τον Furedi, βρίσκεται στη βάση της δραματικής τάσης της λογοκλοπής, που βιώνεται στην ανώτερη εκπαίδευση της Μεγάλης Βρετανίας και γενικά αποδίδεται στην εύκολη πρόσβαση στο διαδίκτυο. Στην πραγματικότητα, υποστηρίζει, "το διαδίκτυο μετατρέπει τη λογοκλοπή σε παιδικό παιχνίδι, αλλά δεν έχει την ηθική δύναμη να υποκινήσει τους κατά τα άλλα ειλικρινείς φοιτητές που προωθούν τη δουλειά άλλων ανθρώπων ως δική τους. Κατηγορώντας απλά το διαδίκτυο αποσπάται η προσοχή από την ευθύνη, που το σύστημα της εκπαίδευσης φέρει για την καλλιέργεια ενός κλίματος όπου η απάτη δεν φαίνεται να είναι και μεγάλο θέμα" (Furedi 2006 : 28). Το μεγάλο στοίχημα, σε αυτό το ολοένα ανταγωνιστικότερο εκπαιδευτικό σύστημα, είναι ο μισθός στον οποίο φαίνεται να δίνει πρόσβαση το πτυχίο.

6 Για παράδειγμα, όπως εκφράστηκε από τους Dalla Costa και James, οι γυναίκες είναι στην υπηρεσία του καπιταλισμού για δύο λόγους: "όχι μόνο επειδή διενεργούν την οικιακή εργασία χωρίς μισθό και χωρίς να κατεβαίνουν σε απεργία, αλλά επίσης γιατί πάντα υποδέχονται πίσω στο σπίτι, όλους όσους περιοδικά αποβάλλονται από τις δουλειές τους λόγω της οικονομικής κρίσης. Η οικογένεια, αυτή η υλική κούνια πάντα έτοιμη να βοηθήσει και να προστατέψει στην ώρα ανάγκης, έχει στην πραγματικότητα υπάρξει η καλύτερη εγγύηση, για να μην γίνουν οι άνεργοι άμεσα μία ορδή ταραχοποιών αμύητων στοιχείων" (1972: 34).

7 Ένα από τα λιγότερα αναφερόμενα και συζητήσιμα φαινόμενα στο σημερινό παγκόσμιο εργοστάσιο είναι ο ρόλος του κυνηγιού της μάγισσας. Η Silvia Federici (2004: 237) υποστηρίζει πως "ως μία συνέπεια του ανταγωνισμού ζωής και θανάτου για την εξαφάνιση των πόρων, πλήθος γυναικών – γενικά γριές και φτωχές – έχουν κυνηγηθεί στα 1990 στο Βόρειο Transvaal, όπου εβδομήντα κάηκαν μόνο στους πρώτους τέσσερις μήνες του 1994. Το κυνήγι μαγισσών έχει επίσης αναφερθεί στην Κένυα, τη Νιγηρία, το Καμερούν, στις δεκαετίες του 80 και του 90, ταυτόχρονα με την επιβολή της πολιτικής δομικής προσαρμογής του ΔΝΤ και της Παγκόσμιας Τράπεζας, που είχε οδηγήσει σε έναν νέο κύκλο περιφράξεων, και προκάλεσε μία πρωτοφανή φτωχοποίηση μεταξύ του πληθυσμού".

8 Οι γυναίκες στις πατριαρχικές οικογένειες είναι αντικείμενο εκμετάλλευσης από τους άντρες και ως νοικοκυρές από το κεφάλαιο. Εάν επίσης μπαίνουν στη σφαίρα της μισθωτής εργασίας, επίσης γίνονται αντικείμενο εκμετάλλευσης ως μισθωτές εργάτριες. (Dalla Costa και James 1972; Mies 1998). Ωστόσο πρέπει να επισημανθεί πως η ανδρική εκμετάλλευση των γυναικών στο σπίτι γίνεται για να ικανοποιήσει τις ανάγκες και τις επιθυμίες του, όχι για να εξαγάγει υπεραξία, ένα κέρδος. Από την άλλη πλευρά, η ανδρική εκμετάλλευση των γυναικών "είναι μόνο η μορφή μέσω της οποίας η καπιταλιστική εκμετάλλευση διενεργείται" (Fortunati 1981 : 146).

9 Όπως το θέτουν οι Dalla Costa και James, "εάν αποτυγχάνουμε να κατανοήσουμε ολότελα" πως η άμισθη εργασία της αναπαραγωγής της εργατικής δύναμης είναι ο "κύριος πυλώνας της καπιταλιστικής οργάνωσης της εργασίας, εάν κάνουμε το λάθος της θεώρησης της ως μίας υπερδομής, που εξαρτά την αλλαγή της μόνο από τα στάδια του αγώνα στα εργοστάσια, τότε θα μετακινηθούμε σε μία κουτσή επανάσταση, που πάντα θα διαιωνίζει και θα επιδεινώνει μία βασική αντίφαση στην ταξική πάλη, και μία αντίφαση που είναι λειτουργική στην καπιταλιστική ανάπτυξη". Με άλλα λόγια, θα μπορούσαμε να διαιωνίζουμε το λάθος της θεώρησης των άμισθων εργατών της αναπαραγωγής ως "παραγωγών μόνο αξιών χρήσης" και όχι καπιταλιστικής αξίας. "Όσο οι νοικοκυρές θεωρούνται εξωτερικές στην τάξη, η ταξική πάλη σε κάθε στιγμή και κάθε σημείο εμποδίζεται, ματαιώνεται και είναι ανίκανη να φτάσει την πλήρη έκταση της δράσης της."(1972: 34).

10 Δες για παράδειγμα Anderson (2000) και Parreiias (2001).

11 Οι ιστορίες τρόμου όσον αφορά τη βιομηχανία τροφών είναι πολλές και αναφέρονται ευρέως από τον τύπο και δημοφιλή βιβλία. Εδώ δεν είναι ο χώρος για να ερευνήσουμε το θέμα. Ένα παράδειγμα που ειδικά με ταρακουνά είναι η περίπτωση των κοτομπουκιών, η κατανάλωση των οποίων έχει φτάσει την αξία των 79 εκατομμυρίων λιρών και τους 21.000 τόνους το 2000, μόνο για όσους τις κατανάλωναν στο σπίτι. Οι ενήλικες έξω από το σπίτι κατανάλωναν ένα αντίστοιχο ποσό. Στη Μεγάλη Βρετανία, τα παιδιά επίσης παραφούσκωναν με την ίδια λιχουδιά, αφού σερβιριζόταν σε σχολικές καντίνες και χρησιμοποιήθηκαν ως πιπίλα της στιγμής σε σπίτια σε ολόκληρη τη χώρα. Οι ασθενείς επίσης τις τρώγανε στα νοσοκομεία της Μεγάλης Βρετανίας. Όταν αποδομήθηκε, αυτή η μικρή χρυσή απόλαυση για ολοένα και μεγαλύτερο αριθμό δυτικών παιδιών, παρουσιάστηκε ως μία συγκέντρωση τρόμων, ως η επιτομή των εμπορευματοποιημένων και αποξενωμένων σχέσεων μας με τη φύση, το σώμα και τους άλλους. "Εξαρτάται από την βιομηχανοποίηση της κτηνοτροφίας, από ένα ατελείωτο απόθεμα ομοιόμορφης βιομηχανίας πουλιών, που προσαρμόζεται στις τυποποιημένες μηχανές της βιομηχανίας. Εξαρτάται επίσης, από τη μαζική μετανάστευση των εργατών, νόμιμων και παράνομων, αφού η προσθήκη αξίας σε αυτή τη βιομηχανία απαιτεί ένα ισότιμα ατελείωτο απόθεμα εργασίας χαμηλής αξίας" (Lawrence 2002: 2). Ένα τυπικό προϊόν της μοντέρνας καπιταλιστικής υπερεθνικής παραγωγής, των κοτομπουκιών κρύβει την πραγματικότητα των τρόμων, που βρίσκεται πίσω από το χυμώδες και τραγανό δέρμα τους. "Όπως πολλά στη σημερινή διατροφή μας, η κοτομπουκιά γίνεται αντικείμενο τόσο πολλής επεξεργασίας, που η γεύση της και η υφή της εξαρτάται τόσο πολύ από τη μηχανική και τα πρόσθετα όπως και όλα τα ακατέργαστα συστατικά, που την καθιστά έναν εύκολο τρόπο για να μασκαρευτεί μία φτηνή ή νοθευμένη τροφή. Και όπως η μορφή της μπουκιάς είναι τόσο απομακρυσμένη από τα περιεχόμενα της, άλλο τόσο έχουμε διαχωριστεί από την πηγή εκείνων των περιεχομένων, από τα ζώα που

μας τα παρέχουν και από τους ανθρώπους που τα μετασχηματίζουν. Η κοτομπουκιά είναι, στην πραγματικότητα, το προϊόν μίας υπερεθνικής αλυσίδας τόσο θρυμματισμένης και πολύπλοκης, που ακόμα κι εκείνοι στις επιχειρήσεις δεν κατανοούν πλήρως του πως λειτουργούν μερικά μέρη από τα μέρη της" (ο.π) Σε αυτές τις υπερεθνικές αλυσίδες, όπως και σε κάθε άλλη, είναι δυνατό να εξωτερικεύσεις τα κόστη στους άλλους (τους μισθωτούς και άμισθους εργαζόμενους που παράγουν, τους καταναλωτές και τη φύση). Έτσι "τα τεστ DNA που αναπτύχθηκαν ειδικά από το Sandford με το δημόσιο εργαστήριο ανάλυσης στο Μάντσεστερ, επέτρεψαν στον Αγγλικό Φορέα Τροφίμων να εντοπίσει πολύ νερό (σε μία περίπτωση 43%) και ίχνη πρωτεϊνών χοίρου σε δείγματα από ολλανδικά στήθη κοτόπουλου με την ετικέτα "halal". Έξι μήνες αργότερα, οι ιρλανδικές αρχές έκαναν μία ακόμα πιο συνταρακτική ανακάλυψη στα κοτόπουλα: αδήλωτες πρωτεΐνες βοοειδών. Δεκαεφτά δείγματα από ολλανδικούς μεταποιητές τους περιείχαν. Μερικές βιομηχανίες χρησιμοποιούσαν μία νέα τεχνική – ενέσιμες υδρολυτικές πρωτεΐνες. Αυτές είναι πρωτεΐνες που εξήχθησαν σε υψηλές θερμοκρασίες ή μέσω χημικής υδρόλυσης από γερασμένα ζώα ή μέρη ζώων, τα οποία δεν μπορούσαν να χρησιμοποιηθούν για τροφή, όπως η επιδερμίδα, τα φτερά, το δέρμα, τα κόκαλα και τους συνδέσμους, και όπως γίνεται μάλλον με τα αισθητικά εμφυτεύματα κολλαγόνου, κάνουν τη σάρκα να διογκώνεται και να κατακρατά τα υγρά". Οι ανακαλύψεις αυτές ανέβασαν το φάσμα της πιθανότητας σπογγώδους εγκεφαλοπάθειας των βοοειδών (BSE) στο κρέας κοτόπουλου. Από την άλλη πλευρά, παγωμένα κοτόπουλα αποστέλλονται για εξαγωγή σε αλυσίδες φαστ-φουντ και σουπερμάρκετ στην Ευρώπη και την Αγγλία από μεγάλες βιομηχανίες έξω από το Μπανγκόκ στην Ταϋλάνδη, και "παράγονται" από μετανάστες εργάτες που πληρώνονται μίζερα, πολλές από αυτές είναι γυναίκες, από μία ποικιλία εθνικοτήτων. Σε αυτά τα εργοστάσια, 150.000 πουλιά σκοτώνονται κάθε μέρα, κάθε εργάτης σκοτώνει περίπου 190 πουλιά ανά ώρα, και μετά τα καθαρίζει, τα κόβει, τα τεμαχίζει, τα ξεκοκαλίζει, αναδιατάσσοντας τα μέρη και πακετάροντας τα για 165 μπατ (2.50 λίρες ή 3$) την ημέρα, έξι μέρες την βδομάδα, εννιά ώρες την ημέρα, στην οποία περιλαμβάνεται μία ώρα διάλειμμα. Η υπερωρία δύο ή τριών ωρών τη μέρα επιτρέπει στους εργάτες να στέλνουν περισσότερα χρήματα στο σπίτι. Πολλοί από αυτούς στην πραγματικότητα "είναι οι πρώτοι από τις οικογένειες τους που πάνε στα εργοστάσια· οι γονείς τους ήταν ριζοκαλλιεργητές" (Lawrence 2002).

Τα πρόσφατα χρόνια, η μεγέθυνση διάφορων αγώνων που συνδέονται με τα ζητήματα της διατροφής, της γης, της βιοποικιλότητας και της "καλοζωίας" δεν έχει βοηθήσει μόνο να απλωθεί η δημόσια συνείδηση και η αντίσταση στις μεθόδους και τα συστατικά μίας κερδοσκοπικής βιομηχανίας τροφίμων, αλλά επίσης να τεθεί η αγροκαλλιέργεια σε άλλες αξιακές πρακτικές από αυτές του κεφαλαίου (Dalla Costa and De Bortoli 2005). Αλλά είναι ξεκάθαρο πως δεν μπορούμε να προσεγγίσουμε το ζήτημα της διατροφής χωρίς την ίδια στιγμή να αντιμετωπίσουμε την προβληματική των αξιακών πρακτικών μέσω των οποίων κατασκευάζουμε τους τρόπους των αλληλοσυσχετίσεων μεταξύ μας, μισθωτοί και άμισθοι, μέσα σε ένα σύστημα αναπαραγωγής των βιοπορισμών μας, το οποίο είναι ανταγωνιστικό και αποξενωτικό. Η εικόνα των κοτομπουκιών με κοιτάζει, και ενσωματωμένη στην χρυσή εικόνα περιέχει κάθε πράγμα που είναι λάθος με την καπιταλιστική παραγωγή και που πρέπει να υπερβούμε!

12 Όπως το θέτει η Maria Mies "η θεώρηση πως η παραγωγικότητα του θηλυκού σώματος είναι ταυτόσημη με την γονιμότητα των ζώων – μία θεώρηση που σήμερα προπαγανδίζεται και διαδίδεται στον κόσμο από δημογράφους και σχεδιαστές πληθυσμών – πρέπει να γίνει κατανοητή ως ένα αποτέλεσμα του πατριαρχικού και καπιταλιστικού καταμερισμού εργασίας και όχι ως προϋπόθεση του" (Mies 1998: 54).

Κεφάλαιο 6
ΠΑΡΑΓΩΓΗ, ΑΝΑΠΑΡΑΓΩΓΗ ΚΑΙ ΠΑΓΚΟΣΜΙΟΙ ΒΡΟΓΧΟΙ

1 Ε – Χ – Ε, η πώληση (Ε – Χ) για την αγορά (Χ – Ε) εφαρμόζεται σε όλους τους μετασχηματισμούς, που έχουν χρησιμοποιήσει τις αξίες ως σκοπούς, περιλαμβάνοντας τόσο την αγορά της μισθωτής εργασίας και την μικροεμπορευματική παραγωγή. Η φόρμουλα 3 στο προηγούμενο κεφάλαιο είναι η εκτεταμένη φόρμουλα Ε – Χ – Ε, που λογαριάζει το νοικοκυριό στην περίπτωση της αναπαραγωγής των μισθωτών εργατών.

2 "το περιβάλλον είναι εξ ορισμού μία ομάδα πραγμάτων έξω από εμάς, χωρίς ουσιαστική δομή, ενώ μία οικολογία είναι ένα όλον προσδιορισμένου από εσωτερικές σχέσεις. Τα περιβάλλοντα μπορούν να απαριθμηθούν και να αξιολογηθούν αριθμητικά. Οι οικολογίες δεν προσφέρουν ένα τέτοιο περιτύλιγμα και τα *όρια ανάμεσα τους είναι τόποι ενεργών μετασχηματισμών*, χωρίς μία συμπαγή γραμμή ανάμεσα στο εσωτερικό και το εξωτερικό. Πιο συγκεκριμένα, το σύνορο ανάμεσα στην ανθρωπότητα και τη φύση γίνεται υψηλά δυναμικό, και ένα θέμα που πρέπει να κατανοηθεί ιστορικά και να μετασχηματιστεί πολιτικά. Είναι σε αυτό το πνεύμα που μπορούμε να προσεγγίσουμε το ζήτημα της οικολογικής κρίσης" (KoveI 2002: 17; η έμφαση του συγγραφέα)

3 Βλέπε Capra (1997: 92-4).

4 Στο δεύτερο τόμο του *Κεφαλαίου* ο Μαρξ περιγράφει την κίνηση από το μίκρο στο μάκρο με τα εργαλεία της μηχανικής θεωρίας του ατμού. Σύμφωνα με τον Caffentzis, αυτή "αναπτύχθηκε με τη φυσική των μέσων του 19ου αιώνα, {και} και εξηγεί τα μακροσκοπικά φαινόμενα ως τα προϊόντα των εκατομμυρίων μικροσκοπικών γεγονότων και οντοτήτων (2). Σύμφωνα με αυτή τη μέθοδο, ο Μαρξ περιέγραψε τις μακροσκοπικές πλευρές του καπιταλισμού ως το προϊόν εκατομμυρίων μικρο-γεγονότων, και υπολόγισε την αναπαραγωγή του κοινωνικού κεφαλαίου στη

βάση των κυκλωμάτων των ατομικών κεφαλαίων, με τις μικροφυσικές τροχιές τους, τις διαφορετικές ταχύτητες και τις περιόδους" (Caffentzis 2002: 5). Έτσι ο Μαρξ γράφει: "... τα κυκλώματα των ατομικών κεφαλαίων αλληλοσυνδέονται, προϋποθέτουν και είναι συνθήκη το ένα του άλλου, και είναι ακριβώς μέσω της αλληλοσύνδεσης με αυτόν τον τρόπο, που συγκροτούν την κίνηση του συνολικού κοινωνικού κεφαλαίου. Μόλις, όπως στην περίπτωση της απλής εμπορευματικής κυκλοφορίας, η συνολική μεταμόρφωση του απλού εμπορεύματος εμφανίστηκε σε μία σειρά μεταμορφώσεων του εμπορευματικού κόσμου ως όλου, ως ένας από τους όρους, τότε η μεταμόρφωση του ατομικού κεφαλαίου εμφανίστηκε ως ένας από τους όρους σε μία σειρά μεταμορφώσεων του κοινωνικού κεφαλαίου" (Marx 1978: 429-30).

5 Δες για παράδειγμα τις λεπτομερειακές ετήσιες "εκθέσεις ανταγωνισμού" που εκδίδονται από το παγκόσμιο οικονομικό φόρουμ (http://www.weforum.org)

6 Για τα χαρακτηριστικά της νέας σκλαβιάς και της αλληλοσύνδεσης της με την παγκόσμια οικονομία, δες για παράδειγμα Bales (2004).

7 "Οι κοινωνίες μας κατασκευάζονται γύρω από ροές: ροές κεφαλαίου, ροές πληροφορίας, ροές τεχνολογίας, ροές οργανωτικών αλληλοδράσεων, ροές εικόνων, ήχων και συμβόλων. Οι ροές δεν είναι μόνο ένα στοιχείο της κοινωνικής οργάνωσης: είναι η έκφραση των διαδικασιών που κυριαρχούν στην οικονομική, πολιτική και συμβολική ζωή... Έτσι, προτείνω την ιδέα πως υπάρχει μία νέα χωρική μορφή χαρακτηριστική των κοινωνικών πρακτικών, που κυριαρχούν και διαμορφώνουν τη δικτυακή κοινωνία: ο χώρος των ροών. Ο χώρος των ροών είναι η υλική οργάνωση των κοινωνικών πρακτικών στο χρόνο, που λειτουργούν μέσω ροών. Με τις ροές κατανοώ τις σκόπιμες, επαναληπτικές, προγραμματισμένες ακολουθίες συναλλαγής και αλληλόδρασης ανάμεσα σε φυσικά ασύνδετες θέσεις, που κατέχονται από τους κοινωνικούς δρώντες" (Castells 2000: 412).

Κεφάλαιο 7
ΠΕΡΙΦΡΑΞΕΙΣ ΚΑΙ ΠΕΙΘΑΡΧΙΚΗ ΕΝΣΩΜΑΤΩΣΗ

1 Ο όρος *ομοιόσταση* "σημαίνει το άθροισμα όλων των λειτουργιών ελέγχου, που δημιουργούν την κατάσταση της δυναμικής ισορροπίας σε ένα υγιή οργανισμό. Είναι η ικανότητα του σώματος να διατηρεί μία στενή περιοχή εσωτερικών συνθηκών παρά της περιβαλλοντικές αλλαγές"(Skyttner 1996: 57). Δες επίσης Capra (1997: 58). Πρέπει επίσης να έχουμε επίγνωση πως ο όρος *ομοιοδυναμική* μπορεί να είναι προτιμότερος γιατί "προτείνει τη διαδικασία αναζήτησης μίας προσαρμογής παρά ενός σταθερού σημείου ισορροπίας" (Damasio 2003: 302). Βλέπε επίσης Steven Rose (1998). Σε κάθε περίπτωση, θα κρατήσω τον όρο ομοιόσταση για να διατηρήσω τις τυπικές συμβάσεις.

2 Η θετική και η αρνητική ανατροφοδότηση δεν αναφέρεται σε ποσοτικές αλλαγές στην αξία αλλά στην κατεύθυνση της αλλαγής των συνδεόμενων στοιχείων. Για παράδειγμα, το σύμβολο συν δείχνει κινήσεις στην ίδια κατεύθυνση και το μείον κινήσεις στην αντίθετη κατεύθυνση. Βλέπε Capra (1997: 60)

3 Ο αμερικανός φυσιολόγος Walter Cannon (1932) ανέπτυξε την έννοια της ομοιόστασης.

4 Η "*στάση* ξεκάθαρα είναι μία από εκείνες τις ελληνικές λέξεις, που έχει σχεδόν την εσωτερική αντιφατική πολυπλοκότητα, που μας δίδαξε ο Φρόυντ για να συνδεθούμε με τα προϊόντα του υποσυνείδητου. Σημαίνει μία δράση που αντιστοιχεί στη ρίζα *ίστημι* ("κρατάω ίσιο, στέκομαι όρθιος"), που σηματοδοτεί ταυτόχρονα "το γεγονός πως στέκομαι όρθια", επομένως τον τόπο, τη θέση, τη σταθερότητα, την αποφασιστικότητα (*στάσιμα* λέγονται όλα εκείνα που είναι ήρεμα και καλά ριζωμένα, όπως το *στάσιμον* στην τραγωδία δηλώνει το απόσπασμα του κειμένου, που ο χορός τραγουδά χωρίς να κινείται), και το "γεγονός πως σηκώνομαι", επομένως εγείρομαι, επαναστατώ (*στασιάζων* σημαίνει "στασιαστής"). Στην πολιτική ορολογία η λέξη *στάσις* έρχεται να σηματοδοτήσει, στο δημόσιο επίπεδο, το "κράτος" (Πολύβιος, 16,34,11) – και στο ατομικό επίπεδο, τη "θέση" ενός ατόμου στην κοινωνία (Πολύβιος, 10,33,6). Η *στάσις* αναφέρεται επομένως στο κράτος, την περιουσία, την κυβέρνηση, το καθεστώς, τη θέση· μερικές φορές το "κόμμα", μερικές φορές τη φατρία (Ηρόδοτος, 1,59) και πιο γενικά, τον "εμφύλιο πόλεμο" (Θουκιδίδης, Ιστορία, 3, 68-86). Λες και *το κράτος βρέθηκε να συνδέεται καθεαυτό απαραίτητα με την εξέγερση, όπως με τη σκιά του ή την κατάσταση πιθανότητας της*" (Cassin 2002: 2-3, η έμφαση του συγγραφέα).

5 Δεν χρειάζεται να πούμε πως και στις δύο περιπτώσεις το πρόβλημα της κλίμακας πρέπει να κρατιέται στο νου, προκειμένου να αναλύσουμε το σχετικό πλαίσιο(Harvey 2000).

6 Αυτή η αορατότητα των βασικών κοινωνικών διαδικασιών, που παράγει και αναπαράγει την εντολή πάνω στις καθημερινές δραστηριότητες, μπορεί να φαίνεται πως είναι η μεγαλύτερη πλάνη πάνω στην οποία, μία κατά τα άλλα παραγωγική και εμπνευσμένη παράδοση της πολιτικής και φιλοσοφικής σκέψης, έχει κατασκευάσει τη σκέψη της για τη σύγχρονη κατάσταση. Οι συγγραφείς από τον Ζιλ Ντελέζ μέχρι τον Αντόνιο Νέγκρι, μεταξύ άλλων, υποστηρίζουν πως ζούμε σε μία μετα-πειθαρχική κοινωνία όταν στην πραγματικότητα στο τελευταίο τέταρτο του

αιώνα έχουμε γίνει μάρτυρες και υπομένουμε, μέσω των σφυριών της δομικής προσαρμογής και του πολέμου, τη μεγαλύτερη επέκταση του πλέον διάχυτου πειθαρχικού μηχανισμού, που γνώρισε η ανθρωπότητα, αυτό που ο Χάγιεκ αποκαλεί η τάξη της αγοράς. Βλέπε τη συζήτηση στο κεφάλαιο 9

7 Βλέπε την ανάλυση του Μαρξ (1975) για την αποξένωση στα "Οικονομικά και Φιλοσοφικά του Χειρόγραφα".

8 Αυτό για μένα είναι ο τρόπος να γειώσουμε τη "μελέτη του σώματος.. στην κατανόηση των πραγματικών χωρο-χρονικών σχέσεων ανάμεσα στις υλικές πρακτικές, τις αναπαραστάσεις, τις φαντασιώσεις, τους θεσμούς, τις κοινωνικές σχέσεις, και τις επικρατούσες δομές της πολιτικο-οικονομικής εξουσίας" (Harvey 2000: 130) χωρίς να εγκαταλείψουμε την προβληματική των συγκρούσεων της πρώτης γραμμής των αξιακών πρακτικών.

9 Το κύριο ζήτημα είναι πως αυτά τα "πράγματα" με τα οποία ασχολούνται οι κυβερνήσεις είναι στην πραγματικότητα άνθρωποι μέσα στις σχέσεις τους, "οι συνδέσεις τους, η αλληλοκάλυψη τους με εκείνα τα πράγματα που είναι πλούτος, πόροι, μέσα αυτάρκειας, η περιοχή με τις ιδιαίτερες ποιότητες της, το κλίμα, τις αρδεύσεις, τη γονιμότητα, και λοιπά". Επίσης η σχέση τους με "εκείνα τα άλλα ακόμα πράγματα που μπορεί να είναι ατυχήματα και κακοτυχίες όπως η πείνα, η επιδημία, ο θάνατος και λοιπά (Foucault 2002: 208-9).

10 Ένα βασικό χαρακτηριστικό αυτής της διάθεσης της διακυβέρνησης, που ο Φουκώ ανιχνεύει την προέλευση της στον δέκατο έκτο αιώνα στους αντι-μακιαβελικούς συγγραφείς όπως ο La Parriere και σε πολιτικούς οικονομολόγους όπως ο Quesnay, είναι η εισαγωγή της "οικονομίας" στην πολιτική πρακτική, δηλαδή, όπως θέτει το πρόβλημα ο Ρουσώ, "το να δημιουργήσεις μία οικονομία στο επίπεδο ολόκληρου του κράτους, που σημαίνει την άσκηση της στους κατοίκους, και τον πλούτο και τη συμπεριφορά καθενός και όλων, μία μορφή επιτήρησης και ελέγχου τόσο προσεκτικού όπως του επικεφαλή μίας οικογένειας πάνω στο νοικοκυριό και τα αγαθά του" (ο.π 207). Η προβληματική της διακυβέρνησης είναι επομένως διαφορετική από αυτή της κυριαρχίας και τον πρίγκηπα του Μακιαβέλι: "Ενώ το δόγμα του πρίγκηπα και της δικανικής θεωρίας της κυριαρχίας διαρκώς προσπαθεί να τραβήξει μία γραμμή ανάμεσα στην εξουσία και τον πρίγκηπα και κάθε άλλη μορφή εξουσίας – γιατί είναι καθήκον του να εξηγήσει και να δικαιολογήσει την ουσιαστική ασυνέχεια μεταξύ τους – στην τέχνη της διακυβέρνησης το καθήκον είναι να καθιερώσει μία συνέχεια, τόσο προς την πάνω όσο και προς την κάτω κατεύθυνση". Η προς τα πάνω συνέχεια συνεπάγεται πως "ένα άτομο το οποίο εύχεται να κυβερνά το κράτος καλά, πρέπει πρώτα να μάθει να κυβερνά τον εαυτό του, τα αγαθά του, και την κληρονομιά του, και έπειτα θα είναι επιτυχής στην διακυβέρνηση του κράτους" (ο.π. 206). Από την άλλη πλευρά, "έχουμε επίσης μία προς τα κάτω συνέχεια με την έννοια, πως όταν ένα κράτος λειτουργεί καλά, ο επικεφαλής της οικογένειας θα ξέρει πως να φροντίσει την οικογένεια του, τα αγαθά του, και την κληρονομιά του, που σημαίνει πως τα άτομα, με τη σειρά τους, θα συμπεριφέρονται όπως πρέπει. Αυτή η προς τα κάτω γραμμή, που μεταδίδει στην ατομική συμπεριφορά και στη λειτουργία της οικογένεια τις ίδιες αρχές όπως η καλή διακυβέρνηση του κράτους, είναι μόλις σε αυτή την εποχή που ξεκινάει να αποκαλείται "αστυνομία". Η παιδαγωγική συγκρότηση του ηγεμόνα καταφέρνει την προς τα πάνω συνέχεια των μορφών της διακυβέρνησης, και η αστυνομία την προς τα κάτω. Ο κεντρικός όρος αυτής της συνέχειας είναι η διακυβέρνηση της οικογένειας, που ονομάζεται "οικονομία" (Foucault 2002: 207). Ο ρόλος της οικογένειας εδώ πρέπει να κατανοείται χαλαρά. Αυτό που έχει σημασία είναι η μονάδα παραδείγματος. Στο νεοφιλελευθερισμό, η μονάδα αυτή είναι η εταιρεία.

11 Τα δίκτυα γίνονται κατανοητά στο παρόν ως ομάδες αλληλοσυνδεόμενων κόμβων ανθρώπων και πόρων, καθώς και οι δεσμοί τους, και οι σχέσεις τους. Βλέπε Castells (2000)

12 Από μία εκτεταμένη βιβλιογραφία βλέπε Cleaver (1979), De Angelis (2000a), Midnight Notes Collective (1992), Negri (1968).

13 Αυτά περιλαμβάνουν *δημοσιονομική πειθαρχία* (αυστηρά κριτήρια για περιορισμένους προϋπολογισμούς)· *προτεραιότητες δημόσιων επενδύσεων* (μακριά από τις επιδοτήσεις και τη διοίκηση προς "παραμελημένα πεδία με υψηλή οικονομική απόδοση..."· *φορολογική μεταρρύθμιση:* διεύρυνση της φορολογικής βάσης και μείωση των οριακών φορολογικών συντελεστών· *οικονομική φιλελευθεροποίηση*: τα ποσοστά κέρδους θα πρέπει να προσδιορίζονται ιδανικά από την αγορά· *συναλλαγματικές ισοτιμίες*: πρέπει να διαχειρίζονται για να επιφέρουν ταχεία μεγέθυνση στις μη-παραδοσιακές εξαγωγές· *φιλελευθεροποίηση του εμπορίου*: δασμοί όχι ποσοστώσεις, και μείωση των δασμών· *εξωτερικές άμεσες επενδύσεις*: χωρίς εμπόδια και "ισότητα" με τις τοπικές εταιρείες· *ιδιωτικοποίηση* των κρατικών επιχειρήσεων· *απορρύθμιση*, κατάργηση των ρυθμίσεων που περιορίζουν τον ανταγωνισμό, περιορίζοντας την είσοδο στην αγορά νέων εταιρειών· *δικαιώματα ιδιοκτησίας*: εξασφάλιση των δικαιωμάτων χωρίς υπερβολικό κόστος και διαθέσιμα στον άτυπο τομέα (Williamson 1990).

14 Για παράδειγμα, τον Μάιο του 2002 η Βρετανική ΜΚΟ Oxfam ξεκίνησε μία έκθεση για την υποστήριξη της προώθησης των εξαγωγών, για την αντιμετώπιση της φτώχειας στις χώρες του τρίτου κόσμου (Oxfam 2002). Η θέση θεωρήθηκε τόσο επικίνδυνα κοντά στη ρητορική του Παγκόσμιου Οργανισμού Εμπορίου και έτσι δημιούργησε μία ζωντανή συζήτηση μέσα στον κόσμο των ΜΚΟ και των ΟΚΠ. Σε αυτή συμμετείχαν και οι Colin Hines, Vandana Shiva και Walter Bello μεταξύ άλλων. Δείτε τη συζήτηση που αναφέρθηκε στο (2002) όπως επίσης και στο http://www.theecologist.org.

15 Δείτε για παράδειγμα το American Enterprise Institute, την πιο ισχυρή δεξαμενή σκέψης στην Ουάσινγκτον, που έχει κοντινές σχέσεις με την διοίκηση του Μπους και μεγάλες εταιρείες όπως η Motorola, η American Express και

η ExxonMobil στο συμβούλιο της. Στις 11 Ιούνη του 2003, το ινστιτούτο – το ίδιο είναι μία ΜΚΟ – ξεκίνησε το "NGO Watch" με σκοπό την επιτήρηση των δραστηριοτήτων των ΜΚΟ, με τον ίδιο τρόπο που οι ΜΚΟ γενικά επιτηρούν τις εταιρικές δραστηριότητες. "Στην πραγματικότητα, είναι μία μαύρη λίστα του Μακαρθισμού, που λέει ιστορίες για ΜΚΟ που τολμούν να μιλήσουν ενάντια στις πολιτικές της κυβέρνησης Μπους ή να υποστηρίξουν διεθνείς συνθήκες, που αντιτίθενται στον Λευκό Οίκο" (Naomi Klein 2003a).

16 Αυτό ωστόσο πρέπει να ειδικευτεί. Υπάρχουν βασικές διαφορές ανάμεσα στις ΜΚΟ που αναδύονται από κοινότητες βάσης, που εργάζονται καταλυτικά για τη συμμετοχή των κοινοτήτων σε τοπικά έργα και στις διεθνείς ΜΚΟ που εμφυτεύουν τους τρόπους τους και τις προτεραιότητες τους για να γίνονται πράγματα στις τοπικές περιοχές. Όπως αναφέρθηκε από αρκετούς εργαζόμενους σε ΜΚΟ, οι διεθνείς ΜΚΟ συχνά φτάνουν σε τοπικές φτωχές περιοχές στον Παγκόσμιο Νότο, και επειδή είναι καλά χρηματοδοτημένες, βγάζουν έξω από τον ανταγωνισμό τις τοπικές. Αυτό εκθέτει τις τοπικές κοινότητες στο ρίσκο να δουν τον εφοδιασμό και την διανομή τροφίμων, των ιατρικών, εκπαιδευτικών και μηχανικών υπηρεσιών να εξαφανίζονται όταν είναι αναγκαίες περισσότερο, δηλαδή όσο πιο σύντομα μια "κρίση ασφάλειας" επηρεάσει την τοπική περιοχή και οι διεθνείς ΜΚΟ τα μαζέψουν και πάνε στο σπίτι τους.

17 Βλέπε για παράδειγμα Martin (2000).

18 Αξίζει ίσως να αναφερθούν οι εκστρατείες ενάντια στη Nafta στις αρχές του 1990, το πρώτο πρόσφατο παράδειγμα στο βόρειο ημισφαίριο της διασυνοριακής και διαθεματικής οργάνωσης και συγκερασμού των ταυτοτήτων. Μερικά χρόνια αργότερα, στο 1996, κατά τη διάρκεια που οι Ζαπατίστας προωθούσαν το *Encuentro*, μία ποικίλη σύνθεση συμμετεχόντων βίωσαν τις πρώτες αναλαμπές ενός διαφορετικού τύπου πολιτικής, στην οποία αναρχικοί, φεμινιστές, κομμουνιστές, αγρότες, εργάτες, ιθαγενείς και ακαδημαϊκοί από μία ποικιλία γλωσσών και πολιτικών υπόβαθρων ξεκίνησαν να μαθαίνουν να χτίζουν πάνω στη διαφορά μάλλον, παρά στην γκετοποίηση στη βάση της διαφοράς. Η πιο πρόσφατη εμπειρία του Παγκόσμιου Κοινωνικού Φόρουμ, που ξεκίνησε στο Πόρτο Αλέγκρε το 2000, είναι το άμεσο αποτέλεσμα αυτής της εμπειρίας, που διαχύθηκε σε ολόκληρα τα πολιτικά κυκλώματα του κόσμου.

19 Όπως έχουμε δει στα κεφάλαια 4 και 5, η Silvia Federici (2004) βλέπει πως οι άγριες στρατηγικές της "περίφραξης του σώματος" ήταν μέρος και πακέτο της ανάδυσης των βιοπολιτικών στρατηγικών στην Ευρώπη κατά τη διάρκεια της "μετάβασης" στον καπιταλισμό.

20 Για να ξεκαθαρίσουμε, ένας άλλος χρήσιμος τρόπος να καταλάβουμε το νόημα της διακυβέρνησης είναι να την αντιθέσουμε, χρησιμοποιώντας μία ποικιλία κριτηρίων, με την περισσότερο διαισθητική έννοια της πολιτικής. Και στις δύο περιπτώσεις έχουμε κάποιο είδος διακυβερνητικής δράσης. Αυτό είναι αλήθεια ακόμα και στην περίπτωση της "Εταιρικής διακυβέρνησης", όπως προτείνεται από τη UN Global Compact (United Nations 2000a; United Nations 2000b), που συζητείται στο τέλος αυτού του κεφαλαίου, όπου η κυβέρνηση δρα μέσω της *αποχής* από τη ρύθμιση σε σημαντικές περιοχές όπως τα ανθρώπινα δικαιώματα, σε θέματα που συνδέονται με την εργασία και το περιβάλλον και λοιπά. Ωστόσο, από την άποψη του σκοπού και της λογικής της, στην περίπτωση της πολιτικής έχουμε έναν τύπο κυβερνητικής δράσης, που έχει ξεκάθαρα προσδιορισμένους στόχους και ξεκάθαρα προσδιορισμένα μέσα. Στην περίπτωση των οικονομικών και νομισματικών πολιτικών, για παράδειγμα, έχουμε εργαλεία πολιτικής (τα "μέσα" του επιτοκίου, του φορολογικού συντελεστή, των κυβερνητικών δαπανών ή των νομισματικών μεγεθών) που χρησιμοποιούνται για να φτάσουν ορισμένους στόχους όπως η μεγέθυνση της απασχόλησης ή ένα ιδιαίτερο επίπεδο πληθωριστικών στόχων. Από την άλλη πλευρά, ο σκοπός και η λογική της διακυβέρνησης δεν είναι τόσο ευδιάκριτος και "γραμμικός". Η κύρια προβληματική της διακυβέρνησης είναι η στέγαση και η συνάρθρωση συγκρουόμενων συμφερόντων, όχι η επίτευξη στόχων, που είναι εξωτερικοί στην ίδια τη διαδικασία. Έτσι, η έμφαση στην πολιτική βρίσκεται στις αιτιακές σχέσεις και τους αντίστοιχους μηχανισμούς μετάδοσης. Πίσω από την πολιτική υπάρχουν ερωτήματα όπως "ποιοι στόχοι είναι σημαντικοί;" ,"Πώς φτάνουμε σε αυτούς τους στόχους;". Διαφορετικές θεωρητικές και πολιτικές προσεγγίσεις και παραδείγματα βοηθούν να ριχτεί φως σε αυτά τα διαφορετικά ερωτήματα μέσω της επιβεβαίωσης διαφορετικών αιτιακών σχέσεων. Αντίστροφα, στην περίπτωση της διακυβέρνησης, η έμφαση είναι στις οργανωτικές αρχές μέσω των οποίων, αυτές οι αρθρώσεις των συγκρουόμενων συμφερόντων αναδύονται.

Μία άλλη σημαντική διαφορά είναι ο ρόλος των κυβερνητικών θεσμών. Στην περίπτωση της πολιτικής ο ρόλος είναι η διαμόρφωση και η εφαρμογή, ενώ στην διακυβέρνηση είναι να προωθήσει και σε ένα ορισμένο βαθμό να επιβάλει τη συμμόρφωση, αλλά κύρια να θέσει το πλαίσιο και να συνεισφέρει στον προσδιορισμό της διαδικασίας της επιλογής των δρώντων, που εμπλέκονται στην δράση της διακυβέρνησης. Μία άλλη σημαντική διαφορά ανάμεσα στους δύο τύπους κυβερνητικής δράσης είναι ο ρόλος των μη-διακυβερνητικών δρώντων. Στην περίπτωση της πολιτικής, αυτός ο ρόλος είναι η υπακοή των νορμών, που είναι δεδομένες από τα πάνω. Στη διακυβέρνηση είναι η συμμετοχή στο προσδιορισμό των κανόνων, ξανά με ορισμένους περιορισμούς, που εξαρτώνται απο το εάν αυτοί είναι παιχνίδια για τους κανόνες ή παιχνίδια κάτω από κανόνες (Stoker 1998). Το συμβάν στο χρόνο είναι μία άλλη σημαντική διαφορά. Οι πολιτικές είναι διακριτά συμβάντα, ενώ η διακυβέρνηση είναι μία συνεχής διαδικασία.

22 Η "κοινωνία των πολιτών θα μπορούσε μέσα από τις ποικίλες θετικές επιρροές της, να βελτιώσει την κοινωνική

συνοχή. Οι συνεισφορές στη δημόσια εκπαίδευση, η φωνή των ενδιαφερόμενων μερών, η πολιτική συζήτηση, η διάφανη και υπεύθυνη διακυβέρνηση, και η υλική ευημερία μπορούν όλα να βοηθήσουν για να αντισταθμίσουν τις αυθαίρετες κοινωνικές ιεραρχίες και τους αποκλεισμούς που η παγκόσμια οικονομία θα μπορούσε παρόλα αυτά να ενθαρρύνει. Ως αποτέλεσμα, η παγκόσμια οικονομία θα συνεισέφερε λιγότερο στην κοινωνική σύγκρουση και περισσότερο στην κοινωνική ενσωμάτωση, επαγρύπνηση και παρακολούθηση" (Scholte and Schnabel 2002: 25).

22 Οι τράπεζες έχουν αναγνωρίσει αυτή τη γενική αρχή με την πρόσφατη προσοχή τους στα θέματα της πολιτικής της "ιδιοκτησίας". Η κοινωνία των πολιτών μπορεί να προσφέρει τα μέσα στους πολίτες για να βεβαιώσουν, πως ορισμένοι κανόνες και θεσμοί της παγκόσμιας οικονομίας θα έπρεπε να οδηγούν – και όπου είναι αναγκαίο να περιορίζουν – τη συμπεριφορά τους. Παρόμοια, η κοινωνία των πολιτών μπορεί επίσης να παρέχει ένα χώρο για την έκφραση της δυσαρέσκειας και την επιδίωξη της αλλαγής όταν οι υπάρχουσες διακυβερνητικές ρυθμίσεις θεωρούνται παράνομες" (Scholte and Schnabel 2002: 25).

23 Για παράδειγμα, περισσότερα από 11 εκατομμύρια νέα παιδιά πεθαίνουν κάθε χρόνο, το ρίσκο του θανάτου στον τοκετό είναι ένα στα σαράντα οχτώ στον αναπτυσσόμενο κόσμο και το HIV/Aids, η μαλάρια και άλλες αρρώστιες είναι ανεξέλεγκτες. Ακόμη, "από το 1975 στο 1996, 1223 νέα είδη φαρμάκων έχουν αναπτυχθεί, αλλά μόνο 13 σκόπευαν να θεραπεύσουν από τις κύριες τροπικές ασθένειες τους αποκλεισμένους ανθρώπους. Το 1998, από το συνολικό προϋπολογισμό των 70 δις $ που διατέθηκαν για την έρευνα των γιγαντιαίων εταιρειών φαρμάκου, μόνο τα 300 εκατομμύρια $ (0,43%) διατέθηκαν για την έρευνα του εμβολίου του Aids και 100 εκατομμύρια $ (0,14%) για την έρευνα του φαρμάκου της μαλάριας". Αντίθετα, ο μεγάλος όγκος της χρηματοδότησης της έρευνας "διατέθηκε στην έρευνα καλλυντικών, την παχυσαρκία και άλλα φάρμακα "ματαιοδοξίας" (Nugroho 2002). Σίγουρα, μία "συνεργασία", που βασίζεται στην προτεραιότητα του κέρδους και των αξιών της αγοράς δεν θα άλλαζε την τάση.

24 Ο Richter (2002) για παράδειγμα προτείνει το ακόλουθο: "αντί του "διαλόγου", για παράδειγμα, λέξεις όπως συνέλευση, ομιλίες, συζήτηση, ντιμπέιτ ή διαπραγμάτευση θα ήταν πιο ακριβείς. Χρησιμοποιώντας άλλους όρους θα περιοριζόταν η εντύπωση πως οι επικοινωνίες ανάμεσα στη βιομηχανία και άλλους δρώντες στοχεύει σε μία ελεύθερη και ανοιχτή συναλλαγή των οπτικών ανάμεσα σε ισότιμους συνεργάτες. Αντί της "συνεργασίας", οι επόμενοι όροι θα μπορούσαν να χρησιμοποιηθούν:

- εταιρική χορηγία ή χρηματοδότηση (για χορηγίες σε μετρητά ή είδος)·
- προσφορές (για παράδειγμα, για τις διαπραγματεύσεις για την επίτευξη χαμηλότερων τιμών στα βιομηχανικά παρασκευασμένα προϊόντα όπως τα φάρμακα)·
- εξωτερική ανάθεση ή υπεργολαβία (των δημόσιων υπηρεσιών όπως η διάθεση νερού και η ιατρική περίθαλψη σε κερδοσκοπικές οργανώσεις)·
- συνεργασία (όπως στην έρευνα για νέα φάρμακα και εμβόλια, που συχνά επιδοτούνται δημόσια)·
- διαβούλευση (για παράδειγμα, για τα επιστημονικά στάνταρτ που επηρεάζουν τα βιομηχανικά προϊόντα ή πρακτικές)·
- από κοινού διακανονισμός (για αμοιβαία συμφωνημένες ρυθμίσεις που διέπουν την εταιρική συμπεριφορά)·
- απόσπαση προσωπικού (για εταιρείες που τοποθετούν και πληρώνουν τους εργαζόμενους τους να εργαστούν σε διεθνείς φορείς όπως τα ΗΕ και η Παγκόσμια Τράπεζα)".

25 Δείτε για παράδειγμα την περίπτωση της Shell στο Durban (Friends of the Earth 2002: 7).

26 Βλέπε Friends of the Earth (2002: 9).

27 Βλέπε για παράδειγμα Friends of the Earth (2002:14)

28 Όπως μου αναφέρθηκε από έναν πληροφοριοδότη που είχε εργαστεί με μία ΜΚΟ που εμπλεκόταν σε μία σύντομη συνεργασία με την Παγκόσμια Τράπεζα.

29 Βλέπε σημείωση 15 παραπάνω

30 Με την επιμονή τους για περιορισμό του "άλλου" σε ένα ενσωματωμένο στοιχείο των παγκόσμιων αγορών, οι θεσμοί του παγκόσμιου καπιταλισμού φαίνεται να διαπράττουν τη δυτική συνήθεια, να μην είναι ικανοί να "αναγνωρίσουν πως το εσύ" δεν ανάγεται στο "εμείς", δεν διαγιγνώσκεται, ή δεν γίνεται αντιληπτό στην ολότητα του από εμάς" (Jrigaray 1997: 118, η μετάφραση του συγγραφέα)

Κεφάλαιο 8
ΠΑΓΚΟΣΜΙΟΙ ΒΡΟΓΧΟΙ

1 Ωστόσο, πρέπει να επισημανθεί πως υπάρχουν πολλά περισσότερα να λεχθούν σε σχέση με την ιδιωτικοποίηση των βασικών πόρων όπως το νερό, από την αύξηση στην τιμή που χρεώνεται και την επακόλουθη αύξηση στο κέρδος των εταιρειών του νερού. Λόγω της βασικής ανάγκης των ανθρώπων για νερό, η ιδιωτικοποίηση του είναι επίσης μία ευκαιρία για μικρο-στρατηγικές, που στοχεύουν στη δημιουργία εξατομικευμένων "ορθολογικών" πελατών, που εκπαιδεύονται στις νοοτροπίες του οικονομικού υπολογισμού και της "διαχείρισης πόρων". Προπληρωμένοι μετρητές νερού, που οι εταιρείες νερού εισάγουν στους δήμους και τις παραγκουπόλεις σε

ολόκληρο τον κόσμο, είναι εργαλεία για τη μικρο-διαχείριση. Δες, για παράδειγμα, Naidoo (2005) για μία συζήτηση της ιδιωτικοποίησης του νερού και του αγώνα στο Σοβέτο, της Νότιας Αφρικής.

2 Βλέπε Gray (2004) για μία έρευνα της βιβλιογραφίας για τις ελαστικές αγορές εργασίας, όπως επίσης μία συζήτηση πάνω στους όρους της "ευέλικτης εκμετάλλευσης" (flexploitation), ένα καθεστώς κοινωνικών παροχών, που εξαναγκάζουν του ανέργους σε χαμηλόμισθες, προσωρινές ή μερικής απασχόλησης εργασίες, που είναι γνωστές στις ΗΠΑ ως "workfare" και υϊοθετούνται ολοένα και περισσότερο από την Ευρώπη.

3 Για μία ενημερωμένη κριτική ανάλυση των πρόσφατων καταστάσεων των διαπραγματεύσεων, τις γραμμές διαίρεσης ανάμεσα στις χώρες που εμπλέκονται, τα ζητήματα που διακυβεύονται, τις τακτικές πειθούς μέσω της απειλής που χρησιμοποιούνται, και τη μετάφραση του τεχνικού λεξικού του εμπορίου σε μία κοινή γλώσσα, έλεγξε το υλικό των ισοτόπων όπως Focus on Global South (www.focusweb.org) ή τον Global Trade Watch at Public Citizen (www.citizen.org/tradel).

4 Βλέπε World Trade Organisation (2003).

5 Βλέπε επίσης Glyn και Sutcliffe (1992: 91).

6 Το επόμενο τμήμα αντλείται από ένα κείμενο που έγραψα με τον Ντέιβιντ Χάρβευ για να προβληματιστούμε με τη θέση των σκεπτικιστών και για να ανοίξουμε την "οικονομική" οπτική στη μόλυνση με θέματα εξουσίας και ποιοτικής αλλαγής. Αυτό το κάναμε για να αναδιατυπώσουμε τα ποσοτικά μέτρα των άμεσων ξένων επενδύσεων, που προτείνονταν από τους σκεπτικιστές από την άποψη της μονάδας μέτρησης με την οποία μπορούμε να τα δούμε καλύτερα, προκειμένου να συλλάβουμε τις σχέσεις εξουσίας στις καπιταλιστικές οικονομίες. Ακολουθώντας την κλασική πολιτική οικονομία, η μονάδα μέτρησης που υιοθετήσαμε έτσι ήταν αυτή της διατεταγμένης εργασίας. Βλέπε De Angelis και Harvie (2004).

7 Είναι γνωστό πως ο Μαρξ, όπως κι ο Ρικάρντο, απορρίπτει τη θεωρία του Σμιθ της διατεταγμένης εργασίας, ως μία θεωρία της αξίας. Αντίθετα θεμελιώνει την θεωρία της αξίας στην κοινωνικά αναγκαία εργασία που την παράγει. Ωστόσο, εάν η διατεταγμένη εργασία δεν είναι για τον Μαρξ το εμμενές μέτρο της αξίας, δίνει μία άλλη σημαντική ένδειξη, στο ότι "η αύξηση του πλούτου, η αύξηση της αξίας που περιέχεται στο εμπόρευμα, και η έκταση αυτής της αύξησης εξαρτάται από τη μεγαλύτερη ή μικρότερη ποσότητα την ζωντανής εργασίας που η υλικοποιημένη εργασία θέτει σε κίνηση". Επίσης προσθέτει πως "έτσι τοποθετημένη", η θεώρηση του Σμιθ είναι "σωστή" (Marx 1969: 77).

Αυτή η αναγνώριση "κάτι βαθύτερου" (ο.π 71) στον ισχυρισμό του Σμιθ έχει γενικά παραβλεφθεί από την εκτεταμένη βιβλιογραφία της εξήγησης της θεωρίας της αξίας του Μαρξ. Εάν η αξία της εργατικής δύναμης δεν είναι μία ένδειξη της αξίας των εμπορευμάτων, είναι σίγουρα ένας σημαντικός παράγοντας στον προσδιορισμό του ποσού της ζωντανής εργασίας, που μπορεί να τεθεί σε εργασία από μία δεδομένη ποσότητα κεφαλαίου· επομένως μπορεί να μας παρέχει μία ιδέα της αύξησης του πλούτου (με όρους αξίας) που μια ορισμένη ποσότητα κεφαλαίου (ακόμα από την άποψη της αξίας) μπορεί να θέσει σε κίνηση.

Αυτό το νόημα, κατά το οποίο ο Μαρξ αναφέρει την διατεταγμένη εργασία ως εκείνη την ποσότητα της ζωντανής εργασίας, που θέτεται σε κίνηση από μία δοσμένη ποσότητα κεφαλαίου, είναι επίσης προφανής σε άλλα συμφραζόμενα στα γραπτά του (βλέπε για παράδειγμα Marx 1981: 323). Υπάρχει ωστόσο μία άλλη έννοια κατά την οποία πρέπει να αποκτήσουμε επίγνωση με τον όρο της διατεταγμένης εργασίας. Αυτή είναι η δυνητική ζωντανή εργασία, που μπορεί να τεθεί σε κίνηση από μία ορισμένη χρηματική αξία του κεφαλαίου. Η κατανόηση αυτή, στην πραγματικότητα, σχετίζεται με την διορατικότητα του Hobbes πως ο πλούτος είναι εξουσία, και του Σμιθ που επίσης συνδέει την διατεταγμένη εργασία με την εξουσία. Αυτή η εξουσία ακριβώς συνιστά μία "διαταγή στο σύνολο της εργασίας"(Smith 1970:134). Ο Μάρξ με τη σειρά του υποστηρίζει πως, " Η εξουσία που κάθε άτομο ασκεί πάνω στη δραστηριότητα των άλλων ή πάνω στον κοινωνικό πλούτο υπάρχει σε αυτόν ως ιδιοκτήτη της ανταλλακτικής αξίας, του χρήματος. Το άτομο φέρει την κοινωνική του εξουσία... στην τσέπη του" (Marx 1974: 177).

Η έννοια αυτή της διατεταγμένης αξίας τονίζει την εξουσία του χρήματος να ελέγχει το χρόνο των άλλων, για να θέτει τους ανθρώπους σε εργασία, να διατάσσει την εργασία, είτε αυτή η εξουσία ασκείται πραγματικά είτε όχι. Όντως, η διαταγή της εργασίας και η άσκηση αυτής της διαταγής αναφέρεται σε δύο διαφορετικές έννοιες μέσα στην θεωρία της αξίας και της υπεραξίας του Μαρξ, που βασίζεται στη διάκριση ανάμεσα σε εργασία και εργατική δύναμη. Η πρώτη δεν είναι εμπόρευμα, αλλά μία δραστηριότητα της ζωής που δημιουργεί αξία. Η δεύτερη είναι ένα εμπόρευμα για ανταλλαγή στην αγορά και έχει μία τιμή όπως κάθε άλλο εμπόρευμα. Η διατεταγμένη εργασία επομένως δεν είναι ακόμα ένα μέτρο της δαπανημένης εργασίας, αν και μας δίνει μία ένδειξη του ποσού της εργασίας που μπορεί να δαπανηθεί, που μπορεί να τεθεί δυνητικά σε κίνηση.

Οι αλλαγές στις ποσότητες της εργασίας που διατάσσεται, επομένως, όπως αντανακλάται στις αλλαγές των νομισματικών προτύπων των ΑΞΕ που μεταφράζεται σε διατεταγμένη εργασία, για παράδειγμα, δεν μας δίνει μία ένδειξη της δαπανημένης ή ενσωματωμένης εργασίας· μάλλον μας επισημαίνουν τις αλλαγές στην ποσότητα της μισθωμένης εργασίας, που μπορεί να τεθεί σε κίνηση μέσα σε μία διαδικασία συσσώρευσης. Ωστόσο, η ποσότητα αυτή επίσης εξαρτάται από το επίπεδο των μισθών, που με τη σειρά του εξαρτάται από τις γενικές συνθήκες της αναπαραγωγής της εργατικής δύναμης, ή της άμισθης εργασίας. Έτσι, σε αυτό το πλαίσιο, η έννοια

της διατεταγμένης εργασίας ανοίγει τον προβληματισμό σε μια ποικιλία των παραγόντων, συμπεριλαμβανόμενων των σχέσεων ανάμεσα στις τάξεις και ανάμεσα στα μισθωτά και άμισθα τμήματα των εργατικών τάξεων, που τα απλά νομισματικά μέτρα του ΑΞΕ μεταμφιέζουν.

8 Το πρότζεκτ Sardar Sarovar, το μεγαλύτερο φράγμα στο πρότζεκτ της Ανάπτυξης της κοιλάδας της Narmada, ήταν ικανό να ξεκινήσει μόνο μέσω ενός δανείου της Παγκόσμιας Τράπεζας 450 εκατομμυρίων δολαρίων. Η ακόλουθη διεθνή πίεση και μία ανεξάρτητη έκθεση, εξανάγκασε ωστόσο την Τράπεζα να παραιτηθεί από την υποστήριξη της στο έργο. Βλέπε Caufield (1998: κεφάλαιο 1)

9 Βλέπε για παράδειγμα Hildyar (1998).

Κεφάλαιο 9
Η ΠΑΓΚΟΣΜΙΑ ΕΡΓΑΣΙΑΚΗ ΜΗΧΑΝΗ

1 Για μία πρώιμη συζήτηση της παγκόσμιας καπιταλιστικής παραγωγής χρησιμοποιώντας το χρηματικό κύκλωμα του κεφαλαίου, βλέπε το κλασικό κείμενο του Palloix (1975).

2 Αυτά προσδιορίστηκαν αρχικά από τους Terence Hopkins και Immanuel Wallerstein (1986:159) ως “δίκτυο[α] των διαδικασιών εργασίας και παραγωγής, το αποτέλεσμα των οποίων είναι ένα ολοκληρωμένο εμπόρευμα”. Ο Clancy (1998) κάνει μία ανασκόπηση της βιβλιογραφίας πάνω στις παγκόσμιες εμπορευματικές αλυσίδες και συζητάει τις συνέπειες για τη βιομηχανία υπηρεσιών. Στον ορισμό του, “οι εμπορευματικές αλυσίδες ανιχνεύουν την κοινωνική και οικονομική οργάνωση, που περιβάλλει την παγκόσμια “ζωή” ενός προϊόντος, που εκτείνεται από το πρώτο στάδιο της εξαγωγής της πρώτης ύλης στην τελική κατανάλωση ενός ολοκληρωμένου αγαθού. Τα σημαντικά ερωτήματα που πρέπει να απαντηθούν στο δρόμο, είναι γιατί ιδιαίτερες διαδικασίες ή στάδια της παραγωγής λαμβάνουν χώρα σε συγκεκριμένους τόπους, πως η εν λόγω βιομηχανία οργανώνεται και διευθύνεται, και, τελικά που πάει η υπεραξία;”(Clancy 1998: 123) Αυτός προσδιορίζει την εξήγηση των εμπορευματικών αλυσίδων σε τρεις “πρωταρχικές διαστάσεις”. Πρώτα, μία δομή εισροών-εκκροών που είναι και διαδοχική και χρονική, εντοπίζει τα διάφορα βήματα της παραγωγικής διαδικασίας, που εκτείνονται από την πρώτη ύλη στην τελική αλυσίδα παραγωγής, το μάρκετινγκ και μερικές φορές ακόμα και την κατανάλωση. Δεύτερο, μία χωρική διάσταση εξετάζει τα διαφορετικά στάδια της παραγωγής που λαμβάνουν χώρα. Αυτό επίσης περιλαμβάνει ένα επεξηγηματικό στοιχείο στην αναήτηση γιατί τα έθνη ή οι περιοχές παίζουν έναν ιδιαίτερο ρόλο στον καταμερισμό της εργασίας (ή για ποιο λόγο δεν παίζουν). Τέλος, μία οργανωτική ή διακυβερνητική διάσταση εξετάζει τα δομικά χαρακτηριστικά της καθεαυτού βιομηχανίας μέσω του εντοπισμού των προτύπων ιδιοκτησίας καθώς και των συναλλαγών ανάμεσα στους φορείς κατά μήκος των εμπορευματικών αλυσίδων” (ο.π 124-5)

3 Πρέπει να λάβουμε υπόψη ότι “το όριο ανάμεσα στην εσωτερίκευση και την εξωτερίκευση είναι διαρκώς μεταβαλλόμενο καθώς οι εταιρείες παίρνουν αποφάσεις για το ποιες λειτουργίες να εκτελέσουν “στο σπίτι” ή ποιες θα “αναθέσουν έξω” σε άλλες εταιρείες”. Η πραγματικότητα είναι έτσι “ένα φάσμα διαφορετικών μορφών συντονισμού, που συγκροτεί δίκτυα αλληλοσυσχετίσεων μέσα και ανάμεσα στις εταιρείες, τα οποία δομούνται από διαφορετικούς βαθμούς δύναμης και επιρροής. Τέτοια δίκτυα συνιστούν ολοένα και περισσότερο ένα μείγμα εσω-εταιρικών και εξω-εταιρικών δομών. Τα δίκτυα αυτά είναι δυναμικά και σε συνεχή κατάσταση ροής” (Dicken 2003: 8-9).

4 Σύμφωνα με τον Υπο-διοικητή Μάρκος (ο βασικός εκπρόσωπος των Ζαπατίστας), η παγκοσμιοποίηση είναι ένας παγκόσμιος πόλεμος, είναι ένας πόλεμος ενάντια στην ανθρωπότητα, και ο σκοπός της είναι η διανομή του κόσμου: “ένας νέος παγκόσμιος πόλεμος διεξάγεται, αλλά τώρα ενάντια σε όλη την ανθρωπότητα. Όπως σε όλους τους παγκόσμιους πολέμους, αυτό που αναζητάτε είναι μία νέα διανομή του κόσμου” (DOR 1996).

5 Βλέπε διάφορα έτη των ετήσιων εκθέσεων Εμπορίου και Ανάπτυξης, που εκδόθηκαν από το Συνέδριο των Ηνωμένων Εθνών για το Εμπόριο και την Ανάπτυξη. (UNCTAD)

6 Επίσης μεγάλο μέρος του προκαπιταλιστικού εμπορίου – ειδικά αυτό που στηριζόταν στις πατριαρχικές κοινωνικές σχέσεις – έχει την προέλευση του στη λεηλασία. “Τα παραδείγματα από την προ-αποικιακή Αφρική κάνουν καθαρό πως ο αρπακτικός τρόπος παραγωγής των ανδρών, που βασιζόταν στο μονοπώλιο των όπλων, μπορούσε να γίνει “παραγωγικός” μόνο όταν υπήρχαν κάποιες άλλες, κυρίως γυναικείες, παραγωγικές οικονομίες, οι οποίες μπορούσαν να δεχτούν επιδρομή. Μπορεί να χαρακτηριστεί ως μία μη-παραγωγική παραγωγή. Επίσης δείχνουν το στενό δεσμό ανάμεσα στη λεηλασία, το πλιάτσικο και τη ληστεία από τη μία πλευρά, και το εμπόριο από την άλλη. Αυτό που εμπορεύονταν και συναλλάσσονταν έναντι χρήματος (κοχύλια Kauri) δεν ήταν το πλεόνασμα που παραγόταν πέρα και πάνω από τις απαιτήσεις της κοινότητας· αλλά αυτό που κλεβόταν και απαλλοτριωνόταν με τα όπλα προσδιοριζόταν στην πραγματικότητα, ως “πλεόνασμα”” (Mies 1998: 65)

7 “Το λειτουργικά προσδιοριζόμενο” υποστηρίζει ο Πολάνυι (1977:81) “εμπόρευμα είναι μία μέθοδος απόκτησης αγαθών, που δεν είναι διαθέσιμα επί τόπου”. Σε αυτό το εξαιρετικά υψηλό επίπεδο γενίκευσης, το εμπόριο φαίνεται να είναι ένα φυσικό προϊόν του ανθρώπινου κοινωνικού μεταβολισμού, καθώς επιτρέπει στις ανθρώπινες κοινότητες να ικανοποιούν ανάγκες που κατά τα άλλα θα ήταν ανικανοποίητες, αλλά επίσης να συμμετέχουν σε κοινωνικές σχέσεις με “τον άλλο”, τον ξένο, τον έξω από την άμεση κοινότητα. Το εμπόριο “είναι κάτι εξωτερικό στην ομάδα, παρόμοιο με τις δραστηριότητες που τείνουν να συνδέονται με αρκετά διαφορετικές σφαίρες της

ζωής: ουσιαστικά, τα κυνήγια, τις εκστρατείες και τις πειρατικές επιδρομές. Σε κάθε περίπτωση, το θέμα είναι η απόκτηση και μεταφορά των αγαθών σε απόσταση. Αυτό που διακρίνει το εμπόριο από άλλες δραστηριότητες είναι η διπλή όψη, που επίσης εξασφαλίζει την ειρηνική του φύση, απούσα από την αναζήτηση για λάφυρα και λεηλασία" (ο.π)

8 Αυτό έχει θεωρηθεί από την άποψη της χωροχρονικής συμπίεσης ως εκείνες "οι διαδικασίες που επαναστατικοποιούν τις αντικειμενικές ποιότητες του χώρου και του χρόνου, που εξαναγκαζόμαστε να αλλάξουμε, μερικές φορές με ριζοσπαστικούς τρόπους, το πως αναπαριστούμε τον κόσμο για εμάς" (Harvey 1989: 240). Έτσι για παράδειγμα, οι τεχνολογίες μεταφοράς και επικοινωνίας, που εισάγονται από τις επιχειρήσεις συρρίκνωσαν το χώρο μέσω της αύξησης στην ταχύτητα των απεσταλμένων υλικών αγαθών, της πληροφορίας και των ανθρώπων.

9 Για μία ανασκόπηση βλέπε Hoogvelt (1 997).

10 Μία σημαντική συνέπεια με την οποία δεν μπορούμε να ασχοληθούμε εδώ, είναι πως όσο πιο ισχυρή είναι η σημασία του ενδοεταιρικού εμπορίου, τόσο πιο μεγάλη είναι η επιχειρηματική δύναμη να μεταφέρει αξία κατά μήκος της αλυσίδας. Αυτή η διοικητική μεταφορά αξίας – που έχει επισημανθεί από την κλασική μελέτη του PaIloix (1975) για την παγκόσμια καπιταλιστική παραγωγή – μπορεί επίσης να συνεισφέρει στην εμφάνιση του κομμένου δεσμού ανάμεσα σε εργασία και αξία. Όπως θα συζητήσουμε στο κεφάλαιο 12, αυτή η παρουσία έχει ληφθεί ως πραγματικότητα από κάποιους κριτικούς παρατηρητές.

11 Αυτά τα δύο ευρεία χαρακτηριστικά της βαθιάς ενσωμάτωσης, έχουν οδηγήσει μερικούς συγγραφείς στο να επισημάνουν τη διάκριση ανάμεσα στις διαδικασίες διεθνοποίησης και παγκοσμιοποίησης. Η πρώτη "περιλαμβάνει την απλή επέκταση των οικονομικών δραστηριοτήτων πέρα από τα τα εθνικά σύνορα". Οι διαδικασίες αυτές επομένως περιλαμβάνουν την απλή χωρική επέκταση των προτύπων της οικονομικής δραστηριότητας και μπορούν να μετρηθούν με ποσοτικούς όρους. Οι διαδικασίες της παγκοσμιοποίησης αντίθετα είναι "ποιοτικές διαδικασίες. Δεν περιλαμβάνουν απλά τη γεωγραφική επέκταση της οικονομικής δραστηριότητας πέρα από τα εθνικά σύνορα αλλά επίσης (και πιο σημαντικά) τη λειτουργική ενσωμάτωση αυτών των διεθνών διάχυτων δραστηριοτήτων" (Dicken 2003: 5). Βλέπε επίσης Hoogvelt (1997: 116).

12 Για ένα παράδειγμα του δεσμού ανάμεσα στις διαδικασίες της οικονομικής παγκοσμιοποίησης, την εργασία της αναπαραγωγής και τον πόλεμο, βλέπε Federici (2002). Όπως έχουμε δει, ο ανταγωνισμός δεν μειώνει μόνο το κόστος της αναπαραγωγής και την αξία της εργατικής δύναμης στις σχετικά υψηλόμισθες χώρες, αλλά επίσης πιέζει τους εργάτες να εργαστούν πιο αποδοτικά και εντατικά, και τους ανέργους να εντείνουν την αναζήτηση εργασίας, με αποτέλεσμα την άσκηση πίεσης στους μισθούς προς τα κάτω, και λοιπά.

13 Βλέπε για παράδειγμα Skyttner (1996).

14 Βλέπε επίσης Hoogvelt (2001).

15 "Η φαντασμαγορία των αφηρημένων πιθανοτήτων στις οποίες οι οπορτουνιστικές δράσεις χρωματίζονται από φόβο και εκκρίνουν κυνισμό. Περιέχει απεριόριστες αρνητικές και ιδιωτικές ευκαιρίες, απεριόριστες απειλητικές "ευκαιρίες". Οι φόβοι των ιδιαίτερων κινδύνων, ακόμα και των δυνητικών, στοιχειώνουν την ημέρα εργασίας σαν μία διάθεση από την οποία κανείς δεν μπορεί να ξεφύγει. Αυτός ο φόβος, ωστόσο, μεταμορφώνεται σε ένα λειτουργικό απαιτούμενο, ένα ειδικό εργαλείο του εμπορίου. Η ανασφάλεια για τη θέση κάποιου κατά τη διάρκεια μίας περιοδικής καινοτομίας, ο φόβος της απώλειας των προσφάτως κερδισμένων προνομίων, και το άγχος μην "μείνει πίσω" μεταφράζεται σε ελαστικότητα, προσαρμοστικότητα, και ετοιμότητα για αναμόρφωση του. Ο κίνδυνος αναδύεται μέσα σε ένα πασίγνωστο περιβάλλον. Μας γδέρνει, μας έχει για ανταλλακτικά. Χτυπάει κάποιον άλλο... Αντίθετα με την χεγκελιανή σχέση ανάμεσα στον κύριο και τον σκλάβο, ο φόβος δεν είναι αυτός που μας οδηγεί πλέον σε μία υποταγή μπροστά στην εργασία, αλλά το ενεργητικό στοιχείο αυτής της σταθερής αστάθειας, που σημαδεύει τις εσωτερικές αρθρώσεις της ίδιας της παραγωγικής διαδικασίας"(Virno 1996a: 16).

16 Αυτό με τη σειρά του βρίσκεται στη ρίζα της νομιμοποίησης μίας συνεχούς κούρσας ποντικιών, που θεμελιώνει την ανθρώπινη κατάσταση μέσα στον καπιταλιστικό τρόπο της παραγωγής. "Προκειμένου κάποιος να αντιληφθεί την πιθανότητα της απόδρασης από μία ιδιαίτερη συνθήκη, είναι αναγκαίο να αισθανθεί πρώτα πως αυτός έχει πέσει σε αυτή την κατάσταση. Για εκείνους που αποτελούν τα δύο τρίτα του πληθυσμού σήμερα, το να σκεφτούν την ανάπτυξη – οποιουδήποτε είδους – απαιτεί πρώτα την αντίληψη των εαυτών τους ως υπανάπτυκτων, με όλο το βάρος των συνδηλώσεων που αυτό φέρει" (Esteva 1992: 7).

17 Τα παγκόσμια κυκλικά πρότυπα που συνδέουν τους αγώνες και τη μετεγκατάσταση του κεφαλαίου έχουν πρόσφατα τεκμηριωθεί και μελετηθεί εμπειρικά σε μεγάλη έκταση από την Beverly Silver (2003). Χρησιμοποιώντας τη εκτεταμένη βάση δεδομένων της Ομάδας της Παγκόσμιας Εργασίας (World Labour Group) για την εργατική αναταραχή στην περίοδο 1870-1996, βρήκε στις αυτοκινητοβιομηχανίες και τις κλωστοϋφαντουργίες, την ανάδυση τριών "δύσκολων συνθηκών" στην πάλη της εργατικής τάξης: "οι καπιταλιστές αντιδρούν σε μία συμπίεση των κερδών τους σε μία δεδομένη βιομηχανία, με τη γεωγραφική μετεγκατάσταση (χωρική συνθήκη) ή την διαδικασία των καινοτομιών (τεχνολογική/ορθολογική συνθήκη), αλλά επίσης προσπαθούν να μετατοπίσουν το κεφάλαιο σε καινοτόμες και περισσότερο κερδοφόρες γραμμές και βιομηχανίες παραγωγής", δηλαδή, μία "μετατόπιση του προϊόντος". "Διαδοχικά νέα εργατικά κινήματα έχουν αναδυθεί (και παραδοσιακά εργατικά κινήματα έχουν εξασθενίσει) με τις μετατοπίσεις αυτές" (Silver 2003: 76) Είναι ατυχία που

αυτή η βάση δεδομένων δεν επιτρέπει επίσης την ανίχνευση, αυτού που θα μπορούσαμε να αποκαλέσουμε “συνθήκη αναπαραγωγής”, έτσι ώστε να λάβουμε υπόψη την πάλη των άμισθων εργατών στην αναπαραγωγή της εργατικής δύναμης, όπως συζητήθηκε στο προηγούμενο πλαίσιο.

Κεφάλαιο10
Ο ΜΑΡΞ ΚΑΙ ΟΙ ΠΕΡΙΦΡΑΞΕΙΣ ΠΟΥ ΑΝΤΙΜΕΤΩΠΙΖΟΥΜΕ

1 Για μία κριτική της προσέγγισης Hardin, βλέπε για παράδειγμα τους Anderson και Simmons (1993). Ο Ronald Coase προσφέρει έναν παράλληλο ισχυρισμό με αυτόν του Hardin. Το θεώρημα με το όνομα του, το Θεώρημα του Coase, προτείνει πως η μόλυνση και άλλες “εξωτερικότητες” μπορούν να ελεγχθούν αποτελεσματικά μέσω των εθελοντικών διαπραγματεύσεων ανάμεσα στα θιγόμενα μέρη (που είναι οι ρυπαντές και οι αυτοί που προσβάλλονται από τη μόλυνση). Το κλειδί στο θεώρημα του Coase είναι πως πολλά προβλήματα μόλυνσης αναδύονται με τα αγαθά κοινής ιδιοκτησίας, που δεν έχουν ξεκάθαρη ιδιοκτησία ή δικαιώματα ιδιοκτησίας. Με ξεκάθαρα δικαιώματα ιδιοκτησίας, οι “ιδιοκτήτες” θα έχουν το κίνητρο να πετύχουν ένα αποτελεσματικό επίπεδο μόλυνσης. Έτσι, η μόλυνση μπορεί να μειωθεί μέσω εθελοντικής διαπραγμάτευσης, με την εκχώρηση δικαιωμάτων ιδιοκτησίας στους πόρους της κοινής ιδιοκτησίας και την επακόλουθη ανάπτυξη της αγοράς στα δικαιώματα ιδιοκτησίας. Τώρα το πρόβλημα με αυτό είναι πως κάθε ανθρώπινη δράση, είναι μία κοινωνική δράση και επομένως υποχρεούται να παράγει εξωτερικότητες. Στο πλαίσιο του Coase, επομένως, καθετί γίνεται περιφράξιμο. Βλέπε Coase (1988)

2 Για μία συζήτηση της σχέσης ανάμεσα σε κοινά και κοινότητες, βλέπε De Angelis (2003) και De Marcellus (2003). Για μία εφαρμογή αυτής της ανάλυσης στην περιοχή της ανώτερης εκπαίδευσης, βλέπε Harvie (2004).

3 Η βιβλιογραφία εδώ είναι πραγματικά, και ευτυχώς είναι, πολύ εκτεταμένη. Για παράδειγμα, βλέπε Shiva για τα δικαιώματα πνευματικής ιδιοκτησίας και την περίφραξη της γνώσης (2002β) και τις περιφράξεις του νερού (2002α). Για το θέμα του σημαντικού κύματος των αγώνων ενάντια στην ιδιωτικοποίηση του νερού στην Cochabamba, της Βολιβίας, βλέπε πηγή Web 5 στο τέλος. Για την επίδραση των φραγμάτων στους τοπικούς πληθυσμούς και τους αγώνες τους βλέπε, για παράδειγμα, την περίπτωση της Κοιλάδα της Narmada στο Web 1 and Web 2. Για το μαζικό ολοκληρωμένο σύστημα περιφράξεων σε ολόκληρη την Κεντρική Αμερική κάτω από το Σχέδιο Puebla-Panama, βλέπε Hansen και Wallach (2002). Η εκστρατεία ενάντια στη GATS (General Agreement on Trade and Services) έχει υπογραμμίσει την ατζέντα των επιχειρήσεων για “κλείδωμα” των ιδιωτικοποιήσεων του παρελθόντος και των “περιφράξεων” καθώς και για την προώθηση νέων. Βλέπε Web 3 και Web 4, όπως και στο Wasselius (2002). Για την καταγγελία των αποτελεσμάτων του χρέους και των αγώνων εναντίον του βλέπε Web 6. Για μία ευρεία έρευνα των αγώνων ενάντια στις περιφράξεις, που επιβάλλονται μέσω των πολιτικών δομικής προσαρμογής, βλέπε Walton and Seddon (1994).

4 Οι εξαιρέσεις που προέρχονται από τρεις διαφορετικές προοπτικές παρέχονται, για παράδειγμα, από το έργο του John McMurtry που προσπαθεί να τα ομαδοποιήσει, αναγνωρίζοντας την αγορά ως ένα ηθικό σύστημα και αντιτάσσοντας τα κοινά στην αγορά· βλέπε McMurtry (1998; 1999; 2002). Μία άλλη εξαίρεση είναι το έργο του John Holloway (2002) και η σημαντική και δροσιστική ανάλυση του, για την προβληματική της επανάστασης σήμερα. Τελικά, οι Χάρντ και Νέγκρι (2000) ανοίγουν το δρόμο για αυτό που αποκαλούν “κοινοπολιτεία”. Όποιες κι αν είναι οι δυνάμεις και οι αδυναμίες τους, αυτά τα σώματα της εργασίας αφήνουν στο παρασκήνιο το στρατηγικό ερώτημα, που τέθηκε με την προβληματική του κεφαλαίου ως κοινωνική δύναμη περίφραξης, και αποτυγχάνουν να το αντιμετωπίσουν άμεσα. Με αυτή την έννοια, στο κεφάλαιο αυτό σκοπεύω να συμπληρώσω τα έργα αυτά.

5 Βλέπε Bonefeld (2001), De Angelis (2001a; 2004a), Federici (1992), Midnight Notes Collective (1992), Perelman (2000) μεταξύ άλλων. Το δικτυακό περιοδικό The Commoner (www. thecommoner.org) σε μεγάλο βαθμό αφιερώνεται στην επιδίωξη αυτής της ερευνητικής γραμμής. Για μία κριτική αυτής της προσέγγισης, βλέπε Zarembka (2002) και για μία αντικριτική, βλέπε Bonefeld (2002a).

6 Στο De Angelis (2001 a) συζητάω τους κύριους ορίζοντες της ερμηνείας της πρωταρχικής συσσώρευσης μέσα στη μαρξιστική παράδοση. Αναγνωρίζω μία “ιστορική πρωταρχική συσσώρευση”, που απορρέει από τον Λένιν και μία “εμμενή-συνεχή πρωταρχική συσσώρευση” από την Λούξεμπουργκ. Πιο πρόσφατες ερμηνείες φαίνονται να μοιράζονται τα βασικά χαρακτηριστικά των δύο αυτών προσεγγίσεων. Για παράδειγμα, στις κλασικές μελέτες του για την ανάπτυξη του καπιταλισμού, ο Maurice Dobb (1963: 178) χρησιμοποιεί την κατηγορία της πρωταρχικής συσσώρευσης για να δείξει τη σαφώς καθορισμένη εποχή της συσσώρευσης των δικαιωμάτων ιδιοκτησίας, που είναι γνωστή ως εμπορική εποχή. (μερκαντιλιστική). Σύμφωνα με τον Dobb, επομένως, η πρωταρχική συσσώρευση είναι συσσώρευση με “μία ιστορική έννοια”. Αξίζει να σημειωθεί πως ο Paul Sweezy, ο κύριος αντίπαλος του Dobb στην περίφημη συζήτηση για τη μετάβαση από το φεουδαλισμό στον καπιταλισμό, που δημοσιεύθηκε στο *Science and Society* μεταξύ 1950-53, αναγνωρίζει στον Dobb “την εξαιρετική μεταχείριση των ουσιαστικών προβλημάτων της περιόδου της αρχικής συσσώρευσης” (Sweezy 1950: 157). Η νέα ιστορική συζήτηση της “μετάβασης” (που περιλαμβάνεται στο Hilton 1978) και οι μετέπειτα αναπτύξεις και μεταμορφώσεις της, όπως στη συζήτηση του Brenner στις σελίδες του περιοδικού *Past and Present* του 1970 (περιέχεται στο Astor and Philperin

1985) και τις μεταγενέστερες συζητήσεις στο *Science and Society* (Gottlieb 1984, Leibman 1984, McLennon 1986, Sweezy 1986) χαρακτηρίζονται από μία κοινή αποδοχή αυτού του ιστορικού καθορισμού της πρωταρχικής συσσώρευσης. Ωστόσο είναι δίκαιο να επισημάνουμε εδώ, πως η προσέγγιση που έκανε ο Samir Amin (1974: 3) είναι διαφορετική από την προσέγγιση του Dobb στην τοποθέτηση της πρωταρχικής συσσώρευσης σε μία ιστορικά προηγούμενη εποχή και είναι εγγύτερη στην έννοια της εμμενούς και συνεχούς πρωταρχικής συσσώρευσης, που συμβαίνει μέσω αυτού που ο Amir ορίζει ως μεταβίβαση αξίας μέσα στην παγκόσμια οικονομία. Μία άλλη ερμηνεία μέσα σε αυτό το γενικό πλαίσιο είναι η έννοια του Wallerstein για το παγκόσμιο σύστημα (βλέπε Wallerstein 1979). Αντίθετα με την προσέγγιση που γίνεται εδώ, ο συνεχής χαρακτήρας της πρωταρχικής συσσώρευσης στις προσεγγίσεις αυτές φαίνεται να τονίζει μόνο τους "αντικειμενικούς" μηχανισμούς της συσσώρευσης και της κυκλοφορίας του κεφαλαίου.

7 Ο καπιταλισμός στον οποίο ο Μαρξ δεν αναφέρεται ποτέ, αντίθετα αναφέρεται στον καπιταλιστικό τρόπο παραγωγής, βλέπε Smith (1996). Αυτό ανοίγει τον δρόμο για να εννοιολογηθεί η συνύπαρξη του με άλλους τρόπους παραγωγής, άλλους τρόπους του πράττειν πράγματα και συσχέτισης με τους άλλους, επομένως για να θεωρηθεί το κοινωνικό πεδίο ως στρατηγικό πεδίο σχέσεων μεταξύ δυνάμεων.

8 Βλέπε Χάρντ και Νέγκρι (2000)

9 Για μία συζήτηση αυτού του μοντέλου δύναμης – που κατανοείται ως "εξουσία πάνω" ή *potestas*, ενάντια στο άλλο απελευθερωτικό μοντέλο εξουσίας, "εξουσία για", ή *potentia*, βλέπε Holloway (2002). Στο De Angelis (2005β) επιχειρηματολογώ ενάντια στην ιδέα πως η εξουσία-πάνω αντιτίθεται στην εξουσία-για. Μάλλον οι τρόποι των εξουσιών-για, είναι ένα αναδυόμενο αποτέλεσμα της άσκησης διαφορετικών εξουσιών-για και μία αντίστοιχη οργανωτική έκταση που λειτουργεί σε αντίθετη κατεύθυνση.

10 Στο βιβλίο αυτό χρησιμοποιώ τους όρους "πρωταρχική συσσώρευση" και περίφραξη" ως εναλλακτικούς θεωρητικούς όρους.

11 Βλέπε Perelman (2000).

12 Marx (1976α: 874).

13 Marx (1976α: 874).

14 Marx (1976α: 874-5). Μπορούμε επίσης να βρούμε ενδείξεις της έμφασης του Μαρξ για τις ταξικές σχέσεις στη δομή αυτού του τμήματος του *Κεφαλαίου*. Ο Μαρξ αφιερώνει δύο κεφάλαια του τμήματος αυτού για τη διαμόρφωση της εργατικής τάξης (Κεφάλαια 27 και 28) και τρία κεφάλαια για τη διαμόρφωση της μπουρζουαζίας (Κεφάλαια 29, 30 και 31)

15 Στον τρίτο τόμο του *Κεφαλαίου* ο Μαρξ τονίζει πως η συσσώρευση σωστά δεν είναι τίποτα άλλο από πρωταρχική συσσώρευση – που την προσδιορίζει στον πρώτο τόμο από την άποψη του διαχωρισμού – που "αυξάνεται σε υψηλότερη δύναμη" (Marx 198 1 : 354) Στις *Θεωρίες της Υπεραξίας* είναι πολύ πιο ακριβής, γράφοντας πως η συσσώρευση "αναπαράγει το διαχωρισμό και την ανεξάρτητη ύπαρξη του υλικού πλούτου ενάντια στην εργασία σε μία διαρκώς αυξανόμενη κλίμακα" (Marx 1971: 315, η έμφαση του συγγραφέα) και επομένως "απλά εμφανίζεται ως συνεχής διαδικασία αυτό που στην πρωταρχική συσσώρευση εμφανίζεται ως διακριτή ιστορική διαδικασία" (Marx 1971: 271, 31 1-12) Ξανά, στα *Grundrisse* δηλώνει: "Μόλις ο διαχωρισμός αυτός γίνει δεδομένος, η παραγωγική διαδικασία μπορεί να τον παράγει μόνο εκ νέου, να τον αναπαράγει, και να το αναπαράγει διαρκώς σε μεγαλύτερη κλίμακα"(Marx 1974: 462).

16 Marx (1974: 461).

17 Βλέπε Holloway (2002).

18 "Οι αντικειμενικές συνθήκες της ικανότητας της ζωντανής εργασίας προϋποθέτονται ως να υπήρχαν ανεξάρτητα από αυτή, ως η αντικειμενικότητα ενός υποκειμένου που διακρίνεται από την ικανότητα της ζωντανής εργασίας και στέκεται ανεξάρτητα πέρα και εναντίον της· η αναπαραγωγή και η πραγματοποίηση, δηλαδή η επέκταση αυτών των αντικειμενικών συνθηκών, είναι επομένως την ίδια στιγμή αναπαραγωγή των ίδιων και νέα παραγωγή, καθώς ο πλούτος ενός αποξενωμένου υποκειμένου στέκεται – αδιάφορα και ανεξάρτητα – πέρα και ενάντια στην ικανότητα για εργασία. Αυτό που αναπαράγεται και παράγεται εκ νέου δεν είναι μόνο η παρουσία αυτών των αντικειμενικών συνθηκών της ζωντανής εργασίας, αλλά επίσης η παρουσία τους ως ανεξάρτητες αξίες, δηλαδή ως αξίες που ανήκουν σε ένα αποξενωμένο υποκείμενο, που αντιτίθενται σε αυτή την ικανότητα της ζωντανής εργασίας" (Marx 1974: 462).

19 Marx (1974: 462)

20 Marx (1974: 462).

21 Βλέπε Marx (1975).

22 Marx (1976b: 989). Για μία λεπτομερέστερη ανάλυση της σύνδεσης ανάμεσα στην πραγμοποίηση και τον εμπορευματικό φετιχισμό στον Μαρξ, βλέπε De Angelis (1996).

23 Marx (1976a: 342).

24 Marx (1976a: 724).

25 Marx (1976a: 775).

26 "Στην πραγματικότητα είναι αυτό το διαζύγιο ανάμεσα στις συνθήκες της εργασίας από τη μία πλευρά και στους

παραγωγούς από την άλλη, που διαμορφώνει την έννοια του κεφαλαίου, όπως αυτό αναδύεται με την πρωταρχική συσσώρευση... στη συνέχεια εμφανίζεται ως μία αδιάκοπη διαδικασία για τη συσσώρευση και τη συγκέντρωση του κεφαλαίου, πριν τελικά εκφραστεί εδώ ως συγκέντρωση των κεφαλαίων, που ήδη υπάρχουν σε μερικά χέρια, και την αποκεφαλαιοποίηση πολλών" (Marx 1981: 354-5).

27 Marx (1974: 460-1).

28 Marx (1974: 459).

29 Marx (1976a: 899-900).

30 Marx (1976a: 900).

31 Marx (1976a: 879).

32 Στην περίπτωση των περιβαλλοντικών κοινών, για παράδειγμα, ο λόγος για την πίστωση άνθρακα και η δημιουργία της επακόλουθης ανάπτυξης των αγορών των "δικαιωμάτων μόλυνσης" στέκεται απέναντι στον λόγο του περιβάλλοντος ως παγκόσμιου κοινού.

33 Ένας άλλος τρόπος για να το θέσουμε θα ήταν μέσω της έννοιας του Καρλ Πολάνυι της "διπλής κίνησης" (Polanyi 1944). Στη μία πλευρά υπάρχει η ιστορική κίνηση της αγοράς, μία κίνηση που δεν έχει εγγενή όρια και επομένως απειλεί την ίδια την ύπαρξη της κοινωνίας. Από την άλλη υπάρχει η ροπή της κοινωνίας να αμυνθεί, και επομένως να δημιουργήσει θεσμούς για την προστασία της. Με τους όρους του Πολάνυι, το συνεχές συστατικό της πρωταρχικής συσσώρευσης του Μαρξ μπορούσε να εντοπιστεί σε εκείνες τις κοινωνικές διαδικασίες ή σύνολα στρατηγικών, που στοχεύουν στη διάλυση εκείνων των θεσμών που προστατεύουν την κοινωνία από την αγορά. Το κρίσιμο συστατικό της συνέχειας στην αναμόρφωση της θεωρία της πρωταρχικής συσσώρευσης του Μαρξ, αναδύεται επομένως μόλις αναγνωρίσουμε την άλλη κίνηση της κοινωνίας. Φυσικά, αντίθετα από τον Πολάνυι, πιστεύουμε πως οι δράστες αυτής της "διπλής κίνησης" είναι αυτής της βάσης, και όχι απλά τα "κράτη"

34 Marx (1971: 271, η έμφαση του συγγραφέα)

35 Η συσσώρευση βασίζεται στον "σιωπηρό εξαναγκασμό των οικονομικών σχέσεων [ο οποίος] θέτει τη σφραγίδα της κυριαρχίας του καπιταλιστή πάνω στον εργάτη". Στην περίπτωση αυτή, η "άμεση υπερ-οικονομική δύναμη ακόμα χρησιμοποιείται φυσικά, αλλά μόνο σε εξαιρετικές περιπτώσεις. Στην κανονική λειτουργία των πραγμάτων, ο εργάτης μπορεί να αφεθεί στους "φυσικούς νόμους της παραγωγής", δηλαδή είναι δυνατό να βασιστεί στην εξάρτηση του από το κεφάλαιο, που πηγάζει από τις συνθήκες της παραγωγής καθεαυτές, και οι οποίες το εγγυούνται στο διενεκές" (Marx 1976a: 899-900).
Αντίθετα , "κατά τη διάρκεια της ιστορικής γέννησης της καπιταλιστικής παραγωγής. Η αναδυόμενη μπουρζουαζία χρειάζεται την εξουσία του κράτους, και τη χρησιμοποιεί για "ρυθμίσει" τους μισθούς, δηλαδή να τους εξαναγκάσει στα αναγκαία όρια για τη δημιουργία κέρδους, για να μεγεθύνει την εργατική ημέρα, και να κρατήσει τον εργάτη στο ιστορικό επίπεδο της εξάρτησης του. Αυτή είναι μία ουσιαστική πλευρά της αποκαλούμενης πρωταρχικής συσσώρευσης (ο.π)

36 Marx (1976a: 899-900).

37 "'Οσο πιο σύντομα οι εργάτες μάθουν το μυστικό, γιατί συμβαίνει όσο περισσότερο εργάζονται, τόσο πιο ξένο πλούτο να παράγουν... όσο πιο γρήγορα, στήνοντας σωματεία, κλπ, προσπαθήσουν να οργανώσουν τη σχεδιασμένη συνεργασία ανάμεσα στους απασχολημένους και τους άνεργους, προκειμένου να αποφύγουν ή να αδυνατίσουν τα ολέθρια αποτελέσματα αυτού του φυσικού νόμου της καπιταλιστικής παραγωγής στις τάξη τους, τόσο γρηγορότερα το κεφάλαιο και ο συκοφάντης του, η πολιτική οικονομία, θα κραυγάσουν για την παράβαση του "αιώνιου" και για να το πούμε έτσι του "ιερού" νόμου της προσφοράς και της ζήτησης" Marx (1976a: 793).

38 Marx (1976a: 794).

39 Marx (1976a: 775).

Κεφάλαιο 11
ΠΕΡΙΦΡΑΞΕΙΣ ΧΩΡΙΣ ΟΡΙΑ

1 Βλέπε Hardt and Negri (2000).

2 Δες για παράδειγμα Federici (1992), και τις άλλες συμβολές στο τεύχος του 1992 των Midnight Notes για τις νέες περιφράξεις. Βλέπε επίσης Caffentzis (1995).

3 Την Κυριακή 1 Απριλίου του 1649 μία μικρή ομάδα φτωχών ανθρώπων μαζεύτηκαν, στον λόφο του St George έξω από το Λονδίνο στην άκρη του Μεγάλου Δάσους του Windsor, τον κυνηγότοπο του βασιλιά και της βασιλείας. Άρχισαν να σκάβουν τη γη ως μία "συμβολική ανάκτηση της ιδιοκτησίας των κοινών εδαφών" (Hill 1972: 110). Μέσα σε δέκα μέρες, ο αριθμός τους ανέβηκε σε τέσσερις με πέντε χιλιάδες. Ένα χρόνο αργότερα, "η αποικία διαλύθηκε με τη βία, οι καλύβες και τα έπιπλα κάηκαν, οι Σκαφτιάδες διώχθηκαν από την περιοχή" (ο.π 113). Το επεισόδιο αυτό της αγγλικής ιστορίας θα μπορούσε με συνέπεια να περιληφθεί στο 28ο κεφάλαιο του Μαρξ, που έχει τίτλο "Αιματηρή νομοθεσία κατά των απαλλοτριωμένων". Αν και, ενώ το μεγαλύτερο μέρος του κεφαλαίου ασχολείται με τη νομοθεσία των Τιδόρ, που στόχευε στην εγκληματοποίηση και την καταπίεση της λαϊκής

συμπεριφοράς, που προκλήθηκε από της απαλλοτρίωση της γης (αλητεία, επαιτεία, κλοπή), το επεισόδιο αυτό πηγαίνει ένα βήμα παραπέρα, καθιστώντας καθαρό πως η πρωταρχική συσσώρευση αποκτά νόημα ενάντια στα πρότυπα της αντίστασης και της πάλης. Το επεισόδιο αυτό προϋποθέτει την ενεργό και οργανωμένη δράση μίας μάζας αστεακών και ακτήμονων φτωχών, που στόχευαν στην άμεση απαλλοτρίωση των απαλλοτριωτών της γης για τη μετατροπή της σε κοινό έδαφος. Παραφράζοντας τον Μαρξ, ήταν μία δράση που στόχευε "στη σύνδεση του παραγωγού με τα μέσα της παραγωγής". Είναι ξεκάθαρο επομένως πως η δύναμη που χρησιμοποιήθηκε από τις αρχές για να διαλύσει τους Σκαφτιάδες μπορεί να γίνει κατανοητή, σε συνέπεια με τη θεωρία του Μαρξ, ως μία πράξη της "πρωταρχικής συσσώρευσης" γιατί επανεισάγει τον διαχωρισμό ανάμεσα στους παραγωγούς και τα μέσα της παραγωγής. Αν και ο Μαρξ δεν περιέλαβε το επεισόδιο αυτό στην ενασχόληση του με την πρωταρχική συσσώρευση στο κεφάλαιο 28, αναφέρεται σε μία χούφτα περιπτώσεων, στις οποίες οι αγώνες αντιτάσσονται την κρατική νομοθεσία, που παριστάνονται είτε ως "υποχωρήσεις" του κεφαλαίου ενάντια στους αγώνες αυτούς ή ως προσπάθειες για συμπερίληψης τους.

4 Βλέπε Branford και Rocha (2002).
5 Βλέπε McMurtry (2002).
6 Βλέπε IFG (2002).
7 Βλέπε Klein (2001; 2003β).
8 Βλέπε Kovel (2002).
9 Βλέπε Perelman (2000).
10 Για παράδειγμα η εξαγωγή πετρελαίου από τη Shell στη Νιγηρία έχει κατηγορηθεί για τη μόλυνση της γης και την επακόλουθη επικινδυνοποίηση των πόρων της ζωής των χωρικών και των αγροτών, καθώς οι διαρροές έχουν επηρεάσει τις καλλιέργειες και τις πηγές του πόσιμου νερού, μείωσαν τη γονιμότητα του εδάφους, μόλυναν τις λίμνες και επομένως απείλησαν το βιοπορισμό των ζώων, τη βιοποικιλότητα και λοιπά. Για το γενικό υπόβαθρο της συζήτησης αυτής της περίπτωσης, βλέπε πηγή Web 7. Για μία γενική συζήτηση του συνδέσμου ανάμεσα στην παραγωγή πετρελαίου και την καταστροφή του περιβάλλοντος (και την επακόλουθη απειλή της περίφραξης εκείνων, που εξαρτώνται από τους κατεστραμμένους πόρους, και τους επακόλουθους αγώνες), βλέπε Web 8.
11 Βλέπε, για παράδειγμα Holloway (1998). Για μία ανάλυση της επιρροής της μεθοδολογίας πάλης των Ζαπατίστας έξω από την Τσιάπας, βλέπε De Angelis (2000β) και Midnight Notes Collective (2001)
12 Βλέπε Branford and Rocha (2002).
13 Federici (2002) και Caffentzis (1983/2004).
14 Βλέπε Davis (1990: 235).
15 Βλέπε Piven και Cloward (1972).
16 Βλέπε Costello και Levidow (2001) για τις στρατηγικές της προσωρινοποίησης της εργασίας, επίσης Gray (2004). Βλέπε Bonefeld (2002β) για μία ταξική ανάλυση της Ευρωπαϊκής Νομισματικής Ένωσης (European Monetary Union). Επίσης βλέπε την ανθολογία που εκδόθηκε από τον Abramsky (2001) για τους αγώνες στην Ευρώπη, πολλοί από τους οποίους μπορούν εύκολα να αναγνωριστούν ως αγώνες ενάντια στις περιφράξεις.
17 Βλέπε, για παράδειγμα Levidow (2002), Rikowski (2002) και Tabb (2001).

Κεφάλαιο 12
Ο "ΝΟΜΟΣ ΤΗΣ ΑΞΙΑΣ", ΑΥΛΗ ΕΡΓΑΣΙΑ, ΚΑΙ ΤΟ "ΚΕΝΤΡΟ" ΤΗΣ ΕΞΟΥΣΙΑΣ

1 Βλέπε το κεφάλαιο 14, στο οποίο αναπτύσσω αυτό, οικοδομώντας πάνω στην ανάλυση του Φουκώ (1977) για το μοντέλο της φυλακής του Μπένθαμ, το πανοπτικό.
2 Ο George Caffentzis επισημαίνει πως στο *Κεφάλαιο* του Μαρξ "Υπάρχουν πολλοί ρητά διατυπωμένοι νόμοι (π.χ ο νόμος της πτωτικής τάσης του ποσοστού κέρδους, ο γενικός νόμος της καπιταλιστικής συσσώρευσης) και πολλές ρητά προσδιορισμένες αξίες (π.χ η αξία χρήσης, η ανταλλακτική αξία, η υπεραξία), σε διάφορα κείμενα του Μαρξ, αλλά υπάρχουν λίγα στοιχεία για τον "Νόμο της Αξίας". Αν και ο Ένγκελς φαίνεται να τον έχει χρησιμοποιήσει συχνά, ο Μαρξ σπάνια αναπτύσσει τη φράση στο Κεφάλαιο Ι, ΙΙ, και ΙΙΙ ή στα γράμματα και τα αδημοσίευτα χειρόγραφα, και, όταν το κάνει, χρησιμοποιεί τη φράση χαλαρά και παροδικά. Για παράδειγμα, στις 860 σελίδες του Κεφαλαίου του τόμου ΙΙΙ που αποδίδεται στον Μαρξ, υπάρχουν μόνο εφτά χρήσεις της φράσης σύμφωνα με το ευρετήριο και είναι δύσκολο να "εξάγουμε" μία διατύπωση του Νόμου της Αξίας, που να μοιάζει με νόμο απλά τοποθετώντας δίπλα-δίπλα όλες αυτές τις διαφορετικές χρήσεις στα κείμενα του Μαρξ (Caffentzis 2005: 88-9).
3 Στην προσπάθεια τους να πάνε πέρα από τον Μαρξ, οι Χαρντ και Νέγκρι (2004: 130) έχουν υποστηρίξει, πως δεν υπάρχει πλέον ένας εφεδρικός στρατός εργασίας γιατί δεν υπάρχει πλέον ένας "βιομηχανικός στρατός" και δεν υπάρχει μία μη-παραγωγική "εφεδρεία". Στην πρώτη περίπτωση, "οι βιομηχανικοί εργάτες δεν διαμορφώνουν πλέον μία σαφή, συνεκτική ενότητα αλλά μάλλον μία λειτουργία ως μία μορφή της εργασίας μεταξύ άλλων στα δίκτυα που προσδιορίζονται από το άυλο παράδειγμα". Αυτό φυσικά αψηφά την κοινοτοπία σύμφωνα με την οποία οι άμισθοι, σε μία συνθήκη έλλειψης εναλλακτικών μέσων βιοπορισμού, βοηθούν για να πιεστούν τα επίπεδα των μισθών, είτε στην "υλική" ή στην "άυλη" παραγωγή. Πώς αλλιώς μπορούμε να εξηγήσουμε το γεγονός πως, για παράδειγμα οι άυλοι εργάτες στο Bangalore, συναντιούνται σε "κουλ" καφέ και εστιατόρια για να εκτελέσουν τις

"άμεσα κοινωνικές" παραγωγικές διαδικασίες τους, κερδίζουν ένα κλάσμα από αυτό που κερδίζεται από τους άυλους εργάτες που βρίσκονται στο Σίλικον Βάλεου και συναντιούνται σε αντίστοιχα "κουλ" καφέ και εστιατόρια; Αυτό δεν έχει να κάνει με το γεγονός πως οι συνθήκες αναπαραγωγής της ίδιας εργατικής δύναμης στην Ινδία είναι πολύ φθηνότερη από ό,τι στη Σίλικον Βάλεου, λόγω της μαζικής εφεδρείας άμισθων εργατών, που συνδέονται με εργάτες και μικρούς καλλιεργητές, οι οποίοι σε συνθήκες απεχθούς φτώχειας, βοηθούν για να αναπαράγουν τους πόρους της ζωής μέσω της φτηνότερης τροφής και των φτηνότερων υπηρεσιών; Και αυτό δεν συνεπάγεται επίσης πως υπάρχει πράγματι μία "εφεδρεία", αφού εάν είναι αλήθεια πως "καμιά εργασία δεν είναι έξω από τη διαδικασία της κοινωνικής παραγωγής" (Hardt and Negri 2004: 131) είναι επίσης αλήθεια πως υπάρχει άφθονη εργατική δύναμη έξω από την *μισθωμένη* κοινωνική παραγωγή, που όμως συνδέεται μαζί της μέσω του εξαναγκασμού να κερδίζουν το ζην;

4 Βλέπε επίσης Cleaver (1979).

5 Για μία επισκόπηση των όρων της συζήτησης, βλέπε τα άρθρα που συλλέχθηκαν στο Freeman and Carchedi (1996), καθώς και στους Freeman, Kliman and Wells (2004).

6 Αυτά, σύμφωνα με τον Kliman (2004), είναι πράγματα που το TSSI αντιγράφει, κάτι που δεν κάνουν οι ερμηνείες της ισορροπίας/συγχρονίας. Υπάρχουν επίσης μερικά τεχνικά θέματα, όπως: ο προσδιορισμός του γενικού ποσοστού κέρδους περιλαμβάνει επίσης τις παραγωγικές συνθήκες στον πολυτελή τομέα (που αμφισβητείται από τον Ρικάρδο και τις Ρικαρντιανές ερμηνείες του Μαρξ)· το συνολικό κέρδος δεν μπορεί να είναι αρνητικό εάν η συνολική υπεραξία είναι θετική, και το αντίστροφο (που είναι δυνατό στην ισορροπιστική ερμηνεία του Μαρξ)· τα εμπορεύματα με θετικές αξίες δεν μπορούν να έχουν αρνητικές τιμές, και το αντίστροφο (ξανά δυνατό στις ισορροπιστικές ερμηνείες του Μαρξ). Για την υπερεργασία ως την μοναδική πηγή κέρδους, βλέπε Kliman (2001).

7 Έτσι ο Caffentzis υποστηρίζει πως "η πάλη πάνω στο πρόβλημα του μετασχηματισμού έχει γίνει σε μεγάλο βαθμό ένα παιχνίδι "gotcha" με τους μπουρζουάδες ακαδημαϊκούς (όποτε απειλούνται πολιτικά) να επισημαίνουν τις λογικές και μαθηματικές αποτυχίες του Κεφαλαίου του τόμου ΙΙΙ, και οι Μαρξιστές να σπεύδουν να παράσχουν ακόμα πιο βαριές μαθηματικές ανταπαντήσεις. Η έχθρα σε όλες τις πλευρές στη συζήτηση είναι μία πάλη για την αξία (τη διατήρηση της παράδοσης και της τιμής) αντί της χρήσης" (Caffentzis 2005: 109). Όντως αυτός είναι ένας τύπος "αξιακού αγώνα", που θα ήταν εντελώς αυτοαναφορικός στην ακαδημαϊκή του διάσταση εάν δεν αρθρωνόταν στην πρόσφατη προβληματική του "ξεκινήματος της ιστορίας" και του γιατί ο "νόμος της αξίας" είναι σημαντικός για το αντικαπιταλιστικό κίνημα.

8 Για μία πιο λεπτομερειακή ανάλυση πεδίου για τον τρόπο με τον οποίο το μέτρο του κεφαλαίου είναι ένα έδαφος πάλης στην ανώτερη εκπαίδευση της Μεγάλης Βρετανίας, βλέπε De Angelis και Harvey (2006).

9 Όπως παρατηρήθηκε στην περίπτωση του πρόσφατου κύκλου των αγώνων ενάντια στην παγκοσμιοποίηση, για παράδειγμα, "Οι θεωρητικοί των "νέων κοινωνικών κινημάτων" και των "πολιτικών της ταυτότητας" δεν είχαν κανένα πρόβλημα να εντοπίσουν γνωστά υποκείμενα – πράσινα, φεμινιστικά, αντιρατσιστικά – στο πλήθος. Αλλά τέτοιοι αναλυτές, που υπήρξαν ενεργοί στην άρνηση της σημασίας των "παλιών" ταξικών αγώνων – μπορούν να πάψουν με το γεγονός πως αυτοί οι φορείς εμφανίζονται τώρα σε συνασπισμούς, που συχνά επεκτείνουν τις μονοθεματικές και ειδικές ταυτότητες ακριβώς με τη διεκδίκηση μίας κοινής "αντι-εταιρικής" και μερικές φορές φανερά "αντικαπιταλιστικής" προοπτικής. Παρόμοια, ενώ "μεταμαρξιστές" όπως οι Ernesto Laclau και Chantal Mouffe (1985) μπορεί να είναι πρόθυμοι να συζητήσουν την "άρθρωση λόγου" τέτοιων συνασπισμών, θα πρέπει να είναι ταραγμένοι, που αυτές οι διαδικασίες σύνδεσης συμβαίνουν γύρω από τα μεγάλα θέματα της παγκοσμιοποιημένης εμπορευματοποίησης, της διεθνοποιημένης παραγωγής και του χρηματικού κεφαλαίου, από τα οποία έχουν τόσο επιμελώς απομακρύνει τους εαυτούς τους"(Dyer-Witheford 2002: 3).

10 Εδώ αξίζει να επισημανθεί πως παρά τις σημαντικές διαφορές από τον παραδοσιακό ορθόδοξο μαρξισμό, οι Χάρντ και Νέγκρι μοιράζονται με αυτόν την έννοια της ιστορίας των "σταδίων". Η σημαντική διαφορά είναι στο νόημα που δίνεται στο παρόν "στάδιο" του καπιταλισμού. Βλέπε Κεφάλαιο 1 (σελ. 12 και σημείωση 6).

11 Ο κοινωνικά αναγκαίος χρόνος εργασίας είναι, χρησιμοποιώντας του όρους του Μαρξ, από το πρώτο κεφάλαιο του πρώτου τόμου του *Κεφαλαίου*, ο μέσος εργασιακός χρόνος που απαιτείται για να παραχθεί ένα εμπόρευμα σε "κανονικές" συνθήκες παραγωγής και με το μέσο βαθμό δεξιότητας και εντατικότητας της εργασίας που επικρατεί σε ένα δεδομένο χωροχρόνο (βλέπε Marx 1976a: 129). Στο κεφάλαιο 13 ερμηνεύω αυτό τον κοινωνικά αναγκαίο χρόνο εργασίας μέσα σε μια εξελισσόμενη διαδικασία. Βλέπε επίσης σημείωση 4, σελ 281 (κεφάλαιο 13)

12 Για μία σύντομη ανασκόπηση βλέπε Wright (2005). Για μια σειρά κριτικών συμφωνιών με την *Αυτοκρατορία* των Χάρντ και Νέγκρι, βλέπε τα δοκίμια που είναι συλλεγμένα στο Balakrishnan (2003).

13 Στο *Πλήθος* (2004), οι Χάρντ και Νέγκρι διακρίνουν ανάμεσα σε δύο μορφές άυλης εργασίας, τη διανοητική ή γλωσσική και την αισθηματική εργασία. Η πρώτη συμπεριλαμβάνει την "επίλυση προβλήματος, συμβολικά και αναλυτικά καθήκοντα, και γλωσσικές εκφράσεις. Αυτό το είδος άυλης εργασίας παράγει ιδέες, σύμβολα, κώδικες, κείμενα, γλωσσικά στοιχεία, εικόνες, και άλλα τέτοια προϊόντα." Από την άλλη πλευρά, "αντίθετα με τα συναισθήματα που είναι διανοητικά φαινόμενα, τα αισθήματα αναφέρονται ισότιμα στο σώμα και στο μυαλό. Στην πραγματικότητα, τα αισθήματα, όπως η χαρά και η λύπη, αποκαλύπτουν την παρούσα κατάσταση της ζωής σε ολόκληρο τον οργανισμό, εκφράζοντας μία ορισμένη κατάσταση του σώματος και έναν ορισμένο τρόπο της

σκέψης. Η αισθηματική εργασία, τότε, είναι η εργασία που παράγει ή χειρίζεται αισθήματα όπως ένα αίσθημα ευκολίας, ευμάρειας, ικανοποίησης, έξαψης, ή πάθους. Κάποιος μπορεί να αναγνωρίσει την αισθηματική εργασία, για παράδειγμα στην εργασία των νομικών βοηθών, των αεροσυνοδών, και των εργαζομένων στα φαστ φουντ (εξυπηρέτηση με χαμόγελο). Μία ένδειξη της αναδυόμενης σημασίας της αισθηματικής εργασίας, τουλάχιστον στις κυρίαρχες χώρες, είναι η τάση των εργοδοτών να υπογραμμίζουν την εκπαίδευση, τη στάση, τον χαρακτήρα, και τη "θετική κοινωνική" συμπεριφορά ως πρωταρχικές δεξιότητες που χρειάζονται οι εργαζόμενοι. Ο εργάτης με θετική στάση και κοινωνικές δεξιότητες είναι ένας άλλος τρόπος για να πεις έναν εργάτη έμπειρο στην αισθηματική εργασία" (Hardt and Negri 2004: 108).

14 Στην περίπτωση αυτή του γαλλικού δημοψηφίσματος του 2005 για το Ευρωπαϊκό Σύνταγμα, που πολλές κριτικές καταδίκασαν πως ήθελε να εγγράψει νεοφιλελεύθερες αρχές στον συνταγματικό νόμο, ο Νέγκρι υποστήριξε την ψήφο στο "ναι", στη βάση ότι "το σύνταγμα είναι ένα μέσο να πολεμήσεις την αυτοκρατορία, την νέα παγκοσμιοποιημένη καπιταλιστική κοινωνία".

15 Για μία κατανοητική κριτική του βιβλίου του Holloway (2002), βλέπε De Angelis (2005β).

Κεφάλαιο 13
Η ΑΞΙΟΠΟΙΗΣΗ ΚΑΙ Η ΜΕΤΡΗΣΗ ΤΟΥ ΚΕΦΑΛΑΙΟΥ

1 "Τότε γυρνάμε πίσω, σε μία "πολιτική της αξίας", αλλά που είναι πολύ διαφορετική από την νεοφιλελεύθερη εκδοχή του Apparudai. Το τελικό διακύβευμα της πολιτικής, σύμφωνα με τον Turner, δεν είναι καν η πάλη για την κατάλληλη αξία· είναι η πάλη για να καθιερωθεί αυτό που η αξία είναι... Παρόμοια, η τελική ελευθερία δεν είναι η ελευθερία να δημιουργείς ή να συσσωρεύεις αξία, αλλά η ελευθερία να αποφασίζεις (συλλογικά ή ατομικά) αυτό που κάνει τη ζωή άξια για να τη ζεις. Στο τέλος, έτσι, η πολιτική αφορά το νόημα της ζωής. Κάθε τέτοιο έργο κατασκευής νοημάτων αναγκαστικά περιλαμβάνει φαντασιακές ολότητες (αφού αυτό είναι η ουσία του νοήματος), ακόμα και εάν κανένα τέτοιο έργο δεν μπορεί ποτέ να μεταφραστεί ολοκληρωτικά σε πραγματικότητα – η πραγματικότητα καθεαυτή, εξ ορισμού, πάντα είναι πιο πολύπλοκη από κάθε κατασκευή, με την οποία μπορούμε να την παρουσιάσουμε" (Graeber 2001 : 88)

2 Το μέγεθος της αξίας ενός εμπορεύματος ... εκφράζει μία αναγκαστική σχέση στον κοινωνικό χρόνο εργασίας, που είναι εγγενής στη διαδικασία με την οποία δημιουργείται η αξία. Με τον μετασχηματισμό του μεγέθους της αξίας στην τιμή, η αναγκαία αυτή σχέση εμφανίζεται ως μία συναλλακτική αναλογία ανάμεσα σε ένα εμπόρευμα και το εμπόρευμα του χρήματος, που υπάρχει έξω από αυτό. Αυτή η σχέση ωστόσο μπορεί να εκφράσει τόσο το μέγεθος της αξίας του εμπορεύματος όσο και το μεγαλύτερο ή μικρότερο ποσό του χρήματος στο οποίο μπορεί να πουληθεί κάτω από δεδομένες συνθήκες. *Η πιθανότητα, επομένως, μία ποσοτικής ασυνέπειας ανάμεσα στην τιμή και το μέγεθος της αξίας, δηλαδή η πιθανότητα η τιμή να αποκλίνει από το μέγεθος της αξίας, είναι έμφυτη στην ίδια τη μορφή της τιμής. Αυτό δεν είναι ένα ελάττωμα, το αντίθετο, κάνει τη μορφή αυτή επαρκή για έναν τρόπο παραγωγής, που οι νόμοι του μπορούν να βεβαιώσουν μόνο τον εαυτό τους ως τυφλών λειτουργικών μέσων ανάμεσα σε αδιάκοπες μη-κανονικότητες"* (Marx 1976α: 196, η έμφαση του συγγραφέα). Από την άποψη του επιχειρήματος που θα αναπτύξω σε αυτό το κεφάλαιο, η ασυμφωνία αυτή ανάμεσα στο "μέγεθος της αξίας", επομένως του κοινωνικά αναγκαίου χρόνου εργασίας που συνιστά αυτό το μέγεθος, και την νομισματική του έκφραση, είναι "επαρκής" για τη μορφή της τιμής, λόγω της φύσης του κοινωνικού μηχανισμού (διαδικασίας) ανατροφοδότησης που εμπεριέχεται. Για τη συζήτηση του Μαρξ της διαδικασίας διαμόρφωσης των τιμών της παραγωγής, βλέπε *Κεφάλαιο*, Τόμος 3, Μέρος 2 (Marx 1981).

3 Υπάρχουν καταρχάς τρεις τρόποι προσδιορισμού των νορμών της αξίας της παραγωγής για την κοινωνία ως όλου. Πρώτα, μέσω διοικητικού διατάγματος, ένα "κρατικό σώμα" ή ένα διευθυντικό σώμα αποφασίζει τι πρέπει να είναι στάνταρτ. Δεύτερον, μέσω της συναίνεσης της κοινότητας, δηλαδή η κοινότητα των παραγωγών προσδιορίζει τρόπους τοποθέτησης των στάνταρτ. Τρίτον, μέσω των εξελισσόμενων ομοιοστατικών μηχανισμών, όπως οι δυνάμεις της αγοράς, που εξαναγκάζουν τους ατομικούς παραγωγούς να πιάσουν ή να ξεπεράσουν τη νόρμα. Στην πραγματικότητα, και οι τρεις αυτοί είναι παρόντες στις καπιταλιστικά κυριαρχούμενες κοινωνίες και το ζήτημα είναι πως αρθρώνονται. Ενώ ο δεύτερος τύπος, ωστόσο, προϋποθέτει οι ατομικοί παραγωγοί να καθορίσουν τα δικά τους στάνταρτ, στον πρώτο και στον τρίτο τύπο η πειθαρχία έρχεται έξω από τους ατομικούς παραγωγούς. Στην πρώτη περίπτωση, το εξωτερικό αναπαρίσταται από έναν "επιστάτη", έναν "διευθυντή γραμμής", ένα άτομο που κρατάει το μαστίγιο. Στη δεύτερη περίπτωση, οι πειθαρχικές δυνάμεις που δημιουργούν τη νόρμα έρχονται από έναν μηχανισμό (*dispositif)*, που αποκρύπτει μάλλον, παρά υπογραμμίζει, τους ιδιαίτερους τύπους των σχέσεων ανάμεσα στους ανθρώπους. Δεν υπάρχει κάποιος συγκεκριμένος να κρατάει το μαστίγιο – ή τουλάχιστον έτσι φαίνεται στους περισσότερους από εμάς – αλλά και πάλι το μαστίγιο χτυπάει: αναδιάρθρωση, ελαστικότητα, περικοπές στις κοινωνικές δαπάνες, αποπληρωμή του χρέους, δομική προσαρμογή, εξελισσόμενη σπάνη, ανταγωνισμός, η κούρσα των ποντικών· και τα καρότα διανέμονται: προαγωγές, νέα αυτοκίνητα, πιστωτικά όρια, άφεση χρέους.

Είναι αυτός ο απρόσωπος πειθαρχικός μηχανισμός (ανα)παραγωγής των νορμών της κοινωνικής μας συνεργασίας, που πρέπει να αντιμετωπιστεί. Υπάρχουν ωστόσο, πραγματικοί σχεδιαστές του μηχανισμού, όπως

έχουμε δει στο κεφάλαιο 10 και 11 των περιφράξεων, και όπως θα δούμε στο κεφάλαιο 14 για τον Χάγιεκ.

4 Ο Μαρξ προσδιορίζει τον κοινωνικά αναγκαίο χρόνο εργασίας, ως τον "χρόνο εργασίας που απαιτείται για την παραγωγή κάθε αξίας χρήσης στις συνθήκες της κανονικής για μία δεδομένη κοινωνία παραγωγής και με τον μέσο βαθμό δεξιότητας και εντατικότητας που επικρατεί σε μία κοινωνία" (Marx 1976a: 129) Αυτό μπορεί κάποιος να το ερμηνεύσει ως ένα δεδομένο μέσο και να το μετατρέψει σε έναν συντελεστή σε έναν πίνακα εισροών-εκροών, στον οποίο οι τιμές εισροών και εκροών είναι οι ίδιες. Εναλλακτικά, μπορούμε να περιπλανηθούμε στον τρόπο με τον οποίο αυτός ο μέσος, μπορεί να είναι τόσο το αποτέλεσμα της παρελθοντικής εργασίας όσο και η προϋπόθεση έναντι της οποία μετριέται η νέα εργασία. Έτσι, ο Μαρξ συνεχίζει: "Η εισαγωγή των μηχανοκίνητων αργαλειών στην Αγγλία... πιθανά μείωσε κατά το μισό την εργασία που απαιτείται για να μετατραπεί μία δεδομένη ποσότητα νήματος σε υφαντό ύφασμα. Προκειμένου να γίνει αυτό, ο χειρωνάκτης κλωστοϋφαντουργός χρειαζόταν στην πραγματικότητα το ίδιο ποσό εργασιακού χρόνου με πριν· αλλά τώρα το προϊόν της ατομικής του ώρας εργασίας αντιπροσώπευε μόνο μισή ώρα κοινωνικής εργασίας, και συνεπώς έπεφτε στο ήμισυ της προηγούμενης αξίας" (ο.π). Έτσι ο κοινωνικά αναγκαίος χρόνος εργασίας δεν αναφέρεται αυστηρά στην "ενσωματωμένη" εργασία, αν και όντως οδηγεί σε μία αντίληψη της διανοητικής και σωματικής εργασίας του χειρωνάκτη κλωστοϋφαντουργού, που προσπαθεί να πιάσει το νέο στάνταρτ. Για να κρατήσουν την αγορά τους, τα χειρωνακτικά κλωστοϋφαντουργικά προϊόντα θα πρέπει τώρα να πουλιούνται στη μισή τιμή (εξωτερικό μέτρο), με άμεσες και έμμεσες συνέπειες στις ζωές και το βιοπορισμό των παραγωγών (εμμενές μέτρο).

5 Στην προσπάθεια να δοθεί φωνή σε αυτό το "όριο" βρίσκεται ίσως η βαθύτερη λογική της θεωρητικής αφετηρίας του John Holloway, η "κραυγή", το "όχι": "Όταν γράφουμε ή όταν διαβάζουμε, είναι εύκολο να ξεχάσουμε πως το ξεκίνημα δεν είναι η λέξη, αλλά η κραυγή. Αντιμέτωποι με τον ακρωτηριασμό των ανθρώπινων ζωών από τον καπιταλισμό, η κραυγή της θλίψης, η κραυγή του τρόμου, η κραυγή του θυμού, η κραυγή της άρνησης: το "ΟΧΙ" (Holloway 2002: 1; βλέπε De Angelis (2005) για μία συζήτηση του βιβλίου του Holloway). Η βασική αδυναμία της προσέγγισης του Holloway, που αποκαλύπτεται επίσης στην απάντηση του στην παρέμβαση μου (Holloway 2005), βρίσκεται στη μονόπλευρη προνομιακή μεταχείριση της αρνητικότητας, του όχι, του όριου του κεφαλαίου, ενώ κρίνει τις διαδικασίες συγκρότησης, τα "ναι", με αυτό που μπορεί να περιγραφεί ως ξεφούσκωμα "επίσης σημαντικό για την επανάσταση... αλλά". Αυτό στο οποίο προσπαθώ να δώσω έμφαση σε αυτό το βιβλίο είναι πως πρέπει να είμαστε ικανοί να κατανοήσουμε την προβληματική του ΟΧΙ για την αξία του κεφαλαίου και την άρθρωση των "ναι", άλλων αξιών, ως να είναι και τα δύο συμπληρωματικές πλευρές της σύστασης ενός νέου κόσμου.

6 Βλέπε Cleaver (1992).

Κεφάλαιο 14
ΕΛΕΥΘΕΡΙΑ ΤΗΣ ΑΓΟΡΑΣ ΚΑΙ Η ΦΥΛΑΚΗ: ΧΑΓΙΕΚ ΚΑΙ ΜΠΕΝΘΑΜ

1 Ο Χάγιεκ (1988:52) γράφει: "Πολύ πριν ο Αύγουστος Κοντ εισάγει τον όρο "θετικισμό" για τη θεώρηση, που αναπαριστούσε μία "αποδεδειγμένη ηθική" (αποδεδειγμένη από τη λογική, δηλαδή) ως τη μόνη δυνατή εναλλακτική σε μία υπερφυσική "εξ αποκαλύψεων ηθική"... ο Ιερεμίας Μπένθαμ είχε αναπτύξει τα πιο συνεπή θεμέλια αυτού που τώρα αποκαλούμε νομικό και ηθικό θετικισμό: δηλαδή, την κονστρουκτιβιστική ερμηνεία των συστημάτων του νόμου και των ηθών, σύμφωνα με τα οποία η εγκυρότητα και τον νόημα τους υποτίθεται πως εξαρτώνται ολοκληρωτικά από τη θέληση και την πρόθεση των σχεδιαστών τους. Ο ίδιος ο Μπένθαμ είναι μία ύστερη εικόνα σε αυτή την ανάπτυξη. Αυτός ο κονστρουκτιβισμός δεν περιλαμβάνει μόνο την παράδοση του Μπένθαμ, που αντιπροσωπεύεται και συνεχίστηκε και από τον Τζον Στιούαρτ Μιλ και το μετέπειτα Αγγλικό φιλελεύθερο Κόμμα, αλλά επίσης πρακτικά όλους τους σύγχρονους Αμερικανούς, που αποκαλούν τους εαυτούς του "φιλελεύθερους".

2 Στο σημείο αυτό βλέπε Gray (1998: 151) και για το ρόλο του κράτους στο σχηματισμό των αγορών, βλέπε την κλασική διατύπωση από τον Πολάνυι (1944). Βλέπε τα κεφάλαια 26 και 33 στο *Κεφάλαιο* του Μαρξ (Marx 1976a), για μία ιστορική και θεωρητική συζήτηση της ανάδυσης των καπιταλιστικών αγορών, με έμφαση στην εξουσία και την απαλλοτρίωση σε απόλυτη αντίθεση με την πίστη του Χάγιεκ στην αυθόρμητη τάξη.

3 Η τάξη, από την άλλη πλευρά, προσδιορίζεται ως "μία κατάσταση πραγμάτων στην οποία μία πολλαπλότητα στοιχείων διαφόρων ειδών σχετίζονται με τέτοιο τρόπο μεταξύ τους, ώστε μπορούμε να μάθουμε από τη γνώση μας για μερικά χωρικά ή χρονικά μέρη του όλου, να διαμορφώνουμε σωστές προσδοκίες σε σχέση με τα υπόλοιπα, ή τουλάχιστον να διαμορφώνουμε προσδοκίες, που έχουν μία καλή πιθανότητα να αποδειχτούν αληθινές. Είναι ξεκάθαρο πως κάθε κοινωνία πρέπει με αυτή την έννοια, να κατέχει μία τάξη και πως κάθε τέτοια τάξη θα υπάρχει συχνά χωρίς να έχει δημιουργηθεί σκόπιμα" (Hayek 1973: 36).

4 Σημειώστε πως ακριβώς επειδή η αφετηρία είναι τα άτομα-ιδιώτες, το πρόβλημα του συντονισμού των ατομικών σχεδίων είναι συχνά πρόβλημα συντονισμού συγκρουόμενων σχεδίων. Ας πάρουμε ένα κλασικό παράδειγμα, το πρόβλημα συντονισμού καπιταλιστών κι εργατών. Οι εργάτες έχουν ένα σχέδιο, να πάρουν ένα μισθό. Έχουν την γνώση πόσο φτωχή είναι η ζωή χωρίς αυτόν. Οι εργοδότες έχουν γνώση των συνθηκών της αγοράς. Οι μηχανισμοί που συντονίζουν την συγκρουόμενη γνώση τους, που ριζώνουν σε συγκρουόμενες απόψεις μέσα στην κοινωνία,

είναι εκείνοι που καθιστούν ικανά τα άτομα να συντονίζουν τις δράσεις τους, χωρίς να αμφισβητούν τις υποθέσεις, που είναι η βάση των δράσεων τους.

5 Παρεμπιπτόντως, το πρόβλημα επομένως της κοινωνικής τάξης στον Χάγιεκ συμπίπτει με το ερώτημα των δυνάμεων της παραγωγής στην κοινωνία.

6 Έτσι "με δυσκολία μπορούμε να πούμε, ότι ποτέ τα προϊόντα δύο παραγωγών δεν είναι πανομοιότυπα, ακόμα και αν αυτό συνέβαινε μόνο γιατί, αυτοί όταν φεύγουν από το εργοστάσιο, πρέπει να βρίσκονται σε διαφορετικούς τόπους. Αυτές οι διαφορές είναι μέρος των γεγονότων που δημιουργούν το οικονομικό μας πρόβλημα, και η βοήθεια είναι μικρή αν απαντήσουμε με την υπόθεση πως αυτοί είναι απόντες" (Hayek 1946: 98).

7 Η φιλοσοφική αυτή στάση είναι στην πραγματικότητα κοντά σε αυτό που ο Μαρξ αναγνωρίζει ως η φύση της καπιταλιστικής κίνησης, δηλαδή, "η παραγωγή για χάρη της παραγωγής" ή "η συσσώρευση για χάρη της συσσώρευσης". Η συνεχής διαδικασία της συσσώρευσης συνεπάγεται την συνεχή ανάγκη για τους ατομικούς ιδιωτικούς φορείς να προσαρμόζονται τυφλά στην κίνηση του.

8 Έχει σωστά υποστηριχθεί πως η έμφαση του Χάγιεκ στην πρόοδο για χάρη της προόδου, εσωτερικεύει επίσης μία σημαντική αντίφαση ανάμεσα στην "συντηρητική προσκόλληση στις κληρονομημένες κοινωνικές μορφές και μία φιλελεύθερη αφοσίωση σε μια ατελείωτη πρόοδο" (Gray 1998: 156). Η αντίφαση αυτή αποκαλύπτεται περισσότερο όταν η "ατελείωτη πρόοδος" πραγματικά καταστρέφει την εξουσιαστική βάση, που βοήθησε να καθιερωθούν οι προϋποθέσεις του κινήματος της, για παράδειγμα, με την καταστροφή της κοινωνικής συνοχής μέσω της υπονόμευσης των πατριαρχικών σχέσεων.

9 "Ένα άλλο πλεονέκτημα... είναι το μεγάλο φόρτο του προβλήματος και της αηδίας, που απομακρύνεται από τους ώμους εκείνων των περιστασιακών επιθεωρητών υψηλότερης τάξης, όπως οι δικαστές, και άλλοι δικαστικοί, που επικαλούμενοι το ενοχλητικό καθήκον από τις υψηλότερες βαθμίδες της ζωής, δεν μπορεί παρά να αισθάνονται μία ανάλογη αποστροφή για την αποφυλάκιση του" (Bentham 1787: 27). Η τεχνολογία της εξουσίας που δίνεται από το πανοπτικό τους δίνει τη δυνατότητα να αποφύγουν την είσοδο τους σε καθένα κελί για να το επιθεωρήσουν. Έτσι, "μέσω αυτού του νέου σχεδίου, η αηδία απομακρύνεται ολοκληρωτικά· και το πρόβλημα της εισόδου σε ένα τέτοιο δωμάτιο όπως το κελί, δεν είναι περισσότερο πρόβλημα από όσο η είσοδος τους σε οποιοδήποτε άλλο" (ο.π 27-8)

10 Για παράδειγμα, αφού "η ορθολογική δράση είναι πιθανή μόνο σε έναν αρκετά εύτακτο κόσμο", τότε "ξεκάθαρα υπάρχει νόημα να προσπαθεί να παράγει συνθήκες κάτω από τις οποίες, οι πιθανότητες για κάθε τυχαίο άτομο να πετύχει τους σκοπούς του όσο πιο αποτελεσματικά γίνεται θα είναι πολύ υψηλές – ακόμα και αν δεν μπορεί να προβλεφθεί ποιοι ιδιαίτεροι στόχοι θα ευνοηθούν, και ποιοι όχι" (Hayek 1978: 183). Η παραγωγή αυτών των συνθηκών, στον κόσμο του Χάγιεκ, είναι η κατάσταση της δημιουργίας των αγορών. Η ιστορία των αγορών όπως συγκροτούν μία αυθόρμητη τάξη μεταστρέφεται επομένως σε μία αυτοεκπληρούμενη προφητεία. Επειδή πιστεύεται πως οι αγορές αναδύονται αυθόρμητα, το κράτος πρέπει να προωθεί τις συνθήκες για την ανάδυση τους, που, ακόμα και αν η θέση της αυθόρμητης τάξης αποδειχτεί λάθος, θα κατέληγε σε κάθε περίπτωση, στη δημιουργία των αγορών.

11 Για μία περίληψη του Χάγιεκ, βλέπε Gamble (1996: 44-6)

12 "Εάν ένας άνθρωπος δεν εργαστεί, δεν έχει τίποτα άλλο να κάνει, από το πρωί μέχρι τη νύχτα, εκτός από το να φάει το κακό ψωμί του και να πιει το νερό του, χωρίς να μιλήσει σε μία ψυχή. Εάν εργαστεί, ο χρόνος του απασχολείται, και έχει το κρέας και τη μπύρα του, ή οτιδήποτε άλλο μπορούν να του παράσχουν οι αποδοχές του, και χωρίς ούτε ένα χτύπημα παίρνει κάτι, που διαφορετικά δεν θα είχε πάρει." (Bentham 1787: 67).

13 Ένα αντίγραφο της Βρετανικής Βιβλιοθήκης του 1787 έχει μία σφραγίδα του "Γραφείου Διπλωμάτων Ευρεσιτεχνίας" επάνω από τον τίτλο αυτού του γράμματος "για τα μέσα απόσπασης εργασίας". Θα ήταν ενδιαφέρον να αποκαλυφθεί η ιστορία αυτού του "δικαιώματος πνευματικής ιδιοκτησίας."

14 Ο Gamble (1996: 42) ρωτάει ρητορικά: "Σε μία κοινωνία στην οποία οι ευκαιρίες να κατέχεις και να αποκτάς ιδιοκτησία είναι περιορισμένες όχι με μία αυταρχική απόφαση των εξουσιαστών αλλά με νόμους που επιτρέπουν μόνο μέλη μίας μειονοτικής ομάδας να έχει ιδιοκτησία, θα ήταν δικαιολογημένο να συνηγορείς για την αναδιανομή της ιδιοκτησίας προκειμένου να αυξηθεί η συνολική ελευθερία;"

15 Βλέπε Gamble (1996: 42). Βλέπε επίσης τη συζήτηση στο Kuhathas (1989).

Κεφάλαιο 15
ΤΟ ΠΑΝΟΠΤΙΚΟ ΦΡΑΚΤΑΛ ΚΑΙ Η ΠΑΝΤΑΧΟΥ ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΗ

1 Η πόλωση αυτή ανάμεσα στη νεωτερικότητα και την μετανεωτερικότητα είναι φυσικά, ενσωματωμένη στην εμπορευματική μορφή, ειδικά στη γενική μορφή της αξίας στον Μαρξ (Marx 1976a).

2 Με μία διατύπωση, μία ανταγωνιστική κοινωνία είναι"μία κοινωνία που έχει θεμελιώσει μία δυναμική ισορροπία ανάμεσα στη δημιουργία του πλούτου από τη μία πλευρά και την κοινωνική συνοχή από την άλλη... Μία ανταγωνιστική κοινωνία είναι μία που αναγνωρίζει και διευθύνει ενεργά όλες τις πτυχές της ανταγωνιστικότητας της – από τις υποδομές ως την εκπαίδευση" (Prokopenko 1998: 3). Το κόστος (η απειλούμενη τιμωρία) για την μη ικανοποίηση αυτής της απαίτησης της κοινωνίας, είναι η διάβρωση του μισθού και η συνθήκη της "επιβίωσης" που

ταυτίζεται με τη διεύθυνση της κοινωνίας ως όλου· οι κυβερνητικές πολιτικές είναι βασικές σε αυτό. Η επένδυση σε “κοινωνικό κεφάλαιο” είναι κυρίαρχη σε αυτή τη στρατηγική.

3 “Η εξουδετέρωση του φρουρού απαιτεί μία ένωση χεριών, και ένα κονσέρτο ανάμεσα σε μυαλά. Αλλά ποια ένωση, ή ποιο κονσέρτο, μπορεί να υπάρξει ανάμεσα σε άτομα, που κανένα από αυτά δεν έχει ρίξει μια ματιά σε οποιοδήποτε άλλο από την πρώτη στιγμή της εισόδου του; Η αποδυνάμωση λόγω των τοίχων, η άσκηση δύναμης με τις σιδερένιες μπάρες, απαιτεί συνήθως ένα κονσέρτο, πάντα σε ένα χρονικό διάστημα που είναι απαλλαγμένο από την διακοπή. Αλλά ποιος θα σκεφτεί να ξεκινήσει μία εργασία ωρών και ημερών, χωρίς την οποιαδήποτε ανεκτή προοπτική, η πρώτη κίνηση που θα κάνει να μείνει απαρατήρητη;” (Bentham 1787: 32). Στο Γράμμα 8, ο Μπένθαμ αντιμετωπίζει το θέμα του τρόπου με τον οποίο αυτός ο εγκλεισμός μπορεί να εφαρμοστεί “στους κοινούς σκοπούς της τιμωρίας, της αναμόρφωσης και της χρηματικής οικονομίας”, γιατί μπορεί να αμφισβητηθεί πως η μοναξιά μπορεί να υπηρετήσει έναν σκοπό αναμόρφωσης. Αλλά “στη συνθήκη των φυλακισμένων μας... μπορείς να δεις το παράδοξο του φοιτητή, nunquam minus solus quam cum solus (ποτέ λιγότερο μόνος από όταν είσαι μόνος) που πραγματοποιείται με έναν νέο τρόπο· για τον φύλακα, ένα πλήθος, που δεν είναι σωρός· για τα ίδια τα άτομα, αυτά είναι μόνα και απομονωμένα” (Bentham 1787: 35).

Κεφάλαιο 16
ΤΟ “ΕΞΩΤΕΡΙΚΟ”

1 Μετά από τη συνάντηση των G8 στο Gleneagles και πριν από τη συνάντηση της Παγκόσμιας Τράπεζας στις 24 Σεπτεμβρίου του 2005, το CNN παρήγαγε ένα πρόγραμμα που λεγόταν *CNN Connects: a Global Summit*. Το πρόγραμμα εστίαζε σε αυτό που το CNN και η Παγκόσμια Τράπεζα περιέγραφε ως “σημαντικές προκλήσεις της εποχής μας – τη φτώχεια, τη διαφθορά, την κλιματική αλλαγή, και τις θρησκευτικές διαμάχες”. Στο πρόγραμμα αυτό, “Ο πρόεδρος της Παγκόσμιας Τράπεζας Paul Wolfowitz ήταν ένας από τους έξι συνδαιτημόνες, που συζητούσαν τα θέματα αυτά και τρόπους πρακτικής αντιμετώπισης τους. Ο κύριος Wolfowitz συντάχθηκε με τον πρώην πρόεδρο των ΗΠΑ Μπιλ Κλίντον, τον ροκ σταρ και ακτιβιστή Μπόνο, την Βασίλισσα της Ιορδανίας Rania AI-Abdullah, τον Jeffrey Sachs, ειδικό σύμβουλο του Κόφι Αννάν στους Αναπτυξιακούς Στόχους της Χιλιετίας (Millennium Development Goals, MDG)· και την τιμώμενη με το βραβείο Νόμπελ Ειρήνης Wangari Maathai” Οι Bono και Wolfowitz “εξέφρασαν την ανησυχία για την επίδραση της διαφθοράς στην διαδικασία της ανάπτυξης”. Ελέγξτε την Παγκόσμια Τράπεζα (2005a) και το υλικό στο σύνδεσμο “γραφείο του προέδρου” στο www.worldbank.org.

2 Για μία κριτική ανάλυση της νεοφιλελεύθερης διακυβέρνησης και το ρόλο της επιλογής αρχών, βλέπε τη συζήτηση για τη νεοφιλελεύθερη διακυβέρνηση στο κεφάλαιο 7.

3 Η δημιουργία των κοινών στο σημείο της διαίρεσης ξαναδιαμορφώνει ταυτότητες. Πάρτε, για παράδειγμα, ένα άλλο επεισόδιο από το βιβλίο του Desai, στο οποίο οι κοινότητες πέτυχαν να αποτρέψουν το τοπικό συμβούλιο να πουλήσει τα σπίτια και να διαιρέσει τις κοινότητες στη βάση μιας ιεραρχίας. “Καθώς οι υπάλληλοι του Συμβουλίου υποχωρούσαν, συνέβει μία καθοριστική στιγμή στον αγώνα του Chatsworth. Μία από τις στολισμένες (Αφρικανή) σχεδιάστρια σύμβουλος ξεκίνησε να επικρίνει το πλήθος. Κάποτε είχε ζήσει σε μία καλύβα, κραύγασε. Γιατί οι Ινδοί αντιστεκόταν στις εκκενώσεις και απαιτούσαν να αναβαθμιστούν; Οι Ινδοί ήταν απλά πολύ προνομιούχοι. Μία γηραιότερη θεία, η Girlie Arnod κραύγασε με τη σειρά της: “Δεν είμαστε Ινδοί, είμαστε οι φτωχοί”. Το ρεφραίν πιάστηκε καθώς οι σύμβουλοι έτρεχαν προς τα αυτοκίνητα τους. Όπως έφευγαν θα είχαν ακούσει το σύνθημα να μεταλλάσσεται καθώς η Bongiwe Manqele παρουσίαζε τη δική της καλή χιουμοριστική εκδοχή. “Δεν είμαστε Αφρικανοί, είμαστε οι φτωχοί”. Οι ταυτότητες έγιναν αντικείμενο αναστοχασμού στο πλαίσιο της πάλης, και οι φορείς αυτών των ταυτοτήτων δεν σεβόταν την εξουσία” (Desai 2002: 44).

4 Δανείζομαι τον όρο αυτό από το Chari (2005).

5 Αυτό έχει επισημανθεί με διαφορετικούς τρόπους από τους George Caffentzis (2002), Sharad Chari (2005) και Gillian Hart (2002; 2005).

6 Η προβληματοποίηση αυτού του *detritus*, οι αγώνες που αναδύονται σ' αυτό και η *τοποθέτηση* των εναλλακτικών τους, ελάχιστα παρουσιάζεται στο πλαίσιο του Harvey, εκτός από μερικές λιγοστές αναφορές στο γεγονός, πως “η συσσώρευση μέσω της έξωσης” προκαλεί κοινοτικούς αγώνες. Το ίδιο εφαρμόζεται σε σχέση με τα *πρότυπα σχέσεων και ανατροφοδότησης* ανάμεσα στο *conatus* της αυτοσυντήρησης αυτών των κοινοτήτων του αγώνα και του *conatus* της αυτοσυντήρησης του κεφαλαίου. Έτσι, για παράδειγμα η Gillian Hart (2002; 2005) επισημαίνει πως δεν θα έπρεπε να βλέπουμε την “απαλλοτρίωση της γης” ως μία αναγκαστική συνθήκη για την ταχεία βιομηχανική ανάπτυξη, ή τουλάχιστον όχι μέσα στην ίδια τοπικότητα. Όπως η ανάλυση της για τις επενδύσεις της Ταϊβάν στην Νότια Αφρική υποστηρίζει, πως η βιομηχανοποίηση στην Ταϊβάν ήταν μία άσκοπη συνέπεια των μεταρρυθμίσεων της αναδιανομής γης, στα τέλη του 1940 και τις αρχές του 1950, που επήλθε από την επανάσταση την ύπαιθρο. Αυτή λειτουργούσε ως ένας κοινωνικός μισθός και αργότερα έγινε η προϋπόθεση για την επένδυση κεφαλαίου της Ταϊβάν στην Νότια Αφρική. Από το 1980, όταν οι πιέσεις μισθών ανέβηκαν στην Ταϊβάν, οι Ταϊβανοί καπιταλιστές καλωσορίστηκαν στην Νότια Αφρική. Όχι μόνο το καθεστώς του απαρτχάιντ παρείχε μαζικές επιδοτήσεις για εθνικούς και διεθνείς επενδυτές για να μετακινηθούν σε ρατσιστικές, αποκεντρωμένες

βιομηχανικές περιοχές όπως το Ladysmith-Ezakheni, αλλά τα εκατομμύρια μαύρων της Νότιας Αφρικής, που η γη τους είχε απαλλοτριωθεί τα προηγούμενα χρόνια, και είχαν στριμωχθεί στους δήμους των αγροτικών περιοχών, παρείχαν μία ευκαιρία για επένδυση σε τεχνικές παραγωγής έντασης εργασίας και εργασιακές πρακτικές που αργότερα έγινα κοινωνικά εκρηκτικές.

7 Εδώ χρησιμοποιώ μία αφελή μη-γεωγραφική διαισθητική κατανόηση του τόπου, αν και, πιο αυστηρά, θα υπέγραφα τον ορισμό που προτάθηκε από την Gillian Hart (2005: 21) για την οποία "ο τόπος κατανοείται χρησιμότερα ως τα κομβικά σημεία της επαφής με ευρύτερα δίκτυα του κοινωνικά παραγόμενου χώρου"

8 Στο τέλος αυτής της εθνογραφίας των κοινοτήτων, στις παρατηρήσεις του *We are the Poors* του Ashwin Desai, βρίσκω μία ηχώ της εμπειρίας μου από τον αγώνα: "είναι εντυπωσιακό ότι οι πραγματικές απαιτήσεις των ανθρώπων είναι σχεδόν πάντα μέσα σε αυτό που είναι δυνατό, σε αυτό που μπορεί να επιτευχθεί. Το πρόβλημα είναι – δεν θα δινόταν ή είναι χρονοβόρο να κατασχεθεί. Αυτή είναι η δύναμη που έχουν αυτά τα κοινοτικά κινήματα. Μπορούν να πετύχουν "πραγματιστικά" τους άμεσους στόχους τους, αλλά μόνο μέσω του αγώνα. Είναι, σκέφτομαι, μέσα από το πρίσμα των δύο αυτών παραγόντων – της προσδοκίας ενός ορισμένου επιπέδου κοινωνικού καλού και η αίσθηση πως σκόπιμα παρακρατήθηκε ή κατασχέθηκε – που οι άνθρωποι θέλουν να αντισταθούν στην απαίτηση της UniCity να πληρωθεί. Και καθώς αντιστέκονται υπάρχει μία πραγματική και συσωρρευτική διαταραχή της λογικής του κεφαλαίου και όχι μόνο μία απλή διαμάχη μαζί του, ανεξάρτητα από το πόσο διεξοδικά αυτή τέθηκε σε υποσημείωση"(2002: 143) Ο τρόπος με τον οποίο οι λόγοι διαφέρουν πολύ και συχνά είναι αντίθετοι σε "αριστερές" ιδεολογίες, μπορεί να γίνει κατανοητός σε ριζοσπάστες, στη συζήτηση του Sharad Chari's (2005) για τον Πεντηκοστιανισμό ως όχημα νοημάτων και πρακτικών αγώνων. Αυτές οι εθνογραφικές προσεγγίσεις, που θεμελιώνονται στις διαδικασίες του αγώνα, έρχονται σε έντονη αντίθεση με τις ορθολογικές προσεγγίσεις, όπως αυτή που προωθεί ο Ντέιβιντ Χάρβευ για τον οποίο "δεν είναι όλοι οι αγώνες ενάντια στην απαλλοτρίωση το ίδιο προοδευτικοί" (2003: 177). Και ποιος άλλος είναι αυτός που θα κρίνει το βαθμό της "προοδευτικότητας" του αγώνα τους, εκτός από τα ίδια τα υποκείμενα του αγώνα; Και πώς αλλιώς αποκτιέται αυτή η "κρίση", παρά μόνο μέσα από τη συμμετοχή των υποκειμενικοτήτων στις συμφραζόμενες γειωμένες πολιτικές διαδικασίες της επικοινωνίας, της άρνησης και της πάλης μεταξύ αξιακών πρακτικών;

9 Η ριζοσπαστική ανάλυση της επιβίωσης και της δημιουργίας των κοινών (το εξωτερικό στον καπιταλιστικό τρόπο παραγωγής) μπορεί να είναι έργο μόνο των εθνογράφων – ανθρώπων που ζουν και αγωνίζονται με την κοινότητα του αγώνα. Από την εμπειρία μου ως μη επαγγελματία εθνογράφου – δηλαδή ως απλά κάποιου που συμμετείχε στους αγώνες, που είχε τη μέση ικανότητα για (αυτο)-στοχασμό, και που προσπαθεί να συνδέσει τον στοχασμό αυτό με τις ανησυχίες της κριτικής πολιτικής οικονομίας – κατέληξα στην ακόλουθη υπόθεση: για να κατανοήσεις έναν αγώνα – δηλαδή για να αντλήσεις ιδέες από την εμπειρία μέσα στο πλαίσιο, που μπορεί να εμπλουτιστεί με ένα πλήθος πλαισίων του αγώνα – ο εθνογράφος πρέπει να αναζητά τη *σύζευξη* της δικής του εμπειρίας αγώνα (από την άποψη της έντασης ανάμεσα στο *conatus* και στο *detritus)* με εκείνες τις εμπειρίες των κοινοτήτων, έτσι ώστε να προβληματίζεται με αυτό που είναι και αυτό που δεν είναι κοινό ανάμεσα τους.

Κεφάλαιο 17 ΚΟΙΝΑ

1 Δες για παράδειγμα Stuart Hall (1980).

2 Ο όρος "αντικειμενιακός" (objectal) (που εμείς εδώ μεταφράζουμε "ως αντικείμενο") είναι νεολογισμός και εισήχθηκε από τον Serge Latouche (1984).

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Βιβλιογραφία

Abramsky, Kolya (ed.) (2001) *Restructuring and Resistance, Diverse Voices of Struggle in Western Europe*, resresrev@yahoo.com.

American Friends Service Committee (2004) *Military Recruitment*, http://www.afsc.org/youthmil/Military-Recruitment/default.htm (last accessed 5 May 2005).

Amin, Samir (1974) *Accumulation on a World Scale: a Critique of the Theory of Underdevelopment*, London and New York: Monthly Review Press.

Anderson, Bridget (2000) *Doing the Dirty Work? the Global Politics of Domestic Labour*, New York: Zed Books.

Anderson, Terry L. and Randy T. Simmons (eds) (1993) *The Political Economy of Customs and Culture: Informal Solutions to the Commons Problem*, Lanham, Md.: Rowman & Littlefield.

Anheier, Helmut and Nuno Themudo (2002) 'Organisational Forms of Global Civil Society: Implications of Going Global', in Marlies Glasius, Mary Kaldor and Helmut Anheier (eds) *Global Civil Society 2002*, Oxford: Oxford University Press, pp. 191–216.

Aristotle (1948) *The Politics*, Oxford: Oxford University Press.

Aristotle (1985) *Nicomachean Ethics*, Indianapolis, Cambridge: Heckett Publishing.

Balakrishnan, Gopal (ed.) (2003) *Debating Empire*, London: Verso.

Bales, Kevin (2004) *Disposable People: New Slavery in the Global Economy*, Berkeley: University of California Press.

Barratt Brown, Michael (1974) *The Economics of Imperialism*, Harmondsworth: Penguin Books.

Bataille, Georges (1988) *The Accursed Share*, New York: Zone Books.

Becker, Gary S. (1993) *Human Capital: a Theoretical and Empirical Analysis, with Special Reference to Education*, London: University of Chicago Press.

Bell and Cleaver (2002) 'Marx's Crisis Theory as a Theory of Class Struggle', reproduced in *The Commoner*, 5, Autumn, http://www.commoner.org.uk/cleaver05.pdf and http://www.commoner.org.uk/cleaver05_pr.htm. Originally published in *Research in Political Economy*, 5, 1982, pp.189–261.

Bentham, Jeremy (1787) *Panopticon: or the Inspection-House*, Dublin: Thomas Byrne.

Bologna, Sergio (1991) 'The Theory and History of the Mass Worker in Italy', *Common Sense* 11, pp. 16–29; 12, pp. 52–78.

Bonefeld, Werner (2001) 'The Permanence of Primitive Accumulation: Commodity Fetishism and Social Constitution', *The Commoner*, 2, September, http://www.commoner.org.uk/02bonefeld.pdf.

Bonefeld, Werner (2002a) 'History and Social Constitution: Primitive Accumulation is not Primitive', *The Commoner*, Debate on Primitive Accumulation, http://www.commoner.org.uk/debbonefeld.pdf.

Bonefeld, Werner (2002b) 'Class and EMU' *The Commoner*, 5, Autumn, http://www.thecommoner.org.uk/bonefeld05.pdf.

Boutang, Yann Moulier (2002) *Dalla schiavitu' al lavoro salariato*, Rome: Manifestolibri.

Branford, Sue and Jan Rocha (2002) *Cutting the Wire: The Story of the Landless Movement in Brazil*, London: Latin American Bureau.

Braudel, Fernand (1982) *The Wheels of Commerce: Civilization and capitalism 15th–18th Century*, vol 2, London: Collins.

Braudel, Fernand (1984) *The Perspective of the World: Civilization and capitalism 15th–18th Century*, vol 3, London: Collins.

Brookings Institution, The (1998) *What Nuclear Weapons Delivery Systems Really Cost*, http://www.brook.edu/fp/projects/nucwcost/delivery.htm (last accessed 6 May 2005).

Burnham, Peter (1996) 'Capital, Crisis and the International State System', in Werner Bonefeld and John Holloway (eds) *Global Capital, National State and the Politics of Money*, Basingstoke: Macmillan.

Caffentzis, George (1983/2004) 'Freezing the Movement: Posthumous Notes on Nuclear War', *The Commoner*, 8, Autumn/Winter, http://www.commoner.org.uk/08caffentzis.pdf.

Caffentzis, George (1995) 'The Fundamental Implications of the Debt Crisis for Social Reproduction in Africa', in Mariarosa Dalla Costa and Giovanna F. Dalla Costa (eds) *Paying the Price: Women and the Politics of International Economic Strategy*, London: Zed Books.

Caffentzis, George (1999) 'The End of Work or the Renaissance of Slavery? A Critique of Rifkin and Negri', *CommonSense*, 24, pp. 20–38. Also available at www.autonomedia.org.

Caffentzis, George (2002) 'On the Notion of a Crisis of Social Reproduction: a Theoretical Review', *The Commoner*, 5, Autumn, http://www.commoner.org.uk/caffentzis05.pdf

Caffentzis, George (2005) 'Immeasurable Value? An Essay on Marx's Legacy', *The Commoner*, 10, http://www.commoner.org.uk/10caffentzis.pdf.

Camdessus, Michel (1997) 'Managing Director's Opening Address: Camdessus Calls for Responsibility and Solidarity in Dealing with the Challenges of Globalization', *IMF Survey*, 26, 18, 6 October.

Cannon, Walter B. (1932) *The Wisdom of the Body*, New York: Norton.

Capra, Fritjof (1997) *The Web of Life: A New Synthesis of Mind and Matter*, London: Flamingo.

Cassin, Barbara (2002) 'The Politics of Memory: How to Treat Hate', *Quest: An African Journal of Philosophy / Revue Africaine de Philosopy*, 16, 1–2. Available at http://www.quest-journal.net/vol_XVI/QUEST%20XVI%20FINALFINALFINAL4TXT.txt (last accessed 10 March 2006).

Castells, Manuel (2000) *The Rise of the Network Society*, vol 1. Cambridge, Mass: Blackwell Publishers.

Caufield, C (1998) *Masters of Illusion: The World Bank and the Poverty of Nations*, London: Pan.

CCHD, Catholic Campaign for Human Development (2004) Poverty Tour, http://www.nccbusccc.org/cchd/povertyusa/tour2.htm (last accessed 5 May 2005).

Center for Arms Control and Non-Proliferation (2005) 'Highlights of the FY05 Budget Request', http://64.177.207.201/static/budget/annual/fy05/ (last accessed 5 May 2005).

Chandhoke, Neera (2002) 'The Limits of Global Civil Society', in Marlies Glasius, Mary Kaldor and Helmut Anheier (eds) *Global Civil Society 2002*, Oxford: Oxford University Press, pp. 35–53.

Chari, Sharad (2005) 'Political Work: the Holy Spirit and the Labours of Activism in the Shadow of Durban's Refineries', in *From Local Processes to Global Forces*, Centre for Civil Society Research Reports, vol. 1, Durban: University of Kwazulu-Natal, pp. 87–122.

Clancy, Michael (1998) 'Commodity Chains, Services and Development: Theory and Preliminary Evidence from the Tourist Industry', in *Review of International Political Economy*, 5, 1, Spring, pp. 122–48.

Cleaver, Harry (1979) *Reading Capital Politically*, Austin: University of Texas Press.

Cleaver, Harry (1984) 'Introduction', in Antonio Negri (1984) *Marx beyond Marx: Lessons on the Grundrisse*, South Hadley, Mass: Bergin & Garvey.

Cleaver, Harry (1992) 'The Inversion of Class Perspective in Marxian Theory: from Valorisation to Self-Valorisation', in W. Bonefeld, R. Gunn and K. Psychopedis (eds) *Open Marxism*, Pluto Press.

Cleaver, Harry (2005) 'Work, Value and Domination: on the Continuing Relevance of the Marxian Labor Theory of Value in the Crisis of the Keynesian Planner State', *The Commoner*, 5, http://www.commoner.org.uk/10cleaver.pdf.

Coase, Ronald H. (1988) 'The Problem of Social Cost', in Ronald H. Coase, *The Firm, the Market and the Law*, Chicago and London: University of Chicago Press.
Cohen, G. A. (1988) *History, Labour and Freedom*, Oxford: Clarendon Press.
Costello, Anne and Les Levidow (2001) 'Flexploitation Strategies: UK Lessons for Europe', *The Commoner*, 1, May, http://www.commoner.org.uk/Flex3.pdf.
Crozier, M., Samuel P. Huntington and Jdju Watanuki (1975) *The Crisis of Democracy: Report on the Governability of Democracies to the Trilateral Commission*, New York: New York University Press.
Dalla Costa, Mariarosa and G. F. Dalla Costa (eds) (1999) *Women, Development and the Labor of Reproduction: Struggles and Movements*, Trenton, N.J. and Asmara, Eritrea: Africa World Press.
Dalla Costa, Mariarosa and Dario De Bortoli (2005) 'For Another Agriculture and Another Food Policy in Italy', *The Commoner*, 10, Spring/Summer, http://www.thecommoner.org/10dallacostadebortoli.pdf.
Dalla Costa, Mariarosa and Selma James (1972) 'The Power of Women and the Subversion of the Community', in E. Malos (ed.) *The Politics of Housework*, Bristol: Falling Wall Press.
Damasio, Antonio (2003) *Looking for Spinoza: Joy, Sorrow and the Feeling Brain*, London: William Heinemann.
Davis, Mike (1990) *City of Quartz: Excavating the Future in Los Angeles*, London: Verso.
De Angelis, Massimo (1996) 'Social Relations, Commodity-Fetishism and Marx's Critique of Political Economy', *Review of Radical Political Economics*, 28, 4, pp. 1–29.
De Angelis, Massimo (2000a) *Keynesianism, Social Conflict and Political Economy*, London: Macmillan.
De Angelis, Massimo (2000b) 'Globalization, New Internationalism and the Zapatistas', *Capital and Class*, Spring, 70, pp. 9–35.
De Angelis, Massimo (2001a) 'Marx and Primitive Accumulation: the Continuous Character of Capital's "Enclosures"', *The Commoner*, 2, September, http://www.commoner.org.uk/02deangelis.pdf.
De Angelis, Massimo (2001b) 'Hayek, Bentham and the Global Work Machine: the Emergence of the Fractal-Panopticon', in Ana Dinestern and Michael Neary (eds) *The Labour Debate: An Investigation into the Theory and Reality of Capitalist Work*, Ashgate: Aldershot.
De Angelis, Massimo (2002) 'The Market as a Disciplinary Order: a Comparative Analysis of Hayek and Bentham', *Research in Political Economy*, 20.
De Angelis, Massimo (2003) 'Reflections on Alternatives, Commons and Communities', *The Commoner*, 6, Winter, http://www.commoner.org.uk/deangelis06.pdf.
De Angelis, Massimo (2004a) 'Separating the Doing and the Deed: Capital and the Continuous Character of Enclosures', *Historical Materialism*, 12, 2.
De Angelis, Massimo (2004b) 'Defining the Concreteness of Abstract Labour and its Measure', in Alan Freeman and Andrew Kliman (eds) *Current Issues in Marxian Economics*, Cheltenham: Edward Elgar.
De Angelis, Massimo (2004c) '"Opposing Fetishism by Reclaiming our Powers": the Social Forum Movement, Capitalist Markets and the Politics of Alternatives', *International Social Science Journal*, 182, December.
De Angelis, Massimo (2005a) 'The Political Economy of Global Neoliberal Governance', *Review*, 28, 3, pp. 229–57.
De Angelis, Massimo (2005b) 'How?!?! An Essay on John Holloway's *Change the World without Taking Power*', *Historical Materialism* 13, 4, pp. 233–49.
De Angelis, Massimo and Dagmar Diesner (2005) 'The "Brat Block" and the Making of Another Dimension', in David Harvie et al. (eds) *Shut Them Down! The G8, Gleneagles 2005 and the Movement of Movements*, Leeds: Dissent! and Brooklyn, N.Y.: Autonomedia, 207–12. Also available at http://www.shutthemdown.org (last accessed 18 April 2006).

De Angelis, Massimo and David Harvie (2004) 'Gobalisation? No Question: Foreign Direct Investment and Labour Commanded', paper presented at the Heterodox Economics Conference, July, City University, London.

De Angelis, Massimo and David Harvie (2006) 'Cognitive Capitalism and the Rat Race: How Capital Measures Ideas and Affects in UK Higher Education', paper presented at the conference Immaterial Labour, Multitudes and New Social Subjects: Class Composition in Cognitive Capitalism, April, King's College, Cambridge.

Deaton, Angus (2003) 'Counting the World's Poor: Problems and Possible Solutions', *The World Bank Research Observer*, 16, 2, Fall.

De Filippis, Vittorio and Christian Losson (2005) 'Référendum 29 mai. Toni Negri, figure alter-mondialiste, appelle à approuver la Constitution: "Oui, pour faire disparaître cette merde d'Etat-nation" ', *Liberation*, 13 May 2005, http://www.liberation.fr/page.php?Article=296227#.

Dejours, Christophe (1998) *Souffrances en France: la banalisation de l'injustice sociale*, Paris: Seuil.

Deleuze, Gilles (1990) 'Postscript to the societies of control', *L'autre journal*, 1, May. Available at http://www.watsoninstitute.org/infopeace/vy2k/deleuze-societies.cfm (last accessed 5 February 2005).

Deleuze, Gilles (1998) *Foucault*, Minneapolis and London, University of Minnesota Press.

Deleuze, Gilles and Felix Guattari (1988) *A Thousand Plateaus: Capitalism and Schizophrenia*, London and New York: Continuum.

De Marcellus, Olivier (2003) 'Commons, Communities and Movements: Inside, Outside and Against Capital', *The Commoner*, 6, Winter, http://www.commoner.org.uk/demarcellus06.pdf.

Democracy Now (2004) 'A New Poverty Draft: Military Contractors Target Latin America for New Recruits', 23, December, http://www.democracynow.org/article.pl?sid=04/12/23/1541224#transcript (last accessed 10 March 2006).

Desai, Ashwin (2002) *We are the Poors: Community Struggles in Post-Apartheid South Africa*, New York, Monthly Review Press.

Dicken, Peter (2003) *Global Shift: Transforming the World Economy*, London: Sage.

Dobb, Maurice (1963) *Studies in the Development of Capitalism*, London: Routledge.

Dobuzinskis, Laurent (1987) *The Self-Organizing Polity: An Epistemological Analysis of Political Life*, Boulder: Westview Press.

DOR (1996) 'First Declaration of la Realidad', EZLN, http://www.actlab.utexas.edu/~zapatistas/declaration.html.

Duffield, Mark (2001) *Global Governance and the New Wars: The Merging of Development and Security*, London: Zed Books.

Dunning, John H. (2000) 'The Future of the WTO: a Socio-Relational Challenge?', *Review of International Political Economy*, 7, 3, pp. 475–83.

Dyer-Witheford, Nick (1999) *Cyber-Marx: Cycles and Circuits of Struggle in High-Technology Capitalism*, Urbana: University of Illinois Press.

Dyer-Witheford, Nick (2002) 'Global Body, Global Brain/ Global Factory, Global War: Revolt of the Value-Subjects', *The Commoner*, 3, January. http://www.commoner.org.uk/03dyer-witheford.pdf

Economist, The (2003) 'Special Report: Pots of Promise: the Beauty Business', *Economist*, 22 May.

Ehrenreich, Barbara and Arlie Russell Hochschild (2002) *Global Woman: Nannies, Maids and Sex Workers in the New Economy*, New York: Metropolitan Books.

Elster, Jon (1985) *Making Sense of Marx*, Cambridge: Cambridge University Press.

Elliott, Larry (2003) 'Lost Decade', *Guardian*, 9 July.

Engen, Darel (2004) 'The Economy of Ancient Greece', EH.Net *Encyclopedia*, edited by Robert Whaples, August, http://eh.net/encyclopedia/article/engen.greece.

Escobar, A. (1994) *Encountering development: the making and unmaking of the third world*, Princeton, N.J.: Chichester, Princeton University Press.
Esteva, Gustavo (1992) 'Development', *The Development Dictionary*, London: Zed Books.
Esteva, Gustavo and Madhu Suri Prakash (1998) *Grassroots Post-Modernism: Remaking the Soil of Cultures*, London: Zed Books.
FAO (2005) 'Food Trade Deficits Threaten Poorest Countries', Food and Agriculture Organization of the United Nations, http://www.fao.org/newsroom/en/focus/2005/89746/index.html (last accessed December 2005).
Federici, Silvia (1992) 'The Debt Crisis, Africa and the New Enclosures', in *Midnight Notes*, reproduced in *The Commoner*, 2, September 2001, http://www.commoner.org.uk/02federici.pdf.
Federici, Silvia (2002) 'War, Globalisation and Reproduction', in Veronika Bennholdt-Thomsen, Nicholas Faraclas and Claudia von Werlhof (eds) *There is an Alternative: Subsistence and Worldwide Resistance to Corporate Globalization*, London: Zed Books.
Federici, Silvia (2004) *Caliban and the Witch: Women, the Body and Primitive Accumulation*, New York: Autonomedia.
Fine, Ben (2001) *Social Capital versus Social Theory: Political Economy and Social Science at the Turn of the Millennium*, London: Routledge.
Finley, Moses I. (1973) *The Ancient Economy*, London: Chatto & Windus.
Fortunati, Leopoldina (1981) *L'arcano della riproduzione. Casalinghe, prostitute, operai e capitale*, Venice: Marsilio.
Foucault, Michel (1977) *Discipline and Punish: The Birth of the Prison*, translated by A. Sheridan, London: Penguin Books.
Foucault, Michel (1981) *The History of Sexuality, vol. 1*, London: Penguin.
Foucault, Michel (1991) *Remarks on Marx: Conversations with Duccio Trombadori*, New York, Semiotext(e).
Foucault, Michel (2002) 'Governmentality', in James D.Faubion (ed.) *Power: Essential works of Foucault 1954–1984*, London: Penguin.
Freeman Alan and Guglielmo Carchedi (1996) *Marx and Non-Equilibrium Economics*, Cheltenham and Brookfield: Edward Elgar.
Freeman, Alan, Andrew Kliman and Julian Wells (eds) (2004) *Current Issues in Marxian Economics*, Cheltenham: Edward Elgar.
Friends of the Earth (2002) *The Other Shell Report*, http://www.foe.org (last accessed 4 June 2005).
Fukuyama, Francis (1992) *The End of History and the Last Man*, London: Hamish Hamilton.
Fukuyama, Francis (1995) *Trust: The Social Virtues and the Creation of Prosperity*, London: Hamish Hamilton.
Furedi, Frank (2006) 'What's wrong with cheats: The cooption of parents as unpaid teachers is at the root of Britain's plagiarism epidemic', *Guardian*, 28 March, p. 28. Available at http://education.guardian.co.uk/higher/comment/story/0,,1741131,00.html (last accessed 10 April 2006).
Gamble, Andrew (1996) *Hayek: The Iron Cage of Liberty*, Cambridge: Polity.
George, Susan (1988) *A Fate Worse than Debt: A Radical New Analysis of the Third World Crisis*, London: Penguin.
Gereffi, Gary and Miguel Korzeniewicz (eds) (1994) *Commodity Chains and Global Capitalism*, Westport, Conn.: Greenwood Press.
Giddens, Anthony (1990) *The Consequences of Modernity*, Cambridge: Polity Press.
Glyn, Andrew and Bob Sutcliffe (1992) 'Global but Leaderless? The New Capitalist Order', in Ralph Miliband and Leo Panitch (eds) *New World Order: The Socialist Register*, London: Merlin Press.
Godbout, Jacques (2000) *Le Don, la Dette et l'Identité: Homo Donator vs Homo Oeconomicus*, Paris: La Découverte / MAUSS.

Gordon, David (1998) 'The Global Economy: New Edifice or Crumbling Foundation?', *New Left Review*, 168, pp. 24–65.
Gottlieb, Roger S. (1984) 'Feudalism and Historical Materialism: a Critique and a Synthesis', *Science and Society*, 48, 1, pp. 1–37.
Graeber, David (2001) *Toward an Anthropological Theory of Value: The False Coin of our Dreams*, New York: Palgrave.
Graeber, David (2005) 'Value as the Importance of Action', *The Commoner*, 10, Spring/Summer, http://www.commoner.org.uk/10graeber.pdf (last accessed 10 March 2006).
Gray, Anne (2004) *Unsocial Europe: Social Protection or Flexploitation?* London: Pluto Press.
Gray, John (1998) *Hayek on Liberty*, London: Routledge.
Guttal, Shalmali (2006) 'Reconstruction's Triple Whammy: Wolfowitz, the White House and the World Bank', in *Destroy and Profit: Wars, Disasters and Corporations*, Bangkok: Focus on the Global South. Available at http://www.focusweb.org/pdf/Reconstruction-Dossier.pdf (last accessed 10 April 2006).
Haffner, Friedrich (1973) 'Value, Law of Value', in C. D. Kernig (ed.) *Marxism, Communism and Western Society: A Comparative Encyclopedia*, New York: Harder & Herder.
Hall, Stuart (1980) 'Race, Articulation and Societies structured in Dominance', in *Sociological Theories: Race and Colonialism*, Paris: UNESCO.
Hansen, Tom and Jason Wallach (2002) 'Plan Puebla-Panama: The Next Step in Corporate Globalization', *Labor Notes*, April, http://www.labornotes.org/archives/2002/04/a.html (last accessed December 2003).
Hardin, Garrett (1968) 'The Tragedy of the Commons', *Science*, 162, pp.1243–8. Reproduced in Garrett Hardin and John Baden, *Managing the Commons*, San Francisco: W.H. Freeman, 1977.
Hardt, Michael and Antonio Negri (1994) *Labor of Dionysus: A Critique of the State-Form*, Minneapolis: University of Minnesota Press.
Hardt, Michael and Antonio Negri (2000) *Empire*, Cambridge, Mass.: Harvard University Press.
Hardt, Michael and Antonio Negri (2004) *Multitude: War and Democracy in the Age of Empire*, New York: Penguin Press.
Hart, Gillian (2002) *Disabling Globalization: Places of Power in Post-Apartheid South Africa*, Pietermartzburg: University of Natal Press.
Hart, Gillian (2005) 'Denaturalising Dispossession: Critical Ethnography in the Age of Resurgent Imperialism', in *From Local Processes to Global Forces*, Centre for Civil Society Research Reports, 1, Durban: University of Kwazulu-Natal, pp. 1–25.
Harvey, David (1989) *The Condition of Postmodernity: an Enquiry into the Origins of Cultural Change*, Oxford: Basil Blackwell.
Harvey, David (1999) *The Limits to Capital*, London: Verso.
Harvey, David (2000) *Spaces of Hope*, Edinburgh: Edinburgh University Press.
Harvey, David (2003) *The New Imperialism*, Oxford: Oxford University Press.
Harvie, David (2004) 'Commons and Communities in the University: Some Notes and Some Examples', *The Commoner*, 8, Autumn/Winter, http://www.commoner.org.uk/08harvie.pdf.
Harvie, David (2005) 'All labour produces value for capital and we all struggle against value', *The Commoner*, 10, Spring/Summer, http://www.commoner.org.uk/10harvie.pdf.
Harvie, David and Keir Milburn (2006) 'Moments of Excess', edited version of a paper presented at Life Despite Capitalism, November 2004, London; available at http://www.le.ac.uk/ulmc/doc/dharvie_excess.pdf (last accessed 10 June 2006).
Hayek, Friedrich (1945) 'The Use of Knowledge in Society', *American Economic Review*, 4, pp. 519–30, reprinted in Friedrich Hayek, *Individualism and Economic Order*, Chicago: Chicago University Press, 1948.
Hayek, Friedrich (1946) 'The Meaning of Competition', in Friedrich Hayek, *Individualism and Economic Order*, Chicago: Chicago University Press, 1948.
Hayek, Friedrich (1960) *The Constitution of Liberty*, London: Routledge.

Hayek, Friedrich (1970) 'The Errors of Constructivism', in Friedrich Hayek, *New Studies in Philosophy, Politics, Economics and the History of Ideas*. Chicago: Chicago University Press, 1978/1985, pp. 8–9.
Hayek, Friedrich (1973) *Law, Legislation and Liberty, vol. 1: Rules and Order*, Chicago: University of Chicago Press.
Hayek, Friedrich (1978) *New Studies in Philosophy, Politics, Economics and the History of Ideas*, Chicago: Chicago University Press.
Hayek, Friedrich (1988) 'The Fatal Conceit: the Errors of Socialism', in W.W.Bartley III (ed.) *The Collected Works of F.A. Hayek*, vol. 1, Chicago: University of Chicago Press.
Held, David et al. (1999) *Global Transformations: Politics, Economics and Culture*, Cambridge: Polity.
Helleiner, Eric (1995) 'Explaining the Globalization of Financial Markets: Bringing States Back In', *Review of International Political Economy*. 2, 2, pp. 315–41.
Henderson, Jeffrey et al. (2002), 'Global Production Networks and the Analysis of Economic Development', *Review of International Political Economy*, 9, 3, pp. 436–64.
Herold, Conrad M. (2002) 'On Financial Crisis as a Disciplinary Device of Empire: Emergence and Crisis of the Crisis', *The Commoner*, 5, Autumn, http://www.commoner.org.uk/herold5.pdf.
Hildyar, Nicholas (1998) 'The Myth of the Minimalist State: Free Market Ambiguities', *The Corner House*, Briefings 5, http://www.thecornerhouse.org.uk/item.shtml?x=51960 (last accessed 10 March 2006).
Hill, Christopher (1972) *The World Turned Upside-Down: Radical Ideas during the English Revolution*, London: Penguin.
Hilton, Rodney (ed.) (1978) *The Transition from Feudalism to Capitalism*, London: Verso.
Hirst, Paul and Graham Thompson (1999) *Globalization in Question: The International Economy and the Possibilities of Governance*, 2nd edn., Cambridge: Polity.
Hodkinson, Stuart (2005) 'Is this History?' *Independent*, 26 October.
Holloway, John (1996) 'Global Capital and the National State', in Werner Bonefeld and John Holloway (eds) *Global Capital, National State and the Politics of Money*, Basingstoke: Macmillan.
Holloway, John (1998) 'Dignity's Revolt', in J. Holloway and E. Pelaez (eds) *Dignity's Revolt: Reflections on the Zapatista Uprising*, London: Pluto Press.
Holloway, John (2002) *Change the World Without Taking Power*, London: Pluto Press.
Holloway, John (2005) 'No', *Historical Materialism* 13, 4, pp. 265–85.
Holloway, John and Eloína Peláez (1998) *Zapatistas: Reinventing Revolution in Mexico*, London: Pluto Press.
Hoogvelt, Ankie (1997) *Globalization and the Postcolonial World: The New Political Economy of Development*, London: Macmillan.
Hoogvelt, Ankie (2001) *Globalization and the Postcolonial World: The New Political Economy of Development*, Baltimore, Md.: Johns Hopkins University Press.
Hopkins, Terence and Immanuel Wallerstein (1986) 'Commodity Chains in the World Economy Prior to 1800', *Review*, 10, 1, Summer, pp.157–70.
Hudson, Michael (1992) *Trade, Development and Foreign Debt: A History of Theories of Polarisation and Convergence in the International Economy*, London: Pluto Press.
IFG (2002) 'A Better World is Possible: Alternatives to Economic Globalization. Summary', *International Forum on Globalization*, http://www.ifg.org/alt_eng.pdf (last accessed December 2003).
Illich, Ivan (1981) *Shadow Work*, London: Marion Boyers.
Irigaray, Luce (1997) *Tra oriente e occidente. Dalla singolarita' alla comunita'*, Rome: Il manifesto libri.
Jameson, Fredric (1991) *Postmodernism, or The Cultural Logic of Late Capitalism*, London: Verso.
Johansson, Claes and David Stewart (2002) 'The Millennium Development Goals: Commitments and Prospects', New York: Human Development Report Office. Working paper, 1, 7 October.

Kalecki, Michael (1943) 'Political Aspects of Full Employment', in Osiatynski (ed.) *Collected Works of Michael Kalecki, vol. 1*, Oxford: Clarendon Press.
Kirzner, Israel M. (1973) *Competition and Entrepreneurship*, Chicago and London: University of Chicago Press.
Klein, Naomi (2001) 'Reclaiming the Commons', *New Left Review*, 9, May/June, pp.81–99.
Klein, Naomi (2003a) *Bush to NGOs: Watch Your Mouths*, appearing in the *Global and Mail*, 20 June 2003, http://www.globeandmail.com.
Klein, Naomi (2003b) 'Fences of Enclosures, Windows of Possibilities', http://www.nologo.org/ (last accessed December 2003).
Kliman, Andrew (2001) 'Simultaneous Valuation vs. the Exploitation Theory of Profit', *Capital and Class*, 73.
Kliman Andrew (2004) 'Marx vs. the "20th-Century Marxists": a reply to Laibman', in Alan Freeman, Andrew Kliman and Julian Wells, *The New Value Controversy*, Cheltenham: Edward Elgar.
Kleinknecht, Alfred and Jan ter Wengel (1998) 'The Myth of Economic Globalisation', *Cambridge Journal of Economics*, 22, 5, pp.637–47.
Knight, Chris (1991) *Blood Relations: Menstruation and the Origins of Culture*, New Haven and London: Yale University Press.
Koestler, Arthur (1967) *The Ghost in the Machine*, London: Hutchinson.
Kovel, Joel (2002) *The Enemy of Nature: The End of Capitalism or the End of the World?* London and New York: Zed Books.
Kuhathas, Chandran (1989) *Hayek and Modern Liberalism*, Oxford: Clarendon Press.
Laclau, Ernesto and Chantal Mouffe (1985) *Hegemony and Socialist Strategy: Towards a Radical Democratic Politics*, London: Verso.
Laing, Ronnie D. (1960) *The Divided Self: A Study of Sanity and Madness*, London: Tavistock.
Latouche, Serge (1984) *Le procès de la science sociale. Introduction à une théorie critique de la connaissance*, Paris: Anthropos.
Latouche, Serge (1993) *In the Wake of the Affluent Society: An Exploration of Post-Development*, Atlantic Highlands, N.J.: Zed Books.
Latouche, Serge (2001) *L'invenzione dell'economia*, Bologna: Arianna editrice.
Lawrence, Felicity (2002) 'Fowl Play', *Guardian*, G2, July 8, p.2.
Leibman, David (1984) 'Modes of Production and Theories of Transition', *Science and Society*, 48, 3, pp.257–94.
Levidow, Les (2002) 'Marketizing Higher Education: Neoliberal Strategies and Counter-Strategies', *The Commoner*, 3, January, http://www.thecommoner.org.uk/03levidow.pdf.
Levidow, Les (2003) 'Trans-Atlantic Governance of GM Crops', seminar paper presented at the University of East London, 7 June.
Linebaugh, Peter (1991) *The London Hanged: Crime and Civil Society in the Eighteenth Century*, London: Allen Lane Penguin Press.
Linebaugh, Peter (forthcoming) *Magna Carta and the Commons: the Lost Charters and the Struggle to Reclaim Liberty and Subsistence for All*, Berkeley: University of California Press.
Linebaugh, Peter and Marcus Buford Rediker (2000) *The Many-Headed Hydra: Sailors, Slaves, Commoners, and the Hidden History of the Revolutionary Atlantic*, Boston: Beacon Press.
Luxemburg, Rosa (1963) *The Accumulation of Capital*, London: Routledge & Kegan Paul.
Lyotard, Jean-François (1984) *The Postmodern Condition: A Report on Knowledge*, Manchester: Manchester University Press.
Mariscal, Jorge (2005) 'Fighting the Poverty Draft: Protests Move to Recruiting Offices', *CounterPunch*, 28 January, http://www.counterpunch.org/mariscal01282005.html (last accessed 5 May 2005).
Martin, Brendan (2000) *New Leaf or Fig Leaf? The Challenge of the New Washington Consensus*, London: Bretton Woods Project and Public Services International.

Marx, Karl (1969) [1905–10] *Theories of Surplus Value*, Part 1, London: Lawrence & Wishart.
Marx, Karl (1971) *Theories of Surplus Value*, vol. 3, Moscow: Progress Publishers.
Marx, Karl (1974) [1858] *Grundrisse*, New York: Penguin.
Marx, Karl (1975) [1844] 'Economic and Philosophical Manuscripts', in *Early Writings*, New York: Vintage Books.
Marx, Karl (1976a) [1867] *Capital*, vol. 1, New York: Penguin Books.
Marx, Karl (1976b) [1863–6] 'Results of the Immediate Process of Production', in *Capital*, vol. 1, New York: Penguin Books.
Marx, Karl (1976c) [1847] 'German Ideology', in Karl Marx and Frederick Engels, *Collected Works*, vol. 5, London: Lawrence & Wishart.
Marx, Karl (1978) [1885] *Capital*, vol. 2, New York: Penguin Books.
Marx, Karl (1981) [1894] *Capital*, vol. 3, New York: Penguin Books.
Marx, Karl (1983) [1881] 'Reply to Vera Zasulich', in Teodor Shanin (ed.) *Late Marx and the Russian Road*, New York: Monthly Review Press.
Marx, Karl (1987) [1859] 'Preface', *A contribution to the Critique of Political Economy*, in Karl Marx and Frederick Engels, *Collected Works*, vol. 29, London: Lawrence & Wishart.
McLennon, Gregor (1986) 'Marxist Theory and Historical Research: Between the Hard and Soft Options', *Science and Society*, 50, 1, pp. 157–65.
McMurtry, John (1998) *Unequal Freedoms: The Global Market as an Ethical System*, Toronto and Westport, Conn.: Garamond & Kumarian Press.
McMurtry, John (1999) *The Cancer Stage of Capitalism*, London: Pluto Press.
McMurtry, John (2002) *Value Wars: The Global Market versus the Life Economy*, London: Pluto Press.
Meillassoux, Claude (1981) *Maidens, Meal and Money: Capitalism and the Domestic Community*, Cambridge: Cambridge University Press.
Midnight Notes Collective (1992) 'New Enclosures', in *Midnight Notes*, reproduced in *The Commoner*, 2, September 2001, http://www.commoner.org.uk/02midnight.pdf.
Midnight Notes Collective (2001) *Auroras of the Zapatistas: Local and Global Struggles of the Fourth World War*, Jamaica Plaine, Mass.: Autonomedia.
Mies, Maria (1998) *Patriarchy and Accumulation on a World Scale: Women in the International Division of Labour*, London: Zed Books.
Mittelman, James (2000) *The Globalization Syndrome: Transformation and Resistance*, Princeton: Princeton University Press.
Mohanty, Chandra Talpade (2003) *Feminism Without Borders: Decolonizing Theory, Practicing Solidarity*, Durham, N.C. and London, Duke University Press.
Mun, Thomas (1664) *Englands Treasure by Forraign Trade*, http://socserv2.socsci.mcmaster.ca/~econ/ugcm/3ll3/mun/treasure.txt (last accessed 10 March 2006).
Naidoo, Prishani (2005) 'The Struggle for Water, the Struggle for Life: the Installation of Prepaid Water Meters in Phiri Soweto', Centre for Civil Society *RASSP Research Report*, 1, pp. 1–23.
Negri, Antonio (1968) 'Keynes and the Capitalist Theory of the State Post-1929', in *Revolution Retrieved: Selected Writings on Marx, Keynes, Capitalist Crisis and New Social Subjects 1967–83* (1988), London: Red Notes, pp. 5–42.
Negri, Antonio (1984) *Marx beyond Marx: Lessons on the Grundrisse*, South Hadley, Mass.: Bergin & Garvey.
Negri, Antonio (1994) 'Oltre la legge di valore', *DeriveApprodi* 5-6, Winter.
Nord, Mark, Margaret Andrews and Steven Carlson (2003) 'Household Food Security in the United States', Food Assistance and Nutrition Research Report No. 35, October, Economic Research Service, United States Department of Agriculture, http://www.ers.usda.gov/publications/fanrr35/ (last accessed 10 March 2006).
Nugroho, Yanuar (2002) 'Essential Services in 2003', *Jakarta Post*, Business and Investment, 30 December.

Offe, Claus (1985) 'Work: The Key Sociological Category?' in C. Offe (ed.) *Disorganized Capitalism*, Cambridge, Mass.: MIT Press. pp. 129–50.

Oxfam (2002) *Rigged Rules and Double Standards: Trade, Globalisation and the Fight against Poverty*, http://www.marketradefair.com (last accessed 10 May 2004).

Palloix, Christian (1975) 'The Internationalization of Capital and the Circuit of Social Capital', in Hugo Radice (ed.) *International Firms and Modern Imperialism*, Harmondsworth: Penguin.

Parreñas, Rhacel Salazar (2001) *Servants of Globalization: Women, Migration and Domestic Work*, Stanford, Calif.: Stanford University Press.

Peng, D. (2000) 'The Changing Nature of East Asia as an Economic Region', *Pacific Affairs*, 73, 2, pp.171–92.

Perelman, Michael (2000) *The Invention of Capitalism: Classical Political Economy and the Secret History of Primitive Accumulation*, Durham, N.C. and London: Duke University Press.

Petty, William (1690) *Political Arithmetick*, http://socserv2.socsci.mcmaster.ca/~econ/ugcm/3ll3/petty/poliarith.html (last accessed 10 December 2005).

Piven, Frances Fox and Richard Cloward (1972) *Regulating the Poor: The Functions of Public Welfare*, New York: Vintage.

Polanyi, Karl (1944) *The Great Transformation: The Political and Economic Origins of our Time*, Boston: Beacon Press.

Polanyi, Karl (1968) 'Primitive, Archaic, and Modern Economies', in G. Dalton (ed.) *Essays of Karl Polanyi*, New York: Anchor Books.

Polanyi, Karl (1977) *The Livelihood of Man*, New York: Academic Press.

Potts, Lydia and Terry Bond (1990) *The World Labour Market: a History of Migration*, London: Zed Books.

Prokopenko, Joseph (1998) 'Globalization, Alliances and Networking: a Strategy for Competitiveness and Productivity', Enterprise and Management Development Working Paper, EMD/21/E.http://www.ilo.org/dyn/empent/docs/F111PUB105_01/PUB105_01.htm (last accessed 15 March 2006).

Reddy, Sanjay G. and Thomas W. Pogge (2003) 'How *not* to Count the Poor', Institute of Social Analysis, http://www.socialanalysis.org (last accessed 5 May 2005).

Richter, Judith (2002) 'Codes in Context: TNC Regulation in an Era of Dialogues and Partnerships', the *Corner House*, Briefing 26, http://www.thecornerhouse.org.uk/ (last accessed 15 September 2005).

Rifkin, Jeremy (1995) *The End of Work: The Decline of the Global Labor Force and the Dawn of the Post-Market Era*, New York: G.P. Putnam's Sons.

Rikowski, Ruth (2002) 'The Capitalisation of Libraries', *The Commoner*, 4, May, http://www.thecommoner.org.uk/04rikowski.pdf.

Robbins, Lionel Charles (1984) *An Essay on the Nature and Significance of Economic Science*, 3rd edn., New York: New York University Press.

Rodney, Walter (1972) How Europe Underdeveloped Africa, London: Bogle–L'Ouverture Publications.

Rose, Steven (1998) *Life-Lines: Biology beyond Determinism*, New York: Oxford University Press.

Rowling, Nick (1987). *Commodities: How the World Was Taken to Market*, London: Free Association Books.

Roy, Arundhati (2003) 'Instant-Mix Imperial Democracy (Buy One, Get One Free)', *Terra Incognita*, http://www.terraincognita.50megs.com/roy.html (last accessed 5 May 2005).

Schmid, Estella, Rochelle Harris and Sarah Sexton (2003) *Listen to the Refugee's Story: How UK Foreign Investment Creates Refugees and Asylum Seekers*, co-published by Ilisu Dam Campaign Refugees Project, the Corner House and Peace in Kurdistan, http://www.thecornerhouse.org.uk/document/refinves.html (last accessed 15 March 2006).

Scholte, Aart and Albrecht Schnabel (2002). 'Introduction', in Aart Scholte (ed.) with Albrecht Schnabel, *Civil Society and Global Finance*, London: Routledge.

Sciabarra, Chris Matthew (1995) *Marx, Hayek and Utopia*, New York: State University of New York Press.
Sen, Amartya Kumar (1999) *Development as Freedom*, New York: Knopf.
Shiva, Vandana (2002a) *Water Wars: Privatization, Pollution, and Profit*, Cambridge, Mass.: Southend Press.
Shiva, Vandana (2002b) *Protect or Plunder? Understanding Intellectual Property Rights*, London: Zed Books.
Sidebottom, Harry (2004) *Ancient Warfare: a Very Short Introduction*, Oxford: Oxford University Press.
Silver, Beverly J. (2003) *Forces of Labor: Workers' Movements and Globalization since 1870*, Cambridge: Cambridge University Press.
Simondon, Gilbert (2002) *L'individuazione psichica e collettiva*, Rome: Derive e Approdi.
Sklair, Leslie (2002) *Globalization: Capitalism and its Alternatives*, Oxford: Oxford University Press.
Skyttner, Lars (1996) *General Systems Theory*, London: Macmillan.
Smith, Adam (1970) *The Wealth of Nations*, Books 1–3, Harmondsworth: Penguin.
Smith, Cyril (1996) *Marx at the Millennium*, London: Pluto Press.
Spinoza, Benedictus De (1989) *Ethics*, London: Dent.
Steedman, Ian (1977) *Marx after Sraffa*, London: NLB.
Steele, G.R. (1993) *The Economics of Friedrich Hayek*, London: Macmillan.
Stoker, G. (1998) 'Governance as Theory: Five Propositions', *International Social Science Journal*, 50, 155, March, pp. 17–28.
Strange, S. (1996) *The Retreat of the State: The Diffusion of Power in the World Economy*, Cambridge: Cambridge University Press.
Sweezy, Paul (1950) 'The Transition from Feudalism to Capitalism', *Science and Society*, 14, 2, pp.134–57.
Sweezy, Paul (1986) 'Feudalism to Capitalism Revisited', *Science and Society*, 50, 1, pp. 81–95.
Tabb, William (2001) 'Globalization and Education as a Commodity', Professional Staff Congress, http://www.psc-cuny.org/jcglobalization.htm (last accessed 15 March 2006).
Thompson, Edward P. (1991) *Customs in Common*, New York: The New Press.
Tronti, Mario (1966). *Operaie capitale*, Turin, Einaudi.
Tronti, Mario (1972) 'Workers and Capital', *Telos*, 14, Winter, pp. 25–62; originally 'Poscritto di problemi,' in Mario Tronti, *Operai e Capitale*, Turin: Einaudi, 1966/1971, pp. 267–311.
Tronti, Mario (1973) 'Social Capital', *Telos*, 5, 17, pp. 98–121.
Tymieniecka, Anna-Teresa (1976) 'Man the Creator and his Triple *Telos*', in Anna-Teresa Tymieniecka (ed.) *The Teleologies in Husserlian Phenomenology*, vol. 3, London: D. Reidel Publishing, pp. 3–29.
U.S. Census Bureau (2003) *Income, Poverty and Health Insurance Coverage in the United States: 2003*, Current Population Reports, August, www.census.gov/prod/2004pubs/p60-226.pdf (last accessed 5 May 2004).
United Nations (2000a) *Global Compact Handbook*, http://www.unglobalcompact.org/Portal/ (last accessed 5 May 2005).
United Nations (2000b) *Global Compact Primer*, http://www.unglobalcompact.org/Portal/ (last accessed 5 May 2005).
United Nations (2003) *Human Development Report 2003. Millennium Development Goals: A Compact among Nations to End Human Poverty*, New York: United Nations; available at http://hdr.undp.org/reports/global/2003/ (last accessed 5 May 2005).
United Nations (2004) *Human Development Report 2004. Cultural Liberty in Today's Diverse World*, New York: United Nations; available at http://hdr.undp.org/reports/global/2004/ (last accessed 5 May 2005).
UNCTAD (1993) *World Investment Report 1993: Transnational Corporations and Integrated International Production*, New York: United Nations.
UNCTAD (1996) *Trade and Development Report 1996*, New York: United Nations.

Virno, Paolo (1996a) 'The Ambivalence of Disenchantment: Radical Thought and Italy. A Potential Politics', in Paolo Virno and Michael Hardt (eds) *Radical Thought in Italy: a Potential Politics*, Minneapolis and London: University of Minnesota Press.

Virno, Paolo (1996b) 'Virtuosity and Revolution: The Political Theory of Exodus', in Paolo Virno and Michael Hardt (eds) *Radical Thought in Italy: a Potential Politics*, Minneapolis: University of Minnesota Press.

Virno, Paolo (2004) *A Grammar of the Multitude: for an Analysis of Contemporary Forms of Life*, Los Angeles and New York: Semiotext(e).

Walker, Christopher (2004) 'Bush builds his Versailles as the poor go to ruin', *Independent on Sunday*, Business Section, 26 September, p.10.

Wallerstein, Immanuel M. (1979) *The Capitalist World-Economy: Essays*, Cambridge: Cambridge University Press/Maison des Sciences de l'Homme.

Walton, John and David Seddon (1994) *Free Markets and Food Riots: The Politics of Global Adjustment*, Cambridge, Mass.: Blackwell.

Wasselius, Erik (2002) 'Behind GATS 2000: Corporate Power at Work', *TNI Briefing Series*, 6, http://www.tni.org/reports/wto/wto4.pdf (last accessed December 2003).

Weiss, Linda (1997) 'Globalization and the Myth of the Powerless State', *New Left Review*, 225, pp. 3–27.

Weiss, Linda (1998) *The Myth of the Powerless State*, New York: Cornell University Press.

Went, Robert (2002) *The Enigma of Globalisation: A Journey to a New Stage of Capitalism*, London: Routledge.

Wiener, J. (2001) 'Globalisation and Disciplinary Neoliberal Governance', *Constellations*, 8, 4, December, pp. 461–79.

Williams, Eric (1964) *Capitalism and Slavery*, London: Deutsch.

Williamson, John (1990) 'What Washington Means by Policy Reform', in John Williamson (ed.) *Latin American Adjustment: How Much Has Happened*? Washington, D.C.: Institute for International Economics.

Williamson, John (2000) What Should the World Bank Think about the Washington Consensus? *The World Bank Research Observer*, 15, 2, August pp. 251–64.

Wolfowitz, Paul (2005) 'Charting a way Ahead: The Results Agenda', 2005 Annual Meeting Address, World Bank, Washington, D.C., September 24. Available at http://www.worldbank.org/ (last accessed 25 February 2006).

Wolpe, Harold (1972) 'Capitalism and Cheap Labour-Power in South Africa: from Segregation to Apartheid', *Economy and Society*, 1, pp. 425–56.

World Bank (2001) *Global Development Finance*, Washington, D.C.: World Bank; available in electronic format at http://www.worldbank.org/data/onlinedbs/onlinedbases.htm (last accessed 15 March 2006).

World Bank (2005a) 'CNN connects a global summit'; transcript and video available at http://web.worldbank.org/WBSITE/EXTERNAL/NEWS/0,,contentMDK:20649995~pagePK:64257043~piPK:437376~theSitePK:4607,00.html (last accessed 16 November 2005).

World Bank (2005b) *Global Development Finance*, Washington, D.C.: World Bank; available in electronic format at http://www.worldbank.org/data/onlinedbs/onlinedbases.htm (last accessed 15 March 2006).

World Bank (2005c) *South Africa: an Assessment of the Investment Climate*, New York; available at http://www1.worldbank.org/rped/documents/ICA008.pdf (last accessed 15 March 2006).

World Trade Organisation (2003) '10 Benefits of the WTO trade system'; available in electronic format at http://www.wto.org/english/res_e/doload_e/10b_e.pdf (last accessed 25 March 2006).

Wright, Steve (2005) 'Reality Check: Are we Living in an Immaterial World?', in J. Slater (ed.) *Underneath the Knowledge Commons*, London: Mute.

Zarembka, Paul (2002) 'Primitive Accumulation in Marxism, Historical or Trans-historical Separation from Means of Production?' *The Commoner*, debate on primitive accumulation, http://www.commoner.org.uk/debzarembka.pdf.

Πηγές στο Web

Web 1, India's Greatest Planned Environmental Disaster: The Narmada Valley Dam Projects, http://www.umich.edu/~snre492/Jones/narmada.html (last accessed December 2003).

Web 2, One World Campaign: Narmada Valley, http://www.oneworld.org/campaigns/narmada/front.html (last accessed December 2003).

Web 3, GATS Campaign, Stop the GATSastrophe! WDM's campaign on the General Agreement on Trade in Services, http://www.wdm.org.uk/campaign/GATS.htm (last accessed December 2003).

Web 4, GATSwatch.org: Critical Info on GATS, http://www.gatswatch.org (last accessed December 2003).

Web 5, 'Globalization and War for Water in Bolivia', published by Jim Shultz and Tom Kruse, Cochabamba, Bolivia, http://www.americas.org/News/Features/200004_Bolivia_Water/Shultz_and_Kruse.htm (last accessed December 2003).

Web 6, 'Jubilee plus' material at http://www.jubileeplus.org/. Jubilee South, a radical network from the South, at http://www.jubileesouth.org/ (last accessed December 2003).

Web 7, Human Rights and the Environment, international campaigns, Nigeria ERA Monitor Report, & 'Six-Year-Old Spillage in Botem-Tai', http://www.sierraclub.org/human-rights/nigeria/background/spill.asp (last accessed December 2003).

Web 8, Trade Environment Database (TED) Projects, *Oil Production and Environmental Damage*, http://www.american.edu/ted/projects/tedcross/xoilpr15.htm. On international grass-roots campaigns, see *Oilwatch, A Southern-based activist network takes on petroleum dependency*, http://www.newint.org/issue335/action.htm (last accessed December 2003).

...Ο κομμουνισμός είναι μία εξελισσόμενη πρακτική αυτοπροσδιορισμού από τα άτομα και τις κοινότητες, που παίρνουν τα πράγματα στα χέρια τους για την αναπαραγωγή των πόρων της ζωής τους, και επομένως θέτουν νέες νόρμες και αξίες κοινωνικής συμπαραγωγής. Ο κομμουνισμός είναι η σφαίρα, που δημιουργείται από τους commoners, που παλεύουν να βγουν έξω από τις αξιακές πρακτικές του κεφαλαίου, στη σφαίρα της ζωντανής δημοκρατίας και ελευθερίας.

Οι κομμουνιστές επομένως δεν είναι εκείνοι που “παλεύουν για τον κομμουνισμό”, λες κι ο κομμουνισμός να ήταν ένα σταθερό πράγμα, ένα σταθερό σύνολο κανόνων, νορμών για τις οποίες μπορούμε να αγωνιστούμε. Δεν υπάρχει τίποτα στατικό στον κομμουνισμό που να κατανοείται ως κοινωνική δύναμη· όλα είναι δυναμικά, ρέοντα και σχεσιακά, γιατί τα δημιουργούν οι commoners. Οι κομμουνιστές είναι εκείνοι που παίρνουν μέρος στους αξιακούς αγώνες, στους οποίους συμμετέχουμε όλοι, με την επίγνωση πως οι εναλλακτικές που συνδέουν τους ιδιαίτερους αγώνες μας με εκείνους των άλλων, μπορούν να κατασκευαστούν μόνο πέρα από τις περιφράξεις και πέρα από την πειθαρχική ενσωμάτωση. Αυτές, όπως έχουμε δει, είναι πραγματικά η ουσία για την συντήρηση της κοινωνικής δύναμης που αποκαλούμε κεφάλαιο και για το κοινωνικό σύστημα, που αρθρώνει συγκρουόμενες αξιακές πρακτικές και το οποίο αποκαλούμε καπιταλισμό. Οι κομμουνιστές με αυτή την έννοια δεν μαγεύονται από τις παραβολές για μεταρρύθμιση ή επανάσταση, αφού καμία από αυτές δεν είναι η ουσία για το ξεκίνημα της ιστορίας. Το θέμα είναι να ζούμε ένα διαφορετικό τύπο ζωής, στον οποίο συνδεόμαστε με τους άλλους και με τη φύση μέσω διαφορετικών αξιακών πρακτικών.

... Όλο το ουσιαστικό έδαφος μέσα στο οποίο προβληματοποιούνται οι εναλλακτικές, ή το ξεκίνημα της ιστορίας, βρίσκεται κατά τη γνώμη μου εδώ.

Massimo De Angelis